T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATINDA SİYASET

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK

HAZIRLAYAN
Ömer Faruk ELALTUNTAŞ

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK HALK EDEBİYATINDA SİYASET

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK **Ömer Faruk ELALTUNTAŞ**

Jürimiz, …….tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1.
2.
3.
4.
5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ……tarih ve …. sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıstır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

Türk Halk Edebiyatında Siyaset

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Elazığ-2018; Sayfa: XI+517

Halk edebiyatı, milletin sahip olduğu birikimini, karakterini ortaya koyan ve geleceğini inşa etmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bu bakımdan halk edebiyatı, milletin aslî karakterini teşkil etmektedir. Yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenen, belirli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar ulaşan değerlerin oluşturduğu Türk halk edebiyatı; her dönem, hem yazılı hem de sözlü gelenekte yaşatılmaktadır. Türk halk edebiyatı ürünlerinin özünde bağlı bulunduğu kültüre ait örnek değerler ve ahlak anlayışı yatmaktadır. Bu anlayış içerisinde din, gelenek ve güncel yaşam gibi unsurların yanında siyaset konusu da önemli bir yer tutmaktadır.

Yaklaşık 4000 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkler, tarih sahnesine adım attıkları günden bu yana dünyanın dört bir tarafına dağılarak çeşitli isimler altında birçok devlet kurmuşlar ve büyük Türk uygarlığının sosyal yönünü oluşturdukları gibi siyasal yönünü de oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Türklerin kurdukları bu devletlerin temelini teşkil eden siyaset anlayışının da çok eski ve köklü bir geçmişi vardır. Asırlar öncesinden günümüze kadar her dönemde önem arz eden siyaset olgusu ve bu olguya bağlı çeşitli disiplinler, Türk halk edebiyatı ürünlerinde oldukça geniş bir şekilde yer almaktadır.

Türk Halk Edebiyatında Siyaset adlı bu çalışmanın konusunu, Türk halk edebiyatının geniş kültür havzası içerisinde önemli yer tutan ilk dönem yazılı eserlerinde, halk edebiyatının farklı türlerinden örneklerde ve âşık edebiyatı ürünlerinde siyaset bilimini meydana getiren çeşitli dinamiklere bağlı olarak belirlenen konuların nasıl yansıdığı oluşturmaktadır. Bu bağlamda birbirinden oldukça farklı disiplinler gibi görünen edebiyatın ve siyasetin, esasen Türk kültüründe oldukça bütünleşik bir durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Halk Edebiyatı, Âşık Edebiyatı, Siyaset.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

Politics in Turkish Folk Literature

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ

Firat University
Social Sciences Institute
Department of Turkish Language and Literature
Elazığ-2018; Page: XI+517

Folk literature is one of the most important aspects reflecting experiences and characters of nations and enabling them to build their future. In this respect, folk literature constitutes the essential character of nations. Turkish folk literature, being shaped within the experiences of centuries, having certain rules, consisting of values which are transferred from generations to generations, is maintained both in written and oral traditions during all eras. What lies at the heart of Turkish folk literature works are not only cultural values patterns belonging the culture they are based on but also morality. In this sense, besides elements such as religion, tradition and contemporary life, politics also holds an important role.

The Turks having a history of approximately 4000 years, have scattered all over the world since the day they stepped on the stage of history and have established many states under various names, thus forming both political and social side of the great Turkish civilization. Therefore, the politics that constitute the base of the states established by the Turks are not only very old but also deeply rooted. Both political phenomena having been important in each period hitherto and various disciplines related to this phenomenon take place in a wide range in Turkish folk literature works.

The subject of this study "Politics in Turkish Folk Literature" constitutes the reflection of the topics being determined according to the various dynamics forming up political science in the samples of different types of folk literature and the literary works, the first period written works of Turkish folk literature which holds an important place in the wide cultural area. In this context, literature and politics, which seem to be quite different disciplines from one another, appear to be quite integrated in Turkish culture.

Keywords: Turkish Culture, Folk Literature, Minstrel Literature, Politics.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
ÖN SÖZ ..... **VIII**
KISALTMALAR ..... **XI**
GİRİŞ **1**
I. TÜRK HALK EDEBİYATI VE TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER **1**
I.1. Türk Halk Edebiyatına Genel Bir Bakış 1
I.2. Siyaset Kavramı ve Siyasetin Tarihçesi 6
I.3. Türk Siyasetinin Sosyolojik ve Felsefî Temelleri 13
BİRİNCİ BÖLÜM
1. TÜRK KÜLTÜRÜNE AİT İLK YAZILI ESERLERDE SİYASET **23**
1.1. Orhun Yazıtları 25
1.2. Yenisey Yazıtları 36
1.3. Prens Kalyanamkara Papamkara 41
1.4. Kutadgu Bilig 45
1.5. Dîvânü Lügati't Türk 72
1.6. Atebetü'l Hakayık 77
1.7. Divân-ı Hikmet 82
1.8. Dede Korkut Kitabı 86
1.9. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 96
İKİNCİ BÖLÜM
2. HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE SİYASET **122**
2.1. Anlatı Türlerinde Siyaset 123
2.1.1. Efsanelerde/Menkıbelerde Siyaset 124
2.1.1.1. Türk Töresi 127
2.1.1.2. Tarihî Gerçeklik 129
2.1.1.3. Yöneticilerin Özellikleri 139
2.1.1.4. Adalet 146
2.1.2. Masallarda Siyaset 151

2.1.2.1. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi 152
2.1.2.2. Mutlak İrade 153
2.1.2.3. Saltanat ve Veraset Sistemi 156
2.1.2.4. Diplomasi 159
2.1.2.5. Demokrasi 162
2.1.2.6. Yöneticilerin Özellikleri 163
2.1.2.7. İmtihan 168
2.1.2.8. Eğitim 169
2.1.2.9. Nasihat 171
2.1.2.10. Kehanet 172
2.1.3. Destanlarda Siyaset 174
2.1.3.1. Kut Anlayışı 176
2.1.3.2. Türk Töresi 179
2.1.3.3. Hâkimiyet Anlayışı ve İl'in Önemi 182
2.1.3.4. Yöneticilerin Özellikleri 189
2.1.3.5. Toy 196
2.1.3.6. Adalet 199
2.1.3.7. Hile/İhanet 201
2.1.4. Halk Hikâyelerinde Siyaset 204
2.1.4.1. Türk Töresi 205
2.1.4.2. Tarihî Gerçeklik 206
2.1.4.3. Yöneticilerin Özellikleri 207
2.1.4.4. Mücadele/Mertlik 210
2.1.4.5. Adalet 212
2.1.4.6. Vergi 214
2.1.4.7. Hile/İhanet 216
2.1.5. Fıkralarda Siyaset 218
2.1.5.1. Eleştiri 229
2.1.5.2. Yasaklar 252
2.1.5.3. Korku 265
2.1.5.4. Diplomasi 269
2.1.5.5. Adalet 276
2.2. Manzum Türlerde Siyaset 282

2.2.1. Mânilerde Siyaset 282
2.2.1.1. Bağımsızlık Mücadelesi 284
2.2.1.2. Yöneticilerin Özellikleri 290
2.2.1.3. Askerlik 296
2.2.2. Türkülerde Siyaset 298
2.2.2.1. Tarihî Gerçeklik 299
2.2.2.2. Millî Mücadele Yılları ve Sonrası 304
2.2.2.3. Mücadele/Mertlik 311
2.2.2.4. Yöneticilerin Özellikleri 315
2.2.3. Ağıtlarda Siyaset 317
2.2.3.1. Millî Mücadele Yılları ve Sonrası 320
2.2.3.2. Yöneticilerin Özellikleri 332
2.2.3.3. Ceza 335
2.2.4. Ninnilerde Siyaset 338
2.2.4.1. Mücadele/Mertlik 339
2.2.4.2. Yöneticilerin Özellikleri 343
2.3. Her İki Şekilde de Söylenen (Manzum-Mensur) Türlerde Siyaset 344
2.3.1. Bilmecelerde Siyaset 345
2.3.2. Tekerlemelerde Siyaset 349
2.3.3. Atasözlerinde Siyaset 351
2.3.3.1. Yönetim Anlayışı 353
2.3.3.2. Yöneten-Yönetilen İlişkisi 355
2.3.3.3. Adalet 356
2.3.3.4. Mücadele/Mertlik 358
2.3.4. Deyimlerde Siyaset 360
2.3.5. Alkış ve Kargışlarda Siyaset 366
2.3.6. Yeminlerde Siyaset 370

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÂŞIK EDEBİYATINDA SİYASET 378
3.1. Türklük Bilinci 383
3.2. Tarihî ve Siyasi Gerçeklik 391
3.2.1. Yönetim Anlayışı 391
3.2.2. Mezhepsel Olaylar 399

3.2.3. Savaşlar 404
3.2.4. İskân Siyaseti 419
3.2.5. Millî Mücadele Yılları 422
3.2.6. Cumhuriyet Dönemi 426
3.3. Millî Birlik ve Beraberliğin İnşası 437
3.4. Yöneticilerin Özellikleri 440
3.5. Mücadele/Mertlik 452
3.6. Adalet 460
3.7. Demokrasi 463
3.8. Vergi 466
3.9. Eleştiri 468
3.9.1. Yönetim Anlayışı 468
3.9.2. Ekonomik Durum 478
3.9.3. Rüşvet 481
3.10. Otoriteye Başkaldırı 484
SONUÇ 488
KAYNAKÇA 495
EKLER 516
Ek 1. Orjinallik Raporu 516
ÖZ GEÇMİŞ 517

ÖN SÖZ

Milletlerin sosyoekonomik ve kültürel açıdan yükselmesinde, genelde halk kültürünün, özelde ise halk edebiyatının önemli etkisi bulunmaktadır. Halk kültürünü oluşturan unsurların araştırılması, ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, millet olma bilincinin kazanılmasında esas faktörlerdir. Halk kültürü ürünleri, nesiller arasında etkin bir bağ kurma ve geçmişle geleceği buluşturma konularında milletin topyekûn duygu ve düşünce dünyasına hitap etmektedir. Bu ürünlerin taşıdığı millî ve kültürel değerler sayesinde halkta ulusal kimliğin, birlik ve beraberliğin inşası mümkün olabilmektedir. Günümüzde devletler uygarlık yolunda, milletlerin kültürel birikimlerinden faydalanarak kalkınma modelleri ve çeşitli yöntemler geliştirmektedir. Temelde halkın kültürünü esas alan bu oluşumlar, siyasi ve sosyal bilimlerin yanında toplumun teknolojik, endüstriyel ve ekonomik açılardan da gelişimine katkı sağlamaktadır.

Bireysellikten ziyade halkın kolektif şuurunu ve zevkini yansıtan halk edebiyatı mahsulleri tarihî süreç içerisinde gelişerek oluşmuştur. Devamında ortaya konan bireysel ürünlerin meydana getirilmesinde de tarihsel geleneğe bağlı kalınmaktadır. Halk edebiyatı ürünlerinin temelinde, halkın ortak değerleri ve ahlaki yapısı yer almaktadır. İlk söyleyicileri belli olmayan bu ürünler milletin ortak ürünleridir ve bunlar, bir bütün olarak milletin düşüncelerine ve zevklerine tercüman olmaktadır. Bugün elimizdeki ürünler, esasen binlerce yıllık kadim Türk kültürünün ve uygarlığının duyuş ve düşünüşüyle tekâmül ederek şekillenmiştir.

Halk edebiyatı ürünleri, edebiyat tarihine olduğu kadar siyasi tarihe de büyük ölçüde kaynaklık etmektedir. Siyaset kültürü, yalnızca siyaset bilimcilerin değil, halkbilimcilerin de araştırma sahasına girmektedir. Yazının kullanılmadığı ya da yazılı belgelerin henüz elimize ulaşmadığı dönemden günümüze kadarki siyasi kültür unsurlarının anlaşılmasında, çözümlenmesinde ve aktarılmasında halk edebiyatının önemli bir rolü vardır. Destan ve efsanelerden başlayarak halk edebiyatının hemen her türünde siyasetin izlerini görmek mümkündür. Çeşitli dönemlerde meydana gelen siyasi olayların konu edildiği halk edebiyatı ürünlerinden ya da yaşadıkları çağın olaylarına tanıklık eden halk şairlerinin şiirlerinden elde edilen bilgilerin çözümlenip değerlendirilmesi ve yorumlanması, tarihin karanlıkta kalmış birçok noktasının aydınlatılmasında ve bunlardan elde edilebilecek bilgilerle geleceğin inşasında önemli rol oynamaktadır.

Türk halk edebiyatının çeşitli konuları üzerine hazırlanmış pek çok çalışma mevcutken halk edebiyatıyla siyasetin bir arada ele alındığı müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu gerekçeyle hazırladığımız *Türk Halk Edebiyatında Siyaset* adlı çalışmanın amacı, kadim bir geçmişe sahip olan ve her dönem dünya siyasetine damgasını vuran Türklerin, tarihî süreç içerisinde geliştirdikleri siyasi yapının ve bu çerçevede oluşan geleneklerin Türk halk edebiyatı ürünlerine yansımalarını tespit edip değerlendirmektir.

Bu çalışma, Türk halk edebiyatı ve siyasetle ilgili genel bilgilerin dışında, Türk kültürünün ve edebiyatının yazılı anlamda ilk örneklerinden sayılabilecek çeşitli eserlerden, Türk halk edebiyatı türlerinden ve âşık tarzı şiir geleneğinden çeşitli örneklerde siyaset konusunun nasıl işlendiğini kapsamaktadır. Geleneksel Türk halk tiyatrosu ise başlı başına bir çalışma konusu olabileceği düşüncesiyle bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmamız; Ön Söz ve Giriş dışında üç bölüm, Sonuç ve Kaynakça'dan oluşmaktadır. *Türk Halk Edebiyatı ve Türk Siyasal Kültürüyle İlgili Genel Bilgiler* adlı **Giriş** kısmında, Türk halk edebiyatı tanıtılmış, siyasetin kavramsal yönü ve tarihî gelişimi üzerinde durulmuş, Türk siyasetinin sosyolojik ve felsefî temellerine değinilmiştir.

Birinci Bölüm, *Türk Kültürüne Ait İlk Yazılı Eserlerde Siyaset* adını taşımaktadır. Bu bölümde Türk siyasi bilgeliğinin kadim kapılarından sayabileceğimiz Orhun ve Yenisey Yazıtları, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi, Kutadgu Bilig, Dîvânü Lügati't Türk, Atebetü'l Hakayık, Divân-ı Hikmet, Dede Korkut ve Evliya Çelebi Seyahatnâmesi gibi eserlerde siyasete bağlı konuların nasıl ele alındığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın **İkinci Bölüm**'ü *Halk Edebiyatı Ürünlerinde Siyaset* adını taşımaktadır. Bu bölümde halk edebiyatının manzum, mensur ve manzum-mensur karışık metinlerini içeren çok sayıda eser incelenmiş ve siyasetin bu örneklere nasıl yansıdığı irdelenmiştir. Bu bağlamda çeşitli yörelerde anlatılan ve yayımlanmış olan efsane, masal, destan, halk hikâyesi, fıkra; mâni, türkü, ağıt, ninni; bilmece, tekerleme, atasözü, deyim, alkış-kargış ve yemin türlerinden örnek metinler incelenmiştir. Bu türlerde yer alan siyasi konular, siyasi disiplinlere göre alt başlıklara ayrılmış ve bu şekilde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın **Üçüncü Bölüm**'ü ise *Âşık Edebiyatında Siyaset* adını taşımaktadır. Bu bölümde Türk kültürünün önemli unsurlarından olan âşık tarzı şiir geleneğinde siyaset konusunun ne şekillerde yer aldığı etraflıca incelenmiştir. 16. yüzyıldan günümüze kadar gelen süreçte, 19. yüzyıl ağırlıklı olmak üzere, her yüzyıldan çeşitli âşıklar seçilmiş, bu âşıkların şiirleri incelenmiş ve bu şiirler siyasi yönleriyle değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak Türk halk edebiyatı ürünlerinde siyaset mevzusunun nasıl ve ne şekilde kullanıldığı gösterilmiştir. Ayrıca tespit edilen genellemeler, karşılaşılan güçlükler ve bu çalışmanın bilime olan katkıları da özetlenmiştir. **Kaynakça**'da ise çalışmada yararlanılan yayınlar alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Çalışmanın genel dil ve imlâ düzeninde, Türk Dil Kurumunun güncel Türkçe Sözlüğü ve Yazım Kılavuzu ölçüt alınmıştır. Çalışmada yapılan doğrudan alıntı ifadelerinde ise ilgili eserlerin kendi imlâsına bağlı kalınmıştır.

Yüksek lisans ve doktora öğrenimim süresince, başta akademik ve kültürel birikimiyle olduğu kadar engin sevgisi ve hoşgörüsüyle üzerimde büyük katkıları olan, çalışmam esnasında yardımına her başvurduğumda bana ışık tutan kıymetli hocam Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK Hanımefendi'ye sonsuz şükranlarımı sunarım.

Çalışmam boyunca yol göstericiliklerini ve desteklerini benden esirgemeyen değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ebru ŞENOCAK ve Dr. Öğr. Üyesi Gülda ÇETİNDAĞ SÜME hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın her aşamasında değerli katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Birol AZAR'a, Arş. Gör. Serdar Deniz ÖZDEMİR'e, mesai arkadaşlarım Mahmut GİDER'e ve Onur TOKİZ'e de teşekkür ederim.

Niteliği ne olursa olsun bütün çalışmalar, elbette ki en yakınlarımızın desteği olmadan ilerlememektedir. Her zaman desteğini yanımda hissettiğim sevgili eşim Emine'ye, değerli zamanlarını çalmama rağmen sıcacık gülüşleriyle beni mutlu ve güçlü kılan çocuklarım Ali Miran ve Serhan'a teşekkürlerimi sunarım.

ELAZIĞ – 2018 **Ömer Faruk ELALTUNTAŞ**

KISALTMALAR

AH : Atebetü'l Hakayık

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

C : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

DH : Divân-ı Hikmet

DK : Dede Korkut

DLT : Dîvânü Lügati't Türk

Ed. : Editör

Ens. : Enstitü

FÜ : Fırat Üniversitesi

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

KB : Kutadgu Bilig

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

S : Sayı

s. : Sayfa

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzeri/başkası

vs. : vesaire

Y : Yıl

y.y. : Yüzyıl

Yay. : Yayıncılık/Yayınları

GİRİŞ

I. TÜRK HALK EDEBİYATI VE TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

I.1. Türk Halk Edebiyatına Genel Bir Bakış

Ortak kültürel şuura sahip olan, aynı dili konuşan, aynı sevince gülüp aynı acıya üzülen, günlük hayatta sosyoekonomik açıdan birbirinden pek farklı olmayan insan topluluğunu halk olarak tanımlamak mümkündür. Dünyada var olan halkların hiçbirinin ortaya çıkışı uygar bir ortamda olmamıştır. Tüm halklar tarihlerinde uzun ya da kısa bir süre ilkel kalmış, süreç dâhilinde başta sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan olmak üzere çok çeşitli yönlerden kendilerini geliştirerek belirli bir uygarlık düzeyine ulaşmışlardır. Halkı oluşturan bireyler, yaratılışlarından itibaren biyolojik ve sosyal açıdan çeşitli gelişim aşamaları göstermişlerdir. İlk insanların yaradılışlarında ve yaşamlarında sadece en temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilme çabası hâkimken yüzyıllar boyu devam eden gelişim sürecinde insanlar hem fizyolojik hem de düşünsel açıdan gelişmiş, ihtiyaçlara bağlı olarak icatlar gerçekleşmiş, konargöçer yaşam tarzını terk etmiş, bireysellikten toplumsallığa, toplumsallıktan da devlet olma bilincine erişmiştir. Bununla birlikte bireyin içtimai hayat içindeki ilişkilerini düzenleyen töreler, gelenek ve görenekler oluşmuştur. İnsanlar dünyanın ve insanın yaratılışına, tabiat olaylarına kafa yormuşlar, bu durumlar etrafında çeşitli inanışlar meydana getirmişler, çeşitli söylenceler ve efsaneler üretmişlerdir. Milletler arasında mücadeleler yaşanmış ve bu mücadeleler şiirsel bir üslupla destanlaşmıştır.

Edebiyat, insanoğlunun duygu ve düşüncelerinin sözle ya da yazıyla ifade edilmesidir. Başlangıçta basit bazı sözlü yaratmalar meydana getirilmiş; tarihsel süreçte bu yaratmaların edebî ve sanatsal değeri gittikçe artmıştır. Her edebî eserin mutlaka bir yaratıcısı, söyleyeni ve -yazıya aktarılanlar için- yazanı vardır; fakat tarihsel süreç içerisinde bu ürünlerin bazılarının sahipleri unutulmuş, ürünler halka mâl olarak anonimleşmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Tarihsel süreçten günümüze gelindiğinde görülmektedir ki, her toplum az ya da çok düzeyde uygarlaşmış; fakat her toplum aynı düzeyde ve aynı hızda uygarlaşamamıştır. Hatta aynı toplum içindeki bireylerin uygarlık seviyeleri dahi farklılıklar gösterebilmiştir. Örneğin bilimin, sanatın, teknolojinin üretildiği

merkezlerde yaşayan insanlar ile kırsalda yaşayıp birtakım gelişmelerden bîhaber olan insanların uygarlık düzeylerinde de farklılıklar olabilmektedir; fakat bütün bunlar gerek az gelişmiş gerekse de gelişmiş halkın yüzyıllar boyunca düşünce dünyalarında oluşturdukları sözlü kültür unsurlarını ya da genel anlamda pratiklerini devam ettiremeyecekleri anlamına gelmemektedir. Yani yaygın bilinen hâliyle bilimde, sanatta, teknolojide ve sanayide gelişmiş olan toplumlarda halk bilgisi unsurlarının giderek kaybolduğu; kırsal kesimde ya da az gelişmiş toplumlarda ise bu unsurların hâlâ güncelliğini koruduğu yönündeki tez, esasen dayanıksız bir tezdir; çünkü *"gelişmemiş toplumlarda tarım, hayvancılık, balıkçılık, avcılık ya da çeşitli el ya da ev işçiliği gibi mesleklerle uğraşan halkın bu alanlarla ilgili hikâyeleri, fıkraları, deyimleri ve gelenekleri varsa, gelişmiş toplumların da ekonomik, sosyal ve teknolojik alanlardaki çeşitli meslek grupları ile ilgili hikâyeleri, fıkraları, deyimleri ve gelenekselleşmiş sözlü halk bilgisi oluşumları bulunmaktadır."* (Aslan, 2008: 10). Bu bağlamda gerek eski dönemde gerekse de günümüzde halk edebiyatı türlerini üreten, aktaran ve anlatan halk, hem az gelişmiş hem de gelişmiş toplumların tüm insanlarıdır. Yetişen ve gelişen her nesil aslında halk kültürüne yeni değerler ve yeni ürünler katmaktadır.

Halk edebiyatıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır; fakat Saim Sakaoğlu'nun şu tanımı en öz ve açık tanımlardan biridir: *"Halkın edebî zevkini karşılamak üzere sözlü olarak ortaya konan, kendine has bir dile ve üslûba sahip edebiyat kolu."* (Sakaoğlu, 1997: 345).

Halk edebiyatı, doğuş hususiyetleri ve gelişimi farklı olsa da anonim ve kolektif karakter taşıyan ürünler olan efsane, menkıbe, destan, masal, hikâye, atasözleri, fıkra, türkü, bilmece, mani, ninni, ağıt, köy-orta oyunu olarak tabir edilen temsiller; meddah, karagöz ve ortaoyunu hatta kuklanın da içinde yer aldığı geniş bir yelpazenin adıdır (Elçin, 2000: 4).

Halk edebiyatı ürünleri milletin kültürel karakterinin yansımasıdır. Bu ürünler halkın muhayyilesiyle yoğrulan ve millîlik vasfı taşıyan kültür birikimleridir. Türk halk edebiyatı ürünlerinin oluşturulduğu geleneksel ortamın düşünsel tavrı ile Türk dilinin anlam ve anlatım biçimi, kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır. Yani halkın yarattığı edebî ürünlerin gelenekselliği, sözlü anlatıma dayanması dil vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla halk edebiyatının hem yazılı hem de sözlü ürünlerinde dil ve anlatım önemli bir yer tutmaktadır.

Halk edebiyatı ürünleri, esasen öz kültürün yaratmaları olmakla birlikte, kimi ürünlerin ulusallıktan sıyrılarak evrenselliğe ulaştığı görülmektedir. Özellikle Türklerin tarih boyunca savaşlar, göçler ya da kültürel ilişkiler sayesinde çeşitli milletlerle etkileşim hâlinde olmaları, bazı halk edebiyatı ürünlerinin farklı milletler arasında yayılmasına vesile olmuştur. Kültür göçü de denilebilecek bu durum tarihin en eski çağlarından beri süregelmiştir. Halk edebiyatı ürünlerinin bir kısmı varyantlar hâlinde farklı milletlerin sözlü kültürlerinde de yer almaktadır.

Prof. Dr. Esma Şimşek'in yol göstericiliğine ve yukarıdaki tespitlere dayanarak halk edebiyatıyla ilgili şöyle bir tanımlama yapmanın uygun olacağı kanaatindeyiz: Halk edebiyatı, genellikle söyleyicisi belli olmayan, geçmişten günümüze sözlü kültür vasıtasıyla taşınan, kendine has bir edebî zevk, düşünce ve anlatım gücüne sahip olan, içinde sanat kaygısı ve estetik yön bulunan, manzum ve mensur eserlerden oluşan edebiyat türüdür.

Halkbilimi ise halkın ortak kabulleri, geleneksel değerleri, töreleri, törenleri ve inanışları gibi halk kültürünün tüm konu ve kaynaklarını araştıran bir bilimdir. Genel olarak halk edebiyatı konularından sayılan halk kültürü ürünleri de daha geniş bir kapsamı olan halkbiliminin içerisinde değerlendirilmektedir. Batı'da ve bizde halkbilimiyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda halk edebiyatının ve halkbiliminin kesin çizgilerle ayrılmadığı, halkbiliminin araştırma ve inceleme alanına halk edebiyatı ürünlerinin de dâhil edildiği görülmektedir.

Saim Sakaoğlu halk edebiyatının gelişim süreci hakkında şöyle demektedir: *"Bütün toplumlar tarih sahnesinde var oldukları andan itibaren edebî ürünler ortaya koymuşlardır. Sözlü ve anonim olarak ortaya çıkıp zaman içinde gelişen ürünlerden edebî değer taşıyanlar 'halk edebiyatı' adı altında incelenmiştir. Yazılı edebiyatlara da kaynak olan bu zengin dil ve kültür malzemesi, 19. yüzyılın başında müstakil olarak ele alınmaya, araştırmacılar tarafından yazıya geçirilmeye başlanmıştır."* (Sakaoğlu, 1997: 345).

Halk edebiyatı oluşumu, gelişimi, yaşayışı ve türleri itibariyle kendine has dünyası ve geleneksel dinamikleri olan bir edebî alandır. Duygusallıkla, samimiyetle ve heyecanla dolu olan bu alan, manzum ve mensur ürünleriyle Türk halkının yaşantısına ve fikrî hazinesine bağlı olarak oluşan binlerce yıllık tarih ve kültür yumağıdır. Yazılı ve sözlü ürünlerden oluşan halk edebiyatının yazılı ürünlerinin temeli de sözlü geleneğe dayanmaktadır. Sözlü olarak oluşturulup nesilden nesile aktarılarak yazıya geçirilen bu

ürünlerin halk kültürü açısından en değerli yönü anonim olmasıdır. Halk edebiyatı ürünlerinin diğer bir özelliği olan geleneksellik, bu ürünlerin belli usul kaidelerle doğup yaşadığını ve aktarıldığını göstermektedir. Geleneksel sözlü kültür ürünleri tarihî süreç içerisinde insan belleği vasıtasıyla yaşatılıp yayılmaktadır. Bu yayılma sırasında ürünlerin ana teması sabit olmak üzere, bazı epizotlarının değişikliklere uğradığı ve ürünlerin varyantlaştığını görmek mümkündür. Bu varyantlaşmaları sağlayan çeşitli faktörler vardır. Örneğin bir halk edebiyatı ürününü sözlü kültür ortamında dinleyip daha sonrasında farklı ortamlarda anlatmaya çalışan anlatıcı eksik, yanlış bildiği ya da unuttuğu bölümleri kendinden eklemeler yaparak tamamlayabilmektedir. Yine halk edebiyatı ürünlerini uzun süre anlatarak tecrübe kazanan usta anlatıcı, anlattığı ürünlerin beğenmediği yerlerinde değişiklikler yapabilmekte ya da eserin temine dokunmadan motiflere ve epizotlara eklemeler yapabilmektedir.

Tarihî süreç içerisinde Türk halk edebiyatı şekillenmiş ve günümüze kadar önemli merhaleler geçirmiştir. Türk edebiyatı, yazılı edebî sürecin başladığı zaman olarak kabul edilen 8. yüzyıla kadar sözlü kültüre bağlı olarak süregelmiştir. Halk edebiyatı, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte girdikleri yeni kültür çevresinde şekillenerek günümüze kadar gelmiştir. İslamiyet, Türklerin dinî ve içtimai hayatında değişiklikler sağladığı gibi halk edebiyatında da, özellikle tematik açıdan, değişiklikler oluşturmuştur. İslamiyet'in kabulü, devamında bu yeni dini tanıtma ve benimsetme amacı güden eserleri de beraberinde getirmiştir. Halk edebiyatının sanat ve estetik anlayışı tasavvuftan etkilenmeye başlamıştır. Bu etkilenme sayesinde edebî ürünler veren sanatçılar, beşeri âlemden soyutlanarak ilahi güce yönelmişlerdir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk edebiyatı, siyasi ve sosyal gelişmelere bağlı olarak iki ayrı koldan ilerlemiştir. Bunlar bir yandan Arap ve Fars kültürüne bağlı olarak gelişen divan edebiyatı, öbür yandan Türklerin öz değerlerine bağlı olarak doğan, gelişen ve zenginleşen Türk halk edebiyatıdır.

Türk halk edebiyatı, kendine has bir sanat anlayışına, duygu ve düşünce dünyasına, şekil ve kurallara sahiptir. Türk halk edebiyatının yüksek bir değere sahip olmasında, halk dilinin ustalıkla kullanılmasının, özgün eserler verilmesinin, halkın estetik anlayışına hitap etmesinin, sağlam bir anlatım tekniğine sahip olmasının büyük etkisi vardır. Yani kısacası halk edebiyatı, Türklerin somut beğenisinin yer aldığı edebî bir gelenektir. Bununla birlikte yenin dinin ve kültür çevresinin etkisiyle şekillenen

Türk edebiyatının divan edebiyatı, tasavvufî halk edebiyatı ve âşık edebiyatı gibi disiplinlere ayrılmasına rağmen aynı kaynaktan beslendiğini söylemekte fayda vardır.

Anadolu'nun yeni yurt olarak tutulmasına bağlı olarak gelişen kültürleşme süreciyle birlikte Türkler, alışageldikleri yaşam biçiminde çeşitli değişiklikler yapmışlardır. Bu yeni yaşam biçimine bağlı olarak Anadolu'da yeni bir Türk kültürü oluşmuştur. 13, 14 ve 15. yüzyıllar geçiş dönemi olmuş, 16. yüzyıldan itibaren divan edebiyatı, Arap ve Fars kültürünün etkisinden kurtulmaya başlamış, öte yandan müstakil bir âşık edebiyatı tarzı da oluşumunu tamamlamıştır. Âşık edebiyatının bu yüzyılda başlaması tesadüfi değil, değişim sürecinin bir sonucudur. Yeni kültür çevresi ve yeni bir edebî gelenek, bu yeni sanatçı tipini ortaya çıkarmıştır. Halk şiiri, esasen yüzyıllardır var olan bir geleneğe bağlı olmakla birlikte 16. yüzyıldan günümüze kadar her çağda ayakta kalmış ve çağın ruhunu yansıtmıştır. Âşıklar, çoğunlukla sade bir dille millî konuları ve halkın beğenilerini şiirlerinde yansıtmışlardır. Halk edebiyatı başlangıçta mitolojik destanların, efsanelerin, masalların ve halk hikâyelerinin çevresinde dönerken daha sonra bir yandan halk şiiriyle, öte yandan türkülerle, ağıtlarla, ninnilerle, atasözleriyle ve diğer türlerle zenginleşmiştir.

Milletlerin sosyoekonomik ve kültürel dinamiklerinin ilerlemesi, genelde halk kültürü, özelde ise halk edebiyatı ürünlerinin araştırılmasıyla, ortaya çıkarılmasıyla, millî duyguların ve estetik anlayışının gelişmesiyle mümkün olabilmektedir. Böylelikle tarihte milletlerin yaşantısını etkileyen olayları, kültürel ve millî değerleri sağlam bir biçimde araştırma, kültür ve edebiyatı bu değerler üzerine dayandırma, muasır medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda önemli kazanımlar sağlamak mümkündür. Millet bilincinin oluşabilmesi için esas faktörlerden olan halk kültürü ürünleri, nesiller arasında etkin bir bağ kurmakta, geçmişle geleceği buluşturmakta, milletin topyekûn duygu ve düşünce dünyasına hitap etmektedir. Bu ürünlerin taşıdığı millî ve kültürel değerler sayesinde bireylerde ulusal kimliğin ve beraberliğin inşası sağlanmaktadır. Günümüzde devletler uygarlık yolunda, milletlerin kültürel birikimlerinden faydalanarak buna uygun, bu doğrultuda kalkınma modelleri ve çeşitli alanlarda yöntemler geliştirmektedir. Temelinde halkın kültürünü esas alan bu oluşumlar, siyasi ve sosyal bilimlerin yanında toplumun teknolojik, endüstriyel ve ekonomik açılardan da gelişmesini sağlamaktadır.

Halk edebiyatı ürünleri, edebiyat tarihine olduğu kadar siyasi tarihe de büyük ölçüde kaynaklık etmektedir. *"Siyaset kültürü sadece siyaset bilimcilerin değil, aynı*

zamanda bütün kültürü araştırma konusu edinen veya edinmesi gereken halkbilimcilerin de araştırma sahasına girmektedir. Çünkü herhangi bir siyasal parti kültürü, genel kültür bağlamında ya da potasındaki bir alanı ifade etmektedir. Bugüne kadar halkbilimi sahasında bu konuyla ilintili herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bu sahanın uzmanlarının ülke yönetiminde neden etkin olamadıklarının nedenini de açıklamaktadır." (Özdemir, 2017: 126). Yazının kullanılmadığı ya da yazılı belgelerin henüz elimize ulaşmadığı dönemden günümüze kadar siyasi kültür unsurlarının anlaşılmasında, çözümlenmesinde ve aktarılmasında genelde halkbiliminin, özelde ise halk edebiyatının önemli bir rolü vardır. Destan ve efsanelerden başlayarak halk edebiyatının hemen her türünde siyasetin izlerini görebilmek mümkündür. Çeşitli dönemlerde meydana gelen siyasi olayların konu edildiği halk edebiyatı ürünlerinden ya da yaşadıkları çağın olaylarına tanıklık eden halk şairlerinin şiirlerinden elde edilen bilgilerin çözümlenip değerlendirilmesi ve yorumlanması tarihin karanlıkta kalmış birçok noktasının aydınlatılmasında ve bunlardan elde edilebilecek bilgilerle geleceğin inşasında önemli rol oynamaktadır.

I.2. Siyaset Kavramı ve Siyasetin Tarihçesi

İnsanların birlikte yaşama mecburiyeti yaradılışın bir gereğidir. Sosyal bir varlık olan insan, hayatını sürdürebilmek için ürettiklerini, gerekli olan kaynakları diğer insanlarla paylaşmak ve onlarla yardımlaşmak zorundadır. İçtimai düzenin devamı için toplumun her kesimini ilgilendiren durumlarda, bu durumlara yön veren kavramların çeşitli anlamlarından birinin kabulünde mecburiyet vardır. Aksi takdirde o topluma anarşi hâkim olacak ve müşterek hayat yok olacaktır. Öbür yandan bireyin sınırsız ihtiyaçlarını karşılayabileceği kaynakların ve değerlerin sınırlı olması sebebiyle ilkel çağlarda görülen kişisel çekişmelerin yerini, ortak ihtiyaçları olan bireylerin oluşturduğu grupların kendi aralarında sınırlı kaynaklardan daha fazla pay kapma amacıyla verilen mücadele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında bireyin neyi, ne şekilde ve ne zaman alacağını belirleme konusunda siyasal olgu, toplumun varlığını belirleyen önemli bir veri konumundadır.

İnsanların yaşam mücadelesinin bir neticesi olarak teşkilatlanma gereksinimi doğmuş ve siyasal düşünce ortamı oluşmaya başlamıştır. Siyasal düşüncenin oluşumu, içtimai düzenin başlamasından itibaren milletleri kimlerin ve nasıl yönetmesi ile ilgili fikirlerin felsefî açıdan yorumlanmasına dayanmış ve bu fikirlerin bir anlam

kazanabilmesi için *devlet* olgusunun doğması beklenmiştir. Siyaset, iyiyi aramaktır. İyinin bilgisini, iyi toplumu ve iyi yaşamı aramaktır. Yani insanların yönetme adına yürüttükleri tüm eylemler iyiyi bulma ve iyi yaşam koşullarına sahip olma amacıyla yapılmaktadır.

Eski çağlara bakıldığında siyasal yönden örgütlenmiş olan toplumların, filozoflar olmadan önce de mevcut oldukları görülmektedir. Antik milletlerin geleneklerini anlatan yazılı ve sözlü kaynaklarına dayanarak insanların uzun zaman öncesinden beri adalet, otorite, itaat gibi kavramlar hakkında bilgiye ve inanca sahip oldukları anlaşılmaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2006: 2-3). Yani buradan hareketle insanlık tarihinde var olan duyguların, düşüncelerin ve inançların siyasi sistemlerin oluşumunda önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Bu da siyasetin en eski çağlardan beri insan yaşamında ciddi bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Toplumsal ve siyasi gelişmeler, bireyi merkeze alan problemleri gündeme getirmiştir. Özellikle antik Yunan'da bireyi düşünce sistemlerinin merkezine alan sofistlerin kendilerine temel aldıkları ahlak ve siyaset, kültürün değer alanlarını da belirleyen kurumlar olarak kabul edilmiştir (Bıçak, 1994: 73). Bu devirden itibaren siyaset ve devlet konuları açıklanmaya başlanmış, devletin hangi şeklinin daha iyi ya da daha kötü olabileceği sorgulanmış, sistemli düşünceler ortaya konmaya başlanmıştır.

İnsanların toplum düzeni oluşturma sürecinde siyasetin ne olduğuna dair farklı tanımlar yapılarak konu açıklanmaya çalışılmıştır. Siyasetle ilgili tanımlara ve açıklamalara bakıldığında, bunların her birinin siyasetin farklı yönlerini ön plana çıkardığı ve tanımı yapanların ideolojik bakış açılarını yansıttığı anlaşılmaktadır. Herkese hitap edebilecek ve üzerinde herkesin mutabık kaldığı bir siyaset tanımının olmadığı görülmektedir. Örneğin antik Yunan'da *yönetme sanatı* olarak anlaşılan siyaset, Türklerde *devletin faaliyetleri* şeklinde anlaşılmıştır.

Siyaset, öncelikle sosyal bir faaliyettir; o daima bir diyalogdur, monolog değildir. Bireyler yalnız başlarına basit ekonomik faaliyetler yürütebilir, bir sanat icra edebilir; fakat siyaset yapamazlar. Siyaset ancak bir başka insanın gelmesiyle ortaya çıkmaktadır (Heywood, 2006: 1). Arapça bir sözcük olan siyaset: *"İşleri düzene koymak, idare etmek"* (Bolay, 1996: 366) anlamlarına gelmektedir. Siyaset teriminin Batı dillerindeki karşılığı ise *politika*dır. Politika, Yunancada *polis, politeia, politica* ve *politike* gibi sözcüklerden türetilmiştir. Polis: site, kent, kentteki yurttaşların toplantısı demektir. Politeia: devlet, siyasal rejim; politica: yurttaşlık hakkı; politike ise politika

sanatı anlamlarına gelmektedir (Çam, 2005: 21-22). Antik Yunan toplumu, her biri kendi iç sistemine sahip olan şehirlerden oluşmuştur. Dolayısıyla siyaset *şehirle ilgili olan işler* şeklinde anlaşılmıştır.

Siyasetin bir başka tanımı ise: *"İnsanların hayatlarının bazı kesimlerinin geçici veya daimi olarak ortak olması veya zaman zaman kesişmesi yüzünden alınması gereken ve uyulmaları bir ahlaki müeyyideden ziyade hukuki bir yaptırımla veya buna benzer maddi temeli olan yaptırımlarla desteklenen kararları alma sürecidir."* (Yayla: 2005: 208) şeklindedir. Yine başka bir tanımda siyasetin toplum hayatındaki yeri: *"Birbirlerine karşılıklı bağlarla bağlı bulunan insanların, birlikte yaşama amacıyla bulundukları topluma, gruba kendilerini uydurma çabaları ve faaliyetleri"* (Daver, 1976: 197) şeklinde açıklanmaktadır.

Siyasetle iktidar arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Genel kanıya göre siyaset, iktidar etme, iktidarı kullanma ya da iktidarı kullanmaya katılma çabasıdır. Siyaset: *"Özü itibariyle bireyde iktidara ve iktidardan bireye olmak üzere iki yönlü bir ilişki ve etkileşim sürecidir. O, siyasal ilişki yasalarının toplumsal alanlara girmesini sağlarken oluşturduğu dil, kullandığı söylem, yarattığı sembolik ve mitolojik evren, üretilen toplumsal hiyerarşiyle bireysel dünyanın da etkilenmesine neden olur."* (Çetin, 2003: 72). Siyasetin doğasında iktidar olgusu yatmaktadır. Devletin ve toplumun yönetimine ilişkin tüm faaliyetleri konu edinen siyaset sözcüğü, insanların yönetilmesine dair bir varlık ortamını ifade etmektedir. Yani siyaset: *"Halkın, hayatlarına değer kazandıran ve onların adil ve düzgün bir devlette yaşamalarına imkân verecek tarzda yönetilip gözetildiği bir organizasyon, sistem ve politikasıdır."* (Neccar, 1995: 21). Siyaset, devlet işlerini yönetme ve yürütme anlamlarının yanında idam cezası, diplomatlık, seyislik ve at idaresi anlamlarını da içermektedir.

En öz anlamıyla siyaset: *"İnsanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir."* (Heywood, 2006: 2). Tanımlara bakıldığında siyasetin en eski çağlardan itibaren filozofların üzerine kafa yorduğu ve çözüm aradığı bir konu olduğu görülmektedir. Siyasetin gelişme evresinde Platon'un (MÖ 427-MÖ 347) konu üzerine oldukça yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Platon'a göre siyaset bir sanattır ve bu sanat çobanlıkta olduğu gibi ancak uygulamayla ortaya çıkarılabilmektedir. Ona göre: *"Çobanlık sanatı, güttüğü koyunlara en büyük iyiliği nasıl sağlayacağını düşünür, başka tasası da yoktur. Çünkü çobanlık özünden bir şey kaybetmedikçe, sanatının gereklerini kusursuz ve yetesiye*

sağlamaktır. Bunun için şunda anlaşmamız gerekir: Her yönetim, bir yönetim olarak, ister devlet hayatında, ister tek insanın hayatında, bir başkasının iyiliğini değil, yönettiği, bakımını üzerine aldığı şeyin iyiliğini gözetir." (Platon, 1999: 35). Görüldüğü üzere Platon, yönetme işlerini ve genel olarak siyaseti bir sanat olarak kabul etmekte ve bu sanatta yöneticilerin görevinin, bağlı bulunan tebaanın çıkarlarını gözetmek olduğunu belirtmektedir.

Platon'a göre yöneticiler siyaseti şu amaçlarla yapmaktadır: *"Hiçbir sanat, hiçbir yönetim kendisine yarayanı sağlamaz. Güçlü halkın yararını değil kendisinin yararını gözetir. Yönetilen işine geleni sağlar ve buyurur. İşte bunun içindir ki kimse yönetmeyi gönülden istemez, başkalarının kötü durumlarını düzeltmeye yanaşmayacağını, bunun için ücret isteyeceğini söylemiştim. Çünkü sanatıyla başarılar elde etmek isteyen kimse, sanatına uygun bir şekilde iş görmek istese kendine en iyi olanı değil, yönetilene en iyi olanı yapar ve buyurur. İşte bundan ötürü de yönetmeyi göze alana bir ücret verilmelidir. Bu ücret ya para ya şereftir. Yönetmeden kaçanlara ise verilecek ücret cezadır. Ancak iyiler ne para için yönetmeyi üzerine alırlar ne de şeref için. Bu yüzden yönetmeyi üzerlerine almak için karşılarında bir zor, bir ceza bulunması gerekir. Burada en büyük ceza da, kendimiz yönetime karışmayınca daha kötü birinin yönetime girmiş olmasıdır."* (Platon, 1999: 36-37). Platon'a göre devleti bölünmeden kurtaracak, tüm meselelerin çözümünü sağlayacak yegâne şey eğitimdir. Ona göre siyasetle uğraşan kişinin ciddi bir eğitime sahip olması gereklidir. İnsanların durumlarını düzeltme, güçsüzlerin yararını gözetme ancak eğitilmiş yöneticiler tarafından mümkün kılınabilmektedir.

Siyasetin nesnel olarak araştırılmasında Platon gibi Aristoteles (MÖ 384-MÖ 322) de önemli bir yere sahiptir. Aristoteles, siyaseti bir bilim olarak kabul etmektedir. Ona göre siyaset biliminin en önemli görevi, en iyi anayasanın nasıl olabileceğini belirlemektir. Bir başka görevi ise halkın beklentilerine göre hangi anayasanın daha iyi olduğunu belirlemektir. Son görevi ise anayasanın uzun süre geçerli olabilmesi için neler yapılması gerektiğinin belirlenmesidir.

Aristoteles'e göre insan, doğa tarafından siyasal bir hayvan hâline getirilmiştir; fakat doğa bunu yaparken insana dili ve anlamlı konuşabilme yetisini de vermiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Aristoteles siyaseti beşeri faaliyetlerin içinde görmekte ve insanı siyasal hayvan olarak tanımlamaktadır. Siyasetin insanlık için önemli olduğunu

vurgulayan Aristoteles'e göre insan, ancak siyasi toplum içinde iyi hayatı yaşayabilmekte ve mutluluğu bulabilmektedir (Aristoteles, 1993: 109-110).

Rönesans döneminde Machiavelli (1469-1527) ile birlikte siyaset üzerine realist düşünceler belirmeye başlamış ve birey-iktidar ilişkisi temellendirilerek bilimsel bir zeminde incelenmeye başlamıştır. Machiavelli, modern siyaset düşüncesinin kurucusu olarak kabul edilmektedir: *"Machiavelli'nin siyaset bilimine en önemli katkısı, siyaset ahlâkı ile kişi ahlakını ayırması olmuştur. Sözcüklerin de iyi ya da kötü, ahlâka uygun ya da ahlâka uygun değilin yerlerini devlete, hükümdara yararlı ya da yararsız kavramları almıştır. Onun, İtalyan birliğinin gerçekleşmesi için hükümdarın ahlak kurallarından arındırılmış biçimde her türlü yönteme başvurma hak ve yetkisiyle donatılması gerektiği tezi vardır."* (Çam, 2005: 50-51).

Machiavelli'ye göre insanlar yaratılıştan itibaren kötüdür ve insanlar arasında bir çıkar durumu söz konusu olduğunda sevgi bağları kopar. Hâlbuki birbirlerine korkudan ötürü bağlı olduklarında aralarındaki bu bağ hiçbir zaman kopmaz. Bununla beraber hükümdar, halkın kendisini sevmesiyle kendisinden korkması arasındaki ince çizgiyi korumalı ve halkın kendisinden nefret etmemesini sağlamalıdır. Ona göre insanlar, sevgide kendilerine, korkuda ise hükümdara bağlı olduklarına göre, hükümdar başkalarının elindekine değil, kendi elinde olana güvenmelidir. Yine Machiavelli'ye göre hükümdar verdiği sözü tutmalıdır ki, halkın takdirini kazansın. Machiavelli'nin siyasete getirdiği en önemli yenilik gerçekçiliktir. O, siyaseti dinden ve ahlaktan bağımsız düşünmüştür. Ona göre, *amaca ulaşmak için her yol meşrudur*. Machiavelli siyasetinin en çok eleştirilen yönü bu düşüncesi olsa da o, devlet maddileştirmekte, siyaseti hukuka ve ahlaka bağlamamanın gerekliğine inanmaktadır (Machiavelli, 2013: 84-86).

Machiavelli'nin, gerçekçi siyaseti bilimsel temellere oturtma çabasını müteakiben Avrupa'da siyaset üzerine çalışmalar yapan önemli düşünürlerden biri de Montesquieu (1689-1755)'dur. Montesquieu'nun siyaset çalışmaları toplumların varoluşsal düzlemde farklı siyasal sistemlere ne sebeple ihtiyaç duyduklarını açıklamaya yönelik olmuştur. Montesquieu'ya göre kanunlar, olaylara bağlı olarak doğan ve gelişen zorunlu bağlardır. Bu açıdan bakıldığında her varlığın kanunları vardır: Tanrı'nın, evrenin, insanüstü varlıkların, insanların ve hayvanların… Ona göre insanın, bireysellikten uzaklaşıp toplumsal düzenin içinde yaşamaya başlaması, olan zayıf yönlerini yok eder. İnsanlar arasındaki eşitlik kalkar ve savaşlar başlar. Savaş

hâlindeki insanlar, durumu çözüme kavuşturmak ister ve böylelikle kanunlar meydana çıkar. Siyasi hukuk, devletler hukuku ve medeni hukuk da bu şekilde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplumların hukuksuz, hükümetsiz ve devletsiz yaşamaları mümkün değildir (Montesquieu, 1998: 51-55). Yani Montesquieu'ya göre tabiat kanunları, insanları bireysellikten toplumsallığa geçmeye zorlamıştır. Toplumların bir arada yaşama ve diğer toplumlarla ilişkiye geçme ihtiyacı kanunları ve hukuku doğurmuştur. Bu kanunlar sayesinde toplumlar kendilerini yönetmeyi, devletler kurmayı öğrenmişlerdir.

Montesquieu gibi siyasette kanunların gücüne inanan bir başka düşünür de John Locke (1632-1704)'tur. Locke, siyasi gücü *"ölüm cezalarıyla kanun koyma hakkı olarak ve sonuçta mülkiyeti koruma ve düzenleme için tüm daha az cezalar ve topluma bu tür kanunların uygulanmasıyla yürütme ve ulusun yabancı zarar vermelerden savunmada ve tüm bunu sadece kamu yararına yapma"* (Locke, 2002: 22) olarak ele almaktadır. Yani Locke'a göre siyasi otorite insanlara emir verme ve emre itaat edilmediğinde onları cezalandırma hakkına sahiptir. Liberal düşüncenin atası olarak kabul edilen Locke'a göre, insan çeşitli haklara sahip bir öznedir. Ona göre siyasi otorite, insanın doğuştan getirdiği ve hiçbir şekilde dokunulmaması gereken bu hakları güvence altına almakla mükelleftir.

19. yüzyıl, dünya tarihinde önemli siyasi gelişmelere sahne olmuştur ve bu dönemde Max Weber (1864-1920) ekolünden yetişen sosyologlar, siyasetin yönetime dair kanunlarını incelemeye önem vermişlerdir. Max Weber siyaseti, kişinin kişilere egemen olması şeklinde açıklamıştır. Ona göre egemenlik iktidara sahip olmaktır. Antony Giddens, Max Weber'in siyasete bakış açısını şöyle ifade etmektedir*: "O, her şeyden önce devletin zor kullanma yoluyla tanımlanmış bir yeryüzü bölgesini sahiplenme kapasitesini vurguluyordu. Modern devlet 'bir toprak temeli olan mecburi bir örgütlenme' idi ve sınırları içinde güç kullanımının meşru denetimi üzerinde tekel kurmuştu. Siyasi bir grubu hizmet ettiği amaçlardan oluşan belirli herhangi bir kategori açısından tanımlamak imkânsızdı: 'Herhangi bir siyasi örgütlenmenin şu ya da bu zamanda peşine düşmediği bir amaç tasavvur edilemez. Kişisel güvenliğin korunmasından adaleti icra etmeye kadar, bütün örgütlenmelerin birden tanıdığı hiçbir amaç yoktur.' Yani bir grubun siyasi karakteri, yalnızca bir gücün tasarruf üzerinde kurduğu tekelle tanımlanabilir ki bu da bir amaçtan çok araçtır."* (Giddens, 2000: 42-43).

Siyaset, Batılı düşünürlerin yüzyıllar boyu üzerinde kafa yordukları bir konu olduğu gibi İslam âleminde de önemli bir yere sahiptir. İslam düşüncesinde siyaset felsefesini belli ilkelere bağlayarak siyaset yapılması geleneğini sistemleştiren ilk düşünür Fârâbî'dir. 10. yüzyılda yaşayan Fârâbî, Platon'un ve Aristoteles'in düşünceleri ışığında İslam medeniyetinin gelişimine yönelik reform programları hazırlamıştır. Fârâbî'nin siyasi düşüncesinde erdemli devlet ilkesi hâkimdir. Ona göre erdemli devletin halkı birbirlerine sevgi, saygı ve inanç birliğiyle bağlı, adaleti temele alan bir yapıda olmalıdır. Erdemli devletin başkanı ise bedendeki kalp misali her yönden mükemmel bir insan olmalıdır. Fârâbî'nin erdemli devletinde istibdatçı bir siyasi otoritenin varlığına yer yoktur. Erdemli devlet, kanunlarla yönetilen bir hukuk devleti olmalıdır (Ayaz, 2008: 283-287).

İslam düşüncesinde Fârâbî gibi siyaset ve devlet üzerine önemli fikirler sunan bir başka düşünür İbn Haldûn (1332-1406)'dur. İbn Haldûn, devleti: *"İnsanları iç ve dış tehlikelerden koruma ve toplum düzenini sağlama amacıyla egemen olan ve hükmeden siyasi otorite"* (İbn Haldûn, 1989: 103-104) olarak tanımlamaktadır. İbn Haldûn, siyaseti de devlet gibi halkın yönetimini ve güvenliğini sağlamakla görevli bir kurul olarak açıklamaktadır. Ona göre içtimai hayatta kargaşaya mahal vermemek için toplum tarafından kabul edilen siyasi kanunların ve yönetim ilkelerinin belirlenmesi ve devletin bu ilkelerle yönetilmesi gerekmektedir.

İbn Haldûn siyaseti iki kategoride ele almaktadır. Bunlardan ilki devletin yönetim ilkelerinin ve kanunların ileri gelenler ve akil insanlar tarafından hazırlanması hâlinde aklı esas alan bir siyasetin meydana çıkması; bir diğeri siyasi otoritenin uygulandığı kanunları bir peygamber aracılığıyla Tanrı tarafından belirtilen kanunlar olması hâlinde ise dini temel alan bir siyasi rejim meydana gelir (İbn Haldûn, 1989: 479).

Sonuç itibariyle siyaset, ilkçağ filozoflarında yönetme sanatı olarak düşünülmüş ve insanların en iyi şartlarda yaşayabilmeleri için nasıl yönetilmeleri gerektiği konusunun üzerinde durmuştur. Ortaçağ'da ise din, dünyevî siyasetin üzerinde kabul edilmiştir. Sonraki dönemlerde siyaset ile ahlak arasında ayrışma meydana gelmiş ve bireysel ahlakın dışında siyasi ahlak kavramı ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda ekonomi, siyasetin içine dâhil olmuştur. Günümüzde ise siyaset yönetim şekillerine dönüşmüş, toplum üzerinde hâkimiyet kurma yoluna girmiş, iktidar şeklinde algılanmış, hukuk ve adalet ön plana çıkmıştır.

Siyaset, bireyler arasındaki menfaatlerin çatışması, kaynakların dağılımında meydana gelen dengesizliklerin neticesinde bu sorunları çözmek amacıyla ortaya çıkan yönetme eylemidir. Siyaset, toplumun tamamını ilgilendiren konuları düzenleyen eylemler bütünüdür. Günümüzde olması gereken siyaset ise bireyler arasındaki farklılıkları bilerek denge ve adalet içinde onları yönetme, onlara daha iyi yaşam şartları sunabilme sanatıdır. Siyaset yöneticilerin kendi menfaatleri uğruna insanları kandırma ya da yanlış yönlendirme sanatı olarak algılanmamalıdır. Siyasetin amacı bireyler arasındaki sorunları çözme, onların daha iyi yaşamalarına ortam hazırlama, birleştirme ve bütünleştirmedir.

I.3. Türk Siyasetinin Sosyolojik ve Felsefî Temelleri

İnsan nüfusunun artması, insanların toplum içinde uygun yaşam şartlarına ihtiyaç duyması, siyasi teşkilatlanmayı mecbur kılmış ve böylelikle devlet olgusu ortaya çıkmıştır. Türk devletinin de yaşadığı coğrafyaya ve yaşam tarzına göre kadim Türk siyasi kültürü oluşmuştur. Siyasi yapılanmaya önem veren Türkler, kadim tarihlerinin her döneminde güçlü ve büyük devletler kurmuşlardır. Türk siyasi kültüründe vatan ve millet kavramları birlikte ele alınmıştır. Millet, ortak kültür paydasında buluşan bireylerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütündür. Milletin bağımsız olarak yaşadığı coğrafya ise vatandır. Devlet ise aynı vatan toprağı üzerinde yaşayan topluluğun bütünlüğünü ve siyasi teşkilatlanmasını temsil etmektedir. Türk siyasi kültürünün temel ilkeleri hâkimiyet ve bağımsızlıktır. Tarihte Türkler, bağımsız bir yaşam sürmedikleri toprakları, vatan toprağı olarak kabul etmemişlerdir.

Türklerde siyasi düşüncelerin ve devlet bilincinin oluşmasında çeşitli kaynakların etkisi vardır. Mitolojik anlatılar, destanlar, atasözleri ve yazıtlar bu bakımdan oldukça değerlidir. Özellikle Orhun Yazıtları, Türk devletlerinin mahiyetine, milletin gözündeki devlet olgusuna, törenin değerine, iktidarın özeliklerine ve kaynağına, kağanın taşıması gereken vasıflara ve genel olarak yöneticilerin halka nasıl davranması gerektiğine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Tarihin en eski çağlarından itibaren Türkler, Orta Asya'dan Hindistan'a, Anadolu'ya, Balkanlar'a ve Avrupa'nın içlerine doğru büyük çaplı göçler gerçekleştirmişlerdir. At sırtında il'den il'e giden Türk insanı, tarih boyunca değişik siyasi örgütler kurmuştur. Gerek İslamiyet'in kabulünden önce gerekse de sonra Türkler, devlet şeklinde örgütlenerek

siyasi ve idari sistemler oluşturmuştur. Bu devletler içinde Hunlar, Göktürkler, Selçuklular, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti en önemlileridir.

Türklerde İslam öncesi siyasi hayat, devlet ile milletin işbirliğine dayanmaktadır. Bu işbirliği sayesinde uzun soluklu ve güçlü devletler kurulabilmiştir. Yine bu işbirliğinin oluşmasında Türk kültür ve geleneklerinin büyük etkisi vardır. Türkler, saygı geleneğini siyasi anlayışlarına da uygulamışlar ve devlete isyanı en büyük saygısızlık olarak düşünmüşlerdir. Yine yöneticilerin de millete ihanet etmesi, kabul edilemeyecek bir saygısızlık olarak algılanmıştır.

Türk siyasi kültürünün en önemli ögesi vatandır. Türkler için vatan: *"uğrunda canlar feda edilen mukaddes ülke"* (Taneri, 1997: 103) demektir. Vatan, halkın ortak malıdır. Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kağanın en önemli görevi vatan toprağının korunmasını ve kutsal *yer-su*'ların sahipsiz kalmamasını sağlamaktır. Türkler bir yandan vatan toprağını korurken öbür yandan *gök kurıkan* ilkesiyle hareket ederek sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte vatan sevgisi farklı bir boyut kazanmıştır. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de vatan sevgisi, vatan toprağının korunması ve vatan için çalışılması gibi konuların varlığı, Türklerdeki vatan bilincine dinî bir misyon da yüklemiştir. Vatan olgusunun Türklerdeki değerini anlayabilmek için Göktürklerde, Selçuklularda, Osmanlılarda ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda verilen mücadelelere bakılınca konu daha iyi anlaşılacaktır.

Yakın zamanın en önemli Türk düşünürlerinden biri olan Ziya Gökalp vatanı, millî kültür olarak tanımlamış ve vatan sevgisinin millî görevlerden ve ideallerden doğduğunu belirtmiştir. Ona göre gerçek vatan yalnızca üzerinde yaşanılan toprak parçası değil, adıl olan kültürel değerlerdir. Üzerinde yaşanılan topraklar, kültürel değerlerimize ancak zarf olabilir (Nirun, 1999: 157).

Bir devletin oluşması için aslî şart, devlet olmayı başarabilecek ve devleti yaşatabilecek bir milletin olmasıdır. Türklerde millet kavramı Türk tarihiyle başlamıştır. En eski zamanlardan itibaren Türkler, millet olma bilinciyle hareket etmişlerdir. Zor zamanlarda da bu bilincin gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır.

Millet, devletin ayrılmaz parçası, varlık sebebidir. Eski Türklerde millet, halk anlatılarında *kün* sözcüğü ile karşılanmıştır ve *il* ile *kün* sözcükleri hep bir arada kullanılagelmiştir. Bu durum Türklerde devlet ile milletin ayrı düşünülmediğinin göstergesidir. Devlet yöneticileri gibi halk da, devletin ancak milletle var olacağını

bilmektedir. Bu sebeple Türklerde nüfusun yoğun olması, devletin devamlılığının teminatı sayılmıştır (Taneri, 1997: 88).

Türk siyasi kültüründe bağımsızlık, sadece yöneticilerin değil, milletin de şuurunda önemli yer tutan bir konudur. Türkler gittikleri yerlerde, kısa zaman içinde müstakil siyasi oluşumlar meydana getirmeye çalışmışlar ve çoğunlukla başarılı olmuşlardır. Bu durum Türklerin bağımsızlık konusunda her daim kararlı ve ısrarcı olduklarını göstermektedir. Bağımsızlık arzusu Türklerin kültüründe önemli bir yere sahiptir. Türkler için bağımsızlığı kaybetmek onur kırıcı bir durumdur ve bağımsızlığı elde etmek için sonunda ölüm dahi olan hiçbir mücadeleden çekinmemek gerekir.

Türklerde bağımsızlığın kazanılmasından sonraki aşama ise siyasi hâkimiyetin sağlanmasıdır. Hâkimiyet, emredici kuvvet demektir. *"Emretme yetkisi, hükmedebilme ve idari kuvvet anlamlarına da gelen hâkimiyet, kaynağı bakımından üçe ayrılır. Bunlar; gelenekçi, kanuni ve karizmatik hâkimiyettir. Gelenekçi hâkimiyet eskiden beri süre gelen ve değişmeyeceğine inanılan düzenin meşruiyetini benimsemeye dayanır. Kanuni hâkimiyet ise; hâkimiyetin esasının kanunlarla belirlendiği, hükmedenlerin objektif kurallara göre görev yaptığı hâkimiyet türüdür. Üçüncü tip hâkimiyet de karizmatik hâkimiyettir. Bu tipte hâkimiyetin kaynağı Tanrı'dır. Hükmetme yetkisi Tanrı tarafından verilmiştir. Esas olan, Tanrının verdiği ve yöneticiyi diğer kimselerden ayıran özellikler karizmadır. İşte Türklerdeki yönetim anlayışı bu türdendir. Türk hâkimiyetinin kaynağı Tanrıdır. Tanrı hakanları göreve getirmiş, hakan Tanrı istediği için, kendisine 'kut' (devlet, iktidar, iyilik, talih) verdiği için yönetim hakkına sahiptir. Türk hakanı âdeta göğün yeryüzündeki temsilcisidir."* (Kafesoğlu, 1997: 247-248).

Radloff'a göre eski Türklerde hiçbir yönetici seçimle iktidara gelmemiş ve hakanlık seçimle kazanılmamıştır. Yönetme yetkisi Tanrı tarafından tüm hanedan üyelerine verilmiştir. Bu nedenle Türklerde hanedanın kutsallığı açıkça görülmektedir. Öyle ki, İslamiyet'ten öncesinde olduğu gibi İslamiyet'in kabulünden sonra da hanedan ailesinden olan kişilerin kanının akıtılmasının yasaklığı geçerliliğini korumuştur. Osmanlıda hükümdar ailesinden birinin öldürülmesi gerektiğinde, kanlarının akmaması için kılıçla öldürmek yerine kendi oklarının kirişiyle boğulurlardı (Arslan, 1987: 59).

Türk siyasi kültüründeki tanrısal kaynaklı hâkimiyet ve otorite başka milletlerde de görülmektedir; fakat başka milletlerde tanrısal kaynaklı bu otorite, dinî yönetimleri de beraberinde getirmiştir. Oysaki Türklerde dinî yönetimler mevcut değildir. Türklerde yönetme erki Tanrı tarafından kağana verilmiştir; ancak kağan, Tanrı'nın elçisi ya da

biri dinin temsilcisi değildir. Tanrısallık doğrudan görevle ilgilidir. Türkler için İslamiyet'ten önce durum böyleyken İslamiyet'in kabulüyle birlikte de pek bir değişiklik olmamıştır. Yönetme erki Allah'ın nasip etmesi ve görevlendirmesi olarak algılanmıştır.

Türk siyasi kültürü, Türklerin bozkır hayatından beslenmiş, zamanla gelişmiş ve yayılmıştır. Böylelikle Türklerde siyasal hayat başlamış ve teşkilatlanmanın sağlanmasıyla devlet olgusu ortaya çıkmıştır. Siyasetin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde bozkır insanının sosyokültürel yapısının ve Türk töresinin büyük etkisi vardır: *"Bozkır Türk kültürü kamu hukuku, özel mülkiyet, serbest çalışma, imtiyazsızlık, hükümranlık, karizmaya dayanma, töre hükümlerine uyma, besicilik ve çobanlık, birleştiricilik, askerî karakter ve dinî tolerans gibi özelliklere dayanır."* (Kafesoğlu, 1997: 293). Zor şartlar altında yaşamak durumunda olan bozkır insanı ahlaklı, mert, kahraman, cesur ve insancıl olmak zorundadır. Bozkır hayatının temel özellikleri eşitliğe, dayanışmaya ve hoşgörüye dayanmaktadır. Üstelik Türk milletinin en aslî değeri olan Türk töresi de bozkır kültürüyle şekillenmiştir.

Türklerin sosyal yapısının temelini aile oluşturmaktadır. Türk ailesi, birçok açıdan siyasi sistemin ve devlet teşkilatının temelini oluşturmaktadır; çünkü aile ile devlet arasında yapı itibariyle benzerlikler bulunmaktadır. Türklerde devlet, ailenin gelişmiş hâlidir. *"Türk ailesi, babanın egemen olduğu ailedir. Baba, ailenin reisi ve koruyucusudur. Eski Türklerden beri var olan eşitlik prensibi aslında aileden başlamaktadır. Hatta Türk milletinin de temeli olan Türk ailesi, dünyanın en demokrat ailesi olarak gösterilmiştir. Türklerde kadınların haklarına da azami derecede saygı gösterilmiştir. Eski Türklerde kadın, hukuk bakımından erkekle eşit tutulmuş, hatta bazen üstün olmuştur."* (Ziya Gökalp, 2000: 192).

Türk ailesine dair esaslar, Türklerin sosyal yapılarını etkilediği gibi siyasi sistemlerini de etkilemiştir. Örneğin toplumdaki özel mülkiyet anlayışı, adalet, hukuk, inanç özgürlüğü, güvenlik ve asayiş gibi konularda devletin baba gibi görülmesi, ailedeki babanın görevlerini ve sorumluluklarını üstlenmesi açısından önemlidir. Babanın evde *bey* diye anılması, evdeki her işin sorumluluğunun onda olması, Türklerdeki aile sisteminin prototip bir siyasi sistem olduğunu göstermektedir. Nitekim Türklerde ailelerin birleşmesiyle soyların, soyların birleşmesiyle boyların, boyların birleşmesiyle de il'in oluşması, Türk aile sisteminin Türk siyasetindeki yerini göstermektedir.

Türklerde siyasi sistemi ve devleti düzenleyen en temel unsur töredir. Türk töresi, Türklerin örf ve âdet hukukundan beslenmektedir. Bozkır hayatının zamanla sosyal ve hukuki değer kazanmasıyla oluşan ve genellikle kanun manasında anlaşılan töre, kadim Türk sosyal hayatını düzenleyen normlar bütünüdür. Töre sosyal, siyasi, hukuki ve ahlaki açıdan birçok prensip içermektedir. Türk töresi, dogmatik ve değişmez kurallar bütünü değil, çağa ayak uyduran dinamik bir yapıdadır. Bu şekliyle töre, kendi varlığını devam ettirmekte ve toplum tarafından kabul görmektedir. Türk hükümdarları devletin teorilerle değil, sosyal gerçeklerle yönetilebileceğini binlerce yıl öncesinden beri bildikleri için töreye büyük önem vermişlerdir. *"Töre, Türk örf ve geleneklerinin kesin hükümlerinin birliğidir. Orhun Abidelerinde töresiz bir devletin var olamayacağı belirtilmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi, eski Türklerde kanunsuz ya da hükümdarın şahsi iradesine bağlı bir yönetim şekli asla olmamıştır. Dolayısıyla kağanlar emirlerini, yargıçlar da kararlarını töreye göre vermiştir. Böylece halk doğrudan doğruya törenin himayesi altında bulunmaktadır. Türk töresi, alanına göre oldukça sert ve kesin hükümler ihtiva etmiştir. Cezalar çok ağır olmasına rağmen, töre Türk cemiyetinin bel kemiği olduğundan, hiç kimse cezalara ya da oranlarına itiraz etmemiştir. Törenin daima doğru ve adaletli olanı emrettiğini herkes en baştan kabul etmiştir. Çünkü töre, milletin binlerce yıllık hayat tecrübelerinden süzülerek gelmiş kurallar bütünüdür. Türklerin birlik ve beraberlik içinde yaşamasını sağlayan en önemli unsur töredir. Töre, her şeyden önce gelir ve sosyal nizamı sağlar."* (Güngör, 1999: 57).

Türklerin hükümdarlarından bekledikleri en önemli işlerden biri iyi kanunlar koymaları ve bu kanunları en iyi şekilde uygulamalarıdır. Toplumun huzuru ve refahı ancak adaletli bir düzenin kurulmasıyla mümkün olabilmektedir. Türkler, kurdukları devletlerde adaleti tesis edebilmek için çok çaba sarf etmişlerdir. Başta yöneticiler olmak üzere hâkimlerin ve kadıların iyi yetişmelerine dikkat etmişlerdir. Mahkemelerin adil olduğundan herkesin emin olması için duruşmalar halka açık yapılmıştır. Türk siyasi geleneğinde adaletsizliğin yeri olmadığı *zor kapıdan girince töre kapıdan çıkar* atasözüyle de anlatılmıştır. Yine bir başka sözde *melik inkâr ve küfürle ayakta kalabilse de zulümle ayakta kalamaz* denilerek adaletsizliğin ve zulmün küfürden beter olduğu vurgulanmıştır. Adalet, ancak töreye dayanan kanunları eksiksiz uygulamakla mümkündür. Türkler, bu kanunları Türk yurdunun her bir köşesinde eşit şekilde uygulayabildikleri takdirde güçlü ve uzun ömürlü devletlerinin olabileceğinin bilincinde davranmışlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın *bizim milletimiz ve hükümetimiz adalet*

düşüncesi ve adalet anlayışında hiçbir milletten aşağı değildir, belki tarih bu konuda yüksek olduğumuza tanıklık eder[1] diyerek Türklerde adalet kavramının tarih boyunca ne kadar önemli yer tuttuğu konusunda ipuçları vermektedir.

Türk siyasetinin bir başka ilkesi ise sosyal sınıfların olmamasıdır. Bir toplumda sınıfların olması ya siyasi ya dinî ya da iktisadî sebeplere bağlıdır; ancak Türklerde yönetici zümrenin dahi unvanları kalıcı değil, sadece göreviyle ilgilidir. Toplumda başarı kazananlar siyasi hayatta yükselebilmişlerdir; fakat diğer bazı milletlerde olduğu gibi vergilerden, cezalardan ya da kanuni yükümlülüklerden muaf olma durumu, Türk siyasi ve sosyal hayatında hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Türklerin tarih boyunca farklı dinlere saygılı olması ve İslamiyet'in imtiyazlı sınıfa karşı olması da Türklerdeki sınıfsızlığın temel gerekçelerindendir. Türk yöneticilerin üst düzey devlet görevlerinde liyakate önem vermesi ve aynı soydan insanları devamlı yüksek görevlere getirmemesi de imtiyazlı sınıfların oluşmasını engellemiştir. Türk siyasetinde kişilerin ya da bir zümrenin tekelinde olan devletler görülmemektedir.

Türkler, sosyal devlet olmaya önem vermişlerdir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte, Türklerde zaten var olan sosyal devlet anlayışı, daha da değer kazanmıştır. Halkın refahına önem verilmiş, toprakların önemli kısmı halka dağıtılarak üretim teşvik edilmiş, yardımlaşma ve dayanışma için vakıflar, imarethaneler, medreseler, hastaneler, misafirhaneler ve benzeri hayır kurumlarının kurulmasına ve idaresine önem verilmiştir. En eski çağlardan günümüze kadar kurulan Türk devletlerinde sosyal devlet anlayışı siyasetin merkezinde olmuştur.

Türklerin siyasi teşkilatlanma konusundaki meziyetlerini tarihte kurdukları güçlü ve büyük devletlere bakarak anlayabilmek mümkündür. Bozkır hayatından itibaren sağlam aile yapısından soylara, boylara ve devletlere uzanan siyasi teşkilatlanma Türklerin millî bilinçle, egemenlik anlayışıyla ve vatan sevgisiyle hareket ederek disiplini ve nizamı sağlamaya çalıştıklarını göstermektedir. *"Örgütlenme bilinç, kültür ve akıl ile yakından ilgilidir. Çünkü bu öge ile devlet başkanlarının bilinç ve aklı milletin bünyesine uygun kural ve kurumları oluşturmayı sağlayacaktır. Türkler tarihlerinin başlangıcından itibaren örgütlenerek yaşamışlardır. Özellikle Türk devlet adamları yüksek uygarlığa sahip devletlerin tecrübelerinden faydalanmışlardır. Türklerin kendilerine özgü bir devlet anlayışı vardır. Kazanılan bilgi ve tecrübeler*

[1] Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin 4.yasama yılının açılış konuşmasından alınmıştır.

sayesinde devlet anlayışı gelişmiş, örgütlenme fikri ve organizasyon şekilleri olgunlaşmıştır. Türkler kuvvetli teşkilatçılık özelliğine sahiptir. Hayat tarzları onları hürriyet ve istiklâle alıştırmış kendilerini dünyanın hâkimi görmelerine neden olmuştur. Bu konuda en büyük desteği Tanrı'dan almaktaydılar. Bu nedenle Türk insanı her yerde bulunduğu ortama hâkim olmak isteği ile hareket etmiştir." (Güngör, 1999: 54).

Türkler, toplum içinde ekonomik açıdan önemli farklılıklar olmamasına rağmen, piyasanın dengede kalmasına dikkat etmiş, ticari hayatta ürünlerin fiyatları daima kontrol altında tutulmuştur. Karada komşu devletlerin ya da eşkıyanın, denizlerde de korsanların saldırısına maruz kalan tüccarların zararları hazineden karşılanmıştır. Bu uygulama bir çeşit devlet sigortası hâlini almıştır. İslamiyet'le çatışmayan eski Türk devlet töreleri Selçuklularda ve Osmanlı Devleti'nde devam etmiştir. "*İkindi vakti nevbet ururlar kim gelip yemek yiyeler"* sözü pek çok tarih kitabında geçen kayıtlardan biridir. Bu ifade Oğuz töresinin hâlâ yaşadığını göstermektedir. Daha kuruluş döneminde düşkünlere yardım, devlet politikası hâline getirilmiştir. Zamanla yardım müesseseleri öylesine çeşitlenmiş ve gelişmiştir ki terkedilmiş çocukları topluma yararlı hâle getirmek, yolculara yardımcı olmak, kimsesizlerin cenazelerini kaldırmak, hatta efendilerinden korkan hizmetçilerin kırdıkları çanak, çömlek ve diğer eşyaların tazmini için bile vakıflar kurulmuştur. İnsana verilen değerden dolayı toplumda düşünülmeyen hiç kimse olmadığı gibi hayvanlar bile unutulmamıştır (Ünal, 1997: 246). Devlet bünyesinde yaşayan yabancı tebaanın hakları hassasiyetle korunmuş, özellikle yöneticiler bu konuda çok dikkatli davranmışlardır. Onların haklarının korunması için de vakıfların kurulduğu görülmüştür. Devlet hizmetinden faydalanmak için din ve milliyet ayrılıklarının asla önemi yoktur. Zaten farklı muameleye İslamiyet izin vermediğinden Selçuklular ve Osmanlılarda Müslüman, gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır (Akgündüz-Öztürk, 1999: 433).

Türklerde devlet teşkilatının zirvesinde devlet başkanı bulunmaktadır. Başkan, devletin uygulamadaki varlık kaynağıdır. Şaman dualarında, devletin başkansız kalması kıyamet alameti olarak görülmüştür. Türklerde devlet başkanları genel olarak *tan-hu, kağan, hakan, melik, sultan, hükümdar, padişah* vb. şekillerde adlandırılmıştır. Türklerde devlet başkanlarının kişilikleri görevlerine paralel olarak gelişmiştir. Türkler için devlet yönetimi, bir sanat olarak görülmüş ve hükümdarın liyakatli bir sanatçı edasıyla cesur, erdemli ve kültürlü yetiştirilmesine özen gösterilmiştir. Bu niteliklere sahip olmayan yöneticilerin devlet yönetiminde gösterdikleri zaaflar, devlete ve millete

acı tecrübeler şeklinde geri dönmüştür. *"Tanrı hakana görevini başarabilmesi için kişisel kabiliyetler ve üstün özellikler vermiştir. İnanışa göre Oğuz Han'ın soyundan olan birinin başarılı olabilmesi için Tanrı'nın kendisine üç özellik vermiş olması lazımdır. Tanrı kendisine yarlık vermeli, onu kut (talih) ile donatmalı, onun kısmetli (ülügli) olması gerekmektedir. Bu sıfatlar hükümdarla beraber ailesine de geçer ve sülalenin kanunî meşruiyeti sağlamlaşır."* (Rasonyı, 1971: 60)

Türk devletlerinde başkanlık hanedan üyeleri içerisinde babadan oğula, veraset sistemiyle geçmiştir. Genellikle büyük oğul tahta geçmiştir. Kadim Türk tarihinde devlet başkanının ölümü ya da bir şekilde tahttan ayrılması neticesinde tahtın yeni sahibinin kim olacağı önceden belirlenmediği için taht kavgaları meydana gelmiş ve bu durum kimi dönemlerde kaosa sebep olmuştur. Türk siyasi teşkilatlanmasında başkanın görevleri henüz devlet kurulmadan başlamaktadır. Başkanın Türk milletini devletsiz bırakmamak, boyları bir araya getirmek gibi daha birçok görevi vardır. Bu görevlerden bazıları şunlardır:

- *Halkı eğitmek*
- *Milleti, töreyi ve devleti düzene koymak*
- *Devleti ve milleti derleyip toplamak*
- *Halkı ve nüfusu çoğaltmak*
- *Açları doyurup fakirleri giydirmek*
- *At ve elbise dağıtmak*
- *Millete altın, gümüş ve değerli şeyler kazandırmak*
- *Devlet ve millet için kazanmak*
- *Kondurmak, yani halkı iskân etmek*
- *Asayiş ve güvenliği sağlamak*
- *Tutmak, yani devleti ve milleti adaletle idare etmek*
- *İnsanlara iş ve çalışma imkânı vermek* (Taneri, 1997: 17).

Türklerin siyasal kültüründe çok önemli bir yere sahip olan devlet başkanının yetiştirilmesinde ve seçilmesinde çok sert kurallar uygulanmış, başkanda birçok vasıf aranmıştır. Türk devletlerinin siyasi yapısındaki değişmeler, yükselmeler ya da bozulmalar öncelikle başkana bağlanmıştır. Bilgili ve güçlü başkanların devlet ve millet üzerinde olumlu etkisi varken, bilgisiz ve güçsüz başkanlar devleti ve milleti çöküntüye uğratmıştır.

Türk siyasi geleneğinde devlet başkanı hiçbir zaman tüm yetkileri elinde toplayan, değişmez kararlar veren tek hâkim kişi olmamıştır. Türk devletlerinde kararlar ve uygulamalar, çeşitli kurullara, kişilere ya da divanlara danışılarak, onaylar alınarak yapılmıştır. *"Türk devletinde kanunların çıkarılması ve uygulanması, önemli kararların alınması, devlet başkanının seçilmesi ve onanması gibi önemli siyasi faaliyetleri yerine getiren kurultay ve danışma kurulları, Türk siyasi hayatının çok önemli ögelerindedir. Kurultay kavramı yığınak, derim, dernek gibi kelimeler ile ifade edilmiştir. Kurultay, Türk devletlerinde Mete'nin zamanından beri temel bir devlet kuruluşu olarak vardır. Kurultay başlangıçta sadece dini tören, bayram, yeme içme ve yarışma amaçlı bir devlet toplantısı idi. Ama zamanla devletin en temel karar organı halini almıştır."* (Niyazi, 2001: 88).

Bir milletin siyasi anlamda güçlü olabilmesinin en önemli koşullarından biri askerî güce sahip olmasıdır. Türklerin tarih boyunca güçlü devletler kurabilmesinin ve sürekli olarak genişleme siyaseti izleyebilmelerinin altında yatan etken, askerî güce sahip olmalarıdır; çünkü askerlik Türkler için bir meslek değil, bir kişilik özelliğidir. Zira her Türk bir savaşçıdır. Ordunun komutanı ise devlet başkanıdır. Türkler savaş sanatı konusunda diğer milletlere örnek olmuşlardır. Türk ordularının savaş taktikleri ve teknikleri, manevra kabiliyetleri tarih boyunca hep ileri düzeyde olmuştur.

Türkler için birçok savaşın kazanılmasında fiziki gücün yanında disiplin, pratik manevra kabiliyeti ve turan taktiğinin mükemmel uygulanışı büyük rol oynamaktadır. Turan taktiğini uygulayan Türk ordusu genel strateji açısından da keşif seferleri ve yıpratma savaşlarına çok büyük önem vermiştir. Dandanakan ve Malazgirt savaşlarında bu tür yıpratma akınları yapılmıştır. Ülkenin emniyetini sağlamak ve ani baskınlara karşı hazırlıklı olmak amacıyla sınır boylarında belirli mesafenin askerden ve insandan arındırılması Türk savunma taktiklerinden birisidir. Türk halkı devamlı seferler, yıpratma akınları ve savunma hazırlıkları içinde tam bir askerî hayat sürmüştür. Askerî faaliyetlerde başarılı olmalarında spor faaliyetleri ve oyunlarının savaş idmanı şeklinde olmasının çok büyük önemi vardır. Türk insanı için önemli faaliyetlerden biri de avcılıktır. Daha çok sürek avı şeklinde yapılan avlarda bazen binlerce zararlı ve vahşi hayvan öldürülmüştür. Özellikle sürek avı manevraları, savaş taktiklerinin küçük birer örneğidir. Böylece daima savaşa hazır olan Türk askeri ve Türk insanının çevikliği, ataklığı, dayanıklılığı ve üstün manevra kabiliyeti, yazıtlarda ve diğer ülke insanlarının dillerinde *kurt gibi* şeklinde tasvir edilmesini sağlamıştır. Türk ordusu, tüm şartlarda

görevini yerine getiren, sabırlı, sağlam karakterli, dayanıklı, eşsiz ve üstün silahları ile diğer milletlerce taklit edilen önemli bir bozkır müessesesidir. Bu özelliğinden dolayı Çinliler, Romalılar ve Bizanslılar ordularını Türk ordularına benzetmeye çalışan milletlerin başında gelmişlerdir (Göde, 1992: 157).

Binlerce yıllık kadim Türk devlet yapısının korunabilmesinde en önemli faktör, Türklerin sağlam bir siyasi geleneğe sahip olmasıdır. Türk siyasetinde devamlılık esastır. Yani Türk devleti yıkılabilir, hanlığı değişebilir, yeni devlet kurulabilir; fakat siyasi düzen devam etmelidir. Örneğin Türk milleti, Göktürkleri, Hunların; Karahanlıları, Göktürklerin; Selçukluları, Karahanlıların; Osmanlıları, Selçukluların; Türkiye Cumhuriyeti'ni ise Osmanlıların devamı olarak görmüştür.

Türk siyasi geleneğinin bir başka yönü gelişmecilik ve hamleciliktir. Bu yönüyle Türkler, yeniliklere her daim kapılarını açık tutmuşlardır. Türk hamleciliğinin son merhalesi ise cihan hâkimiyetidir. *"Dünya devleti fikri daha mitolojik çağlardan beri var olduğu için Türk devlet anlayışı bu fikir ile yoğrulmuştur. Üniversal devlet düşüncesi tüm nesillerin hayatında büyük bir yer kaplamıştır. Bu fikir sayesinde Türk devletleri yıkılsalar bile en kısa zamanda toparlanarak yeni dünya devletleri kurmuşlardır. Çünkü parola 'gökyüzü çadırımız güneş bayrağımız' olmuştur. Cihan hâkimiyeti fikrinin yansımaları destanlarda da görülmüştür. Eski Türklerin ve Oğuzların fetihlerini destanî bir şekilde anlatan Oğuznâme'ye göre ilk Cihan hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından gerçekleştirilmiştir."* (Turan, 1999: 51)

Türk siyasi geleneğinin bir başka yönü ise liyakattir. Siyasette liyakat genel olarak yöneticilerin üzerlerine aldıkları ağır sorumluluk gerektiren görevlere paralel olarak mantıken, ahlaken ve fiziken ehil olmaları gerekliliğidir. Türklerde sadece devlet başkanlarının değil, yönetim kademesinde görev yapan önemli memurların da liyakatli insanlar olmasına dikkat edilmiş ve bu kişiler alanında uzmanlaşmış kişilerden seçilmiştir.

Sonuç itibariyle Türk siyasetinin temellerinin çok eski zamanlarda atıldığını, kurulan onlarca Türk devletinin birbirinin devamı niteliğinde olduğunu, Türklerin siyasi düsturlarını ve kurulan her devletin bu siyasi düsturlara bağlı kaldığını söylemek mümkündür. Hunlardan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar olan süreçte Türklerin, siyaseti belirli felsefî ve sosyolojik temellere dayandırdığı görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK KÜLTÜRÜNE AİT İLK YAZILI ESERLERDE SİYASET

Evrende Türk denilen bir millet vardır ve bu millet insanlık tarihinin şekillenmesinde önemli vazifeler üstlenmiştir. Kadim bir tarihi olan, yüzyıllar içinde birçok millî tecrübe kazanmış Türklerin, tarihi birikimleri sayesinde edindikleri ve bu sayede diğer medeniyetleri de etkiledikleri köklü bir kültürü ve dünya görüşü mevcuttur. Bilinmeyen zamanda Asya'nın bozkırlarında atılan bu kültür ve medeniyet tohumu zaman içerisinde kök salmış, gelişmiş ve ulu bir çınara dönüşmüştür. Türkler her çağda bu ulu çınarı beslemiş ve daha da geliştirmiştir. Kendine özgü kültür ve medeniyet hazinesiyle Türkler, diğer medeniyetlere de sayısız katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla bu kültür ve medeniyet deryasını her çağda tanıyıp tanıtmak her Türk'ün en önemli vazifesi olmalıdır.

Bir milletin düşünce tarzıyla dünyayı algılayıp anlamlandırma çabası, dili ve edebiyatıyla doğrudan bağlantılıdır. Bir kültürü anlamadan o kültürün edebî hazinesini; dilini ve edebî yönünü anlamadan da mensup olunan kültürel yapıyı çözebilmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu olgular arasında sıkı bir ilişki olduğu açıktır. Bu yönüyle bakıldığında Türk diliyle yazılmış olan ilk eserlerin, yazıldığı dönemin sosyokültürel ve tarihî zemininden beslendiği görülmektedir. Yani Türk kültürünün etkisiyle ve Türk diliyle oluşturulmuş bu ilk eserler dönemin tarihini, siyasi zeminini, toplumun dünya görüşünü, fikrî yapısını, olaylar karşısında sergilediği tavrı ve duruşu anlamlandırıp yorumlayabilmek açısından oldukça önemlidir.

Edebiyat, tarihin ve medeniyetin en önemli yönlerindendir. Bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî ve hissî gelişmeyi belirten bütün kalem mahsullerini tetkik ile onun manevî hayatını gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır. Bir milletin edebiyatı, millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimi bir ayna sayılabilir. *Bir millet hayatı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor?* Bunu en doğru ve en canlı olarak o milletin fikir ve kalem mahsullerinde görmek mümkündür. Şu hâlde edebiyat tarihi, bir milletin manevî ve maddi gelişmesini edebî eserlerin menşuru arkasından gören ve gösteren canlı bir tarih şubesidir. Yeryüzündeki medeni diller arasında edebiyatının tarihi şimdiye kadar en meçhul kalan Türkçedir. Eskilik itibariyle Avrupa edebiyatlarının çoğundan evvel olan, kapladığı sahanın büyüklüğü bakımından

siyasi ve medeni ayrılıklara maruz kalarak birtakım lehçe farklarına uğrayan, aradaki medeni ve edebî bağları kaybetmemekle beraber ekseriya birbirinden müstakil bir hayat tekâmülü takip eden Türk edebiyatı, bugüne kadar layık olduğu ehemmiyetle tetkik edilememiştir. Dili sosyal bir mahsul sayan âlimlere göre, herhangi bir dil birliği eski bir siyasi birliğin toplumsal mahsulüdür. Bu bakış açısıyla hareket edilirse, bugün birçok lehçelere ayrılmış olmakla birlikte Türkçe adı altında toplanan dilin, eski bir Türk siyasi heyetinden doğduğuna hükmedilebilir; fakat elimizdeki tarihi yazılı kaynaklar bu zamanı tespit etmemize imkân vermediği gibi elimize geçen ve okunabilen eserlerin kalıntıları da yedinci yüzyıldan çok evvellere çıkamamaktadır (Köprülü, 1980: 1-25). *"Bizim başlangıçtan bugüne kadar içinde yaşamış olduğumuz kültür ve medeniyetlere ait bütün maddi ve manevî unsurlar dil ve edebiyatımıza değişik şekillerde aksetmiştir. Geniş manada Türk kültürünün anahtarı Türk edebiyatıdır. Buna göre Türk dilini ve edebiyatını ilmî usullerle inceleyerek Türk kültür ve medeniyetinin temel değerlerini ortaya çıkarabiliriz. Maddi ve manevî, kültür ve medeniyete ait unsurlar edebî eserlerde derin manalar kazanır ve güzelliğe bürünür."* (Kaplan, 1983: 16).

Özellikle son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde ortaya çıkan veriler, Türkçenin dünyanın en eski dillerinden biri olduğunu göstermektedir; fakat bu dille ortaya konulan eserlerin büyük bir kısmı son zamanlarda keşfedilmiştir. Türklerin en eski yerleşim yerlerinde Türk diliyle yazılmış olan birçok eserin olduğuna inanılmaktadır. Yapılacak sistematik çalışmalarla Türk dilinin yazılı eserlerinin elimizdeki mevcut eserlerden çok daha eski zamanlara dayandığı anlaşılacaktır. *"Türk dili bilginlerinin ellerinde Gök-Türk yazıtlarından daha eskiye ait metin bulunmamakla beraber, Türk dilinin, çok daha eskilere uzandığı biliniyor. Türkçenin bilinen en eski kitabı, altıncı yüzyılın sonunda Bumin Kağan'ın küçük oğlu To-po'ya (572-581) Çin'den, bir Budist metni olan "Nirvana- Sutra"'nın Türkçeye tercümesinin hediye olarak gönderildiği bilinmekte ise de bu metin günümüze kadar gelememiştir."* (Muallimoğlu, 2003: 16).

Türk yazı dilinin eldeki ilk örnekleri Orhun Yazıtları'nın metinleridir; fakat bu metinler şüphesiz ki Türk yazı dilinin ilk örnekleri değildir. İnceleme yapıldığında Orhun Yazıtları'ndaki dil yeni teşekkül etmiş bir yazı dili değil, çok işlenmiş bir yazı dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Türk yazı dilinin başlangıcını ele geçen bu ilk metinlerden çok daha öncelere götürmek gerekir. Türk yazı dilinin sekizinci

asırdan sonraki gelişmesi ile mukayese edilerek bir tahmin yürütülürse, Orhun Yazıtları'ndaki yazı dilinde hiç değilse bir kaç asırlık bir gelişme mevcut olduğu kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Buna göre Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına, hiç olmazsa Orhun Yazıtları'ndan bir kaç asır önceye çıkarmak doğru olur; fakat Orhun Yazıtları'ndan daha eski bir metin ele geçmediği için bu yazı dilini ancak sekizinci asırdan itibaren takip edebilmek mümkün olmuştur.

Doğunun en doğusundan Avrupa'nın ortalarına, kuzeyde Sibirya'dan güneyde Afrika'ya kadar neredeyse dünyanın yarısından fazlasında var olan Türk dili, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Binlerce yıllık geçmişe sahip olan Türk dili, yaşadığı coğrafyalarda köklü bir birikim oluşturmuş, bu birikimin neticesinde binlerce sayısız eser meydana gelmiş; fakat ne yazık ki bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaştırılamamıştır. Günümüze ulaştırılanların çoğu da yabancı Türkologlar tarafından incelenmiş ve ilim âlemine tanıtılmıştır. Yine bu eserlerin ekseriyeti savaş zamanlarında ya da zor mücadele dönemlerinde yurt dışına götürülmüştür. Bugün yurtdışındaki müzelerde ve kütüphanelerde Türk kültürünün baş tacı niteliğinde onlarca eser bulunmaktadır. Çalışmanın bu ilk bölümünde, Türk kültürünün baş tacı sayılabilecek ilk dönem eserlerinin bazıları titizlikle incelenmiş ve bu eserlerin ihtiva ettiği siyasi mevzular üzerinde durulmuştur.

1.1. Orhun Yazıtları

Türk yazı dilinin ve kültür tarihinin ilk örneklerinin ortaya konduğu, eşi benzeri olmayan değerli bilgiler ihtiva eden *Orhun Yazıtları*, tüm Türk milletinin hakkında bilgi sahibi olması ve hakkıyla benimseyip atalarımızın bizlere naklettiği bilgileri dikkate alması gereken büyük ve de son derece önemli abidelerdir. Bu kutlu abidelerde tarihe ve dünya siyasetine yön veren cesur, mert ve inançlı atalarımızın binlerce yıl öncesinden dünyaya nizam vermek, kültürümüzü, ülkülerimizi ve soyumuzu ebedî kılmak için yaptıkları çalışmalar neticesinde oluşan kadim Türk tarihi yer almaktadır.

Orhun Yazıtları hakkında önemli çalışmalar yapan Muharrem Ergin, yazıtların değerini ustalıkla dile getirmektedir: *"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askerî dehasının, Türk askerlik sanatının esasları. Türk gururunun İlâhi*

yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvî tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk; fakat harikulade işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı…" (Ergin, 2003: 4). Türk yazı dilinin ilk örneklerinin yer aldığı bengü taşlar, bugün hâlâ var olan Orkun Irmağı'nın çevresine dikildiğinden dolayı onlara Orhun Yazıtları/Abideleri denmiştir. Aynı zamanda yazıtlar Göktürkler döneminde dikildikleri için Göktürk Yazıtları da denmektedir. Yazıtların, yaklaşık olarak 720-735 yılları arasında dikildiği tahmin edilmektedir. Bu taşlardan önemli olan üç tanesi Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtlarıdır. Kültigin ve Bilge Kağan, II. Göktürk Devleti'nin kurucusu olan İlteriş (Kutluk) Kağan'ın çocukları; Tonyukuk ise dönemin Çinli veziridir.

Tarihî verilerden anlaşıldığı kadarıyla Türkler, II. Göktürk Devleti döneminde askerî alanda çok ileride ve birçok millete örnek teşkil edecek kadar gelişmiş bir orduya sahip durumdadır. İli korumak için sürekli savaşlar yapılmaktadır. Doğal olarak yazıtlara bakıldığında sürekli olarak savaşlardan bahsedilmektedir. Bilge Kağan'ın, Kültigin'in ve Vezir Tonyukuk'un yaşadıklarını taşlara yazdırıp kendilerinden sonraki nesillere bu taşları bırakmaları, bir anlamda millete hesap verme amacı gütmektedir. Bu durum ilk tarihî yazıların oluşmasını sağlamıştır.

Yazıtlarda genel olarak Çinlilerle ve diğer milletlerle yapılan savaşlar, Türk milletine uyarılar, kağanların değişmesi, aile ilişkileri, cenaze törenleri gibi o dönemdeki yaşantının genel hatları anlatılmaktadır. Bumin Kağan'ın kurduğu devletin geçmişi anlatılarak halk uyarılmaktadır. Eski görkemli günler, devamında yaşanan çöküş süreci ve yeniden diriliş betimlenmektedir: *"Orhon yazıtları yalnızca siyasî ve askerî olayların oluş sırasıyla hikâye edildiği kuru bir harp tarihi değildir. Tam tersine, bu yazıtların özellikle Bilge Kağanın beylerine ve halkına seslendiği ve onları Çinlilerin entrikalarına ve anayurdu bırakıp uzak diyarlara gitmelerinin doğuracağı felâketlere karşı uyardığı bölümleri son derece etkili bir anlatım gücüne ve güzelliğine sahiptir. Bu*

bakımdan Orhon yazıtlarının Türkçenin en eski ve en güzel hitabet örnekleri olduğu söylenebilir." (Tekin, 2014: 15). Orhun Yazıtları, aynı zamanda hitabet sanatının önemli bir örneği durumundadır. Bilge Kağan'ın Türk budununa seslenişi, onları uyarışı gerçek bir sanatçı edasıyla yazılmıştır. Kuşkusuz ki, bin yılı aşkın bir süre önce yazılıp edebî açıdan çok büyük değer taşıyan ve günümüzde bile hayranlıkla okunan bu yazıtların oluşturulabilmesi için, o dönemden çok daha öncesinde dilin işlenmiş olması ve bir yazın dili hâline getirilmesi gerekmektedir. Bu da güzel Türkçemizin tarihi konusuna farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Ayrıca yazıtların sadece somut ve betimleyici bir anlatım tarzında kalmayıp soyut kavram zenginliklerinin de gözler önüne serilmesi, derin Türk muhayyilesinin dışa vurumunun önemli göstergeleridir.

Yazıtlar, Kültigin ve Bilge Kağan'ın yeğeni olduğunu söyleyen Yolluğ Tigin tarafından yazılmıştır. Kendisi de yapıtların bir yüzüne şöyle not düşmüştür:

"Bunca yazıyı yazan: Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin, (ben), yazdım. Yirmi gün oturup bu taşa, bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım." (Tekin, 2014: 41).

"(Bilge) hakan kitabesini (ben) Yolluğ Tiğin yazdım. Bunca binayı, resim ve heykelleri, süslemeleri... Hakanın yeğeni Yolluğ Tigin, ben bir ay ve dört gün oturup yazdım, süsledim." (Tekin, 2014: 69).

Orhun Yazıtları birçok yönden önemli olduğu gibi Türk siyasi tarihi açısından da önemlidir. Yazıtlar yönetenleri ve onların faaliyetlerini anlattıkları için siyasetname niteliğindedir. Nitekim Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında bu durum net bir şekilde görülmektedir. Yazıtlardaki amaç halkı uyarmak, eski güzel günleri yâd etmek, çöküşün ve yeniden toparlanmanın kısa bir tasvirini yapmaktır. Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında ara ara aynı cümleler kullanılmaktadır; çünkü Kültigin anıtında yazanlar da yine Bilge Kağan'ın sözleridir. Bilge Kağan taşına ise Kültigin'in ölümünün ardından meydana gelen bazı olaylar ilave edilmiştir. Her iki anıtın da benzer bilgileri içermesi, Bilge Kağan'ın unutulmaması, ders çıkarılması gereken olayları ve kendisinden sonra Türk milletinin takip etmesini istediği yolu ısrarla vurgulamasından kaynaklanmaktadır.

Kültigin yazıtında Bilge Kağan söze başlarken: *"(Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum."* (Tekin, 2014: 21) diyerek, Türk yönetim anlayışının temel yapı taşlarından olan kut anlayışına değinilmektedir. Kut anlayışında egemenliğin kökeni ilahidir.

Türklerde hâkimiyetin tanrısal oluşu Orhun Yazıtları'ndan çok önceleri de var olduğu bilinen ve daha sonraki birçok metinde de karşımıza çıkan bir durumdur.

"Hangi isim ve unvanla adlandırılırlarsa adlandırılsınlar, bütün Türk hükümdarları kendilerini, insanları idare etmek üzere Tanrı tarafından gönderilmiş olarak kabul ve takdim etmiş, böylelikle de hâkimiyetlerini ilahi menşee dayandırmışlardır." (Güngör, 1994: 511).

Yazıtlarda hâkimiyetin tanrısal oluşu sadece bir yerde değil farklı yerlerde de karşımıza çıkmaktadır:

"Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki." (Tekin, 2014: 27).

"Tanrı bağışlasın, ilahi lûtfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum." (Tekin, 2014: 33).

"Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakanı, annem Hatunu yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu." (Tekin, 2014: 59).

"Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı (da) öylece kazanmış (oldu) şüphesiz." (Tekin, 2014: 63).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere kağan ve kağanın soyu, kendilerinin Tanrı iradesiyle tahta oturdukları inancına hâkimdir. Türklerin manevî iklimlerini kuşatan, yere ve göğe hükmeden bir Tanrı'nın emrinde ve koruyuculuğunda bulunma inancı ile tüm destan, efsanelere ve yazıtlara yansıyan Tanrı'nın büyüklüğü karşısında duyulan acizlik ve tevazu hatırlanırsa *Tanrı'ya benzer* ya da *Tanrı gibi* tabirlerini, kağanların ilahi teyit ve korumaya sahip bulundukları ve kendilerini Tanrı'nın memurları olarak görmeleri şeklinde anlamak gerekir ki, bu inanışa İslami dönemin Türk topluluklarında da rastlamak mümkündür. Yine bu doğrultuda Türk kağanlarının hiçbir zaman masumluk ya da günahsızlık gibi sıfatlara sahip olmadıklarını da belirtmek gerekir. Teokratik devletlerde görülen bu sıfatlar, Tanrı'nın izni, lütfu ve inayetiyle egemen olan kişinin asla hata yapmaması gerektiğinin bir ön kabulü gibidir; fakat bu durum Türk kağanlarında söz konusu değildir. Türklerde kağan kutsaldır; fakat hiçbir zaman insanüstü bir varlık olarak görülmemiştir. Kağanın kendisi ve halkı onun normal bir insan olduğunun bilincindedir. Nitekim Türk inanışlarına göre *kut*'u veren Tanrı onu geri de alabilir. Kut'unu yitirdiği için tahttan indirilen hatta katledilen

kağanlar bile mevcuttur. Örneğin Bilge Kağan ve Kültigin, kut'lu olmadığı sebebiyle kendi amcalarının oğlu İnal kağanı öldürerek tahta geçmişlerdir.

Yazıtların devamında Bilge Kağan: *"Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim (ve) oğullarım…"* (Tekin, 2014: 21) diyerek kız kardeşlerini ve kız çocuklarını saymamıştır. Burada söz konusu durum ataerkil toplum yapısının o dönemde daha belirgin yaşanmasıdır. Aslında eski Türk toplumlarında atlı göçebe yapının ve bozkır kültürünün de etkisiyle kadın toplum içerisinde önemli bir yere sahiptir. Yazıtlardan anladığımız kadarıyla da Bilge Kağan annesi İlbilge Hatun'un, kendisi ve babası İlteriş Kağan gibi Tanrı tarafından kutsiyet kazandığından bahsetmektedir. Bununla birlikte o dönem Türk toplumunda tek eşlilik yaygındır. Kadının o dönem Türk toplumundaki bu itibarlı konumu, konu devlet yönetimine geldiğinde yerini erkek egemenliğine bırakmaktadır.

Türk siyasi tarihinin Göktürk evresi şüphesiz ki, Orhun Yazıtları'ndan öğrenilmektedir. Bu yazıtlar Türklerdeki siyasi durumun ve yaşantının ilk örnekleri olması yönüyle oldukça önemlidir. Yazıtlarda göze çarpan noktalardan biri de Türklerdeki sosyal devlet olgusunun özellikleridir. Buradaki sosyal devlet anlayışı, kağanın halkına karşı görevleri ve halkını müreffeh bir toplum seviyesine çıkarmak için yaptıklarıdır:

"Bunca halkı hep düzene soktum. Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller." (Tekin, 2014: 21).

"Tahta oturup yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım: Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım." (Tekin, 2014: 23).

"Amcam Hakan tahta oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve yeniden) doyurdu. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı." (Tekin, 2014: 29).

"Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Kül Tigin ile iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım." (Tekin, 2014: 31).

"Ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım." (Tekin, 2014: 33).

"(Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (tam tersine), karnı aç sırtı çıplak yoksul (ve) sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum." (Tekin, 2014: 59).

Yazıtlardan anladığımız kadarıyla mutlak hâkimiyetle yönetilen bazı eski medeniyetlerde toplumun amacı ve en temel görevi hükümdarlarına bakmak iken, Göktürklerde bu durum tam tersidir. Kağanın vazifesi millete bakmak, onları doyurmak, haklarını savunmak, gözetmek, onları dış tehlikelerden uzak tutmak ve düzen içinde bir arada yaşamalarını sağlamaktır. Kağanın bu görevleri yerine getirebilmesi için kendisinden beklenen ise askerlerin başında bulunarak orduyu komuta etmesi ve diri tutması, akınlar yaparak halkı için ganimetler kazanması, düzen ve adaleti temin etmesidir. Bunları yapamayan kağanlar için, Tanrı'nın kut'u geri aldığına inanılmaktadır. Nitekim Türk tarihinde bu şekilde kut'un kendisinden alındığına inanılan birçok kağan tahttan indirilmiş ya da katledilmiştir.

Türkler, devlet başkanlarını kutsal görmüşlerdir. Bu sebeple de devlet başkanının diğer insanlardan farklı olması ve bazı olağanüstü meziyetlere sahip olması gerektiğine inanmışlardır. Bundan ötürü devlet başkanlarında bulunması gereken özelliklerin başında bilgelik ve alplik gelmektedir. Türk düşüncesinde hükümdarın bilge, yani bilgili; alp, yani cesur ve savaşçı olması onun meşruiyetinin ön koşullarındandır. Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Bilge Kağan bilgeliğiyle, Kültigin ise cesareti ve gücüyle şöhret kazanmıştır.

Kültigin yazıtının doğu tarafında İlteriş Kağan'ın bir mücadelesi anlatılırken ordusu kurda, düşmanları ise koyuna benzetilmektedir. Erken devir Türklerinde en önemli hayvan sembollerinden birisi kurttur. Türklerde türetilen varlık olarak sayılan kurtlar daha ziyade gök menşeli olarak kabul edilmiştir. Erkek kurt resimleri, kaya resimlerinde şaman ve kam aletleri ve elbiselerinin üzerinde yer almıştır. Zamanla kurt, devlet hükümdarlık ve yiğitlik gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir (Kalafat, 2007: 14). *"Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş."* (Tekin, 2014: 27).

Yazıtlarda Bilge Kağan tarafından halka vasiyetname niteliğinde birçok tavsiyede bulunulduğu görülmektedir. Bu tavsiyelerin başında Türklerin geçmişte yapılan hatalara düşmemeleri ve düşmanlarını iyi tanımaları gelmektedir. Bilge Kağan'ın bahsettiği düşmanlar Dokuz Oğuzlar, Kırgızlar, Kurıkanlar, Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar, Türgişler, Yir Bayırkular, Karluklar, Azlar, Basmıllar, Uygurlar ve en fazla üzerinde durduğu millet hiç şüphesiz ki Çinlilerdir. Yazıtlarda Çin dışındaki diğer milletlere çok fazla değinilmemişken, Çin'in düşmanlığı ve Çin ile yapılan mücadeleler her fırsatta dile getirilmiştir:

"(Çinliler) altın(ı), gümüş(ü), ipeğ(i) (ve) ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş. İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi suç işlese, onun boyu(na), halkı(na), hısım akrabasına kadar herkesi öldürürler imiş. (Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin!" (Tekin, 2014: 21).

"(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz." (Tekin, 2014: 23).

"Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş. (Bu yüzden) Çin halkına, bey olmağa lâyık erkek evladı kul oldu, hanım olmağa lâyık kız evladı cariye oldu." (Tekin, 2014: 27).

"(Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim der imiş." (Tekin, 2014: 27).

Türk- Çin ilişkilerine bakıldığında, bu ilişkilerin yazıtların yazıldığı tarihten çok daha öncesine, Büyük Hun İmparatorluğu dönemine kadar dayandığı bilinmektedir. Yüzyıllar boyu süren bu ilişkiler kimi zaman savaş kimi zaman da dostluk içerisinde devam etmiştir; fakat yazıtlardan da anlaşılacağı üzere iki milletin dost gözüktüğü dönemlerde dahi Çin, Türk ülkelerini ele geçirme düşüncesinden asla vazgeçmemiştir. Türk-Çin ilişkilerindeki bu çekişmenin en önemli sebebi, iki milletin de bulundukları coğrafyada kendi hâkimiyetlerini kurmak istemeleridir. Yine önemli bir ekonomik kaynak olan İpek Yolu'na hâkim olma isteği de bir diğer etkendir. İlaveten konargöçer bir hayat süren Türklerin ihtiyaç duydukları buğday, pirinç, ipek gibi ürünleri Çin'den temin etmek istemeleri de meydana gelen savaşların nedenlerinden olmuştur.

Yazıtlardan anlaşılacağı gibi, Bilge Kağan ve öncesinden babası İlteriş Kağan, II. Göktürk Devleti'nin varlığını ve bekasını sürdürebilmesinin ön koşulu olarak Çin tehlikesinin bertaraf edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir; çünkü Çin üzerinde baskı kurulmazsa II. Göktürk Devleti'nin güvenlikte olması ve güçlenebilmesi mümkün değildir. Bu dönemde Çin, baskı altına alınmış; ama siyasi kışkırtmalar yaparak diğer

Türk boylarını Göktürklere düşman etmişler ve ayaklanmalar çıkartmışlardır. Burada dikkat çekici husus ise Bilge Kağan'ın halkını her fırsatta Çin tehlikesine karşı uyarmasıdır. Tarih boyunca Türkler, Çinlileri sürekli mağlup etmiş; fakat Çinliler siyasi oyunlarla Türklerin karşısında durmuşlardır. Bilge Kağan bunu bilmektedir ve Türk halkının geçmişinden ders çıkararak aynı hataları tekrarlamamasını istemektedir. Kağan bu durumu bir aşama ileri götürerek yazıtların belli yerlerinde söylemlerini sertleştirmiştir. Kağanın halka karşı görevleri olduğu gibi halkın kağana karşı görevleri de vardır. Kağan her fırsatta halkın da üzerine düşenleri yapması ve kağanın sözünden çıkmaması gerektiğini vurgulamaktadır:

"(Ey) Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin (ve) oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin." (Tekin, 2014: 23).

"(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilirdi? (Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç (ve) nâdim ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun." (Tekin, 2014: 31).

Yazıtlarda vatan toprağı olarak dikkat çeken ve kutsal sayılan bir mekân vardır:

"Türk(lerin) hakanı Ötüken dağlarında oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz." (Tekin, 2014: 21).

"Bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki): Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş!" (Tekin, 2014: 21).

"Ötüken ülkesinde oturup (buradan) kervanlar gönderirsen, hiçbir derdin olmaz. Ötüken dağlarında otururbut sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin." (Tekin, 2014: 47).

Ötüken dağları, Türk tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Ötüken'in ilk Türk devletlerinden bu yana başkent olması bu bölgeye ayrı bir değer katmaktadır. Kadim Türk inanışında Ötüken, dünyanın merkezi olarak kabul edilmiştir. Bütün diğer inanışlar Ötüken'in dünyanın merkezi olma anlayışına dayandırılmıştır. Türkler bu şehri kutsal saydıklarından ötürü, buranın başka milletler tarafından ele geçirilmesini uğursuzluk olarak kabul etmişlerdir.

Büyük Hun İmparatorluğu, kutsal şehir Ötüken merkezde olmak üzere devletlerini kurmuşlardır. Hunlara başkentlik de yapan Ötüken'in Türkler için ne kadar değerli olduğu Oğuz Destanı'nda da anlatılmaktadır. Ötüken, önemli kararların alındığı bir merkezdir. Gök Tanrı'ya kurbanlar burada sunulmuştur. Türk inanışlarında dağ kültünün önemli bir yeri vardır. Mukaddes dağ inancı Ötüken dağlarıyla devam etmektedir. Bu inanç çerçevesinde Ötüken'e yabancılar ayak bastığında Türk devletinin çökeceğine inanılmıştır. Ötüken aynı zamanda bozkır orduları için bir karargâhtır. Ordular için ihtiyaçların karşılanabileceği bir mühimmat odağıdır. Bu yerin ataları için ne kadar değerli olduğunu bilen Göktürkler de esaretten kurtulduktan sonra başkenti Ötüken olan II. Göktürk Devleti'ni kurmuşlardır. Ötüken, Türklere sadece stratejik açıdan önemli bir yer olarak siyasi işlerin yürütüldüğü bir başkentlik yapmakla kalmamış, onlara manevî yönden de güç veren bir konumda olmuştur. Türklerin Ötüken'e olan bağlılıkları, onların en kötü durumlarda bile çabuk toparlanmaları ve yeni bir siyasi oluşum meydana getirmeleri konusunda kamçılayıcı güç olmuştur.

Türklerin dünya algılarına göre yerdeki ve gökteki varlıklar şöyle sıralanmaktadır: En yukarıda Tanrı, altında gök, onun altında yağız yer, bunların arasında kişioğlu bulunur. Kişioğlunun üstünde de Türk kağanı oturur. Bu inanca göre Türk kağanı, aynı zamanda tüm insanlığın kağanıdır. Türklerde il kavramı bugünkü modern devlet anlayışını karşılayan bir sözdür. Yazıtlarda da il'in pek çok yerde devlet anlamında kullanıldığı görülmektedir:

"Türk kara kemikli budun şöyle demiş: İlli bir millet idim, ilim şimdi nerede? Kime il kazanıyorum? der imiş." (Tekin, 2014: 27).

"Ey Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim yıkıp bozabilirdi?" (Tekin, 2014: 31).

Bu tarihî ifadelere dayanarak Türklerin, bağımsızlık olgusunun dayandığı temelleri çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Bağımsızlık yalnızca hükümdarın siyasi ve askerî başarılar kazanmasıyla olmamıştır; halkın da aynı bilince sahip olması gerekmektedir. Bağımsızlık düşüncesi tüm toplumda ortak bir gaye olarak var olmalıdır. Yine yazıtlarda töre sözcüğü genellikle il ile birlikte kullanılmaktadır. İl, tutulup kazanılınca töreye göre düzenlenir. Töre Türk kültüründen, Türk soyundan doğmuştur. Töre hükümleri değişmez kalıplar değildir. Bir çeşit sosyohukuki normlar bütünü olan töre, çağa uygun yaşayabilmenin gerekli gördüğü yeniliklere açıktır. Töreyi düzenlemek ve uygulamak Türk kağanlarının vazifesidir.

Türk töresi bir bakımdan Türk örf hukukudur. Türklerin benliklerine işlemiş olan bu kurallar, toplumu düzenleyen, yaşatan ve yöneten en önemli kaynaktır. Yazıtlarda töre sözcüğü on bir yerde geçmekte, bunun altısı il ile birlikte kullanılmaktadır. Türkler *İl gider, töre kalır* diyerek örfün siyasi ve toplumsal hayattaki yerinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Çinliler Türklerde törenin ne kadar değerli olduğunu bildiklerinden ötürü Türklere karşı uyguladıkları siyasette özellikle töreyi hedef almışlardır. Türk töresi yok edilemeden Türk milletini yok etmek mümkün değildir. Bunu bilen Türkler, savaşlarda yenilseler dahi güçlü ve otoriter töreleri sayesinde yeni devletler kurmayı başarmışlardır. Bu bağlamda II. Göktürk Devleti'nin kurucusu İlteriş Kağan, ilk iş olarak törenin yeniden kurulmasını emretmiştir. Bu özelliği sayesinde il'i derleyip toparlayan anlamındaki *İlteriş* adını almıştır.

Türklerin İlteriş Kağan öncesindeki henüz derlenip toparlanmadığı dönem olan 630-680 yılları arası hürriyetin olmadığı, esaretle geçen bir matem dönemidir. Bu 50 yıllık süreçte Türkler, millet olma bilincini, inançlarını, geleneklerini ve dillerini korumuşlarsa da bağımsız bir devletten yoksun kalmışlardır. Yazıtlarda da geçtiği gibi: *"Bey olmağa lâyık evladın kul, hanım olmağa lâyık kız evladın cariye"* (Tekin, 2014: 27) olması Göktürkler için onur kırıcı bir durum olmuştur. Türk milleti için onur kırıcı olan bu durum hakkında yazıtlarda şöyle denmektedir: *"Devlet sahibi halk idim; devletim şimdi nerede? Hakan sahibi halk idim; hakanım nerede?"* (Tekin, 2014: 27).

Yazıtlarda Türk milletini esarete sürükleyen belli sebepler sıralanmaktadır. Devlet adamlarının yetersiz, liyakatsiz ve tecrübesiz olmaları Türk milleti için bu kötü sonu hazırlayan sebeplerden bazılarıdır: *"(Onlar) onca ünlü hükümdarlar imiş. Ondan sonra, erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. Akılsız hakanlar tahta oturmuş şüphesiz, kötü hakanlar tahta oturmuş şüphesiz. (Onların) kumandanları da akılsız kişiler imiş şüphesiz, kötü imişler şüphesiz."* (Tekin, 2014: 25).

Türk milletinin bu duruma düşmesinin bir diğer sebebi olarak, kendi yanlış tutumları gösterilmektedir:

Kutlu yurt Ötüken'i terk ederek gittiğin yerde ne yaptın? Su gibi kan akıttın, kemiklerin dağlar gibi yığıldı. Devletine karşı hata ettin, kötü hale soktun!" (Tekin, 2014: 23).

"Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki Türk beyleri, Çin unvanları alarak Çin hakanına tabi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler." (Tekin, 2014: 27).

Orhun Yazıtları hem Türk dili hem de Göktürk Devleti'nin tarihini göstermesi açısından Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Yazıtlarda Türk tarihinin Göktürk evresinin siyasi faaliyetleri önemli hatlarıyla anlatılmaktadır. Göktürklerin liderleri, liderlerin yönetimsel anlayışları ve liderlik faaliyetleri oldukça dikkat çekicidir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere Göktürklerde güçlü bir siyasi yapı ve devlet düzeni mevcuttur. Yine yazıtlarda devlet yöneticisinin hem kişisel hem de yönetsel anlamda taşıması gereken özellikler anlatılmaktadır. Bu bağlamda iyi bir yöneticinin halkına hizmetkâr, stratejik düşünebilme ve karar verebilme yetisine sahip, vizyon sahibi ve otoriter olması gerektiğinin üzerinde durulmaktadır.

Göktürk dönemine ait bu yazıtlardan Türklerin siyasi birliğini tamamladığını ve devlet yönetimi için gerekli koşulların bilincine vardığını anlayabilmek mümkündür. Yazıtlardan yöneticilerin ve devletin amacının halka hizmet olduğu, halkın ihtiyaçlarının karşılanması, refah ve huzurunun artırılması, zenginleştirilmesi gerektiği, devlet yöneticilerinin devlet işleri için dur durak bilmeden çalışması gerektiği, esas olanın devletin ve milletin bekası olduğu vurgulanmaktadır. Yine yazıtlardan hareketle düşman akınlarının engellenmesi, dış ülkelerle ilgili bilgi sahibi olabilmek için istihbarat ağı oluşturulması, seferlerde kılavuzlar vasıtasıyla düşman ordularından haber alınması gibi stratejik planlar, Göktürklerin siyaseten stratejik davranmanın önemini kavradığını göstermektedir. Yazıtlarda bahsedilen Göktürk kağanlarının her yandaki milletlere hükmetmesi, başlıya baş eğdirip dizliye diz çöktürmesi, sürekli seferler düzenlemesi, ordular sevk etmesi, devletin sınırlarını günbegün genişletmeye çalışması, Göktürklerin cihan hâkimiyeti mefkûresine bağlı olduklarını ve bu doğrultuda hareket ettiklerini göstermektedir.

Orhun Yazıtları, siyasi birer bildiri niteliğindedir. Bu yazıtlarda Türk birliğini sağlamak, halkta Türklük bilincini oluşturmak; il'in, devlet olgusunun ve devletin başındaki kağanın önemini kavratmak, töreyi kurmak, korumak ve düzenlemek gibi konular işlenerek en eski Türk devletlerinden itibaren Türklerdeki siyasi ve sosyal hayat hakkında önemli ipuçları verilmektedir.

1.2. Yenisey Yazıtları

Göktürk ve Uygur Türklerinin ürünü olarak kabul edilen, 7. yüzyıla ait olduğu düşünülen bu taşlar, Yenisey Irmağı civarında bulundukları için *Yenisey Yazıtları* ismini almışlardır. Bu taşların Orhun Yazıtları'ndan daha eski oldukları hesaplanmaktadır; fakat Orhun Yazıtları, gelişmiş bir dile sahip olduğu için ilk sayılmaktadır. Sayıca fazla olan Yenisey Yazıtları, geniş bir bölgeye yayılarak bulundukları yerlerde Türk kültür ve medeniyetinin tapularını oluşturmaktadır. Gömülü taşlara, yazılı kayalara ve türlü gereçlere yazılmış olan Yenisey Yazıtları büyük bir orman içindeki küçük bir koruyu temsil etmektedir.

Yazıtların Batı Türkleri öbeğinde yer alan Göktürk ve Uygur Türklerine ait olduğu bilinmektedir. Onların, Batı Türkleri yöresinden Kuzey Türkleri yöresine nasıl geldiklerini Bahaaddin Ögel şöyle açıklamaktadır: *"Orta Asya'daki Batı Türklerinin Tanrı dağlarının kuzey etekleri ile Altay dağlarının güney batısı arasında oturduklarını söylemiştik. Bu bölgelerden kuzeye doğru çıkılınca, artık Kuzey Türklerine düş geliniyordu. Kuzey Türkleri içinde de en güçlü olanlar Kırgız Türkleri idiler. Kırgız Türklerinin yaşadığı bölgeler demir, çelik, altın cevherleri ve kürk tecimi bakımından çok önemli idi. Altay dağlarındaki bölge ise Batı Türkleri ile Kuzey Türkleri arasında kalıyordu. Fakat bu konuda ekinç tarihî bakımından çok önemli sonuçlara varıyoruz. Altay dağları Kuzey Türklerine yakın bir bölgeydi. Fakat nasılsa ekinci bakımından Kırgız ekinine değil; Batı Türklerinin buluntularına yakın idiler. Yani Altay dağlarının kuzeyindeki ekinçler bile Kırgızların değil; Batı Göktürk Devleti'nin ekinç çevresi içinde incelenmesi gerekiyordu. Bu da bize gösteriyor ki Batı Göktürk Devleti'ni kuran ve yücelten halkların bir ucu da Altay dağları içinde yayılıyordu. Bu bölgenin altın cevherlerine yakın olması bakımından gömütlerde bulunan yapıtlar da öbürlerine göre daha varsıldır. Öyle anlaşılıyor ki Göktürk çağında en varsıl tiginler bu bölgelerde yaşıyorlar ve soylulukları dolayısıyla varlık ve gönenç de bunlara akıyordu."* (Ögel, 1971: 49-50). Yazıtlara bakıldığında hemen hepsinin devlet yönetiminin başında ya da üst mertebelerinde yer alan erkekler için yazıldığı görülmektedir. Rütbe ve mevkilere sahip olamayan kadınlar içinse herhangi bir yazıt dikilmemiştir. Bu olgu, kadınların toplumsal statüleriyle ilgilidir. Benzer durum Orhun Yazıtları'nda da görülmektedir. Yazıtlar, biçim yönünden manzum, anlatı yönünden kısa ve öz, içerik yönünden ise birbirine benzer konular ihtiva etmektedir. Yazıtta bahsedilen kişi önce hayat öyküsünü anlatmakta, sonra sevdiklerini saymakta ve dünyaya doymadan öldüğünü döne döne

vurgulamaktadır. Anlatımda mübalağa, övünme ya da metafizik unsurlarına pek rastlanmamaktadır. Saf bir dille, içten ifadelerle, duygusal ve inandırıcı bir anlatım söz konusudur. Göktürk Yazıtlarında insanoğlunun hep ölümlü olduğundan bahsedilmiştir. İslami inançta da her canlının öleceği, baki olanın yalnızca Allah olduğu bilinmektedir; fakat Yenisey Yazıtları'nda böyle bir durumun olmadığı ve ölümün kabullenilmesinde zorlanıldığı görülmektedir.

Yenisey Yazıtları birer mezar taşı olmasına rağmen, dönemin yönetici kesimine ait oldukları için siyasi olarak da belli konulara değinilmiştir. Bunların başında vatan sevgisi gelmektedir:

"Yüce yurduma Başbuğ,
Altı birleşik buduna bey idim.
Henüz 60 yaşında iken
Ayırdı beni İl'imden,
Ölüm!" (Orkun, 1994: 31).

"Ben,
İl'ime doymadım,
Yurduma doymadım,
Sizlere doymadım!
Ve öldüm…" (Orkun, 1994: 39).

"Erlik adına,
Daha yeni kavuşmuştum ki
Öldüm!
Beyliğimden oldum." (Orkun, 1994: 61).

"Gökte güneşe,
Yerde İl'ime
Doymadıydım." (Orkun, 1994: 63).

"Halkımdan,
Budunumdan
Ayrıldım." (Orkun, 1994: 72).

"Yüce yurduma doymadım.
Beyliğime doymadım." (Orkun, 1994: 119).

"Halkıma,
Budunuma, Üç oğluma
Doymadım." (Orkun, 1994: 145).

"Ey Hân'ım,
Ey halkım,
Sizlere doymadım.
Ne acı!
Ne yazık!
Sizlerden ayrıldım." (Tekin, 1995: 20).

Beylerin, kağanların ya da başbuğların vatanlarını, il'lerini ne derece sevdikleri yukarıdaki alıntılarda açıkça görülmektedir. Türklerde siyasi egemenliğin dört ana unsuru vardır. Bunların başında millet, yani budun; devlet, yani il; toprak ve kağan gelir. Bunlardan birinin eksikliği durumunda Türk ülküsü gerçekleşmez. Türk hükümdarları kendilerine bağlı budunun babası sayıldıkları, il'in de sahibi oldukları için birçok görevleri vardır. Ölen bey ya da hakan görevini yarıda bırakmış, il'i ve budunu terk etmiştir. Yenisey Yazıtları'nın yukarıda bahsedilen bölümlerinde çoğu genç yaşında ölen devlet adamlarının ölümleriyle birbirini bütünleyen unsurlardan birinin yok olması neticesinde duyulan üzüntü dile getirilmektedir:

"Katlan halkım,
Katlan!
Orunum sizler için.
Öz il'im sizler için.
Han'ım için,
Ay için,
Güneş için!
Yüz yiğit kandaşım,
Bin kahraman erim,
Halkım,
Budunum,
Katlanın!" (Orkun, 1994: 95).

Türk milleti, siyasi bakımdan emretme hakkına, gücüne ve o emri icra edebilme yeteneğine sahip bir sosyal düzen olan devlet ile devleti idare etme hakkı Tanrı tarafından kendisine verilen, milletini ve vatanını koruyarak siyasi istiklali elinde tutan hükümdar arasında güçlü bir bağ kurmuş ve bu sebeple de geçmişten günümüze millî birlik ve beraberlik içinde devam edegelmiş, tarihin en köklü milletlerinden biridir. Türk tarihine adlarını şerefle yazdıran Türk devletleri, güçlü hükümdarları sayesinde *yüce*, *büyük* gibi sıfatları haklı olarak kazanmışlar ve Türk-Cihan hâkimiyeti ülküsü içinde hareket ederek cihana hükmetmişlerdir.

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin başında bulunan hükümdarlar, devletin bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü ve milletinin huzurunu düşünmüş, bunun için de gecesini gündüzüne katarak âdeta bir aile reisi edasıyla çalışmışlardır. *"Umumiyetle temsil ettiği milletin sevgisini ve itimadını kazanabilmek için hükümdarın bilgili, güçlü, tecrübeli, adaletli, cesaretli olması yanında; yüksek ahlaki, millî, insanî vasıflara sahip ve demokratik ruhta bulunması da lazım gelmektedir. Bu cümleden olarak, idare edilenlerin arzusu istikametinde yapılan icraat, onların hükümdarlarına olan güvenini arttırarak, devlet otoritesinin sağlam ve daimi olmasını sağlar, böylece de hem idareciler ve hem de idare edilenler karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde mutluluğa erişirler."* (Donuk, 1982: 103).

Yukarıda bahsedilenlerden anlaşıldığı üzere Türklerde halk, hükümdarına saygı duymuş, onu sevmiştir; bunun karşısında hükümdarlar da halkını sevmiş, halka karşı yerine getirmesi gereken görevlerinin bilincinde olmuştur. Türk tarihindeki birçok hükümdarın savaş meydanlarında askeriyle birlikte savaşmaları ve savaşta hayatlarını kaybetmeleri, onların kutsal ülkülerine ve milletlerine olan bağlılıklarını ve yerine geldiğinde canlarını feda etmekten kaçınmadıklarını göstermiştir:

"Boğuldum kederlere.
Lâkin,
Benim varlığım,
Feda olsun sizlere.
Ey aç kalan halkım!
Yalınayak halkım!
Dinleyin,
Katılın,
Birleşin!
Koruyun töreyi,
Ayrılmayın!" (Orkun, 1994: 181).

Orhun Yazıtları'nda olduğu gibi Yenisey Yazıtları'nda da, hükümdarlar halka nasihatler vererek, kendilerinden sonra hataya düşmemelerini vurgulamışlardır. Yukarıdaki *Elegest* Yazıtı'ndan yapılan alıntıda görülen bu durum, aynı yazıtın devamında da karşımıza çıkmaktadır:

"Ey halkım;
Çalışın!
Ülkeyi,
Töreleri,
Orduyu,

Koruyun,
Kollayın;
Elden çıkarmayın!" (Tekin, 1995: 20).

Orhun Yazıtları'nda birçok yerde bahsedilen töre, Yenisey Yazıtları'nda da karşımıza çıkmaktadır. Bilge Kağan her fırsatta törenin önemine ve korunması gerektiğine değinmiştir. Aynı şekilde Yenisey Yazıtları'nda da törenin korunması gerektiği birkaç yerde geçmektedir. Türklerde hükümdarın en önemli vasıflarından biri adaletli olmaktır. Adaleti sağlamak için de hiç şüphesiz ki sağlam bir töreye ihtiyaç vardır. Türk tarihinde bu denli büyük devletlerin hüküm sürmeleri, uzun yıllar cihanda hâkim güç olmaları ve siyasi başarılar sağlamaları, bu güçlü töreye bağlılıkları sayesinde olmuştur. Yenisey Yazıtları sadece kağanlar, beyler ya da şehzadeler için değil önemli komutanlar adına da dikilmiş mezar taşlarıdır. Dönemin önemli bir komutanının adına dikilen *Begre* yazıtının arka yüzünde, bu komutanın aynı zamanda şaman olduğu anlaşılmaktadır:

"Bengi taş diktim,
Savaştım,
Ululandım.
Önbilicilikte davulumdan,
İyi huylu eşimden,
Sizlerden
Ayrıldım." (Orkun, 1994: 72).

Şaman, sosyokültürel hayatın tek yönlendiricisi değildir. Ancak sosyal olayların merkezinde yer alan şaman, askerî seferlerde bulunur, hatta askerî birliğin başında durur, kendisi de savaşlara katılır. Ancak zamanla askerî savaşçılık işlevini kaybeden şamanın, eski savaşçılık işlevleri giysisinde, sembolik silahlarda ve metal aletlerde korunmuştur. Şaman efsane ve memoratlarında şamanların savaşları hakkında geniş bilgi verilmiştir. Ancak şamanın savaşçıya benzerliği de ayrı bir özellik göstermektedir. Nitekim şaman, kozmik bilgileri sayesinde topluma zarar veren varlıklarla başa çıkabilmeyi öğrenmiştir. Kostümü, davulu bir savaşçı özelliğine atıfta bulunduğu gibi aynı aksesuarlar da şamanı, öteki âlemde savaş konusunda bilgilendirmeye yöneliktir. Her bir simge hem bilgi hem de savaş taktiğidir. Şamanın giyim kuşamı bir savaşçıyı andırır. Şamanist bir toplumda şaman da savaşçıdır. Alp veya batır, savaş meydanında düşmanla dövüştüğü gibi şaman da toplumun rahat yaşamasına engel olan ve insanlara zarar veren kötü ruhlara karşı savaşır. Bu bağlamda şamanın manyakı (üst giyimi) tam anlamıyla zırh görevini yerine getirir. Şaman giysisinde savaşçı sanatını hatırlatan bazı

eşyalar da bulunmaktadır. Ok, yay, tokmak ve davul şamanı tam bir savaşçı durumuna getirir. Bütün bunlara göredir ki şaman giyindi, denmez, şaman kuşandı, denir. Şaman davullarında tuğların asılması da şamanın savaşçılık yeteneğinden haber verir. Nitekim davul sedası da askerî marşa benzemektedir. Şaman, düşmanına gönderdiği oklardan sonra, düşmanın oklarından da elindeki davulu kalkan gibi kullanarak korunur. Şaman, bütün savaş seferleri boyunca kağanın yanında olurdu. Türklerin askerî demokratik devrinin faal iştirakçisi olan şamanın davulu, giyimi, tokmağı, üstüne taktığı sembolik silahlar gibi dış simgeleri Türk savaşçılarını hatırlatır. (Bayat, 2009: 164-168).

Yenisey Yazıtları da Orhun Yazıtları gibi Türklerin siyasi tarihi açısından önemli belgelerdir. Bu yazıtlar bizlere Türklerin yönetim anlayışlarının temellerine dair fikir vermektedir. Yenisey Yazıtları, özellikle dönemin yönetici/lider kademesinin yaşamlarına ve liderlik anlayışlarına dair bilgiler sunduğu için yöneticilerin davranış tarzları ve nitelikleri hakkında bilgiler bulabilmek mümkündür. Yazıtlarda bu yönüyle yöneticilerin kahramanlıklarına, güçlü, kudretli, erdemli olma gibi özelliklerine dair unsurlar yer almaktadır. Yine yazıtlarda yöneticilerin ülkelerine dirlik ve düzenlik getirmeleri, töreyi korumaları ve uygulamaları, il'i muhafaza etmeleri ve düşmanlara karşı savunmaları, düşmanlarla mücadele etmeleri ve vatan topraklarını genişletmeleri üzerinde durulmaktadır.

1.3. Prens Kalyanamkara Papamkara

Eski Türkçe evresi içerisinde Göktürkler ile birlikte var olan diğer bir yazın dönemi Uygur dönemidir. Uygurca gelişmişlik bakımından Göktürk döneminden daha iyidir. Uygurlar, Göktürkleri yenerek yurtlarını ele geçirirken, Göktürk halkını da kendi kültürleri içinde eritmişlerdir. Dil bakımından onların mirasçısı olmuşlardır. Dokuzuncu yüzyıldan itibaren yüksek bir siyasi ve kültür geleneği kurmuşlardır. Bu gelenek daha sonra kurulan Türk-Moğol hanlıklarının kültürel altyapısını meydana getirmiştir.

Uygurların başkenti Hoço'da yapılan kazılarda, Uygur dil ve edebiyatının zengin ürünleri ortaya çıkmıştır. *"Budist, Maniheist ve Nasturi tapınaklarında ele geçen çok sayıdaki yazma, Uygur dil ve yazınının görkemini yansıtır. Bunlar yerleşik Uygurlardan kalma belgelerdir. Özgün metinler değildir. Türkler arasında yayılmış Önasya ve Güney Asya dinlerinin ürünleridir. Genellikle çeviri metinlerdir. Aralarında gökbilim, tıp ve yazın konularında olanlar da vardır. İlahiler, dualar, tövbeler, göksel içerikli metinlerdir. Hristiyan metinleri içinde Doğudan Üç Yetim öyküsü, Kutsal Geor'un*

Şehitliği gibi parçalar yer alır. Süryani Hristiyanların aracılığı ile Esop masallarının bir bölümü Uygurcaya yansır. Yedi-Su'da 13.-14. yüzyıllardan oldukça Süryani ve Hristiyan mezar taşı vardır. Profam metinleri içinde Çinli gezgin Hün-tsang'ın yaşam öyküsünün çevirisi ele geçer. Aynı belgeler içinde bir iki takvim, fal kitabı, tıp metinleri de bulunur. Uygurlardan kalan çok sayıdaki yasa metinlerinden bir bölümünü Radloff ve Malov yayınlar. Bunlar kültür tarihinin yapı taşlarıdır. Çoğu 13.-14. yüzyıllardan kalır. Biraz da Moğol tarihini aydınlatacak yapıdadır. Belgeler, köle alım satımından toprak icarına, satımına, eşya değişiminden veraset ve vergi çeşitlerine, kumaş gıda ve tarım ürünlerinin dağılımına dek çok çeşitli konuları içerir. Bunlar Uygur toplum düzeninin öğeleridir." (Bozkurt, 1999: 84).

Uygurcada dinsel metin çevirileri önemli bir yer tutmaktadır. Çevirilerin Uygurcanın anlatım biçimine birçok etkisi vardır. En önemlisi, o döneme kadar Türkçeye girmemiş olan terimler Uygur Türkçesi ile birlikte dilimize dâhil olmuştur. Bu dönemde Uygur Türkçesine Hint, Çin, Soğd ve İran dillerinden sözcükler girmiştir.

Uygurlar, kendilerinden sonraki dönemlere birçok eser bırakmışlardır. Eski Turfa'dan türküler, Mani metinleri, dörtlükler, Oğuz Han Destanı bu öbeğe girmektedir. Bunun dışında Moğol yönetiminden esinlenerek oluşturulmuş yargı metinleri ve Budizm ile Maniheizm'in öğretilerinin anlatıldığı dinsel metinler de yer almaktadır. Uygur dönemi edebiyatı içerisindeki metinlerde siyaset ve siyasi meseleler karşımıza pek çıkmamaktadır. Bu durum yeni bir coğrafyaya yerleşmiş, yeni bir yaşam tarzı benimsemiş, kültürel, iktisadi, sosyal ve siyasal anlamda yeni bir medeniyete yaklaşmış olan Uygurların Budizm ve Maniheizm gibi yeni dinsel öğretilerin de etkisi altına girerek Türk kimliklerini bir süreliğine rafa kaldırmalarından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Uygur dönemine ait incelediğimiz eserler içerisinde İyi Huylu prens ile Kötü Huylu Prens Hikâyesi siyasi noktalara değinmesi yönüyle bazı farklılıklar göstermektedir.

Budacılığa ilişkin anlatılan *İyi Huylu Prens ile Kötü Huylu Prens Hikâyesi'*nin özgün adı *Prens Kalyanamkara Papamkara'*dır. Hikâyede iki prens kardeşin hayatı ve mücadeleleri anlatılmaktadır. Bu kardeşlerden iyi olan prens hep kazanmış, kötü olan prens ise kaybetmiştir. Budist inanışta kişiler ya da kavramlar değerlendirilirken iyi ve kötü ekseninde değerlendirildiği için, bu hikâyenin temelini de iyi ve kötünün mücadelesi ve iyinin her zaman kazanıp kötünün kaybetmesi oluşturmaktadır.

Hikâye, çocuksuzluk motifi ile başlamaktadır: *"Çok eski zamanlarda Benare adlı bir krallık vardı. Ülkenin kralı çok iyi, çok akıllı bir kraldı. Altmış küçük krallığı, sekiz yüz kalesi, beş yüz fili, yirmi bin karısı vardı. Fakat oğlu yoktu."* (Bozkurt, 1999: 88). Türk destan, masal ve halk hikâyelerinde çocuksuzluk olarak adlandırılan motif, genellikle muktedir, mal mülk sahibi bir hükümdarın her şeye sahip olmasına rağmen bir çocuğunun olmaması şeklindedir. Hükümdarın özellikle erkek çocuğunun olmaması devletin istikbalinin tehlikede olacağının göstergesidir. Kahramanın annesi ve babası çocuk sahibi olabilmek için dualar eder, adaklar adar, yoksullara yardım eder, açları doyurup çıplakları giydirir, kurbanlar keser, elma bahçesine gidip elma yer. Bu şekilde çeşitli ritüeller gerçekleştirilerek Tanrı'nın lütfuyla çocuk sahibi olurlar. Birçok anlatıda olduğu gibi bu hikâyede de karşılaştığımız bu motif, Türk inanışlarına göre doğacak çocuğun Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olacağı ve diğer insanlardan farklı olduğunun vurgulanması için kurgulanmış geleneksel bir motiftir.

Bu motifin geçtiği diğer örneklerde olduğu gibi bu hikâyede de çeşitli ritüeller gerçekleştikten sonra kral çocuk sahibi olur: *"Kralın buyruğu ile halk dağ, ırmak, göl, ağaç tanrılarına dua etti, kurbanlar kesti. On iki yıl sonra kralın birinci karısıyla ikinci karısı gebe kaldılar. Birer erkek çocuğu doğurdular."* (Bozkurt, 1999: 88).

Hikâyelerde iyi prens olan Kalyanamkara, Türk hakanlarının taşıması gereken bütün özellikleri taşımaktadır. *"Türk kağan ve sultanları bilge, akıllı ve bilgili olmalı; cesaretli, kuvvetli ve kahraman olmalı; asil soydan gelmeli, dürüst olmalı ve doğruluktan ayrılmamalı; faziletli olmalı, sözünde durmalı, eli açık olmalı; yumuşak huylu, alçak gönüllü, himmet ve hayâ sahibi olmalıdır; ihtiyatlı ve uyanık olmalı, ihmalkâr olmamalı; aceleci değil, sabırlı olmalıdır, zalim olmamalı, merhametli ve şefkatli olmalı, yalancı olmamalı ve yalandan hoşlanmamalı; siyasette mahir olmalı; suçluları affetmeli; inatçı olmamalı; temiz ve takva sahibi olmalı; dili yumuşak olmalı; mağrur ve kibirli olmamalı; tok gözlü olmalı, gönlü temiz ve kalbi doğru olmalı; anlayışlı olmalı; misafirperverâne olmalı; nefsine hâkim olmalı; harama el uzatmamalı; Tanrı'ya kulluk etmeli, ibadet etmeli; içki içmemeli, kumar oynamamalı ve fesattan uzak durmalı; kan dökmemeli; düşmanlık besleyip, kin gütmemelidir; kılıcı elden bırakmamalı; dünya malına değer vermemeli, dünyaya aldanmamalı ve varlığının fâni olduğunu unutmamalıdır."* (Göde, 1985: 202).

Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi'nde yukarıda birçok yönüyle bahsedilen hükümdar özelliklerini, Prens Kalyanamkara'nın kendinde topladığı görülmektedir.

Hükümdar akıllı, bilgili, cesaretli ve kuvvetli olmalıdır: *"Zehirli yılanlardan, ejderlerden, güzel kızlardan kurtularak ejderha kralının katına çıkmayı başardı. Ejder kralı onu Buda bilerek sevdi, kulağındaki Çintemani incisini verdi."* (Bozkurt, 1999: 88).

Hükümdarın eli açık olmalı, himmet sahibi olmalı ve tok gözlü olmalıdır: *"Bu zahmetli yerde ben neden doğdum? Birçok yoksul, düşkün canlıları görüp ağladım. Geçim uğruna ne güçlükler çekiyorlar, canlıları öldürüp ne büyük günaha giriyorlar. Hazineni bana ver, bu yoksullara dağıtayım. Yeryüzünden sıkıntılar, günahlar kalksın."* (Bozkurt, 1999: 88).

"Bir ay sonra bir kopuz buldu. Şehre çıktı. Kopuz çalıp topladığı sadakalarla beş yüz dilenciyi besledi." (Bozkurt, 1999: 89).

"Bütün yoksulları eziyetli çalışmalarından, dünyalık sıkıntılarından ve canlıları öldürüp günaha girmekten koruyacak geçim kaynağını sağladı. Ülkesine ve halkına böylece mutluluk getirdi." (Bozkurt, 1999: 89).

Hükümdar kan dökmemeli, düşmanlık besleyip kin gütmemeli, suçluları affedici olmalıdır: *"Kardeşi Papamkara yaptığı kötülüklerden ötürü zindana atılmış. Kalyanamkara gözlerini açtı. Sonra da Papamkara'yı zindandan çıkarıp suçunu bağışladı."* (Bozkurt, 1999: 89).

Prens Kalyanamkara, Papamkara hikâyesi her ne kadar Budizm etkisiyle donatılmış bir anlatı olsa da motifleri ve teması yönüyle masal, destan ve halk hikâyelerimize çok benzemektedir. Bununla birlikte siyasi temleri işlemesi yönüyle bazı farklılıklar da söz konusudur: *"Prens, Çintemani incisini bulmak için denizlere açılmaya karar verdi. Deniz tehlikelerle doluydu. Kral ilkin izin vermedi. Sonra oğlunun üzüntüsüne dayanamayıp izin verdi."* (Bozkurt, 1999: 88).

Hikâyeden alınan yukarıdaki bölümde dikkat çeken nokta, prensin denizlere açılıp inciyi bulabilmesi için kralın başta izin vermemesi; fakat daha sonra kararını değiştirip oğlunu kırmamak için izin vermesidir. Türklerde hükümdar sert mizaçlı, kararlı, sözünden dönmeyen kişiler olmalıdır. Hükümdar bir söz söyleyince onu ikiletmek vatan ihanettir. Hükümdarlar yeri geldiğinde kendi öz evlatlarının dahi gözünün yaşına bakmamışlardır; fakat bu hikâyede durum farklılık göstermektedir. Bu

farklılığın sebebi Uygurlara ait bu metinde Çin kültürünün ve Budist inanışın etkilerinin görülmesinden kaynaklanmaktadır.

1.4. Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hâcib tarafından Türklüğe armağan edilen *Kutadgu Bilig*, birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve eser ile ilgili birçok konu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'i: *Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin* ifadesiyle tanımlamıştır.

Kut, *saadet* manasına gelmektedir. Nitekim Vambery, Radloff, V. Thomsen ve diğer bazı yazarlar kut'u bu anlamında düşünerek tercüme etmişlerdir. Barthold da, Kutadgu Bilig'e: *Mesut edici ilim* seklinde yaklaşmış; "saadet ve baht" anlamında gördüğü kut'u *hükümdara layık olan ilim* biçiminde değerlendirmiştir (Hassan, 2002: 311).

Kutadgu Bilig'de işlenen ana konu *ideal insan*dır. Yusuf Has Hâcib, ideal insan tipini olduğu gibi değil; içtimai hayatın içine yerleştirerek, bireylerin diğer bireylerle ve devletle olan ilişkisini irdeleyerek ortaya koymuştur. Böylelikle Kutadgu Bilig, hem sosyoloji hem de siyaset ilmi ile ilgili bir eser hâline gelmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde *mesut olma bilgisi* anlamına gelen Kutadgu Bilig; terim olarak da *siyâsetnâme* anlamını kazanmıştır. Manzum ve mensur girişte de Kutadgu Bilig için; Çinlilerin *Edebü'l-Mülûk*, Turanlıların ise *Kutadgu Bilig* dediklerinin kaydedilmesi, bu ismin terim olarak *siyâsetnâme* anlamını kazandığını göstermektedir. ***"****Bilig, bilgi demektir. Kutadgu tabirinin etimolojik olarak Kut+ad+gu="kutlu kılma" demek olduğu muhakkak ise de, kök unsur durumundaki kut'un manası sarih değildir. M. F. Köprülü Kutadgu Bilig'i, "saadet veren", "padişahlara lâyık" tarzında açıklamıştır. Eserin nasiri ve tercümecisi R. R. Arat'ın fikrince, adın manası "kutlu ve mesut olma" bilgisi olup eser; "insana her iki dünyada saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek üzere kaleme alınmıştır."* (Kafesoğlu, 1970: 8).

Kutadgu Bilig, dil ve edebiyat açısından da büyük önem taşımaktadır. Eser, şiir sanatının inceliklerini ve tekniklerini tam olarak yansıtan bir mahiyettedir. Kendi çağının edebî Türkçesiyle yazılmış ilk Türk-İslam manzum eseri olup, klasik Türk şiirinin oluşumuna da katkı sağlamıştır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig, Türklerin İslam medeniyetinin sahasına girmelerinde ve kültürel gelişiminde büyük katkısı olmuştur.

Kutadgu Bilig yapısı itibariyle manzum bir hikâye gibi görünse de, eserde adı geçen şahısların karşılıklı diyalog hâlinde olmaları, esere tiyatro havası da katmıştır. Bu bakımdan Kutadgu Bilig'e, Türk edebiyatının bilinen, yazıya geçirilmiş ilk tiyatro örneği demek de mümkündür. Ayrıca eserde adı geçen şahısların belli kavramları temsil etmeleri, eseri alegorik bir yapıya kavuşturmaktadır. Kutadgu Bilig'e bu özellikleri dikkate alınarak bakıldığında, hikâye ve tiyatro karışımı bir tarzda kurulmuş, manzum, alegorik bir eser olduğu söylenebilir. *"Esere baktığımızda; Yusuf Has Hâcib'in Türk yazı diline hâkim olduğunu; bu alanda Uygur geleneklerini idame edip, yükselttiğini ve eserini yazarken İslam sanatkârlarını örnek alarak, aruz veznini kullandığını görürüz. Kutadgu Bilig; ilaveler ile birlikte 88 baslık altında toplanmıştır. Eserin ana kısmını teşkil eden ve kısaltılmış mütekârip, yani "fa'ülun fa'ülun fa'ülun fa'ül" vezninde yazılmıştır. 1–6520. beyitler arası, mesnevi tarzında olup kendi aralarında kafiyelidir. Eserin sonuna eklenmiş olan parçalardan 44 Beyitlik bir kısım (6521-6564) tam mütekârip ve kaside tarzındadır. Türk edebiyatında yeni olduğunu kolayca tahmin ve tasavvur edebileceğimiz aruzun, ek kısımlardaki kâfiye dışında, şair tarafından pürüzsüz bir biçimde kullanıldığını görüyoruz. Eser, şairin intihap etmiş olduğu yarı hikâye ve yarı temsil tarzında, arada hareketi hazırlayıcı ve izah edici monologlar ve canlı tasvirlerin süslemiş olduğu sahneleri ile bütün olarak öyle mükemmel bir üslup ve mimari çerçeve içine oturtulmuştur ki, bu malzemeye daha başka nasıl bir biçim verilebileceğini düşünmek dahi çok güçtür."* (Arat, 1986: 1039-1040).

Nazım biçimi ve vezni açısından mesnevi geleneğine bağlı olan Kutadgu Bilig, uyak açısından ise halk şiiri geleneğine uymaktadır; çünkü halk şiirinde olduğu gibi Kutadgu Bilig'de de genellikle yarım uyak kullanılmıştır. Hatta eserde, halk şiirinde olduğu gibi; birbirinin aynısı olmayan fakat telaffuz yerleri benzer olan seslerle de uyak yapılmıştır. Pek nadir de olsa cinaslı uyağa rastlanmaktadır. Redif göze çarpmayacak kadar azdır. Eserin bir özelliği de; Uygur şiirinde görülen mısra başı uyağını yer yer devam ettirmesidir.

Yusuf Has Hâcib, çok az sayıdaki Arapça ve Farsça sözcük dışında, eserini yazarken öz Türkçe sözcükler kullanmaya önem göstermiştir. Az sayıdaki Arapça ve Farsça sözcüğün eserde geçmesi ise çok doğaldır; çünkü eser İslam'ın kabulünden sonra ve İslami ilimlerin etkisinde yazılmıştır. *"Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'i önsöz ve giriş eklemeden 85 bâba ayırmış, 6520 beyit hâlinde ve mütekarip vezninde, öğretici bir destan ya da siyâsetnâme olarak yazmıştır. Esere sonradan iki defa önsöz şeklinde*

ilaveler yapılmıştır. Bu ilavelerden ilkinde baş tarafa 77 beyitlik bir giriş, sona 3 bâblık 125 beyit ve baştaki 77 beyitin sonuna, bu şekilde sayısı 88'e yükselmiş olan bâb başlıklarının dizini şeklindedir. İkincisi ise, ilk ekin başına getirilen 38 satırlık düz yazı önsözdür. Sonradan yapılan bu eklerle beyit sayısı 6645'e yükselmişse de sona doğru yer yer boşluklar vardır." (Dilaçar, 1995: 71).

Eserin başında tevhit, naat ve dört sahabenin zikredilmesinden sonra, Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın methiyesi gelmektedir. Bu bölümleri, kısa bir biçimde anlatılan yaratılış kısmı ile insanın akıl ve bilgi sayesinde hizmet kazandığı, dilin faydası ve zararları hususundaki bâblar takip etmektedir. Daha sonra, eser okuyuculara takdim edilerek, ana hatları belirtilmekte ve esas konuya girilmektedir.

Kutadgu Bilig, dört temel üzerine kurulmuştur:

- Doğru Kanun – Kün Toğdı (Hükümdar)
- Saadet – Ay Toldı (Vezir)
- Akıl – Öğdülmiş (Vezirin oğlu)
- Akıbet – Odgurmuş (Zâhid)

Eserde, bunların haricinde; Ay Toldı'nın Hâcib ile buluşmasını sağlayan Küsemiş; huzura kabulü sağlayan Hâcib, arada hizmet gören Oğlan; haber getiren Yumusçı ve Zâhid'in yanında çalışan Kumaru'da, iştirak nispetleri az olmakla birlikte, görevli olarak temsili mahiyet taşımaktadır.

Bu dört kişinin aralarında geçen hikâye ise özetle şu şekildedir: Adaleti seven ve devletine faydalı olmak isteyen hükümdar Kün Toğdı'nın yardımcısı yoktur. Hakanın iyiliğini duyan Ay Toldı, kendisini ona tanıtma imkânı bulmuş ve daha sonra aklı ve bilgisi sayesinde kendini ispat ederek vezir olmuştur. Hizmetlerde bulunmuş ve devlet idaresine dair fikirlerini ifade etmiştir. Hastalanarak ölmeden önce ise ona oğlunu tavsiye etmiştir. Hakan, Ay Toldı'nın ölümünden sonra, oğlu Ögdülmüş'ü vezir yapmış, Ögdülmüş de babasının vasiyetlerini göz önünde tutarak hizmet etmiştir. Bundan memnun olan hakan, vezirine bir yardımcı bulmaya karar vermiştir. Ögdülmüş, dağda hayatını geçiren Odgurmış'ı tavsiye etmiştir. Odgurmuş, hakanın üçüncü çağrısına cevap vererek onun yanına gelmiş, onunla konuştuktan sonra ise dağa geri dönmüştür. Ögdülmüş yalnız kalınca tekrar ona nasihatler vermiş, sonrasında ise yaşlandığını ileri sürerek Odgurmış'ın yanına gitmiştir. Odgurmış, onun bu gelişini doğru bulmamış ve geri dönmesini istemiştir. Bunun üzerine Ögdülmüş geri saraya dönse de; Odgurmış'ın hastalığını duymuş ve geri dağa gitmiştir. Odgurmış, ona son sözlerini söyleyerek

öğütlerde bulunmuştur. Ögdülmüş saraya geri döndüğünde konuşulanları hakana anlatmış, hakan ise ona arkadaşını yalnız bırakmamasını tembihlemiştir; fakat Ögdülmüş eve dönünce Odgurmuş'un ölüm haberini almış ve yas tutmuştur. Hakan, vezirine taziyede bulunmuş ve sonunda her ikisi birlikte devleti adaletle yönetmişlerdir.

Kısaca özetlenen bu konuşmalarda hükümdara verilen nasihatler, devlet ve hükümet kavramları üzerinde ileri sürülen fikirler, dünya nimetleri üzerine söylenen sözler, bireysel ahlak kaideleri ve hükümdarlık için gereken vasıflar detaylı olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda insanların eğitilmesi, hayatın manası, dünya zevkleri ve her iki dünyada mutlu olmak için insanların nasıl davranması gerektiği hususu üzerinde duran Yusuf Has Hâcib, bireylerin içtimai hayat içindeki görev ve sorumlulukları bakımından ilişkilere de geniş bir yer vermiştir. Eserde geçen bu fikirler, Türk devletlerindeki siyasi teşkilatın felsefesini ve ahlaki temelini teşkil etmektedir ki bu, eski ve yeni dönemlerin birbirine bağlanması açısından da büyük bir değer taşımaktadır. Kutadgu Bilig'in sonunda, eserin ana temasından sıyrılmış olan ve ek olarak kabul edilebilecek üç konu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi gençlik dönemine acıma ve yaşlılık üzerine, ikincisi çağın bozuklukları ve dostların cefası üzerine, üçüncüsü ise Yusuf Has Hâcib'in kendine nasihatleri şeklindedir.

Eserde işlenen konulara bakıldığında, öncelikli olarak devlet yönetiminin nasıl olabileceği ve ilkeleri, devlet teşkilatlanması, birey ile toplum ve birey ile devlet arasındaki ilişkinin ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte toplum içindeki farklı zümrelerde ve meslek erbaplarında olması gereken özellikler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Hükümdarın, beylerin, vezirlerin, komutanların, elçilerin, saray görevlilerinin, hizmetkârların sahip olması gereken özellikler ve bunların nasıl hareket etmeleri gerektiği en ince ayrıntısına kadar belirtilmektedir. Hizmetkârların beyler üzerindeki hakları ve nasıl hareket etmeleri gerektiği, ayrıca beylerin de bu hizmetkârlara nasıl davranmaları gerektiği anlatılmaktadır. Âlimler, hekimler, müneccimler, rüya tabircileri, efsuncular, çiftçiler, şairler, tacirler, esnaf ve sanatkârlar, fakirler ile halka ve peygamber soyundan olan kimselere karsı nasıl davranılacağı belirtilmektedir. Aile içi ilişkiler, eşlerde bulunması gerekli özellikler ve çocukların yetiştirilmesinde dikkat edilecek hususlar ifade edilmektedir.

Kutadgu Bilig, ilk bakışta sadece siyasi mevzuların anlatıldığı bir siyasetname niteliğinde görünse de, bu özelliğinin yanında sosyal hayatı oluşturan bireylerin de görev ve sorumlulukları üzerinde durmakta, dönemin hayat felsefesini ortaya

koymaktadır. İnsana her iki dünyada da tam anlamıyla mutlu olabilmek için takip edilmesi gereken yolu göstermek amacıyla yazılmıştır. Yani eser, devlet görevlilerine ahlak dersi veren, sadece nasihat içerikli bir kitap değildir. Yusuf Has Hacib eserinde hayatının anlamını irdeleyerek, bireylerin toplum ve devlet düzeni içindeki yerini belirleyen bir hayat felsefesi sistemi oluşturmaktadır.

Kutadgu Bilig incelendiğinde, eserin yazılış amacı ve toplumdaki fonksiyonu ısrarla belirtilerek, kitaptaki bilgi ve tavsiyelerin hızla benimsenmesi istenmektedir:

"Ey bu kitabı makbûl bulan ve bu Türkçe esere hayretle bakan kimse" (Beyit: 33).[2]

"Yine bil ki bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için hükümdara daha çok faydalı olur." (Beyit: 34).

Bu beyitlerde, yerleşik hayata geçmiş olan Türkler için, şehir hayatına adapte olma sürecinde ve büyüyen devletin yönetilmesinde ortaya çıkan sorunlar belirtmekte ve oluşan yeni koşullarda hükümdarın bu sorunları çözebilmesi için bilgilendirme amacı taşımaktadır. Yeni koşullara, yeni çözümler ve yeni insan tiplerinin gerekli olduğunu vurgulayan bu ifadeler kültürel değişimi de göstermektedir. *"Eserin yazılışında amaçlanan esas hedef, devlet ve yönetim ile ilgili hususları açıklamaktır ki, şair de bu noktayı: 'Sözümü bu dört şey; kanun, kut, akıl ve akıbet üzerine söyledim.' diyerek tasrih etmiş ve eserde anlatılan tüm konular bu dört ana esas üzerine kurulmuştur."* (Kafesoğlu, 1970: 9).

Kutadgu Bilig, Türk kültürünün geliştirilmesi gereken taraflarından olduğu düşünülen *adalet* ve *kanun* konularına kendi döneminde yeni bir bakış açısı getirmesi yönüyle elimizdeki en kıymetli kaynak konumundadır. Bu nedenle Kutadgu Bilig, ilim âlemi tarafından tanındığından beri, üzerine en fazla fikir yürütülen ve en değer verilen eserlerden biri olmuştur. *"Bir toplumun başarılı ve yaratıcı olabilmesi için; içinde bulunduğu uygarlık derecesi ile kültür birikiminin; birbirini tamamlayıcı olması ve ahenk içerisinde bulunması şarttır. Kutadgu Bilig, Türk-İslam uygarlığının ortaya çıkması sırasında beliren ihtiyaçlarına yönelik çözüm yolları sunmakta ve cevaplarını da konu ile ilgili verdiği örneklerle anlatmaktadır. İşte Kutadgu Bilig, bahsi geçen sorunlara daha önceden yanıt bulunmaması veya bulunan çözüm yollarının işlevini*

[2] Kutadgu Bilig konusu içinde bu ve bundan sonraki beyit alıntılarında "Yusuf Has Hacib (2003); **Kutadgu Bilig**, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yayınları, Ankara." adlı kaynaktan faydalanılmaktadır.

yitirmesi üzerine ortaya çıkan bilinmezlik ve çelişkilerden doğan sıkıntıya karşı yol gösteren bir eserdir." (Günay, 2002: 813-814).

Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkinin en iyi biçimde ele alındığı Kutadgu Bilig, aynı zamanda İslam öncesi Türk siyasetinin geniş bir özetini çıkartmakta, İslamiyet'e geçiş döneminin de temellerinin atılmasında esin kaynağı oluşturmaktadır. Bu açıdan eser, hem bozkır kültürünün hem de Ön Asya Türk medeniyetinin siyaset felsefesinin temeli sayılmaktadır.

Türk dilinin en eski ve en yaygın sözcüklerinden biri olan *kut'*un görünen yönü, Kutadgu Bilig'de açıklanmakta ve Yusuf Has Hâcib, hükümdarlığın Tanrı tarafından lütfedildiğini eserinde şu sözlerle dile getirmektedir:

"Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti." (Beyit: 5468).

"Lütuf ederek sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan insan, buna şükür et" (Beyit: 5470).

"Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrı'dan alırlar; halk iyi olursa, bey de iyi olur." (Beyit: 5947).

"Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir." (Beyit: 1934).

Tanrı'nın tarafında devlet yönetme hakkı olarak verilen kut, hükümdarları millete karşı sorumlu kılmaktadır. Hükümdar halkına hizmet edebildiği, halkı huzur ve refah içinde tuttuğu sürece kut'a sahip olabilir ve hüküm sürebilir. Aksi hâlde kut'un hükümdardan geri alınacağına inanılarak ona itaat edilmez ve hükümdar tahttan indirilir. Bununla birlikte tanrısal bir lütuf olan kut'un sahibi olan kişinin, kimsede olamayan bazı niteliklere sahip olması gerekir ki, Kutadgu Bilig'de de kut'un devamı için gereken özellikler ve yapılması gerekenler detaylı bir biçimde anlatılmış ve şu ifadelere yer verilmiştir:

"Beni bulan kimse mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır." (Beyit: 703).

"Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrata girmemeli; kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır." (Beyit: 704).

"Toplanmış olan malı yerine sarf etmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir." (Beyit: 705).

"Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır." (Beyit: 707).

"Eli ve dili ile oyuna karışmamalı; tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır." (Beyit: 709).

"Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; saadet geldiği gibi, tekrar gidebilir." (Beyit: 5086).

"Gayret et, iyi ad kazan; saadet vefasızdır, sana tekrar yabancı muamelesi yapabilir." (Beyit: 5087).

"Büyüklük ve bu beylik sana yüz çevirebilir; yalnız iyilik sana yüz çevirmez." (Beyit: 5089).

Kutadgu Bilig'de yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere halka hizmet, Türk devletinin en temel dinamiklerinden ve hükümdarın en önemli görevlerindendir. Türk hükümdarı gücünü Tanrı lütfu olan kut'tan almakta, kut da ancak hizmet ve adalet ile yükselmektedir. Kağan, halkına hizmet edebildiği ve onlara adaletle hükmedebildiği sürece siyasi varlığını koruyabilmektedir:

"Sen herkesin hizmetine lâyıksın; lâyık olana hizmet edilirse saadet kapısı açılır." (Beyit: 945).

"Bu devlet dönektir, hem yapar hem bozar, o kararsızdır da, bıkarsa çabucak kaçar." (Beyit: 548).

"Bu ikbale inanma; elinden gelirse iyilik et; bil ki ikbal bugün sende ise yarın başkasındadır." (Beyit: 549).

Yusuf Has Hâcib, kut'un sürekli olmadığını ve her an kaybedilebileceğini, bu sebeple ona sahip olabilmek ve onu elde tutabilmek için birçok niteliğin ve faziletin gerektiğini belirtmiştir. Bunun içindir ki, eserde kut'u temsil eden kahramanın adı *Ay Toldı*'dır. Zira Ay Toldı'nın adı dolunay ile ilgilidir. Ayın dolu hâli kutluluk ile yüceliğin, tamamlanmış olmanın en yüksek çağı gibi görülmüştür. Ancak bunun yanında kut dolunaya benzetilerek geçici olduğu, elden gideceği; fakat sonra tekrar doğup büyüyeceği vurgulanmıştır:

"Ay doğarken, önce çok küçük doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir." (Beyit: 731).

"Büyüyüp dolunay haline gelince; dünyaya ışık saçar ve dünya halkı onun aydınlığından faydalanır." (Beyit: 732).

"Ay büyüyüp tamamlanarak en yüksek noktaya çıkınca; tekrar eksilmeğe baslar ve güzelliği gider." (Beyit: 733).

"Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolunay gibidir tekrar küçülür." (Beyit: 741).

Görüldüğü gibi, tanrısal kaynaklı kut'a sahip olabilmek için birçok iyi özellik gerekmektedir. Kut'un kazanılması zor, kaybedilmesi ise kolaydır. Nitekim kut'u kaçıran ve zayıflatan şeyler genellikle insan fıtratına uymayan davranışlardır. O, daima manevî dünyası ahenkli bir bünyeden tecelli etmektedir. Bu noktada, kut'u temsil eden Ay Toldı'nın ölümüne yol açan hastalık anlatılırken, *unsurlar arası ahenk bozuldu* şeklinde bir ifade geçmesi oldukça düşündürücüdür.

Kutadgu Bilig'i okumanın, *"Bir kut kazanma sebebi"* (Beyit: 350), olacağını söyleyen Yusuf Has Hâcib; mutluluğa kavuşan insanın kut'la birlikte birçok önemli kazanç elde ettiğini de şu sözlerle ifade etmiştir:

"Kime saadet gelip, onunla uyuşursa; onun basını yükselterek göğe erdirir." (Beyit: 3072).

"Saadet gelir ve servet toplanırsa; insanın gönlü huzura kavuşur, yüzü sevinçle parlar." (Beyit: 3073).

"Kim devlete ererse, onun kudreti artar; bütün eğrisi doğru, her söylediği hikmetin ta kendisi olur." (Beyit: 3074).

"Devlet kime gelirse, bütün istenilen şeyleri de beraberinde getirir; o insan dünyada meşhur olur, adı her tarafa yayılır." (Beyit: 3080).

Ancak, yukarıdaki ifadelere rağmen kut'a sahip olan kişinin, kut'un sarhoşluğuna kapılarak büyüklenmesi hâlinde onu büyük bir felaketin beklediği de vurgulanmıştır:

"Dönek dünya vefasızdır, saadeti kararsızdır; ne verdi ise yine çabucak alır." (Beyit: 3533).

" İnsanları kul veya bey diye ayırmaz; bu daha iyi veya kötüdür diye ayırt etmez." (Beyit: 3534).

"Şeker ile besler, sonunda zehir verir; ey hâkim, dönek saadet böyledir." (Beyit: 3080).

"Gençlik, zenginlik veya bu saadet sarhoşluğu; ey kudretli insan, şarap sarhoşluğundan beterdir." (Beyit: 6140).

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Kutadgu Bilig'de kut, bizzat siyasi hayatın dayanak noktası olmuştur. Kut, hükümdar olmayı ve hükümdar kalabilmeyi sağlayan bir Tanrı iradesidir. Türk siyasi geleneğinde hükmetme yetkisini Tanrı'dan alan ve bu yetki sayesinde devletin başına geçen hükümdara Tanrı tarafından verilen bu ilk özellikte kendisinin bir payı yoktur; çünkü hükümdar, bir başka hükümdarın oğlu veya kut ile donatılmış hanedanın, bir erkek ferdi olarak dünyaya gelmiştir. Bu Kutadgu Bilig'de de hükümdarın asil soya sahip olması şeklinde belirtilmiştir.

Türk siyasetinde hükümdar, bir yandan devlet teşkilatının başı, diğer yandan toplumun lideri konumundadır. Türk hükümdarı, yalnızca içinde yaşanılan çağdan değil, aynı zamanda devletin ve milletin geleceğinden de sorumludur. Dolayısıyla onun yükü ve sorumluluğu son derece ağırdır. Bu ağır görevi de; yalnızca iyi yetişmiş, liyakatli, becerikli, akıllı, bilgili ve tecrübeli olan kişilerin başarabilmesi mümkündür. Bu nedenle de Türk hükümdarının her yönden yüksek vasıflara sahip olması gerekmektedir. Nitekim Kutadgu Bilig'in felsefesine bakıldığında, devlet yönetiminin genel bir yönetim meselesi olarak görüldüğü ve yönetimdeki en önemli faktörün insan unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Eserin tamamında yer alan nasihatlerin ve diyalogların yöneten-yönetilen ilişkileri üzerinde yoğunlaşması da bunu göstermektedir.

Türk Devletleri'nde devlet başkanları, Oğuz Kağan'ın veya Efrasyâb'ın varisi ve halefi olarak düşünülmektedir. Ayrıca egemenlik yetkilerini tanrısal kaynaktan alarak ilahi kutsiyet kazanmaktadır. Hükümdarların meşruiyetlerini rahatlıkla kabul ettirebilmelerinde bu soya mensup olmanın büyük etkisi vardır. Nitekim halk üzerinde bu yolla otorite kurabilmek ve kabul görmek daha rahattır. Meşru hükümdar olma amacından kaynaklanan bu durumun temel nedeni ise Tanrı'nın yönetme hakkını belli bir soya vermiş olduğu inancıdır. Bu inanış, şu ifadelerle Kutadgu Bilig'de de yerini bulmuştur:

"Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve âdet onlardan gelir." (Beyit: 1931).

"Bey doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir." (Beyit: 1932).

"Beylik için insanın ilk önce asil soydan olması gerektir…" (Beyit: 1949).

"Eğer dikkat edersen görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir." (Beyit: 276).

Kutadgu Bilig'de hükümdarın sahip olması gereken vasıflar arasında üzerinde

en çok durulan husus akıllı ve bilgili olmaktır. Hatta bey ile bilgi arasındaki bağı göstermek için: *"Bey adı bilig sözü ile ilgilidir, bilig'in lâmı giderse bey adı kalır"* (Beyit: 1953) denilmektedir.

Eserde bilginin öneminin üzerinde durulmasıyla ilgili olarak İbrahim Kafesoğlu şöyle demektedir: *"Duygular dünyası yerine rasyonalizmi, mevhumlara inanma yerine hakîkate bağlanmayı ön plana alan Kutadgu Bilig; devlet idaresinde olduğu kadar, mesleki değerlendirme ve icra tarzında da daima bilgiyi göz önünde tutmaktadır ki, bu da; mucizeden ziyade gerçekçi düşünmeye inanan bir topluluğun düşünce yapısını gösterir."* (Kafesoğlu, 1970: 12).

Hükümdarın akıllı ve bilgili olması gerekliliği üzerinde ısrarla duran Yusuf Has Hâcib, devletin temel dayanaklarının akıl ve bilgi üzerine kurulu olduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet; akıl ve bilgi lazımdır." (Beyit: 281).

"Kimde akıl varsa, o, âsil insan olur; kimde bilgi varsa, o beylik bulur." (Beyit: 301).

"Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile çare bulunabilir." (Beyit: 1971).

"Bilgili, akıllı ve hâkim hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur." (Beyit: 1972).

Kutadgu Bilig'de kanunu, bizzat hükümdar temsil etmektedir. Eserde, geçen bu durum tesadüf değildir. Zira kanun, birincil değerdir. Eserde geçen *hükümdara hizmet etmek, hükümdara kul olmak* gibi söylemleri de esasında kanuna bağlılık ve hizmet olarak değerlendirmek gerekir. Yusuf Has Hâcib'e göre yöneticiler halkı baskı altında tutmayı amaçlayan bir siyasi yol izlememeli ve adaletli olmalıdır:

"Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan; adaletten ayrılma ve halk üzerinde zulmü kaldır." (Beyit: 1435).

"Bey; bilgili, akıllı ve adil olmalı, şöhretinin yayılması içinde cesur ve tedbirli davranmalıdır." (Beyit: 2168).

"Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı adaletle muamele etmelidir." (Beyit: 2171).

"Bey halka karşı iyi ve âdil olursa; onun faydası bütün halka dokunur ve halk saadete kavuşur." (Beyit: 3266).

Yusuf Has Hâcib; hükümdarı halkına iyi davranmakla görevli saymış halka iyilik yapmanın da ancak adaletli davranmakla mümkün olacağı görüşünü savunmuştur. Yusuf Has Hacib'in bilge hükümdarı, Platon'un ve Fârâbî'nin filozof kralı gibidir. Hükümdarın amacı iyilik ve erdemdir (Kavuncu, 2000: 232). Dolayısıyla da hükümdar zalim ve hasis olmamalı, boş yere kan dökmemelidir:

"Zalim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zalimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz." (Beyit: 2030).

"Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle." (Beyit: 5505).

"Kendine düşman edinme ve kan dökme; can çıkarken, bu iki günahtan dolayı inler." (Beyit: 5260).

Türk hükümdarı, tahtında oturup sadece etrafına emirler yağdıran kişi olmamalıdır. O, mücadelelerde ve savaşlarda en önde yer alan, bir kural benimsenmişse o kuralı ilk önce kendi hayatına tatbik eden kişidir; çünkü Türk hükümdarı, verdiği her mücadelenin ilk önce kendisine bağlı olduğunu bilmektedir. Diğer taraftan o, kendisinin göstereceği cesaretin ve kahramanlığın, arkasından gelenleri de etkileyerek cesaretlendireceğini çok iyi bilmektedir. Bu nedenle de Türk hükümdarında aranan önemli özelliklerden biri de cesaret ve kahramanlıktır. Bu konu Kutadgu Bilig'de şu beyitlerle ifade edilmiştir:

"Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür." (Beyit: 1961).

"Korkak askerin cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesur olması lâzımdır." (Beyit: 2044).

"Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimsede cesur olmalıdır." (Beyit: 4013).

Yusuf Has Hâcib'e göre; Türklerde devlet anlayışının hükümdarda aradığı özelliklerden biri de, ülkenin ve milletin iyi bir şekilde yönetilebilmesi için hükümdarın siyaset ilmine sahip olmasıdır. Türk tarihinde hükümdar olmaya aday olan kişilerin cesur ve akıllı olmalarının yanında sağlam bir ilme sahip olmalarına büyük önem verilmiştir. Hükümdarın yönetme sanatı olarak bilinen siyaset ilmini de ince ayrıntılarıyla bilmesi gerekli görülmüş ve kendisine verilen eğitimler bu doğrultuda olmuştur:

"Himmeti ile beraber, bir de siyaset lazımdır; siyaset içinde beylik şartlarına hâiz bir beyin riyâseti lâzımdır." (Beyit: 2127).

"Bey, memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk, hareketini onun siyasetine bakarak tanzim eder." (Beyit: 2128).

"Beylerin kapısını siyaset süsler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar." (Beyit: 2130).

"Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli; halk arasında kargaşalığı siyaset yatıştırır." (Beyit: 2131).

Türk hükümdarında aranan diğer bir husus da devlet idaresinde ihtiyatlı ve tedbirli davranmasıdır. Hükümdarın tedbirli davranması, ülkeyi olası felaketlerden korumak ve duruma göre tavır belirlemek açısından önemlidir. Yönetimin birinci dereceden sorumlusu hükümdarın bizzat kendisi olduğundan dolayı devlet ve millet için her konuda en ayrıntılı ve en doğru olanı düşünmek onun görevidir:

"Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık; devletin uzun müddet devamı için daima faydalı olmuştur." (Beyit: 440).

"Hükümdarın ihtiyatlı olması, memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekette huzur temin edilir." (Beyit: 448).

"Bey çok ihtiyatlı, çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa bunun cezasını başkaları çeker." (Beyit: 2014).

"İhtiyatlık, beylerin ülkesini genişletir; ihmalkârlık ise beyliğin temelini göz göre göre sarsar." (Beyit: 2021).

Kutadgu Bilig'de hükümdarın zeki ve uyanık olması, devletin sürekliliği için büyük önem arz etmektedir. Hükümdar devlet işlerine ilgisiz davranıp kendi zevkleri peşinde koşmamalı, her lahza teyakkuzda olmalıdır. Aksi takdirde yönettiği devletin uzun ömürlü olmasını beklemek çok güçtür:

"Ey hükümdar, sen bugün halkın başında bulunuyorsun, halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol." (Beyit: 1436).

"Ansızın bir iftiraya uğramaması için, beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır." (Beyit: 1956).

"Bey, bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile çare bulunabilir." (Beyit: 1971).

Türkler, tarih boyunca cömertliğe çok önem vermişler ve cömertliği yalnızca hükümdarlarında değil, tüm yöneticilerinde görmek istemişlerdir. Halk anlatılarının

birçoğunda yöneticilerin cömert olması gerektiğinin üzerinde durulmaktadır. Cömert, lütufkâr, gözü gönlü zengin yöneticiler halk tarafından her daim sevilmekte, aksi özelliklere sahip olan yöneticiler ise halk tarafından benimsenmemektedir. Yusuf Has Hâcib de bu konu ile ilgili olarak şu beyitlere yer vermiştir:

"Bey, bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi; cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır." (Beyit: 1964).

"Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır; bunların nâm ve şöhretleri ile dünya korunur." (Beyit: 2050).

"Bey gönlünü açık tutmalı, eli açık olmalı; merhameti de bunlarla mütenâsib bulunmalıdır." (Beyit: 2073).

"Hasislik ile beylik birbirine düşmandır; hasise karşı her yerde isyan edilir." (Beyit: 3038).

Cömert olması gereken yönetici, bu özelliğine paralel olarak dünya malına aldanmamalı, halkın hayır duasını almalı ve açgözlü olmamalıdır; çünkü egemen güç, bu gücü kaldıramayan yöneticiler için beladan başka bir şey değildir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Yönetici, bütün gücüne ve elindeki imkânlara rağmen dünyanın fâni olduğunu unutmamalı ve faaliyetlerinde bunu göz önünde bulundurmalıdır. İslamiyet'in Türkler tarafından yeni kabul edildiği bir dönemde yazılan Kutadgu Bilig'in muhtelif beyitlerinde Yusuf Has Hacib, bu konuyu vurgulamakta ve yöneticilerin mutlak surette Allah rızasını gözetmeleri gerektiğini söylemektedir. Allah'ın rızasını kazanmak için de bir koşul olarak halkına iyi davranmanın ve halkın gönlünü hoş tutmanın gerekliğini vurgulamaktadır:

"Bey, tok gözlü, hâyâ sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı; sözünde ve hareketinde açık ve vâzıh davranmalıdır." (Beyit: 2000).

"Hangi bey hâris ise, o fakirdir, hangi kulun gözü tok ise, o gönlü zengin bir beydir." (Beyit: 2620).

Kutadgu Bilig'de Türk hükümdarında aranan diğer bir özellik beyin özünün, sözünün doğru olması ve dürüstlükten ayrılmamasıdır. Türkler tarih boyunca devletlerinin iyi hâlini de kötü hâlini de yöneticilerine bağlamışlardır. Eğer devlet iyi hâldeyse bu durum hükümdarın eseridir; eğer devlet kötü hâldeyse bu durum da hükümdarın eseridir. Bu bağlamda bir hükümdarın işlerini doğruluk üzerine yapması ve her konuda dürüst olması, o devlette her işin doğru ve dürüst olmasını sağlayacaktır:

"Ey devlet sahibi, sen ikbalinin devamını istersen, onun devamı müddetince, sen de iyilik etmek de devam et." (Beyit: 551).

"Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esasıdır." (Beyit: 821).

"Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır; özü sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır." (Beyit: 1963).

"Beyler sözlerinde durmazlarsa, itimadı kaybederler; itimat kaybolunca, malda gider." (Beyit: 2812).

"Bey, sözü dürüst olmalı ve o bundan caymamalıdır; sözünden dönen kimseye erkek denilmez." (Beyit: 5079).

Yusuf Has Hâcib bir yönetici için en kötü durum olarak adının yalancıya çıkmasını göstermiş, ayrıca az konuşmanın faydalarından bahsederek diline hâkim olamayan beyden saadetin (kut'un) kaçacağını da vurgulamıştır. Tarihten günümüze kadar Türkler, kendilerini yöneten kişilerin üstün ahlaki özelliklere sahip, faziletli, vizyon sahibi ve karizmatik kişiler olmasını istemişlerdir; çünkü bu özelliklere sahip olan yöneticiler halka her konuda güven vermektedir. Bu yöneticilerin meşruiyetlerinde de hiçbir sorun yoktur; fakat yöneticinin yalan söylemesi, halkını kandırması, onun milletine her türlü felaketi getireceğini göstermektedir. Doğruluk ve dürüstlük her zaman önemlidir; fakat konu devlet yönetimi ve yöneticileri olduğu zaman bu kavramların önemi birkaç kat daha artmaktadır. Milletini aldatan yöneticinin meşruiyeti tehlikeye girmiştir:

"Ey devletli hükümdar, en kötüsü beylerin adının yalancıya çıkmasıdır." (Beyit: 2037).

"Doğru söyle, sözün dürüst ve tam olsun; sözü yalan kimseler küstah olur." (Beyit: 6094).

Hükümdar; devlet işlerinin yürütülmesinde aceleci olmayıp, sabretmeli ve öfkesine hâkim olmalıdır. Hükümdar, verdiği kararlarla sadece kendisinin değil, koca bir devletin kaderini etkileyeceğinin bilincinde olmalıdır. Bu yüzden kararlarını vermeden önce iyi düşünmeli, danışmalı ve faaliyetlerini buna göre düzenlemelidir. Düşünmeden hareket eden, sonuçları iyi muhasebe etmeyen ve çabuk hiddetlenen hükümdarlar, kendileriyle birlikte yönettikleri devleti de bataklığa sürükleyeceklerdir:

"İşinde hiddetli olma, öfkene hâkim ol; beyler hiddetli olurlarsa, mülk ve saltanat haleldar olur." (Beyit: 1414).

"Acelecilik herkes için fenadır ve derunî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur." (Beyit: 1996).

"Küstahlık, acelecilik, zevzeklik; bunlar avam tabiatıdır, bey bunlardan uzak bulunmalıdır." (Beyit: 2078).

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde her dönem ve her devlet için, yönetim ve yöneticilik konusunda âdeta ortaya bir reçete çıkarılmıştır. Yusuf Has Hacib, siyaseti ve siyasetin tüm bileşenlerini çok iyi idrak etmiş ve yöneticilik özelinde her konuya uygun çözüm önerileri getirmiştir. *"Hükümdarın, devletini ve milletini koruyup yönetebilmesi için merhametli, anlayışlı, hoşgörülü ve iyi huylu da olması gerekir. Zira millet, çok sayıda fertleri olan bir aile gibidir. Bir aile büyüğünün çocuklarına göstermiş olduğu sevgi, şefkat ve hoşgörü ile hükümdarın halkına gösterdiği ilgi arasında çok fazla bir fark olmasa gerektir. Şayet varsa o hükümdarda mutlaka bir eksiklik var demektir."* (Atalay, 2002: 860). Yusuf Has Hâcib de bu konuya dikkat çekmiş ve şu sözleri sarf etmiştir:

"Halk koyun gibidir, bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır." (Beyit: 1412).

"Bey, gönlünü açık tutmalı, eli açık olmalı; merhameti de bunlarla mütenasip olmalıdır." (Beyit: 2073).

"Bey, mütevazı ve alçak gönüllü olmalı; suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir." (Beyit: 2122).

"Bey, memleketini iyice koruyabilmesi için; bir de asil, hayâ sahibi, yumuşak huylu ve merhametli olmalıdır." (Beyit: 2169).

Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdar; nefsinin esiri olmamalı; zinadan, içkiden ve fesattan uzak durmalıdır; çünkü hükümdar, tutum ve davranışlarıyla halka örnek teşkil etmekte, halk da onun yolundan gitmektedir. Ayrıca içki ve zina, toplumun ahlaki yapısına en çok zarar veren konulardandır. Hükümdarın kendi yaşantısında bu ahlak dışı konulara meyletmesi, halkı da etkileyecek ve halkın da aynı yola meyletmesine neden olacaktır. Kültürümüzde söylenen "*Balık baştan kokar"* atasözü, tam olarak bu durumu ifade etmektedir:

"Dünya beyleri şarabın tadına alışırlarsa; memleketin ve halkın çekeceği zahmet çok acı olur." (Beyit: 2092).

"Avam içkiye müptela oldu, malı rüzgâr gibi uçtu; bey içkiye müptela olursa memleketi nasıl durur." (Beyit: 2097).

"Bey içkiye müptela, müfsit ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur." (Beyit: 2106).

"Ey hükümdar, bu nefsine karşı koy; onun arzusunu yerine getirip, ona zevk sürdürme." (Beyit: 5318).

Kibirli ve halkla bağlarını kesen bir hükümdar; iyi bir lider olamayacağı gibi, halk tarafından da benimsenmeyecektir. Yaradılış itibariyle sıcakkanlı insanlar olan Türkler, yöneticilerine her zaman saygı duymuşlar; fakat hiçbir zaman yöneticileri üstün ırk, üstün zümre olarak düşünmemişlerdir. Ayrıca yöneticilerini kendilerini koruyup kollayan kimseler, devletin hâmisi ve milletin de babası olarak tasavvur etmişlerdir. Bu sebeple yöneticilerine duydukları saygıya karşılık onlardan da sevgi ve sıcaklık beklemişlerdir. Yöneticilerin kimi zaman halkın arasına karışmasını, halkın sorunlarıyla doğrudan ilgilenmesini ve çözümler getirmesini istemişlerdir. Tarih boyunca Türk hükümdarları bu hususa dikkat ederek halktan kopmamaya dikkat etmişlerdir. Halktan kopuk, sorunlardan bîhaber yöneticiler ise halkın saygısını ve bağlılığını kaybetmişlerdir. Yusuf Has Hâcib'in nazarında da kibir, gurur gibi olumsuz özellikler, yöneticilere uygun düşmeyen ve yöneticileri insanlıktan uzaklaştıran hâl ve hareketlerdir:

"Bey, mağrur, kabadayı ve kibirli olursa, ey oğul; onlar şüphesiz itibar görmezler." (Beyit: 2118).

"Eğer sen bey ve halkın büyüğü olursan; buna karşı tevazu ve nezaket fedakârlığını göze al." (Beyit: 4534).

"Sen beylik ile mağrur olma, fazla kibir getirme; kendini koru." (Beyit: 5326).

Kut'un yani iktidar erkinin devam etmesini isteyen hükümdar, kendisine verilen görevleri yerine getirmek zorundadır. Görevlerini yapmama durumunda ise bir yandan kut'un geri alınması sebebiyle iktidarını kaybederken öbür yandan beklentileri karşılayamayan veya görevini kötüye kullanan hükümdara karşı, halkın da direnme hakkı meşruluk kazanmaktadır. *"Eski Türk hâkimiyet anlayışı, iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlamakla Türk kağanını Tanrı huzurunda sorumlu tutmuştur. Türk kağanı da, bu sorumlulukları yerine getirdiği takdirde, iktidarının devam edeceğine olan inancından dolayı; devleti Tanrı iradesine uygun bir şekilde yönetmek mecburiyeti hissediyordu. Töreye de uyması gereken hükümdarın; bu yolla idaresi altındakilere*

karşı vazifeleri bulunduğu için, onun insafsız ve müstebit biri olması pek mümkün değildi." (Niyazi, 2001: 60).

Yusuf Has Hâcib'e göre sözleri kanun sayılan, devletin bütün gücünü ve yetkilerini bünyesinde barındıran hükümdarın, iktidarının devam etmesi için yerine getirmesi gereken birtakım görevleri vardır. Devlet yönetiminde başarılı olabilmek için bir hükümdarın adaleti eksiksiz bir şekilde tesis etmesi ve kanunların uygulanmasında oldukça hassas davranması gerekmektedir. Kadim Türk töresinde de hükümdardan isteten en öncelikli görev doğru kanunlarla ve adaletle nizamın sağlanmasıdır. Kutadgu Bilig'de de kanunun bizzat hükümdar *Kün Toğdı* tarafından temsil edilmesi, Yusuf Has Hâcib'in adalete ne kadar önem verdiğini göstermektedir. *"Kutadgu Bilig'de, törenin değişmeyen niteliklerinden ilki 'Könilik' yani adalettir. Diğerleri sırasıyla; Uz'luk (iyilik, faydalık), Tüz'lük (eşitlik) ve Kişilik (insanlık)'tır."* (Kafesoğlu, 1970: 15). Görüldüğü gibi, eserde genel manada töre ve kanunlar dört esas üzerine inşa edilmiş, devleti korumak ve egemenliğini sürdürmek isteyen hükümdarın âdil kanunlar yapmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Bugün bizde var olan "*Adalet mülkün temelidir"* ilkesi, yüzyıllar öncesinde yazılan bu eserde yerini almış ve adalet, devletin devamlılığı için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmüştür. Yusuf Has Hâcib, hükümdarın en önemli görevi olarak gördüğü adaletin gerçekleştirilmesi hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Beylik, çok iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır." (Beyit: 454).

"Ey hâkim devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hükmedilmez." (Beyit: 1459).

"Ey hâkim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın." (Beyit: 2033).

"Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa; O, halkın içine ateş atmış olur, memleket bozulur ve hiç şüphesiz beyliğin temeli yıkılır." (Beyit: 2136-2137).

İnsanoğlunun bireysellikten kopup sosyalleşme sürecine girdiğinden beri, içtimai ilişkilerin düzenlenmesinde adalete ve kanunların eksiksiz uygulanmasına her daim ihtiyaç duyulmuştur. Adaletin ve kanunların uygulanmasında o toplumun liderine büyük iş düşmektedir. Yukarıdaki beyitlerde de bu konuya dikkat çekilmiş ve bu konuda hükümdara büyük iş düştüğü vurgulanmıştır. Hükümdar bir yandan kanunların uygulanmasını sağlamalı, öbür yandan herkese eşit muamelede bulunmalı, ayrım

yapmamalı, adaleti gerçekleştirmek isterken kimseye zulmetmemeli ve kanunların önüne geçmemelidir:

"Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları bey veya kul olarak ayırmam." (Beyit: 809).

"Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur." (Beyit: 2034).

Kutadgu Bilig'de hukukun topluma aynı şekilde uygulanmasının ve eşitlik ilkesinin önemi vurgulanmaktadır. Eserde alegorik olarak kanunu temsil eden hükümdarın tabiatı da güneşe benzetilmektedir. Tıpkı güneşin, ayırt etmeksizin herkesin üstüne doğması ve onları aydınlatıp ısıtması gibi kanunlar da herkes için ve herkese aynı şekilde uygulanmalıdır. Türklerde askerler veya din adamları gibi imtiyazlı sınıfların oluşmasına uygun bir sosyal ortamın olmaması da adalet ve eşitlik ilkelerini yürürlükte tutan bir kanun hâkimiyetini mümkün kılmıştır. Ayrıca eserde hükümdarın adaletli olması durumunda halkın bu kanunlara riayet ederek hükümdarın yolundan gideceği vurgulanmıştır:

"Bu beyler baştır, baş nereye giderse; onu takip eden bütün insanlar da ona uyarlar." (Beyit: 5202).

"Halk bozulursa, onu beyler düzene koyar; eğer beyler bozulursa, onları kim düzeltir." (Beyit: 5203).

Eski Türk hükümdarları; semavi kaynaklı ve cihan hâkimiyetine sahip olma düşüncesiyle halkın velisi veya babası olarak kabul edilmiş ve dünyanın efendisi sıfatlarına sahip bulunmuştur. Türk devlet telakkisi uyarınca Türk hükümdarlarının halkına karşı adalet, şefkat ve merhamet göstererek onları korumaları bu babalık sıfatı ile ilgilidir. Dolayısıyla Türk hükümdarları milletin babası sıfatına sahip olmak suretiyle milletinin hesabına çalışmayı, millî ve dinî bir görev olarak kabul etmişlerdir (Turan, 1999: 102-104). Buna bağlı olarak Türklerde devlet anlayışı, topraktan daha değerli görülmüş ve *devlet baba* olmuştur. Toprak ise *devlet baba*nın himayesinde *ana vatan* olarak ifade edilmiştir. İşte Kutadgu Bilig'de de devlet, bir *baba* olarak telakki edilmiş, muhtaç durumdakilere yardım edilmesi, yetimin haklarının gözetilmesi, halkın eğitilmesi ve sorumluluk alması istenmiştir. Fakir halkı doyurmak, zenginleştirmek ve giydirmek gibi sosyal konular Türk hükümdarlarının vazgeçilmez görevleri arasında sayılmıştır; çünkü Türklerde hiçbir zaman *halk devlet için değil, devlet halk için vardır* anlayışı hâkimdir. Türk hükümdarlarının esas amacı halkın mutluluğunu ve refahını

sağlamak olmuştur. Türk hükümdarlarının benimsediği bu düşünce, aynı zamanda Türk Devletleri'nin *sosyal devlet* olma özelliğini de göstermektedir. Yusuf Has Hâcib de içtimai düzenin ancak sosyal bir devlette mümkün olabileceğini düşünmektedir. Başka bir deyişle devletin devamlılığını sağlayabilmek için insanlara haklarını vermek ve ihtiyaç sahiplerine yardım ederek topluma kazandırmak şarttır:

"Bey zahmet çekip, memleketi tanzim ederse; halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse, beyin her arzusu yerine gelir." (Beyit: 2937).

"Ey hükümdar, sen bugün bir hekimsin; halkın ise, sana muhtaç olmanın hastasıdır." (Beyit: 5241).

"Bey, halk için bir saâdettir, halk mesut olmalıdır; halkın mesut olması için karnının doyması lazımdır." (Beyit: 5355).

"Bey insanlara faydalı ve cömert olmalı, dünya halkına ondan tokluk gelmelidir." (Beyit: 5358).

Kutadgu Bilig'de yöneten-yönetilen ilişkileri irdelendiğinde herhangi bir hukuki ve içtimai farktan söz edilmediği görülmektedir. Eserde ortaya konan kanun ve adalet anlayışları böyle bir sınıflaşmaya engel teşkil etmektedir. Şu hâlde Kutadgu Bilig'de toplum, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla da eski Türk düşüncesinin sınıflardan değil, millet bütünlüğünü meydana getirmek üzere birbirini tamamlayan ve hayatın ahengini sağlayan zümrelerden oluştuğu belirtilmiştir (Kafesoğlu, 1970: 10). Eserde bahsedilen sınıflar arasında herhangi bir ayrımdan söz edilmemiştir. Zira halkın içinden çıkan âlimler, yönetici kadro içerisine girebilmişlerdir. Bu anlayış hükümdarın davranışlarına da yansımış ve halkı eşitlik ilkesini göz önüne alarak yönetmiştir. Yusuf Has Hâcib halkı zengin, orta halli ve fakirler olarak üç zümreye ayırmış; hükümdarın bunlara nasıl muamele etmesi gerektiğini de şu sözlerle anlatmıştır:

"Zenginlerin yükü orta hâllilere yüklenmemelidir; yoksa bu orta hâlliler bozulur ve büsbütün sarsılır." (Beyit: 5564).

"Orta hâlli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli; yoksa fakir açlıktan kırılır ve mahvolur." (Beyit: 5565).

"Fakiri korursan, o orta hâlli olur; orta hâlli biraz kendisini toplarsa, zengin olur." (Beyit: 5566).

"Fakirler orta hâlli olursa, orta hâlliler zenginleşir; orta hâlliler zenginleşirse, memleket zengin olur." (Beyit: 5567).

"Memleket düzene girer ve halk huzura kavuşur; o zaman sende çok hayır dua alırsın." (Beyit: 5568).

Bununla birlikte, halkı eşitlik ilkesine göre yönetmek durumunda olan hükümdarın bir diğer önemli görevi ise Orhun Yazıtları'nda da yer aldığı gibi gece gündüz demeden, milletin mutluluğu, refahı ve düzeni için çalışarak hizmet etmek ve halkının menfaatlerini her şeyin üstünde tutmaktır:

"Ey beyim, rahat arama, zahmeti ortadan kaldır; rahat ile zahmet bir arada bulunur." (Beyit: 2936).

"Bey zahmet çekip, memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse, beyin her arzusu yerine gelir." (Beyit: 2937).

"Ey huzur içinde yaşayan bey, buna fazla sevinme; sonunda huzuru zahmet takip eder." (Beyit: 2938).

Tarih boyunca Türk devletlerinin en önemli özelliklerinden biri de sağlam bir askerî teşkilatlanmaya ve orduya dayanmasıdır. Yusuf Has Hâcib'e göre de; vatan topraklarının muhafaza edilmesi, devlet düzeninin devamı, hazinenin zenginleşmesi ve halkın refahı için hükümdar, ordusuna büyük önem vermeli, askerini memnun etmeli ve bizzat ordunun başında yer almalıdır:

"Hangi bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz." (Beyit: 2138).

"Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olurlar, kılıçsız, gafil bey memleketine sahip olamaz." (Beyit: 2139).

"Ey bey, kılıç kullananı her vakit memnun et ve böylece kendin de daima sevinç içinde yaşa ve zahmet yüzü görme." (Beyit: 2145).

"Asker beyden memnun oldu mu, bey hangi memleketi isterse, onu elinde bulur." (Beyit: 3033).

Eserde, güçlü bir ordunun sadece asker kalabalığından ibaret olmadığı, iyi eğitilmiş, seçkin ve savaş tecrübesine sahip bir ordunun kalabalık bir ordudan daha önemli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca hükümdar ordunun memnuniyetini sağlamak için maddi anlamda hiçbir şeyden çekinmemelidir:

"Çok adama lüzum yoktur, fakat asker seçme olmalı; asker seçme olduğu gibi, onun silahı da tam olmalıdır." (Beyit: 2332).

"Kalabalık asker ve ordu başsız olur; bu başsız asker ve ordu cesaretsiz olur." (Beyit: 2333).

"Az sayıda ve muntazam bir ordu, çoğa nispetle, daha iyidir; çok kimseler çok askerle bozguna uğradılar." (Beyit: 2340).

"Harpte saç sakal ağartmış insanlar daha iyi savaşırlar; bunlar harpçidirler ve bu işi çok iyi bilirler." (Beyit: 2372).

"Genç ve toy yiğitler çok ateşli olurlar; fakat bir yüz çevirdiler mi, bu ateşten eser kalmaz." (Beyit: 2373).

Kutadgu Bilig'de, bir devletin mutluluğunun devam etmesi için bütün yükün hükümdarın sırtına yüklenmemesi gerektiği söylenmektedir. Buna göre devlet kademelerinde görev yapan kişilerin de önemli sorumluklar yüklenmeleri istenmektedir. Hükümdarın ise bu kişileri seçerken çok dikkatli davranması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kişiler devletine ve milletine bağlı olmalı, görevlerinin üstesinden gelebilecek şekilde iyi yetişmiş, ahlaklı, tecrübeli ve liyakatli kişilerden seçilmelidir. Nitekim Kutadgu Bilig, *"Devlet idaresinde olduğu kadar, meslekleri değerlendirmede ve icra tarzında da daima bilgiyi göz önünde tutmaktadır ki, bu da mucizeden ziyade gerçekçi düşünceye inanan bir topluluğun fikir yapısını gösterir."* (Kafesoğlu, 1970: 12). Yusuf Has Hâcib de devlete hizmet edecek kişilerin vasıflarını genel olarak şu şekilde ifade etmiştir:

"Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver." (Beyit: 1759).

"Eğer bir bey işi ehliyetsiz bir kimseye verirse, ehliyetsizliği başkası değil, kendi göstermiş olur." (Beyit: 1760).

"Candan hizmet eden sadık ve candan bağlı bir kulun hizmeti beyliğin temelini günden güne sağlamlaştırır." (Beyit: 2571).

"Sadık hizmetkâr eşiği yastık yapar ve her istenildiği zaman kapıda hazır bulunur." (Beyit: 2727).

Yusuf Has Hâcib'e göre insanı devlet ve saadete kavuşturan hususlardan biri de âlimleri himaye altına almaktadır; çünkü devlet olgusunda kılıçla kalemin birbirini tamamlaması şarttır. Vatan toprakları kılıç ile fethedilir; fakat vatan topraklarını kılıç ile yönetmek imkânsızdır. Yönetmek, ancak kalem erbaplarının devlette etkin bir şekilde yer almasıyla mümkün olabilir. Bu bakımdan hükümdarın diğer bir önemli görevi de âlimleri koruyup kollamak, onların sıkıntılarını gidermek ve onları iyi değerlendirmektir:

"Bak, iki türlü insan vardır; biri-bey, biri-âlim; bunlar insanların başıdır." (Beyit: 265).

"Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar; biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir." (Beyit: 268).

Türk siyasi geleneğinde içtimai hayatın huzurunu ve düzenini sağlamak için toplumdaki suçluların cezalandırılması şarttır. Her ne kadar bu görev adalet mekanizmasının işi olarak görülse de, halkın nazarında bu konu yöneticilerin işi olarak görülmüştür. Toplumda suç işleyen ve düzeni bozan kişiler her kim olursa olsun cezalandırılmalı ve düzen tekrar sağlanmalıdır.

Bu konu ile ilgili olarak hükümdar, veziri Ay-Toldı'ya devlet yönetiminin *bıçak, şeker* ve *acı ot* ayaklarından oluşan üçlü bir taht üzerinde bulunduğundan bahsetmektedir. Tahtın bıçaktan oluşan ayağı, işlerin zamanında ve kesin olarak bitirilmesini anlatmaktadır. Şeker, haklı ve haksızın ayırt edildiğini, daima haklının hakkını aldığını acı ot ise zorbalık ya da hile ile toplumsal hukuk düzenini bozanlara verilecek cezayı tanımlamaktadır (Caner, 2002: 141). Eserde hükümdarın gerçekleştirmek zorunda olduğu bu vazife ile ilgili olarak şu sözlere yer verilmiştir:

"Bu beyler, memleketi tanzim ve idare etmek, halkı düzene sokmak ve dünyayı temizlemek için nasbedilmişlerdir." (Beyit: 4009).

"Ey hükümdar, kılıç ve sopa sendedir; bu kamçılar, bu cezalar kötüler içindir." (Beyit: 5279).

"Kötüler kötülüklerini bırakmadıkları nisbette, sende cezalarını eksik etme, elinde sopan hazır bulunsun." (Beyit: 5280).

"Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle." (Beyit: 5505).

Düzeni kurmak ve kollamakla yükümlü olan hükümdar, bununla birlikte halkın güvenliği ve refahı için şehirlerin ve yolların emniyetini de sağlamalıdır:

"Şehir ve kasaba içinde hırsızı ortadan kaldır; yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin." (Beyit: 5546).

"Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyaletlerde de bir tane yol kesen şâki bırakma." (Beyit: 5547).

Yusuf Has Hâcib; bütün bu anlatıların yanında, realist bir tavırla devletin güçlü olmasında zenginliği de önemli bir faktör olarak görmektedir. Ona göre devleti dirlik içinde tutan iki şeyden biri altın diğeri de kılıçtır. Halkın maddi kaygıları mutlaka

bertaraf edilmelidir. Refah düzeyi yüksek olan bir toplumda doğru kanunların da uygulanmasıyla sağlam bir adalet mekanizması sağlanır ve zayıflar güçlenmiş olur. Kuzu ile kurt aynı yerden su içer. Yani toplumsal barış ve eşitlik sağlanır. Böylelikle ülke güzelleşir, zorbalık ve eşkıyalık ortadan kalkar. Bununla birlikte dolu hazinelerin varlığı ile güçlenen devlet, memurunu ve askerini kolaylıkla besleyebilecektir. Askerin en güçlü araç ve gereçlerle donatılması, iç ve dış düşmanların yok edilmesinde kolaylık sağlarken yeterli bir maaş sisteminin oluşturulması da rüşvet ve yolsuzlukların önlenmesini, dolayısıyla da devlet düzeninin tam olarak oturtulmasını sağlayacaktır. *"Hükümdarın fetihler yaparak sınırlarını genişletmesi, ganimet elde etmesi, dolayısıyla da ülke topraklarının korunarak hazinenin güçlendirilmesi onun en önemli görevlerindendir. Bunun yanında İslam'ın Türkler tarafından kabul edildikten ve İslam çevresindeki Türk hâkimiyetinin yaygınlaşmaya başladığı XI. asırdan sonra, Türk ve İslam kültürleri birbirleriyle kaynaşmaya başlamıştır. Bundan sonradır ki İslamiyet, Türkler için bir dayanak noktası haline gelmiş ve artık İslamiyet'in yayılması da hükümdarlardan beklenen bir görev haline gelmiştir."* (Kafesoğlu, 1970: 350). Kutadgu Bilig'de de, âkıbetin temsilcisi Odgurmuş'un devreye girmesiyle, hükümdarın görevlerine, İslam'ı ve şeriatı yaymak da eklenmiştir:

"Asker ve ordu ile bu düşman kâfirini ez; gönül temizliği ile Tanrı'dan kuvvet ve tevfik dile." (Beyit: 5484).

"Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir." (Beyit: 5485).

"Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına İslam cemâati toplansın." (Beyit: 5486).

"Oğlunu ve kızını esir ederek, kul ve câriye et; oradan aldığın servetle hazine kur." (Beyit: 5487).

Yukarıdaki beyitlerde, Yusuf Has Hâcib'in gayrimüslimlere bakış açısı, devletin onlara karşı izleyeceği siyasetin nasıl olması gerektiği hakkındaki düşünceleri görülmektedir. Kutadgu Bilig, hemen her yönden Türk kültürünün İslamiyet'le bütünleşmesi neticesinde ortaya çıkan yeni devlet ve millet düzeninin yol haritası şeklindedir. Yöneten-yönetilen ilişkisinde her iki tarafın da görev ve sorumluluklarını detaylı bir şekilde ortaya koyan bu eserde Müslüman Türklerin, Müslüman olmayan milletlere karşı izlemesi gereken siyasete dair söylemler Türk milletinin hoşgörüsüyle pek de bağdaşmamaktadır; çünkü Türkler gerek İslamiyet'ten önce gerekse de

İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra gittikleri yerlerde insanların dinlerine müdahale etmemişler ve onları kendi düzenleri içinde yaşamaya bırakmışlardır. Nitekim kadim Türk kültürünün gerek yazılı gerekse de sözlü kaynaklarında, Türklerin diğer milletlere ve dinlere karşı hoşgörülü oldukları her fırsatta vurgulanmaktadır. Kutadgu Bilig'de ise gayrimüslimlere yaşam hakkı tanınmamasına yönelik beyitlerin varlığı, eserin genel temasıyla uyumluluk göstermemektedir.

Yusuf Has Hâcib, hükümdarın yukarıda belirtilen görevleri dışında, halk ile arasında bir sözleşme olarak da kabul edilebilecek karşılıklı bazı haklardan da bahsetmektedir:

"Tebaanın senin üzerinde üç hakkı vardır; bu hakları öde ve onları zorluğa düşürme." (Beyit: 5574).

"Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan." (Beyit: 5575).

"İkincisi halkı adil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru." (Beyit: 5576).

"Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır." (Beyit: 5577).

"Böylece tebaa hakkını ödedikten sonra, sende onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar." (Beyit: 5578).

"Tebaa üzerinde senin üç hakkın vardır; bunu onlardan istemelisin, iyice dinle." (Beyit: 5579).

"Biri halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa olsun, onu derhal yerine getirmelidir." (Beyit: 5580).

"İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidirler; ey eli açık insan." (Beyit: 5581).

"Üçüncüsü dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdır." (Beyit: 5582).

"Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar." (Beyit: 5583).

Eserde halkın hükümdar üzerinde, hükümdarın da halk üzerinde belli haklarının olduğunun söylenmesi demokratik bir yönetimin göstergesidir. Halkın hükümdar üzerindeki hakları iktisadî, adli ve asayiş ile ilgili konulardır ki, bunların sağlanması sosyal devletlerin siyasi anlayışında yönetimlerin en temel görevlerindendir. Hükümdarın halk üzerindeki hakları ise genel olarak otoriteye ve devlete bağlılık

şeklindedir ki, bu da hükümdarın en doğal beklentisidir; çünkü hükümdarın halkına hizmet edebilmesi için iktidarının meşruiyetini sağlam temellere dayandırması gerekmektedir. Bunun için de halkın hükümdarına bağlı olması, onun iktidarını ve gücünü kabul etmesi şarttır. Yusuf Has Hâcib, devlet işlerini yürütürken istişare etmenin çok önemli olduğunu şu sözlerle anlatmıştır:

"Her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır; danışmayan herkes işinde zarar görmüş ve sonunda pişman olup, inlemiştir." (Beyit: 5650).

"Dinle, Tanrı'dan insanlara haber getiren nebi ne der; her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur." (Beyit: 5651).

İstişare ederken ise kendi çıkarlarını düşünmeyen, akıllı, bilgili ve sadık kimselerin seçilmesini tavsiye etmiştir:

"İnsan işini kendisine candan bağlı olana danışır; sadık insan kendisini başkası için feda eder." (Beyit: 1943).

"Anlayışlı, bilgili, akıllı ve hâkim kimse istişare için faydalı olur; ona söz yok." (Beyit: 2706).

"Ey arkadaş, istişare ederken, kendi faydasını düşünmeyen kimse ile istişare et." (Beyit: 3493).

Türk siyasetinde hükümdar, Tanrı tarafından yetkilendirilmiş ve geniş yetkilerle donatılmış olsa dahi, Hunlardan itibaren kurulan Türk devletlerinde her daim danışma meclisleri ve çeşitli kurullar bulunmuştur. Böylelikle Türkler, devlet meselelerinde en doğru kararları vermeyi ve bu kararları topluma benimsetmeyi amaç edinmişlerdir. Türklerde var olan bu gelişmiş meclis sistemi binlerce yıllık Türk tarihinde kurulan tüm devletlerde etkin bir şekilde görev yapmıştır. Devlet işlerinde istişare etmenin önemini vurgulayan Yusuf Has Hâcib öte yandan: *"Bazı işler vardır ki, insanlar ile istişare etmek lazımdır; fakat neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır."* (Beyit: 3495) ifadesi ile son sözün yine de hükümdarın kendisinde olması gerektiğini belirtmiştir.

Yusuf Has Hâcib, hükümdarın dışındaki üst düzey devlet yöneticilerinden de bahsetmiş ve yönetimde hükümdara yardımcı olacak memurları da belirterek onların görevleri ve sahip olmaları gereken özellikleri de ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bu görevlilerin taşıması gereken özelliklere bakıldığında genel olarak hükümdarda aranan vasıflara paralel özellikler arandığı görülmektedir. Ayrıca bu yöneticilerin tasviri dönemin siyasi bakış açısına dair önemli ipuçları da vermektedir. *"Türk Devletleri'nde*

gerek siyasî, gerek askerî ve gerekse de dinî bir sınıflaşmanın olmaması, yeterli liyakate sahip kimselerin önemli görevlere gelmesini sağlamıştır. Zira Türk devletlerinde devlet başkanlığı haricindeki makamlar ancak kazanılan başarılarla elde edilebilirdi. Herkes kabiliyetine ve çalışkanlığına göre önemli makamlara kadar yükselebilirdi. Klasik manada köleliğin ve sınıflaşmanın olmaması; yönetici ve yönetilenlerin soy niteliklerine göre bir ayrıma tâbi tutulmaması; bir kişinin doğuştan mevki sahibi olmasının önüne geçiyor ve dolayısıyla toplum içerisindeki insanlarında önünü açıyordu. İdarî aristokrasiye rastlanmayan Türklerde, kapalı bir zümre hâlinde devam eden tek mevki hükümdarlıktı." (Niyazi, 2001: 242).

Eserde, özellikle üç makama çok önem verilmekte ve bu makamlar önemli birer ihtiyaç olarak görülmektedir. Bunlar hükümdarın en değerli yardımcısı olan vezir, kılıç kullanan asker ve devletin muhasebesini yapan hazinedardır. Yusuf Has Hâcib devletin bekası için bu üç memurun önemini belirterek hükümdardan bunların diğer memurlardan farklı kefede tutulmasını istemektedir. Yusuf Has Hâcib, hükümdar adına çeşitli devlet işlerinin yürütülmesinde görevli olan vezirin, bulunduğu mevki itibariyle önemi ve hangi vasıfları taşıması gerektiği hususunda şu bilgilere yer vermiştir:

"Hiç şüphe yok, bey için vezir çok lüzumludur; vezir iyi olursa, bey rahat uyur." (Beyit: 2182).

"Vezirlik mühim bir iştir; bu iş için seçkin insan lazımdır; o doğru ve asil tabiatlı olmalıdır." (Beyit: 2187).

"Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı, memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır." (Beyit: 2190).

"Vezirin yüzü güzel ve düzgün, kendisi de, halkın hakkını alabilmesi için, adil olmalıdır." (Beyit: 2208).

"Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir." (Beyit: 2218).

"Bir beye yol gösteren vezirdir; halka, muhafızlara ve hizmetkârlara nizam veren odur." (Beyit: 5336).

Yusuf Has Hâcib eserinde askerlik konusuna oldukça dikkat çekmiştir. Zira bir Türk bilgini tarafından kaleme alınmış olan bu eserde, askerlik konusunun ihmal edilmemiş olması gayet doğaldır. Kutadgu Bilig'de anlatılan şekliyle ordu komutanının taşıması gereken özellikler ve görevleri hakkındaki düşünceler çok önemlidir. Bahsedilen bu özellikler, günümüzdeki Türk ordularında görev yapan komutanlar için

bile ideal olan vasıflardır:

"Orduya kumanda, askeri idare etmek ve düşmanı kırmak çok büyük bir iştir." (Beyit: 2272).

"Bu iş için seçkin insan lazımdır; ihmalkârlık yüzünden töhm altında kalmaması için, o ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır." (Beyit: 2273).

"Ordu kumandanı siyaset etmesini bilmeli; ordu işi siyasete bağlı olur." (Beyit: 2300).

"Kumandan ihmalkâr olmamalı ve çok uyanık bulunmalıdır; o ihmalkâr olursa, düşmanın baskısından zarar görür." (Beyit: 2348).

Yusuf Has Hâcib; devlet hazinesini elinde bulunduran hazinedarın da çok dikkatli seçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

"Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lazımdır." (Beyit: 2675).

"Servetin günden güne ve saadet içinde artmakta devam etmesi için, hazinedarın gözü tok olmalı, tavır ve hareketi de güven telkin etmelidir." (Beyit: 2676).

"Hazinedar gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı ve zeki olmalıdır; insan zekâ ile her işinde muvaffak olur." (Beyit: 2679).

"Hazine ve servetin israf edilmemesi için, hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır; cömertliğe lüzum yoktur." (Beyit: 2731).

Gerek İslamiyet öncesinde gerekse de İslamiyet'in kabulünden sonra Türkler, tarih boyunca birçok devlet kurmuşlar ve bu devletlerin çoğu uzun ömürlü devletler olmuştur. Yine Türkler bu tarihi süreç içerisinde çok farklı dine, dile, ırka ve yaşam tarzına sahip milletleri adaletle ve hoşnutlukla yönetmiştir. Tarihe bakıldığında devlet kurmanın Türkler için en önemli özelliklerden biri olduğu görülmektedir. Türklerin bu özelliklerinin temelinde yöneticilerin adil idareleri sayesinde hak, hukuk ve hürriyete önem vermeleri dikkat çekmektedir. Türkler hiçbir zaman baskıcı/totaliter yönetimler kurmamışlar, sadece ırk birliği olan Türk halkına karşı değil, yönetimleri altındaki farklı ırktan ve dinden olan tebaaya karşı da adil davranmışlardır. İşte Kutadgu Bilig, içerdiği konularla yalnız Karahanlı Devleti'nin değil, tüm Türk devletlerinin genel siyaset felsefesini anlatan önemli bir kaynaktır.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın hükmetme ve halkı yönetme yetkisine sahip olduğu, bu yetkinin Tanrı tarafından kişiye verildiği detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kut sahibi olan hükümdarın halkına karşı en önemli görevi töreyi uygulamak ve

kânunları doğrulukla, adaletle tatbik etmektir. Esere göre devlet yönetiminde adalet her şekilde yararlı, zulüm ise her şekilde zararlıdır. Halkını adaletle yöneten bir hükümdar, her iki cihanda da iyi anılacaktır. Eserde adalet gibi cömertlikten de bahsedilmektedir. Hükümdarın halkına karşı cimri olmayıp cömertlikte ün yapmış olması gerekir.

Kutadgu Bilig'de üzerinde durulan bir başka konu da hükümdarın, kendisine bağlı olan tebaanın durumunu bilmesi, halkın sorunlarını yerinde tespit etmesi, sorunlara hızlı ve kalıcı çözümler üretmesi ve amir ya da memur kesimin halka iyi davranıp davranmadığını kontrol etmesidir. Hükümdarın halkla iç içe olması siyaseten önemli bir konudur. Böylelikle halkın ahvalini yerinde görebilmek mümkün olur. Aksi takdirde, halktan kopuk bir hükümdar, devletin aslî unsuru olan halk kesimiyle ilgili konuları yalnızca kendisine verilen bilgiler nispetinde öğrenebilmektedir. Bu tip durumlarda da olumsuz gelişmelerin hükümdara tam anlamıyla aktarılamayacağı düşünüldüğünde halkın durumundan bîhaber, halktan soyutlanmış bir hükümdar profili ortaya çıkmış olur. Yine Kutadgu Bilig'de üzerinde durulan önemli konulardan biri de vezirdir. Eserde iyi bir vezirin hem hükümdar için hem devlet yönetimi için hem de halk için çok önemli bir kazanım olduğu vurgulanmaktadır.

Eserde bir hükümdarın halkına karşı vazifeleri olduğu gibi halkın da hükümdara karşı çeşitli vazifelerinin olduğu anlatılmaktadır. Halkın hükümdara karşı saygılı olmaları, bağlı olmaları, hükümdarın emirlerini yerine getirmeleri, dostuna dost, düşmanına düşman olmaları, vergilerini ödemeleri gibi konuların da üzerinde durulmaktadır.

1.5. Dîvânü Lügati't Türk

Tarih boyunca yeryüzünde en zengin kültürel birikime sahip olan milletlerden biri Türkler olmuştur. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Türkler, gittikleri yerlere Türk kültürünü taşımışlar, kültürel varlıklarını geliştirmişler, derinleştirmişler ve başka milletler arasında imtiyazlı bir konuma getirmişlerdir. Beş kıtaya ayak basan, güçlü devletleri ve zengin bir medeniyeti olan Türklerin bu zenginliklerinde hiç şüphesiz ki, kendi millî benliklerinde yoğrulmuş ve ortaya konmuş değerli çalışmaların ve eserlerin de etkisi vardır. Bu eserlerden biri de *Dîvânü Lügati't Türk*'tür.

1072-1074 yılları arasında Kaşgarlı Mahmûd tarafından yazılan ve 1077 yılında dönemin Abbasi Halifesine takdim edilen Dîvânü Lügati't Türk, esasen Türkçenin Araplara öğretilmesi gayesiyle kaleme alınan bir sözlük niteliğindedir. *"Eser, Türk*

dilinin 11. yüzyıldaki dil özelliklerini, lehçe ve ağız farklılıklarını, ses ve yapı bilgisini anlatan bir dilbilgisi kitabı; halk bilimine ve edebiyatına malzeme kazandıran zengin bir kaynak; kişi, boy, yer adları bakımından bir bilgi dağarcığı; çağın cemiyet yapısını siyasî, iktisadî, kâinat anlayışı yönüyle tanıtan bir sosyoloji mecmuası olarak da anılabilir." (Kaçalin, 2008: 46).

Sözlük formatında olmasına rağmen içeriğinde Türk halk kültürüne dair barındırdığı kapsamlı ve değerli bilgilere bağlı olarak Dîvânü Lügati't Türk'ün bir sözlükten çok daha fazlası olduğunu söylemek mümkündür. Eser Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türklerin estetik anlayışına dair barındırdığı bilgilerle tarihî ve edebî yönden oldukça yüksek bir değere sahiptir.

Eserin kaleme alındığı 11. yüzyıl, İslam âleminde iç çatışmaların arttığı, Bağdat'taki Abbasi Halifesi üzerinde ciddi tehditlerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Abbâsi Halifesine takdim edilen Dîvânü Lügati't Türk, Türk kültürünü ve dilini tanıtmak amacıyla sözlük formatında yazılmıştır (Yıldız, 2017: 126). Bu eserde o dönemin tarihine, Türklerin yaşantısına, örf ve âdetlerine, efsanelerine, mesellerine dair kıymetli bilgiler, çeşitli sözcükler ve bunların açıklamaları yer almaktadır. Geniş bir içeriğe sahip olan Dîvânü Lügati't Türk, tam anlamıyla siyasi bir eser değildir; fakat gerek eserin *Mukaddime* kısmında gerekse de içerikteki bazı maddelere getirdiği açıklamalara dayanarak Kaşgarlı Mahmûd'un siyasi eğilimlerini belirleyebilmek mümkündür. Ayrıca eserin doğrudan Abbasî Halifesine sunulması, Dîvânü Lügati't Türk'ün Türk siyasetinin köklü tarihinde önemli bir yere sahip olduğunun kanıtıdır.

Eserin kaleme alındığı tarih, yer ve kaleme alınma amacı göz önünde bulundurulduğunda belli bir ihtiyacın söz konusu olduğu ve Dîvânü Lügati't Türk'ün de bu ihtiyaca binaen yazıldığı anlaşılmaktadır. 11. yüzyılda Türkler hilafetin merkezine taşınmış ve siyasi iktidarda söz sahibi olmuştur. Bu dönemde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Şii Büveyhioğulları'nı ortadan kaldırmış ve Bağdat'taki halifelik makamına gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmiştir. Bunun üzerine halife tarafından *Doğunun ve Batının Sultanı* olarak Bağdat'a davet edilen Tuğrul Bey'e *dinin temeli* ve *halifenin ortağı* unvanları verilmiştir. Böylelikle Selçuklular önemli bir güç olarak İslam âleminin kalbine yerleşmişlerdir (Yıldız, 2017: 127).

Dîvânü Lügati't Türk'ün siyasi yönden değerini anlayabilmek için dönemin siyasi durumunu ve Türklerle Arapların o dönemdeki ilişkilerini bilmek gerekir. Türkler bu yüzyılda Bağdat'tan Bizans'a kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet sağlamışlardır.

Bununla birlikte kadim inanışlarını bırakarak İslam dinini kabul etmişler ve dolayısıyla Araplarla aynı kültür dairesine girmişlerdir. Bu kültürel etkileşim dillere de yansımıştır ve Türkçenin, Arapça karşısındaki gücünü göstermek için böyle bir eser meydana getirme ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu dönemde İslam âlemi Türklerin askerî ve siyasi anlamdaki üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Kaşgarlı Mahmûd böyle bir dönemde yazdığı eseriyle kültür hayatını İslam medeniyetinde yeniden şekillendiren Türk milletini daha yakından tanıtma amacı gütmektedir. Kaşgarlı Mahmûd'un eserinde Türk milletinin, Türk dilinin ve Türk kültürünün yanında durması siyasi bir tavırdır. Bu nedenle eserin siyasi yönünün ağır bastığını söylemek mümkündür.

İşte böyle bir dönemde Kaşgarlı Mahmûd gerek İslam âleminin gerekse de Türklerin, içine girdiği yeni siyasal düzene şahit olmuş ve bu durumu eserinin hemen başında şu sözlerle dile getirmiştir: *"Yüce Tanrı, devlet güneşini Türk burçlarında doğdurdu. Dönenceleri onların ülkeleri çevresinde döndürdü. Bundan dolayı onları Türk diye adlandırdı. Onları çağın hakanları yapıp dünyanın egemenlik dizginlerini ellerine verdi. Onları herkese üstün kıldı, tüm insanlıkla görevlendirdi, doğruluğa yöneltti. Onlara katılanları ve onlar adına çabalayanları güçlendirdi. Bu nedenlerle, istedikleri her şeyi elde ettiklerini ve çapulcuların rezilliğinden kurtulduklarını kavradım [ve anladım ki] akıl sahibi her insan onlara katılmalıdır; yoksa onların ok yağmurunun altında kalırlar. En iyisi onların gönüllerini almak, onlara kulak vererek yanaşmak ve onlarla kendi dillerinde konuşmaktır. Onların düşmanlarından biri, onlardan yana geçerse, onu diğerlerinin hışmından korurlar; başkaları da onunla birlikte sığınabilirler. Böylece kötülüğe uğrama korkuları kalkmış olur. Buhârâlı imamlar arasında güvenilir bir kaynaktan ve Nişaburlu bir imamdan işittim. Her ikisi de aşağıdaki hadisi aktardı. İkisinin de bilgi kaynağı Tanrı'nın elçisine (Tanrı'nın salat ve selamı onun üzerine olsun) dayanıyor. Kıyamet günü belirtilerinden, ahir zaman fitnesinden ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkışından söz ederken dedi ki: 'Türklerin dilini öğrenin, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir.' Bu hadis doğru ise -sorumluluğu anlatanların boyunlarına olsun- Türkçeyi öğrenmek dinsel bir gerekliliktir; yok kesin değilse, bilinç de bunu gerektirir bir iş olur. Bu doğru değil ise, akıl bunu emreder."* (Kaşgarlı Mahmûd, 2012: 19).

Dîvânü Lügati't Türk'ün *Mukaddime* kısmında geçen yukarıdaki bilgiler ışığında eserin bir sözlük olmanın yanında siyasi bir içeriğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Kaşgarlı Mahmûd'un yukarıda söylediklerine göre yönetme erkinin

Türklere bizzat Tanrı tarafından verildiği ve bu durumun Türkler için bir görev olduğu söylenmektedir. Bu da tam manasıyla yazarın kut anlayışına değindiğini göstermektedir. Yine burada tüm insanlık âleminin huzurunu, refahını, iyiliğini sağlamanın ve adaleti tesis etmenin ancak Türkler tarafından gerçekleştirilebileceği, bu sebeple de Türklerin dili olan Türkçenin öğrenilmesinin aklî ya da dinî birer vecibe olduğu vurgulanmaktadır.

Kaşgarlı Mahmûd'un yazdığı bu eserin henüz başında söylediklerinden anlaşılacağı üzere eserin kaleme alınmasının yegâne amacı Türklerin dilini öğretmek değildir. Eserin ön söz kısmı bir nutuk niteliğindedir. Kaşgarlı, bu ön sözde Araplara karşı siyasi anlamda üstünlük sağlama amacını gizlememektedir. Söylediklerine Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve İslam dinini referans gösteren Kaşgarlı Mahmûd, böylelikle siyasi fikrini dine ve akla bağlayarak söylediklerinin meşruiyetini sağlamaya çalışmaktadır.

Eserin yazıldığı yüzyılda oldukça geniş bir bölgede Türk egemenliği söz konusudur. Kaşgarlı, eseri yazmadan önce Türk ellerini bir süre dolaşmış ve sonra Bağdat'a gitmiştir. 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Bizans'ı bozguna uğratan Selçuklu Türkleri, bütün Ön Asya ve Orta Asya'ya hâkim olmuşlardır. Kısacası bu zaferle Türkler, dünyanın bir numaralı gücü hâline gelmişlerdir. Malazgirt Savaşı sırasında Bağdat'ta muhtemelen eserinin hazırlıklarıyla meşgul olan Kaşgarlı Mahmûd, eserini bu siyasi üstünlüğün şuuruyla kaleme almıştır. Nitekim bu durum eserin girişinde bizzat yazarın Araplara önemli mevkilere gelebilmeleri için Türkçe öğrenmelerini tavsiye etmesinden ve Tanrı'nın, dünyanın idare yularını Türklerin eline verdiğini belirtmesinden rahatlıkla anlaşılmaktadır (Ercilasun, 2004: 320).

Eserin ön sözünün devamında Kaşgarlı Mahmûd, Türkler için şöyle demektedir: *"Türk, Tanrı yarlıgayası Nuh'un oğlunun adıdır. Bu Tanrı'nın Nuh oğlu Türk'ün oğullarına verdiği bir addır. Biz 'ad olarak Türk adını ulu Tanrı vermiştir' dedik. Çünkü bize, Kaşgarlı Halef oğlu İmam Şeyh Hüseyin, ona da İbnül Garkî denilen, İbnü Ebüddünya olarak ünlü Eş Şeyh Ebu Bekir El Müfidül Cerceraî'nin dünyanın sonu üzerine yazdığı kitabında ulu Peygamber'e tanıkla varan bir 'Hadis' yazmış. Hadis şöyledir: Yüce Tanrı 'Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim. Onları Doğuda birleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri o ulusun üzerine gönderirim' diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş, onlara 'kendi ordum' demiştir.*

Bununla birlikte Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmeye değer sayısız iyilikler görülmektedir." (Atalay, 1985: 352)

Kaşgarlı Mahmûd'un yukarıda söylediklerine göre Türk adının ve Türk milletinin tarihsel önemi, Hz. Nuh'un soyundan gelenlere bu ismin Tanrı tarafından verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Esere göre Türkler ayrıca, başka toplulukların azgınlaştığı bir dönemde siyasi, askerî ve ahlaki açıdan güçlü yapılarıyla düzeni sağlamak, kaosu ortadan kaldırmak amacıyla Tanrı tarafından vazifelendirilmişlerdir. Kaşgarlı Mahmûd, yukarıdaki ifadeleriyle Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresini sağlam bir zeminde temellendirmektedir. Kaşgarlı'ya göre Türk milleti, Tanrı tarafından seçilmiş ve kutsanmış bir millettir. O, bu fikriyle Arapların kendi soyları için dinî anlamda bir üstünlük sağlama gayelerine karşın Türklerin de Tanrı tarafından seçilmiş bir millet olduğunu söyleyerek siyasi anlamda Türklerin gücüne güç katmıştır. Dîvânü Lügati't Türk, bu açıdan incelendiğinde yazılış amacının sadece Araplara Türkçeyi öğretmek değil, aynı zamanda Araplar ile Türkler arasındaki dayanışmayı arttırmak, katı Arap milliyetçiliğine karşı İslam'ın bütünleyici mesajını hatırlatmak, İslam'ın herhangi bir etnik kökenin temelinde olmaması gerektiğini vurgulamak ve Türklerin millî unsurlarının ne derece kuvvetli olduğunu göstermektir.

Kaşgarlı Mahmûd'un kaleme aldığı eserini Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e değil de Abbasî Halifesine takdim etmesi ve Abbasî Halifesini *Âlemlerin Rabbinin Halifesi* olarak vasıflandırması, halifenin dinî liderliğinin devletin temeline dayandırılmasıyla daha evrensel bir güç oluşturma gayesi içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmûd eserinde halifeye olan bağlılığını şöyle ifade etmektedir: *"Mukaddes Hazreti Peygamber ve imamların, Hâşimi ve Abbasîlerin soyundan, efendimiz, velinimetimiz; mü'minlerin emiri, Âlemlerin Rabbinin halifesi Abu'l Kasım Abdullah bin Muhammed, el-Muktedî bî-Emrillâh'a ihtiramla! Allah halifenin ömrünü, daimi ve uzun bir izzet, bahtiyar ve huzurlu bir yaşayış içinde uzatsın! Yüceliğin en geniş alanlarına yayarak, saltanatının temellerini, izzet içinde sabit kılsın! Elinin cömertliği sayesinde insanlara sağladığı esenliğin lütfuyla, yıldız zamanının talihiyle, okun on ikiden vuran gidişiyle, zaferin yüceliğiyle birleşmiş dostlarla, kahrın zilletiyle perişan olmuş düşmanlarla, rehberliğinin derecesini yüceltsin! Allah onun gölgesini, güzelliğini, kudretini, faziletini, celâlini Müslümanların üstünden eksik etmesin!"* (Yıldız, 2017: 134).

Dîvânü Lügati't Türk'te geçen yukarıdaki bölümden anlaşılacağı üzere Türk milletinin devlet anlayışında hükümdara atfedilen kutsiyet anlayışıyla halifeye duyulan bağlılık arasında bazı yönleriyle benzerlikler bazı yönleriyle de farklılıklar bulunmaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte içine girdikleri yeni dünyada dinî otorite, diğer bütün otoritelerin üstünde olmuştur. Her ne kadar siyasi iktidar kamu hayatını düzenleyip dinî lider olan halifelik makamıyla eşgüdümlü olsa da bu iki mevki arasında ciddi farklılıkların olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan bakıldığında Kaşgarlı Mahmûd'un Dîvânü Lügati't Türk'ünde halifeye yönelik duası ve eseri halifeye ithaf etmesi halifenin manevî iktidarına yöneliktir. Bu manevî iktidarın devamı ise ancak askerî, siyasi ve adli düzenin sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir.

Türk milletinin devlet anlayışındaki en önemli unsurlardan biri olan Türk töresi de manevî iktidara bağlı olarak İslam hukukuyla harmanlanmış ve İslam'ın temel prensipleriyle çelişmeyecek şekilde bütünleşmiştir. Dolayısıyla Türkler halifenin manevî otoritesini tanımış; fakat gelenek ve göreneklerini de sürdürerek kültürel miraslarına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.

Dîvânü Lügati't Türk dil, kültür ve siyaset arasındaki güçlü ilişkiye bağlı olarak dönemin siyasi hayatında etkin unsurlardan biri olan Türklerin kültürünü, Türk olmayanların nezdinde kanıtlayan bir kapsama sahiptir. Bu nedenle Dîvânü Lügati't Türk yalnızca bir sözlük ya da ilmî bir eser olmaktan öte Türklerin o yüzyıldaki varlık siyasetini tescillemeye yönelik bir eserdir. Dönemin siyasi gelişmelerine bakıldığında eserin yazılmasındaki siyasi amaç çok daha net görülmektedir. Kaşgarlı Mahmûd bu eseriyle Türklerin siyasi, askerî, kültürel ve edebî açıdan yetkinliğini çok net şekilde göstermiştir.

1.6. Atebetü'l Hakayık

Türk dili, yaşayan diller arasında tarihî ve coğrafi açıdan en geniş sahaya hâkim dillerden biridir. Orhun Yazıtları'yla işlenmiş bir dil olarak ilk örneği görünen Türk dili, Uygur döneminde verilen eserlerle devam etmiş, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkler tarafından yapılan çeşitli çalışmalar sayesinde varlığını pekiştirmiştir. Karahanlılar döneminde İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında İslami dönemin ilk eserlerinde biri *Atebetü'l Hakayık*'tır. Dönemin diğer eserlerine göre daha küçük hacimli olan bu eserin tam olarak yazılış tarihi bilinmese de 12. yüzyılda yazılmış olma ihtimali yüksektir. Yüknekli Edib Ahmed bin Mahmud tarafından yazılan ve *Hakikatlerin eşiği* ya da

Gerçeklerin Eşiği anlamlarına gelen bu eser, manzum bir ahlak ve öğüt kitabıdır.

Konuyla ilgili yazdığı müstakil eseriyle ilim âlemini aydınlatan Reşit Rahmeti Arat Atebetü'l Hakayık ile ilgili olarak: *"Türk-İslam muhitinin kültür çerçevesi içinde, fertlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esasları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlak kitabıdır."* (Arat, 2006: 8) demektedir. Dönemin diğer eserlerine göre daha az hacimli olan Atebetü'l Hakayık, dinî-tasavvufî konuların işlendiği manzum bir eserdir. Eser, Edib Ahmed Yüknekî'nin de belirttiği üzere dönemin Türk ve Acem illeri meliki, Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e takdim edilmiştir.

Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in kim olduğu ve Edib Ahmed Yüknekî ile nasıl bir bağlantısı olduğu yönünde net bilgi olmamasına karşın Reşit Rahmeti Arat, Edib Ahmed ile Melik arasındaki ilişkinin *havadarlık* şeklinde olabileceğini söylemektedir. *"İlk bakışta oldukça maddî görünen bu ifâdeyi iyice anlamak için, bir taraftan Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey ile hâkimi bulunduğu devir ve muhit inin teferruatına vâkıf olmak ve diğer taraftan havadarlık tâbirinin buradaki mânasını daha yakından tâyin etmek gereklidir. Yoksa bu sözün 'sevgi, muhabbet' yanında, bilhassa 'dost, yâr, tarafdar' vb. mânâları, daha çok, akıl ve menfaatin ifâdesine benzemektedir. Bugünkü telâkkilere pek uygun olmayan bâzı hususları devrinin âdet ve ananelerine bırakmak şartı ile yazarın dinî-toplumsal bakımdan faydalı gördüğü ahlâk kurallarını kendi muhiti içinde yerleştirmek için çalışan zühd ve takva sahibi bir zât olduğuna hükmedilebilir."* (Arat, 2006: 5). Buradan anlaşılabileceği üzere Edip Ahmet Yüknekî'nin Melik'ten yardım ve himaye beklediğini düşünmek mümkündür.

14 bölümden oluşan Atebetü'l Hakayık, 103 dörtlükten ve 50 beyitten oluşmaktadır. Aruz ölçüsüyle yazılan eserin giriş bolümü beyitler hâlindedir. Eserin ana bölümü ise dörtlükler hâlinde yazılmış ve mâni tarzında kafiyelenmiştir. Eserin giriş kısmındaki ilk 20 beyitte Tanrı'ya, peygambere ve dört halifeye övgü; devamındaki 14 beyitte ise kitabın sunulduğu Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e övgüler bulunmaktadır. Daha sonraki 6 beyitte kitabın niçin yazıldığı hakkında bilgi verilmektedir. Eserin dörtlüklerden oluşan ana bölümünde ise bilginin faydası, cahilliğin zararları, dilin korunması ve geliştirilmesi, dünyanın dönekliği, cömert olma ve cimrilikten kaçınma, alçakgönüllü olma ve kibirden kaçınma, yumuşak huylu olma ve hırstan kaçınma, devrin bozukluğu gibi konular işlenmiştir.

Edib Ahmed Yüknekî eserini kaleme alma gayesini: *"O sebeple çıkardım Türkçe kitap, İster yeter bul, ister ilâve yap. Yazdım bu nadide, zarif sözleri, Ben gidersem sözüm kalsın diye hep."* (AH, 473- 476)[3] Burada görüldüğü üzere Edib Ahmed, ölümünden sonra insanlara faydalı olabilmek, onları iyiliğe ve güzelliğe sevk etmek amacıyla böyle bir eser meydana getirdiğini söylemektedir. Mısralardan da anlaşılacağı gibi Edib Ahmed'in eseri kaleme alma amacı insanlara güzel hasletleri anlatma gayretidir.

Atebetü'l Hakayık'ın siyasi konulara yönelik bilgiler ihtiva ettiğini söyleyebilmek pek de mümkün değildir; fakat yazarın eserini *Ulu Emir, Türk Meliki* gibi isimlerle andığı Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'e takdim etmesi ve eserin giriş kısmında Melik'in bazı özellikleriyle alakalı bilgiler vermesi siyaseten üzerinde durulabilecek niteliktedir:

"Eyâ til törüt medh ötüngil anı
Men artut qılayın şâhımqa anı

Şahım medhi birle bezedim kitâb
Oqıglı kişinin sevinsün canı

Ögü bilmez erke öğüt ögretür
Anın birr ü cûdı bedî' ihsanı

Ol ol aql uquş hûş hıredqa mekân
Bilig ma'dini hem fazilet kânı

Simâkdin edizrek tutar himmet ol
Sehâsı mekârim igi dermanı

Ra'iyyetqa müşfiq selîm til halım
Velîkin buşarda Şerâ arslanı

Salâbet içinde Ömer teg erip
Sehâvet semahat tutar Osmânı

Tetiklikte kendü Ayastın ozup
Dâd insaf tutar çın Anuşirvânı

[3] Atebetü'l Hakayık konusu içinde bu ve bundan sonraki mısra alıntılarında "Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî (2006); **Atebetü'l Hakayık**, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara" adlı kaynaktan faydalanılmaktadır.

Anın bahşişindin bulıt uvtanur
Bu sözni bütün çın tutar düşmanı

Eyâ şahım erdemlerin sanagan
Sanar mu ediz qum uşaq taş sanı

Siyâset riyaset kiyaset kerem
Ziyâdet ula adi eşit uk mum

Yime mecd mürüvvet f ütüvvet ugan
Atâ qıldı şâhımga bu cümleni

Üküş az tip aymaz pezîrler teniz
Bulıt hedye qılsa uşaq qatreni

Tenizdin kerîmrek şahım mifi qata
Qabûl qılsa tan yoq bu az hedyeni" (AH, 41-68)

"Ey dil, metihler yarat ve sun, hani, ben onları şahıma armağan edeyim. Kitabı şahımın methi ile süsleyeyim, okuyan adamın içi açılsın. Onun iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanı methetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir. O akıl, anlayış, şuur ve zekâ mekânı, bilgi ocağı ve fazilet kaynağıdır. O himmeti simâkten daha yüksek tutar; cömertliği ve keremi (onun) iki dermanıdır. (O) re'âyâ'ya karşı şefkatli, doğru ve yumuşak dillidir; fakat hiddetlendiği zaman Şerâ aslanı kesilir. (O) metanette Ömer gibidir, cömertlikte Osman'a denktir. (O) fetânette Ayâs'ı geçer; adalet ve hakkaniyette gerçek bir Anuşirvan'dır. Onun ihsanı karşısında bulutlar utanır; bu sözün doğruluğunu düşmanları da itiraf eder. Ey şahımın faziletlerini sayan (kimse), sahradaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi? Siyaset, riyaset, kiyaset, kerem (ve bunlara) adaleti ekle; bunları işit ve anla. Bir de şeref, insaniyet ve mertlik; bunların hepsini kadir (Tanrı) şahıma ihsan etti. Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz, az veya çok demeden, bunu kabul eder. Şahım denizden bin kat daha kerimdir; bu küçük hediyeyi kabul ederse, hayret etmemek lâzımdır."

Edib Ahmed Yüknekî Atebetü'l Hakayık'ın giriş kısmında, eserini sunduğu ve *Meliki't Türk ve'l-Acem* olarak vasıflandırdığı Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'den övgüyle söz etmektedir. Bu mısralardan hareketle Edib Ahmed Yüknekî'nin düşünce dünyasında iyi bir devlet adamının nasıl olması gerektiğiyle ilgili bilgiler bulabilmek mümkündür. Buna göre iyi bir yönetici Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey gibi

cömert, iyi ve lütufkâr bir insan olmalıdır. Yine iyi bir yönetici aynı zamanda ilim adamı olmalı, zekâsıyla, algılama ve yorumlama gücüyle fazilet kaynağı olmalıdır. Kendisine tâbi olan tebaasına karşı şefkatli olmalı, halkını sevmelidir. Onların haklarını korumalı, huzur ve refahlarını sağlamak için elinden geleni yapmalıdır. Yumuşak huylu olmalı; fakat yeri geldiğinde hiddetini de gösterebilmelidir. Hz. Ömer gibi güçlü, sağlam ve dik durabilmeli; çünkü Hz. Ömer'in hayatı cesaretle ve yiğitliklerle doludur. Öte yandan Hz. Osman gibi cömert olmalıdır; çünkü Hz. Osman varını yoğunu İslam için hibe etmiştir. Nuşirevan gibi adaletli olmalıdır; çünkü İran hükümdarlarından Nuşirevan'ın dillere destan bir adalet anlayışı vardır. İyi bir devlet adamı şerefli ve mert olmalıdır, öyle ki onu düşmanları bile sevebilmeli, takdir edebilmelidir.

Eserden anlaşılacağı üzere Edib Ahmed Yüknekî, Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'i çok sevmekte, onun çok iyi bir devlet adamı olduğunu düşünmekte ve kendisine sonsuz saygı duymaktadır. Nitekim kitabı yazmasının amacı olarak da Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'i göstermektedir:

"Dâd İspehsâlâr Beg üçün bu kitâb
Çıqardım ajunda atı qalsu tip

Kitâbımnı körgen eşitgen kişi
Şâhımnı du'â birle yâd qılsu tip

Anıfî vûddı birle könüller tolup
Amfî yâdı birle ajun tolsu tip

Kidinki keligli kişiler ara Anın
zikri tansuq ediz bolsu tip

Bezedim kitâbnı nevâdir sözün
Baqıglı oqıglı asıg alsu tip

Belek iddim anı şâhımqa men ök
Havâdârlıqımnı tükel bilsü tip" (AH, 69-80)

(Dâd İspehsâlâr Bey için bu kitabı yazdım ki, dünyada (onun) adı kalsın; Kitabımı gören (yahut) işiten (her)kes şahımı dua ile yâd etsin; Gönüller onun sevgisi ile ve dünya onun yâdı ile dolsun; (bizden) Sonra gelen insanlar arasında onun hâtırası hasretle anılsın ve yüksek olsun. Gören ve okuyan istifade etsin diye, kitabı nadir sözler ile süsledim. Ben onu şahıma, bağlılığımın bir nişanesi olsun diye hediye gönderdim.)

Edib Ahmed Yüknekî yukarıdaki mısralarda kitabı ne için yazdığını dile getirmektedir. Ona göre kitabı Dâd İspehsâlâr Bey için yazarak okuyan ya da bir şekilde bu kitaptan haberdar olan, feyz alan kişilerin Melik'e dua etmesi, onu hayırla yâd etmesi amaçlanmıştır. Eserde bahsedilen Melik ile ilgili olarak Ahmet Bican Ercilasun: *"Muhammed Dâd İspehsâlâr'ın ne zaman ve nerede yaşadığı, kim olduğu tespit edilememiştir. Şahsiyetin kimliğinin tam olarak tespiti, Edib Ahmed'in yaşamını tespit bakımından da önemlidir."* (Ercilasun, 2004: 326) demektedir.

Atabetü'l Hakayık, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte İslam medeniyeti içerisinde yeniden şekillenen Türk kültüründe ahlak konusunu dinî öğretilerle açıklayan önemli bir eserdir. Tıpkı Orhun Yazıtları'nda, Kutadgu Bilig'de, Dîvânü Lügati't Türk'te çeşitli şekillerde halka ya da yöneticilere öğütler verildiği gibi Atebetü'l Hakayık'ta da bu öğütler verilmektedir; fakat bu çalışmaya esas teşkil eden siyaset konusu, dönemin bahsedilen diğer eserlerinde sık görülmekteyken Atebetü'l Hakayık'ın sadece giriş bölümünde, Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in övüldüğü kısımda yer almaktadır. Bu mısralarda da iyi bir yönetici profili idealize edilmektedir. Çeşitli örnekler verilerek Emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in olumlu özelliklerine değinilmektedir.

1.7. Divân-ı Hikmet

Tarihte çeşitli milletler devletin varlığına ve ilme önem vermişler, bu sebeple devlet adamlarının ve ilim insanların yetiştirilmesinde özel çaba harcamışlardır. Bunu başarabilen milletlerin varlıkları uzun sürmüş, başaramayan milletler ise tarih sahnesinden silinmişlerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında Türk milletinin önemli şahsiyetlerin yetiştirilmesinde oldukça zengin bir tarihi olduğunu söylemek mümkündür. Bilge Kağan'dan Yusuf Has Hacib'e, Kaşgarlı Mahmûd'dan Edib Ahmed Yüknekî'ye, Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar birçok düşünür, ilim ve siyaset adamı bu milletin irfan bağında yeşermiş ve kültürel bilincimizin günümüze kadarki taşıyıcıları olmuşlardır.

Millî kültürün öğrenilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasındaki en önemli vasıta zirve şahsiyetlerdir. Bu zirve şahsiyetlerin kendi dilleriyle, kendi kültürlerini anlatan eserler meydana getirmeleri millî değerlerimizin gelecek nesillere aktarılmasında önemli birer köprü olmaktadır. Bu köprülerden biri de Hoca Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* adlı eseridir.

Ahmet Yesevî'den Türk milletine kalan en önemli miras, onun *Hikmetler*'idir. Hikmeti, dinî-tasavvufî özlü söz olarak tanımlamak mümkündür. Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin sözlerinin, ona ait olduğuna inanılan manzumelerin toplandığı bir divandır. Hikmetlerin tamamı göz önüne alındığında üzerinde yoğunlaşılan ana konuların Allah'ın birliği ve sıfatları, Allah ve Peygamber sevgisi, öldükten sonra dirilme ve kıyamet, Hz. Peygamber'in sünnetleri, takva ve zühd, Allah'ı anma, Yesevî tarikatının usul ve erkânı gibi başlıklardan oluştuğu söylenebilir. Hikmetler, İslam dininin yüce ahlakının süzülerek insan idrakine sunulmuş hâlidir. Hoca Ahmed Yesevî, hayatı boyunca ahlak merkezli bir din anlayışının toplumda kabul görebilmesi için çalışmış, konuşmuş ve hikmetler söylemiştir (Onat, 2010: 148).

Karahanlı Dönemi, Türk Edebiyat tarihi açısından son derece önemli bir dönemdir. Bu dönemin önemli isimlerinden biri olan Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet adlı eseri, onun edebî ve felsefî görüşlerini içermektedir. Eserde Hoca Ahmed Yesevî'nin sofilik felsefesine dair görüşleri dörtlükler şeklinde yer almaktadır. Ona göre: *"Hakikat yolu, sofilik yoludur. Gerçek bir sofi dehâ olmak için dört basamaklı hikmetten geçmelidir. Bunların ilki İslam'ın kaide nizamı olan şeriatı bilmek, ikincisi tasavvufun temeli olan tarikatı bilmek, üçüncüsü aşk-ı İlahîye olan marifeti bilmek ve dördüncüsü Tanrı ile bütünleşen hakikati bilmekten ibarettir."* (Çakan, 2005: 203). Hoca Ahmed Yesevi'ye göre şeriat, tarikat, hakikat ve marifet makamlarını geçmeden sofiliğin zirvesine ulaşabilmek mümkün değildir.

Divân-ı Hikmet, konusu itibariyle dinî-tasavvufî bir eser olmakla birlikte dörtlükler şeklindeki hikmetlerde yer yer siyasi konulara temas edildiği de görülmektedir:

"Ebu Cehl ve Ebu Leheb'e siyasetli Muhammed
Melâmetin sabunu selâmetli Muhammed
Namaz oruç kılıcı ibadetli Muhammed
Dinmeyip tesbih söyleyici riyazetli Muhammed" (DH, 40. Hikmet)[4]

Yukarıdaki dörtlükte Hz. Peygamber'in İslamiyet'in varlık savaşımını verdiği bir süreçte kendisine ve davasına muhalif olan Ebu Cehl ve Ebu Leheb'e karşı geliştirdiği tavır *siyaset* kavramıyla vasıflandırılmıştır. Hz. Peygamber, Ebu Cehl ve Ebu Leheb'e karşı Mekke döneminde daha tedbirli bir tavır sergilerken Medine

[4] Divân-ı Hikmet konusu içinde bu ve bundan sonraki dörtlük alıntılarında "Hoca Ahmed Yesevî (2016); **Divân-ı Hikmet**, (Ed. Mutafa Tatçı), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara" adlı kaynaktan faydalanılmaktadır.

döneminde siyasi birliği ve otoriteyi sağladıktan sonra sonuç odaklı bir siyaset uygulamıştır. Bu açıdan bakıldığında dörtlükte geçen siyaset, şartlara göre yön ve tavır belirleme şeklinde değerlendirilmiştir. Siyaset konusunun geçtiği bir başka dörtlük ise şöyledir:

"Ahalinin mezarında imareti
Görün orada türlü türlü alameti
Kabir adlı kıyamet penceresini
Siyasetli eve varıp girmek gerek" (DH, 105. Hikmet)

Dörtlükte esas olarak ölüm temasının üzerinde durulmaktadır. Ahmed Yesevî, hikmetli bir söyleyişle ölümü, henüz yaşarken hissetmenin gerekliğini ifade etmektedir. Mezarlıkların yaşayanlar için ders alınacak alametlerle dolu olduğunu, kıyameti hatırlatan bir pencere olduğunu vurgulamaktadır. Dörtlükte geçen *siyasetli ev* ise kaçınılmaz son olarak düşünülen ölüme karşı dünya hayatında alınması gereken tavrı karşılamaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, ölmeden önce yaptırdığı mezarda da ölümü beklediği, durumu anlamaya, kavramaya yoğunlaştığı için, o da kendince bir tavır, bir siyaset geliştirmiştir. Dörtlükte geçen siyaset ifadesi de bu gerçekliğe işaret etmektedir. Yine bir başka dörtlük ise şöyledir:

"Tarikate siyasetli mürşid gerek
O mürşide itikatli mürid gerek
Hizmet kılıp Pir rızasını bulmak gerek
Böyle âşık Hakk'tan pay alır imiş" (DH, 109. Hikmet)

Tarikata giren müritler bazı eğitimlere tabi tutulmaktadır. Dinî ve ahlaki eğitimlerini tamamlayan müritler, gerekli yeterliği sağladıkları takdirde icazet alabilmektedir. İcazet alan müritler, mürşit sıfatıyla halkın hizmetinde bulunmak üzere tekke ve dergâhlarda görevlendirilebilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî yukarıdaki dörtlüğüyle, müritlerin aldığı bu ilimlerin halkla ilişkilerde yeterli olamayacağını düşünmekte ve siyasetin bilinen anlamları dışında, duruma göre tavır geliştirme anlamına vurgu yapmaktadır. Dörtlükte geçen *siyasetli mürşid* ifadesiyle olayları gözlemleyebilen, idrak edebilen, çözümleyebilen ve buna göre davranabilen mürşitten bahsedilmektedir.

Divân-ı Hikmet'te siyaseten üzerinde durulan diğer bir konu da adalettir. Hikmetlerde adaletin önemi vurgulanmakta ve bilhassa yöneticilerin adaletli olma konusunda titiz davranmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

"İkincisi dost olan adaletli Ömer'dir
Müminlikte dost olan adaletli Ömer'dir
Bilal'e ezan okutan şeriatı bildiren
Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir

Kâbe kapısını açtıran bütün putları kırdıran
Rasul gönlünü dindiren adaletli Ömer'dir
Şeriatı gözeten tarikatı doğru tutan
Hakikatı iyi bilen adaletli Ömer'dir" (DH, 43. Hikmet)

Hoca Ahmed Yesevî yukarıdaki dörtlüklerde adalet temasını vurgularken Hz. Ömer'in adaletini örnek göstermektedir. Bilindiği gibi Hz. Ömer, İslam dininin ikinci halifesidir. Onun adaleti tarihe *Hz. Ömer adaleti* olarak geçmiştir. İslam Devleti'ni yöneten Halife Ömer, idarede en ufak bir haksızlığa müsaade etmemiştir. Halka karşı şefkatli davranmış, onların her türlü müşkülüne çözüm bulmaya çalışmıştır. Hz. Ömer aynı zamanda kendi ailesinden hiç kimseye memuriyet vermemiştir. Devlet görevlerine tayin ettiği idarecilerin mal varlıklarını kayıt altında tutmuş ve normal olmayan artışlarda bu durumun izahını istemiştir. Yine devlet görevlerini sürekli denetim altında tutmuş, her fırsatta onlara adaletli olmalarını telkin etmiştir. Hileye, rüşvete ya da kayırmacılığa müsaade etmemiş, her işin şeffaf olmasını sağlamıştır.

Hz. Ömer'in adaleti, kendinden sonra Müslüman ya da gayrimüslim birçok yöneticiye örnek olmuş, sirayet etmiştir. Âdeta adalet kavramı onunla özdeşleşmiştir. O, gerek devlet işlerinde gerek şahsi işlerinde gerekse de halkına karşı hep adaleti gözetmiş, hakka ve hukuka riayet eden bir lider profili çizmiştir. Hz. Ömer'in adaletini konu edinen yüzlerce kıssa ve menkıbe bulabilmek mümkündür. Hoca Ahmed Yesevî de adalet konusuna değinirken konuyu Hz. Ömer'in adaleti üzerinden anlatmaktadır. Eserde bir yandan adaletin ve adaletli olmanın önemine değinilirken öbür yandan adaletsiz davranan, rüşvet yiyen ya da devlet işlerini layıkıyla yerine getirmeyen devlet adamları da eleştirilmektedir:

"Dünya ehli halkımızda cömertlik yok
Padişahlarda vezirlerde adalet yok
Dervişlerin duasında kabul edilme yok
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar" (DH, 89. Hikmet)
…
"Dünya benim diyenler cihan malını alanlar
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar
Molla müftü olanlar yanlış fetva verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler

Kadı imam olanlar haksız dâva eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar
Haram yiyen hâkimler rüşvet alıp yiyenler
Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar" (DH, 99. Hikmet)

Dinî olduğu kadar didaktik yönüyle de dikkat çeken Divân-ı Hikmet'te siyaseten oldukça önemli olan belli konulara da temas edildiği görülmektedir. Eserde ebedî hayata yönelmeyip dünya hayatına dalan padişah, vezir, kadı, hâkim gibi devlet adamlarının adaletten uzaklaştıkları, harama bulaştıkları, rüşvet aldıkları söylenmektedir. Hoca Ahmed Yesevî, eseri boyunca İslamiyet'in bütünleştirici esaslarını anlatma ve gerek bireylerin gerekse de toplumun bu düsturlarla hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır; fakat yukarıdaki dörtlüklerde İslam'ın usul ve esaslarından uzaklaşan devlet adamlarının yoldan saptığını belirterek onları eleştirmektedir.

Göçebe Türklerin yerleşik hayata geçtiği ve akın akın İslamiyet'e katıldığı bir dönemde, Yesevî Hazretleri'nin İslam'ın ilkelerini ve esaslarını en ücra yerlere kadar yayma gayreti yeni arayışlar içindeki Türkleri tek bir kültür dairesinde bütünleştirmede önemli bir rol oynamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin, takipçilerinin ve Divân-ı Hikmet'in etkileriyle Türk dili ve kültürü, yalnızca Maveraünnehir'de değil, Anadolu'da, Kafkaslar'da, Rumeli'de ve Balkanlar'da yayılma ortamı bulmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde manevî rol oynayan Şeyh Edebâli, Hacı Bayram Veli ve Hacı Bektaş Veli gibi önderler Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçileri ve temsilcileridir. Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya gönderdiği Hacı Bektaş Veli, Osmanlı ordusunun manevî önderi olmuştur. Bugün Orta Asya'dan Kafkaslara, Türkistan'dan Balkanlara kadar uzanan bu coğrafyadaki Türk toplulukları arasındaki kültür ve dil bütünlüğünün sağlanmasında Hoca Ahmed Yesevî'nin, takipçilerinin ve Divân-ı Hikmet'in oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.

1.8. Dede Korkut Kitabı

Asıl adı *Kitab-ı Dedem Korkut Alâ Lisân-ı Tâife-î Oğuzan* (Oğuz Boyları Adına Yazılmış Dede Korkut Kitabı) olan; fakat *Dede Korkut Hikâyeleri* olarak anılan eser, 19. yüzyılda varlığı ortaya çıkarılan, Oğuz boyları arasında geçen 12 destansı hikâyeden oluşmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin şimdiye kadar iki nüshası elimize ulaşmıştır. Birincisi 1825'te Dresden Kral Kitaplığı'nda bulunmuştur. Eksiksiz olan bu nüsha, 12 hikâyeyi içermektedir. 1950 yılında Vatikan Kitaplığı'nda ele geçen ikinci nüsha ise altı hikâyeden oluşan eksik nüshadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ni yazan destancının kimliği tam olarak bilinmemektedir; ancak hikâyelerdeki ipuçlarından yola çıkarak, eserin 15.-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiğini söyleyebiliriz. Hikâyelerin Oğuz tarihini, Sir-Derya'nın kuzeyindeki yaşamlarını ve Akkoyunlu Devleti'nin siyasal olaylarını anlatan konuları içerisine aldığı düşünülürse, tüm bu olayların kaynaşması için belirli bir zamanın geçmiş olması gerektiği görülür. *"Dede Korkut Hikâyeleri, 12.-14. yüzyıldaki dönemde Azerbaycan ile Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'ya gelerek yerleşen, bu bölgeleri vatan edinen Oğuz Türklerinin yaşamı üzerine kurulmuştur."* (Ekiz, 1986: 14).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde genel olarak Oğuzların birtakım mücadeleleri yer almaktadır. Bu mücadelelerden ikisi Oğuzların kendi aralarında yaptıkları mücadelelerdir. Bunlardan *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*'nde mücadele, bir beyin oğlu ile beyin adamları arasında geçmektedir. Bir başka hikâyede ise İç Oğuz ile Dış Oğuz Beyleri karşılaşmaktadır. İki hikâyede ise mücadele insanüstü varlıklara ve tabiata karşıdır. Bunlardan birinde Deli Dumrul, Azrail'in karşısına çıkmıştır. Diğerinde ise Basat Tepegöz ile savaşmıştır. Bunların dışında kalan sekiz hikâyede ise mücadele Oğuz Beyleri ile Oğuzların düşmanları olan Gürcüler, Rumlar, Abazalar arasında geçmektedir.

Dede Korkut, Türk edebiyatının şaheserlerinden biridir. Birçok yönüyle öncü bir eserdir. Dede Korkut'taki hikâyeler tür yönünden destan, masal, halk hikâyesi, modern hikâye ve tiyatro gibi türlerin bazı özelliklerini bünyesinde bir bütün olarak toplamıştır. Bu hikâyeler, gelenekler arasında geçişin önemli bir halkasını oluşturmakta ve Türklerdeki destansı dünya görüşünün yumuşadığı bu yeni yaşam tarzı içinde yeni ihtiyaçlara ve kabullere göre şekillenmeye başladığı dönemin yansımalarıdır. Dede Korkut'ta yer alan hikâyeleri biyografik halk hikâyeciliğinin ilk örneklerinden saymak mümkündür. *"Serim, düğüm, çözüm şeklinde plânı özetlenen yaşanmış hayat sahnelerini anlatan modern hikâyelerin, Türk tahkiye geleneği içinde tabii oluşumudur. Hikâye kahramanları ve yaşanılan hayat sahnelerinin tasviri, karakterler arasında düzenli söyleşmeler yönünden dramatik eser senaryosu gibidir."* (Günay, 1998: 3).

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz boyunun kültürel yapısına ve insan tipine bağlı olarak doğmuştur. Türk tarihinin konargöçer dönemindeki medeniyet ve kültürünün zihniyet, çağrışım, ruh, tecrübe ve algılamalarının anlatımıdır. Dede Korkut'taki hikâyeler bu medeniyet ve kültürün belgesi niteliğindedir.

Dede Korkut'ta, destan döneminin eserlerinde var olan cihangirlik ülküsünün kaybolması, değişmeye başlayan kahraman kültür zihniyeti ile açıklanabilse de meseleye çok kesin bir çözüm getirmemektedir. Bu ülkü açıkça hikâyelerde ifade edilmemekle beraber, Türk tarihinin her döneminde cihangirlik ülküsü taşınmış ve başarı ile gerçekleştirilmiştir. Kahramanlık kültür zihniyeti insanı için, dünya fethedilecek bir yer, insanlar; galebe çalınacak, tâbi kılınacak varlıklardır. Dede Korkut kitabındaki karakterler, kahramanlık insanı gibi güçlü, dinamik, aktif, gergin ve enerjiktir. Verilen mücadeleler kişilerin kendisini, ailesini ve boyunu müdafaa etmek ve onların haklarını korumak içindir. Hikâye karakterlerinin kendileriyle ve diğer insanlarla başa çıkmak için kendilerine has değerleri ve doğruları vardır.

Dede Korkut Hikâyeleri, atlı göçebe medeniyetten yerleşik medeniyete geçiş döneminin ve eski Türk inanışlarının İslami inanca dönüşmesi evresinin zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarına anlatım kazandırmış bir edebi eserdir. Bu eserdeki hikâyeler, Türk kültür ve medeniyetinin bir kesitinin belgesi niteliğindedir. *"Atlı göçebe kültür ve medeniyetini yaşayan bir toplumun insanı ağır doğa ve geçim şartlarına dayanmaya, kuvvetli ve heybetli olmaya mecburdur. Dış dünyaya karşı fiziki olarak güçlü olan bu insanların içyapılarının da güçlü olması gereklidir. İçyapıyı, inanç, değer yargıları, bilgi birikimi ve kendine güven oluşturur. İnsanın inançları ve değer yargıları, dış dünyada yaşanılan ve algılanan anlamlar-kurallar-değerler bütünüyle çelişmediği, uyumlu olduğu nispette insan dengeli ve güçlü ruh yapısına sahip olur. Hikâyelerde bu ahengi hem karakterlerin kişilik yapılarında hem de yaşanılan toplum hayatında görmek ve tespit etmek mümkündür."* (Günay, 1998: 5).

Dede Korkut Hikâyeleri'ne bakıldığında, belirgin bir devletten ve bu devletin sınırlarından bahsetmek mümkün değildir; fakat hikâyeler dikkatle incelendiğinde, bir devletin varlığının kabul edilebilmesi için ön koşul olan siyasi yapının olduğuna dair örneklere rastlamak mümkündür. *"Konargöçer Oğuz beylerinin yüceltip kutsallaştırdığı Dede Korkut; Oğuzların her sıkıntısını çözen, gaipten haber veren, bozkır yaşamının geleneklerini, askerlik törelerini çok iyi bilen ve bu geleneklerin uygulanması aşamasında kendisine danışılan, kabile teşkilatını koruyan; halkın atası, kabilenin reisi,*

ulusun ozanı bilge bir kişidir. On iki hikâyenin tamamının sonunda Dede Korkut dua kılan, hakkın hukukun âdeta koruyucusu konumundaki kişidir. Bu dualarla Dede Korkut'un var olan düzeni sürdürmek istediği söylenebilir." (Dursun, 2011: 114). *Basat'ın Tepegözü Öldürmesi* adlı hikâyede, Dede Korkut'un toplumda var olan ve siyasi yöntemlerle aşılamayan sorunları gideren aracı kişi olması, onun bu saygınlık sayesinde toplumda yaptırım gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut, kahramanlık gösteren yiğitlere ad koyan, babalarına ya da beylerine; bu yiğitlere beylik verdiren, onlara toplumda statü kazandırmaya yardımcı olan kişidir. Böylece toplumdaki hiyerarşinin düzenli bir şekilde işlemesini sağlayacak siyasi süreci yönlendiren kişidir. Alevilikteki *gözcü*lükte de gözcü olan kişi meydandaki işlerin düzgün yürümesini ve töreye uygun davranılmasını sağlar (Eröz, 1990: 118). Bu yönüyle bakıldığında hikâyelerde *gözcü*lüğe benzer bir görevi olan Dede Korkut'un, kanunları yapan kişi olmasa da kanunların uygulayıcısı, hükümdar ya da bey olmasa da kendisine danışılan, fikirlerine değer verilen bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut kitabının tarihî ve siyasi yönüne değinen Orhan Şaik Gökyay, Bayındır Han'ı, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın 52. göbekten atası olarak göstermekte; hikâyelerde geçen olayların Akkoyunlu dönemine denk geldiğini belirtmektedir. Gökyay, Zeki Velidi Togan'a dayandırdığı bilgilere göre hikâyelerin, Oğuzların henüz Türkistan'dan ayrılmadığı döneme ait olduğunu söylemekte; Dede Korkut'u ise Göktürkler zamanına kadar dayandırmaktadır. Yine Gökyay'ın Ebu'l Gazi Bahadır Han'dan aktardığına göre Oğuz beylerinin çoğunlukla Salur boyundan seçildiğini ve hikâyelerin başkahramanı olan Salur Kazan'ın bu boya mensup olduğunu söylemektedir. Hikâyelerde Salur Kazan ve diğer Oğuz beyleri Müslüman gaziler olarak geçmektedir. Savaştıkları düşmanları ise çoğunlukla kâfirlerdir. Gökyay'a göre hikâyelerde geçen bu savaşlar Oğuzların Kıpçaklarla yaptıkları savaşlardır. Buna göre hikâyelerde anlatılan olayların kronolojik sıraya göre ilerlediğini söylemek mümkündür. Dede Korkut kitabının ön sözünde Osmanlılardan bahsedilmesi ve saltanatın sonsuza kadar Osmanoğulları'nın elinde kalacağı inancı, eserin son telifinin Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlendiği bir döneme denk geldiğini göstermektedir. Anlaşılacağı üzere Dede Korkut kitabı, tarihî-siyasi yönden oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir (Gökyay, 2000: XLI-LXXIII).

Hikâyelerde bahsi geçen hanlar ve beyler içinde, özellikle Bayındır Han dikkat çekmektedir. *Hanlar hanı Bayındır Han* şeklindeki ifade ve Bayındır Han isminin

geçtiği kısımlar, Bayındır Han'ın Oğuz boylarının tamamının liderliğini üstlendiğini göstermektedir. Yine Salur Kazan'ın da diğer beyler içinde daha üstün konumda olduğu, bir çeşit vezir ya da beylerbeyi olduğu anlaşılmaktadır. Bu hiyerarşik ilişkide, en tepede Bayındır Han vardır. Diğer beyler Bayındır Han'ın siyasi meşruiyetini ve iktidarını kabul etmişlerdir. Bayındır Han, boyu ilgilendiren kararları diğer beylerden oluşan bir kurultayda almaktadır. Bir beyin herhangi bir sıkıntısı ya da isteği olduğunda başta Bayındır Han olmak üzere bütün Oğuz beyleri toplanıp durumu değerlendirmekte ve sorunları gidermektedir. Yine beylere akın izni verilmesi, savaşlara ve yağmalara hangi beylerin katılacağının kararlaştırılması da kurultayda alınan kararlarla belirlenmektedir. Bunlara bağlı olarak Oğuz ilinde gerçekleştirilecek bütün faaliyetlerin bir denetimden geçtiğini ve Bayındır Han ile kurultaydaki diğer beylerin siyasi bir yaptırım gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bayındır Han'ın bu dikey ilişkide sahip olduğu siyasi iktidara ait değişik örneklere de rastlamak mümkündür. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'*nde Bayındır Han'ın Oğuz beylerini her yıl toplayıp misafir ettiği, toy tertip ettiği anlatılmaktadır (Özçelik, 2005: 342). Toy düzenlemek, her beyin yetki alanları içinde olan bir durum değildir. Toyların katılım açısından zorunlu bir davet ya da yalnızca geleneksel bir toplanma olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bütün beyler bu davete icabet etmektedir. Bu da davetin Bayındır Han'ın emriyle gerçekleştiğini göstermektedir. Toy adı verilen toplantılar, zamanla devlette bir kurum adı olarak ortaya çıkmış ve kurultay adını almıştır. Siyasi konularla ilgili kararların alındığı bu toplantılara katılmak, sadakatin göstergesi olarak kabul edilmekte; aksine bir durum da devlete itaatsizlik ve isyan sayılmaktadır.

Bayındır Han'ın sahip olduğu iktidara bir başka örnek ise sefere çıkma izni vermesidir. *Kazılık Koca Oğlu Yegenek Hikâyesi*'nde, Bayındır Han'ın veziri olan Kazılık Koca, akın yapmak için Han'dan izin istemiş ve bu izni almıştır. Çıktığı akında tutsak düşünce oğlu Yegenek yine Bayındır Han'ın huzuruna çıkmış ve babasının tutsak olduğu kaleye gitmeyi talep etmiştir. Bayındır Han bunun üzerine 24 sancak beyini huzuruna çağırmış ve bu sancak beyleriyle birlikte Yegenek'i kaleye göndermiştir (Özçelik, 2005: 726-736). Burada da yine Bayındır Han'ın savaş ilan etme kararı aldığı görülmektedir.

Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde Deli Karçar, Bamsı Beyrek'in öldüğünü düşündüğü için Bayındır Han'ın otağına gitmiş ve Banu Çiçek'i başkasıyla evlendirebilmek için

ondan izin istemiştir (Özçelik, 2005: 508). Bu örnekten de anlaşılacağı üzere *Deli* sıfatıyla adlandırılan Karçar bile, Bayındır Han'dan izin almadan herhangi bir eylem gerçekleştirememektedir.

Bayındır Han'ın sahip olduğu iktidar gücüyle alakalı dikkat çeken bir başka durum da divanı toplama yetkisine sahip olması ve kendisine bağlı vezirinin olmasıdır. Hikâyelerin değişik yerlerinde karşılaşılan bu durum, Bayındır Han'ın divanı toplama yetkisinin olduğunu ve bu divana başkanlık ettiğini göstermektedir. Öte yandan vezirinin olmasından da Bayındır Han'ın sahip olduğu iktidarı kullanırken yürütmeye ilişkin hususlarda görevlendirme yapabildiği ve kendisine yardımcı olan uzmanlar grubunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere Bayındır Han, her ne kadar hikâyelerde aktif olarak pek fazla görülmese de, icra gücü olan ve siyasi egemenlik gücünü fiilen kullanan biridir.

Hikâyelerde coğrafi anlamda *Oğuz ili, Oğuz serhaddi, Oğuz hududu, Oğuz diyarı, Oğuz ülkesi* gibi tabirler geçmektedir. Bunların dışında kalan yerler için *kâfir illeri* olarak bahsedilmektedir. Dolayısıyla sınırları belli olan bir ülkenin ve bu ülke dışında, ötekileştirilen coğrafyaların olduğu anlaşılmaktadır. Egemenlik yetkisinin bir boyutu da yukarıda bahsedildiği gibi egemenliğin iç cephesidir. İç egemenliğin sağlanması ve siyasi düzenin oturtulabilmesi için sınırları belirlenmiş bir coğrafya gereklidir. Hikâyelerin dilinden belirli sınırlara sahip bir ülkenin olduğu, Bayındır Han'ın bu sınırlar içinde iktidarını sürdürdüğü ve Oğuz ülkesi sınırları içinde Bayındır Han'ın egemenliğini paylaşmadığı, rakipsiz olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Bayındır Han'ın siyasi gücünün sadece Oğuz illeriyle sınırlı olduğu da hikâyelerden çıkarılabilecek bir başka sonuçtur.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bayındır Han'ın, halkın güvenliği ve sosyal hayatta intizamın sağlanması gibi konularda siyasi gücünden kaynaklanan bazı adımlar attığı görülmektedir. Bayındır Han'ın sefere çıkma izni vermesi ve savaş ilan edebilmesi gibi konuların dışında da Oğuz ülkesinin başbuğu olduğu anlaşılmaktadır. *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâye*'de, Basat'ın *"Şanlı bayrak yücelten hanımız Bayındır Han. Vuruş günü önden giden alpımız Salur oğlu Kazan."* (Özçelik, 2005: 784) ifadeleri, Bayındır Han'ın aynı zamanda orduya da komuta ettiğini göstermektedir. Yine aynı hikâyede, Oğuz ülkesi için tehlike olan Tepegöz'ün ortadan kaldırılmasına yönelik kararın üstün bir otorite tarafından alınan siyasi bir karar olduğu ve alınan bu kararın da Oğuzların iç güvenliğini ve asayişini sağlamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. *Begil*

*oğlu Emren Hikâyesi'*nde *"Padişah Tanrı'nın gölgesidir. Padişahına asi olanın işi rast gelmez."* (Özçelik, 2005: 802) denilmekte ve birçok yerde karşımıza çıkan kut inancına göndermede bulunulmaktadır.

Güvenlik ve asayişle ilgili bir başka örnek, *Begil Oğlu Emren Hikâyesi'*nde geçmektedir. Gürcistan'dan gelen haracı beğenmeyen Bayındır Han, Dede Korkut'un tavsiyesi üzerine gelen hediyeleri Begil'e vermiş ve onu Oğuz ülkesinin sınırlarını beklemek üzere görevlendirmiştir. Aldığı görev üzerine Begil, Gürcistan sınırına yerleşerek asayişi ve iç güvenliği tesis etmiştir. Düşmanları, Oğuz ülkesi sınırlarının içine sokmamıştır. Ayrıca, elde ettiği ganimetleri ve hediyeleri de Bayındır Han'a göndermiştir (Özçelik, 2005: 792-828). Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Oğuz ülkesi içerisinde meşru silahlı güç kullanma yetkisi Bayındır Han'dadır. Bayındır Han gerektiğinde asayişin ve güvenliğin tesisi için görevlendirme yapmaktadır. Bunun dışında yine akın izni ve savaş kararı da Bayındır Han'ın uhdesindedir. Oğuz ülkesinin toprak bütünlüğünün korunmasına ve Oğuzların can güvenliğinin sağlanmasına yönelik tedbirlerin Bayındır Han eliyle hayata geçirilebilmesi, egemenlik yetkisinin bir izdüşümüdür.

Hikâyelerde Bayındır Han'dan sonra siyasi statü olarak ikinci sırada olan Kazan Han da toylar düzenlemekte, hediyeler dağıtmaktadır. Ulaş Oğlu Salur Kazan, Bayındır Han'ın damadı, Oğuz beylerinin beylerbeyi; İç Oğuz'un da lideridir. Yapılan savaşlarda en ön safta o durur. Salur Kazan da akın izni verme ve beyleri divanına toplama hakkına sahiptir. *Bamsı Beyrek Hikâyesi*'nde deli ozan kılığına giren Bamsı Beyrek, düğün yerine gelir ve düğün yemeğinden yiyebilmek için Salur Kazan'dan izin ister (Özçelik, 2005: 544). Salur Kazan hiyerarşik düzende üst sıralarda olduğu için Bayındır Han'ın olmadığı yerde siyasi otoriteyi temsil etmektedir. Ona danışılmadan, izin alınmadan bir işin yapılması mümkün değildir.

Her beyin bir divanı vardır. Beylerin oğullarına baş kesip kan döktükten, kahramanlık gösterdikten sonra ad ve beylik verilir. Divanlarda, kadim Türk düşüncesinin bir gereği olarak her beyin yeri, rütbesine göre verilir. Bayındır Han'ın sağında oturanlar sağ beyler, solunda oturanlar sol beyler, eşikte oturanlar ise has beylerdir (Ergin, 2011: 26-27).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde bir yere ak otağ, bir yere kara otağ ve bir yere de kızıl otağ kurdurulur. Ak otağ, hükümdarlık sembolüdür. Kızıl otağ, varlık seviyesi biraz daha düşük olup çadırlarını her yıl yenileyemeyenlerin sembolüdür. Kara

otağ ise varlık seviyesi bakımından en düşük olanların kullandığı çadırdır (Tezcan, 2001: 67). Görüldüğü gibi çadırların rengi bile beyler arasındaki statü farkını belirlemektedir. Statünün ekonomiyle paralel olduğu düşünüldüğünde kara çadıra oturtulan beyin, Bayındır Han tarafından cezalandırıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu tutum bir bey için utanç sebebidir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Hikâye'de Karaca Çoban, obanın dışında bir yerde hayvanları otlatmaktadır. Akına giden beyler, onu almadan giderler. Salur Kazan, kendi öcünü çobanla beraber aldığı duyulursa, toplum tarafından kınanacağını düşünür. Çobanı bir ağaca bağlar; fakat çoban ağacı söküp Kazan'ın peşinden gider. Bey, bu tavrı sonucu çobanı takdir eder ve onu imrahor başı yapma sözü verir (Özçelik, 2005: 416-424). Bu durum bir çeşit terfi ettirmedir. Bozkır kültürü dikkate alındığında hem söz verilmesi hem de kişinin terfi ettirilmesi konuları, sözlü hukuk kuralları açısından değerlendirilebilecek önemli bir örnektir.

Uşun Koca Oğlu Seğrek adlı hikâyede, divana teklifsizce gelen ve istediği yere oturan Egrek, Ters Uzamış adlı bey tarafından uyarılır. Egrek'in bu şekilde oturabilmesi için hüner göstermesi gerektiğini söyler (Özçelik, 2005: 830). Burada dirlik ve düzene uymayan birinin uyarılması söz konusudur. Bu sistem ilk Türk devletlerindeki divanlardan günümüze kadar bu şekilde devam etmektedir. Üst düzey devlet toplantılarında katılımcıların her birinin duracağı, oturacağı yerler önceden belirlenmiş olup, buna riayet etmek esastır. Tüm bu edimler, kadim Türk düşüncesi içinde yazılı olmayan kurallara tabidir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, egemenlik yetkisinin farklı boyutlarıyla ilgili örneklere de rastlamak mümkündür. *Kazılık Koca Oğlu Yegenek Hikâyesi*'nde, Yegenek ve Oğuz beyleri tarafından yapılan akında bir hisar kuşatılır ve ele geçirilir. Bunun üzerine hisar yağmalanır ve Bayındır Han'a da bu yağmadan bir pay ayrılır (Özçelik, 2005: 724-747). Buradaki yağmalama, günümüzdeki yağma suçundan farklı olup devrin savaş hukuku gereğince galip gelen tarafın yaptığı bir uygulamadır. Burada elde edilen ganimetten Bayındır Han'a pay ayrılması da egemenliği/iktidarı elinde tutan yöneticinin oluşturduğu bütçeye aktarılan bir gelir kalemi niteliğindedir. Malî egemenlikle ilgili bir başka grubu ise beşte birlik ganimetin Bayındır Han'a ayrılması oluşturmaktadır. *Pençik çıkartma* olarak da bilinen bu uygulamayla *Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek, Begil Oğlu Emren Hikâyeleri*'nde ve yukarıda bahsettiğimiz *Kazılık Koca Oğlu Yegenek Hikâyesi*'nde, yapılan savaşlar sonrasında elde edilen ganimetin beşte biri Bayındır

Han'a tahsis edilmiştir. Yapılan bu tahsis Bayındır Han adınadır; ancak aslında Oğuz ülkesinin bütçesine aktarılan bir kazandırma, gelir temin etme niteliğindedir. Bilindiği üzere vergilendirme, devletin egemenlik yetkisinin malî alandaki görünümüdür. Egemenliğini sürdürebilmesi için düzenli malî kaynaklara ihtiyaç duyan devletin vergilendirme yetkisini kullanması siyasi bir zorunluluktur, zira devletten beklenen kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için gereken kaynaklar ancak bu şekilde sağlanabilmektedir. Kamu ihtiyaçlarının yerine getirilmesi için gereken düzenli ve sağlıklı finansman, malî alandaki egemenliğin nişanesi olan vergilendirme yetkisi kullanılarak gerçekleştirilir. Bu açıdan bakıldığında, Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen malî meseleler, egemenlik yetkisinin malî alanda da kullanıldığını göstermektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Oğuz ülkesi sınırları içinde bir ceza hukuku olduğu ve cezalandırma yetkisinin de üstün bir iradeye bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. *Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olması* isimli hikâyede, Kazan Bey ile oğlu Uruz arasında geçen diyalogda, düşmanın kim olduğu sorusu cevaplandırılmaktadır. Oğlu Uruz'un: *"Düşman kimdir?"* sorusuna karşılık Kazan Bey: *"Düşman ona derler ki biz onları bulsak öldürürüz; onlar bizi bulsalar öldürürler."* cevabını verir. Bunun üzerine Uruz: *"Baba, savaşta bey yiğitler adam öldürse kan sorarlar mı, dava ederler mi?"* şeklinde ikinci bir soru sorar. Kazan Bey de: *"Oğul, bin kâfir öldürsen kimse senden davacı olmaz."* diyerek diyaloğu tamamlar (Özçelik, 2005: 578-579). Bu geçen diyalogdan anlaşıldığı üzere, Oğuz ülkesi sınırları içinde adam öldürmek bir suçtur ve öldüren kişi dava edilir. Adam öldürmenin bir suç olduğu ve öldüren kişinin dava edildiği bir ülkede, suçun işlenip işlenmediğine karar veren ve suç işlenmişse ceza verme yetkisine sahip üstün bir otoritenin olduğu anlaşılmaktadır. Adam öldürme suçuyla ilgili örnek üzerinden, suç ve ceza sistemine bir diğer örnek de *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*'nde karşımıza çıkmaktadır. Dirse Han'a: "*Oğlun seni öldürmeden, sen oğlunu öldür."* (Özçelik, 2005: 362), şeklinde tavsiyede bulunan ve aslında suça azmettiren kişiler burada meşru müdafaa hakkının bulunduğuna işaret ederek öldürme fiilini hukuk dışı olmaktan çıkarmışlardır. Bu da göstermektedir ki suçlara verilen cezalar önceden belirlenmiştir. *Suçta ve cezada kanunilik* ilkesinin basit bir hâli olan yukarıdaki örneklerden ceza hukukuyla ilgili önemli bir ilkenin, hikâyenin geçtiği zaman diliminde de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi adlı hikâye, Oğuz ülkesinde suç ve ceza kavramlarının bir üst otorite tarafından denetlendiğini ve gerektiğinde cebrî icra yoluyla

yaptırımların uygulandığını gösteren bir örnektir. Hikâyede geçen Tepegöz'ün adam yakalaması, harami olması gibi eylemlerine karşılık üzerine kuvvet gönderilmesi, Oğuz ülkesinde başına buyruk bir yaşantının olmadığını ve bir düzen içinde sosyal hayatın devam ettiğini göstermektedir. Bu düzeni bozan eylemler karşısında alınan tedbirler, ülke sınırları içinde yaptırım uygulama yetkisinin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca bu hikâyede dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise, esasen Konur Koca Saru Çoban'ın içine girdiği bir günahın sonrasında doğan Tepegöz'ün Oğuz iline felaketler getirmesi, düzeni ve asayişi bozmasıdır. Verilmek istenen mesaj ise toplumun ahlakî açıdan yozlaşmaya başlamasının dirliği ve düzeni yok edebileceğidir (Şenocak, 2016: 1316-1325).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Oğuzların düşman komşularıyla olan siyasi mücadelelerine de yer verilmiştir. Düşman, Oğuz'a saldırmak için genellikle Oğuz'un gaflet anını beklemektedir. Bunun için en uygun zaman da Oğuz beylerinin av dönemleridir. Av şölenleri çoğu zaman kâfir casusunun casuslaması üzerine felakete dönüşmekte ve kan dökülmesine, esir verilmesine sebep olmaktadır. Bu durumlarda Oğuzlar, zaman zaman düşman karşısında zor anlar yaşasa da, mücadeleler birçok defa düşman üstünde tahakkümün sağlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Han Bayındır'ın, "*Dokuz Tümen Gürcistan'dan haraç olarak gelen at, kılıç ve bir çomak üzerine müteessir olması ve her yılki gibi altın akçe beklemesi"* (Özçelik, 2005: 792) siyasi üstünlüğün bir alametidir.

Oğuzların siyasi anlamda vermiş oldukları mücadeleler sadece düşmanlarıyla sınırlı değildir. Bazen hırs, haset ve menfaat gibi ihtiraslar yüzünden kendi aralarında da birtakım çekişmeler yaşanmaktadır. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'*nde, Dirse Han'ın yanındaki 40 yiğidinin Boğaç Han'a haset beslemelerini ve onu babasına çekiştirerek kan dökme amacı gütmelerini (Özçelik, 2005: 358-366) iç çekişme bağlamında düşünmek mümkündür. Yine *İç Oğuz'a Dış Oğuz Âsi Olup Beyrek'in Öldüğü Hikâye*'de, Dış Oğuz beylerinin Beyrek'i haince öldürmeleri ve bunun intikamı olarak Aruz'un başı kesilerek öldürülmesi (Özçelik, 2005: 916-928), isyan niteliğinde bir siyasi mücadele örneğidir.

Oğuz Türklerinin yaşantılarını konu alan Dede Korkut Hikâyeleri, yalnızca Oğuzların içtimai hayatlarından değil, aynı zamanda siyasi yapıdan ve düzenden de kesitler sunmaktadır. Bu nedenle hikâyeler yalnızca Türk tarihinin ya da Türk dili ve edebiyatının malzemeleri değildir. Hikâyeler dikkatle incelendiğinde, Oğuzların bağlı

oldukları kamusal düzen ve hukuk düzeni de hikâyelerin önemli konularındandır. Bu açıdan bakıldığında Bayındır Han, hiyerarşik düzen içinde töreyi uygulayan ve bunun sorumluluğunu taşıyan bir yöneticidir. Bu düzen, düzenin uygulayıcısı ve düzenin işleyişinin sorumlusu da yine töreyle, yani hukukla belirlenmiştir. Hikâyelerdeki dikkat çekici bir başka unsur da törenin, Oğuzlar tarafından sahiplenilmiş olması ve törenin, uygulamada bireyler tarafından otomatik bir denetim aracı işlevi görmesidir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde siyasi düzenin belirli kurallar dâhilinde işlemesi, Oğuz Türklerinin idaresinde tek ve üstün bir otoritenin varlığına ve Oğuz ülkesinde bu otoriteyle rekabet edecek başka bir gücün bulunmadığına işaret etmektedir ki bu otorite, Bayındır Han eliyle temsil edilmektedir. Bayındır Han, hikâyelerin içinde sıklıkla bahsedilen bir kahraman olmasa da onun Oğuz ülkesinde emir, komuta ve yaptırım uygulama yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bayındır Han, Oğuzların yurdunda en üstün buyurma kudretine sahip kişidir. Bayındır Han'ın sahip olduğu bu egemenlik yetkisi, iç ve dış egemenliğin unsurlarını taşımaktadır. Siyaset kavramına ait unsurların varlığı, hikâyelerde açıkça işlenmemiş olsa da Oğuzların bir devlete sahip olduğunu göstermektedir. Zira egemenliğin varlığı, bir devlete ait yetkilerin varlığını ve kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Bu noktada açıkça bir devletin zikredilmemesi, varlığı bilinen ve tartışma götürmez bir olgunun tekrarına bir gerek görülmemesinden kaynaklanmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ne genel olarak bakıldığında, hikâyelerin ruhunda bir devlet algısı olduğu görülmektedir. Bu algının, hikâyelerin geçtiği dönemden daha gerilere uzandığı, yerleşik bir devlet geleneğinin olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Nitekim sekizinci yüzyıla ait olan ve Göktürkler döneminde kaleme alınan Orhun Yazıtları'nda da bu sosyal düzenin ve devlet anlayışının işlendiği bilinmektedir. Bu veriler ışığında, Türklerde devlet anlayışının köklü temellere dayandığı bir kez daha anlaşılmaktadır.

1.9. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi

Türk kültür tarihinin değerli bir ürünü olan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*; dil, tarih, coğrafya, folklor, sanat, edebiyat, etnografya, sosyoloji ve siyaset gibi alanlarda yapılacak bilimsel araştırmalara kaynaklık eden 10 ciltlik hacimli bir eserdir. Her bir ciltte, Evliya Çelebi'nin farklı seyahat yollarını takiben gezip dolaştığı yerler ve bu yerler ile ilgili edindiği bilgiler ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Osmanlı coğrafyasının

neredeyse tamamı gezilerek oluşturulmuş olan Seyahatname'de, 17. yüzyılın içtimai hayatına dair tüm ayrıntılar, gezilip görülen yerlerin fiziki, mimari ve kültürel özellikleri resmî belgelerden tescil edilerek işlenmektedir. Evliya Çelebi ayrıca eserinde bulunduğu coğrafyada konuşulan dille ilgili filolojik bilgiler de vermektedir. Yer yer lehçe, şive ve ağız özellikleriyle fonetik hususiyetlere de değinmektedir. Bahsedilen bir yer adının eski ve yeni dildeki söylenişi, adın tarihsel gelişimi ve başka dillerdeki telaffuzları gibi ayrıntıları bazen şehir efsanesine dönüştürerek abartılı bir üslupla dile getirmektedir.

Konuyla ilgili olarak Ortaylı, Evliya Çelebi'nin keskin zekâsı sayesinde ilginç durumları ve tezatları gözlemleyerek kaleme aldığını belirtmektedir. Ayrıca başka dillerle ilgili olarak da çok sağlam bilgiler verdiğini, hatta bugün unutulmuş bazı Kafkas dillerinin izlerinin onun eserinde yaşadığını vurgulamaktadır (Ortaylı, 2005: 88-89). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi sadece gözlemlere dayalı aktarmaları, anlatıları içermeyip araştırmacılar için önemli inceleme ve yorumlara da imkân sağlamaktadır. O, gezdiği yerlerde gördüklerini, duyduklarını yalnız aktarmakla kalmamış, onlara kendi yorumunu, düşüncesi de katarak seyahatname türü yazıma yeni bir içerik kazandırmıştır. Burada yazarın anlatım bakımından gösterdiği başarı, uyguladığı yazma yönteminden kaynaklanmaktadır. Anlatım belli bir zaman süresiyle sınırlanmamakta ve geçmişle gelecek, şimdiki zamanla geçmiş zaman iç içe sunulmaktadır. Bu özellik anlatılan hikâyelerden, söylentilerden dolayı yazarın zamanla istediği gibi oynamasının sonucudur. Evliya Çelebi Seyahatname'de, gezdiği, gördüğü yerlerle ilgili izlenimleri sergilerken başlı başına birer araştırma konusu olabilecek bilgiler ve belgeler ortaya koymaktadır. Bunlar arasında masallar, halk hikâyeleri, türküler, anonim şiirler, mâniler, yöresel ağız özellikleri, halk oyunları, halkın giyim kuşamı, halk inanışları gibi halk bilimi unsurları da önemli bir yer tutmaktadır.

Evliya Çelebi insanlarla ilgili bilgilerin yanında, anlattığı yörenin evlerinden, cami, mescit, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi değişik yapılarından da söz etmektedir. Bunların yapılış yıllarını, onarımlarını, yapanı, yaptıranı, onaranı anlatmaktadır. Yapının çevresinden, çevrenin havasından, suyundan söz etmektedir. Böylece konuya bir canlılık getirerek çevreyle bütünlük kazandırmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde anlatılan yerlerle ve olaylarla ilgili olarak ciltlere göre bir sınıflandırma oluşturulduğunda, ilk dört ciltte Anadolu coğrafyası, diğer

altı ciltte ise Avrupa, Rusya, Gürcistan vs. coğrafyalarının işlendiği görülmektedir. Bu sebeple, çalışmamızda sınırların çok da dışına çıkmamak adına ilk dört cilt incelenmiş ve bu bölümlerde geçen siyasi unsurlar ele alınmıştır.

Osmanlılarda meşruiyet alâmetleri, devletin gelişme ve değişmesine göre zaman içinde farklılıklar göstermiştir. Seyahatname'de cereyan eden hadiseler, Osmanlı Devleti'nde iktidarın belli başlı meşruluk göstergelerini aksettirmektedir. Osmanlı siyasi düşüncesi felsefî olmaktan çok pratik ve pragmatik bir yapıdadır; ancak yine de her siyasal iktidarın bir meşruiyet arayışına girmesi gibi, Osmanlı siyasal iktidarı da belirli öge ve unsurlarla siyasi meşruiyet sağlama yoluna gitmiştir (Öz, 1999: 33). Osmanlı Devleti'nde padişah ve saltanat dışında kalan siyasi iktidarın etnik açıdan el değiştirmesi, yani Türkmen aristokrasisinin tasfiye edilmesi ve onun yerine çeşitli etnik kökenlerden toplanarak Osmanlı kültürü aşılanan devşirmelerin geçmesi, Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Bu uygulama devletin bütün unsurlara eşit uzaklıkta bulunması için yapılmış ve böylece yeni bir meşruiyet anlayışı meydana gelmiştir.

Meşrulaştırma, var olan veya önerilenin muhatap olan insanlar için en iyi, en istenilen şey olduğunu gösterme süreci; meşruluk ise egemen sistemin hukuksal yapısına, kanun ve kurallara uygunluk anlamına gelmektedir. Daver'e göre, iktidarı sağlama teknikleri arasında en devamlı ve en etkili araç, iktidarın meşru olduğu hakkında halkta bir kanaat uyandırmaktır. Çünkü kuvvet ne kadar büyük olursa olsun, bir noktadan sonra zayıflayabilir. Kamu vicdanında tutunmayan, saygı görmeyen, inanılmayan bir iktidar, uzun süre fiziki kuvvet kullanma yoluyla ayakta tutamaz (Daver, 1993: 110).

Siyasal iktidarın meşruluk unsurlarından biri olarak değerlendirilen biat, taht değişiklikleri esnasında yeni padişaha itaati sağlayan, iktidarı meşrulaştıran uygulamalardır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde biat merasimlerinden söz ederken, bunların nasıl yapıldığı hakkında bilgi vermemekte, sadece biat töreninin yapıldığını belirtmekle yetinmektedir. Örnek olarak, babasının ölümünden sonra Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkışını Evliya şöyle nakletmektedir: *"Hikmet-i Hudâ pederi Murad Hân merhum olup tekrar Sultan Muhammed Hân sene 855 tarihinde müstakıl pâdişâh olup cümle kullar kendüden bi'at idüp etrâf pâdişâhlarına nâmeler gidip cümle pâdişâhlardan elçiler ile mübârek-bâd nameler ile hedâyâlar geldi. İlla kara Koyunlı neslinden Azerbaycan Şahı Uzun Hasan ita'at itmeyince Sultan Muhammed'in ibtidâ*

gazası Uzun Hasan üzre olup…" (Evliya Çelebi, 1996: 36). Evliya Çelebi'nin aktardığı biat hadisesinden, olayın sadece ülke içi için geçerli olmadığı, dış devletlerin de yeni padişahın yönetimindeki yeni devleti tanıdıkları, bu durumu elçi ve hediyeler ile gösterdikleri sonucu çıkmaktadır. Nitekim paragrafta geçen *Uzun Hasan'ın itaat etmemesi*, büyük ihtimal ile yeni padişahı tanımadığının bir göstergesidir ki, Evliya Çelebi'ye göre Fatih Sultan Mehmet ilk gazasını Uzun Hasan üzerine gerçekleştirmiştir.

Seyahatname'de geçen bir diğer biat hadisesi ise Kanuni'nin Zigetvar Fethi esnasında vefat etmesi üzerine gerçekleşmiştir: *"... Âhir kal'a-i Sigetvar fethidir kim yedi gün mukaddem mâh-ı safer'in yigirmi ikinci leyle-i penç*şenbenin *tokuzuncı sa'atde külli nefsin zâiyetü'l-mevt fehvâ-yı şerifi mücebince vedâ'-ı tâc-ı Süleymâni idüp na'*ş-ı *şerifi yine pinhân idüp Ma'nisâ'dan Selim-i Sani gelüp cümle guzât-ı müslimin bi'at itdiler."* (Evliya Çelebi, 1999a: 36).

Süleyman Han'ın kuşatma esnasında vefat etmesi üzerine, padişahın vefat ettiğinin kimseye söylenmemesi ve alelacele Manisa'dan Şehzade Selim'in getirilmesi, herhangi bir karışıklığa mahal vermemek amacıyla yapılmıştır. Padişahın vefatından itibaren yeni padişaha biat merasimi yapılacak zamana kadar geçen süreyi kısa tutmak biat yeminin kendisinde gizlidir, zira biat kişisel bir yemin olup padişahın vefatı ile hükmü kalkar. Bu nedenle yeni padişaha hemen biat töreni yapılarak yeni bir bağlılık ve sadakat yemini ettirilmiştir. *"Osmanlı Devletinde, başta padişah olmak üzere yöneticiler kesiminden oluşan siyasal iktidar, yani merkezi iktidarı bilfiil temsil eden ve kullanan egemen tabaka, otoritenin ülkenin her tarafından hissedilmesini ve duyurulmasını (egemenin kimliğini) amaçlamışlardır. Devlet bu amacını hayata geçirmek safhasında toplumun kültürel ve iktisadi yapısını da göz önünde bulundurmuştur. Zaten amaç iktidarın kendisini topluma kabul ettirerek, otoriteleşmesi, yani meşru güç haline gelmesidir. Osmanlılar meşrutiyet inşa eden unsurları kullanılan diğer pek çok alanda olduğu gibi klasik çağ İslam'ının da mirasçısı olmuşlar ve bu konuda da yaratıcı değil, toparlayıcı ve yayıcı bir işlev yüklenmişlerdir."* (Timur, 1998: 50).

Osmanlı siyasal meşrutiyetin unsurlarından birini teşkil eden *hutbe okutma* ve *sikke kestirme* uygulaması, bir egemenlik sembolü olup siyasal iktidarın kendini ülke sathına yaymasına dönüktür. Bağımsızlık ve egemenliğin birer sembolleri olan hutbe ve sikke, birbirinden bağımsız uygulamalar değildir. Evliya Çelebi'nin aktardığı bir hadise bu fikri destekler niteliktedir: *"Tûrân-zemin vilayetinde olan Mahan şehri beğlerinden*

Süleyman Şah ve Ertuğrul Bey Rum diyarına Selçukıyândan Sultan Alâüddin'e Ertuğrul toğrılup gelüp beğ iken 'Alâüddin ümeralarından olup etrâf [u] enkâfda nice feth-i fütûhât idüp Sultân 'Alâüddin merhûm olıcak cümle ayan-ı vilayetin re-i tedbirleri ile Ertuğrul müstakıl beğ oldu. Sâhib-i hutbe olup sikke sahibi olmadan Sögüdcük nam şehirde merhum olup andan oğlı 'Osman evvelen Osman lafzı tarihinde müstakıllen sikke ve hutbe sahibi müstakıl padişah olup iptidâ hutbeyi Tursun Fakih nâm imam-ı hümam Osman bey namına okudu." (Evliya Çelebi, 1999a: 10).

Evliya Çelebi'nin aktardığına göre bir beyin kendi yönetimini tesis edebilmesi için hem hutbe hem de sikke sahibi olması gerekmektir. Osmanlı Devleti, bir İslam devleti olması münasebetiyle padişah adına hutbe okutmayı siyasal meşrutiyetin bir delili addetmiş ve fethedilen kalelerde ilk cuma namazı vesilesiyle o mıntıkanın yeni sahibi olarak fetheden padişahın adı zikredilmiştir. Fethedilen yer eğer Müslüman ahalinin kaldığı bir bölge ise oranın en büyük camisinde hutbe okutulurken fethedilen yer gayrimüslim bir bölgede ise fethedilen kalenin en büyük mabedi camiye çevrilerek gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra ilk hutbeye hazır hâle getirilmiştir. Fatih'in İstanbul'un fethi neticesinde Ayasofya Kilisesi'ni camiye dönüştürüp ilk hutbeyi Akşemsettin'e okutturması, Osmanlının gayrimüslim bölgedeki uygulamalarına bir örnek iken Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır fethi, Osmanlının Müslüman kalelerin fethi neticesindeki icraatlarına bir örnektir. Bıyıklı Mehmed Paşa'nın serdarlığı ile Selim Han tarafından fethedilen Diyarbakır Kalesi'nde kentin en büyük camisi olan Ulu Cami'de Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutulmuştur.

Siyasal iktidarın meşruiyet sağlayan unsurlardan biri olarak kullanıldığı hutbe okutma ve sikke kestirme uygulamaları sayısal anlamda artış gösterdikçe övgüye layık görülmüştür. Evliya Çelebi, Kanuni dönemini özetlerken hutbe sayısının çokluğunun aynı zamanda büyüleyici bir özellik oluşturduğunu söylemektedir. Meşruiyet sağlayıcı bir unsur olarak kabul edilen hutbe okutma ve sikke kestirme uygulamaları Seyahatname'de sıkça zikredilmektedir.

Osmanlı hâkimiyetinin önemli meşruiyet kaynaklarından biri, İslami anlayış içerisinde önemli yer edinen ulema desteğidir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde aktardığı hadiseler ışığında ulemanın hem siyasal iktidarı etkileyerek ve yönlendirerek hem de dinî bir sınıf olması nedeniyle toplum üzerindeki ağırlığını kullanarak siyasal iktidarı meşrulaştırdığını söylemek mümkündür. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar iktidar üzerinde ciddi bir etkiye sahip olan ulema, bu dönemden itibaren etki alanlarını

yitirmeye başlamasına rağmen etki kapasitesini korumaya devam etmiştir. Evliya Çelebi'nin aktardıklarına göre Fatih dönemine kadar hemen hemen tüm padişahların belirlenmesinde ulema birinci derecede fonksiyon üstlenmiştir. Örnek olarak Ertuğrul Bey'in vefatı sonrasında Osman Gazi'nin, bey olmasında ulemanın etkisi Evliya Çelebi'nin ifadesiyle: *"Hikmet-i Huda, sene 600 târihinde Selçûkıyân inkırâz-ı nesl bulup cümle ahâli-i Rum re'y [u] tedbiriyle Ertuğrul Beğ'i beğ edüp ... merhum olup ... Andan yerine oğlu Osman Beğ Han Gâzi ibn Ertuğrul, cümle kibâr-ı evliyâullah'ın izn-i şerifleriyle müstakil pâdişâh olup ...*" (Evliya Çelebi, 1999a: 23) şeklindedir.

Ertuğrul Gazi'nin bey olmasında *cümle ahâli-i Rûm re'y [u] tedbîriyle* ifadesini kullanan Evliya Çelebi, Osman Gazi'nin bey olmasında *cümle kibar-ı evliyaullah'ın izn-i şerifleriyle* ifadesini kullanmaktadır. Anlaşılan Ertuğrul Gazi'nin vefatı dolaylarında siyasal iktidar etrafında yavaş bir şekilde ulema etkisi görülmeye başlanmıştır. Orhan Gazi'nin beyliği konusunda da benzer mekanizma işlemektedir: *"Bunların zamân-ı sa'âdetlerinde yetmiş yedi kibâr-ı evliyau'llah 'alem-i Resûlu'llah tahtında hazır olup himmetleri ile niçe bin feth-i fütuhatlar itdiler. Yine bunların zamân-ı sa'adetlerinde cedd-i 'izamımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevi hazretleri Horâsan'dan halifesi olan Hacı Bektaş-ı Veli'yi üç yüz fukarâsıyla sahib-i seccâde idüp deff ve kudüm ve 'alem sarâf verüp "Var Orhan Beğ ile Rum fatihi ol ya Bektaş" diyü nefes idüp Hacı Bektaş-ı Veli üç yüz er ile Horasan'dan Orhan Gazi'ye gelüp mülakat olduğu gibi Bursa üstüne gelüp feth itdiler …*" (Evliya Çelebi, 1999a: 27).

Yukarıda anlatılanlara göre Orhan Gazi'nin saltanatı döneminde ulema, gaza inancı sebebiyle, Osmanlı Beyliği topraklarına gelip siyasal iktidar çevresinde belli bir konum işgal etmeye başlamıştır. Evliya'nın Osmanlı saltanatı için ilk kez burada *âlem-i Resulu'llah tahtında hazır olup* ifadesini kullanması ise Osmanlı beyliğinin fetihlerinde önemli bir yer tutan İslami bir motiftir. Evliya Çelebi'nin kendi şeceresini de bizzat Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlaması, yine bir siyasal kültür nüvesi olup Osmanlı toplumunda ulemanın önemini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin beylikten imparatorluğa geçiş aşamasında en önemli gelişmelerden biri, toplumun başındaki bey'in rütbesini yükseltme noktasında gerçekleşmiştir. Osmanlı siyasetinde devlet kurumlarının düzgün işlemesi, reayanın gerektiği gibi korunması, adalet mefhumunun yaşatılması padişahın dizginleri sıkıca elinde tutmasına bağlı olmuştur. Örneğin Budin valisi Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlunun, halka zulüm etmesi üzerine halkın toplanarak padişaha gitmesi, geleneksel

siyasal kültürdeki padişah imajını açıklar niteliktedir: *"Mezkûr (...) Paşa Budin valisi iken re'âyâ vü berâyâya sehel zulm eder. Birkaç defa re'âyâ vü berâyâ Sokulu'ya gelüp tazallum ederler. Zulmleri men' [u] def' içün emr –i pâdişâhiler varid olup paşa –yı mûmâ-ileyh pederine dayanup asla ve kat'a tembih ü te'kîdden âgâh olmayup yine zulm-i sarîhten hali olmaz. Heman re'aya ale'l-umun yedi kubbe vezirleri huzurlarında Selim Han'a ruk'a sunup, Dad [u] feryad ey çârunâ Selum Hân u Pomağ'a; Ey çesteni paşa-yı gaziyan komağa deyü ruk'aların ref etdikten pâdişâh-ı adil arzuhâl-ı fukara-yı bâ-billahı kırâ'et edüp mefhûmu ma'lûm-ı hümâyûnları olunca Sokullu Mehemmed Paşa'ya eydür: "Tiz şu oğlunun zulmün re'â[yâ] ve zu'afâ üzerinden izâle eyle, yoksa seni vâcîbü'l-izale defterine kayd ederim" didikte âkıl Mehemmed Paşa'nın aklı başından gidüp "el-emrü emrüküm" deyüp huzûr-ı pâdişâhi tahrir edüp bir mu'tebed kapucubaşısına verüp, "Elbette Budin'e varup bu emri icrâ edüp tiz gelesin" deyü tenbih [u] te'kidler edüp netice-i merâm kapucubaşı on günde ılgar ile Budin'de ... gelüp "Emr padişâhın" deyü Sokullu oğlu (...) Paşa'nın başın kesüp on günde yine divân-ı pâdişâhiye gelüp huzur-ı pâdişâha kelle galtân eder, ...*" (Evliya Çelebi, 1999b: 269).

Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlunun katledilmesi hadisesi padişahın *baba* imajını desteklemektedir; çünkü ahali çözümsüz kaldıkları bir anda İstanbul'a varıp şikâyetlerini bizzat padişaha iletmişler ve padişah da reayayı huzursuz eden sorunu anında çözmüştür. Osmanlı siyasal yapısında sık sık karşılaşılan reaya sorunlarının bizzat padişah tarafından çözüme kavuşturulması, Osmanlı siyasal kültürünün önemli bir niteliğine tekabül etmektedir.

Baba tipinin Osmanlı Devleti'nde yerleşmesinde önemli bir aşama olan Kanuni Sultan Süleyman'ın divan kaideleri, Seyahatname'de Evliya Çelebi tarafından hem işlevsel bulunmuş, hem de övülmüştür. Ona göre, Süleyman Han'dan evvel divan toplantılarında bir düzen olmamıştır. Süleyman Han hem divanın kendi içindeki tertibini ayarlamış, hem de halk ile ilişkiler konusuna da belirli bir nizam vermiştir. Örneğin bu divan esnasında her üç ayda bir sabahları kullara çorba dağıtılmış; eğer ki kul takımı padişaha bir durumu bildirmek isterlerse, çorbalarını içmezler ve durum padişaha iletilerek sorunlar çözüme kavuşturulmuştur (Evliya Çelebi, 1996: 81).

Osmanlı merkez örgütünün en başında ve çekirdeğinde yer alan kişi bizzat padişahtır. İnalcık'ın belirttiği gibi: *"Geleneksel görüşe göre, toplumun öncelikle bir hükümdara ihtiyacı vardır. Çünkü insanlar arasındaki kargaşa onun tedbiri ve*

öncülüğü ile ortadan kalkar. Hükümdarlar Allah tarafından seçilmiş kişilerdir, O'nun yeryüzündeki temsilcisi ve âlemin kalbidirler." (İnalcık, 1996: 341).

Yetki, görev ve protokol bakımından eski Türk devletleri ve İslam anlayışının zamana ve mekâna uyarlanmış özgün bir sentezi olan Osmanlı Padişahlık sistemi, en temelde *Padişah olmazsa düzen de olmaz* ilkesinden ilham almıştır. Devletin merkezi ve başı olan Osmanlı padişahları ordunun da başkomutanıdır. Padişahın görev ve sorumlulukları ile ilgili temel anlayışlar benzerdir. Bunlar: adaletin sağlanması, reayanın, devletin, dinin, hazinenin, kanunların korunması, halka şefkatle muamele edilmesi, zalimle mücadelede taviz verilmemesi, israftan kaçınılması ve âlemde nizamın sağlanmasıdır. Siyasal kültürde padişah, yüksek bir şahsiyeti temsil etmekte ve âlemin savunucusu, İslam'ın koruyucusu ve hamisi olarak görülmektedir. Hanedanlık anlayışındaki ülkenin hükümran aileye ait olması fikrinin değişerek tek ve mutlak padişahı öne çıkartması ve kardeş katline cevaz verilen hükümlerin varlığı, hükümdarın mutlak iktidarını arttırmıştır. Padişahların mutlak otorite hâline geldikleri dönem Fatih Sultan Mehmed dönemi olarak kabul edilmektedir.

Fatih dönemi hakkında Evliya Çelebi'nin aktardığı bir diğer husus ise padişahın hizmet etmesi olgusudur. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'un fethini takip eden günler, bir taraftan ganimet mallarının paylaşımı ile geçerken bir taraftan da şenlikler eğlenceler tertiplenmiştir: *"Sultan Muhammed Hân Tershane bağçesine gelüp üç gün üç gice cemî'i guzât-ı müslimine it'âm-ı 'amm idüp sımât-ı Muhammediler idüp bizzat kendüleri etek der-miyân idüp câşnigirbaşı-misâl kemerinde peştamal ile cümle guzâta 'nân u nemek yemek gerek' deyü hûn-ı beyâz bezl idüp ba'de't-ta'âm seri kâdre olan 'ulemâ-yı fuzalâların dest-i şeriflerine ıbrık ile su döküp tâ bu mertebe kesr-i nefs eyleyüp üç gün üç gice hıdmet eyledi."* (Evliya Çelebi, 1996: 44).

Fatih Sultan Mehmet, yerleşik bey kültüründen padişah kültürüne geçişi sağlamak için bir taraftan merkezi siyasal iktidarın güç ve kudretini artırırken öte taraftan hizmet etmesi, siyasal kültürdeki efendinin hizmet etmesi olgusunu da örneklendirecek tarzdadır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethi ile Hz. Peygamber'in övgüsünü almış, bununla birlikte padişah simgesini daha da kuvvetlendirmiştir.

Seyahatname'de nakledilen hadiseler, şayet padişahın güç ve azametinin gösterildiği bir içerikte ise Evliya Çelebi padişahın tutum ve davranışlarını sevinç ile karşılamaktadır. Evliya Çelebi, Yıldırım Bayezid gibi savaşçı ve azametli bir şahsiyetin padişahlık makamına çıkmasını şu sözlerle aktarmaktadır: *"Yıldırım Bayezid taht-nişin*

müstakil pâdişah olup etrâf-ı kâfiristânâ Yıldırım Hân yıldırım gibi şakıyup babasının intikâmın almağçün diyâr-ı deyr-i küffaristâna kılıç urup…" (Evliya Çelebi, 1996: 34).

Seyahatname'nin pek çok yerinde padişahın güçlü ve azametli olması gerektiği yönlü inancın izleri görülmektedir. Evliya Çelebi, eserinin muhtelif kısımlarında, gittiği yerleri tasvir ederken, o mıntıkanın hangi padişah döneminde ve hangi dillere destan savaşla İslam ülkesine katıldığını belirtmektedir.

Osmanlı siyasal kültüründe, siyasal iktidarın cömert davranması bir gelenek hâlini almıştır. Seyahatname'de vuku bulan hadiselerden anlıyoruz ki, siyasal iktidar kullarına karşı cömert davranmakta ve bunun karşılığında da itaat istemektedir. Herhangi bir fetih öncesinde padişahın, orduya vaatlerde bulunması teşvik edici bir rol oynarken fetih sonrası vaatlerinden daha cömert davranması, askerini mutlu etmeye bağlanabilir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi arifesinde askerine vaat ederken kullandığı terminoloji, Evliya Çelebi'nin ifadesiyle şöyledir: *"Asker-i İslâm bir yire cem' oldukda yetmiş yedi 'aded mazanna-ı kirâma kibâr-ı evliyâu'llâhdan ulŭ sultânlar var idi… Bu makŭle sultânlardan himmet recâ idüp Ebü'l-feth'ahd itdi kim İslambol devletinin nısfi sizin ve nısfi guzât-ı müsliminin ve rub'ı hakirin olup mâl-ı ganâyimle her birinize birer zâviye ve türbe ve imaret ve mekteb ve medrese ve dârü'l-hadis tetümme-i medarisler binâ ideyim diyü va'de-i kerimeler itdi".* (Evliya Çelebi, 1996: 37).

Padişahların cömertliği sadece kullarına yönelik bir uygulama değildir. Bu durum da yine Seyahatname'de aktarılan olaylardan anlaşılmaktadır. Örnek olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırmış olduğu Süleymaniye Camii'ne yapılan harcama Evliya Çelebi'nin ifadesiyle şöyledir: *"Cami' itham buldukda bina emini ve nâzırı ve mu'temedi muhâsebeleri üzre sekiz kere yüzbin ve toksan bin üç yüz seksen üç yük fibri olmak üzre muhâsebe-i câmi'görülmüşdir"* (Evliya Çelebi, 1996: 66).

Seyahatname'de Süleymaniye Camii faslını takip eden bölüm, Osmanlı padişahlarının cömertliğinin bir diğer delilidir. Şöyle ki Sultan Süleyman Han zamanında İstanbul halkı su sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Durum padişaha arz edildiğinde padişah, şehirden epey uzakta bulunan bir kaynaktan bulduğu suyu İstanbul içine getirmek istemiş ve bu meseleyi Mimar Sinan'a danışmıştır. Sinan'ın cevabı Evliya Çelebi'nin ifadesiyle şöyledir: *"Padişâhım eğer bu hayrat-ı 'azim sana müyesser olursa ta bu mahalden islambol'a onbir sa'at menzildir kiseleri ve uca dizüp bu kadar*

mâl-ı taravan sarf iderseniz bu hayrât size nasib olur ve illa bir hayrata bu mülûk kâdir değildir. Şafi haber budur pâdişâhım" deyince hemen Süleyman Hân "Ey Mimar Sinân hele şu âb-ı nâb İslâmbol' a hendese üzre gitmek mümkün müdür?" , "Beli Padişahım mümkündür. Nehr-i 'azim gibi cereyân ider Eyi imdi sen kiseleri uc uca eger dizersen bu su İslâmbol'a varır." didi. "İnşâ'allah hakir kiseleri yan yana hemyan hemyan muttasıl iki konak yer dizeyim "heman Bismillah ile bir kise altını mezkur 'uyûnun başına nisâr idüp esâsına suru'idup…" (Evliya Çelebi, 1996: 66-67).

Görüldüğü gibi padişahın cömertliği hem saltanatın ihtişamına yönelik bir tavırken padişahtan beklenen davranış da böylece sergilenmiştir. Padişahın cömert davranması en yoğun biçimde şahıslara karşı gözlemlenebilmektedir. Örneğin Sultan Murad Han'ın dürüst bir bağcıya sayısız hediyeler ihsan etmesi, İbrahim Han'ın sözünde duran balyozlara hilat giydirip hediyeler bağışlaması, ataması yapılan bir vezire beş kese altın harcırah, elli katır, elli deve, çadır ve pek çok ihsanlarda bulunması gibi Seyahatname'de sıkça zikredilen olaylar, siyasal kültürde padişahın cömert olduğunu veya cömert olması gerektiğine yönelik olguların göstergeleridir.

Seyahatname'de geçen hadiselerin birçoğunda hem padişahın hem de siyasal iktidarın diğer temsilcilerinin İslami anlamda savaşı, yani cihadı, benimsedikleri görülmektedir. Padişahın cengâverliğinin övülmesi, Osmanlı Devleti'nde padişahın ordunun başında katıldığı her savaşta görülmüştür. Örnek olarak daha önce de değinilen Yıldırım Bayezid'in Timur ile savaşında Yıldırım'ın cengâverliği ve cesareti Evliya Çelebi tarafından Seyahatname'nin değişik yerlerinde anlatılmaktadır. Seyahatname'nin *birinci cildinde* Evliya Çelebi, Yıldırım Bayezid'in cengâverliğini şöyle aktarmaktadır: *"… Andan niçe bin 'ulufesiz derme çatma 'asker dahi Yıldırım vezirinin sû'-i tedbiriyle Timur'a tâbi' olup Yıldırım Han ol an sehil 'asker ile kalup gayretinden bir nâ-tamâm tayı üzre süvâr olup dal kılıç Timur 'askeri içine girüp eyle şemşir-bâzlık itdi kim Tatâr'ı demet demet püşte püşte iderdi. Âhır bi-emri'llâh altında iş görmemiş at kalup Yıldırım Hân atından tekerlenüp düşti…"* (Evliya Çelebi, 1996: 34).

Evliya Çelebi, döneminin geleneksel anlatım tarzını kullanmaktadır. Padişahın cengâverliği ve cesareti övülürken meydana gelen bir talihsizlik padişahtan soyutlanıp Allah'ın takdirine ya da yukarıda belirtildiği gibi o an yaşanan tersliklere bağlanmaktadır. Evliya Çelebi'nin naklettiği olaylarda görülen padişahın cengâver ve cesur olması, siyasal kültürde mevcut padişah vasıflarından birini teşkil etmektedir.

Osmanlı siyasi ve idari yapısının çekirdeğinde yer alan padişahın vasıflarından biri de hayırsever olmasıdır. Bernard Lewis *İslam'ın Siyasal Dili* adlı eserinde Osmanlı padişahlarının bu vasfını İslami terminolojideki eski bir metafor olan *çoban* benzetmesine dayandırmaktadır. Kendi ifadesiyle: *"Eski Ahit'te de geçen ve Ortaçağ'da Hristiyan siyaset yazarları tarafından çok sevilen tarım toplumuna dayalı, çobanlıktan gelen hükümet imajına, hem klasik hem de çağdaş İslami yazılarda rastlanmaktadır. Siyaset üzerine kayda değer ilk ifade, halife Harun Reşid için yazılan Kitabu'l Haraç isimli kitaba baş kadı Ebü Yusuf tarafından yazılan giriş bölümünde geçmektedir. Burada hükümdarın çobana benzediği teması dikkate değer uzunlulukta işlenmektedir."* (Lewis, 1992: 34-35).

Çobanın ilk görevi sürüsünü beslemektir. Bu metaforun Osmanlı padişahları tarafından benimsenmiş olduğu Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki hadislerle ortaya çıkmaktadır. Yavuz Sultan Selim'den sonra tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman için kullanılan sıfatlar, onun yardım edici ve hayırsever bir padişah olduğu yönündedir.

Yaptığı seyahatler esnasında, gittiği yörelerdeki yapıları inceleyen Evliya Çelebi, eseri yapan ve yaptıran hakkında detaylı bilgiler verdiği için Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde padişahlar tarafından yaptırılan hayır eserleri hakkında malumat toplanabilmektedir.

Devlet, iktidarını meşru güç hâline getirirken otoritenin tesisi ve devamı için kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf etmek zorundadır. Devlet tarafından denetlenemeyen her güç, potansiyel bir direnç kaynağı olma ihtimali taşımaktadır. Osmanlı Devleti, kurumsallaşmanın tamamlandığı 15. yüzyıla kadar mutlak iktidarı tesis etmekte sorunlar yaşamış; ancak Fatih'in büyük fetihlerle kuvvetlenip siyasal iktidar üzerindeki diğer güçlerin nüfuz alanlarını kapatması ile devlet yapısı patrimonyal bir nitelik arz etmeye başlamıştır. Teorik olarak padişahın siyasal açıdan iktidarı mutlak olsa da, uygulamada padişah bu iktidarını toplumdaki güç odaklarıyla paylaşmak durumundadır. Bu güç odakları, Osmanlı tarihi boyunca devletin gelişimine ve geçirdiği siyasi sürece bağlı olarak değişmiştir. Kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti'nin aslî unsuru Türkmenler olduğu için siyasi iktidarın önemli bir parçasını da bu grup oluşturmuştur. Bunun yanında devletin örgütlenmesinde Ahiler de etkili bir unsur olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde hanedanlığın güç kazanması ile birlikte Türkmenlerin etkisi azaltılmış, devletin imparatorluk hâline gelmesine paralel olarak padişah ve kapıkulları ön plana çıkmıştır.

İslami ve örfi hukukun benimsediği itaat, Osmanlı siyasal iktidarlarınca da kullarından ve tebaasından istenmiş; itaatsizliğin görüldüğü yerlerde de yaptırımlara gidilmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı siyasal kültürünün ortaya çıkardığı bazı hadiseleri aktaran Evliya Çelebi, itaatsizliğin meydana çıktığı durumlarda uygulanan yaptırımlar hakkında bilgi vermiştir. II. Mehmed'in tahta çıktığı dönemi anlatan Evliya Çelebi, bu yüzyıllarda yaşanan kul isyanlarını ve Celali ayaklanmalarını anlatmaktadır. Siyasi kaos ortamında, kamu otoritesinin tesis edilmesinin padişahın cülûsu ile başlatıldığını belirten Evliya Çelebi devamında şunları aktarmaktadır: *"İbtida cülûsda At meydanı içre sipah 'eşkiyası ser-tâ-ser dendan-ı tig-ı ateş-tâbdan geçdiler. Yine ol mah-ı mezbûrda anadolı diyarında (...) nâm mahalde celâli Kara Haydaroğlı münhemdim olup cümle cünd-i cenbiyle katl olunup ser-kaplanları olan vâcibü'l-izâleler ile Kara Haydaroğlı nam celâliyi Türkmen Ağası Kara Abaza Hasan Ağa kayd [ü] bend ile der-i devlete getürüp sâhib-i cülûs Mevlevi Koca vezir huzurına Kara Haydaroğlın getürüp... ol ân amân virmeyüp hamâl beygirine ta'zim ile bindirüp 'asesbaşı ve subaşı tevâbi'leri ile Haydaroğlı'ın divân-ı siyâsete getürüp beygir üstinde iken Parmakkapu'da salp edüp altında çâr-pây çeküp Haydarzâde dârda berdâr-ı berhordâr olup üç gün karâr idüp üç günden lâşe-i murdarın deryâya ilkâ idüp mâhilere şikâr oldı."* (Evliya Çelebi, 1996: 118).

Kamu otoritesinin itaatsizlik karşısında uyguladığı yaptırımlar, siyasal kültürde de onanmış olacak ki, Evliya Çelebi isyancı ölülerinden bahsederken *lâşe-i murdar* tabirini kullanmaktadır. Yeni padişahın tahta çıktığı yılı mübarek yıl olarak adlandıran Evliya Çelebi, Anadolu'da patlak veren *Gürcü Nebi* ve *Katırcıoğlu* isyanlarına da değinmektedir. Siyasal iktidarın her iki isyancıyı mağlup etmesi ile neticelenen hadise, Evliya Çelebi'ye göre asayişin sağlanmaya başladığını göstermektedir. Sonu ceza ile biten itaatsizlik olayları, genellikle merkeze uzak birimlere tanınan ayrıcalıkların mevcut yerel yöneticilerce kötü kullanıldığı hadiselerdendir. Erdal Beyliği'nde *Rakofçi* adlı yerel amirin, Süleyman Han Kanunu'na göre göndermesi gereken haracı göndermediğini belirten Evliya Çelebi, devletin bu olaya hemen önlem aldığını belirtmektedir. Devletin isyancı üzerine savaş açması ve ciddi bir riske girmesi, vergi ödemeyenlerin kamu otoritesine yönelik en büyük tehditlerden biri olarak algılandığını göstermektedir: *"... idüp iki kere yüz bin kafir ile Kolojvar kal'asının altında meks idüp beri tarafdan Seydi Paşa Budin ve Eğre ve Kanije ve Temeşvar askerlerinin güzidesiyle kırk bin müsellah ve şeci' ve nâmdar bahâdırân ile evvel bahârda sahrâ-yı Kolojvâr'da*

iki asker birbirine mukabele olup mukatele idince bi-emri'llah küffarın iki kere yüz bin 'askerî dendân-ı tigdan geçüp cümle guzat-ı müslimin mâlı ganayime mustağrak olup Rakofçı la'ın ol 'arbede içre mecrûhen firâr idüp Varat'a cân atar." (Evliya Çelebi, 1999a: 121).

Osmanlı merkezi yetkililerin, imparatorluğun uzak muhitleri ile doğrudan ilgilenmesi pek mümkün olamamıştır. Bu durumda ya o bölgenin ileri gelen aileleri arasından birileri kamu otoritesinin temsilcisi olarak atanmış ya da merkezdeki padişah, kulları arasından birini maiyetiyle beraber göndermiştir. Belirli bir mıntıkanın sorumluluğuna atanan kişi, siyasal iktidara itaat ile yükümlü kabul edilmiş ve aksi davranışta bedelini pahalıya ödemiştir. Evliya Çelebi, Akdeniz kıyılarındaki seyahati esnasında bu doğrultuda bir hadiseyi aktarmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Nasuh Paşa, Sinop kalesinin düşmanlarca istila edildiğini merkezi otoriteye haber vermediği için katl edilmiştir (Evliya Çelebi, 1999b: 33).

Politik iktidar vermiş olduğu bir talimatın yerine getirilmediği durumlarda da otoriteyi koruma çabasıyla itaatsizlik gösteren kişiye karşı yaptırıma başvurmuştur. IV. Murad Han döneminde sadrazamlık yapan Recep Paşa'nın, *nice hıyaneti ve zorbalar ile ülfeti* olduğu meydana çıkınca katledilmiş, sadrazamlık makamına da Mısır'dan gelen Tabanıyassı Mehmed Paşa geçirilmiştir; ancak kendisi Revan savunmasına memur iken görev yerine gitmediği için ve Eflak ve Boğdan hadiseleri nedeni ile katl olunmuştur (Evliya Çelebi, 1999b: 97).

Osmanlı padişahlarına verilen her sıfat meşruiyetin bir kaynağına işaret etmesi bakımından önemlidir. Siyasal terminolojilerinde padişah sıfatlarına önem veren patrimonyal devletler, sıfatlar çerçevesinde bir astlık-üstlük hiyerarşisi oluşturmuşlardır. Hükümdarlar tarafından bir otorite, meşruluk ve karizma göstergesi olarak görülen sıfatlar, Osmanlı Devletince de önemli kabul edilmiştir. Evliya Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'e gelinceye kadar Osman Bey, Orhan Bey, Murad Bey, Yıldırım Bey gibi kullanışların hâkim olduğu, ancak Sultan Mehmed'in Kostantiniyye'yi fethettiği için Akşemseddin'in padişaha *sultan* lakabı verdiğini ve sikkelerin de bu şekilde tahrir edildiğini belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1999a: 23).

Yıldırım Bayezid'e verilen *Yıldırım* sıfatı için Evliya Çelebi: *"... Evvela Rûmeli'de Üsküp kurbunda feth-i... ve Anadolu'da... bu zikr olunan kılâ'ları ve niçe yüz büleydeleri feth idüp bir senede yedi kerre Anadolu'dan Eflâk ve Boğdân'a geçüp feth etdiğiyçün Emîr Sultan Yıldırım lafzıyla mülakkap edüp "Yıldırım Hân" dediler.*"

(Evliya Çelebi, 1999a: 27) demektedir. Devletin kuruluş yıllarında din adamlarının etkinliğine bir örnek olan bu hadise aynı zamanda padişahın karizmasını arttırmaya dönük bir uygulamadır. Hükümdar sıfatları, siyasal iktidarın meşruiyetini teminat altına alan egemenlik unsurlarıdır. Devletin ilk yıllarından itibaren, siyasal sistem üzerindeki din adamlarının ağırlığına bağlı olarak hükümdara din adamlarınca unvan verme geleneği, Yavuz ve Kanuni dönemine dek devam etmiştir. Evliya Çelebi her iki hükümdara da unvan verme hadisesine değinmiştir: *"Selim-i Evvel'e Kemal Paşazade "hâdîmü'l-Harameyn" dedi. Süleymân Han'a Ebussu'ûd Efendi "Sultânû'l-berreyn ve hâkânül'l-bahreny" dediler. Zirâ Malta [ve] Rodos feth edüp "sâhib-i bahr" oldu. Bağdâd'ı feth edüp "Sultân'ül berreyn" dediler. Allahümme âfinâ ya Bağdâd ya Rodos elden gitse "es-Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" demek sahih olmaz anınçün Âl-i Osmân Bağdâd ve Rodos üzre gâyet muhâfaza ederler"* (Evliya Çelebi, 1999a: 23).

Hükümdarın egemenlik alanı genişledikçe, kullanılan sıfatların etkinliği de artmaktadır. Evliya Çelebi tarafından bazı padişahlar sadece icraatları ile sıfatlandırılırken bilhassa Kanuni faslında kullanılan unvanlar ve imalar önem arz etmektedir: *"... andan yerine oğlı nâsır-ı mu'in-i ehl-i imân ve kâsir-i ru'ûs-ı nazar-ı tuğyan 'âşır-ı selâtın Âl-i Osman es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân Gazi Süleyman Hân ibnü's-Sultân Selîm Hân-ı Evvel kişver-keşan-ı İrân [u] Tûrân tâbe serâhümâ müstakıl pâdişâh olunca Süleymân Hân vâlid-i mâcidinîn esâsında natamam kalan câmi'in itmâmına bezl-i ihtimam itdi.*" (Evliya Çelebi, 1996: 61).

Siyasal açıdan böylesine ihtişamlı sıfatlar ile belirtilen bir hükümdarın meşruiyeti tartışma konusu yapmak dahi yanlış olur. Aktarılan metnin son cümlesinde geçen, Süleyman Han'ın ilk iş olarak babasının yarım kalan camiine başlaması, Padişahın hanedanlık sorumluluğunu taşıdığını göstermektedir. Bu durum kendinden öncesini de sahiplenmek anlamına gelir.

Egemenlik yetkisinin tamamı ile hükümdarın elinde toplandığı tüm mutlakıyet rejimlerinde olduğu gibi, Osmanlı padişahının da takdir yetkisini kullanarak ölüm cezası verme hakkı kabul edilmiştir. *"Siyasi nedenlerde uygulanan öldürme cezaları (siyaseten katl), dar ve geniş olarak iki anlamda kullanılmaktadır: Dar anlamı, sadece tebaaya münhasırdır. Bir de egemenlik anlayışı bakımından hanedan üyelerini hükümdar emirleri gereğince katledilmesi olayı vardır ki, hükümdarın yetkisine taallûk etmesi itibarı ile bu cins katiller de siyaseten katl kavramına dâhil edilir. Osmanlı padişahları her ne kadar Şer'i hukuk alanında kabul edilse de, siyaseten katl yetkisini,*

örfî hukuk çerçevesinde kullanmışlardır. Çünkü Osmanlı Devletinde padişah bu yetkisini sadece askerî kesim olan kapıkulları üzerinde icra etmiştir ki daha önce de belirtildiği gibi askerî kesime uygulanan hukuk, örfî hukuktur." (Mumcu, 1985: 29-30).

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi boyunca yer yer okuyarak, duyarak veyahut bizzat şahit olarak aktardığı siyaseten katl hadiselerinden önce belirtilmesi elzem olan husus, siyaseten katl uygulamasında her zaman tek yetkili kişinin padişah olduğudur. Bazı durumlarda padişah bu yetkisini sadrazama kullandırtmış ve bazen de sadrazam net sınırlamalar ile başka yöneticilere bu mutlak yetkiyi kısa bir süre için kullandırtmıştır. Evliya Çelebi aktardığı hadiselerde siyaseten katl tabirini kullanmamış olsa da, olayın meydana gelişi ve neticelenme türünden hangilerinin siyaseten katle dâhil edilebileceği anlaşılmaktadır.

Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın Murtaza Paşa'yı maiyetine nasıl aldığını anlatan Evliya Çelebi, Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın akıbeti için: *"... Murâd Hân-ı Râbi', Tabanıyassı'yı Eflâk ve Boğdan mâddesiyçün katl etdi…"* (Evliya Çelebi, 1999a: 252) demek suretiyle, Osmanlı Devleti'nde sıklıkla görülen sadrazamların katledilmeleri hakkında bir örnek vermektedir. Padişahtan sonra siyasal alanda en büyük güç sahibi olan veziriazamlar, siyaseten katl kurumu sayesinde ayrı bir güç odağı hâline gelememişlerdir.

Kul takımının herhangi bir isyan ile bağlantılı olduğu durumlarda ya da bizzat isyana katıldığı olaylarda da siyaseten katlin uygulandığı görülmektedir. Mesela Vezir Ahmet Paşa'dan söz eden Evliya Çelebi, vezirin Arnavut kavminden olduğunu belirtmekte, görevlerini ifade ettikten sonra: *"... Harem'den çıkup yeniçeri ağası ba'dehü Belgrad Fethinde Rûmeli ba'dehû Mısır'da asi olup Mısır'da Bâb-ı zevil'de salb olundu"* (Evliya Çelebi, 1996: 68) demek suretiyle, siyaseten katl uygulamasının nedenleri hakkında da fikir vermektedir. Çok başarılı olmasına rağmen tahta karşı çıkanların siyaseten katl cezasına uğradıklarının bir diğer örneği, IV. Murad'ın cülûs olayında görülmektedir: Evliya Çelebi'ye göre IV. Murad tahta çıkışının ertesinde "*...Kemânkeş Ali Paşa'yı fi sene 1033 âmân vermeyüp katl itdi…*"(Evliya Çelebi, 1996: 90) . Zira Evliya'nın aktardığına bakılırsa, Kemankeş Ali Paşa asi ve zorbalarla iş birliği içerisindedir.

Askerî sınıfın en önemli siyaseten katl sebeplerinden biri, görevde başarısızlıktır. Kendisine verilen görevi yapmayarak veya eksik yaparak kamu otoritesine zarar verenlerin siyasal iktidar tarafından katledildiğine dair birçok örnek mevcuttur: Yahyalı

Muhammed Paşa'nın oğlu olan Arslan Paşa'nın "*Tâtâ ve Pâpa kal'asına küffar istila itmesi sebebiyle katl*" (Evliya Çelebi, 1996: 69) olunması, Sinop Kalesi'nin kaybedilmesine neden olan Nasûh Paşa'nın "*müttehem olup katl*" (Evliya Çelebi, 1996: 86) olunması, Hüsnev Paşa'nın azli ve Hafız Ahmed Paşa'nın tekrar vezareti neticesinde, Hüsrev Paşa'nın Tokat'taki başarısızlığı nedeniyle katli (Evliya Çelebi, 1996: 90) gibi hadiseler Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Padişah emri ile uygulanan katl cezalarında dikkati çeken hususlar vardır. Öncelikle katl yeri, hükmün bildirildiği yer olmaktadır. Öte yandan usul iki türlüdür. Katl eğer ibret amaçlıysa infaz açık alanda gerçekleştirilmekte, ibret amaçlı değilse gizlice uygulanmaktadır. Eserde değinilen hadiselerden olan *814 kellenin* İstanbul'a götürülmesi, siyasi bir gelenek olup iki amacı vardır: İlk olarak katlin infaz edildiğinin, emrin gerçekleştiğinin en açık delilidir. İkincisi ise suçlunun cezasını bulduğunun bir delili olarak kelle teşhir edilmek suretiyle, iktidarın gücü gösterilmekte ve ibret verilmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı devlet geleneğinde önemli bir kurum olan siyaseten katl devletin gücünü temelde kullarına ve tebaasına dayattığı bir uygulama olmasının yanında, hanedan içi öldürmelerde de temel ilkedir. Devletin ilk yıllarında tanımlanmış bir saltanat kanununun olmadığından dolayı ölen hükümdarın yerini alacak oğlu hakkında bir kaide yoktur. Bu durum yıllar boyunca saltanat meseleleri çıkmasına sebep olmuştur; fakat genellikle hükümdarlığa hanedan üyelerinden en liyakatli olanın getirilmesi esastır. Eski Türk devlet geleneklerinde belirli bir saltanat usulü bulunmayarak tahta geçişlerde büyük evlat ve hanedanın en yaşlı üyesi sistemi geçerli olmamıştır. Bunun yerine hanedanın tüm fertlerinin iktidar üzerinde söz sahibi olmalarına imkân veren bir usul vardır ve bu da hanedan içinde devamlı bir taht mücadelesine neden olmaktadır.

İlahi kaynaklı siyasi hâkimiyet anlamına gelen kut kavramının eski Türk siyasi hukukunun temel kavramlarından biri olduğunu belirten Akman'a göre, kime nasip olacağı belli olmayan kut'a erişebilmek için Türk devletlerindeki hanedan üyeleri her fırsatta şanslarını deneyip tahta geçmek istemekteydiler. Osmanlı Devletinde görülen siyaseten katlin bir parçası olan kardeş katli uygulamaları da bu bakış açısıyla ele alınabilir. Kut kavramı, hanedanı kutsallık mertebesine yükseltirken merkezileşmeyi, mutlaklığı ve bölünmez hâkimiyet anlayışını zedeliyordu. Osmanlı tarihinde görülen kardeş katli hadiseleri, ki tüm dünyada görülebilirler, kamu otoritesin tesisinde en önemli merhalelerden birine tekabül eder (Akman, 1997: 30-32).

Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Devletinde merkezileşmeyi ve kurumsallaşmayı sağlayarak en önemli adımları atan Fatih Sultan Mehmed ile birlikte, hanedanın kutsallığı ve hâkimiyetin bölünebilirliği fikri değişmeye başlamış, neticede hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi Osmanlı devlet geleneğine yerleşmiştir. Osmanlı hâkimiyetinde siyaseten katl olarak kardeş cinayetleri esasında pragmatik bir uygulama olup daha sonraları ulema tarafından hukukileştirilmiştir. Bu geleneğin ortaya çıkmasında pek çok unsur vardır. Bunlar hâkimiyetin merkezileştirilmesi, taht kavgaların önlenmesi, iç savaşa kadar ilerleyebilecek durumların engellenmesi, hanedan dışı güçlerin hâkimiyete ortak olmalarının bertaraf edilmesi, bölgesel güç odaklarının etkilerinin yok edilmek istenmesi ve mutlak bir hâkimiyet ile nizam-ı âlem fikri olarak zikredilebilir.

Bazı kaynakların Osmanlı tarihi boyunca 61 hanedan içi öldürme vakasının cereyan ettiğini belirtmesine ve bunların bazılarını devletin ilk yıllarında göstermesine rağmen (Akman, 1997: 43) Evliya Çelebi bu hususta Çelebi Sultan Mehmed Han dönemine kadar geçen süre ile ilgili olarak kardeş katli konusunda bir bilgi vermemektedir. Kardeş katli ile ilgili ilk bilgiyi Bursa'da ki Şehzade mezarlarının ziyareti esnasında veren Evliya Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed'in cülûsu esnasında var olan siyasal kargaşayı şöyle aktarmaktadır: *"Sene (....) târihinde cülûsları Bursa'da vâki' oldu. Ammâ hemân ol sene Devlet-i Âl-i Osmân muhtell [u] müşevveş olup her taraftan küffar-ı düzah-karâr İslâm üzre hücûm edüp devletinde birâderleri Süleyman Çelebi ve İsâ Çelebi ve Mûsâ Çelebiler Rûmeli'nde devletine rahne verüp feth [ü] fütûhata mânî oldu ...*" (Evliya Çelebi, 1999a: 28).

Çelebi Sultan Mehmed'in kardeşlerinin muhalefeti nedeniyle devletin zarar gördüğünü belirten Evliya Çelebi, her şehzadenin kendi padişahlıklarını ilan ettiğini söylemektedir. Ardından *Koca Çelebi Mehemmed Han*'ın üç biraderini de bir yıl içinde *civâr-ı rahmete* gönderdiğini anlatarak devlete huzur geldiğini vurgulamaktadır (Evliya Çelebi, 1999a: 28). Evliya Çelebi bu hadise ile Osmanlı tarihinde sık görülen taht kavgaların Seyahatname'deki ilk örneğini vermektedir. Taht karışıklığı esnasında devlete zarar geldiğini, karışıklığın kanlı dahi olsa çözülmesi ile devlete huzur geldiğini belirten yazar, bu açıklama ile öldürme vakaların siyasal kültürde onandığını da göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin Bursa seyahati esnasında aktardığı hadiseler bize Osmanlı devlet geleneğindeki kardeş katli uygulamaları için bir örnek daha vermektedir. II.

Beyezid'in oğullarının mezarlarını zikreden yazar, Selim'in icraatı için şunları söylemektedir: *"Ve Şehzâde Şehinşâh İbn Bâyezid-i Veli, ve Şehzâde Mehemmed Hân b. Şehzâde Şehinşâh, ve Şehzâde Mahmûd İbn Bâyezid-i Veli, bu Şehzâde Mahmûd oğulları şehzade Mûsa, Şehzâde Emîr, Şehzâde Orhân ve biri dahi Şehzâde Alemşâh ve oğlu Şehzâde Osmân Bu sekiz aded şehzâde-i civân-bahtları Sultân Selim-i Evvel birâder-i cân-berâberi Şehzâde Ahmed Hân üzre Bursa Yenişehri üzre sefere gideceği mahalde devlet-i dünyâ içün şehzâdeyi şehîd edüp ..."*(Evliya Çelebi, 1999a: 29).

Taht mücadelesinin önüne geçmek ve hâkimiyeti mutlaklaştırmak amacıyla katledilen sekiz şehzade için Evliya Çelebi'nin *devlet-i dünya içün* ifadesini kullanması, ölümlerin siyasal kültürde kabul edildiğini göstermektedir. Fatih'in Şehzâde Hasan'ı katlietmesi, Selim'in Şehzâde Korkud'u öldürmesi, Cem Sultan'ın akıbeti gibi hadiseleri anlatan Evliya Çelebi, Kanuni tarafından katledilen Şehzade Mustafa hususunda, siyasal kültür analizi için ilgi çekici bir ifade kullanmaktadır. Günümüzde bazı kaynaklarda Osmanlı tarihinin en dramatik hadiselerinden biri olarak zikredilen Şehzade Mustafa'nın babası tarafından katli, Evliya Çelebi'den anlaşıldığı kadarıyla o dönemde de benzer tepkilere neden olmuştur. Ona göre Süleyman Han Acem seferine giderken Karaman Ereğlisi'ne vardıkları zaman, Şehzade kanunu gereğince Şehzade Mustafa pederi Süleyman Han'ın *"...pây-ı semendine yüz sürüp rikâb-ı pâdişâhide otağa varınca hasûd [u] müfsidinlerin hilâf-ı inhâlarıyla Çelebi Mustafa[yı] ma'nükan şehid edüp otak önüne na'şın bırağup cümle halk Süleyman Hân'dan nefret üdüp ...*"(Evliya Çelebi, 1996: 83). Şehzade Mustafa hadisesini diğer siyaseten katl vakalarından ayıran husus, Evliya Çelebi'nin de ifade ettiği gibi tepkinin çok olmasıdır. Anlaşılan siyaseten katl hadiselerinde bir uzlaşmanın varlığı gerekir ki, Mustafa'nın ölümü beklenmeyen bir ölüm olmuştur.

Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki Konya sahrasındaki savaşı anlatan Evliya Çelebi, Bayezid'in Acem'e firarı ve şah gözetiminde geçen süreyi anlattıktan sonra, hem padişahın hem de Şehzade Selim'in Acem'e baskı yaptıklarını ve Şah'ın da taht endişesi ile şehzadeyi Anadolu'ya gönderdiğini belirterek Bayezid'in Sivas'ta katledildiğini ve oraya defnedildiğini söylemektedir (Evliya Çelebi, 1999b: 125). Hem padişahın hem de Şehzade Selim'in arka arkaya Acem'e elçi göndermeleri, meydana çıkabilecek bir siyasal karışıklığı engelleme amacıyla olup taht kavgalarının ölüm ile neticelendiği bir başka hadisedir.

Ahmed Han'dan sonra şehzadelerinin küçük olması nedeniyle tahta çıkartılan ve doksan altı gün saltanat süren Mustafa'nın yerine tahta çıkan II. Osman dönemi siyasal açıdan kargaşalı olmuştur. Evliya Çelebi, bu dönemi anlatırken siyaseten katl uygulamasının bir başka örneğini vermektedir. Osman Han, Hotin seferine gitmeden önce kardeşi Mehmed Han'ı şehit etmiş, daha sonra ise reaya II. Osman'a karşı ayaklanmıştır. Evliya isyan neticesinde katledilen Osman Han'ın son saatlerini anlatır: "*Osman Han'ı vura vura arabaya koyup Yedikule'de bin bir işkenceyle şehid ettiler. Cebecibaşı nam bir kâfir, mübarek kulağını kesti, bir yeniçeri de yüzüğünü almak için parmağını kesti. Kâfir bunları Davud Paşa'ya müjde getirip ödül olarak epeyce akça aldı*." (Evliya Çelebi, 1996: 85).

Osman Han'ın reaya tarafından katlini, siyaseten katl uygulamasına dâhil etmek mümkün olmasa da, Osmanlı Hanedanlığında ilk kez bir sultanın kendi kulları tarafından öldürülmesi önemli bir konudur. Evliya Çelebi, Osman Han'a yapılanların hesabının Murad Han tarafından sorulduğunu belirterek padişah katledenlerin katledildiklerini ve tüm mallarına el konulduğunu söylemektedir. Murat Han'ın Erivan zaferiyle birlikte Şehzâde Bayezid ve Şehzade Süleyman'ı katlettirdiğini aktaran Evliya Çelebi (Evliya Çelebi, 1996: 85), siyaseten katl ile ilgili bir hususu göstermektedir. Padişah 17. yüzyıla gelindiğinde artık rahatlıkla kardeş katli uygulamasına gidememekte; ancak büyük bir zafer ile güçlendiği zamanlarda bu cezaları uygulayabilmektedir.

Sultan İbrahim'in Sırça Saray'da hapsedilip, yerine oğlu şehzade Muhammed Han'ın padişah yapıldığı hadiseyi anlatan Evliya Çelebi, Sultan İbrahim'in önce canının bağışlandığını ancak: "*... ve o arada "Bre Sultan İbrahim Sırça Sarây'dan rehâ bulup hapsden kaçup bostancıbaşı ocağına dahl düşüp kulun bir fırkası yine İbrahim Hân'ı istermiş deyü…*"(Evliya Çelebi, 1996: 113) yönünde çıkartılan dedikodu üzerine İstanbul'da *bir velvele ve gulgule* olduğunu ve neticede İbrahim Han'ın öldürülmesi için Abdurrahman Efendi'den bir fetva çıkartıldığını anlatır: "*… Cellâd Kara 'Ali Bismillah diyüp içeri girince mazlûm* İ*brahim Hân "Canım Usta Ali neye geldin?", "Hünkârım cenâze namâzı kılmağa geldim" diyüp* İ*brahim Hân'a sarılır.* İ*brahim Hân dahı gürbüz tevânâ er birbiriyle güşte-girlik iderken cellâdın bir huddâmı dahı yetişüp* İ*brahim Han'ın cân evine bir diz bendi urup cân havlinde iken Kara 'Ali kemendbâzlık idüp şakirdi hayâkazlık idüp ... gününde mazlûm* İ*brahim Hân'ı ma'nûkan şehid idüp …*"(Evliya Çelebi, 1996: 113).

İbrahim Han'ın katledilmesi hadisesi, fetva alınmış olmasına rağmen bir siyaseten katl uygulaması değildir; zira aslî unsur olan padişahın emri alınmamış, fetva ile cinayet meşrulaştırılmak istenmiştir. Sultan İbrahim'in boğularak öldürülmesi, kardeş katli uygulamalarındaki bir hususa dikkati çekmektedir; kardeş katli uygulamalarında öldürülen hanedan mensuplarının kanlarının akıtılmaması esastır (Akman, 1997: 162).

Siyaseten katl, merkezi otoritenin kendi gücünü muhafaza etmek ve bunu devam ettirmek için uyguladığı bir yöntem olup merkezi otoritenin kendine rakip olabilecek unsurları bertaraf etme metodudur. Nizam-ı âlem için örfi hukuka dayandırılmakla beraber şer'i hukukun da tanıdığı siyaseten katl mekanizması, yer yer kötüye kullanılıp pek çok kişinin suçsuz iken öldürülmelerine sebep olmasına rağmen, içinde bulunulan devrin bir gereği olarak değerlendirilmelidir.

Seyahatname'de Evliya Çelebi'nin yer yer değindiği Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları, 17. yüzyılda Osmanlı ülkesinde devletin kuruluşu ile ilgili inançların bir göstergesi olması nedeniyle önem teşkil etmektedir. Evliya Çelebi'ye göre, *diyâr-ı Rûm'a kadem basan ibtidâ Âl-i Selçukıyân*'dır. Bunlar Malatya, Kayseri, Antakya, Karaman ve Konya diyarlarını Rum-Yunan Kayserlerinin elinden alarak *müstakil pâdişâh* olmuşlardır. (Evliya Çelebi, 1996: 33) Osmanoğulları ise aslen Maverânûnehir'dendir. *"Ba'de Hicreti'n-nebeviyye sene 600 târihinde Âl-i Selçukıyân inkirâz-ı nesl bulup Turân-zemin vilâyetinden Mâhân şehri beğlerinden Süleyman Şah ve Ertuğrul Beğ Rum diyârına Selçuklyândan Sultân 'Alâüddin'e Ertuğrul toğrılup gelûp bağ iken 'Alaüddin ümerâlarından olup etrâf [u] enkâfda nice feth-i fütûkat itdi."* (Evliya Çelebi, 1996: 34). Sultan Alâeddin vefat edince, *cümle 'ayân-ı vilayetin re'-i tedbirleri* ile Ertuğrul müstakil bey olmuştur. Ondan sonra yerine Osman, lafzı tarihinde bağımsız olarak adına para bastırıp hutbe okutan padişah olmuştur. İlk hutbeyi *Tursun Fakih nâm imâm-ı hümam* okumuştur. Evliya Çelebi'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu anlattığı pasajlarda dikkat çeken durum, İslami motiflerin zenginliğidir. Fetihlerin başlamasını evliyaların Osmanlı beylerine verdiği desteğe bağlayan Evliya Çelebi, Osmanlı nesebini Maverâünnehir'e bağlamakta; ancak Oğuz Han'dan gelip gelmedikleri konusunda bir bilgi vermemektedir. Anlaşılan 17. yüzyıla gelinceye kadar meşruiyet iddialarını destekleyen en büyük unsur İslam'dır.

Siyasal kültüre egemen olan dinî motiflerin ağırlığı meşruiyet tesis eden unsurların başında gelmesi üzerine padişahlar bir taraftan *Hâdimü'l-Harameyn* gibi

sıfatlar kullanmak suretiyle kutsal mekânları koruduklarını göstermişler, öte taraftan da Harameyn-i Muhteremyn'e yardımlarda bulunarak ve Sadat-ı Kiram'a maaş bağlamak suretiyle pratik alanlarda faaliyetler göstermişlerdir. Osmanlıların Peygamber soyundan olduğu iddiası, siyasal meşruiyetin dinî unsurlarla sağlanmasına bir örnek olup Evliya Çelebi tarafından da zikredilmektedir. Seyahatname'nin *ikinci cild*inde Evliya Çelebi konuyla ilgili şunları belirtmektedir: *"Ve 'Osman Gâzi sâdât-ı Kirâm'dan Hazret-i eş-Şeyh Edebalı azizin duhter-i pâkize-ahterin alup Orhan Gazi ol kızdan müştakk olduğu muhakkaktır. Anınçün Âl-i Osmân, vâlideleri tarafından sâdât-ı Kirâmlardandır*." (Evliya Çelebi, 1999a: 23).

Kültürel alanda en temel meşruiyet zemini İslam olduğu için devlet kendisini İslam'a yakın konumlandırdığı ölçüde toplumsal rızayı sağlamış olur. Osmanlı hanedanlığının köken olarak Peygamber soyuna dayandırılması, hem toplumsal hem de siyasal alanda hâkim motif olan İslami zihniyetin bir gereği olarak değerlendirilebilir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ulemanın siyasi etkileri genel anlamda sosyal hadiselerin cereyan ettiği dönemlerde ortaya çıkmıştır. Osmanlı siyasal yapısı, Batı feodalitesinden farklı olarak bütün siyasal iktidarın padişah çevresinde, yani merkezde toplandığı bir model olarak düşünüldüğünde ulemanın siyasi hadiselere etkileri ya da yol göstericilikleri de padişahın çevresinde görülmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde aktardığı olaylarda herhangi bir ayrıma gitmemektedir. Âdeta olayın cereyan ettiği anda kendisi de orada hazır bulunmuş gibi anlatmaktadır. Ulemanın tavsiye niteliğindeki öğütleri, teşvikleri, meşruiyet sağlayıcılıkları, yol göstericilikleri, hedef tayin etmeleri gibi siyasi önem taşıyan nitelikler, Evliya Çelebi'nin anlattığı hadiselerden çıkartılabilmektedir. Örneğin Osman Gazi'den sonra Orhan Gazi'nin bey olması olayında yetmiş yedi büyük evliyanın Orhan Gazi'nin yanında bulunması, bir meşruiyet zemini sağlamıştır. Yine 1356'da Gazi Orhan Bey'in oğlu Süleyman Gazi'nin İstanbul'un fethine yönelmesi, Evliya Çelebi'ye göre yetmiş büyük evliyanın ve özellikle Hacı Bektaş-ı Veli'nin izni ve yol göstericiliği ile gerçekleşmiştir (Evliya Çelebi, 1996: 34).

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde aktardığı hadiseler arasında birinci cildin önemli kısmını teşkil eden İstanbul'un muhasarası, bilginlerin siyasi gücü açısından işlevsel bir anlatımdır. Fatih Sultan Mehmed Han Manisa'da bulunduğu esnada Fransızların Akka Kalesi'ni, Filistin'i ve Taberistan'ı ele geçirmeleri, binlerce Müslümanı aileleriyle birlikte esir etmeleri üzerine, üzüntüsünden ağlayan Sultan'ı Ak

Şemseddin'in teselli etmesi, bilginlerin siyasi gücü açısından anlamlıdır: *"Ağlama padişahım, küffarın bu Akke kal'asından alduğı ganimet akidelerinden ve pişmiş helvalarından İslambol'ı feth ideceğin günler pişmiş helva yersiz. Amma ol gün gazi olup cümle guzat-ı müslimine adalet eyleyüp kādi ve gazi ve rāzī ol"* (Evliya Çelebi, 1996: 35).

Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmed'e verdiği bu teselli, siyasi açıdan hem bir öğüt hem de yol gösterici bir ifadedir. Seyahatname'nin birinci cildindeki, *İstanbul'un Ebü'l-feth Sultan Muhammed Hân tarafından on birinci defa kuşatılması hakkındaki bölüm*de, İslam askerinin başında yetmiş yedi evliya bulunması, bilginlerin siyasi açıdan taşıdıkları değerin göstergesidir. Evliya Çelebi bu evliya ve ermişler arasında; Akşemseddin, Sivaslı Kara Şemseddin, Molla Güranî, Hazret-i Emir Buhari, Molla Fenâri, Cebe Ali, Ensâri Dede, Molla Pulat, Aya Dede, Horoz Dede, Hatab Dede ve Şeyh Zindanî gibi isimleri zikretmektedir (Evliya Çelebi, 1996: 36).

Evliya Çelebi'nin İstanbul'un muhasarası anlatımında hem Osmanlı ordusunun başında bulunan bilginler önem teşkil etmekte hem de İstanbul dâhilinde *Yâ Vedûd Sultan*'ın siyasi önemi izlenebilmektedir. Kale içinde Yâ Vedûd Sultan'ın *fetih olmasın* dualarına karşı, bir araya gelen evliya ve ermişlerden Akşemseddin'in Fatih Sultan Mehmed'e söyledikleri, bilginlerin siyasi gücünün bir göstergesidir: *"Beyim, sen elem çekme. Bu kaleyi fethedeceğini daha şehzadeliğinde sana müjdelemiştik. Fakat Allah'ın hikmeti, kalenin içinde Şeyh Maksûd'un halifelerinden Yâ Vedûd adında bir meczup vardır. O ölmeyince bu kalenin fethi imkânsızdır. Amma elli günde ölür."* (Evliya Çelebi, 1996: 37).

Akşemseddin'in İstanbul'un fethinden sonra yaptığı konuşma, bilginlerin hem toplumsal hem de siyasal mahiyetlerinin bir göstergesidir: *"Ey Müslüman gaziler! Bilin ve agah olun ki, hepinizin hakkında Ahir Zaman Peygamberi, yaratılmışların en büyüğü şöyle buyururlar; 'Kostantıniyye mutlaka feth olunacaktır. Onu feth eden komutan ne güzel komutan, onun askeri ne güzel askerdir.' Şimdi, inşallah hepimiz af olunmuşuzdur. Fakat bu savaş malını israf etmeyip, İstanbul içinde hayır ve faydalı işler yapıp, padişahınıza itaat ediniz. Osmancık'tan bu ana gelinceye kadar padişahlarınıza 'Bey' derdiniz. Şimdiden sonra 'Sultan' deyiniz. Ve ziyafette size ekmek dağıttığı için hün (kan) ekmeğidir, 'hünkar' deyin."* (Evliya Çelebi, 1996: 45).

Osmanlı Devleti'nde padişahların bilginler, şeyhler, evliyalar ve ermişler ile görüş alışverişinde bulunması, onların tavsiyelerine uyması, yol göstericiliklerini kabul

etmesi, bir siyasal kültür unsurudur. Bunun örnekleri, Seyahatname'nin farklı yerlerinde geçmektedir (Evliya Çelebi, 1996: 83, 115, 182, 183). Melek Ahmet Paşa'nın sadrazamlık mührünü Halep'te bulunan İbşir Paşa'ya gönderirken bu konu hakkında bütün bilginlerin ve salihlerin fikirlerine müracaat etmesi, bilginlerin siyasi hadiselerdeki kilit rollerine bir başka örnektir (Evliya Çelebi, 1996: 15).

Siyasal dilin kullanıldığı metinler olan mektuplar, kamu otoritesinin üslûp ve niyetini en belirgin sözcük ve sıfatlarla açıkladığı için öneme haizdir. Bernard Lewis'in belirttiği gibi, ilk dönemlerde Osmanlı hükümdarları ve vezirleri Avrupa'nın *barbar* dillerini öğrenmeye tenezzül etmemişlerdir. Elzem olan temaslar İstanbul'daki elçilikler aracılığıyla yapılmıştır. Mektuplar Osmanlı padişahlarının yabancı hükümdarlarla aralarına ciddi mesafe koydukları metinlerdir. Devletler arasındaki mektuplar aynı zamanda birer statü ve ihtişam göstergesi olmuştur (Lewis, 1992: 87-88).

Evliya Çelebi'nin eserinde aktardığı olaylardan biri olan *Girit'in fethi* bölümündeki diyaloglar ve Venediklilerin gönderdiği mektup konuyu örneklendirecek tarzdadır. Sultan Ahmed Han zamanında yapımına başlanan Yeni Camii (Sultan Ahmed Camii) için görkemli bir temel atma töreni düzenlenmiş, takip eden görüşmeler boyunca Camii'nin tamamlanması için büyük vakıfların gerektiği konuşulmuş ve bu amaçla da Girit'in fethine niyet edilmiştir. Ulemadan bir zat olan Üsküdarlı Mahmud Efendi'nin yol göstermesi ile önce güzellikle istenen Girit adası için Venedik kralının yazdığı cevap şu şekildedir: *"Âl-i Osman'ın güzîdesi, on altıncı pâdişâh-ı azimü'ş-şan ebbedallahu devlete hu ilâ inkırâzu'd-devrân, Mekke ve Medine ve Kuds ve Irâk-ı Arap ve Acem pâdişâh-ı Sultan Ahmed Hân pâdişâhımızsüz. Hak Te'âlâ vücud-ı şerifiniz hatâlardan hıfz edüp devâm-ı devletiniz dâ'im ola. Bizcileyin bir pespâye ve ednâ Penç Pirim'den Girid cezîresin ricâ eylemişsüz. Altı kere yüz bin re'âyâsıyla ve yetmiş altı pâre kal'asıyla ve senevi yedi Mısır hazinesi hâsıl olur yedi yüz yetmiş pâre kurâsıyla ve yedi aded altun ve gümüş ve gayri me'âdinleriyle yedi yüz yetmiş mil ihâta eder cezire-i Giridimiz ki hasretü'l mülûdur, anı size verelim."* (Evliya Çelebi, 1999a: 84). Venedik kralının mektubundan anlaşılacağı üzere, Osmanlının görkemi sadece ülke içinde bir gösteriden ibaret değildir. Mektupta geçen padişah sıfatları, saltanatın ihtişamının bir başka devlet tarafından da kabul edilip benimsendiğinin bir işaretidir.

Seyahatname'de yer alan siyasal hadiselerden bir diğeri İran şahlarından Şah Tahmasb'ın mektubudur. Evliya'nın aktarımı ile Sultan Süleyman Han, Süleymaniye Camii'nin yapımı esnasında binanın sağlamlaşması için camii inşaatına yaklaşık bir yıl

ara verdirmiştir. İran Şahı Şah Tahmasb, Süleyman Han'ın camii yarım bıraktığını sanarak bir büyükelçi ile bin çanta mal ve pek çok kıymetli mücevher göndererek şu mektubu yazmıştır: *"Mesmü'muz oldı kim câmi'i itmam itmeğe kudretiniz kalmayup ferâgat itmişsiz. Size dostluğa binâen şu kadar mâl-ı hazâyin ve bu kadar cevâhir-i [gûnâ-gûn) (...) gönderdik bu cevâhirleri fürûht idüp ve bu mâlı masrûf edüp câmi'i itmâm eylemeğe sa'y-i itimâm idüp bizim dahi hayratınızda hissemiz ola"* (Evliya Çelebi, 1996: 64).

Şah'ın mektubundaki ifadelerine son derece kızan Süleyman Han, Şah'ın gönderdiği bin çanta mal ve parayı elçinin gözü önünde İstanbul Yahudilerine dağıtıp elçiye hitaben Şah'a iletmesi için şöyle demiştir: *"Râfizî rûz-ı kıyâmet har büved zîri Yehûd böyle olıcak seyre süvâr olacak Yehud tâ'ifesi efendilerinize malınız nasib ola kim rûz-ı kıyâmetde size süvâr oldukda mahmiz ve tâziyâne urmayalar. Yohsa sizcileyin târikü's-selât kavm câmi' hayrâtında 'alakâları ne ola*" (Evliya Çelebi, 1996: 64). Sultan Süleyman Han daha sonra elçi vasıtası ile gönderdiği namede ihtişamlı ifadeler kullanmıştır. Şah'ın gönderdiği mektubun içeriği bir yana, kullanılan siyasal dil dahi Osmanlı padişahını öfkelendirmektedir. Evliya Çelebi'ye göre Süleyman Han, Âl-i Osman'ın ihtişamına göre davranmıştır.

Yabancı devletlerle mektuplaşmada kullanılan siyasal dil, iç meselelerle ilgili mektuplaşma hadiselerinde de görülmektedir. Van'a tayin edilen Melek Ahmet Paşa'nın bölgedeki huzursuzluğun sebebi olarak gösterilen Bitlis Hanı Abdal Han'a yolladığı nasihat içerikli, ikaz tarzındaki mektubu bu tarzdadır. Mektubu bizzat Evliya Çelebi'ye yazdıran Melek Ahmed Paşa, namesinde siyasal dilin kullanımına dair birçok örnek vermektedir: *"Devlet-i Âl-i Osmân'ın mûhini olan sen ki Abdâl Hân-ı dâll nâm şakî-i pür-ızlal, kavm-i Rojikiyân eri, ar [u] nâmûsdan beri vü ârî olup Âl-i Abbâsiyân neslinden ve Sultân Evhadehullah'ın ırk-ı tâhirindenim deyü ol zu'm-ı fâsid ile la'anallahu'd-dâhile ve'l-hârice la'netin kabûl eden Hâricilerden ashâb-ı rıfz [u] ilhâd ve erbâb-ı fitne vü fesâd ehli ile âlude olan Yezîdi Ekrâd, urûk-ı nâ-tâhirindensin kim mezâhib-i erbâ'adan hâric olan Hâricî ve Ca'ferî ve Cebrî ve Kaderî ve Hululî ve Hurufî ve Zeminî ve Hummûsî ve Vasî'i mezheb olan fırak-ı dâllden bir bi-mezhebler ile ihtilat etmiş Hâricî mezhebin ve cemî'i mudhıkân u keşmeran ve mutrıbân zümresiyle lu'b lehve meşgûl ve hem-celis ü hem-enis olup fısk u fücûr ile âlûde ve [Ayet: "muhakkak ki kıyamet gününe kadar lanet senin üzerine olacaktır.]"* (Evliya Çelebi, 1999b: 129).

Melek Ahmed Paşa'nın mektubu Bitlis Hanı Abdal Han'a ulaşıp okununca Han'ın verdiği ilk sözlü tepki, Osmanlı Devleti'nde yerel beylerin siyasal iktidara karşı zihniyet ve tutumlarının bir göstergesidir: *"Bre cânım, biz ne acâ'ib cürüm sâhibi olup vâcibül'l-katl olmuşuz kim ilimiz vilayetimiz nehb ü gâret olup bu kadar itâb u ikâba müstahak olayız. Emir Hûdâ'nındır, iki el bir baş içündür*." (Evliya Çelebi, 1999b: 129).

Siyasal iktidarın ikazına karşı, meydana gelen olayı *Emir Hûdâ'nındır* diyerek karşılayan bir yerel beyde dahi İslami terminolojinin kullanılması, siyasal kültürü betimler niteliktedir. Abdal Han'ın Melek Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektupta da İslami siyasal dilin, siyasal olaylarda hangi şekillerde kullanıldığına dair deliller mevcuttur: *"Evvelâ hamd idelim Hâlık-ı Bîçûn'a kim beni Âdeme akl-ı küll verüp cümle hayvânâtdan evvel eşref-i mahlûk etdi kim hayr u şerri ve zarar [u] nef'i bilüp müfsidin ve hâsidin ve mekkârların hiyel ü şeytanatına aldanmayup bî-garaz müselmanlara taşra umûrun su'âl edüp hakimü'l-vakt olan adâlet ede. Bu revâ mıdır kim bu zerre-i nâçîzin zerre kadar hatâsın sütûr etmeyûp sû-i zan ile deryâ-misâl askerî ser-i sa'âdetinize cem' eyleyüp tarafeynde ceng [ü] cidal ve harb [ü] kıtâl ola da rûz-ı mahşerde sizden su'âl olunmaz mı*?" (Evliya Çelebi, 1999b: 129).

Siyasal iktidarın temsilcisine karşı kamu otoritesini kabullenir tarzda yazılan bu mektup, kullanılan semboller düzeyinde ise kamu otoritesinin elbette hesaba çekileceğini ima ederek İslami terminolojiyi bir savunma biçimi olarak kullanmaktadır. Tarihsel tecrübelerden ve gelenekselleşen davranış biçimlerinden etkilenen siyasal kültür, mevcut dinamiklerini geçmiş hafızasından devraldığı için tarihî analizleri şart koşmaktadır. Bir anlamda 17. yüzyılın toplumsal ve siyasal hatırası olarak değerlendirilebilecek olan Seyahatname'de Evliya Çelebi, siyasete yakın olmasından ve seyahatleri nedeniyle son derece zengin toplumsal gözlemlerde bulunma şansı bulmasından dolayı bu çalışma için sınıflandırmayı dahi zorlayıcı derecede zengin materyaller sunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler çerçevesinde Osmanlı siyasal iktidarının oldukça uzun bir süre çok geniş bir coğrafyada değişik kültürler üzerinde hâkimiyet kurmasında etkili olan husus, kendisinden önce kurulan devletlerin tecrübelerini çok iyi özümseyip mutlak ve katı bir yönetim anlayışı benimsemek yerine pratik ve pragmatik bir zihniyete sahip olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin eşine az rastlanır derecede asırlar

boyunca kendini devam ettirmesi, devletin meşruiyet unsurlarını inşa ettiği zeminlerin, siyasal kültür ile uyum ve uzlaşma derecesi ile açıklanabilir.

Sonuç olarak, Türk kültürünün ve edebiyatının yazılı dönemine ait ilk eserler olmanın yanında her biri ayrı birer başyapıt niteliğindeki bu eserlerde siyasetin tüm bileşenlerinin ana tema olarak yer aldığı görülmektedir. Orhun Yazıtları'ndan Yenisey Yazıtlarına, Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi'nden Kutadgu Bilig'e, Atebetü'l Hakayık'tan Divân-ı Hikmet'e, Dede Korkut'tan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne kadar farklı dönemlere ait bu eserlerde siyasetin tüm yönleriyle, her açıdan işlendiği görülmektedir. Bu eserler geçmişte olduğu gibi günümüzde de değerini koruyarak Türk edebiyatı, tarihî, kültürü ve siyasi hayatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE SİYASET

İnsan, sosyal bir varlık olarak tarihî süreç içerisinde başından geçenleri, tecrübelerini ve düşündüklerini başkalarıyla paylaşma ihtiyacı hissetmiştir. İnsanoğlunun yapısından gelen bu paylaşma hissi dil aracılığıyla gerçekleşmiştir. Zamanla dil bu işleviyle çeşitli merhaleler geçirmiş ve edebî eserler meydana gelmiştir.

İlkel halk topluluklarından gelişmiş medeniyetlere kadar tüm toplumlar var oldukları günden günümüze kadar pek çok edebî ürün ortaya koymuşlardır. Yazıdan önce insanların kültür mirasları sonraki kuşaklara sözlü olarak taşınmıştır. Bu ürünler halkın kutsal mirası olarak o toplumun kültürel şifrelerini yansıtması açısından birer hazine özelliğine sahiptir. Bu yönüyle yazılı edebiyata da kaynak teşkil eden sözlü edebiyat, sosyal ve doğal olaylar çerçevesinde oluşarak topluluğun ortak ruhunu yansıtmaktadır (Aslan, 2008: 11).

Bir milleti millet yapan en önemli değer, o milletin kültürüdür. Milletin kültürünü oluşturan temel dinamik ise duyuş ve düşünüş bağlamında yine milletin kendi oluşturduğu edebî eserlerdir. Bu noktada halkın kolektif ruhuna, inanışlarına ve yaşantısına dayanan, millî şuurunu yansıtan, sosyal ve tarihsel birlikteliğinden beslenen, diliyle ve içeriğiyle halkın öz yaratmaları olan halk edebiyatı ortaya çıkmaktadır. Halk edebiyatıyla ilgili, Şükrü Elçin şöyle bir tanım yapmaktadır: *"Halk edebiyatı, Türk edebiyatının bütünü içinde geniş halk kütlesi ile tarikat zümrelerinin edebî zevk, düşünce, inanç ve hayat görüşlerini genellikle sade bir dille aksettiren veya Divan edebiyatı dışında kalan saz ve tekke şiiri nevinden ferdî mahsullerle malzemesi dile dayanan atalar sözü, destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, bilmeceler, mâniler, türküler, ağıtlar, ninniler vb. gibi ilk söyleyicileri genellikle de tespit edemediğimiz anonim veya ferdî eserlerdir."* (Elçin, 1997: 1).

Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve folklor adıyla bilinen bu bilim birçok millet tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Türklerde ise Tanzimat Dönemi'yle başlayan halka yönelme hareketlerinin devamında edebî ve sosyal alanlarda kullanılan *millet* ve *halk* kavramları benimsenmiş ve yayılmaya başlamıştır. Edebiyatın sadece aydınlara mahsus değil, halk için de olması gerektiği düşüncesi bu dönemde hem halk için hem de halk edebiyatı için önemli bir kazanım olmuştur. Böylelikle halkın öz

kültürünün yaratmalarıyla oluşan halk edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Türk halk edebiyatıyla ilgili ilk ve önemli çalışmalar Batılı Türkologlar tarafından başlatılmış, 20. yüzyılla birlikte bizde de önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Bireysellikten ziyade halkın kolektif şuurunu ve zevkini yansıtan halk edebiyatı mahsulleri, süreç içerisinde tekâmül ederek oluşmuştur. Devamında ortaya konan bireysel ürünlerin meydana getirilmesinde de tarihsel geleneğe bağlı kalınmaktadır. Halk edebiyatı ürünlerinin temelinde halkın ortak değerleri ve ahlaki yapısı yer almaktadır. İlk söyleyicileri belli olmayan bu ürünler bireysellikten ziyade milletin ortak ürünleridir ve bunlar milletin topyekûn düşüncelerine ve zevklerine tercüman olmaktadır. Bugün elimizdeki ürünler esasen binlerce yıllık Türk kültür ve medeniyetinin duyuş ve düşünüşüyle tekâmül ederek meydana gelmişlerdir. Yani kısacası bu ürünler *"Toplumun sahip olduğu geleneksel bilginin kodlanmış şeklidir."* (Levend, 1998: 25)

Zengin ve geniş bir mitolojik kökenden beslenen halk edebiyatı ürünlerinin barındırdığı motiflerin önemli bir kısmı Kur'an-ı Kerim'e ve peygamber kıssalarına, efsanelere, menkıbelere ve halk inançlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte farklı milletlerin mitolojileri, felsefe, bilim, tekke-tasavvuf çevreleri de Türk halk edebiyatını etkilemiştir. Kaynağı yabancı kültürler olan motifler de zamanla millî kültüre dâhil olmuş ve halk arasında mahallileşmiştir.

Halk edebiyatını teşekkül ettiren temel konuların başında anonim halk edebiyatı vardır. Anonim halk edebiyatı: *"Sözlü gelenek ortamında yaratılan veya zaman içinde ilk söyleyicisinden bağımsızlaşarak kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılan halk edebiyatı ürünleri için kullanılan bir terimdir."* (Açа ve Ercan, 2006: 113). Anonim halk edebiyatı da kendi içinde mensur anlatı türlerinden, manzum ürünlerden ve hem manzum hem de mensur karışık ürünlerden oluşmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde mensur, manzum ve manzum-mensur karışık türlerdeki çok sayıda eser incelenmiş ve halk edebiyatı ürünlerinde siyaset konusunun ne şekilde yansıdığı çok yönlü olarak tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1. Anlatı Türlerinde Siyaset

Mensur türler, halk edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Sözlü gelenekte oluşan, zamanla ilk yaratıcılarının unutulmasıyla bağımsız hâle gelen, kuşaktan kuşağa aktarılan, değişen ve gelişen mensur eserler halk edebiyatı içerisinde oldukça önemlidir.

Bu çalışmaya konu olan siyaset mevzusu, halk kültürünün anlatmaya dayalı kısmını teşkil eden mensur türlerde incelenmiştir. Çalışmanın bu başlığında Türk kültürünün yaşatıldığı birçok yöreye ait efsanelerde/menkıbelerde, masallarda, Türk kültürünün mitolojik çağdan günümüze kadar gelen destanlarında, çok sayıda halk hikâyesinde ve fıkralarda siyaset konusunun hangi yönleriyle yer aldığı ve konunun bu anlatıları ne şekilde etkilediği işlenmiştir.

2.1.1. Efsanelerde/Menkıbelerde Siyaset

Hikâye oluşturma ve onu dinleme ihtiyacı, anlatı geleneğini tarih boyunca insanlığın hizmetine sunmuştur. Tarihî süreç içerisinde gelişen ve yeni şekillerle beliren anlatı geleneği sosyokültürel yapıya ayak uydurarak çoğalmış, çeşitlenmiş ve nesilden nesile aktarılmıştır. Her nesil geçmişten gelen bu halk anlatılarını içinde bulundukları zamanın ve coğrafyanın şartlarına göre yeniden biçimlendirmiştir. Halk anlatıları geçmişe dayalıdır; ama çağa ayak uydurabilmeleri yönüyle yeni ve güncel bir yapıya da sahiptir. Kökenlerinin geçmişe dayanmasına rağmen her dönemde anlatılmaları ve dinlenmeleri yönüyle güncel olan ve varlığını sürdüren anlatı türleri içinde efsaneler ve menkıbeler önemli bir yere sahiptir.

Halk bilimi açısından bakıldığında, pek çok bilim insanının efsane terimini açıklamak için çeşitli tanımlar ürettiği görülmektedir. Bahaeddin Ögel'in *"Bir milletin mitolojisinin canlı ve yaşayan varlıkları"* (Ögel, 2001a: 8) olarak nitelendirdiği efsaneleri Şükrü Elçin, *"İnsanoğlunun tarih sahnesinde göründüğü ilk devirlerden itibaren aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, âdet, anane ve merasimlerin teşekküllerinde az çok rolü olan bir çeşit masallar"* (Elçin, 2000: 314-315) olarak tanımlamaktadır. Saim Sakaoğlu, efsanenin en iyi bilinen ve diğer tariflerinin dayandırıldığı Grimm kardeşlerin *"Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir."* (Sakaoğlu, 2009: 19) tanımını aktardıktan sonra, bu tarifin şu üç unsuru kapsadığını belirtmektedir:

1. Efsane, anlatıcının tarihî zaman kavramı içinde uygundur. Şöyle ki:
    a. Efsane, muayyen bir tarihî (gerçek veya hayali) hadise ile birleştirilmiştir.
    b. Efsane, muayyen bir şahısla, yani bir ad verilen tarihî (gerçek veya hayali) bir şahsiyetle birleştirilmiştir.

2. Efsane, anlatanın coğrafi alan kavramına uygundur; yani o, belirli bir yerle birleşmiştir.
3. Efsane hakikî bir hikâyedir. Gerçi o, tabiatüstü hadiselerle iş görür, ama anlatıcıları tarafından ona inanılır. Onu anlatanın ve dinleyenin hakikî dünyasına mahsusmuş gibi itibar edilir." (Sakaoğlu, 2009: 19).

Pertev Naili Boratav, efsanelerin en önemli özelliklerinin inandırıcılıkları olduğunu vurgulamakta ve efsaneler için: "*Anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu nitelikleri ile efsaneler masallardan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır."* (Boratav, 2000a: 106) demektedir. Efsanelerin inandırıcılık özelliği, anlatıldıkları bölgelerin kültürel yapıları üzerinde etkin olmalarının en önemli sebebidir. Boratav'ın dikkat çektiği, efsanelerin hikâye ve destana yaklaşma özelliğini Ögel de belirtmektedir. Ögel: "*Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani légende'dir"* (Ögel, 2001a: 5) demektedir.

İncelediğimiz eserlerden ve halk bilimcilerin tanımlarından hareketle efsane hakkında şöyle bir tanım yapmak mümkündür: Efsaneler, kaynağını geçmişte yaşayan milletlerin şuurunda önemli yer edinmiş kişi ya da olaylardan alan, nesilden nesile aktarılan, doğaüstü motifler içeren, toplumun bilincinde, bilinçaltında, dinî ve din dışı inanışlarında önemli yer tutan ve belli formları olan halk anlatılarıdır.

Efsaneler üzerine özellikle son dönemlerde oldukça fazla çalışma yapılmasına rağmen, onun benzer halk anlatı türleri ile arasındaki farklılıklar ve işlevleri tam olarak belirlenebilmiş değildir. Genel olarak halk anlatılarının, somut olmayan kültürel mirasın aktarımında taşıyıcılık işlevini üstlendiği bilinmektedir. Bununla birlikte bütün halk anlatıları, sosyal bir işleve sahiptir. Halkın inanç, kültür ve ananesinden doğmuş olan efsaneler, içinde birçok öğretiyi barındırmaktadır. Bu bağlamda efsanelerin toplum içinde önemli fonksiyonları vardır.

Her efsane beslendiği, kaynaklandığı köke göre ayrı bir teşekkül sürecinden geçmektedir. Mitolojik köklü efsaneler, çok eski zamanlarda teşekkül etmişlerdir. Halk, varlığını ve oluş sebebini açıklayamadığı cisim ve olayları izah etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu izahlar, zamanla halkın muhayyilesinden onlara katılan yeni hayalî unsurlarla birlikte bütünleşerek efsaneye dönüşmüştür. Bu tür efsaneler günümüzde de anlatılmaktadır. Tarihte olmuş bir olay, zamanla halk muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birleşerek kronolojik tarih olmaktan çıkıp efsaneye dönüşmüştür. Aynı şekilde tarihte yaşamış bir kahramanın maceraları da bünyesine ilave edilen hayalî

unsurlarla karışarak zamanla efsaneleşmiştir. Bu efsaneler, eski kahramanın veya olayların etrafında birikir ve bu süreçte bünyelerine bazı yeni hayalî unsurlar da eklenir. Eski anlatmalar, yeni dinin çevresinde birikerek geniş kitlelere yeni dini tebliğ etme fonksiyonunu yüklenir. Aynı şekilde din büyüklerinin maceraları, dilden dile aktarılırken bünyesine ilave edilen hayalî unsurlarla karışarak, yoğrularak efsaneye dönüşmektedir. Halk, dinî emir ve kaideleri daha iyi anlatabilmek için din büyükleri etrafında birtakım anlatılar oluşturmuştur. Yalnız şunu unutmamak gerekir ki, bir olayın efsaneye dönüşebilmesi yahut bir kahramanın etrafında efsane oluşabilmesi için, o olayın veya kahramanın halk için çok önemli olması, halkın tarihinin, kaderinin akışını değiştirmiş olması gerekmektedir (Oğuz, 2004: 120-121).

Efsane konusu içerisinde dinî şahsiyetler hakkındaki anlatıların isimlendirilmesinde menkıbe terimi kullanılmaktadır. Arapça nekabe (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak yahut haber vermek) kökünden türeyen menkabenin çoğulu menakıptır. Sözlükte, *"Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye"* (Türkçe Sözlük, 2011: 1653) şeklinde geçmektedir. Menkabe: *"çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvaline (durumuna) ait fıkralar, hikâyeler."* (Devellioğlu, 1993: 615) dinî içerikli efsanelerdir. Daha geniş anlamıyla peygamberlerin, sahâbelerin, tarihî şahsiyetlerin, mezheb imamlarının ve sûfîlerin övülecek fazîlet ve meziyetlerini anlatan rivâyetler demektir. Tanrı'ya yakın olan velilerin etrafında oluşan olayları anlatan eserlere *menakıbname* denmektedir. Menkabelerin esasını kerametler teşkil etmektedir.

Ait olduğu toplumun kültürel ve ahlaki değerlerini yansıtma, hemen bütün halk anlatılarında karşımıza çıkan bir özellik olmakla birlikte, efsanelerin inanç temelleri etrafında teşekkül etmesi bu türün önemini diğerleri arasında bir adım daha öteye taşımaktadır. Nihayetinde efsanelerin gerçek olayları anlattığına inanılmakta ve anlatanın da dinleyenin de onu bu bakış açısıyla yorumladığı ve kendine göre biçimlendirdiği bilinmektedir. Ayrıca her efsanenin toplumun inanç ve ahlak değerlerine gönderme yapan, onları sürdürmeyi, önemli addetmeyi öğütleyen bir mesajı vardır ki, bu mesaj içerme, efsanenin gerçekliğine inanılma özelliğini de daha önemli kılmaktadır. Böylece kendisine inanılan anlatı, yani efsane, toplumsal öğretiyi kabul ettirme işlevi gören mesajını iletebilmektedir. Efsanelerin tüm bu vasıflarından hareketle, kültürel aktarımda önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çok çeşitli konu yelpazesine sahip olan bu efsanelerde siyasi olayların işlenmiş olması da gayet

olağandır. Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kıbrıs, Malatya, Muğla ve Şanlıurfa gibi çeşitli yörelerden derlenmiş olan efsane örnekleri incelendiğinde Türk siyasi hayatının dikkat çekici önemli konularının efsanelerde yer aldığını görmek mümkündür. Bu efsaneler şu başlıklar altında incelenebilir.

2.1.1.1. Türk Töresi

Türklerde töre, örf ve âdetlerin kesin hükümleridir. Orhun Yazıtları'nda, töresiz bir boyun ya da devletin varlığını sürdüremeyeceği belirtilmiştir. Töre sayesinde Türkler siyasi, hukuki, sosyal, ahlaki ve dinî hayatı nizama sokmuşlardır. Töre, Türklerde kanun anlamına gelmekte, fakat bu anlamla sınırlı kalmamaktadır. Çünkü törenin içinde sadece yazılı kanunlar değil, yazılmamış teamüller de bulunmaktadır. Töre, geleneği temsil etmektedir ve Türk toplumunda sosyal ve siyasal bütünleşmenin temel ayağını töre oluşturmaktadır.

Türk töresi tesadüfen meydana gelmemiş; aksine yüzyılların birikimiyle, milletin varlığı, ortak düşüncesi ve kanaatleriyle oluşmuştur. Töre, Türk milletiyle doğar, büyür; ama asla millet ile yok olmaz. Kısacası *il gider, töre kalır*. İncelenen efsanelerde de Türk töresinin farklı yönlerini görmek mümkündür.

Baykuş ve Yarasa adlı efsanede, karısını çok seven ve onun sözünden çıkmayan bir padişah anlatılmaktadır. Karısı padişahtan kuş tüyü yastık istemiştir. Padişah bu isteği yerine getirebilmek için bütün kuşların tüylerini dökmelerini emretmiştir. Bütün kuşlar bu isteği yerine getirmiş; fakat baykuş getirmemiştir. Kendisine neden böyle yaptığı sorulduğunda ise: *"Bir padişah avradın sözünü tutarsa, bir kuşa dahi hükmü geçmez olur."* (Önal, 2003: 138) demiştir. Efsanenin Gaziantep'te ve Elazığ'da Hz. Süleyman'a bağlı olarak anlatılan varyantları da mevcuttur. Bu efsaneler Türk devletlerinin yönetim anlayışlarında kadının yeri ve rolü hakkında önemli çıkarımlar sağlamamıza yardımcı olmaktadır. Efsanede hükümdar, eşinin sözünü dinlediği ve isteklerini yerine getirmeye çalıştığı için baykuş tarafından alegorik bir şekilde yadırganmıştır. Hükümdarın kadın sözüyle iş tutmaması gerektiği belirtilmiştir. Hâlbuki Türk tarihine ve töresine bakıldığında durumun hiç de böyle olmadığı açıkça ortadadır. Bilindiği gibi Türk tarihi boyunca kurulan devletlerde kadınlar, toplumsal hayatta olduğu gibi siyasal hayatta da önemli rol oynamışlardır. Bilinen en eski Türk devleti olan Hunlar döneminden itibaren kadın ve erkek arasında ayrım yapılmadığı ve kadının, erkeğin tamamlayıcısı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Devlet yönetiminde bazı

durumlarda kadının, kağana vekâlet etmesi ya da kurultaylara katılması Hun tarihinde sık rastlanan bir durumdur. Yine Göktürklerde ve Uygurlarda hatun, devlet idaresinde kağanla birlikte söz sahibidir. Emirler ve kararlar, kağanla birlikte hatun tarafından da imza edilmektedir. Orhun Yazıtları'nda: *"Yukarıda Türk Tanrısı, Türk'ün kutlu ülkesini öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye babam İlteriş Kağan ve annem İlbilge Hatunu (Tanrı) halk içerisinden çekip yukarı çıkarmış."* (Ergin, 2003: 21) şeklinde geçen ifade, kadının siyasi hayatta sahip olduğu konumu göstermesi açısından önemlidir. İslamiyet'in kabulünden önce var olan bu durum İslami dönemde hüküm süren Türk devletlerinde de farklılık göstermemiş ve kadının siyasi hayattaki varlığı hep devam etmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hanedan üyesi kadınlar siyasette hep etkin olmuşlardır. Sultanların kendilerine ait orduları, divan teşkilatları ve hazineleri olmuştur. Sultanlar aktif bir şekilde siyasetin içinde yer almışlardır. Nitekim Ziya Gökalp Türk töresinde kadının siyasi hayattaki yerini: *"Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemişler ve saygı göstermemişler."* (Ziya Gökalp, 1970: 35) şeklinde izah etmiştir. Görüldüğü gibi kadının siyasi hayattaki yeri, bu efsanede anlatılan şekilden daha farklı bir konumdadır. Türk töresinde kadınlar, sosyal hayatta olduğu gibi siyasi hayatta da eşlerinin en büyük yardımcısı ve tamamlayıcısı durumundadır.

Battal Gazi'ye bağlı olarak anlatılan bir efsanede, Battal Gazi'nin eskiden şehitlerin ölmediğine inanmadığı anlatılmaktadır; fakat bir savaşta Battal Gazi düşman askeri tarafından sıkıştırıldığında, yanında şehit olan arkadaşı Deli Hüsrev'in yerinden kalkarak kendisine yardım ettiği, düşman askerini öldürdüğü ve sonrasında tekrar yerine yattığı söylenmektedir (Yağbasan, 2013: 88). Bu efsanede şehitlik makamının yüceliğine ve şehitliğin Türk-İslam kültür ve medeniyeti içerisindeki yerine değinilmiştir. Bilindiği gibi şehitlikle alakalı birçok ayet ve hadis mevcuttur. İslam inanışında şehitlerin ölmediğine; onların Allah katında çok önemli bir yere sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu gerekçeyle tüm Türk devletlerinde vatan uğruna şehit olmak en kutsal görev sayılmıştır.

Çermikli Seyfullah Bey adlı efsanede, Seyfullah Bey'in Genç Halil Ağa'yı kendine düşman bilip öldürmesi, bunun neticesinde Halil Ağa'nın annesinin ve kardeşinin bir yolunu bulup Seyfullah Bey'i öldürmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 46-47). Efsanede anlatılan olay içinde Türk kültürünün ve Türk töresinin önemli bir yönüne de değinilmektedir. Efsaneye göre bir yöre beyi olan Seyfullah

Bey'in, bağlı olduğu sancak beyine iki yılda bir armağanlar götürüp biat ederek beyliğini tekrar tasdik ettirmesinden bahsedilmektedir. Burada dikkat çeken husus, Anadolu Beylikleri içinde hiyerarşik bir yapının bulunduğu, merkezi otoritenin önemli görüldüğü ve her beyin bağlı bulunduğu beye karşı çeşitli sorumluluklar taşıdığıdır. Türk tarihinde merkezi otoritenin güçlü olmadığı dönemlerde, taşra teşkilatlarının başına buyruk hareketler sergilediği, hatta bu hareketlerin çoğu zaman devlete isyana kadar uzandığını görmek mümkündür. Bu efsanede ise dönemin Türk devletinde merkezi otoritenin sağlam olduğu ve beyin daha üst mertebedeki beylere bağlılığını bildirdiği görülmektedir.

Çelebiler Evi adlı efsanede, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'nden geri dönerken Diyarbakır'da Ermeni bir zanaatkârın evine konuk olup misafir edilmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 162-163). Efsanede Ermeni zanaatkâr Sultan IV. Murad'ı gayet iyi bir şekilde misafir etmiş ve Hristiyanlar için perhiz ayı olmasına rağmen Sultan ile birlikte oturup yemek yemiştir. Sultan, bu durumu öğrenince Ermeni zanaatkârın padişahtan korktuğu için dininin gereklerini yerine getirmediğini düşünmüş ve kendisine: *"Bizim, insanların vicdanına ve dinîne baskı yapacak kadar töresiz olduğumuzu kim söyledi sana"* (Helimoğlu Yavuz, 1992: 163) diyerek öfkelenmiştir. Burada dikkat çeken nokta Osmanlı töresinde dinî ve vicdani hoşgörünün ne denli önemli bir konu olduğudur. Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş döneminden itibaren Müslüman Türk toplumuna istinat eden bir yapıya sahiptir. Fethettikleri yerlerde, idarelerine aldıkları halkların dinî ve vicdani hürriyetlerine müdahale etmemişler, hatta onları her türlü baskıdan da korumuşlardır. Onlara karşı toleranslı davranmışlar, onları inanç ve fikirlerinde serbest bırakmışlardır. Gerek sosyal hayatta gerekse de siyasi ya da iktisadi hayatta, Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında hiçbir fark gözetilmemiştir. Osmanlıda gayrimüslim halk askerlik ve vergi uygulamalarının haricinde Müslüman halka tanınan hak ve hürriyetlerin tamamına sahiptir, hatta Müslümanlardan daha fazla hakka sahip oldukları dönemler dahi olmuştur. Hristiyan dünyasında değil başka dine, başka mezhebe bağlı olan insanların dahi cezalandırıldığı bir çağda Osmanlı, tüm insanlık için barışın ve huzurun simgesi hâline gelmiştir.

2.1.1.2. Tarihî Gerçeklik

Efsaneler, halkın sosyokültürel anlamda yaratmalarının bir yansıması olarak gerçeklikle iç içe yaşayabilmektedir. Böylelikle tarihî olaylar, içerdikleri bilgi ve

malzemelerle edebî ürün mantığı çerçevesinde yorumlanmaktadır. İncelenen efsane metinlerinde de siyasi tarihte yaşanmış olayların halkın zihninde önemli yer edindiği, özellikle savaşların ya da mücadelelerin bilinen yönlerinin dışında bilinmeyen yönlerinin de efsaneler vasıtasıyla aktarıldığı görülmektedir.

Bırkleyn Mağaraları efsanesinde, İskender-i Zülkarneyn'in başından geçenler anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 187-188). Efsaneye göre İskender'in başının iki tarafında iki büyük ur vardır ve bu urlar kendisine çok acı vermektedir. İskender-i Zulkarneyn'e bağlı olarak anlatılan başka anlatmalarda da İskender'in başında boynuza benzer bu çıkıntılardan bahsedilmektedir. Efsanede İskender rüyasında, başındaki urların dermanının Diyarbakır'ın Lice ilçesindeki Bırkleyn Mağaralarında bulunan suda olduğunu görür. Bunun üzerine Lice'ye gidip o suda yıkanır ve bir boynuzu iyileşir. Lice'yi ziyareti uzayınca halk arasında panik ve huzursuzluk zuhur eder. Bunun üzerine İskender-i Zülkarneyn halka kızarak Lice'yi zapt eder. Efsanede Lice'nin İskender tarafından alınması bu sebebe bağlanır.

Bulduklar adlı efsanede Artukluların, Miyafarkin'i (Silvan) ele geçirmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 138-139). Efsanede dikkat çeken nokta, Artukluların, Silvan'ı ele geçirdikten sonra bütün halkı kılıçtan geçirmesi ve sadece Kale emiri Emir Hüsamettin'in gebe eşini sağ bırakmalarıdır. Daha sonra doğan çocuk *Bulduk* adını alır ve babasının intikamını alır. *Bulduk* adı, daha sonra yörede beylerin unvan olarak kullandığı bir ad olarak kalır.

Yedi Kardeş Burcu efsanesinde, Bizans İmparatoru'nun Diyarbakır Kalesi'ni almak için düzenlediği seferde, kale içindeki yedi kardeşin uyguladığı taktik sonucunda Bizans'ın bozguna uğraması ve Bizans ordusunun geri çekilmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 152-153). Efsaneye göre Bizans İmparatoru büyük bir orduyla Diyarbakır'a gelir ve kalenin anahtarının kendilerine teslim edilmesini ister. Kalede bulunan yedi kardeşin içinden biri, düşman elçisine: *"Kaleyi teslim mukadder oldu yalnız, bir şartımız var. Biz Türkler, henüz kimsenin ayağına gitmedik. Tekfurunuz zahmet buyursun, kalenin anahtarını bizden burada teslim alsın."* (Helimoğlu Yavuz, 1992: 153) demiştir. Daha sonra İmparator ve ordu komutanları anahtarı almak için kaleye gelmişler; fakat yedi kardeş kaleye döşedikleri cephaneleri patlatarak Bizans komutanlarını ve kendilerini havaya uçurmuşlardır. Bunun sonucunda Bizans ordusu bozguna uğramış ve geri çekilmiştir. Bu efsanede dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Birincisi yedi kardeşin vatan müdafaası için gözlerini kırpmadan ölüme

yürümesi, ikincisi ise Türklerin hiç kimsenin ayağına gitmeyeceğini belirterek düşman komutanlarını kaleye çağırmasıdır. Türk milleti, tarih boyunca gerek kurdukları devletlerle gerek savaş meydanlarındaki başarılarıyla dünya tarihine damga vurmuşlardır. Efsanede de bahsedildiği gibi yenildikleri savaşlarda dahi düşmana boyun eğmemişler, düşmandan aman dilememişlerdir. Nitekim bu efsanede de bu durumun örneği görülmektedir.

Ahmet Gazi efsanesinde, Menteşe Beylerinden Ahmet Gazi'nin Bizans halkının yaşadığı Beçin Kalesi'ni nasıl fethettiği anlatılmaktadır (Önal, 2003: 169-172). Efsanede adı geçen Menteşe Beyliği, Selçuklu Devleti'nin çökmesinden sonra Ege'de kurulmuş bir beyliktir. Menteşe Beylerinden Ahmet Gazi; Marmaris, Fethiye, Muğla dolaylarında hüküm sürmüştür. Ahmet Gazi, Sultan Orhan ve Sultan Murad Hüdavendigar dönemlerinde yaşamış, Kosova Savaşı'nda Sultan Murad'ın yanında savaşmış, Osmanlıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Ayrıca Ahmet Gazi Kıbrıs Kralı, Rodos şövalyeleri ve Bizans komutanlarıyla savaşmıştır. Efsanede de Ahmet Gazi'nin, Bizans'ın elindeki Beçin Kalesi'ni nasıl fethettiği anlatılmaktadır. Efsaneye göre Ahmet Gazi kaleyi kuşatır ve Bizans halkına, gün doğup horozlar ötünceye kadar kaleyi boşaltmaları için süre tanır. Daha sonra ise sabırsızlanır ve gece vakti horozlara, ötmeleri için emreder. Horozlar ötmeye başlar ve düşman kaleyi teslim eder. Efsanede Ahmet Gazi'nin üstün askerî stratejisinin yanında dikkat çeken bir diğer nokta ise keramet sahibi olmasıdır. Bilindiği üzere horozlar gün doğumunda öter; fakat Ahmet Gazi onlara gece yarısı ötmelerini emrettiğinde gece yarısı ötmüşlerdir. Yani Ahmet Gazi horozların dilinden anlamaktadır. Ayrıca Ahmet Gazi'nin bir nevi hile motifine başvurduğu da söylenebilir. Bu motifin geçtiği başka efsane örnekleri de mevcuttur.

Kanduri Kalesi efsanesinde, Kanuni Sultan Süleyman Rodos'a vardığında, düşmanla ne zaman savaşacağı kararlaştırılır. Gün doğup horozlar ötünce savaş başlayacaktır; fakat Sultan Süleyman keramet gösterip horozlara ötmelerini emredince horozlar öter ve Osmanlı ordusu saldırıya geçer. Hazırlıklarını tamamlamayan düşman ordusu gafil avlanır ve Rodos, Osmanlı himayesine girer (Önal, 2003: 173-174). Görüldüğü gibi her iki efsane de benzer motifler taşımaktadır. Ayrıca Konya'da anlatılan *Zengibar* efsanesinde, Yozgat'ta anlatılan *Keçikalesi* efsanesinde ve Malkara'da anlatılan *Almalı Kalesi* efsanesinde de hayvanların yardımıyla stratejik hamleler yapılarak düşmanların bozguna uğratılması anlatılmaktadır.

Saldır Şeyh Horasanî efsanesinde, kesik baş motifi işlenmektedir. Efsaneye göre Selçuklu döneminde Muğla yöresi uç beylerinden olan Saldır Şeyh'in, Bizans askerleriyle girişilen bir savaşta başı kopar; fakat Saldır Şeyh başını koltuğunun altına alarak savaşmaya devam etmiştir. Bu durumu gören bir kadın şaşkınlığını dile getirince Saldır Şeyh'in başı yere düşmüş ve kendisi de olduğu yerde yere yıkılmıştır (Önal, 2003: 174-175). Yine Kıbrıs'ta anlatılan *Canbulat Paşa* efsanesinde de Canbulat adlı yiğit Türk beyinin Magosa Muhasarası esnasında vatan uğruna canını kahramanca feda etmesi anlatılmaktadır. Canbulat Paşa, başı kesilmesine rağmen, başını koltuğunun altına alarak savaşmaya devam etmiştir (Şenocak, 2017b: 87-89). Anadolu'da kesik baş motifli efsanelerin anlatımı oldukça yaygındır. Denizli'de anlatılan *Çökellez Dağı* efsanesi, Diyarbakır'da anlatılan *Sultan Sa'aa* ve *Caferi Tayyar* efsanesi, Erzincan'da anlatılan *Acep Şir Gazi* efsanesi, Erzurum'da anlatılan *Abdurrahman Gazi* ve *Hasan Dede* efsaneleri, Gediz'de anlatılan *Murat Dede* efsanesi, İznik'te anlatılan *Abdulvehap Gazi* efsanesi, Hatay'da anlatılan *Genç Osman* efsanesi, Tekirdağ'da anlatılan *Bardaklı Baba* efsanesi, Giresun'da anlatılan *Seydi Vakkas* efsanesi gibi birçok yerde kesik baş motifli efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsanelerde vatanı ve dini için savaşan insanların ne denli özverili ve cesaretli oldukları vurgulanmaktadır. Vatan toprağı kutsaldır ve bu kutsalı müdafaa etmek için tüm samimiyetin ve gücün ortaya konması gerekmektedir. Efsanelerin ortak teması budur. Ayrıca bu efsaneler savaşlarda diğer askerleri cesaretlendirmesi açısından da önemli bir işleve sahiptir.

Kesik baş motifi sadece efsanelerde ve menkıbelerde değil, destanlarda, masallarda ve halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kesik baş motifi, Türklerin temsil ettikleri İslami cihat ve gaza ruhunu halk efkârında yansıtmaya uygun görerek İslami motiflerle beslemek suretiyle yeni efsaneler, destanlar, menkıbeler, hatta masallar meydana getirmiştir. Kesikbaş motifli kahramanlık efsanelerinin önemli bir kısmı 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı fetihlerinin Rumeli topraklarında altın devrini yaşadığı bir döneme denk gelmektedir. Büyük savaşlar, kale muhasaraları ve önemli fetihler bu dönemde meydana gelmiş, Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Yugoslavya ve kısmen Avusturya toprakları 15 ve 16. yüzyıllarda sayısız Türk şehidine mezar olmuştur. Bu yüzyıllardan itibaren gelişen etkileşime bağlı olarak Orta Asya'daki Türk zümreleri arasında tanınmaya başlamış olmalıdır. Bu motif Türklerin yanında diğer bazı milletler tarafından da önemsenmiş ve kesik başın etrafında birçok halk anlatısı meydana gelmiştir (Ocak, 1989: 50-63).

Yağbasan adlı efsanede Isparta-Afyonkarahisar dolaylarındaki, Yağbasan adlı bir mevkiinin adının nereden geldiğine değinilir. Efsaneye göre bir yağ tüccarı, yağ yüklü hayvanlarıyla bu mevkiden geçerken şiddetli bir yağmura tutulur ve yağmur altında kalan yağlar her tarafa dökülür. Bu mevkiinin adı da böylece *Yağbasan* olarak kalır (Sakaoğlu, 2008: 90); fakat olayın tarihsel boyutuna bakıldığında durum daha farklıdır. 11. ve 12. yüzyıllarda Anadolu'da hüküm süren beyliklerden biri olan Danişmendoğulları'nın dördüncü hükümdarının adı Melik Yağı Basan'dır. Yağı Basan adı kendisine, Rumlara karşı kazandığı zaferler sonrasında verilmiştir. Düşmanlarını yenen anlamındaki Yağı Basan'ın, bu bölgede bir savaş yaptığı ve bu savaş neticesinde bu bölgenin adının Yağbasan olarak kaldığı yöndeki bilgiler tarihî kayıtlarda mevcuttur.

Ardıçlık adlı efsanede Erzincan'ın güneyinde yer alan Ardıçlık mevkiinin adının nereden geldiği anlatılır. Efsaneye göre Seydi Sultan düşmanlarıyla çok çetin bir savaştayken, bir kılıç darbesiyle Sultan'ın başı gövdesinden ayrılır. Sultan, buna rağmen başını koltuğunun altına alarak ordusunun başında savaşmaya devam eder. Bir süre daha savaştıktan sonra olduğu yerde yığılarak ruhunu teslim eder. Bunun üzerine askerleri de ardıç ağacına dönüşür. Bu bölgenin adı da *Ardıçlık* olarak kalır (Sakaoğlu, 2008: 98). Bu efsanede olduğu gibi bazı destan, efsane ya da masallarda kahramanın gücünü ve mertliğini vurgulamak amacıyla savaş meydanındaki mücadelelerinin olağanüstü bir temaya büründürülerek anlatıldığını görmek mümkündür. Tarihteki meydan savaşlarına bakıldığında kahraman savaşçıların savaş meydanında bazı uzuvlarını kaybettikten sonra dahi savaşa devam ettikleri malumdur; fakat bu efsanede bahsedilen Seydi Sultan'ın başını kaybetmesine rağmen savaşa devam edebilmesi, mümkün olmayan olağanüstü bir durumdur. Bu da halkın sevdiği ve kahramanlaştırdığı kişileri olağanüstü özelliklerle donattığını göstermektedir.

İskender Paşa efsanesinde, Gazi İskender Paşa'nın Narman Kalesi'ni alması anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 232-233). Efsaneye göre Narman Kalesi'nin komutanı askerler savaşa dâhil olmasın ve çok kan dökülmesin diye, İskender Paşa'yı teke tek dövüşmeye davet eder. Yapılan mücadele neticesinde İskender Paşa, kale komutanını öldürür ve kaleyi ele geçirir. Tarihte Çerkez, Sarı ya da Gazi adlarıyla anılan İskender Paşa, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman Han zamanlarında yaşamış önemli devlet adamlarından ve komutanlarındandır. Sancak beyliği, defterdarlık, valilik ve beylerbeyliği yapmıştır. Efsanede bahsedilen Narman Kalesi'ni, Erzurum Beylerbeyliği döneminde fethetmiştir. Tarihî kayıtlarda

kendisinden, bilgili bir devlet adamı ve cesur bir komutan olarak anlatılan İskender Paşa'nın, Narman Kalesi'ni de kişisel gayretleri neticesinde kan dökmeden aldığından bahsedilmektedir. Bu yönüyle efsanenin tarihî açıdan gerçek bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir.

Söylemez Baba adlı efsanede Osmanlı ülkesinde o dönem için yaşanan şeker sıkıntısına ve İran Şahı'nın kervanlarla şeker göndermesinden bahsedilmektedir (Sakaoğlu, 2008: 128). Tarih boyunca Türklerle sürekli mücadele hâlinde olan İran ile Osmanlı arasında, sulh dönemlerinde çeşitli ticari faaliyetler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum tarihî kayıtlarda da yer bulmuştur. *"İran ile yapılan Serav Antlaşması'nda (1618) karşı tarafın vereceği metalar içerisinde şeker de yer bulurken Sadrazam Mere Hüseyin Paşa göreve geldiğinde Ağa Kapısı'na yüklü miktarda şekeri hediye olarak sunmuşlardır."* (Karademir, 2015: 209). Buradan anlaşıldığı kadarıyla günümüzde ulaşılması çok rahat olan tüketim maddelerine 17. yüzyılda ulaşmak oldukça zordur ve devletlerarasında siyasi çekişmeler söz konusu olduğunda dahi, halkın mağdur olmaması için belli ticari faaliyetler devam edebilmektedir.

Abdurrahman Gazi efsanesinde İran Şahı Şah Abbas'ın, Van Kalesi'ni yedi yıl boyunca kuşatması; fakat Abdurrahman Gazi Hazretleri'nin mucizevi gücünü görünce bu kaleyi almasının imkânsız olduğunu anlayarak kuşatmayı kaldırması anlatılır (Sakaoğlu, 2008: 133-134). Efsanede tarihî bir olay menkıbevi bir şekilde anlatılmıştır. İran Şahı Şah Abbas, 17. yüzyılın başında uzunca bir süre Anadolu'ya akınlar düzenlemiş ve şiddetli muharebeler yaşanmıştır. Bu muharebeler esnasında Van Kalesi de kuşatılmış; fakat yıllar süren kuşatmadan netice alınamamıştır. Bu yönüyle efsane, tarihî bir olayı nakletmektedir. Hatta *Emrah ile Selvi Han* Hikâyesi'nde, aynı Şah Abbas'ın Van Kalesi kuşatmasından sonra Selvi Han'ı Isfahan'a götürdüğü ve kendisiyle evlenmek istediği de bilinmektedir. Efsanede dikkat çeken bir diğer husus, türbesi Erzurum'da bulunan Abdurrahman Gazi Hazretleri'nin manevî gücü sayesinde bu kalenin kuşatmadan kurtulmuş olmasıdır. Rivayetlere göre Abdurrahman Gazi Hazretleri asker bir sahabedir. İslam ordularının Anadolu'ya geldiği esnada, Erzurum dolaylarında şehit olmuştur. Hatta bazı kaynaklara göre Abdurrahman Gazi Hazretleri, Hazreti Ebubekir'in oğludur. İstanbul için Eyüp Sultan, Konya için Mevlana, Ankara için Hacı Bayram ne anlam ifade ediyorsa, Erzurum için de Abdurrahman Gazi aynı anlama gelmektedir.

Hasid Malatya'nın Şeytanı adlı efsanede, Doğu seferlerinden birinin dönüşünde dinlenmek için Malatya'da konaklayan Sultan IV. Murad'a suikast düzenlenmesini konu eder (Yağbasan, 2013: 91). Efsaneye göre Sultan IV. Murad yere düşmüşken onu öldürmeye karar veren askerler, ayağı yerden kesilince fikirlerinden vazgeçerler. Suikasttan kurtulan hükümdar, bu durum üzerine Malatya topraklarının haset dolu olduğunu söyleyerek burayı terk etmiştir.

Telli İbrahim Bey adlı efsanede, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 363). Efsanede Tercil Beylerinden İbrahim Bey'in Bağdat Seferi'nde gösterdiği yiğitlikler ön plandadır. Öyle ki, İbrahim Bey düşman komutanını yakalamış ve Sultan IV. Murad'ın önüne atmıştır. Böylelikle Sultan IV. Murad'ın iltifatına mazhar olmuştur. Sultan IV. Murad, savaş esnasında yaralanan İbrahim Bey'in kolunu kendi tel işlemeli mendiliyle silmiştir. İbrahim Bey'in adı, bu olaydan sonra Telli İbrahim Bey olarak kalmıştır.

Hasan Dede adlı efsanede, 1877-1878 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşları esnasında olağanüstü kahramanlık gösteren bir askerin hikâyesi anlatılmaktadır (Seyidoğlu, 2016: 51-52). Efsanede kesik baş motifine de rastlanmaktadır. Savaşta şehit olan asker, başını koltuğunun altına alarak mücadeleye devam etmiştir. Allah tarafından kendisine bahşedilen bu olağanüstü güç, insanlar tarafından fark edilince sona ermiştir. Efsanede geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları, tarihte *93 Harbi* olarak da bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemini başlatan bu savaşlar neticesinde Kafkas larda ve Balkanlarda birçok vatan toprağı kaybedilmiştir. Ağır yenilgiler alınan bu savaşlarda Türk askerinin üstün müdafaası ve mücadelesi, tarihî kayıtların yanı sıra efsanelere de yansımıştır.

Hacı Osman Baba efsanesinde, başta eşkıyalık yaparken daha sonra hidayete eren Hacı Osman'ın, Hamidiye Alayları komutanlarından İbrahim Paşa'ya yardım etmesi ve onu Sultan II. Abdülhamid'in yanına göndermesi anlatılmaktadır (Kurtoğlu, 2008: 135-138). Efsane tarihî gerçekliği yönünden oldukça değerlidir. Hamidiye Alayları, 19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Abdülhamid tarafından Doğu bölgelerde kurulmuş düzenli ordulardır. Bu orduların kuruluş amacı, Doğu'da devletin otoritesini korumak, Rus saldırılarına karşı koymak, Ermenilerin milliyetçi ve bölücü faaliyetlerini engellemektir. Bu amaçlarla kurulan Hamidiye Alayları, bölgede etkin olan aşiretlerden oluşmaktadır. Aşiretlerin başındaki aşiret reisleri de aynı zamanda bu alayların ve bölüklerin komutanlığını yapmaktadır. Efsanede adı geçen İbrahim Paşa,

Siverek sancağında yaşayan *Milli* aşiretinin reisidir ve Hamidiye Alayları kurulduğunda aşiretiyle birlikte düzenli orduya geçip alay komutanlığı yapmıştır. Efsanede anlatıldığı şekliyle Sultan Abdülhamid, İbrahim Paşa'yı çağırarak kendisine dört alay bağlamıştır ve kendisine paşalık unvanı vermiştir. Olayın tarihî yönüne bakıldığında da, Hamidiye Alayları içerisinde 36 alay bulunduğu ve İbrahim Paşa'nın bu alaylardan dördüne komutanlık ettiği görülmektedir.

Sefkâr Baba efsanesinde, Cenevizlerle yapılan bir savaşta şehit düşen ve mezarı da aynı yerde bulunan Sefkâr Baba'nın mezarının bulunduğu yerdeki ağaçlık alanın Osmanlı askerleri tarafından kesilmesi sonucunda yaşanan felaket anlatılmaktadır (Görkem, 2006: 160). Efsaneye göre Sefkâr Baba'nın mezarının yanında bulunan ağaçlık alan kutsal sayılmış ve halk tarafından bu ağaçlar hiç kesilmemiştir. Sekrat (Yazıbaşı) köyünün yakınlarında bulunan bu alan I. Dünya Savaşı esnasında Doğu cephesi askerlerinin konakladığı bir yer olmuştur. Efsanenin tarihî gerçeklik yönüne bakıldığında, savaş esnasında İsmet Paşa komutasında bu bölgeye gelen ordunun askerleri, ısınmak ve yemek pişirebilmek için Sefkâr Baba'nın kabrinin civarındaki ağaçları kesmişlerdir. Köylüler bu durumu görünce İsmet Paşa'ya çıkmış, o ağaçları kutsal saydıklarını ve askerlerin ağaçları kesmemelerini söylemişlerdir. İsmet Paşa köylüleri dinlememiş ve ağaçlar kesilmiştir. Bunun neticesinde askerler arasında bir hastalık yayılmış ve kısa süre içinde bütün askerler bu salgın hastalıktan ötürü şehit düşmüşlerdir.

Balıklı Göl adlı efsanede, I. Dünya Savaşı'nda Rus ve Ermeni askerlerinin Osmanlı ordusuyla alay etmesi, Osmanlı ordusunun savaştan galip gelebilme ihtimalini, tavada kızaran balıkların suya atlayıp canlanma ihtimalinden daha düşük görmesi anlatılmaktadır; fakat efsanenin devamında o balıkların tavadan çıktığı ve suya atladığı görülmektedir (Seyidoğlu, 2016: 229-230). Bu efsanede balık, kutsal hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı ordusuna da kutsiyet atfedilmektedir. Balıkların tavadan çıkması ve suya atlaması olağanüstü bir olaydır ve bunu gerçekleştirecek kudret Allah'tır. Bu kudret Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu zorlu savaştan alnının akıyla çıkmasını da sağlamıştır. Yani savaş Allah'ın izni, inayeti ve yardımı sayesinde kazanılmıştır. Efsanede dikkat çeken bir diğer nokta Rus ve Ermeni askerlerinin birlikte hareket etmeleridir. Ermeniler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte savaşa girmesini fırsat olarak görmüşlerdir; çünkü isyan başlatabilmek için en uygun zaman Osmanlının savaşta olduğu zamandır. Yüzyıllarca

sadık millet olarak bilinen Ermeniler, savaş başlamadan önce Osmanlının emrinde olacaklarını belirtmişler; fakat savaş başlayınca bu sözlerinden cayarak kayıtsız şartsız Rusları desteklemişlerdir. Kendi kurtuluşları için çözümü Osmanlının yok oluşuna ve Rus himayesinde savaşa dâhil olmaya bağlamışlardır. Ruslar ise Ermenileri kullanarak Anadolu'nun doğusunu ilhak etmeye niyetlenmişlerdir. Bu amaçla Ermeniler, bütün güçleriyle Rusları desteklemişler, çeteler kurarak isyan ve yağma faaliyetleri yürütmüşler, gittikleri her yerde katliam yapmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı ordusundaki Ermeni askerler de silahlarıyla birlikte firar etmişler ve Türklere karşı Rus kuvvetlerine katılmışlardır. Yani anlaşılacağı üzere I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler, Türk milletinin kendilerine olan teveccühüne karşılık kalleşçe bir tutum benimseyip Ruslarla ittifaka girmişlerdir; fakat işler istedikleri gibi gitmemiş ve Ruslar Doğu Cephesi'nden çekilmişlerdir. Efsanede de bahsedildiği gibi Türkler, Ruslara ve Ermenilere karşı vatanını kahramanca müdafaa edebilmişlerdir.

Hamza Baba adlı efsanede, 1916-1917 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Harbi'nde Hamza Baba'nın keramet göstererek Rus askerleriyle mücadele ettiği anlatılmaktadır (Alptekin, 1993: 28). Efsanede Rus askerlerinin Bingöl'e kadar geldiği ve Elazığ'a doğru ilerleyeceği belirtilmektedir. Olayın tarihî kayıtlarına bakıldığında da Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu cephesinde Ruslarla mücadele edildiği görülmektedir. 1915-1916 yıllarında Rus askerleri Bingöl'e kadar ilerlemişler; fakat burada Ahmet İzzet Paşa komutasındaki birlikler, yerel halkın da desteğiyle olağanüstü bir direniş göstermişlerdir. Uzun süren çatışmaların neticesinde 1916'nın Ağustos ayında Ruslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Yine *Şeref Meydanı* adlı efsane de, yukarıdaki *Hamza Baba* efsanesinin bir parçası niteliğindedir. Efsanede daha önceden *Eşek Meydanı* adıyla bilinen ve Bingöl ile Solhan arasında bulunan bu bölgenin, Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan şiddetli çarpışmaların neticesinde Rusların yenilgiye uğratılması ve geri çekilmesi sonucu isminin *Şeref Meydanı* olarak değiştirilmesini anlatmaktadır (Alptekin, 1993: 82). Tarihî kayıtlarda bu bölge, Rus ilerleyişinin durdurulduğu ve Rus işgalinin kırıldığı yer olarak bilinmektedir. Bu bölge hâlen aynı adla anılmaktadır. Ayrıca bölgede, savaşta şehit düşen askerler için bir de *Şüheda Abidesi* bulunmaktadır.

Aynı yöreye bağlı olarak anlatılan bir başka efsane de *Yaralı Kurt* (Alptekin, 1993: 82) efsanesidir. Efsanede, yine Bingöl ile Erzurum arasında bulunan Çobantaşı köyünden bahsedilmektedir. Ruslar Birinci Dünya Savaşı'nda doğudan saldırdıklarında

direnişi Şeref Meydanı'nda, kuzeyden saldırdıklarında ise Çobantaşı köyü mevkiinde görmüşlerdir. Burada köy ahalisi, orduya destek olarak Rusları bir adım dahi ileri bırakmamışlardır. Yine Çobantaşı köyüne yakın bir yer olan Kârer bölgesinde de *Şeker Baba* şehidi yatmaktadır. Şeker Baba şehidine bağlı olarak anlatılan efsanede, yöre halkı Rus seferleri esnasında Şeker Baba'nın mezarından kalkıp, elinde kılıcıyla düşmana karşı savaştığını söylemektedir. Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı ve bu savaşta Doğu Cephesi'nde yaşanan siyasi ve tarihî olaylar, halk arasında derin izler bırakmış ve efsanelerde geniş bir yer bulmuştur.

Gavurdöndü efsanesinde, Anadolu'nun kurtuluş mücadelesi yıllarında bu bölgeye kadar gelip geri dönen düşman ordusunun durumu anlatılmaktadır (Önal, 2003: 226). Efsaneye göre Yunan orduları Fethiye dolaylarında yapılan savaşlarda 30.000 askerini kaybetmiştir. Yunan komutanı, Gavurdöndü yaylasında bir pınardan su içecekken suyun çok soğuk olduğunu fark eder ve içemez. Bunun üzerine askerlerine dön emri verir ve böyle soğuk suları içebilen bir milletle mücadele etmenin mümkün olamayacağını söyler.

Şeyh Ali Efendi efsanesinde, Şark Vilayetleri Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın ve Elazığ valisinin Palu'ya gelmesi anlatılmaktadır (Görkem, 2006: 163). Efsanede Palu'ya gelen Paşa ve Vali, halkın akın akın Şeyh Ali Efendi türbesini ziyarete gittiğini görmüşler ve daha sonra bir karar ile türbenin yıktırılmasını emretmişlerdir. Efsanenin tarihî yönüne bakıldığında bu emrin bölgede çalışan demiryolu işçileri tarafından yerine getirildiği ve türbenin yıkıldığı görülmektedir; fakat daha sonra türbeyi yıkan işçiler büyük felaketlerle karşılaşmıştır. Bu işçilerin kimi ölmüş kimi ise ağır hastalıklara yakalanmıştır.

Şeyh Derviş Efendi efsanesinde, bir Kore gazisinin başından geçenler anlatılmaktadır (Alptekin, 1993: 23). Efsaneye göre Bingöl'den Kore'ye giden bir asker, gemideyken çıkan fırtınada çok korkmuştur. Gemideki tüm askerler bu fırtınadan kurtuluş olmadığını düşünerek ümitlerini kesmişlerdir. Asker bir ara uykudayken rüyasında, köylerinde yaşayan Şeyh Derviş Efendi'yi görmüştür. Şeyh Derviş Efendi kendisine, korkmamalarını, bu gemide kendilerine ölüm olmadığını söyler. Asker sabah uyandığında fırtınanın dindiğini ve korkulacak bir durum kalmadığını görür. Halk edebiyatının mâni ve ağıt gibi diğer türlerinde yer alan Kore Savaşı ve bu savaşa bağlı anlatmalar efsanelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere Kuzey Kore ile Güney Kore arasında 1950-1953 yılları arasında yaşanan savaşta, Türk askerleri de yer almıştır.

Savaşa giden 5.090 kişilik Türk tugayında 721 şehit verilmiş, 2.000 civarında askerimiz de yaralanmıştır. Böyle olunca Kore'ye giden askerlerimizin arkasından mâniler söylenmiş, orada şehit düşen askerlerimize ağıtlar yakılmış, askerlerimizin dünya barışına katkıda bulunmak için verdikleri kahramanca mücadeleler efsanelere yansımıştır.

Somuncu Baba'nın Balıkları adlı efsanede, Kıbrıs Savaşı sırasında Somuncu Baba'nın gösterdiği kerametler anlatılmaktadır (Alptekin, 1993: 23). Bilindiği gibi Malatya ilinin Darende ilçesinde Somuncu Baba Camii bulunmaktadır. Bu caminin önünde bulunan havuzdaki balıklar halk tarafından kutsal sayılmaktadır. Kıbrıs Savaşı'nda bu balıklar bir süre bulundukları havuzda görülmemiştir. Savaş bittiğinde ise balıklar tekrar havuzda belirmiştir. Halkın inancına göre bu balıklar Kıbrıs Savaşı'na gitmişlerdir. 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı, halkın zihninde derin izler bırakmıştır. Bu savaşta yaşanan acılar, mücadeleler ve gösterilen kahramanlıklar efsanelere de yansımıştır. Isparta'da anlatılan Karaca Ahmet Dede efsanesinde ve Kıbrıs'ta anlatılan Beşparmak Dağları efsanesinde de Kıbrıs millî mücadelesinde yaşanan olaylar anlatılmaktadır.

2.1.1.3. Yöneticilerin Özellikleri

Türk kültüründe anlatılan efsanelerde hükümdarlar ya da geniş manada devlet yöneticileri önemli yer tutmaktadır. Birçok efsane önemli devlet adamlarının hayatları ve yönetim anlayışları üzerine anlatılmaktadır. Böyle olunca da üzerine efsane anlatılan yöneticilerin olumlu ya da olumsuz özellikleri göze çarpmaktadır.

Efsanelerin çoğunda yöneticilerin olumlu yönlerine değinilmektedir. Bir yöneticinin öncelikle kadim Türk töresine bağlı olması gerekmektedir. Bununla birlikte yönetici, ahlaki açıdan tebaasına örnek olabilecek kudrette olmalıdır. Zeki olmalı, karar almada ve uygulamada sebat sahibi olmalıdır. İyi eğitimli, hem dünyevi hem de manevî ilimleri idrak etmiş olmalıdır. Tebaanın vaziyetinden haberdar olmalı ve uygun tedbirleri uygun zamanda almalıdır. Sağduyulu ve merhametli olmalı, gerekmedikçe kimseyi incitmemelidir. İyi bir yöneticinin kalp gözü açık olmalı, geleceği öngörebilmeli ve ileri görüşlü olmalıdır. Yukarıda bahsedilen ve iyi imaja sahip yönetici özellikleri, bazı efsanelerde karşımıza çıkmaktadır. İncelenen efsanelerde iyi yöneticilere dair anlatılar şöyledir:

Diyarbakır'ın Müslümanlarca Alınışı adlı efsanede, ünlü komutan Halid Bin Velid'in kıvrak zekâsı ve dâhiyane fikriyle Diyarbakır'ı nasıl fethettiği anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 134-135). Efsaneye göre Halid Bin Velid, Diyarbakır'ı aylarca kuşatmasına rağmen netice alamamıştır; fakat bir köpeği takip ederek surların içinde bir gedik olduğunu fark etmiştir. O gedikten girerek kapıları açmış ve ordusunun şehre girmesini sağlamıştır. Yapılan savaşla Diyarbakır, İslam ordusunun eline geçmiştir. Bu savaşta Halid Bin Velid'in köpeğin su yoluna yöneldiğini fark etmesi ve bu durumdan kuşkulanarak surlarda bir gediğe denk gelmesi, onun üstün yeteneklere sahip olduğunun göstergesidir.

Yine Halid Bin Velid'e bağlı olarak anlatılan *Silvan'ın Müslümanlarca Alınışı* adlı efsanede, Silvan'ın nasıl fethedildiği anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 136). Efsaneye göre Halid Bin Velid, Diyarbakır kuşatması devam ederken bir gece Hz. Muhammed'i rüyasında görür. Hz. Peygamber kendisine, Silvan'ı almasını ve Silvan tekfurunun şehri savaşmadan teslim edeceğini söyler. Halid Bin Velid diğer gün Silvan'a bir birlik gönderir ve giden birlik savaşmadan Silvan'ı alır. Görüldüğü gibi bu efsanede komutanın olağanüstü özelliklerle donatılmış, iyi bir komutan olmasının yanı sıra keramet sahibi bir zat olduğu da anlaşılmaktadır.

Bermekiler adlı efsanede, Silvan Beylerinden Cafer'in, Şam Hükümdarı Süleyman Bin Abdülmelik'e vezir olması anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 140). Efsaneye göre Cafer, Şam Hükümdarının huzuruna çıkarken hükümdarın muhafızları onun parmağındaki yüzükte zehir taşıdığını fark etmişlerdir. Kendisine neden zehir taşıdığı sorulduğunda, zor durumda kaldığında içmek için taşıdığını söylemiştir. Bu tedbirli ve akıllıca hareketi takdir eden Süleyman Bin Abdülmelik, Cafer'i kendisine vezir yapmıştır. Bu efsanede dikkat çeken önemli unsur Cafer'in yüzüğünde zehir taşımasıdır. Yüzükte zehir taşımak, Türk siyasi tarihine yön vermiş aktörlerin yaşantılarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hükümdarların, beylerin ya da elçilerin; esir düştüklerinde, dönüşü olmayan olayların içine girdiklerinde ya da başka birini öldürmek için karşıdaki kişinin içeceğine katmak amacıyla yüzüklerinde zehir sakladıkları bilinmektedir. Tarihî kayıtlarda zehirli yüzük ile hayatına son veren ya da verilen devlet adamlarının durumunu görmek mümkündür. Örneğin Gazneli Mahmud, Gûr Emiri Melik Muhammed Sûri'yi esir ettiğinde, Melik bu ıstıraba dayanamamış ve yüzüğünde taşıdığı zehirle intihar etmiştir. Yine Safevilerin eline esir düşen Hüseyin Kîya, yüzüğündeki zehri içerek intihar etmiştir. Selçuklu

Sultanı Melikşah, saltanatı için tehlike olarak gördüğü amcası Kavurd'u, yüzüğündeki zehri Kavurd'un şerbetine koymak suretiyle öldürmüştür. Örnekleri arttırmak mümkündür; fakat Türk tarihi için içlerinden en trajedik olanı Sultan Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda yenilerek Timur'un eline esir düşmesi neticesinde bu zillete dayanamayıp parmağındaki yüzüğünde taşıdığı zehri içerek intihar etmesidir (Giese, 1992: 45-46). Sultan Bayezid, savaşta mağlup olmasına rağmen mağrur davranmıştır ve Timur'un kendisine hakaret etmesine izin vermeyip kendi hayatına son vermiştir.

Şeyh Caferi Tayyar adlı efsanede, Horasan hükümdarının kıyafet değiştirerek halkın arasına karışması, yoksullara yardım etmesi, kötüleri cezalandırması ve iyileri ödüllendirmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 294-295). Benzer şekilde *Şeyh Musa* adlı efsanede de Hazreti Ömer'in tebdili kıyafet gezerek yoksullara yardım etmesi, iyileri ödüllendirmesi, kötüleri ve hainleri ise ölümle cezalandırması anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 297-298). Halk anlatılarının birçoğunda hükümdarın/yöneticinin halkın durumunu doğrudan gözlemlemek amacıyla, tanınmayacak şekilde halkın arasına karıştıklarını ve sorunları görüp çözüm ürettiklerini görmekteyiz. Bu motif efsanelerde de karşımıza çıkmaktadır. İyi bir yönetici halkından kopuk olmamalıdır. Halkın vaziyetinden her daim haberdar olmalıdır. Tebaasından bîhaber yaşayan yöneticilerin muvaffak olması mümkün değildir; çünkü asıl olan halktır ve yönetici ancak halkın desteğiyle başarılı olabilir.

Öşürsüz adlı efsanede, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi'ne giderken yaşanan olaylar anlatılmaktadır (Önal, 2003: 230). Efsaneye göre Kanuni, Rodos Seferi sırasında Bozüyük'te mola vermiştir. 1522 yılının Temmuz ayında ordu, o bölgede yer alan Yerkesik ve Yeşilyurt beldelerinden geçerken süvari bölüğünün atları, civardaki ekinleri yiyip bitirmiştir. Bunu gören Sultan Süleyman bir ferman yayımlayarak o bölgedeki topraklardan öşür vergisi alınmamasını emretmiştir. Bu bölgenin adı da bundan sonra *Öşürsüz* olarak kalmıştır. Bilindiği gibi öşür vergisi Osmanlı döneminde, Müslüman tebaadan alınan, mahsulün onda birine denk gelen tarımsal üretim vergisidir. Sultan Süleyman ise atların mahsule ve dolayısıyla köylülere verdiği zararı görüp öşür aldırmayarak adına yakışır bir davranış sergilemiştir.

Hamravat Suyu adlı efsanede, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi'ne giderken Diyarbakır dolaylarında rahatsızlanması ve sağlığına kavuşuncaya kadar 70 gün bu bölgede konaklaması anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 201). Efsaneye

göre Karacadağ civarının havası ve suyu Sultan Süleyman'ın iyileşmesine faydalı olur ve Sultan 40 günde iyileşir. Hatta Sultan Süleyman'ın Muhibbi mahlasıyla yazdığı:

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

beytiyle başlayan gazelini de burada yazdığı söylenmektedir. Bu bölgede bir süre daha kalan Sultan Süleyman, halkın isteği üzerine Hamravat suyunun şehre getirilmesini sağlamıştır. Efsanede geçen bu bilgiyi Evliya Çelebi de doğrulamaktadır. Evliya Çelebi, bu suyun 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan'ın kalfası Kastamonulu Kasım Çelebi tarafından yapıldığını söylemektedir (Evliya Çelebi, 2001: 127).

Hıyarlık Düzü adlı efsanede, tarihte yaşanmış olan bir olaya vurgu yapılmaktadır. Efsaneye göre IV. Murad'ın İran Seferi'ne çıkarken Erzurum-Kars arasında Muratbağı denilen yerde konakladığı ve bu konaklama esnasında akşam vakti köyün ekin yerlerine attığı hıyar çekirdeklerinin, sabah olgunlaşmış hıyar olarak askerler tarafından yendiği anlatılmaktadır. Bu mucizevi olay neticesinde köyün düzlük ekin yerlerine *Hıyarlık Düzü* adı verilmiştir (Sakaoğlu, 2008: 89-90). Normal şartlar altında akşam ekilen hıyar tohumunun bir sonraki sabah olgunlaşma ihtimali yoktur; fakat buradaki durum, Sultan IV. Murad'ın kudretine ve mucizevi kerametine bağlanmıştır.

Eyyub Nebi efsanesinde Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne giderken Viranşehir'de konaklaması ve gördüğü rüya anlatılmaktadır (Kurtoğlu, 2008: 53). Efsaneye göre Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne giderken ordusuyla birlikte Viranşehir'de konaklamıştır. Sultan gece uyurken rüyasında Eyyub Peygamber'in bu civarda gömülü olduğunu görür. Sabah olunca Sultan, atına biner ve Peygamber'in kabrini aramaya başlar. Atının bir yerde ısrarla ayağını toprağa vurmasıyla orası kazılır ve Eyyub Peygamber'in kabrinin orası olduğu tespit edilir. Ardından oraya bir türbe yapılır ve masrafların karşılanması için Sultan tarafından bir vakıf kurulur.

Yine benzer bir efsanede de Sultan IV. Murad'ın keramet göstererek suikasttan kurtulması anlatılmaktadır. *IV. Murad'ı Ölümden Kurtaran Keramet* adlı efsaneye göre 1638'de Bağdat seferine çıkan IV. Murad'ın dirayetli biri olduğunu bilen Safevi hükümdarı, onun Bağdat önlerine gelmesi hâlinde şehri mutlak surette kaybedeceğini bildiğinden Sultan'ı bir suikastla ortadan kaldırmanın daha yerinde olduğunu düşünerek özel yetiştirilmiş üç casusu Osmanlı ordusuna göndermiştir. Bunlar, bir gece sekiz

nöbetçiyi aşarak Sultan'ın yanına kadar girmeyi başarmışlardır. Hançerlerini çekip Sultan'ı öldüreceklerken uyumakta olan Sultan, o anda bir rüya görmeye başlamıştır. Rüyasında, üstadı Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, kendisine misafir olmuştur. Birlikte oturmaktadırlar; fakat o sırada Aziz Mahmud Hüdâyî birden ayağa kalkar ve *Oğlum Murad! Ayağa kalk!* diye haykırır. Zaten hocası daha ayağa kalkarken edeben ayağa kalkmaya davranan IV. Murad Han, gelen emirle daha bir hızla yerinden doğrulur. Rüyada gerçekleşen bu doğruluşla birlikte uyanarak gerçekte de yatağından kalkar ve başında bulunan eli hançerli üç şahsı fark eder. Derhal üzerlerine yorganını fırlatır ve başı ucunda duran yaklaşık üç yüz kiloluk topuzunu kavradığı gibi üçünü de yere serer. Böylece hocası Hüdâyî Hazretleri'nin yeni bir tasarrufuyla mutlak bir suikasttan kurtulmuş olur (Topbaş, 2013: 126).

Sultan IV. Murad, tahrif edilmiş bazı tarihî kayıtlarda gaddar, ayyaş, devlet işlerinden bîhaber, eğlence düşkünü bir hükümdar olarak gösterilmektedir. Hâlbuki dönemin şahidi olan özellikle Evliya Çelebi, Kâtib Çelebi ve Naima'nın anlattıklarına göre durum hiç de böyle değildir. Sultan IV. Murad, devrinde birçok isyan bastırmış, kaybedilen toprakların bir kısmını geri almış, bozulan asayişi tanzim etmiş, boşalan devlet hazinesi tekrar doldurmuştur. Sultan IV. Murad'ın ve özellikle Bağdat Seferi'nin üzerine birçok efsane anlatılmaktadır. Bu efsanelerin genelinde Sultan'ın fiziki gücünden, insani yönünden ve keramet sahibi olmasından bahsedilmektedir. Bu yönleriyle bakıldığında Sultan IV. Murad'ın tarihî kayıtlarda anlatıldığından ziyade devrinde önemli işler başardığı anlaşılmaktadır. Bu başarılar hiç şüphesiz halk anlatılarında hayat bulmaktadır.

Bazı efsanelerde yöneticilerin olumlu vasıflarından bahsedilirken bazılarında ise baskıcı, zalim, basiretsiz, iktidarı ve saltanatı için hiçbir kötülüğü yapmaktan çekinmeyen, liyakat sahibi olmayan ve sürekli yanlış kararlar veren yöneticilerden bahsedilmektedir. *Eshab-ı Kehf Mağarası* adlı efsanede zalim kralın elinden kaçan altı Müslümanın Diyarbakır'a gelmeleri ve Rakim Dağı'ndaki mağarada uzun bir uykuya dalarak 360 yıl uyumaları anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 192-193). Yedi Hristiyan gencin zalim kral Dekyanus'un elinden kurtulmak için mağaraya kaçıp burada uzun yıllar uyumasına dair anlatılar, gerek İslami inanışta gerekse de Hıistiyan inanışında oldukça yaygındır. Eshab-ı Kehf, mağara arkadaşları anlamına gelmektedir. Ülkemizde Mersin'e bağlı Tarsus'ta, Efes ve Afşin'de Eshab-ı Kehf mağaraları bulunmaktadır. Ülkemiz dışında Doğu Türkistan'da, Mısır'da, Cezayir'de, Ürdün'de,

Suriye'de ve Afganistan'da Eshab-ı Kehf yerleri vardır. Yedi uyurların yaşadığı yer olarak en çok kabul gören yer Tarsus'takidir. Yedi Uyurlar, Kur'an-ı Kerim'in 18. Suresi olan Kehf süresinde anlatılmaktadır. Hem Müslümanlar hem de Hıistiyanlar tarafından kutsal bir yer olarak saygı görmektedir. Efsanede üzerinde durulan önemli bir nokta Kral Dekyanus'tur. Dekyanus, Rum hükümdarlarından biri olup putperestliği kabul etmeyen Hristiyanları katletmesi ile ün salmıştır. Dekyanus'un putperestlerden kurulan ordusu halkı yakın takibe almış ve putlara tapmayıp Hazreti İsa'nın anlattığı dine katılanları işkencelerle katletmişlerdir. Dekyanus Eshab-ı Kehf'e büyük hakaretler etmiştir; çünkü onların Hazreti İsa'nın dinine açıkça katılmalarını ve putperestliğe geçmemelerini kendine, meşruiyetine ve otoritesine itaatsizlik olarak saymıştır.

Circis Peygamber efsanesinde, Hz. Circis'in insanları dine davet etmesi, bu uğurda yaşadığı güçlükler ve en sonunda zulme maruz kalarak hayatını kaybetmesi anlatılmaktadır (Kurtoğlu, 2008: 35-47). Efsaneye göre Hz. Circis'in Urfa'daki Peygamberler Camii olarak bilinen yerde gömülü olduğuna inanılmaktadır. Circis, Hz. İsa'nın havarilerini görmüş ve onların aracılığıyla iman etmiş bir Hristiyan âlimidir. Zalim hükümdarlara karşı dik durmuş, hakkı ve hakikati anlatarak onları Müslümanlığa davet etmiştir. Circis'in yaşadığı dönemde Musul ve Suriye'de, Roma İmparatoru Dazane hüküm sürmektedir. Dazane, zalim bir hükümdardır. Kendi yaptırdığı putlara tapmayanları ve kendine muhalefet edenleri türlü işkencelere tâbi tutmaktadır. Efsanede de Dazane, kendisini hidayete davet eden Circis'e çeşitli işkenceler yapmış ve en sonunda onu öldürmüştür.

Lanetli Jülyen efsanesinde, putların inancına bağlanıp dinini inkâr eden Jülyen'in Hristiyan âlemine açtığı savaş anlatılmaktadır (Kurtoğlu, 2008: 158-165). Efsaneye göre Jülyen, Konstantin'in oğludur ve Roma'nın imparatorudur. Jülyen, kendisine itaat etmeyen Hristiyanları, sihir ve büyü yardımıyla tespit ettirmekte ve onlara zulmetmektedir. Benzer şekilde *Psikopos Habbib* efsanesinde de, Urfa valisinin Hristiyanlara baskı yaparak onları güneşe tapmaya ikna etmeye çalışması anlatılmaktadır (Kurtoğlu, 2008: 171-174). Efsanede zalim vali, güneşe ve Zeus'un heykeline tapmayı reddedenleri ateşte yaktırmaktadır.

Şeyh Hasan Ezraki efsanesinde Şeyh Hasan'ın kerametlerinden ve Mardin hükümdarının kendisine yaptığı kötülüklerden bahsedilmektedir (Helimoğlu Yavuz, 1992: 70-71). Efsaneye göre Şeyh Hasan Şam'dan Mardin'e göç etmiş keramet sahibi bir insandır. Kısa sürede ünü her tarafa yayıldığı için halk arasında çok saygı görür.

Dönemin Mardin hükümdarı ise bu durumdan rahatsız olur ve Şeyh Hasan'ı zindana attırır. Şeyh Hasan keramet göstererek her seferinde zindandan çıkmayı başarır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Mardin hükümdarının Şeyh Hasan'ı kendisi için tehlike olarak görmesidir; çünkü halk arasında çok itibar gören Şeyh Hasan, hükümdarın otoritesini sarsmaktadır. Böyle olunca da hükümdar onu yok etmenin peşindedir. Şeyh Hasan halkın desteğini de aldığı için her an hükümdarın iktidarına son verebilecek güce ulaşmıştır; fakat hükümdar Şeyh Hasan'ın kerametlerini gördükten sonra kendisini zindandan çıkararak kendisinden af dilemiştir.

Şeyh Rumi efsanesi yukarıdaki efsaneyle benzerlikler göstermektedir. Efsanede Sultan IV. Murad'ın kışkırtmalara uyarak Şeyh Rumi'yi suçsuz yere öldürtmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 72-73). Efsaneye göre Diyarbakır'da yaşayan Şeyh Rumi halk arasında çok sevilmektedir ve 40.000 müridi vardır. Şeyh Rumi'nin düşmanları padişaha, şeyhin kendisine karşı isyana teşebbüs edeceğini söyleyerek şeyhe iftira atmışlardır. Sultan IV. Murad da Bağdat Seferi dönüşü şeyhin kimya ilmini bildiğini ve demiri altına çevirmek gibi olağanüstü güçlere sahip olduğunu görerek kendisinden çekinmiştir. Bunun üzerine şeyhi boş yere boğdurtmuştur. Efsanede görüldüğü gibi iktidar sahipleri kendileri için tehlike olarak gördükleri kişi ya da durumları bertaraf etmektedir. Bu durum devletin bekası ve ileride yaşanabilecek daha kötü olaylara karşı tedbir niteliği taşıması açısından önemlidir; çünkü çıkabilecek siyasal ve sosyal çatışmalar devleti önemli ölçüde yıpratacaktır. Nitekim tarih, bazı din adamlarının etrafına topladığı insanlarla din kisvesi altında devlete karşı giriştikleri isyanlarla doludur; fakat bu durumun hükümdar tarafından iyi tetkik edilmesi ve uygun tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu efsanede anlatılan olaya göre ise Sultan IV. Murad'ın fitne ve fesat çıkaran insanların oyununa geldiği ve yanlış kararlar verdiği anlaşılmaktadır.

Kırkdirek Mağarası adlı efsanede de Sultan IV. Murad'ın hiddetli yönünü görmekteyiz. Efsaneye göre IV. Murad, padişah olmasına karşı çıkan müderrisin bulunduğu şehri yıkar, harabeye çevirir (Helimoğlu Yavuz, 1992: 186). IV. Murad padişah olduğunda Diyarbakır'da bir medresenin müderrisi, padişahlığın onun değil, kardeşinin hakkı olduğunu söylemiştir. IV. Murad, Bağdat Seferi'ne giderken bu sözü duymuş ve bütün Bismil'i yıktırmıştır. Başta müderris olmak üzere bütün şehir halkı, can korkusuyla her şeylerini bırakıp çok uzaklara kaçmışlardır. Sultan IV. Murad dönemi Osmanlı tarihi içerisinde çeşitli reformların yapıldığı ve kısmi toparlanmanın

sağlandığı bir dönemdir. Saltanatının sürdüğü döneme bakıldığında Osmanlının duraklama devrinde olduğu ve siyasi yönden kan kaybı yaşadığı görülmektedir. Böyle bir dönemde tahta çıkan IV. Murad'ın nizamı sağlamak amacıyla siyasi konularda baskıcı bir politika izlediği ve olayların çözümünde sert tedbirler aldığı doğrudur. Nitekim bu efsanedeki durumu özetleyecek bir deyim kullanmak gerekirse Sultan IV. Murad pireye kızıp yorgan yakmıştır. Yani taşrada bir müderrisin söylediği bir sözü iktidarı ve meşruiyeti için hakaret saymış ve bu söz üzerine sadece müderrisi değil, civarda yaşayan tüm halkı cezalandırmıştır. Ona düşen suçluyla suçsuzu ayırmak ve suçluya da suçu nispetinde ceza vermektir. Buna rağmen Sultan IV. Murad öyle yapmamış ve efsanede anlatılan olaya göre hata yapmıştır; fakat her şeye rağmen bilinmelidir ki o, icraatlarıyla 17. yüzyılın en büyük, Osmanlının ise son mareşali olmuştur.

Giren Pişman Girmeyen Pişman Odası efsanesinde, Tillo şeyhlerinden Sultan Memduh'un, Diyarbakır Valisi Reşit Paşa tarafından Ulu Cami'deki bir odaya hapsettirilmesi anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1992: 249-250). Efsaneye göre Sultan Memduh, çevresinde çok sevilen bir insandır. Ona gönülden bağlı çok sayıda müridi vardır. Diyarbakır Valisi Reşit Paşa ise Sultan Memduh'un bölgedeki etkisini kendi siyasi geleceği için tehlikeli bulmaya başlamıştır. Bir ferman çıkarıp Sultan Memduh'u Tillo'dan getirtmiş ve Ulu Cami'de hapsettirmiştir. Sultan Memduh ise keramet göstererek onu hapse attıran başta Reşit Paşa olmak üzere toplam yedi paşaya beddua etmiş ve bütün paşalar hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu efsanede de hırs ve korkularına yenik düşen bir paşanın verdiği yanlış kararların hayatına mâl olduğu görülmektedir.

2.1.1.4. Adalet

Efsanelerde adalet kavramından, adaletli yönetimlerden ya da adaletin olmadığı ortamlarda baş gösteren sıkıntılardan bahsedilmektedir. Adaletin olduğu yerde siyasi düzen ve ölçü varken, adaletin olmadığı yerde insafsızlık ve zulüm vardır. Tarihe bakıldığında temeli adalete dayanan yönetimlerin huzurlu müreffeh ve uzun ömürlü olduğu görülmektedir. Türk tarihindeki siyasi oluşumlar her daim adaletli olma ve adaleti yayma prensibiyle hareket etmişlerdir. Bu prensibi sadece kendi soydaşlarına ya da dindaşlarına değil tüm insanlığa uygulamışlardır. Nitekim efsanelere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir:

Şahitler Kayası adlı efsanede, şahitlik için mahkemeye gelen altı kişinin, hâkim huzurunda şahitlik yaparlarken yalan söyledikleri için Şahitler Kayası denen yerde taş olduklarına inanılır (Sakaoğlu, 2008: 52). Bu efsaneden hareketle şahitliğin ne kadar kutsal bir görev olduğunu ve şahitlik yapan kişi ya da kişilerin doğruluğa riayet etmedikleri takdirde, bir şekilde musibete uğrayacaklarına dair bir inanış geliştirilmiştir. Bilindiği gibi siyasetin en önemli ayaklarından bir adalettir. Adaletin tesis edilmediği yerde düzgün işleyen bir siyasi mekanizmadan bahsetmek mümkün değildir.

Şeyh Caferi Tayyar efsanesinde, Horasan hükümdarının haksızlığa uğrayan bir kadının hakkını savunarak adaleti sağlaması anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 294-297). Efsaneye göre Horasan hükümdarının yardım ettiği fakir bir kadın, Yahudi bir kuyumcunun iftirasına uğramıştır. Yahudi kuyumcu kadının kendisinden kıymetli mücevherler çaldığını söyleyerek onu yakalatmıştır. Kuyumcu, kadını yargılayan mahkemenin başkanı olan şeyhe de rüşvet vererek kadının elini kestirmiştir. Olanları öğrenen ve çok kızan hükümdar, Yahudi kuyumcunun elini kestirerek zindana attırmış, mahkeme başkanı olan şeyhin ise kellesinin vurulmasını emretmiştir. Efsanede, adaleti sağlamak için uygulanan yöntemler oldukça dikkat çekicidir. Öncelikle hırsızlıkla suçlanan fakir kadının cezalandırılma yöntemine bakıldığında, el kesme (had) cezası uygulandığı görülmektedir. İslam inancında hırsızlık kesin hükümlerle yasaklanmıştır. Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde hırsızlık suçunun sabit olduğu hallerde had cezasının uygulanması emredilmektedir. Diğer bir husus, Yahudi kuyumcunun yalan söylediği anlaşılınca onun da elinin kesilmesidir. Aslında İslam'da yalan söylemenin cezası bu değildir; fakat burada kısas cezası uygulanmıştır. Kısas, bir durum karşılığında misliyle karşılık vermek anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'de farz kılınan kısas, bir kimsenin başka kimse ya da kimselere verdiği ceza nispetinde kendisinin de cezalandırılmasıdır. Yani Yahudi kuyumcunun iftira attığı kadının haksız yere eli kesilince, Yahudi kuyumcuya da aynı ceza verilmiştir. Bir başka husus ise kadına cezayı veren şeyhin ölümle cezalandırılmasıdır. Burada da İslam hukukunun adalet anlayışı görülmektedir. Şeyh, hâkim sıfatıyla Yahudi kuyumcudan rüşvet almış ve fakir kadını haksız yere mahkûm etmiştir. Sözlük anlamıyla *"Yaptırılmak istenilen bir işte yasadışı kolaylık ve çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar"* (Türkçe Sözlük, 2011: 1990) şeklinde geçen rüşvet, diğer dinlerde ve kültürlerde olduğu gibi maalesef İslam medeniyetinde de yaygın bir kurum hâline gelmiştir. Rüşvet, İslam'da büyük günahlardan sayılır ve cezası da aynı şekilde ağırdır.

Rüşvet, yaygınlaştığı nispette, kişilerin görev bilincini ve sorumluluklarını yok eden, devlet meselelerinin normal işleme prensiplerini bozan, adalet mekanizmasını temelden sarsan en eski ve en derin sosyal yaralardan biridir. İslam literatüründe birçok yerde karşımıza çıkan bu konuyla ilgili Selçuklu vezirlerinden Nizâmülmülk, *Siyâsetname* adlı eserinde (Nizâmülmülk, 1987: 68, 95, 104, 121) ve Koçibey' in Sultan IV. Murad'a sunduğu *Koçibey Risalesi*nde (Koçibey, 1998: 79-81) adaleti tesis etmekle görevli olan hâkimlerin rüşvet batağına saplandıkları anlatılmaktadır. Yine İslam fıkhında da rüşvet, esas olarak hâkimler konusu içerisinde işlenmektedir. Adaletin merkezinde yer alan adliye teşkilatı mensuplarının rüşvet işinin merkezinde olmaları, bu konuyla mücadele etmenin ne kadar zor olduğunun göstergesidir. Efsanede hâkim, toplumun yozlaşmasına ve çöküşüne engel olmak için en önemli görevi üstlenmektedir; fakat engel olması gereken bu önemli suçun bizzat odağındadır. Haksızlıkla ve yolsuzlukla mücadele hâkimin eliyle yapılır; fakat suçu işleyen hâkimin kendisiyken toplum kime sığınacaktır? Düzeni kim sağlayacaktır? İnsanların can ve mal güvenliği nasıl korunacaktır? Adalet arayanlar adaletsizliğin tam ortasına düşeceklerdir. İşte bu sebeplerden ötürü efsaneye göre en ağır cezayı hâkimin kendisi almıştır.

Cemâl Abdal efsanesinde, Alâeddin Keykubat döneminde yaşayan Seyit Cemâl Abdal'ın ve adamlarının suçlu ya da suçsuz olduklarını öğrenmek için yapılan imtihandan bahsedilmektedir (Görkem, 2006: 143-145). Efsaneye göre Seyit Cemâl Abdal'ın adamları, casusluk ve eşkıyalık suçlamalarıyla zindana atılmıştır. Seyit Cemâl Abdal da padişahın huzuruna çıkarak adamlarının affedilmesini istemiştir. Bunun üzerine padişah, suçlu ya da suçsuz olduklarını öğrenmek için onları bir ateş fırınına atmıştır; fakat bu fırının ateşi Seyit Cemâl Abdal'ı ve adamlarını yakmamıştır. Böylece padişah, suçsuz olduklarını anlayarak onları affetmiştir. Efsane, ateş kültünün Türk kültürü içindeki yerini ve önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ateş, en eski devirlerden günümüze kadar önemli bir inanış unsuru olmuş kutsal bir külttür. Ateş, insanlara Allah tarafından lütfedilmiş bir hediyedir; fakat insanlık için faydalı olabileceği gibi tahrip edici bir hâle de dönüşebilmektedir. Tabiat kültlerinden hiçbiri ateş kadar güçlü bir işleve sahip değildir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ateşin çevresinde teşekkül eden inanışların sürdürüldüğünü görmek mümkündür. *"Kırgızlar, 'Ateş en temiz şeydir. Ateşe düşen her şey temiz olur' derler. Altaylılarda ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. Şaman törenlerinde 'ateş ana'ya kurbanlar sunulur ve şu dua okunur: 'Sen ateş anamız. Açları doyurdun,*

üşüyenleri ısıttın. Karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan korudun. Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun." (Avcıoğlu, 1995: 356-357). Ateş varlığın, birliğin, gelişmişliğin ve hayatın devamının teminatıdır. Günümüzde dahi ateş, eski inanışlarımızdan süregelen uygulamalarla sentezlenerek kutsal işlevini korumaktadır. *"Özellikle kötülüklerinden şüphe edilenler için ateş, Türklerde bir temizleme aracı olarak düşünülmekteydi."* (Günay, 2007: 76). Efsanede ateşin kutsal bir işlevinden bahsedilmektedir. Efsanede ateşin kullanılma işlevi, özellikle Zerdüştlükte oldukça yaygındır: *"Zerdüştlük dini, ateşin kutsal sayıldığı dinlerden biridir. Ve ateş, bu inancın tanrısı Ahura Mazda'nın oğludur. Bununla ilişkili olarak ateş, iyi ve kötüyü birbirinden ayıran tanrısal bir güce sahiptir."* (Yılmaz, 2010: 132). Efsanede Sultan Alâeddin Keykubat, Cemâl Abdal'ı ve adamlarını ateşe atıp onların yanmadıklarını görünce suçsuzluklarını anlamıştır; çünkü Türk kültüründe masum olan insanları ateşin yakmayacağı inancı hâkimdir. Efsanede de bu durum açıkça görülmektedir.

Yedi Bela Hüseyin Efendi adlı efsanede, Diyarbakır'da 12 köyün ağası olan Hüseyin Efendi'nin vergi kaçırmaya çalışması ve bu suçundan ötürü padişah tarafından cezalandırılması anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 218-219). Efsaneye göre Hüseyin Efendi'nin 12 köyü vardır. Bu köylerdeki topraklarda her daim ekin ekilmektedir; fakat Hüseyin Efendi, ekinlerden ötürü ödeyeceği vergiyi düşürmek için resmî kayıtlarda köylerden sadece altısını göstermiştir. Bu durum fark edilince de devlet, geri kalan altı köyüne el koymuştur. Bunun üzerine Hüseyin Efendi İstanbul'a giderek padişah huzuruna çıkmış, affını dilemiş ve diğer altı köyün tekrar kendisine verilmesini istemiştir; fakat yaptığı usulsüzlükten ötürü padişah kendisini cezalandırmış ve köylerden sadece üçünü kendisine geri vermiştir. Bu efsanede dikkat edilmesi gereken iki önemli husus vardır. Bunlardan biri Osmanlı vergi sistemidir. Bilindiği gibi Osmanlıda gelişmiş bir vergi sistemi vardır. Efsanede bahsedilen vergi öşür vergisidir ki bu vergi genel anlamda Müslüman toprak sahiplerinden alınan 1/10 oranındaki ekin vergisidir. Efsanede de Hüseyin Efendi kendisine ait köylerde toprağı ekip biçtirmektedir; fakat öşür vergisini az ödemek için resmiyette 12 köyü değil altı köyü göstermiştir. Böylelikle vergi ödemede usulsüzlük yapmıştır. *"Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve ekonomik gücü devletin toprak mülkiyetini elinde tutması ve tarımsal üretimi denetleme olgusuna bağlıdır. Toplumun her kesiminin geçimi, özel bir toprak mülkiyeti sistemine ve vergi anlayışına dayandırılmıştır."* (Dursun, 2016: 158). Efsanedeki diğer önemli husus ise padişahın Hüseyin Efendi'ye doğrudan ceza vermesidir. Aslında

Hüseyin Efendi'nin suçunun cezası, verilen cezadan daha ağır olmalıdır; fakat padişah lütfedip cezasını azaltmıştır. Osmanlı hukuk sistemi temelde dine dayalı şer'i hukuk ve Türk töresine dayalı örfi hukuktan teşekkül etmektedir. Kudret sahibi Osmanlı hükümdarları dahi kararlarında hukuktan bağımsız hareket edememişlerdir. Nitekim efsanede Hüseyin Efendi padişaha karşı ne kadar ısrarcı olmuşsa da, işin içinden ceza almadan kurtulamamıştır; çünkü Osmanlıda her işin adaletle tesis edilmesi esastır.

Gümüş Sakallı Paşa efsanesinde, Hristiyanların Paskalya günlerinde oruç tutarken Müslümanların eğlence tertip etmelerine karşı Diyarbakır valisinin aldığı önlemler anlatılmaktadır (Helimoğlu Yavuz, 1993: 220-221). Efsaneye göre Diyarbakır'da yaşayan Hristiyan halk, inançları gereği Paskalya günlerinde et yemezler. Bölgede yaşayan Müslüman halk ise bu günlerde Kırklar Dağı'na çıkıp piknikler yapar, yeme-içme işleriyle meşgul olurlar. Dönemin Diyarbakır valisi ise bu durumdan rahatsızlık duyar ve Hristiyanların rejimde olduğu bu günlerde Müslümanların piknikler düzenlemelerini, ateş yakıp yemekler pişirmelerini ve etrafa yemek kokuları yaymalarını yasaklamıştır. Efsaneye göre Paşa, oldukça nazik ve duyarlı bir davranış sergileyerek Osmanlı adaletini tesis etmiştir. Burada Paşa, hem İslam hukukunun hem de Türk töresinin gereğini yapmıştır; çünkü İslam, başka dinlere ve o dinlerin dinî vecibelerini yerine getiren kimselere saygılı olunmasını emretmektedir. Aynı şekilde Türk tarihinde kurulan devletlere bakıldığında, bu devletlerin çok uluslu bir yapıda olduğu ve bu devletlerde farklı dinî inanışlara sahip insanların rahatça yaşayıp ibadetlerini yerine getirebildikleri görülmektedir. Yani efsaneye göre Paşa, hem İslam inancının dinî hoşgörüsüne hem de Türk geleneklerinin uygun gördüğü şekilde davranmış ve halkın arasında rahatsızlığa sebep olan bir durumu adaletle çözüme kavuşturmuştur.

Sonuç itibariyle incelenen efsanelerde siyasi konuların oldukça önemli yer tuttuğu gayet açıktır. Toplumun gelenek ve göreneklerinin koruyucusu niteliğindeki efsanelerin siyasi gelenekten bağımsız olması düşünülemez. Gerek tarihî verilerin aktardığı siyasi olaylar gerekse tarihin es geçtiği; fakat halk muhayyilesinde iz bırakan gelişmelerin efsanelerde çeşitli şekillerde tezahür ettiği görülmektedir.

2.1.2. Masallarda Siyaset

Halk edebiyatının anlatmaya dayalı edebî türlerinden biri olan ve sözlü gelenek yoluyla nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmeyi başarabilen masallar, önemli bir kültür hazinesidir.

Saim Sakaoğlu, masalı şu şekilde tanımlamaktadır: *"Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür."* (Sakaoğlu, 2007: 2).

Masallarla ilgili önemli çalışmaları olan Esma Şimşek, masal için şöyle bir tanım yapmaktadır: *"Genellikle özel kişiler tarafından, kendine mahsus olağanüstü zaman, mekân ve şahıs kadrosu içerisinde, yaşanılan hayat ile hayal edilen hayatın sistemli bir şekilde ifade edildiği; klişe sözlerle başlayıp, yine klişe sözlerle biten hayal mahsulü sözlü anlatım türüdür."* (Şimşek, 2001: 3).

Bilge Seyidoğlu, masalın özelliklerini ve formel söylemlerini de içine alan bir tanım yapar: *"Halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu, bir varmış, bir yokmuş gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir uzunluğu olan, sonunda yedi, içti, muratlarına erdiler yahut onlar erdi muratlarına biz çıkalım kerevetine, gökten üç elma düştü, biri anlatana, biri dinleyene, biri de bana, gibi sözlerle sona eren, zaman ve mekan kavramlarıyla kayıtlı olmayan bir anlatım türüdür."* (Seyidoğlu, 1985: 5).

Bir destan veya halk hikâyesi kadar uzun olmayan masallar genellikle nesir şeklindedir. Masalların dili, halkın anlayacağı şekilde açık ve sadedir. Masalların olağanüstü kahramanları ve mekânları vardır: Konuşan hayvanlar, cinler, periler, gulyabaniler, Kaf Dağı, devler ülkesi vb. insanlığın hayat içinde ve tabiat karşısındaki ortak duygu ve düşüncelerinin temlerini işleyen masallar, söylendikleri dile göre millî karakter kazanırlar. Zamana, mekâna ve inançlara göre değişikliğe uğrayan; bazen eski motiflerini kaybedip yeni motiflerle beslenen bu mahsuller halk edebiyatının en önemli malzemelerindendir. Masallar, mensubu oldukları ve anlatıldıkları toplumun yaşayışı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Masallarda var olan dünya ile hayal edilen dünyanın insan zihnindeki yansımasını görmek mümkündür. Geçmişten günümüze değin Türk kültürünün çeşitli unsurları masallarda işlenmektedir. Hiç şüphesiz ki, bu kültür unsurlarının içinde siyasi konular da yer almaktadır. Afyonkarahisar, Bingöl, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane-Bayburt, Malatya, Muğla, Taşeli ve Yukarı Çukurova

gibi çeşitli yörelerden derlenmiş olan masal örnekleri incelendiğinde Türk siyasi hayatının dikkat çekici bazı konularının masallarda yer aldığını görmek mümkündür. Bu masalları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

2.1.2.1. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi

Türk hükümdarları, tanrısal güç ile donatıldıklarına ve kutlu bir millete sahip olduklarına inandıkları için, milliyet duygularını insanlık ideali ile birleştirmeye çalışmışlardır. En eski devirlerden itibaren sürekli büyüyen ve güçlü bir medeniyet hâline gelen Türk devletlerinin hükümdarları, toplumsal adalet ve millî devlet anlayışı fikrini, cihan ailesinin birliği ve dünya düzeninin sağlanması fikrine dönüştürmüşlerdir. İslamiyet'in kabulüyle Türk hükümdarları, önceden sadece millî olan davanın bundan sonra İslami yönünü de esas alarak Türk cihan hâkimiyeti mefkûresine dönüşmesi için at sırtında, orduların başında ayak basılmamış bir karış toprak bırakmamışlardır. Bu konu her yönüyle dikkate değerdir ve masallara da yansıması olmuştur.

Arif Yusuf adlı masalda Türk devletlerinin cihan hâkimiyeti mefkûresine şöyle değinilmektedir: *"Eskiden padişahlar uzun harbe giderlermiş, bu padişah da askerini toplamış vezirler vüzeralar, askerler leşkerler…"* (Günay, 1975: 454). Masalda savaşa giden Türk ordusundan bahsedilirken, ordunun ne kadar kalabalık ve heybetli olduğunu vurgulamak için anlam güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca padişahın da ordunun başında sefere çıkması dikkate değerdir; çünkü Türk hükümdarları birkaç istisna dışında ordularının başında, savaş meydanlarının da içinde olmuşlardır. Tarih boyunca Türk orduları vatanlarını müdafaa etmek ve Türk-İslam kültürünü dünyaya yaymak için sayısız savaşa girmişlerdir. Bu yönüyle Türk tarihi nice kahramanlıklarla doludur.

Bengiboz adlı masalda, yukarıdaki örneklemeleri doğrular nitelikte ifadeler kullanılmaktadır. Masalda gözleri görmeyen padişahın gözlerinin açılabilmesi için atının ayak basmadığı bir yerden toprak getirmek gerekmektedir; fakat padişahın oğulları ne kadar arasalar da böyle bir toprak bulamazlar; çünkü padişahın atının ayak basmadığı bir yer yoktur (Seyidoğlu, 1975: 191-192). Farklı yörelerde çeşitli varyantları bulunan bu masalda anlatılan durum, Türk padişahlarının gücünü ve yukarıda da bahsedilen cihan hâkimiyeti fikrini gerçekleştirebilmek için gösterdikleri mertliği vurgulamaktadır.

2.1.2.2. Mutlak İrade

Türk tarihinde, Orta Asya Türk devlet geleneğinden kadim imparatorluklara kadar her dönemde, devleti yöneten kişilerin mutlak hükümranlık hakları mevcuttur. Hükümdar, devletin varlığını ve halkının düzenini sağlamak için her türlü yetkiyle donatılmıştır. Eğer hükümdarın meşruiyeti halk tarafından kabul görmezse ya da hükümdar sağlam bir devlet yönetimi sergilemezse gerek iç işlerde gerekse de dış işlerde ciddi sorunlar baş gösterir ki, bu durum o devleti yok olmaktan kurtaramaz. Hükümdar olmazsa düzen de olmaz, insanlar birbirini yok eder. Bu sebeple hükümdara mutlak itaat gerekir. İslamiyet'in kabulünden önce Türk devlet teşkilatlarında durum böyleyken İslamiyet'le birlikte bu durum daha da güçlenmiştir. Hükümdarlar istediği gibi yüksektekileri alçaltmış, aşağıdakileri yükseltmiştir. Tanrı'nın zatına mahsus olan bu sıfat, yani mutlak hâkimiyet hükümdarda belirir; fakat bu yetki adalet çerçevesinde kullanılmalıdır. Adaletsiz ülke ayakta durmaz. Adalet insanlar arasındaki düzenin temelini teşkil eder. Türk hükümdarları bu mutlak hâkimiyeti fiilen ve hukuken kendi şahıslarında bilmişler ve devletlerini de bu düsturla yönetmişlerdir. Bu tarihî mevzu masallarda da derin bir şekilde hayat bulmuştur.

Sarıtıraş, *Kuşlar Padişahının Kızı* ve *Kör Dev* adlı masallarda bazı ortak unsurlar bulunmaktadır. Bu masallarda padişahın gözü kör olmuştur ve bu gözün tekrar görebilmesi için uzak diyarlardan temin edilmesi gereken bazı şeyler vardır. Bu, bir masalda toprak, bir masalda balık, bir diğer masalda ise yapraktır. Padişahın oğlu, babasının gözlerininin görebilmesi için lazım olan şeyleri temin edebilmek amacıyla uzun bir yolculuğa çıkar; zorlu aşamalar kat eder ve sonunda gerekli olan nesneleri temin ederek babasının gözlerinin açılmasını sağlar. Bu masalların siyasi yönlü içerikleri pek de fazla olmamasına rağmen masallar, padişahın oğullarının ve kendisine bağlı halkın, padişahın değerini bilerek iyileşmesi için ellerinden geleni yapmaları ve padişahın mutlak otoritesini bilmeleri açısından dikkate değerdir. *Kurbağa ile Padişahın Oğlu* adlı masalda da padişah üç oğluna, *"Oğlum okunuzu atın, kimin evine düşerse, onun gızını size aliyim."* (Şimşek, 2001: 77) demiştir. Buradan hareketle padişahın otoritesinin oldukça güçlü olduğu ve her isteğini yerine getirebilecek kudrete sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kıskanç Kız Kardeşler adlı masalda anlatıcı, dönemin padişahından bahsederken şöyle der: *"Şimdi eveli bi padişah varmış. Bu padişahın bir tek olu varmış. Şindi padişah emir veriyo, tabi aynı bizim başbakan gibi, padişah da eskiden emir*

veriyormuş." (Önal, 2011: 377). Buradan hareketle masal anlatıcısının padişahın buyruk verme ve dilediğini elde etme gibi mutlak irade gücünü, başbakanın gücüne benzettiği görülmektedir. Hâlbuki demokratik yönetimlerde, başbakanlık makamı mutlak bir irade sergileyemez; fakat padişahın mutlak iradesi vardır. Muhtemelen masal anlatıcısı dinleyicilere padişahın siyasi gücünü anlatabilmek için böyle bir benzetmeye ihtiyaç duymuştur. Aynı masalın devamında padişahın sorgusuz sualsiz emir verme yetkisine de değinilmiştir: *"Bak diyo padişah, orda ne gonuşdüseniz aynısını söyleyin. Eğer söylemesseniz idam sahpası idam gurulupduru idama mahkumsunuz diyo."* (Önal, 2011: 377). Burada padişahın siyaseten katletme yetkisine değinilmiştir. Bilindiği gibi padişah, dilediğini ölüm cezasına çarptırma yetkisine sahiptir ve bu kararı engelleyecek herhangi bir mekanizma da yoktur. Masalın bitiş formelinde ise masal anlatıcısı *"Padişahı da gari Atatürk sürdü. Padişah da kalmadı gari."* (Önal, 2011: 381). demektedir. Burada masal anlatıcısı genel manada saltanat düzeninin bittiğine ve Atatürk'ün kurulmasına önderlik ettiği yeni cumhuriyet düzeniyle birlikte padişahlık makamının son bulduğuna değinmiştir.

Zümrüdüanka Kuşu adlı masalda, padişah her yıl bahçesine gelip elma ağacındaki tek elmayı yiyen dev için şöyle düşünmektedir: *"Yahu ben bir padişah olayım, şu dev gelsin benim bahçemdeki elmayı yesin. Allah bana bir tek elma verir, onu da dev yer."* (Alptekin, 2002: 292). Bu masalın bir başka varyantında ise padişahın üç oğlu ve bahçesinde bir elma ağacı vardır. Bahçesindeki elmaları her yıl bir ejderha gelip yemektedir. Padişah da bu duruma üzülmekte ve şöyle demektedir: *"Bir devletim, üç tane de oğlum var, bahçemdeki elmadan bir tane yiyemedim."* (Günay, 1975: 501). Padişah burada kendini eleştirmektedir; çünkü padişah gücün sahibi olan kişidir. Onun olana dokunmak kimsenin haddi değildir, olmamalıdır; fakat dev ya da ejderha her seferinde gelip elmayı alarak padişahın otoritesini sarsmaktadır. Padişah da bu durum için hayıflanmakta ve kendine kızmaktadır.

Hırsız Padişah adlı masalda, padişah hırsızlarla konuşurken her biri kendi hünerini anlatır. Padişah ise bir emriyle darağacına adam çıkarabileceğini, bir emriyle de darağacından indirebileceğini söyler (Günay, 1975: 278). Burada padişah kendi gücünden ve otoritesinden bahsetmektedir; çünkü padişahın siyaseten katl yetkisi vardır ve bu yetkiye dayanarak istediği kişiyi idam ettirmesi mümkündür. Yine aynı şekilde ölüm cezasına çarptırılmış kişi ya da kişileri affetme yetkisi de padişahın kendisindedir.

Değirmenci ile Tilki adlı masalda, padişahı türlü hilelerle kandıran tilkinin, padişahın kızını değirmenciyle evlendirmesi anlatılmaktadır. Bu masalda padişah azametli, mal mülk ve itibar sahibidir; değirmenci ise yoksul biridir. Padişah kızını kendi denginde birine vermek ister; fakat padişaha dünürcü giden tilki, kendilerini zengin ve itibarlı olarak tanıtır ve türlü yalanlar ve oyunlar sayesinde padişahın kızını değirmenciye alır (Şimşek, 2001: 12-17). *Kader* adlı masalda padişah ve veziri ava giderken sakallı bir ihtiyara rastlarlar. İhtiyar, padişaha: *"Senin avradıyın bir gızı olacak, köyünüzün de bir sığır çobanı var. Onun avradı da hamile, onun da bir oğlu olacak. Senin gızı onun oğluna yazdım."* deyince, padişah bu duruma çok sinirlenmiştir ve ihtiyara: *"Nasıl olur? Ben bir, gosgoca padişahım, nasıl olur da sen benim gızımı, bir sığır çobanının oğluna yazan?"* (Şimşek, 2001: 119) demiştir. Buradan hareketle padişahın kızını kendi denginde olmayan ya da kendi tebaasından olan birileriyle evlendirmeyi münasip görmediği anlaşılmaktadır.

Sihirli Yüzük adlı masalda, padişahın kızıyla evlenebilmek için elindeki sihirli yüzük sayesinde çeşitli şartları yerine getiren genç adam, padişahın kızıyla evlenir; fakat padişahın kızı eski sevgilisiyle kaçar. Bunun neticesinde genç adam sihirli yüzüğü sayesinde padişahın kızını ve onun sevgilisini bulup getirir. Padişah da kızını ve onun sevgilisini öldürtür ve genç adamı diğer kızıyla evlendirir (Şimşek, 2001: 29-35). Bu masalda padişahın kızı, eski sevgilisiyle kaçarak padişahın itibarını ve şerefini ayaklar altına almıştır. Bunun sonucunda da padişah tarafından ölümle cezalandırılmıştır. Birçok anlatıda karşılaşılan, padişahın siyaseten katletme yetkisi bu masalda da uygulanmıştır. Padişah, kendi otoritesini sarsan kişi kızı dahi olsa, onu cezalandırmaktan geri durmamıştır. Bu konuda Üstün Dökmen şöyle demektedir: *"Otorite konumunda bulunan padişahın ya da babanın karşısındaki kişiler, çocuk rolünü üstlenmek zorundadırlar. Kahramanların, ana-baba gibi otoritelerin sözünü dinlemeleri bir erdem kabul edilirken, kendi akıllarını ve özgür iradelerini kullanmaları, yani yetişkin olmaları saygısızlık sayılmaktadır."* (Dökmen, 2006: 194).

Mektup adlı masalda, padişah hata yaparak kendi iradesini ilahi iradenin üstünde görmektedir: *"Padişahın lâlesi demiş ki, padişahım senin bir gızın oldi, çobanın da bir oğli oldi, Allah oni ona yazdi. Padişah diyir ki, aman lâle sen ne söylirsen. Ben bir padişah olim da o da bir çoban olsun da nası olur ki benim gızımı çobanın oğluna yaza. Ben bu yazıyı bozaram."* (Seyidoğlu, 1975: 359). Masalda padişah kızını, çobanın oğluna vermek istememiş; çünkü onları hakir görmüştür. Bu durum padişahın mütevazı

olmadığını göstermekte ve padişahı ikinci bir hataya sürüklemektedir. O da padişahın kendi iradesini kaderin üstünde tutmasıdır. Tanrısal yazgı olarak bilinen kaderi değiştirmek mümkün değildir. Padişah ise her şeye gücü yeteceği düşüncesiyle kaderi de değiştirebileceğine inanmıştır; fakat masalın devamında durum böyle sürmemiş ve çobanın oğlu ile padişahın kızı evlenmişlerdir. Bu masalda padişahın iradesinin sadece beşeri konularda olduğunun, ilahi konularda herhangi bir hüküm veremeyeceğinin altı çizilmiştir.

Kuşdili Bilen Şehzade adlı masalda, padişahın sarayının penceresinde ötüp duran kargaların dilini anlayan bir şehzade, onların padişahtan yardım istediklerini, aralarındaki ihtilaflı durumu çözemediklerini ve padişahın adaletine sığınarak sorunlarına bir çözüm bulunmasını istediklerini söyler (Sakaoğlu, 2002: 461). Masalda hükümdarın sahip olması gereken en önemli özelliklerden biri olan adaletten bahsedilmektedir. Bilindiği üzere en eski devirlerden günümüze kadar Türk hükümdarlarının görevi, Allah'ın adaletini insanların üzerine yaymak olmuştur. Türk devlet geleneğinde hükümdarlar bu düstura çok önem vermişlerdir. Nitekim hukuki nizamı sağlamak, devletin varlığını ve büyümesini sağlayan en önemli etkenlerdendir. Masalda kargaların anlaşmazlığından bahsedilmekte ve padişah bu anlaşmazlığı iradesiyle çözmektedir. Burada bahsedilen karga semboliktir; çünkü karganın dile gelmesi ya da anlaşmazlık yaşaması mümkün değildir; fakat anlatılmak istenen hükümdarın her işini adaletle tesis etmesi gerektiği ve yönetimsel gücünü kullanırken aynı zamanda sulhu sağlama görevini de yerine getirmesi gerekliliğidir.

2.1.2.3. Saltanat ve Veraset Sistemi

Masallarda işlenen bir diğer konu Türk devletlerindeki saltanat ve veraset sistemidir. Bilindiği gibi en eski Türk devlet geleneğinden beri hükümdar yönetme yetkisini Tanrı'dan almıştır. Kut anlayışı da denilen bu sistemde hükümdar seçimle gelmemiş, kut'u taşıyan diğer kişilerle giriştiği mücadeleyi kazanması neticesinde tahta oturma hakkına sahip olmuştur. Kut'un kan bağıyla hanedanın diğer erkek üyelerine de aktarıldığı ve herkesin hükümdarlık yolunda eşit haklara sahip olduğu gerçeğinden hareketle, bu sistemin çoğu zaman kanlı sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bazı Türk devletlerinde, ülke hanedan üyeleri arasında bölünerek bu sorun bir nebze çözülmüş olsa da, İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk devletlerinde veraset anlayışındaki

belirsizlikler yüzünden taht kavgaları yaşanmıştır. Bunun sonucunda devletler kısa süre içerisinde iç ve dış müdahalelere açık hâle gelmiştir.

Dipsiz Kuyu adlı masalda iki şehzade kardeşten büyük olanı, babasından sonra padişah olabilmek için kardeşini dipsiz bir kuyuya atar: *"Yorulup bir kuyunun başında dinlenirken, yiyip içtikten sonra taht kavgası yüzünden bir fırsatını bulup küçük oğlanı kuyuya atar. Saraya dönerek, kardeşini kurt kaptığını, kendisinin de zor kurtulduğunu söyler."* (Özçelik, 1993: 398). Masalda bir taht kavgasının yaşandığı görülmektedir. Bunun neticesinde büyük kardeş küçük kardeşi öldürmeye teşebbüs etmiştir. Bunun yanında hükümdar ölmeden yerine hükümdar tayin etmediği ve hükümdarın seçiminde herhangi bir kıstas olmadığı için tüm hanedan üyeleri kendilerini tahtın varisi olarak görmüşlerdir. Bu sebeple tarih boyunca Türk devletlerinde ciddi kaoslar yaşanmış, hatta bu durum bazı Türk devletlerinin zayıflayıp parçalanmasına dahi sebep olmuştur. Gerek Selçuklularda gerekse de Osmanlılarda hükümdar olmak isteyip diğer hanedan üyeleriyle arası açılan şehzadelerden bir kısmı isyanlar çıkarmışlar, düşman devletlerle antlaşmalar yapmışlardır. Bu gerekçeyle çok defa kardeşkanı dökülmüştür. Masalda da büyük kardeş taht ortağı olarak gördüğü kardeşinden kurtulmak ve onu hükümdarlık yolunda saf dışı bırakmak istemiştir.

Akıllı Şehzade adlı masalda, veraset sistemindeki aksaklık ve belirsizlikten şöyle bahsedilmektedir: *"Bir akşam bütün vezirler padişahın huzurunda iken artık canına tak eden başvezir bütün cesaretini toplayarak, 'Padişahım, saltanatın, devletin daim olsun. Yalnız bizleri düşündüren, senin vefatından sonra idareyi kime bırakacağındır.' diye sormuş. Bu sözleri duyan padişah kızmış vezirlerine, 'Benim üç oğlum var. Onlardan biri yerime geçer.' diye cevap vermiş."* (Yardımcı, 2012: 121). İlk Türk devletlerinden günümüze kadar Türk saltanat sistemi sağlam temellere oturtulamamıştır. Hanedanın tüm üyelerinin hükümdar olabilme hakkı vardır. Bu masalda da yaşlanan padişahın ölümünden sonra çocukları arasında taht kavgası çıkmasını istemeyen vezirler, padişaha durumu arz etmiş ve bu işe bir çözüm bulmasını istemişlerdir.

Talih Kuşu adlı masalda, veraset sisteminin farklı bir boyutundan bahsedilmektedir: *"Neyse yıllar sonra bir gün bi kral ölmüş. O memleketin kralı ölmüş. Şeyde bir adetleri varmış. Kralın eğer başa geçecek bir varisi olmassa halkdan seçilirmiş kral."* (Önal, 2011: 429). Benzer şekliyle *Tuz* adlı masalda da padişahı belirlemek için uçurulan kuş her seferinde akıllı şehzadenin başına konmuş ve şehzade padişah seçilmiştir (Çetindağ Süme, 2014: 469). Yukarıdaki alıntıda devlet yönetim

düzeni için pek de alışık olunmayan bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi Türk devletlerinde veraset sistemi saltanat şeklinde devam etmekte ve devlet hanedan ailesinin ortak malı kabul edilmektedir. Türklerde hükümdarın çocukları ya da hükümdarın kardeşleri tahta çıkabilecekken bu masalda hükümdarın hiçbir yakınının olmaması sebebiyle halktan birinin tahta çıkarılması uygun görülmüştür.

Çin Maçın Padişahı adlı masalda ilk Türk devletlerinin teşkilat yapısıyla doğrudan bağlantılı bilgiler verilmektedir:

"- Biz filan padişahın oğullarıyız, sen bizim babamızın süt kardeşiymişsin. Babamız geçende, bize vasiyet etti, süt kardeşimin yanına gidin, onun sözünden dışarı çıkmayın, dedi. Biz de sana geldik, sen bizim kısmetimizi vereceksin, biz de senin sözünden çıkmayacağız.

- *Hay hay başımla gözüm üzerine, saray, taht büyük kardeşin, razı oldunuz mu?*
- *Evet.*
- *Filan yer de ortancıl kardeşin, sen de razı oldun mu?*
- *Peki.*
- *Filan yer de küçük kardeşin, sen de razı oldun mu?*
- *Peki."* (Günay, 1975: 517).

Yukarıdaki diyalogda Türk tarihinin ilk teşkilatlı devletlerinin devlet yapısıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yazılı belgelere dayanan Türk tarihinde ilk güçlü Türk devleti olarak Büyük Hun İmparatorluğu geçmektedir. Büyük Hun İmparatorluğu'nun teşkilat şemasında ise büyük kardeş devletin merkezinde oturmaktadır. Ortanca kardeş devletin doğusunda, küçük kardeş ise devletin batısında bulunmaktadır. Böylelikle merkezi idarenin yanında, devletin geniş topraklarını elde tutabilmek için hanedan üyelerinin üçlü yönetim anlayışını tercih ettikleri görülmektedir. Daha sonraki Türk devletlerinden bazıları ülkenin doğusu ve batısı olmak üzere ikili yönetim anlayışını benimsemişlerse de, kaynaklar Hun İmparatorluğunun uçsuz bucaksız arazilerinde hükümranlığı kontrol altında tutabilmek ve doğudaki Çin belasıyla uğraşabilmek için bu şekilde bir yönetim tarzı geliştirdiklerini belirtmektedir. Burada dikkat çeken bir başka tarihî husus ise masalda Çin padişahından bahsedilmesidir. Bilindiği gibi Hunların en büyük düşmanı ve aynı zamanda komşusu olan devlet Çin'dir. Hatta Çinliler meşhur Çin Seddini, ülkelerini Hun Türklerinden korumak amacıyla yaptırmışlardır. Yukarıdaki bilgiler ışığında bu masalın tarihî gerçeklikleri yönüyle dikkate değer olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Melikşah (Seyidoğlu, 1975: 273-276) adlı masalda padişah henüz yaşarken tahtını oğluna bırakmıştır; fakat oğlunun her yapacağı işte kendisine danışmasını istemektedir. Bu durum tarihte bazı örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Büyük Selçuklu Devleti'nin sultanı Melikşah, babası Alparslan tarafından veliaht olarak tayin edilmiş ve babası sağken Isfahan şehrinin yönetimi kendisine verilmiştir. Yine Sultan II. Murad, henüz sağken inzivaya çekilmiş ve Osmanlı tahtını oğlu Sultan II. Mehmet'e bırakmıştır.

Gül Sinan'a Ne Yaptı Sinan Gül'ü İncitti (Günay, 1975: 69) adlı masalda ise padişah ölümünden sonra kendi yerine tahta geçecek olan varisini belirlemiştir. Buna göre büyük oğluna tahtını bırakmış, ortanca ve küçük oğluna da mal-mülk bırakmıştır. Bu şekilde bir yol izleyerek kendisinden sonra oğullarının taht kavgasına düşmelerini engellemiştir. Hatta bu durumu vasiyetinde de bildirmiştir. Bilindiği gibi Türk devletlerinde hükümdarın ölümü üzerine, en hızlı davranan ve en güçlü olan şehzade tahta geçmektedir. Bu durum nice taht kavgalarına yol açmıştır; fakat özellikle Osmanlının son dönemlerinde yürürlüğe konulan ekber ve erşed sistemiyle hanedanın en yaşlı üyesi tahta çıkarılmıştır. Bu masalda da padişah tahtını en büyük oğluna bırakmıştır. Bu yönüyle Osmanlının son döneminde siyaseten katli engellemek amacıyla devreye konulan veraset sisteminin bir benzerinin bu masalda da geçtiği görülmektedir.

2.1.2.4. Diplomasi

Türkler, zaman içerisinde çeşitli sebeplerle yaşadıkları bölgelerin dışına çıkmış ve kendileri dışındaki medeniyetlerle etkileşim içine girmişlerdir. Bu etkileşim siyasi, askerî, iktisadi ve kültürel alanlarda olmuştur. Türk devletleri ilk siyasi teşekküllerini oluşturdukları dönemden itibaren diğer milletlerle olan diplomatik ilişkilerine büyük önem vermişlerdir. Bu alanda çeşitli kurumlar kurmuşlar, siyasi mevzuları takip etmişler ve dış politikada belirleyici rol üstlenmişlerdir. Kimi zaman savaşlarda kan dökülmesini engellemek için savaşlardan önce, kimi zaman savaşlardan sonra yapılan barış antlaşmalarında, kimi zaman da siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri canlandırmak ve düzenlemek için diplomatik yöntemlere başvurmuşlardır. Bu durum halk masallarına da yansımakta ve bazı masal örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

İki Padişah ve Sınama adlı masalda, İran şahının Türk padişahına bir oklava ve bir deve göndererek Türk padişahını sınava tabi tutması anlatılmaktadır. Şah, ilk

sınavda Türk padişahına gönderdiği oklavanın hangi tarafının kalın olduğunu sorar. İkinci sınavda ise iki deve göndererek hangisinin ana hangisinin yavru deve olduğunu bilmesini ister (Önal, 2011: 409). Eğer bu soruları açamazsa kendisine savaş açacağını söyler. Türk padişahı kızının yardımıyla her iki soruya da doğru cevap verir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta hükümdarların birbirlerini küçük düşürmek için çeşitli sınavlara tâbi tutmasıdır. Her dönemde rekabet hâlinde olan hükümdarların bu şekilde birbirlerini sınadıklarını görmek mümkündür. Osmanlı tarihinde, özellikle Osmanlı-İran ilişkilerinde benzer durumlara sıklıkla rastlanmaktadır.

Hırsız adlı masalda İstanbul padişahının, devletin hazinesini çalan hırsızı bulamaması üzerine başka bir devletin kralının kendisiyle alay etmesi anlatılmaktadır: *"Gavur padişahı bir kral varmış. Bu padişaha yazıyor. 'Sen nasıl bir padişahsın, senin hazineni açan hırsızı bulamazsın.' diyor. Bunlar da her gece gidip hazineden altınları çalıyorlar. O kral da bu padişaha her gün haber yolluyor, sen ne kadar kötü bir padişahsın, diye."* (Günay, 1975: 446). Burada bir hükümdarın diğerini küçük düşürmek amacıyla bir zafiyeti tenkit etmesi durumu söz konusudur. Gavur kralı, İstanbul padişahını eleştirmek, kötü ve yetersiz bir padişah olduğunu vurgulamak için ona sürekli mektup göndermektedir. Gerekçe olarak da devletinin hazinesine sahip çıkamadığını öne sürmektedir. Tarihî yönüne bakıldığında iletişim imkânlarının henüz gelişmediği dönemlerde devletlerarası haberleşmenin mektup yoluyla yapıldığı ve bu mektuplarda bazen bu tarz küçük düşürme gayelerinin olduğunu görmek mümkündür. Aslında buradaki küçük düşürme çabası bir hükümdarın diğerini küçük düşürmesi şeklinde değil; bir devletin diğer bir devleti küçük düşürme ya da güçsüzlüğünü vurgulama gayesidir; çünkü padişah dahi olsa o kişinin bir misyonu vardır. Yönettiği devlet kendisiyle özdeşleşmiştir. Buradaki gâvur kralı İstanbul padişahının özelinde Türk devletinin güçsüz olduğunu ima etmektedir.

Dağ Adamı adlı masalda, devletlerarası diplomatik ilişkilerden şöyle bahsedilmektedir: *"Bir gün Yunanistan padişahının elçileri gelir. Padişahımız kızınızı oğluna istiyor, vermezseniz size savaş açacak, derler."* (Özçelik, 1993: 407). Bu masalda diğer bazı masallarda karşılaşılan devletlerarası ilişkilerden daha farklı unsurlar göze çarpmaktadır. Bazı masallarda başka devletlerden bahsedildiğinde İran şahı, Mısır padişahı, Hint padişahı, Yemen padişahı diye ifadeler geçmekteyken, bu masalda pek de alışkın olmadığımız Yunan padişahından bahsedilmektedir. Bu masalda anlatıcının Yunanistan padişahı demesinin sebebi, tarihten gelen Türk-Yunan anlaşmazlığına vurgu

yapmak olarak düşünülebilir. Ayrıca Yunan padişahının elçilerini gönderip bir talepte bulunması elçilik kavramının her dönemde önem arz ettiğini göstermektedir. Yunan padişahının tehditkâr talebi hiç de hoş karşılanmamış olsa da *elçiye zeval olmaz* düsturundan hareketle, gelen elçilere herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Yine masalda Yunan padişahının, Türk padişahının kızını kendi oğluna istemesi en eski siyasi geleneklerden birini hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Türkler ilk devlet teşkilatlanmalarından beri siyasi evliliklere önem vermişler, komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmek ya da düşman ülkelerle ilişkileri düzeltmek amacıyla o ülkelerin prensesleriyle evlilikler gerçekleştirmişlerdir; fakat burada dikkat çeken husus Yunan padişahının tehditkâr bir tavırla, kızın verilmemesi hâlinde bunu savaş sebebi sayması dikkat çekici bir durumdur. Masalın devamında ise Yunan padişahı yenilmiş ve ordusu yok edilmiştir.

Festikancı Güzeli adlı masalda, yukarıdaki masala benzer bir durum söz konusudur. Masalda padişahın oğlu yabancı bir kıza âşık olmuştur. Babasına evlenme fikrinden bahsetmiş, padişah da: *"Tamam oğlum sana hangi beyin kızını alalım? Hangi şahın kızını alalım? Hangi ülkenin padişahının kızını alalım?"* (Önal, 2011: 425) demiştir. Buradan anlaşılacağı üzere hükümdarlar kendi çocuklarını evlendirirken, evlendirecekleri kişilerin de kendileri gibi yönetici tabakasından olmasını istemektedir; çünkü siyasi evlilikler tarihte önemli bir yer tutar. Evlilikler sayesinde ülkelerin siyasi ilişkileri gelişecek, bu evlilikler her iki ülkeye de katkı sağlayacaktır. Bunun örneklerini özellikle Orta Asya Türk tarihinde görmek mümkündür. Ayrıca bir padişahın oğlunun halktan biriyle evlenmesi hoş karşılanmayacaktır; çünkü halk, padişahın tebaasıdır ve padişah ailesinin dengi değildir.

Âlim Köse adlı masalda da, yukarıdaki masala benzer bazı unsurlar dikkat çekmektedir: *"Eskiden bir padişah varmış. Başka bir memleketin padişahı buna bir elçi yollamış. Bu elçi memleketin en ünlü âlimi imiş. Huzura çıkan Elçi der ki: 'Padişahımız buyurdular ki, gönderdiğim âlimin sorularına cevap verecek âliminiz varsa size iki şehir vereceğim; yoksa sizden iki şehir isteyeceğim."* (Sakaoğlu, 2002: 516). Bu masalda da önceki masal gibi bir padişahın başka bir padişahı küçük düşürmeye yönelik tehditkâr ifadeler kullandığı görülmektedir. İlk Türk devletlerinden günümüze kadar devletlerarası diplomatik ilişkilerde, hükümdarların elçileri vasıtasıyla birbirlerini sınadıkları, tehdit ettikleri ya da çeşitli taleplerde bulundukları bilinmektedir. Gerek Sultan Alparslan'dan Bizans kralına, gerek Yavuz Sultan Selim'den İran şahına ve

gerekse de Kanuni Sultan Süleyman'dan Fransa kralına gönderilen mektuplar gibi, birçok Türk hükümdarının benzer yöntemlerle diplomatik ilişkileri önemsediği açıkça görülmektedir.

2.1.2.5. Demokrasi

Masallar insanlara kendi kararlarını verme, başka insanların haklarına saygı duyma, zor durumlar karşısında tedbirler alma, paylaşma gibi demokratik yaşamın usullerini ve değerlerini öğretme işlevine sahiptir. Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesidir. Kişilerin kendi haklarını bilerek başkalarına saygılı davranması, hak ve hukuka inanmasıdır. Masallar sadece çocukları değil, büyükleri de eğitmeyi amaçlar. Birçok masalın ya kendisinde doğrudan demokratik unsurların işlendiği ya da masallardan yapılan çıkarımlarda demokrasinin esas tema olduğu görülür. İncelenen masallarda demokrasi konusu genel yargılar ihtiva ettiği için tekil örneklerden ziyade önemli görülen konular üzerine kurulmuştur.

Masallar, yöneten kesim ile yönetilenler arasındaki ilişki bakımından demokrasinin konu edildiği en önemli anlatı türlerindendir. Birçok masalda padişah olmaya aday kişiler içerisinden en çok hak eden kişinin seçilmesi, herhangi bir iltimasın ya da adaletsizliğin olmadığını göstermektedir. Yine masallarda bilinen saltanat sisteminin yanında bilgiye, beceriye ve zekâya önem verildiği, bu yönleriyle kendini ispatlayan herkese siyaset kapılarının açık olduğu vurgulanmaktadır. Masallar, sadece hoş vakit geçirmek ya da çocukları uyutmak için söylenen hayal ürünü bir tür olarak değerlendirilmemelidir. Anlaşılacağı üzere masallar, birey-toplum ya da birey-devlet ilişkilerinde cereyan eden olayların çözümlenmesinde de önemli bir etken konumundadır (Şimşek, 2016b: 190-191).

Masallarda demokrasi konusunun en önemli ilkesi başkalarının hakkına saygı duymaktır. Millet olma kültürü insanları belli bir topluluk içinde yaşamaya adapte ettiği için o toplumda herkesin eşit şekilde yaşama hakkı vardır. Dolayısıyla kişiler birbirinin yaşam hakkına saygı göstermelidir. Toplumsal düzen ve refahı sağlamak ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde, yani herkesin başına buyruk yaşadığı toplumlarda kaos ve anarşi baş göstermektedir. Bu yönüyle masallar insanlara bazı hakları olduğunu; fakat bu hakların sınırsız olmadığını, başka insanların haklarına da saygılı olunması gerektiğini anlatmaktadır.

Masallara yansıyan yardımlaşma ve paylaşma, demokratik yaşamın diğer öğelerindendir. Toplumda insanların birbirlerini desteklemeleri, bütünlük içinde iş görmeleri ve yardımlaşmaları oldukça önemlidir. Müşterek yaşamda insanlar her zaman başkalarının yardımına ihtiyaç duyabilmektedir. Birey yaradılışı itibariyle yalnız yaşayamadığı gibi birçok gereksinimini de yalnız başına karşılayabilme yetisine sahip değildir. Millet olma bilinci de bunu gerektirmektedir; çünkü huzurlu ve müreffeh bir toplumun bireylerinin yardımlaşma ve dayanışma içinde olması, karşılıklı çaba göstermesi gerekmektedir. Zorlukların üstesinden gelmek ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir.

Masallarda demokrasinin yansıması olan bir diğer konu bireylere seçme ve seçilme hakkı tanınmasıdır. Bireylerin kendi iradelerini yansıtabilecek yöneticilerini kendilerinin seçebilmesi demokrasinin en doğal ögelerindendir. Özellikle halkın yeni yöneticilerini seçme iradesi birçok masalda işlenmiştir. Bu da Türk masallarının geniş bakış açılı ve çok sesli olduğunu göstermektedir.

Kişilerinin kendi kararlarını kendilerinin verebilmesi, özgüven sahibi olması, zorluklara karşı dirayetli durabilmesi demokratik yaşamın önemli ilkelerindendir. Kendine güveni olmayan, kendi kararlarını veremeyen, çabuk pes eden ve zorluklarla baş edemeyen bireyler toplum içinde yok olurlar. Demokratik anlayış tam da bu noktada devreye girerek bireylerin kararlı, güçlü, toplumla barışık, hem kendi hem de toplumun haklarını savunan, zorlukların ve adaletsizliklerin karşısında dik durabilen bireylerin yetişmesini hedeflemektedir. Birçok Türk masalında yukarıda sayılan özellikleri görebilmek mümkündür.

Türk masalları, Türk kültür ve uygarlığının en önemli halk ürünlerindendir. Bu ürünlerde Türk siyasetine dair birçok yaklaşım bulunmakla birlikte genel olarak Türk kültürünün, insanı esas alan toplumsal ve yönetimsel anlayışı görülmektedir. Türk milletinde demokrasi bilincinin etkin bir biçimde yayılmasında masalların önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk masallarının Türk halkı tarafından benimsenmesi ve özümsenmesi hâlinde, bütün bir milletin demokratik bir yapıda yaşaması, gelişmesi ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşması sağlanacaktır.

2.1.2.6. Yöneticilerin Özellikleri

İyi bir yöneticinin sahip olması gereken birçok özellik vardır. Bu özelliklere bakıldığında, öncelikle yöneticinin güzel ahlaka sahip olması gerekir. Cesaretli

olmalıdır, eğer cesaretli olmazsa düşmanın karşısında zafiyet gösterir ve bu durumda halk ona hor gözle bakar. Eğer yumuşak huylu biri olmazsa, halkını zorba tavrıyla ezebilir. İleri görüşlü ve basiret sahibi olmalıdır, eğer bu özelliklere sahip olmazsa halkı için gerekli tedbirleri alamaz. Yönetici aynı zamanda akıllı, ergin, hür, fikir sahibi, kendisinde ve atalarında güzel özellikler bulunan, halk tarafından iyi tanınan ve halkının yararına çalışmaktan geri durmayacağı, bu konuda bir kusur göstermeyeceğine inanılan bir kimse olmalıdır. Mutlaka halkının gönlünde saygın bir yeri olmalı ve bu saygınlığını koruyabilmeli, kusurlarını alacağı uygun tedbirlerle telafi etmeye çalışmalıdır. Yönetici, samimi olmalı ve halkına karşı sevgisini göstermelidir. Yönetici, yeri geldiğinde etrafındakilere danışmalı; fakat son kararı kendisi vermelidir. Bunu yaparken de adalet ve feraseti elden bırakmamalıdır. Yukarıda bahsedilen ve iyi bir yöneticide olması gereken özellikler bazı masallarda işlenmektedir. Bu masallarda kimi zaman masal anlatıcısının, olanın yanında olmasını istediği hükümdarın profilini çizdiği de görülmektedir.

Devlet Kuşu adlı masalda, ideal bir hükümdarın özelliklerinden şöyle bahsedilmektedir: *"Bey, halkın arasına girermiş. Düşkünlere, hastalara, yoksullara yardıma koşarmış. Çocuklarla ilgilenir, yurdunun yönetim işlerini takip edermiş. Bu işleri her zamanki çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle yürütmeye çalışırmış."* (Yardımcı, 2012: 202). Bu masalda iyi bir devlet adamının taşıması gereken vasıflar sıralanmaktadır. İyi bir devlet adamı kendini halkından izole etmemeli, halkıyla bütünleşmelidir; çünkü halk, kendilerine yakın hissettiği yöneticileri daha fazla benimser. Yine sosyal devlet anlayışı gereği düşkünlere ve fakirlere yardım etmek devleti yönetenlerin başlıca görevlerindendir. Yönetici bütün bunları yaparken adaletten, doğruluktan ve dürüstlükten asla vazgeçmemelidir. Masalda tüm bu hususlara vurgu yapılmaktadır.

Bir başka masalda da yine benzer konu işlenmektedir: *"Lâle dedi çi, Padişahım sağolsun bizim de cendimize cöre düşmanımız var. Düşüncende cendi hücüdün mefedersen. Mef etdikten sora, bu milletin heggi bizden sorulur. Bu milleti gahıp birez gezmeli, halini ehvalini annamali. Yevmil gıyametde bize davaci olmasınnar. Padişah dedi çi, sözün doğrusu lâle biz bu milletin haggından anlamalı. Bahalım çi fehir fihere ne haldadır."* (Seyidoğlu, 1975: 423). Bu masalda padişahın lalası padişaha nasihatte bulunarak iyi bir yöneticinin halkına karşı belli sorumlulukları olduğunu söylemektedir. Padişah da bu durumu onaylamaktadır. Bu iki masalda dikkat çeken husus, halkın

hükümdarına karşı sorumlukları olduğu gibi hükümdarın da halkına karşı sorumlulukları olduğunun bilincine varmasıdır. Masalda padişah halkına karşı şefkatli, adaletli ve mert davranmadığında bu durumun kul hakkı yemek olduğunu belirtmektedir. Türklerde, hükümdar devletini Tanrı adına yönettiği için, kötü yönetim sergileyince Tanrı tarafından bir musibetle cezalandırılacağı inancı hâkimdir. Masalda ise bu durum İslamiyet'in etkisiyle kul hakkı yemek ve ahirette bu durumdan sorumlu tutulmak şeklinde yorumlanmıştır.

Hasan Tay adlı masalda, adaletli ve eli açık bir hükümdarın özelliklerinden şöyle bahsedilmektedir: *"Zamanın birinde Hasan Tay isminde adaletli bir padişah varmış. Halkına faizsiz para dağıtırmış. Günü geldiği zaman da herkes aldığı parayı teslim edermiş. İhtiyacı olan padişahtan mühürlü bir kâğıt alıp hazineden istediği kadar para alırmış."* (Özçelik, 1993: 561). Bu masalda ülkesini adaletle yöneten cömert bir padişahın varlığından bahsedilmektedir. Hasan Tay adlı bu padişah halkını böyle müreffeh bir seviyeye ulaştırdığı için kimse illegal işlere tenezzül etmemektedir. Olay, yöneten-yönetilen ilişkisi bakımından incelendiğinde zengin toplumların daha mutlu ve huzurlu olmaları gayet doğaldır; çünkü halkın yöneticilerinden en öncelikli beklentisi yaşam standartlarının yükseltilmesidir. Nitekim masalda Hasan Tay'ın ülkesini iyi yönetmesi ve halkını zenginleştirmesi, onu halkın nezdinde oldukça itibarlı bir hâle getirmiştir.

Padişahın İmtihanı adlı masalda, ideal bir vezir tipinden bahsedilmektedir: *"Bir gün canı çok sıkılan Padişah eğlence olsun diye vezirine, biraz da böbürlenerek 'Benden akıllısı var mı?' diye sormuş. Fakat akıllı ve doğru sözlü veziri, başına gelebilecekleri hesaba katarak 'Dünya büyüktür padişahım, muhakkak vardır.' diye cevap vermiş."* (Yardımcı, 2012: 209). Bu masalda akıllı bir vezirin nasıl olması gerektiği vurgulanmaktadır. Vezirlik makamı, padişahtan sonra en büyük yetkiyle donatılmış makamdır. Vezirler bir yandan devlet işlerinin yürütülmesinde padişaha yardımcı olurken diğer yandan padişaha danışmanlık da yaparlar. Padişahlar çoğu zaman vezirlerinin söylediklerini harfiyen uygularlar. Bu açıdan vezirin padişahı nasıl yönlendirdiği çok önemlidir. İyi bir vezir devletine ve padişaha olumlu katkı sağlarken, kötü huylu bir vezir devletine ve padişaha zarar verir. Yukarıdaki masalda da vezir, padişahın istediği cevabı değil, istemediği cevabı vermiştir. Bu durum vezirin hiçbir şekilde doğruluktan sapmadığının göstergesidir. Padişah övülmeyi istemektedir. Eğer

karşısında dalkavuk bir vezir olsa onun sözlerini tasdik eder; fakat liyakat sahibi bir vezir her zaman doğruluğu esas alır.

Benzer bir durum *Gül ile Sinave*r adlı masalda da karşımıza çıkmaktadır: *"Padişahım sakin olunuz. Bu iş böyle değil ama, böyle olmuş. Gel, bu çocuğun idam emrini geri alalım da buna menfi bir ceza verelim."* (Sakaoğlu, 2002: 451). Masalda iftiraya maruz kalan oğlunu suçlu bulup onun idamına karar veren padişah, yanındaki liyakat ve adalet sahibi vezirlerinin kendisini doğru yönlendirmesi neticesinde kararından caymış ve oğlunun idamından vazgeçmiştir. Nitekim masalın devamında padişahın oğlunun masum olduğu ve vezirlerin ne kadar doğru bir iş yaptığı anlaşılmıştır.

İyi bir yöneticide bulunması gereken belli başlı özellikler olduğu gibi kötü yöneticilerin taşıdığı belli vasıflar da bulunmaktadır. Öncelikle kötü bir yönetici adalet duygusundan yoksundur ve liyakat sahibi değildir. Böyle olunca yönetme ve yönlendirme konularında kabiliyetsizlikler gösterir. Otoriteyi uygun şekilde kullanılmamakla birlikte otoritesinin sarsılmasına da tahammülü yoktur. Kötü bir yönetici tüm başarıları kendine, başarısızlıkları ise kendi dışındaki etkenlere bağlar. Eleştiriye asla tahammülü yoktur, sözünü tutmaz, halkına güven vermez, mert ve cesaretli değildir. Saydığımız bu ve buna benzer özellikler kötü, halkı tarafından sevilip sayılmayan yöneticilerin özelliklerindendir ve şüphesiz ki böyle yöneticilerin halk masallarına konu olması doğaldır. Masallarda, bu şekilde iyi yönetim sergilemeyen yöneticiler sıklıkla eleştirilmektedir.

Padişah Oğlu ile Çoban Oğlu adlı masalda merhametsiz ve kıskanç bir padişahtan söz edilmektedir: *"Padişah anlar ki çobanın oğlu kendi oğlundan akıllı. Padişah çobanın oğluna garez etmeye başlar. Bu çocuğu nasıl kaybedeceğini düşünür. Padişahın ailesi de kocasının bu kötü niyetini duyar. Bu merhametli kadın hemen çobanın oğlunu çağırtıp durumu anlatır. 'Evladım, padişah senin boynunu vuracak, sana bir hâl edecek. Kaç, canını kurtar.'"* (Sakaoğlu, 2002: 496). Masalda çobanın oğlunun kendi oğlundan daha zeki ve becerikli olduğunu fark eden padişah, bu durumu gururuna yediremez ve çobanın oğlunu öldürtmek ister. Padişaha göre kendi oğlu en iyi hocalardan ders almış, bütün ilimleri öğrenmiş olduğu için çobanın oğlundan daha akıllı olmalıdır; fakat çobanın oğlu çok daha akıllı olduğundan padişah bu durumu kabullenememektedir. Burada hırslı, kötü yürekli ve haset bir padişah tipi görülmektedir ki, yöneticiler içinde en tehlikeli olanlar da bu tiplerdir.

Mensur anlatı türlerinin çoğunda görülen çocuksuzluk motifi, *Mayıl ile Âb-ı Güneş* adlı masalda da karşımıza çıkmaktadır. Masalda padişah ve vezirinin çocuğu yoktur. İkisi birlikte gurbete çıkarak dertlerine derman ararlar. Bu esnada gördükleri ihtiyar adam kendilerine iki elma vererek bunları eşleriyle birlikte yemelerini ve kabuklarını ahırdaki ata yedirmelerini söyler. Nitekim bunun devamında padişahın bir oğlu, vezirin de bir kızı olur (Şimşek, 2001: 236-237). Masala genel anlamda bakıldığında birçok yönüyle Dede Korkut Hikâyeleri'nden *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* Hikâyesiyle benzerlik gösterdiği fark edilmektedir. Her ikisinde de çocuksuzluk motifi, çocuğa ad konulması ve babaların oğullarıyla düşman olarak oğullarını öldürtmek istemeleri durumu görülmektedir. Tarihsel yönüne bakıldığında da birçok hükümdarın yanlış kararlar alarak ya da yanlış yönlendirmeler neticesinde evlatlarına kıydıkları görülmektedir.

Masallarda padişahın en büyük yardımcısı ve padişaha akıl veren vezirler vardır. Birçok masalda vezirler, padişaha yardım ederek devletin, padişahın ve padişaha bağlı tebaanın müreffeh içerisinde yaşaması için çalışırlar; fakat *Hırızva Güzeli* (Şimşek, 2001: 204-208) adlı masalda padişahın yardımcısı olan vezir, fakir bir kadının genç oğluna kafayı takmış ve o genç oğlanı öldürtmek için padişahı defalarca yanlış yola sevk etmiştir. Bu vezir, genç oğlanı her seferinde padişaha şikâyet etmektedir. Padişah da vezirin sözüne kanarak bu gence yapılması neredeyse imkânsız olan işler yaptırmaktadır. Her imtihandan başarıyla kurtulan genç en sonunda Hırızva güzeliyle birlik olup padişahı ve veziri öldürür. Kendisi tahta oturur. *Avcı Mehmet* (Sakaoğlu, 2002: 292-296) ve *Avcı Mehmet'in oğlu* (Günay, 1975: 433-436) adlı masallarda da benzer konular işlenmektedir. Her iki masalda da yetenekli genç çeşitli aşamalardan geçerek padişahın gözüne girmeyi başarır ve padişah tarafından ödüllendirilir; fakat bu masallarda padişahın veziri bu durumdan rahatsız olur. Genç kahramanın bu başarılarını kıskanır ve onu cezalandırmak için elinden geleni yapar. Gencin üstesinden gelemeyeceği işler verir ve bunun sonucunda padişahın genci cellat ettirmesini ister. Buna rağmen genç, her seferinde kendisine verilen görevlerin üstesinden gelir. Her iki masalın sonunda da vezirin yaptıkları ortaya çıkar ve bu kötülüklerin cezasını canıyla öder. Görüldüğü gibi halkına zulmeden, liyakat sahibi olmayıp adaletli davranmayan yöneticiler er ya da geç cezalarını çekmektedir.

2.1.2.7. İmtihan

Sözlük anlamıyla *"Kişinin bir konu hakkında bilgisini, yeterliğini, yeteneğini ya da niteliğini yoklamak"* (Türkçe Sözlük, 2011: 1185) şeklinde geçen imtihan, masallarda da önemli bir siyasi unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İmtihan konusu Türk masallarının birçoğunda geçmektedir; fakat siyasetle ilgili masallarda, hükümdarlar belli konularda görev vereceği kişileri çeşitli imtihanlara tâbi tutarak tavrını ona göre belirlemektedir.

Zan Uşakları masalında, padişah üç oğlunu da yanına çağırarak artık kendisinin yaşlandığını ve içlerinden birinin kendi yerine tahta geçmesini istemektedir (Alptekin, 2002: 298-351). Padişah bunu isterken aslında oğullarını sınamaktadır. Onların eğitimlerini tamamlayıp tamamlamadıklarını, devlet idaresini yeteri kadar öğrenip öğrenmediklerini merak etmektedir. Amacı onlardan birini tahtına oturtmak değildir. Sadece oğullarının bu durum karşısında verecekleri tepkiyi ölçmektedir. Nitekim oğullarından hiçbiri bu teklifi kabul etmemiştir; çünkü padişahın sağken oğullarının tahta geçmesi Türk kültüründe birkaç istisna dışında pek görülmemiştir. Türk töresinde ancak padişah öldüğünde oğullarından birinin tahta geçme hakkı vardır. Bu durum dışında padişah sağken oğullarının hükümdarlık makamını istemesi söz konusu değildir.

Çukurova'da anlatılan *Gül ile Sinan* adlı masalda, padişah artık yaşlandığı için vezirleriyle istişare edip kendinden sonra yerine hükümdar tayin edecektir. Bunun için de üç oğlu içerisinden hangisinin devleti en iyi şekilde idare edebileceğini öğrenmeye çalışır. Bu amaçla üç oğlunu bir imtihana tâbi tutarak hepsine aynı miktarda para vermiştir. İçlerinden hangisi o parayı en iyi şekilde değerlendirirse onu tahta oturtacaktır. Büyük oğlan ve ortanca oğlan üç yıl müddet içerisinde parayı değerlendirmişler ve belli bir kazanç sağlamışlardır; fakat küçük oğlan ilk iki yıl kazandıklarını getirememiş, üçüncü yıl ise yükte hafif pahada ağır, olağanüstü özellikleri olan eşyalarla memleketine dönmüştür. Bunun üzerine padişah, en küçük oğlunun en akıllısı olduğuna kanaat getirerek onu tahta oturtmuştur. Burada dikkat çeken nokta kadim Türk devletlerinin en önemli sorunlarından biri olan saltanat ve veraset sisteminin bu masalda nasıl bir şekilde çözüme bağlandığıdır. Bununla alakalı olarak padişahın vezirinin söyledikleri dikkat çekicidir: *"Padişahım, işde geldin, işde gediyon. Yârin siz ölürseniz, oğlanların münakaşa ederler; 'sen padişah ol, ben padişah oluyum' diyen. Gözün görerek bunnarın birini padişah etsâne, demiş."* (Şimşek, 2001: 171). Masalda vezir padişahın ölümünden sonra taht kavgalarının olabileceğine dikkat

çekmiştir. Tarihe bakıldığında birçok Türk devletinin veraset ve saltanat sistemlerinde, bu konuyla ilgili bir belirsizlik hâkimdir ve bu belirsizlik yüzünden çok defa şehzadeler birbirine düşmüş, çok kanlar akmış, Türk devletleri hükümdarsız kalmış, kaotik dönemler yaşanmıştır. Bu masalda ise padişah kendine göre bir yöntem geliştirerek olayı en sorunsuz ve en akılcı şekilde çözüme bağlamıştır.

İyiliğin Bedeli masalında, padişahın kızına talip olan genç adamın, yolda giderken karıncalara, zümrüdüanka kuşuna ve balığa yardım etmesi ve bu yardım neticesinde padişahın kendisine kızını vermek için çeşitli imtihanlara tabi tutarken karıncaların, zümrüdüanka kuşunun ve balığın kendisine yardım etmesi anlatılmaktadır (Şimşek, 2001: 39-41). Bu yardımlar neticesinde genç adam imtihanı geçer ve padişahın kızıyla evlenir.

Çiftçinin Kızı adlı masalda, padişahın kendisine nasıl vezir seçtiğinden bahsedilmektedir: *"Akıllı bir padişah varmış. Bu padişah vezirlerini halktan seçermiş. Vezir olacakları sınavdan geçirir, sınavı başaramayanların boynunu vurdurmuş. İnce eleyip sık dokuyan birisiymiş."* (Özçelik, 1993: 595). Vezirlik, ilk Türk devletlerinden bu yana hükümdarlara idari ve askerî işlerde yardımcı olmak amacıyla seçilen kişilerin oturduğu bir makamdır. Vezirler geniş yetkilere sahip, en üst mertebedeki devlet memurlarıdır. Hükümdarların iş yüklerini hafifletip, devlet meseleleriyle ilgili görüş ve tedbirleriyle onlara yardımcı olurlar. Böyle yüce bir makamda oturabilmek için bir vezirde liyakat, sabır, basiret, doğruluk ve metanet gibi özelliklerin bulunması gerekmektedir. İlk Türk devletlerinden beri vezirler, devlet memurları içerisinde başarılarıyla kendilerini gösteren kişiler içerisinde seçilmektedir; fakat masalda padişahın vezirini halkın içerisinden seçtiği belirtilmektedir. Bu yönüyle devlet teşkilatlanması açısından Türk devletlerinden farklılıklar görülmekteyse de, padişahın vezirini seçerken onu sınaması ve belli aşamalardan geçirmesi, padişahın vezirde olması gereken birtakım özelliklere dikkat ettiğini göstermektedir. Nitekim masalın devamında, vezir olmak için padişahın huzuruna çıkan kişi bazı zor sınavlara tâbi tutulmuş; fakat kıvrak zekâsıyla bu sınavları geçip vezir olabilmeye hak kazanmıştır.

2.1.2.8. Eğitim

En eski Türk devletlerinden beri, devleti yönetecek kişilerin özelliklerini şekillendiren, onlara mâna ve ruh veren klasik dünya görüşleri vardır. Kut anlayışı gereği yöneticilik vasfının kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiğine inanan Türklerin,

bu görevi layıkıyla yerine getirmek için sahip olmaları gereken bazı özellikler vardır. Öncelikle taht adayı bilge, alp ve ahlaklı olmalıdır. Bu özelliklere sahip olmayan bir hükümdarın başarılı olması mümkün değildir. Bunun farkında olan devlet adamları, devletin ve halkın bekası için, tahta geçmesi muhtemel olan hanedan üyelerinin bu özelliklere uygun olarak yetiştirilmelerine büyük önem vermişlerdir. Masallarda da siyaset bağlamında bu konunun üzerinde durulduğu görülmektedir.

Çoban adlı masalda, ilk Türk devletlerinden bu yana padişahların yetişmesinde önemli etkisi olan lalalıktan bahsedilmektedir. *"Bir gün padişah ile lalası seyyah olarak gezerken…"* (Günay, 1975: 292). Lala, Osmanlı döneminde şehzadelerin eğitimlerinden birinci derece sorumlu olan bilgin kişilerdir. Lala isminden önce atabeylik, ondan önce ilk Türk devletlerinde ise alplik makamında olan kişiler aynı görevi üstlenmişlerdir. Türk devletlerinde bilgiye ve bilgeliğe çok önem verilmiştir. Bilgili olmak herkesin sahip olması gereken bir özellikken, devleti yönetecek kişinin çok daha disiplinli bir eğitime tabi tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda lala adı verilen kişiler padişahların şehzadelik dönemlerinden itibaren dinî, askerî, mesleki ve diğer dünyevi ilimler konusunda kendilerini en iyi şekilde yetiştirmelerine yardımcı olmuşlardır. Bu kişiler çoğunlukla şehzadeler tahta oturduktan sonra da onların yanlarında olmuşlar ve her türlü konuda kendilerine danışmanlık yapmışlardır. Bu durumun bir örneği olarak *Balık Kız* adlı masalda şöyle bir bölüm geçmektedir:

"- Lala, tez bu oğlanın kellesini kestir.

- Padişahım sağ olsun, hiç öyle şey olur mu? Bir bahane koşalım, yoksa milletin seni taşlar, tahttan indirir." (Sakaoğlu, 2002: 309).

Yukarıdaki masalda padişahın, lalasını sürekli yanında tuttuğundan ve devlet meselelerinde kendisine danıştığından bahsedilmektedir. Hatta bu masalda lala, danışmanlığın da ilerisinde padişahın bir konu hakkında verdiği hükmü yanlış bulduğunu açıkça ifade ederek hükmünü değiştirmesini istemektedir. Yönetim erkinin en tepesinde bulunan padişahtır ve padişahın verdiği hüküm koşulsuz şartsız yerine getirilir; fakat bu masalda lalanın padişahın üzerindeki etkisi görülmektedir. Nitekim masalın devamında padişah lalanın sözünü dinlemekte ve ona göre davranmaktadır.

Melikşah adlı masalda da padişah, şehzadesinin eğitimine ne kadar önem verdiği şu sözlerle göstermektedir: *"Padişah oğlunu bir lalanın yanına götürür. 'Hoca efendi, yaşı on sekiz on dokuza varana kadar çocuğuma İncil dâhil bütün kitapları hatmettireceksin.' Çocuk on sekiz yaşına kadar bütün kitapları bitiriyor, hocası*

babasına gelip, 'Padişahım sağ olsun, oğlunuz tamam oldu. Mânâsı ile her şeyi aldı. Daha benim buna öğretecek bir durumum kalmadı." (Sakaoğlu, 2002: 397). Yukarıda da bahsedildiği gibi şehzadelerin eğitimine büyük önem verilmektedir. Şehzadenin sadece hanedan üyesi olmaktan öte, ileride geniş yetkilerle devleti yönetecek olması ihtimali konunun önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bir başka masalda da benzer konu işlenmektedir. *Isfahan Padişahının Üç Oğlu* adlı masalın başında şöyle bir ifade geçmektedir: *"Çok eskiden Isfahan'da yaşamış bir padişahın hikâyesidir. Bu padişah kendi hükmüne göre yaşıyormuş. Üç oğlu olmuş. Bu oğlanlara gereken ihtimamı göstermiş, tahsilleri için hocalar tutmuş, bunları yetiştirmiş."* (Günay, 1975: 449). Masalda padişahın üç oğlu olduğundan, bunların eğitimi için çok çaba sarf edildiğinden, özel hocalar tarafından yetiştirildiklerinden bahsedilmektedir. Buradan hareketle bazı masallarda bahsedilen ve siyasi kültürümüzde önemli yer tutan lalalık ya da atabeylik makamlarının Fars coğrafyasında da önemli yer tuttuğu ve şehzadelerin eğitiminin oldukça önemsendiği anlaşılmaktadır.

2.1.2.9. Nasihat

Sözlükte *"Bir kimseye doğru, uygun bir yol göstermek, özellikle kötü davranışlardan sakındırmak için, şu ya da bu şeyi yapması ya da yapmaması konusunda öğüt vermek"* (Türkçe Sözlük, 2011: 1753) şeklinde geçen nasihat, başkalarını aydınlatmak, onları kötülükten uzaklaştırıp iyiliğe yaklaştırmak amacıyla gayret göstermek anlamlarına gelmektedir. Masallarda özellikle hükümdarların eşlerine ya da çocuklarına siyaseten vasiyet niteliğinde nasihatler verdiği; verilen nasihatleri tutan kişilerin başarılı olduğu, tutmayanların ise başarısız olduğu görülmektedir. Hemen her masalın nasihat içerdiğini söylemek mümkündür; fakat bu çalışmada sadece siyasi anlamda verilen nasihatler irdelenmektedir.

Horasan Padişahı adlı masalda padişahın oğullarına vasiyeti şu şekildedir: *"Ben öldükten sonra size üç tane vasiyetim olacak, birinci vasiyetim dere ağzında yatmayacaksınız, zaptiyelerle arkadaşlık yapmayacaksınız, bir de köselerle alışveriş yapmayacaksınız. Bu üç vasiyetimi tutarsanız hiçbir zaman için daralmazsınız. Tutmazsanız muhakkak sıkıntısını çekersiniz."* (Alptekin, 2002: 251). Masalda padişah çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır. Padişahın büyük ve ortanca oğulları bu nasihatlere uymadığı için ölmüşler; fakat daha akıllı olan küçük oğlan kendini kurtarmayı başarmıştır. Masalda padişahın oğullarına verdiği her nasihatin çeşitli hikmetleri vardır.

Örneğin masala göre dere ağzı tehlikeli olur; çünkü her daima sel tehlikesi vardır. Zaptiyeler dost gibi görünür; fakat menfaatler çakıştığında kişiyi yarı yolda bırakırlar. Köseler uyanık olur, kişiyi çok rahat kandırırlar. Nitekim padişahın tespitleri doğru çıkmıştır. Tecrübelere dayanan bu nasihatlere kulak verenler başarılı olmuşlar, kulak vermeyenler ise helak olmuşlardır.

Yedi Kardeş Yedi Dev adlı masalda da padişah oğullarına: *"çayırda, çadırda, değirmende yatmayacaksınız. Buralar sabıkalıdır."* (Alptekin, 2002: 354) demektedir. Padişahın sözünü dinlemeyen oğulları çayırda, çadırda ve değirmende yatmışlardır. Her seferinde de devin saldırısına uğramışlardır. Neyse ki, padişahın küçük oğlu babasının nasihatine uymuş ve bu sayede kardeşlerini de kurtarmıştır. Benzer şekilde *Beyböyrek* adlı masalda padişah oğullarına nasihatte bulunarak*: "Oğul ben ölüremse o sağ terafa gidin. O sol terafa sahın getmeyin. Bah oradan ziyan gelir."* (Seyidoğlu, 1975: 197) demektedir. Bu masalda da padişahın oğulları babalarının nasihatine uymayarak sol tarafa yönelirler. Bir dev gelip bu oğlanlara musallat olunca akıllı küçük kardeş diğer 39 abisini kurtarır.

Kırk Oğlanla Kırk Kız adlı başka bir masalda da padişah oğullarına şöyle der: *"Kara çayırda, kara kuyuda ve sırça sarayda durmayacaksınız. Yoksa babalık hakkımı helal etmem."* (Özçelik, 1993: 576). Bu masalda da büyük kardeşler babalarının sözünü dinlemez; fakat en küçük kardeş babalarının nasihatine uyar ve abilerini ejderhanın saldırısından kurtarır. Görüldüğü gibi bu masalların ortak özelliği büyük kardeşlerin nasihate uymamaları ve belaya düşmeleri; küçük kardeşin ise nasihate uyarak daha temkinli davranmasıdır. Küçük kardeş bu sayede sadece kendisini değil, hata yapan abilerini de kurtarmaktadır. Buradan hareketle hükümdarların verdiği nasihatlerin tecrübeyle ve kabiliyetle ilişkili olduğu görülmektedir. Masallardaki küçük kardeşler ise aklı ve doğruluğu temsil etmektedir.

2.1.2.10. Kehanet

Yönetmek, hükümet etmek her şeyden önce geleceği öngörmeyi gerektirir. Bu, dünyanın neresinde olursa olsun değişmeyen bir kuraldır. Bununla beraber her devlet adamında var olması gereken bu öngörme hassasiyeti kimi zaman kehanete kadar uzanmaktadır. Sözlük anlamıyla *"Bir olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini önceden bilme"* (Türkçe Sözlük, 2011: 1378) şeklinde geçen kehanet kavramı, en eski Türklerden günümüze kadar devlet işleri hakkında önemli ipuçları vermektedir; çünkü

hükümdarların olağanüstü güçleri olan insanların bu güçlerinden faydalanarak devlet meselelerine tatbik etmelerinin kökü Şamanizm'e kadar dayanmaktadır. Bu konuyla ilgili Yusuf Ziya Yörükan şöyle demektedir: *"Türk hakanlarının sihire ve kâhinliğe inandıklarına, put yaptıklarına, cede taşı kullandıklarına, birtakım taşlara hassalar atfettiklerine dair malûmat bütün kaynaklarda mevcuttur. Kamların istikbale dair verdikleri haberlere, kuşların uçuşlarından çıkarılan mânâlara itimat ederlerdi."* (Yörükan, 2006: 24). Konuyla ilgili bir başka örnek de Eberhard'dan gelmektedir: *"Bu derece özel ve güçlü konumda bulunan kamların devlet ve hükümet işlerine karıştıklarına da tanık olunmaktadır. Konuyla ilgili olarak tarihten bir örnek verilebilir. Bunlardan biri Cücen Devleti'nin Prensi'nin ortadan kaybolmasıyla ilgilidir. Cücen hakanı Çeunu Kağan (509-520) tahta çıktığı zaman küçük oğlu Prens Tszubhoy kaybolmuş, tüm aramalara rağmen bulunamamıştır. Devletin kadın samanlarından 'Deuhun Divan' çağırılarak çocuğu bulması istenmiştir. Şaman Prens'in göklerde olduğunu söyleyince Kağan ona inanmıştır."* (Eberhard, 1942: 43). Görüldüğü gibi hükümdarların olağanüstü özelliklere sahip kişileri yanlarında bulundurmaları ve onların bu güçlerinden yararlanmaları, ilk Türk devletlerinden beri oldukça yaygındır.

Sırma Saç adlı masalda padişahın gördüğü rüyayla ilgili olarak şöyle denmektedir: *"Padişah rüyasında görmüş ki, barmağından hatemi deryaya düşmüş. Bilumum esgerini leşgerini salmış, hatemini deryadan çıhardamamış. Sabahdan gahmış müneccimlerini toplamış, rüyasını annatmış."* (Seyidoğlu, 1975: 304). Masalda padişahın rüyasını müneccimlerine anlattığı ve yorumlamalarını istediği görülmektedir. Buradan hareketle padişahın yanında rüyasını her an yorumlatabileceği müneccimlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Baş Müneccim (Alptekin, 2002: 367-371) adlı masalda, bir hocanın yıldız falı ve remil yoluyla padişahın hazinesini ve padişahın karısının kaybolan yüzüğünü bulması anlatılmaktadır. Bu masalın varyantları çeşitli yörelerde anlatılmaktadır. *Cindar* (Sakaoğlu, 2002: 511-515) adlı masalda, bir adam nazırın karısının kaybolan elmas küpelerini bulur ve hükümetin kadrolu müneccimi olur. Bunun üzerine devletin kaybolan hazinesini bulur. *Şanslı Hoca* (Öcal, 2011: 452-453) adlı masalda, altınları kaybolan padişahın muskacı hocanın kehanetine inanarak altınlarını bulması anlatılmaktadır.

Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı (Alptekin, 2002: 262-265) ve *Aslan Ali* (Alptekin, 2002: 262-265) adlı masallarda padişahın gördüğü rüyayı kendisinin yorumlayarak ona

göre tavır belirlediği görülmektedir. Her iki masalda da padişah gördüğü rüyanın kendisi ve devleti için kötü sonuçlar doğuracağına inanmıştır. Nitekim her iki masalda da o şekilde olmuştur. Bu masallarda padişahın rüya yoluyla kehanette bulunduğu görülmektedir.

Padişah Kızının Ahlâksızlığı (Alptekin, 2002: 431-434) ve *Neydim Ne Oldum Ne Olacağım* (Günay, 1975: 281-282) adlı masallarda benzer olarak padişahın, kendi kızının kaderini öğrenebilmek için remil baktığı görülür. Bu masallarda dikkat çeken husus padişahın kâhinler ya da hocalar vasıtasıyla değil, kendisinin remil bakmasıdır. Yani kâhinlik yapan kişi aslında padişahın kendisidir.

Kuru Kafa (Yardımcı, 2012: 79-81) adlı masalda, olağanüstü bir şekilde doğan ve olağanüstü özelliklere sahip olan bir bebeğin, padişahın gördüğü rüyayı yorumlaması, padişahın 40 cariyesinin kendisini 40 veziriyle aldattığını söylemesi ve padişahın bunun üzerine 40 veziriyle 40 cariyesini darağacında astırması anlatılmaktadır. Burada dikkat çeken nokta cariyelerin sadece padişaha hizmet etme görevleri olmasına rağmen, padişahı vezirlerle aldatmaları ve bunun neticesinde hem vezirlerin hem de cariyelerin idam edilmesidir.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında denilebilir ki, halk kültürünün önemli unsurlarından olan masallarda siyasi konular oldukça sık görülmektedir. Birçok masalın kurgusunda, hâkim bir güç olarak devlet, o devletin hükümdarı, şehzadeleri, vezirleri, memurları ya da askerleri karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber masalların bazılarında bu siyasi unsurlar belirginleşirken bazılarında ise sadece ismen zikredilmektedir. Örneğin bazı masallarda bir padişahın, padişahın oğlunun, kızının, karısının, sarayının veya vezirinin olduğundan bahsedilirken fazla detaya girilmediği; fakat bazı masallarda hükümdarın gücünden, devletin nasıl yönetildiğinden, teşkilat yapısının nasıl olduğundan, saltanatın nasıl işlediğinden, hükümdarın nasıl eğitildiğinden, iyi bir hükümdarın hangi özelliklere sahip olması gerektiğinden, halkına nasıl davranması gerektiğinden gibi birçok siyasi konuyla ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

2.1.3. Destanlarda Siyaset

Destan, halk edebiyatı ürünleri içinde önemli yer tutan türlerden biridir. Millî birliğin gereğini ve önemini anlatan destanlar, tarihî kaynakların romantizminden esinlenmektedir. Kendine has anlatım biçimiyle destanlar, millet olma bilincini

kazanmış toplulukların tarihî karakterlerini sembolize ederek günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Millî bilincin oluşması için, millî kültürü bilmek ve idrak etmek gerekir. Bu kültür varlıklarından biri olan destanlar, halkın olaylar karşısındaki duyuş ve düşünüş şeklini geleceğe aksettiren önemli hazinelerdir.

Özkul Çobanoğlu, destan geleneği hakkında şöyle bir tanım yapmaktadır: *"Yeryüzünün ve kâinatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair geleneksel dünya görüşlerinin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerini epik destanlar olarak adlandırıyoruz."* (Çobanoğlu, 2003: 16).

Köklü geçmişe sahip milletlerin bir ya da iki millî destanı varken Türk milletinin onlarca millî destanı bulunmaktadır. Muharrem Ergin'e göre bu durum, Türklerin millî hayatının ve tarihî serüvenlerinin bir destana yetmemesinden kaynaklanmaktadır (Ergin, 1970: 1); çünkü sadece köklü milletlerin destan geleneği vardır. Türkler ise sahip olduğu millî destanlar bakımından en zengin milletlerden biridir.

Destanlar, millet olma bilincini aşılayan önemli etkenlerdir. Türk destanlarının en belirgin özelliği tarihî ve siyasi gelişmelerden etkilenmiş olmasıdır. Şüphesiz ki destanlar, salt tarihî bilgiler ihtiva etmez; fakat tarihe bütünüyle sırt çevirmiş de değildir. Âdeta tarihi yansıtan birer ayna niteliğindedir. Destanlar, tarihî gelişmelerin toplum üzerinde bıraktığı etkilerin halk anlatısı hâline gelmesidir. Türk tarihinde gerçeklerin tahkiye edildiği birçok halk anlatısı görmek mümkündür. Destanları bu anlatılar içinde farklı kılan ise ilk ve en belirgin örneklerden olmalarıdır. Destanlar, konuları itibariyle tarihî ve siyasi gerçeklerden beslendiği için, destan dönemi içinde yaşanmış olayları, kahramanlıkları, mekânları en sade ve en gerçekçi biçimiyle destanlardan öğrenmek mümkündür; fakat destanlarda olayların sadece dış/görünen kısmını değil, iç/öz kısmını da aramak mühimdir. Tarihin en eski medeniyetlerinden olan Türklerin hayal dünyalarını, ruhsal tavırlarını, duygu ve düşüncelerini, ideal devlet anlayışlarını ve siyasal düzenlerini destanlarda aramak ve bulmak çok önemlidir. Bu düsturla incelediğimiz destan metinlerinde Türk tarihinin önemli siyasi ve millî unsurlarını görmek mümkündür.

2.1.3.1. Kut Anlayışı

Türklerde hâkimiyet anlayışının temeli inanca dayanmaktadır. İnanca göre Türklerde yönetim erki Tanrı tarafından kişiye verilmekte ve bu durum *kut* kavramıyla açıklanır. En eski Türk devletlerinden başlayarak siyasal iktidar kavramını karşılayan kut anlayışı, Kutadgu Bilig'de şöyle açıklanmaktadır: *"Kutun tabiatı hüzmet, şiarı adalettir. Fazilet ve kısmet kuttan doğar. Beyliğe (Hükümdarlığa) yol ondan geçer. Her şey kutun eli altındadır, bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir. Tanrısaldır. Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı. Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi. Hükümdarlar iktidarı Tanrı'dan alırlar…"* (Kafesoğlu, 1997: 249-250).

Bu açıdan bakıldığında Türkler için genelde cihan hâkimiyeti inancının, özelde ise iktidarın tanrısal kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. İktidarı, Tanrı'nın bir lütfu olarak gören Türk hükümdarları da bu bilinç ve sorumlulukla hareket etmişlerdir. İktidar sahibi olan kişi, Tanrı'ya karşı sorumludur ve göstereceği yönetimsel zafiyetler, onu Tanrı'nın nezdinde itibarsızlaştıracak ve kötü sonuçlara sebep olacaktır. Dolayısıyla iktidar sahibinin, kut'u layıkıyla taşıyabilmesi ve yönetim süreci sonunda Tanrı'ya karşı borcunu ödeyebilmesi için iyi yönetim sergilemesi gerekmektedir.

Hayati Beşirli, iktidarın iki temel özelliğinden bahsetmektedir. Bunlardan biri kutsiyet diğeri ise mutlaklıktır. Siyasal iktidarın kutsallıktan tamamen soyutlanabilmesi mümkün değildir. Özellikle karizmatik iktidarın oluşumunda yönetenle yönetilenin aynı vasıfları taşıması mümkün değildir; çünkü yöneteni güçlü kılan yönetilenle arasında çeşitli ayırıcı özelliklere sahip olmasıdır ve bu bahsedilen özellikler tanrısal niteliktedir (Beşirli, 2011: 142-143). İktidarın kaynağını tanrısal bir emanet olarak görme, en eski Türk devletlerinden günümüze kadar sağlam ve güçlü otoriteler tesis edilmesini sağlamıştır. Bu anlayış, adaletli yönetimi benimsediğinden devlette refah ve huzur etkin olmuş, uzun ömürlü devletler hüküm sürmüştür. Destanlara bakıldığında da kut anlayışının son derece etkin bir şekilde yaşatıldığı ve benimsendiği görülmektedir.

Alper Tunga Destanı'nda, Alper Tunga'nın kut'a bağlılığı şöyle anlatılmaktadır: *"Uçsuz bucaksız yeryüzünün billur sulu gölleri, kıvrak akışlı ırmakları, bunların üstünde göz kamaştıran gökyüzü tümüyle Türk hükümdarının elinde ve ona itaatkâr iken Yüce Türk ulusunu büyük kahraman Alper Tunga idare etmekteydi. Bu hükümdar Tanrı tarafından Türkler ve bütün dünya milletleri için onları, adaletle yönetmek için görevlendirilmişti."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 42). Ünü sadece Türk destanlarında değil,

Avesta'da ve Şehname'de de geçen Alper Tunga, Türk boylarının ortak hükümdarı ve kahramanlığın sembolü hâline gelmiştir. Hakkında çok detaylı bilgi sahibi olmadığımız İskit/Saka hükümdarı Alper Tunga, destandan anlaşıldığı şekliyle belirli bir bölgede değil Türk coğrafyasının tamamında hüküm sürmüştür. Bu büyük devlet, gelenek ve göreneklerini kendilerinden sonra yaşayan Hun ve Göktürk boylarına da yansıtmıştır. Nitekim hâkim kut anlayışının yansıması ilk olarak bu destanda görülmekte ve daha sonra diğer destanlara da sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Destanda Tanrı tarafından verilen yönetim görevinin sadece Türk boylarıyla sınırlı kalmadığı ve tüm insanlığı kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu da cihan hâkimiyeti düşüncesinin o dönemden itibaren fikriyatta var olduğunun göstergesidir. Yine adalet kavramına vurgu yapılması da günümüzden 2.500 yıl önce hüküm süren bir Türk devletinin sosyal ve siyasal açıdan ne derece gelişkin bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un ülkeyi oğulları arasında böldüğü son toyda söyledikleri oldukça dikkat çekicidir: *"Ey oğullarım! Ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm. Çok kargı ve çok ok attım. Atla çok yürüdüm. Düşmanlarımı ağlattım; dostlarımı güldürdüm. Sanırım Gök Tanrı'ya borcumu ödedim."* (Bang-Arat, 1936: 33). Destanda Oğuz'un devleti yönetme gücünün kendisine Tanrı tarafından bir emanet olarak verildiğini söylemesi oldukça önemlidir. Oğuz, evlatlarına hükümdarlığı süresince yaptığı işleri anlatmaktadır. Çok mücadele ettiğini, çok savaşlar gördüğünü söylemektedir; fakat döneminde gösterdiği iyi yönetime rağmen Gök Tanrı'nın kendisinden razı olup olmadığından emin değildir. Diğer bir deyişle emaneti layıkıyla iade edip etmediğini bilmemektedir. Bu durum bizlere kut anlayışının ve bu inanışın tarihin en büyük hükümdarları tarafından dahi ne denli önemsendiğini göstermektedir.

Ergenekon Destanı'nda, tavsiye ve dua niteliğinde şöyle denmektedir: *"Tanrı onları ve onların neslinden gelen Türk hakanlarını koruduğu gibi, onların adetlerine sahip çıkanları, onlar gibi çalışkan olanları ve dostunu düşmanını bilenleri koruyacaktır."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 69). Bilindiği gibi *Ergenekon Destanı*, Türklerin bağımsızlığına ne kadar düşkün olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Destanda esaret hayatı yaşayan Türklerin kaotik ortamdan kurtularak tekrar düzene kavuşma maceraları anlatılır. Yukarıdaki bölümde ise yeniden toparlanıp teşkilatlanmanın Tanrı'nın izni ve inayetiyle gerçekleştiği söylenmektedir; fakat Tanrı'nın verdiği bu kut, süreksiz değildir. Yani kutlu kağan, devletine, töresine ve halkına karşı sorumluluklarını yerine getirmediğinde bu kut yerini uğursuzluğa, kaosa

ve yıkıma bırakır. Nitekim yukarıdaki bölümde de bu durumdan bahsedilmektedir. Kağanın kut'u yitirmemesi için dostunu-düşmanını tanıması ve adaletli bir insan olması gerekmektedir. *Ergenekon Destanı'*nda Türklerin esir düşmesi de yönetimsel zafiyetlerden kaynaklanmaktadır. Düşman beyleri savaşta hile yapmışlar, Türkler de bu hileye aldanmışlardır. Böyle olunca savaşı kaybeden Türkler, Ergenekon bölgesinde sıkışıp kalmışlardır. Yani dostunu- düşmanını bilmeyen Türkler, düşmanın oyununa gelmişler esir düşmüşler ve kut'u kaybetmişlerdir.

*Uygurların Türeyiş Destanı'*nda kut inancı belirgin bir şekilde işlenmektedir: *"...halk, bu çocukların seçkin olduklarına dayanarak, içlerinden birinin hükümdar seçilmesi kanaatine ulaştılar. Çünkü halkın düşüncesine göre çocuklar Tanrı tarafından, sırf bu iş için ve halkın ileride yaşayacağı mutlu günler için gönderilmiş olmalıydılar."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 72-73). Yukarıdaki bölümde kut anlayışının sadece yöneticilerin zihniyetinde var olmadığı, halkın da bu inanışa son derece bağlı olduğu görülmektedir. Nitekim olağanüstü şekilde dünyaya gelen bu beş kardeşin durumu halk muhayyilesinde farklı yorumlanmıştır. Halk, bu kardeşlerin dünyaya geliş amaçlarının kendilerini yönetmek olduğuna inanmaktadır; çünkü kut sahibi kişi, seçilmiş kişidir. Seçilmiş kişinin sıradan insanlardan farklı olması gerekir. Bu destandaki kut sahibi kişi, Bögü Kağan, dünyaya gelme şekliyle farklılığını ispatlamış ve Uygur tahtına oturmuştur. Halkın hayal ettiği o güzel günler Böğü Kağan döneminde yaşanmıştır. Destanın devamı niteliğindeki *Uygur Göç Destanı* da benzer şekilde olağanüstülüklerle donatılmış ve halk tarafından kutlu sayılmış beş kardeş içinden en küçüklerinin tahta geçmesini konu etmektedir. Yani her iki destanda da ağaç kovuğundan olağanüstü bir şekilde doğan ve halk tarafından kendilerine kutsiyet atfedilen çocukların devletin başına geçmesi ve ideal bir yönetim sergilemesi anlatılmaktadır.

*Er Samır Destanı'*nda, hükümdarın kendi kişisel zevklerinin peşinden koşması sonucunda devletin başına gelen musibetler anlatılmaktadır. Destana göre Er Samır ava gider, bunu fırsat bilen düşmanları yurdunu işgal eder. Er Samır'ın babası Ak Bökö ise oğlunun iyi bir kağan olmadığını şöyle ifade eder:

"Madem ki kağan idin,
Halkını, milletini yöneteceğine,
Kara ormanda niye dolandın,
Kara halkını niçin bıraktın?
Nice nice yiğitlerin

Halkı etle beslenmez mi?
Ormanı, dağı dolaşmaya
Yiyeceğin, içeceğin yetmez mi?
Altmış kağanın ağabeyi
Av eti arayarak,
Altay'ı dolaşıp gezer mi?" (Dilek 2002: 41).

Destanda Ak Bökö, oğlu Er Samır'a karşı hiddetlenmiştir; çünkü Er Samır zafiyet göstererek kut'u taşıyamamıştır. Er Samır tahtı bırakıp av şölenlerine giderek büyük bir hata yapmıştır. Böyle olunca düşman saldırmış ve vatan toprağını istila etmiştir. Sorumluluğunu layıkıyla gerçekleştirmeyen ve emanete sahip çıkamayan hükümdar başta Tanrı'ya daha sonra halkına karşı görevini yerine getirememiştir. Böylelikle kut'u kaybetmiştir.

2.1.3.2. Türk Töresi

Geçmişten günümüze Türk devlet teşkilatlanmalarını belirleyen esas unsur *töre*dir. Devleti oluşturan tüm unsurların töreye göre hareket etmesi gerekir; çünkü töre bozulursa devlet düzeni de bozulur. Türk hükümdarı Tanrı'ya karşı sorumlu olduğu gibi töreye karşı da sorumludur. Böylelikle hükümdarın meşruiyeti kanuni bir zemine oturtulmuş olur.

İbrahim Kafesoğlu'na göre töre, hukuki ve sosyal yapının gelenekselleşerek kanun şekline dönüşmesidir. Kafesoğlu, Giraud'un töreye ilişkin görüşlerini şöyle özetler: *"Eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kaideler (normlar) bütünü."* (Kafesoğlu 1997: 246). Devlet yapısının temelini oluşturan törenin kalıplaşmış belli prensipleri vardır; fakat genel itibariyle töre değişmez kurallar bütünü değildir. Dönemin siyasi ve sosyal şartlarına göre gelişim ve değişim göstermektedir. Türk töresinin ilk uygulanmasının Oğuz dönemine denk geldiğine inanılmaktadır. Yani 3.000 yılın üzerinde bir süredir uygulamaya geçmiş olan Türk töresi, zamanla siyasal ve toplumsal kurumlar hâline gelmiş, Göktürkler ve devamındaki Türk devletlerinin de katkısıyla kutsal ve köklü bir hâl almıştır. Türk kültüründe töre ne kadar kutsalsa, töreye uymamak da bir o kadar utanç kaynağıdır. Töreye uymayanların en ağır cezaya çarptırılması gerekir.

"Korkunç bir hakan olsun,
Çok büyük bir han olsun,
Babasını öldürsün,
Türk Töresi korunsun

…
Oğul ile babanın arasına girilmez,
Mayasıdır Hakanın, Türk Töresi geçilmez!
…
Mete ile Oğuz'un babaları yanılmış,
Tanrı vermiş cezayı, oğul yaptı sanılmış !" (Ögel, 2001a: 17-18).

Oğuz Kağan, büyük ve kudretli bir hükümdardır; fakat bu hükümdar babasını kendi hırsları uğruna öldürtmemiştir. Oğuz Kağan Destanı'nın İslami varyantında Oğuz'un babası Kara Han Türk töresini unutmuş, töreye riayet etmemiştir. Töreye riayet etmeyen kişi hükümdarın öz babası dahi olsa cezası ölümdür. Kara Han, hak dini kabul etmemiş ve Tanrı'nın buyruğu altına girmemiştir. Bunun neticesi olarak Oğuz, babasını öldürtmüştür. Yine benzer şekilde Mete'ye bağlı anlatılarda, Mete'nin babası töreyi çiğnemiştir. Mete tahtın varisi olmasına rağmen, Mete'nin babası Teoman başka bir hatundan olan kudretsiz ve itibarsız bir oğlunu tahta geçirmeye çalışmıştır. Mete de büyük oğul olduğu ve güçlü olduğu için tahtın kendi hakkı olduğunu iddia etmiş, yapılan mücadelelerde galip gelerek tahta geçmiş ve babasını öldürtmüştür. Görüldüğü gibi töreye uymayan kişi hükümdarın öz babası olduğunda bile uygulama değişmemekte ve töreyi unutan en ağır şekilde cezalandırılmaktadır.

*Oğuz Kağan Destanı'*nın sonunda Oğuz, düzenlediği toyda oğullarına şöyle seslenir: *"Size ve ulusuma iki töre bırakıyorum. Birincisi, töre konuşunca han susar. Yani yasalar her şeyin üstündedir. İkincisi; ilinize, dilinize, belinize sahip olun!"* (Bang-Arat, 1936: 33). Oğuz Kağan Destanı, Türk töresinin teşekkülü ve uygulanması açısından ihtiva ettiği bilgiler ışığında oldukça değerlidir. Nitekim Oğuz, tüm icraatlarının töreye uygun olmasına dikkat etmiştir. Yukarıdaki bilgilerde de Oğuz'un oğullarına tavsiyesi dikkat çekicidir. Birinci öğüdünde törenin, yani kanunların, hükümdarın kararlarından daha değerli olduğunu vurgulamaktadır. İkinci öğüdünde ise vatan toprağının değerinden ve hükümdarın sahip olması gereken özelliklerden bahsetmektedir. Oğuz Kağan, kurduğu siyasi teşkilatın nizamını ve istikbalini sağlamak için her daim töreye bağlı kalmıştır. Kendisinden sonra tahta geçecek oğullarına da bunu tavsiye etmektedir.

*Ergenekon Destanı'*nda, Göktürklerin millet olma fikrine sahip olmalarının önemi şöyle anlatılmaktadır: *"Göktürkler, törelerine sahip çıkarak dillerini korudular. Başka milletler gibi konuşup onlar gibi giyinmediler. Özlerini hep muhafaza ettiler. İşte böyle oldukları sürece Tanrı onlara hep yardımcı oldu."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 69).

Bilindiği gibi Göktürk halkı düşmanların sinsice planları sonucunda yaptıkları savaşta mağlup olmuşlar ve Ergenekon yurdunda 400 yıl esir hayatı yaşamışlardır; fakat bu 400 yıllık süreçte millî benliklerinden ve törelerinden ödün vermemişlerdir. Destanda Göktürklerin özlerini muhafaza etmelerinden kasıt budur. Destana göre Göktürkler, özlerini muhafaza ettikleri, başka milletlere benzemedikleri ve töreyi unutmadıkları için Tanrı'nın yardımıyla bu esaret hâlinden kurtulmuşlardır.

*Ural Batır Destanı'*nda Ural'ın, kardeşi Şülgen'e söyledikleri töreye bağlılık açısından dikkat çekicidir: *"Yiğit olup büyümeyince, tam töreyi öğrenmeyince, yurt gezip görmeyince, ölümün yokluğunu görmeyince ben kan içmeyeceğim."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 104). Destanda Ural'ın babası Yerbizi, Ural'a ve abisi Şülgen'e kan içmeyi yasaklamıştır. Şülgen babasının sözünü dinlemeyerek kan içer; fakat Ural kan içebilmesi için henüz yeterli olgunluğa erişmediğini bilir ve abisinin teklifini reddeder. Destanda Ural, olgunlaşmamış olmasının bir göstergesi olarak töreyi tam olarak bilmediğini ve öğrenmesi gerektiğini söyler. Eski Türklerde töreyi bilmek ve idrak etmek, eğitimin önemli bir parçasıdır. Töreyi bilmeyen bir kişinin olgunlaştığını söyleyebilmek mümkün değildir. Özellikle de geleceğin taht adayı olan bir yiğidin töreyi öğrenmesi, bilmesi ve hayatına tatbik etmesi gerekmektedir.

*Altın Arığ Destanı'*nda Alp Saaday, Piçen Arığ'a Türk töresinin temel ilkelerinden şöyle bahsetmektedir: *"Kahraman insanlar vatanlarını terk etmezler! Bunun için şüphesiz senin fedakârlık yaparak benim ülkeme gelmen gerekir. Hem töremiz de bunu gerektirir. Kadın, kocasının yaşamak istediği yerde, yani onun yurdunda olmalıdır. Bir han ya da han kızı bile olsa!"* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 132). Destanda Piçen Arığ, Alp Saaday'ın kendisiyle evlenmesini ve kendi yurdunda kalmasını istemektedir; fakat Alp Saaday, töreye göre kadının yerinin kocasının yanı olduğunu söylemektedir. Altın Arığ Hakas Türklerine ait bir destandır ve bu destanda anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçişin izleri görülmektedir. Hakas Türkleri, Göktürklerin etkisi altında kalmışlar ve töreyi Göktürk kültürüne göre nizam etmişlerdir. Burada da Göktürk töresinin etkisi görülmektedir.

*Mamay Destanı'*nda Mamay, karşılaştığı sorunlar ve ufak meselelerde dahi törenin emirlerine uygun davranmaya çalışır: *"Tamam o zaman dedi Mamay, gidelim, köye varıp karşılaştığımız insanlara sorarız. Töre karar versin. Sen haklıysan, senin dediğini yaparım, kardeşim. Benimki doğru olursa, sen benim sözüme uyarsın."* (Kalenderoğlu 2010: 12). Mamay, kardeşi Orak'tan yaş olarak büyük ve tek yetkili

kişidir. Ayrıca karar verme yetkisi de kendisindedir. Buna rağmen kardeşiyle aralarında bir görüş ayrılığı oluştuğunda tek başına karar vermeyip töreye uygun kararlar almaya çalışır. Bu anlayış bir Türk hükümdarında olması gereken önemli bir hususiyettir; çünkü iktidar sahibi her şeyi en iyi bildiğini iddia ederse, bir süre sonra köklerinden, yani töreden uzaklaşır. Hükümdar törenin bağlayıcılığını her daim kendi meşruiyetinin üstünde görmelidir.

2.1.3.3. Hâkimiyet Anlayışı ve İl'in Önemi

Türkler, tarihleri boyunca teşkilatlanmayı, birlik hâline gelmeyi ve uzun ömürlü güçlü devletler kurmayı şiar edinmişlerdir. Dolayısıyla devlet yapılanmasına önem verdikleri görülmektedir. Eski Türklerde devlet, *il* sözcüğüyle karşılanmıştır.

İl kavramını, *Türklerin yönetim yapısının en üstünde, devlet veya bir hükümdar tarafından idare edilen siyasî birlik* olarak tanımlayan Osman Kaşıkçı, kavramın dost, sulh içinde yaşayan devlet anlamında kullanıldığına da dikkat çekmektedir (Kaşıkçı 2002: 888). İl, Türklerde en üst yönetim kademesini oluşturmakta, devlet yapısının bütünlüğünü esas almaktadır. Her topluluk millet olamayacağı gibi her millet de devlet kurabilecek niteliklere haiz değildir; fakat Türkler devlet olabilmenin kudretini ve siyasi teşkilatlanmanın önemini en eski çağlardan beri bildikleri için il'e çok önem vermişlerdir. Devletin ve güçlü siyasi teşkilatlanmanın olmadığı ortamlarda kaos çıkar ve kaosun hüküm sürdüğü yerlerde bağımsız bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. İşte Türklerin hâkimiyet anlayışını belirleyen unsur da bağımsızlık ülküsüdür. Türklerin hâkimiyet anlayışı genelde cihanın, özelde ise anayurdun hâkimiyetine dayanmaktadır. Bu ülkü, tarihteki tüm Türk devletlerinin ulaşmak istediği menzil olmuştur.

Osman Turan' göre, Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesi ilk olarak Hunlara ve büyük Hun İmparatoru Mete Han' kadar dayanmaktadır. Turan, Mete Han'ın bu ülküye olan bağlılığını ve inancını şöyle dile getirmektedir: *"Şimdi ölürsek dünya durdukça kahramanlık şanımız yaşayacak; oğullarımız ve torunlarımız başka milletlerin başbuğları olacaktır."* Turan, Mete Han'ın bu sözleri Çin esareti altındayken söylediğini belirtmektedir. Burada dikkat çeken nokta bu denli imkânsız şartlar altında bile Mete Han'ın gururundan ödün vermeyip millî şuuru ön plana almasıdır (Turan 1999: 148).

İslamiyet'in kabulünden önce cihan hâkimiyeti mefkûresi hâkimken İslamiyet ile birlikte bu anlayış *nizam-ı âlem* fikrine dönüşmüştür. İbrahim Kafesoğlu, Kaşgarlı

Mahmûd'un bu konudaki görüşlerini şöyle nakletmektedir: *"Tanrı devlet güneşini Türklerin burcunda doğdurmuş, göklerdeki dairelere benzeyen devletleri onun saltanatı etrafında döndürmüş, Türkleri yeryüzünün hâkimi yapmıştır."* (Kafesoğlu 1997: 363). Nitekim İslamiyet'in Türkler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte Türk devletlerinin hükümdarları *Doğunun ve Batının hâkimi* şeklinde sıfatlar almaya başlamışlardır. Türklerin, Müslüman olmayan milletlerle yaptıkları savaşlar Müslüman-Hristiyan savaşlarına dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında evvelden var olan Türklük davası İslamiyet'le birlikte daha da güçlenerek Turan fikri hâlini almıştır.

Destanlarda Türklerin hâkimiyet anlayışı ve il'e verilen önem oldukça geniş yer tutmaktadır. *Oğuz Kağan Destanı'*nda, Uruz Bey'in oğlu Saklap'ın, il'in korunması konusunda Oğuz Kağan'a söyledikleri oldukça önemlidir: *"Ey Oğuz Kağan! Sen benim kağanımsın. Biliyorsun bu şehir bana babamdan kaldı. Bu şehri korumam gerekiyordu. Babam buraya gelmemi ve halkımla beraber şehri muhafaza etmemi söyledi."* (Bang-Arat, 1936: 21). Destanda Saklap, kendisine babasından kalan yurdun ne kadar değerli olduğunu ve onu koruması gerektiğini söyler; fakat karşısında Oğuz Kağan vardır ve Saklap'ın gücü Oğuz Kağan'ın ordularını durdurmaya yetmeyecektir. Bundan ötürü Saklap'ın il'i Oğuz Kağan'a teslim etmekten başka çaresi yoktur. Oğuz Kağan ise o bölgeye hâkim olduktan sonra yöneticilere ve halka zarar vermemiş, kendilerini sadece vergiye bağlamıştır; çünkü Türklerin hâkimiyet anlayışı barbar milletlerinki gibi değildir. Türkler il kendilerine teslim edildiğinde onu istila etmeyip adaletle yönetilmelerini sağlamıştır. Yine *Oğuz Kağan Destanı'*nda Oğuz Kağan'ın tertip ettiği ulu toyda halka ve beylere söyledikleri, Türklerin hâkimiyet anlayışını özetler niteliktedir:

"Ben sizlere oldum Kağan
Alalım yay ile kalkan
Nişan olsun bize bu yan
Kurt olsun bize uran
Demir kargı olsun orman
Av yerine yürüsün kulan
Daha deniz, daha müren
Güneş bayrak, gök kurıkan

Ben Uygurların kağanı olarak yerin dört bucağının kağanı olsam gerekir. Sizlerden bana baş eğmenizi istiyorum. Kim benim sözüme bakıp emirlerimi dinlerse

hediyelerimi verip onunla dost olurum. Kim sözlerime bakmazsa gazaba gelir, onu düşman sayar ve üzerine asker salarım." (Gömeç, 2009: 51).

Destandan da anlaşılacağı üzere Oğuz Kağan'ın sadece Türk yurdunun değil, tüm Cihan'ın serdarı olmak gibi kutsal bir niyeti ve planı vardır. O, bu planı gerçekleştirmek amacıyla ordusunu harekete geçirir. Kendisine hedef olarak da denizleri ve ırmakları görür; çünkü orduların gidebileceği son menzil ve ülkelerin dayanacağı son yer okyanuslar, denizler, göller ya da ırmaklardır. Türklerin atlı göçebe bir kavim olması Oğuz Kağan'ın en önemli avantajıdır; çünkü Türkler atlı göçebe kültürün özelliği olarak at sırtında uzun mesafeler kat etmeye alışıktır. Böylelikle akınlar yapılmış, düşman orduları basılmış, yeni yurtlar fethedilmiş ve idare altına alınmıştır. Oğuz Kağan'ın hayatı bu şekilde birbiri ardına gelen akınlar, savaşlar ve mücadelelerle geçmiştir; çünkü onun yenmek ve hükmetmek gibi kutsal vazifeleri vardır. Büyük Türk hükümdarlarının hepsinde aynı gaye hâkimdir. Cihan hâkimiyeti ülküsü Türk hükümdarlarının siyasetlerinin özünü oluşturmaktadır; çünkü Türk hükümdarı seçilmiş kişidir ve bu gayeyi gerçekleştirme görevi ona Tanrı tarafından verilmiştir. Oğuz Kağan'ın ulu toyda verdiği nutuk, onun ordusuyla birlikte hedeflediği menzile doğru ilerleyişinin görkemli bir tasviri niteliğindedir. Oğuz Kağan'ın ufku tüm Cihan'ı kapsayacak ve bütünleştirecek kadar geniştir. Oğuz Kağan barış yanlısı bir hükümdardır. Hedefini gerçekleştirmek için zulme ve istilaya başvurmak istemez. Kendisine tâbi olmayı kabul edenlerle dostluk kurar; fakat hasımâne tavır içinde olan hükümdara karşı savaşçı yönünü gösterir.

Oğuz Kağan Destanı için yukarıda bahsedilen durumun benzeri *Ergenekon Destanı*'nda da görülmektedir: *"Ergenekon'dan çıktıklarında, Türklerin hakanı Kayan soyundan Börte Çene idi. Börte Çene, bütün illere elçiler göndererek, diğer Türk boylarını kendi bayrağı altına çağırdı. Gelenleri selamlayıp bağırlarına bastılar, gelmeyenlereyse asker çıkarıp diz çöktürdüler. Ata yurtlarını el eline koymadılar. Atalarının düşmanlarından bir bir intikam aldılar."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 68). Göktürklerin hükümdarı Börte Çene esaretten kurtulduktan sonra tıpkı Oğuz Kağan gibi civardaki tüm ülkelere elçiler göndererek kendi hâkimiyetleri altına girmelerini istemiştir. Yine *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki gibi halka zulmetmemişler, kendilerini barışçıl yöntemlerle ikna etmeye çalışmışlardır. Her iki destandan da anlaşılacağı üzere Türkler, siyaseten bir barış durumu mümkünken askerî olasılıklara başvurmamaktadır. Bazı barbar milletler başka milletlerle ilişkilerini tamamen zulüm ve istila zemini

üzerine kurmuşken, Türkler savaşı tüm diplomatik imkânların tıkanması üzerine son çare olarak benimsemektedir.

Ergenekon Destanı'nda anayurdun öneminden şöyle bahsedilmektedir: *"Atalarımızdan daha evvel duymuştuk ki Ergenekon dışında geniş yurtlar, bereketli topraklar, sulak araziler varmış. Eskiden o yurtlar hep bizim imiş. Bu yurt çok güzel ama küçücük yere sıkışıp kalacak değiliz ya? Dışarı çıkıp eski yurtlarımızı, ata topraklarımızı almanın vakti gelmedi mi?"* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 66-67). Yine destanın devamında kaybedilen yurt topraklarına sahip olmanın mutluluğu şöyle anlatılmaktadır: *"Ben Göktürk kağanı Börte Çene! Ay kutlu halkım, ben size diyorum ki; bulunduğumuz yurt, Göktürk atalarımızın kanıyla canıyla besleyip koruduğu yurttur. Yıllarca düşmanın kirli ayaklarıyla çiğnenmiştir. Atalarımızın ruhu incitilmiştir. Bugün Tanrı'nın yardımıyla yurdumuzu geri aldık. Buraları tekrar eskisi gibi imar edeceğiz. Yüce Tanrı bize yardımcı olsun."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 69). *Ergenekon Destanı*, Türklerin yeniden doğuşunu, erginleşme sürecini ve öze dönüşünü sembolize etmesi açısından oldukça önemlidir. Kaostan düzene, bohemden dirliğe geçişin izlerini *Ergenekon Destanı*'nda görmek mümkündür. Esaretle geçen uzun yıllar neticesinde vatan toprağına yeniden kavuşmak, birliği ve dirliği sağlamak destanda üzerinde durulan en önemli noktadır. Ayrıca destanda atalar kültünün Türk kültüründe ne kadar önemli olduğu da vurgulanmaktadır. Destana göre vatan toprağı yüzyıllarca başka milletler tarafından kullanılmış ve bu durum atalarını rahatsız etmiştir; çünkü vatan toprağı kutsaldır. Onlardan önce yaşayanlar, o toprakları yurt edinmiş ve kullanmışlardır. Hâlbuki onlar bu emaneti layıkıyla koruyamamışlardır. Anayurt köktür ve kişi o köke ne kadar bağlı olursa medeniyeti de öylece sağlam temeller üzerine kurulur. Bunun bilincinde olan milletler ömürlerini sürdürebilir; fakat olmayanlar yok olmaya mecburdur. İşte destanda vurgulanmak istenen vatan toprağının kutsallığı ve bu kutsalın kaybedilmesi neticesinde zuhur edecek olan musibetlerdir.

Uygur Göç Destanı da *Ergenekon Destanı* gibi vatan toprağının kutsallığından bahsetmektedir: *"Anladık ki Karakum'un kudret ve ihtişamı, bu Kutluğ Dağ'ın uğrundan ve bulunduğu konumun zenginliğindendir! Biz bu dağı bir şekilde yok edelim ki Uygur Devleti ortadan kalksın ve bizim için tehdit olmaktan çıksın."* (Gömeç, 2009: 237). Bilindiği üzere Kutluk Dağı'ndaki taşların Çinlilere verilmesinden sonra Uygur ülkesinde felaketler baş göstermiş ve Uygurlar vatanlarını terk edip göç etmek zorunda kalmışlardır. Destanda bahsedilen kutsal taş, millî değerleri sembolize etmektedir. O

taşa sahip çıkılmadığı için otorite, dirlik ve düzen yerini parçalanmışlığa ve kaosa bırakmıştır.

Destanın devamında Uygur Türklerinin içine düştükleri yanlışa hayıflanmaları da anlatılır: *"Turfan'da, Uygur yaşlıları zaman zaman bir araya gelip Karakum'daki güzel günlerini yâd ederler ve şöyle derlerdi. İşte Yabancılarla evlenip, ülkesini yabancıların aklına teslim edenlerin sonu budur! Eski düşmandan dost ve akraba olmaz! Memleketin küçük bir taşını dahi yabancılara vermemek gerekir! Bir taşın gitmesi bile felâketlere neden olur!"* (Gömeç, 2009: 238). Destanda, savaşçı ruhunu terk ederek esaret altına giren toplumlar diğerlerini sömürürken hem doğallığı tahrip etmekte hem de asıl cennetten hızla uzaklaşmaktadır. Evden/ata yurttan göçün en önemli sebebi, öz değerlere sahip çıkamamak, iç/dış çağrılarla veya rüyalarla insan bilincine çıkarılmaya çalışılan sembolleri fark edememektir. Kutsal taşın parçalanmasıyla, evren anaya ihanet eden bir halkın ibret verici öyküsünü anlatan *Göç Destanı*'nda kutsal dağ/taş, kendisi olmanın, geleneğin, tarih ve kültürün yaşatılmasını sembolize eder. Çinlilerin entrikalarla öz yurdundan kendi yurtlarına götürme iznini aldığı kutsal taşın parçalara ayrılarak yok edilmesi, toplumun bilinç yıkımına uğratılmasıdır (Şenocak, 2013: 2530).

Oğuz Han Destanının Reşideddin Tercümesi'nde, Oğuz Han'ın Cihan hâkimiyeti fikrini gerçekleştirmek üzere yola çıkmadan önce Doğu'da ve Batı'daki milletlerle anlaşmalarını tazeleyerek il'i güvence altına almasından bahsedilmektedir; çünkü il'i güvence altına alınca gözü arkada kalmayacak ve daha rahat hareket edecektir. Çıktığı seferlerde sayısız zafer kazanan Oğuz Han: *"Fütuhat hülyasıyla anayurdumuzu feda etmeyelim."* (Togan, 1982: 24) diyerek tüm cihanı hâkimiyet altına alsa dahi anayurdun ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. *Er Samır Destanı*'nda, Er Samır'ın eşi Altın Tana, ava gitmek için hazırlanan kocasına tahtını boş, yurdunu savunmasız bırakıp gitmemesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Er Samır eşine:

"Altı boğumlu at direğinde
Kara Katlar at durur.
Kardeşim Katan Mergen
Ak tahtta oturur.
Ben dönüp gelinceye dek,
Âh, evden çıkma,
Evime tekrar gelinceye dek,
Evden, yurttan ayrılma" (Dilek 2002: 34-35) demiştir.

Destanda anayurdun ve tahtın boş bırakılmaması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır. Tahtı boş bırakmak otorite, meşruiyet ve güvenlik için en tehlikeli durumdur. Destanda Er Samır, yokluğunda tahtı kardeşine devretmiştir; fakat bu durum tahtın güvenliği için doğru bir yol değildir. Nitekim Er Samır'ın yokluğunda anayurda saldırılar gerçekleşmiş ve büyük felaketler meydana gelmiştir. Destanın bu bölümünde taht sahibinin, il'in ve milletin bekası için kendi kişisel zevklerini bir kenara bırakması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim Er Samır av partisine gittiğinde il, düşman saldırısına uğramıştır. Tahtı boş bırakmak, kağanın devlet işlerini önemsemediğinin göstergesidir. Bu durumda otorite boşluğu oluşmuş ve il düşman saldırılarına açık hâle gelmiştir. *Mamay Destanı*'nda Mamay, verdiği tüm mücadelelerin ve yaptığı işlerin il'i korumak ve düzenlemek amacıyla olduğunu söyler:

"Tabanı dinç kır atı,
Çekip bindim yurt için,
Damgası tarak han oğlunu
Koyun gibi öldürdüm yurt için.
Odun gibi bağlanan birçok oku,
Or kalesine attırdım.
Bir uçtan bir uca yürüyen ker-torıyı,
Karşısına yıktırdım.
Genci yaşlısı Kırım'ı
Üç ağızdan yurt için kovaladım." (Kalenderoğlu, 2010: 49).

Mamay burada, vatanı ve milleti için verdiği mücadeleleri anlatmaktadır. Yurt için yaptığı savaşlardan, vuruştuğu yiğitlerden, attığı oklardan ve fethettiği yerlerden bahsetmektedir. *Maaday Kara Destanı*'nda vatan toprağının ne kadar kutsal olduğundan bahsedilmektedir:

"Ay altında yaylanan
Ala dağa 'ata' dedi,
Güneş altında uzanan
Alacakaranlık ormana 'ana' dedi,
Otlağa hayvanlarını salıp,
Ağaçlık yere yurdunu oturttu." (Gürsoy Naskali, 1999: 34).

Destanda vatan toprağı sadece yaşanılan yer değil, çeşitli yönleriyle saygı duyulan bir kutsaldır. Maaday Kara'nın il'ine döndükten sonra yurduna böyle seslenmesi, bu durumun açık göstergesidir. Türk kültüründe önemli bir yeri olan ata/ana kültü, dağ kültü ve orman kültü destanda belirgin bir şekilde görülmektedir. Destanda dağın kutsal ataya, ormanın kutsal anaya benzetilmesi sembolik açıdan oldukça

değerlidir. Bilindiği gibi dağ, Tanrı makamına en yakın yerdir. Bu yönüyle kutsaldır. Eski Türkler tarafından dağlar ruhu olan, insan gibi konuşan varlıklar olarak addedilmiştir. Her büyük kabilenin sahiplendiği bir dağ vardır ve bu dağlar "Han" olarak kabul edilir. Hatta Orta Asya'da *Büyük Ata* adında bir dağ bile vardır. *"Bazı Altay kavimleri kutsal bildikleri dağı 'ata' kabul etmekte ve onun soyundan geldiklerine inanmaktadırlar. Göktürkler'in menşe'leri hakkında Çin kaynaklarında yer alan mitolojik rivayetler arasında dağ ve mağara önemli unsurlar olarak yer alıyor."* (Günay-Güngör, 2007: 75). Orman ise bozkır geleneğinden gelen Türkler için dağ gibi kutsal bir mekândır. Bazı türeyiş anlatılarında insanoğlunun ağaçtan -yani ormandan- türemeleri orman kültünün de Türkler de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu açıdan incelersek, destanda dağ gücü, heybeti ve kendisine saygı duyulan atayı; orman ise koruyuculuğu kapsayıcılığı ve soyun devamını sağlaması yönünden anayı sembolize etmektedir.

Manas Destanı'nda Manas'ın annesi Çayırdı Hatun, oğlunun anayurdu kurtarıp tekrar dirliği ve düzeni sağlayacağına dair inancını şöyle anlatmaktadır: *"Manas, bizim uzakta kalan yurdumuza kavuşacak. Sürgün halkımızı düşman elinden kurtaracak ve atalarımızdan kalan Kengöl, Talas, Issık Göle bizi kavuşturacak. Manas'ım sağ salim yürürse, Bütün Kırgızları kurtaracaktır."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 143). Ataların emaneti olan vatan toprağının kutsal sayılması ve sürgün hayatının zorluğu burada da görülmektedir. Manas'ın gençlik yıllarında Kalmuklar, Çinliler ve Moğollar, Kırgız halkına çok zulmetmişlerdir. Manas ise halkının umududur. Sürgündeki bu halkın esaretine son vermeli ve ata yadigârı olan Kırgız topraklarını ele geçirmelidir. Issık Göl, Kengöl ve Talas, Kırgız halkının anayurdudur. Bu il topraklarını bir an önce alıp esarete son verilmelidir.

Destanın devamında da ata toprağının kutsiyetinden şöyle bahsedilmektedir: *"Bu Issık Göl yerin sağrısı, bu ata yurdunu elimizde tutmazsak Tanrı bizi kahretmez mi?"* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 168). Vatan toprağı atalardan kalmıştır; fakat o esasında Tanrı'nın Türklere armağanıdır. Bu armağanın kıymeti bilinmelidir. Eğer bilinmezse anayurt elden çıkar ve her türlü felaket baş gösterir. Nitekim bunun örneğini tarihin her devrinde görmek mümkündür. Anayurdun kıymeti bilinirse Tanrı'nın armağanına layık olduğu değer verilmiş olur. Türk yurduna dirlik ve bereket gelir. Destanda anayurda sahip çıkılmadığında Tanrı'nın gazabının görüleceği inancı vatan toprağının ne kadar

kutsal olduğunun idrak edildiğini göstermektedir. *Manas Destanı*'nda Semetey il'ine duyduğu özlemi şu şekilde anlatmaktadır:

"Semetey kulaksız bunu söylüyor:
Han balası Kanıkey,
Kibirlenmeyip uzak dur,
Ben ilimi özledim,
Ben yurdumu özledim,
Benim ulu atekem Cakıp Bay,
Öz atekem Manas Han,
Abeke, Köböş iki ağam,
Ben ilime varacağım,
Atekemin ak tulpar,
Alıp binivereyim,
Atamın ak olpok,
Alıverip giyeyim,
Ben ilime varacağım,
Ben yurduma varacağım." (Yıldız, 1995:836).

Bilindiği gibi destanda Manas'ın ölümü üzerine eşi Kanıkey, oğlu Semetey'i koruyabilmek için babasının yurduna sığınmıştır. Semetey burada rahatlık içindedir; fakat küçük yaşına rağmen vatan hasreti çekmekte ve il'e dönebilmek için çok ısrar etmektedir. Görüldüğü gibi vatan hasreti ve vatanını sahiplenme duygusu, o yaştaki bir çocukta bile derin izler bırakmaktadır.

2.1.3.4. Yöneticilerin Özellikleri

Türk halk anlatıları içinde önemli bir yere sahip olan destanlar, konuları itibariyle genel olarak kahramanlık temi üzerine kurulmaktadır. Destanlarda işlenen kahraman tipi de halktan kimseler olmayıp kağan, hükümdar ya da üst düzey yöneticilerden oluşmaktadır. Eski Türklerde devleti yönetecek kişinin belli vasıflar taşıması gerekmektedir. Hanedan ailesine mensup olmak ve kut sahibi olmak bunların başında gelir. Bunun yanında yönetici, aslında talihli kişidir. Adem Tutar'a göre Türk hükümdarının sahip olması gereken üç vasıf şunlardır: *"yarlık, talih ve kısmet"* (Tutar, 2002: 869)

Birçok farklı konunun işlendiği destanlarda siyaseten üzerinde durulan en önemli konulardan biri de kahramanın, yani yöneticinin, özellikleridir. Bu özellikler kimi zaman fiziksel özellikler, kimi zaman olağanüstü özellikler, kimi zaman yönetime dair olumlu ya da olumsuz özellikler olabilmektedir.

Alper Tunga Destanı'nda, Alper Tunga'nın fiziki özelliklerinden bahsedilirken kullanılan betimlemeler dikkat çekicidir: *"Bu hükümdar aslan yeleli, servi boylu, saldırırken timsah kadar cesur, avlanırken erkek aslan gibi çevik, vuruşmada fil kadar kuvvetli, bastığı yeri sarsan, attığı oklarla gökyüzünü vınlatan bir hükümdardı. Hiddetlenerek atını sürdüğü yerde ovalar toz duman arasında kana bulanırdı. Dostlarına umut ve mutluluk verir, düşmanlarını korkudan titretirdi. Yüreği derya kadar geniş, eli yağmur bulutu kadar cömertti. Yani tam bir Türk yiğidi, Türk hükümdarıydı."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 42). Bilindiği gibi Türk budununun ortak ata babalarından olan Alper Tunga, Saka/İskit Türklerinin en önemli hükümdarıdır. Kahramanlığı destanlarla günümüze ulaşan Alper Tunga, Asya'nın bir ucundan diğer ucuna at koşturan Altay eteklerinde konaklayıp Kafkaslarda gezen Anadolu'yu yaylak yapıp İran'ı dize getiren bir hükümdardır. Onun döneminde yaptıkları sayesinde tüm Türk yurtları daha sonra gelecek olan Türk kavimlerin egemenliğine hazır hâle gelmiştir. Destanda böyle büyük bir kağanın, dâhinin, komutanın fiziksel özellikleri anlatılırken tabiatın en güçlü varlıklarının betimlenmesi gayet doğaldır.

Alper Tunga Destanı'nda olduğu gibi *Oğuz Kağan Destanı*'nda da, Oğuz Kağan'ın fiziki tasviri dikkate değerdir: *"Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt gibi; omuzları samur ağzı gibi; göğsü ayı göğsü gibi genişti. Vücudunun her yeri tüylüydü. Kısacası görkemli ve göz alıcı, görenlerde korku ile saygı uyandıran bir görünüşü vardı. Yani her haliyle Tanrı'nın seçerek yarattığı bir insana benziyordu. Bu çocuk yerinde duramıyor. Sağa sola koşuyor, mutlaka bir şeyler yapmak istiyordu. Biraz daha büyüyüp yiğitliği serilip serpilip iyice ortaya çıkmaya başladığında, at sürüleri güder, ustaca ata binerdi. Av avlar, eline düşen aslan da olsa ceylana çevirirdi. Türk hakanının en cesur askerleri, Ay Kağan'ın boyunun en yiğit erleri bile bu duruma şaşar kalırdı."* (Bang-Arat, 1936: 11).

Oğuz Kağan'ın fiziksel özellikleri anlatılırken, tıpkı Alper Tunga'da olduğu gibi Türk milletinin tasavvurundaki kahraman tipi idealize edilmektedir. Kahraman, yani kağan, yönetme erkini Tanrı'dan aldığı için halkın ihtiyaç duyduğu ideal tip olmalıdır. "*Destan kahramanları, kendi toplumlarında liderlik özellikleriyle ortaya çıkar ve sahip oldukları bu özellikler nedeniyle 'ideal tip' veya 'örnek tip' olarak tasvir edilirler. Destan kahramanlarının ideal veya örnek tip olarak tasvir edilmelerindeki temel sebep ise bu kahramanların yaratıldıkları, içinden çıktıkları toplumun sahip olduğu değerleri sürekli olarak yüklenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.*" (Ekici 2001: 16).

Alper Tunga ve *Oğuz Kağan Destanlarında* görülen bu fiziki betimlemelerin benzeri *Manas Destanı*'nda da vardır: *"Halk içinde itibarlısın Manas! Çok kuvvetli buğra gibisin Manas! Gerçi hoyratlar arasında güçlü develer vardır ama senin gibi kudretlisi yoktur Manas."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 148). Her üç destanda da kahramanın fiziki özelliklerine bağlı olarak yapılan bu benzetmeler, aslında kahramanın gelecekte göstereceği büyük siyasi ve askerî başarılara ön hazırlık niteliğindedir. Yani bir nevi ileriki dönemlerde olacak olayların, kahramanın bu olaylar karşısında alacağı tavrın ve neticesinde göstereceği başarıların destan metni sayesinde okuyucuya/anlatıcıya kavratılması şeklindedir. Gerek Alper Tunga'nın gerek Oğuz Kağan'ın ve gerekse Manas'ın üzerine anlatılan destanlarda, anlatıcının destanın başında fiziki yönden kahramanı tanıtma şekli, okuyucunun/dinleyicinin beklentilerini üst seviyeye çıkartmakta ve ideal yönetici tipi hakkında ön bilgi vermektedir.

Destanlarda yöneticilerin fiziksel özelliklerine vurgu yapıldığı gibi olağanüstü özelliklerinin de üzerinde durulmaktadır. Türk destanlarının birçoğunda destan kahramanının fiziki gücü manevî unsurlarla desteklenmektedir. Kahramanın doğumundan ölümüne kadar başaracağı işlerde olağanüstü güçlerin ya da durumların etkisini ve himayesini görmek mümkündür. Bu durum, fiziki olarak zaten üstün meziyetlere sahip olan kahramanın, manevî yönden de güçlü olmasını sağlayarak devlet yönetiminde, öngörüye sahip olmada, adaleti tesis etmede ya da mücadelelerinde olağanüstü güçlerle donatıldığını göstermektedir. Destanların anlatım şekillerine ve destan kahramanlarının özelliklerine bakıldığında birçok olağanüstü durumla karşılaşılmaktadır. Gerek İslamiyet'in kabulünden önceki destanlarda gerekse İslami dönem destanlarında siyasetin merkezindeki yöneticilerin kim zaman olağanüstü olaylar ile karşılaştığı ya da olağanüstü durumlar karşısında çeşitli çözümler ürettikleri görülmektedir. Bu durum sadece Türklerin halk anlatılarına özgü değildir. Hemen hemen tüm milletlerin destanlarında benzer durumlara rastlanmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı, Oğuz Kağan'a bağlı olarak olağanüstülüklerin sıklıkla yer aldığı bir destandır. Örneğin destanın başında Oğuz Kağan'ın olağanüstü doğumu şöyle anlatılmaktadır: *"Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözleri parladı. Doğum sancıları arttı. Bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök gibi parlak, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları ve kaşları koyu kara idi. Periler gibi güzel, sakin denizler gibi engin ve sessizdi. Bu çocuk öyle yiğit, öyle gözü tok, öyle çabuk büyüyen bir çocuktu ki anasından bir defa süt içti bir daha içmedi. Hemen çiğ et, çorba ve şarap istedi. Çok*

sürmedi kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynamaya başladı. Bir yıl geçip çocuğa ad konması gerektiğinde babası Karahan Kağan, büyük bir toy düzenledi. Türk illerine de haber verip bütün boyların ileri gelenlerini çağırdı. Karahan, oğlunu toy meclisinin önüne getirip ad konulacağını bildirdi. Fakat oğlan birden konuşmaya başlayarak 'Benim adım Oğuzdur' dedi. Bu durum karşısında herkes şaşırıp kaldı. Kimsenin yapacağı bir şey kalmadı. O güne kadar bu yaşta bir çocuğun konuştuğu görülmemişti." (Bang-Arat, 1936: 11). Bu motif *Oğuz Han Destanı'nın İslami versiyonu*nda, *Manas Destanı*'nda ve daha farklı destanlarda da yer almaktadır. Yöneticinin olağanüstü doğumu, onun diğer insanlardan farklı olduğunun ve gelecekte nasıl bir yiğit olacağının habercisi niteliğindedir. Aynı zamanda bu motif, kahramanın kutsallığına da göndermede bulunmaktadır. Yine Oğuz Kağan'ın önce gökten ışıklar içinde gelen kızla evlenmesi, daha sonra ağaç kovuğunda gördüğü kızla evlenmesi destanda kahramanın olağanüstülüklerle bezenmiş yaşantısına başka bir örnektir.

Destanlarda olağanüstülüklerle ilgili bir diğer konu, yöneticinin menşeidir. Türk destanlarının bazılarında destan kahramanı olan yöneticinin asil ya da hanedan soyundan bir aileye mensup olduğu görülürken, bazılarında kahramanların olağanüstü bir menşee sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Oğuz Kağan'ın Tanrı tarafından gönderildiğine ve Tanrı'nın insanlık üzerine bir ihsanı olduğuna inanılmaktadır. Benzer inanış *Oğuz Han'ın İslami versiyonu*nda da mevcuttur. *Uygur Türeyiş Destanı*'nda Bögü Tegin'in kardeşleriyle birlikte mucizevi bir şekilde ortaya çıkmaları bu duruma bir örnektir. Yine *Manas Destanı*'nda Manas'ın yeryüzüne gelmesi şöyle nakledilmektedir:

"Dört peygamber kucakladı,
Peygamber balayı sınadı,
Cerken'den gelen yedi elçi,
Centeğini usulünce yiyip gitti,
Manas cin gibi çıkacak deyip gitti…" (Yıldız, 1995: 538).

Manas Destanı'nda, Manas'ın doğumu Tanrı'nın insanlığa bir lütfudur. Onun seçkin bir han olacağı henüz doğumundan bellidir. Dört peygamberin gelip Manas'ı kucaklaması, ona ad koymaları, onun gelecekte nasıl han olacağını müjdelemeleri destan kahramanına ait olağanüstü özelliklerdendir.

Uygur Türeyiş Destanı'nda Bögü Kağan'ın sahip olduğu üç kuştan bahsedilmektedir: *"Tanrı bu hükümdara bazı özel lütuflarda bulunmuştu. Bögü Kağan'ın bütün dilleri bilen üç kuşu vardı. Bu kuşlar zaman zaman kağanın emriyle*

uzak memleketlere uçarlar, orada nelerin olup bittiğini, nasıl bir halkın yaşadığını ve hükümdarlarının neler yaptığını anında kağana yetiştirirlerdi. Kağan da onların getirdiği bilgilere dayanarak, o ülkedeki güzel şeyleri kendi ülkesine taşır, ülkesine yeni ve güzel adetler getirirdi. Ayrıca komşu ülkelerin kendileri hakkındaki olumsuz düşüncelerinden erkenden haber alarak ona göre tedbir alırdı." (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 74). Doğumundan itibaren olağanüstülüklerle donatılmış olan Bögü Kağan, sahip olduğu üç kuş sayesinde diğer ülkelerde olup biten her şeyden haberdar olmaktadır. Bu da ülkesini daha iyi yönetmesini sağlayıp, ülkesine yönelik gelişebilecek tehlikeleri önceden öğrenerek tedbirler almasını sağlamaktadır. Aslında burada bahsedilen olağanüstü durum, ileri görüşlü her yöneticinin olağan şekillerde başvurduğu bir yöntemdir; çünkü bir ülkeyi yönetebilmek için sadece o ülkenin sınırlarının içinden haberdar olmak yeterli değildir. Dış gelişmeler her daim takip edilmeli ve bu doğrultuda stratejiler belirlenmelidir. Bunu sağlamak için geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkeler bilgi ağları kurmakta, istihbarat çalışmaları yapmakta ve bu doğrultuda hareket etmektedir.

Ak Boz At Destanı'nda, Ural Batır ve oğullarının olağanüstü özelliklerinden şöyle bahsedilmektedir: *"Çok eski zamanlarda buraların tek hâkimi sular padişahı Şülgen imiş. Ural Batır adlı yiğit, İdil, Hakmar, Nöğüş ve Yayık adlı oğullarıyla Sular Padişahına savaş açmış. Sular Padişahı saldırmak için her tarafı sularla kapatmış. Ural Batır ve oğulları su üstünde yürüyerek savaşmaya devam etmişler."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 125). Mitolojik yönden yaradılış destanlarının giriş kısmını anımsatan destanda, Ural Batır'ın su üstünde yürümesi, İslami dönem evliya menkıbelerini andırmaktadır. Ural Batır'ın suyun üstünde yürümesi ve atıyla birlikte yüzmesi kâmil insanın özelliğidir. Bu durum Ural Batır'ın da olağanüstülüklerle donatıldığını göstermektedir.

Benzer bir keramet, *Er Samır Destanı*'nda da görülmektedir: *"Er Samır, Solor Kağan'ın yanına giderek, gözlerini tekrar yerine taktı. Solor Kağan, eskisinden daha iyi görmeye başladı."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 241). Destanda Er Samır'ın kör olan gözü tekrar açması, Hz, İsa'ya bağlı olarak anlatılan kerametleri hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Allah tarafından Hz. İsa'ya ölüleri diriltme ve körlerin gözünü açma gibi bazı mucizeleri gösterme salahiyeti verilmiştir. Destandan hareketle Er Samır'ın, kör olan birinin gözünü açmak gibi olağanüstü bir güce sahip olduğu görülmektedir.

Yine *Alpamış Destanı*'nda bir başka olağanüstü keramet görülmektedir: *"Karacan, kendisinin ağır ve gizli bir hastalığı olduğunu söyledi. Alpamış: 'Tanrı Teâlâ'nın şifa vereceği bir hastalıksa hemen iyileştireyim' dedi. Sonra Karacan'ın başını elleri arasına alıp Tanrı Teâlâ'ya sığındı. Yüce Peygamber Resul ile Kırk Ruh'un adını anıp Tanrı'dan şifa diledi. Karacan o anda, bütün ağrılarının geçtiğini hissetti."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 195). Destanda Alpamış'ın dostu Karacan Alp, hastalıklarından şikâyet etmektedir. Alpamış ise belirli sağlatma yöntemleri gerçekleştirip dualar ederek Karacan Alp'i iyileştirmektedir. Görüldüğü gibi burada da kahraman, bir evliya gibi olağanüstü güçleri sayesinde keramet göstermektedir. Alpamış Destanı, birçok yönüyle kahraman Alpamış'ın olağanüstülüklerini anlatmaktadır. Alpamış, dilediği anda olağanüstü güçlere sahip olan ruhları ya da varlıkları yardımına çağırabilmektedir. Yedi kalenderi, Şahı Merdan ile 40 ruhu yardıma çağırması, savaşta bir kılıç darbesiyle birden fazla düşmanı yere serebilmesi, tek başına 40.000 kişilik bir ordu ile savaşabilmesi, cennetten çıkmışçasına bir güzelliğe sahip olması, kâküllerinin yarısının altından diğer yarısının gümüşten olması gibi birçok olağanüstü durum Alpamış'ın şahsında mevcuttur.

Destanlarda destan kahramanı olan yöneticilerin olağanüstü güçlerini simgeleyen bir başka motif de rüyalardır. İnsanlık tarihi boyunca bütün dünyada pek çok bilinmeyenin anahtarı, insanın ve geleceğinin habercisi olarak zaman zaman korkulan, zaman zaman hayranlık duyulan rüyalar, edebî eserlerin pek çoğuna konu olmuş, bu eserlere farklı akisler meydana getirmiştir (Günay 1992: 88). İnsanların rüyaları algılama ve anlamlandırma merakı diğer edebî türlere sirayet ettiği gibi destanlara da sirayet etmiştir. Birçok destanda yöneticilerin gördükleri rüyaların olağanüstü durumlara ya da olaylara delalet ettiği görülmektedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın veziri Uluğ Türk üç gümüş okun kuzeye, bir altın yayın ise batıya gittiğini görmüştür (Sepetçiolu 1995: 45-46). Bu rüya, orduların batıya ve kuzeye doğru ilerlemesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Aslında bu rüya Oğuz Kağan'ın devletinin ne kadar büyük olacağını sembolize etmektedir.

Uygur Türeyiş Destanı'nda Bögü Kağan, yedi yıl boyunca rüyasında bir peri kızı görür. Bu peri kızı her gece ona, iyi çalışması gerektiğini, bir gün tüm dünyanın hâkimi olacağını söyler. Bunun üzerine Bögü Kağan kardeşlerini dört bir yana göndererek akınlar yaptırır. Ganimetler toplar, ülkesini büyütür ve zenginleştirir. Bir müddet sonra Bögü Kağan bir rüya daha görür. Bu kez rüyasında beyazlara bürünmüş, başında beyaz

şerit, elinde yada taşı olan bir kişi Bögü Kağan'a bu yada taşını alması ve saklaması hâlinde dünyanın dört bir yanındaki milletleri buyruğu altına alabileceğini söyler. Aynı rüyayı Bögü Kağan'ın veziri de görmüştür. Bunun üzerine Bögü Kağan ordusunu toplayarak yeni seferler düzenlemiş, pek çok ülke fethetmiş ve bütün milletleri buyruğu altına almıştır (Sepetçioğlu 1995. 133-134). Destanda geçen her iki rüya da gelecekten haber verme niteliğindedir. Her iki destanda da kağan, gördüğü rüyalarla olağanüstü diyarların kapılarını açar, içindeki gücü fark eder, akınlar başlatarak ülkesinin sınırlarını genişletir.

Manas Destanı'nda da rüyalar sayesinde olağanüstü durumlardan haberdar olabilme motifi yaygındır. Manas'ın gördüğü rüyayla etrafındaki düşmanların kendisine tâbi olacağını anlaması, rüyasında düşmanın üzerine geldiğini görmesi ve uyandığında gerçekten düşman saldırısına uğraması, Manas öldükten sonra eşi Kanıkey'in onun yeniden dirileceğini rüyasında görmesi gibi rüyalar kahramanların hareket tarzlarının belirlenmesi ve ileride meydana gelecek olaylar karşısında tedbir alabilmeleri açısından önemlidir.

Destanlarda yöneticilerin fiziki özelliklerinden ve olağanüstü güçlerinden bahsedildiği gibi kötü özelliklerinden de bahsedilmektedir. Türk töresine göre hükümdarın en aslî görevi yurdunun ve halkının güvenliğini, refahını ve geleceğini teminat altına almaktır. Destanların çoğunda Türk hükümdarlarının bu düsturlara bağlı kalarak hareket ettiği görülse de bazılarında yönetici sınıfının bu sorumluluklarını bir kenara bırakarak şahsi emellerini gerçekleştirme çabası içerisinde oldukları görülmektedir.

Maaday Kara Destanı'nda kötü ruhlu Kara Kula Kağan, yetmiş kağanı yenerek ülkelerine el koyduktan sonra, Maaday Kara'nın memleketine ulaşmıştır. Gelir gelmez gözü dönmüş askerleriyle ortalığa saldıran Kara Kula, ortalığı kasıp kavurmuştur. Askerleri ortada ne bir sap, ne bir kök, ne bir çalı ne de bir ağaç bırakmıştır. Her yeri dümdüz etmiş, halkı çoluk çocuk demeden esir etmiştir. Yanlarına da el koydukları ganimetlerini alarak sevinç çığlıkları atarak yurtlarına geri dönmüşlerdir. Destanda görüldüğü üzere Kara Kula zalim ve istilacı bir hükümdardır. Benzer şekilde Ural Batır Destanı'nda Ural yolda yaşlı bir kadına rastlar. Kadın gözyaşları içinde Ural'a, katil padişahın çoluğunu çocuğunu öldürdüğünü ve her yıl kurban etmek için sarayına insanları toplayarak bunlar arasında güzel kızları kendine ayırdıktan sonra, geri kalanları vahşice öldürttüğünü anlatır (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 88, 106). Her iki

destanda da görevini yaparken zalim ve baskıcı yöneticilerin halka zulmetmesine rastlanmaktadır. Bu yöneticiler esasen Tanrı tarafından *kut* verilen kimseler olmayıp iktidarı zorla eline geçirmiş kimselerdir. Ayrıca *Ural Batır Destanı*'nda bahsedilen *insan kurban etme* ritüeli Türkler arasında hiçbir zaman yaygınlaşmış bir uygulama değildir. Daha çok barbar Avrupa kavimleri arasında yaygın olan bu uygulamanın Türk kültüründe yeri yoktur.

Altın Arığ Destanı'nda da Piçen Arığ'ın yaptıkları halkı bezdirmiştir. Halkına iyi davranmayan Piçen Arığ, onlara ölmüş hayvan eti yedirmektedir. Piçen Arığ, halkını ve hayvan sürülerini zorla Alp Saaday'ın ülkesine götürür. Halktan karşı çıkanları ve yürüyemeyen hayvanları ise hiç acımadan öldürtür. Yolda yürümelerini engelleyen yaşlı adamları ve kadınlarıysa ağaç dallarına astırır (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 131-132).

Manas Destanı'nda da kötü yönetici olarak Manas'ın bir veziri gösterilmektedir: *"Manas'ın devlet adamlarından hepsi bilgili ve iyi kalpli değildi. Manas'ın Mengi Bay adında bir veziri vardı ki oldukça kötü, bilgisiz ve beceriksiz bir adamdı. Aslında halk da bu adamdan memnun değildi. Halka çok sert ve kötü davranıyordu. Ancak para işlerinden anladığı için Manas bir müddet yeni devletini kurana kadar bu adamdan yararlanmak istiyordu."* (Yıldız, 1995:745).

Görüldüğü gibi destanlarda doğru işler yapan yöneticiler olduğu gibi, yanlış işler yaparak yönetimde zafiyete sebep olan yöneticiler de vardır. Destanlarda görülen bu kişiler er ya da geç cezalarını bularak doğruluk ve adalet önünde baş eğmektedir. Halkın birliğinin ve dirliğinin sağlanması için bir yöneticinin adaletten ve doğruluktan taviz vermemesi gerekir. İktidar, devletin tüm imkânlarına sahip olmayı gerektirse de, bunu kötü amaçlarla kullanan yöneticiler halkı ıstıraba sürüklemektedir. Görüldüğü gibi destanlarda, tarihî olaylarla doğrudan alakalı oldukları için halkı mağdur eden kifayetsiz ve adaletsiz yöneticilere rastlamak da mümkündür.

2.1.3.5. Toy

Tarih boyunca Türk devletleri varlıklarını ve birliklerini sağlayabilmek için siyasi teşkilatlanmaya çok önem vermişlerdir. Mete Han zamanından başlayıp günümüze değin birlik, dayanışma ve teşkilatlanmanın sağlandığı toy meclisleri bu oluşumun çok eski devirlere dayandığını göstermektedir. Türk hükümdarları her ne kadar yönetme gücünü Tanrı'dan almış olsalar dahi sonsuz bir kudrete sahip değillerdir. Devlet işlerinin düzenlenip yürütmenin sağlanabilmesi, kararlar alınıp bu kararların

uygulanması için mutlaka bir siyasi kurumun olması gerekmektedir. İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde toy ya da kurultay adı ile anılan bu kurum, İslami dönem Türk devletlerinde divan ya da meclis adını almıştır.

Destan metinleri incelendiğinde toylar düzenlenerek yasama ve yürütme gibi devlet meselelerinin görüşüldüğü, hatta toy meclisinin hakan seçmede bile önemli rolü olduğu görülmektedir. Yine dinî törenlerde, bayramlarda, eğlence ve yarışmalar tertip etmek amacıyla da toylar düzenlenmektedir. Toylar, milletin kaynaşması ve birlikteliğin sağlanması amacıyla protokol kurallarının disiplinli bir şekilde uygulandığı gösteri ve toplantılardır. Destan metinlerinde karşımıza çıkan ilk toy *Oğuz Kağan Destanı*'nda, Oğuz Kağan'ın oğullarının doğumundan sonra, iktidarını ilan ettiği toydur:

"Ben sizlere oldum Kağan
Alalım yay ile kalkan
Nişan olsun bize bu yan
Kurt olsun bize uran
Demir kargı olsun orman
Av yerine yürüsün kulan
Daha deniz, daha müren
Güneş bayrak, gök kurıkan" (Gömeç, 2009: 51).

Destanda Oğuz Kağan hem iktidarını ilan etmiş hem de daha sonrasında izleyeceği yol haritasını açıklamıştır. Böylelikle kendisine tâbi olan ve olmayan halklara itaat çağrısı yapmıştır. Oğuz Kağan'ın toyda söyledikleri bir nevi gövde gösterisi niteliğindedir. Eğlenceler eşliğinde yapılan bu toy halkın kağana karşı güvenini ve bağlılığını da arttırmaktadır. Devletin gücünün bu şekilde vurgulanması halkta birlik ve beraberliğin oluşmasını sağlamaktadır. Oğuz Kağan'ın halkı toya davet etmesi ve halkın bu toya katılması, zaten tesis edilen güvenin daha güçlü bir şekilde perçinlendiğini göstermektedir. Aksi takdirde toya icabet etmemek isyan göstergesidir. Toy törenleri aynı zamanda yöneten ile yönetilen ilişkilerinin gelişmesi açısından da oldukça önemlidir.

Manas Destanı'nda Cakıp Han, 14 yıl sonra doğan oğlu için toy verir. Cakıp Han, Manas'ın adını ağzı dualı ulu insanlara koydurmuştur. Buradan hareketle kültürümüzde önemli bir yere sahip olan ad koyma motifinin toy törenleriyle de gerçekleştiği görülmektedir. Yine *Manas Destanı*'nda Alman Bet'in Kökçö Han'dan ayrılarak Manas'a katılmasının üzerine ulu bir toy düzenlendiğinden bahsedilmektedir:

"Cakıp Bay şimdi göçtü,
Yer düzüne kondu,
Altmış iple bin kulunu
Fazlaca bağladı,
Yetmiş iple bin kulunu
Sıra sıra bağladı,
Tepe gibi et yağdı,
Göl gibi çıkı hazırladı,
Kemegenin başına,
Kırk kermeyi kaktı,
Kırk atı bayge dikti." (Yıldız, 1995: 595).

Destanın yukarıda bahsedilen bölümünde tepe gibi et yığılmasından bahsedilmesi toyların ne denli kalabalık olduğunu ve ihtişamlı geçtiğini göstermektedir. Benzer şekilde *Han Mirgen Destanı*'nda, Bahadır Han Mirgen'in son seferinden sonra düzenlediği toyda tahmin edilenden çok daha fazla konuk gelmesine rağmen, gelen kişilere yapılan ikramdan çok daha fazlasının arttığı anlatılmaktadır:

"Han Mirgen altın merdivene
Çıkıp, üstün bir toy olsun diye
Yüksek sesle duyuruda bulundu.
Genç delikanlılar yazıdan
Ak mal yakalayıp geldiler,
Ulu yaşlılar ayin düzenlemek,
Saçı yapmak için gittiler.
Genç delikanlılar doru aygırlı
Malın en semizini seçip kestiler.
Hesabı olmayan bir toy oluverdi,
Sorunu olmayan bir toy gerçekleşiverdi." (Davletov 2008: 278).

Destandan hareketle zaferle sonuçlanan mücadelelerin ardından eğlenme amacıyla toylar düzenlendiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde *Oğuz Han Destanı'nın İslami versiyonu*nda Oğuz Han, babası Kara Han ile girdiği mücadeleyi kazanınca büyük bir toy düzenleyip zaferini kutlamıştır. Toylar, başka mutlu olaylar için düzenlendiği gibi zaferler için de düzenlenmektedir. Bu toylarda yöneticiler halkın sorunlarını dinleyip çözümler üretmiş ve halkla yöneticilerin kaynaşması sağlanmıştır. *Han Mirgen Destanı*'nda, Han Mirgen'in Toolay Mooray ile evlendiğinde düzenlenen toyda, Han Mirgen şöyle demektedir:

"İl halkım, hesabı olmayan ve tutulamayan bir toy olsun,
Kaygısı olmayan bir şenlik olsun.
Ulu Tanrımın yazgımı birleştirmiş olduğu

Yaratıcı Tanrımın yazgımızı kesişecek biçimde çizmiş olduğu
Toolay Mooray'ı eş olarak alıyorum." (Davletov 2008:128).

Han Mirgen'in evlenme kararını halkıyla bu şekilde paylaşması ve ulu toy düzenleyerek halkını davet etmesi, toy meclislerinin farklı bir işlevini de göstermektedir. Düğün töreninin bir toy olarak düzenlenmesi ve halkın da bu toya davet edilmesi onun halkla iç içe bir lider olduğunu göstermektedir. *Maaday Kara Destanı*'nda Maaday Kara, oğlu düşmana esir olunca halkın içine düştüğü kaotik ortamı fark edip bir toy düzenlenmesini emretmiştir:

"Vedaya hazırlık olsun bu kazan,
Ey oğullar,
Veda şöleni olsun,
Durun, bahadırlar,
Görüp göreceğimiz tek oğlumuz
Ondan gizli kalsın,
Ölecek olursa, kemikleri Altay'da kalacak,
Hayatta kalırsa, kendi memleketinde yaşayacak." (Gürsoy Naskali, 1999: 60-61).

Maaday Kara Destanı'nda Maaday Kara, söylediklerini bir veda şöleni olarak nitelendirmektedir. Benzer şekilde *Oğuz Kağan Destanı*'nda, Oğuz Kağan'ın düzenlediği son toyda söyledikleri oldukça önemlidir. Bu toyda ülkeyi oğulları arasında bölen Oğuz Kağan, bir nevi iktidarı süresince olup biten tüm siyasi olayların hesabını vermektedir. Oğuz Kağan aynı zamanda kendisinden sonra izlenecek yolu da belirlemektedir. Kut anlayışı gereği Tanrı'dan aldığı iktidar emanetini geri vermeye yaklaşırken Tanrı'ya karşı borcunu ödemenin de rahatlığı içindedir.

2.1.3.6. Adalet

Türk tarihi boyunca kurulan devletlerin ve bu devleti yönetenlerin en önemli gayeleri sağlam bir adalet anlayışını hâkim kılmaktır. Adaletli bir yönetim, iyiye de kötüye de hakkaniyetli davranmayı gerektirir. Yani iyilik mükâfatla ödüllendirilirken kötülük de mutlaka cezalandırılmalıdır. Destanlara bakıldığında hem İslamiyet öncesinde hem de İslami dönem eserlerinde adaletin önemi vurgulanmış, adaletli ve adaletsiz yönetimlerin akıbetinin nasıl olacağı gösterilmiş ve özellikle sosyal adaletin tesis esilmesinin mühim bir konu olduğu anlatılmıştır.

Uygur Türeyiş Destanı'nda, adaletin devlet yönetiminde ve halk arasında sağladığı güç anlatılırken Bögü Kağan'ın ve kardeşlerinin adaleti yayarak düzen ve intizamı sağladıklarından, böylelikle halkın zenginleştiğinden ve kimsenin kimseye zulmetmediğinden bahsedilmektedir; çünkü buna cesaret etmenin mümkün olmadığı vurgulanmaktadır (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 73-77). Destanda dikkat çeken nokta, adaletli yönetimin halk arasında yarattığı değişimdir. Adaletin olduğu yerde herkes kendi haklarını ve başkalarının haklarını bilir. Devlet olgusunun halk üzerindeki otoritesi net bir hâle gelir. Halk yapılan iyiliklerin mükâfatsız, kötülüklerin ise cezasız kalmayacağını bilir. Böylelikle toplum içinde düzensizlik ve haksızlıklar giderilerek; düzen, birliktelik ve beraberlik hâkim olur.

*Oğuz Han Destanı'nın İslami versiyonu*nda Tuman Han, eşiyle ilgili yakışıksız konuşmalar yapan Uje Han'ı öldürür, yurdunu alır. Bununla birlikte Uje'nin babası Ayne Han'a oldukça adil davranarak eğer eskiden gösterdikleri sadakati devam ettirirlerse memleketlerini onlara geri vereceğini söyler. Ayne Han da kabul eder ve tekrar ülkesinin başına geçer. Tuman Han da kendi yurduna döner (Togan 1982: 60). Bu da göstermektedir ki, Türklerin adalet anlayışında ceza, suçu işleyen kişi ya da kişiler için geçerlidir. Suçlunun en yakınları bile olsa, masum insanlara asla dokunulmamalı ve hakları korunmalıdır. *Han Mirgen Destanı*'nda, Han Mirgen'in yurdunu huzur ve adalet içinde yönetmesi şu sözlerle ifade edilmektedir:

"Huzur içinde duran bu kalın yurda
Hiç bir zaman dehşetli savaş gelmemişti.
Eski yıl geçinceye kadar
Sıkılmadan yaşamaktaydı,
Yeni yıl gelinceye kadar
Usanmadan yaşamaktaydı.
Güdülen malını sayarak dolaşmaktaydı,
Yerli albat halkını
İdare etmekte ve adalet dağıtmaktaydı." (Davletov 2008:4).

Er Samır Destanı'nda, Er Samır yokluğunda tahtı emanet ettiği kardeşi Katan Mergen'in halka zulmettiğini öğrenince kardeşini cezalandırmıştır:

"Er Samır kardeşini iki elini kavuşturarak tuttu.
Deli kişiyi dövmek için diken kesip getirin dedi.
Kün Kağan'ın alpleri diken kesip getirdiler.
Katan Mergen'i dört tarafından dört kazığa bağladılar.
Sen delirip yürüyerek, insanları boş yere niçin kırdın? diye Er Samır
Katan Mergen kardeşini dikenle dövdü." (Dilek 2002:107).

Destanda görüldüğü gibi Er Samır, halka zulmeden kardeşi dahi olsa affetmemiştir. Adalet ve hakkaniyet gereği kardeşini cezalandırmıştır. Benzer şekilde *Abdurrahman Han Destanı*'nda da, Abdurrahman Han adaleti ne kadar önemsediğinin şu sözlerle anlatmaktadır:

"Canım baba şehrimiz şimdi size emânet.
Kararlarınızdan güç bulur, yurtta dâima âdalet.
Memleketin başına gelmesin dönüp yine kabahat." (Özkan, 1989: 151).

İncelenen destanların hemen hemen hepsinde adalet teminin önemli yer tuttuğu görülmektedir. Türk devlet geleneğinde hükümdarın siyasi gücünü koruyabilmesi ve otoriteyi sağlayabilmesi için bağlı olması gereken en temel düsturlardan biri adalettir. Adaletin olduğu yerde bir devlet kavramından bahsetmek mümkünken adaletin olmadığı yerde bir devletin varlığından söz edilemez. Toplumsal düzeni, hoşgörüyü, töreye bağlılığı, ahlaki erginliği sağlayabilmenin ön koşulu adalettir. Bunun için hükümdara büyük görev düşmektedir. Hükümdar halkına zulmetmemeli, güçlünün güçsüzü ezmesine izin vermemeli, halkın can ve mal güvenliğini koruyabilmelidir. Huzur, ancak bu sayede sağlanabilir ve huzurun olduğu yerde halkın hem kendine hem de iktidara bağlılığı artar. Huzurlu olan halkta ahlaki çöküntü yaşanmaz, inançlarına ve değerlerine bağlı nesiller yetişir. Bu nesiller üretir, kazanır, vergisini öder. Vergisini ödeyince devlet de zenginleşir ve daha da güçlenir. Bu döngüyü ve düzeni sağlamada adaletin payı büyüktür. Görüldüğü gibi bir milletin varlığını sürdürebilmesi ve muasır medeniyetlerin seviyesine çıkabilmesi için adalet çok önemli ve değerlidir. Destanlarda da hem bu başlık altında hem de diğer başlıklar altında bu konuya sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir.

2.1.3.7. Hile/İhanet

Destanlarda siyaseten dikkat çeken önemli noktalardan biri de hile ya da ihanettir. Düşmanların, Türk hükümdarlarını normal yollardan yenebilmesi genellikle mümkün değildir. Bunun bilincinde olan düşman yöneticileri çeşitli entrikalara başvurarak Türklere karşı galip gelmeye çalışmışlardır. Bu düşmanlar kimi zaman dışarıdan kimi zaman da Türklerin kendi içlerinden olabilmişlerdir. İncelenen destanlarda genellikle hile ya da ihanete uğrayan hükümdarın öldürüldüğü, tutsak düştüğü, il'ini ya da yakınlarını kaybettiği görülmektedir.

Yukarıda bahsedilen durum *Alper Tunga Destanı*'nda oldukça belirgindir: *"Ordusundan kat kat büyük, kalabalık İran ordusu Alper Tunga'nın besleneceği bütün ekinleri, bahçeleri ve su kuyularını yakıp yıktı, yok etti. Alper Tunga, zaman zaman yanındakilerinin ihanetine uğradığından ordusu iyice azaldı. Onu ele geçiremeyeceğini ve Alper Tunga'nın asla teslim olmayacağını anlayan Keyhüsrev, yaşlı Alper Tunga'yı birebir çarpışmaya davet etti. Ancak Alper Tunga geldiğinde askerlerin ona saldırmasını emretti. Tuzağa düşürüldüğünü anlayan Alper Tunga, kurtulmak için ırmağa atladıysa da boğularak can verdi."* (Gökdağ-Üçüncü, 2007: 44). Destanda Alper Tunga'nın hem kendi içinden hem de düşman tarafından ihanete uğradığı görülmektedir. O, İranlılarla yaptığı mücadelede kendi yakınlarının entrikaları sonucunda savaşı kaybetmiştir. Ayrıca Keyhüsrev'in teke tek vuruşma isteğini kabul etmişse de ihanete uğramış ve askerlerin saldırısına maruz kalmıştır. Burada adil bir mücadele ile Alper Tunga'nın alt edilemeyeceğini, onu alt etmek için ancak bu şekilde hilelere başvurulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Benzer durum *Ergenekon Destanı*'nda da görülmektedir. Göktürklerin gücünü çekemeyen Moğol ve Tatarlar, ellerinden bir şey de gelmediği için hilelere başvurmak için fırsat kollamışlardır. Yanlarına Çin ve Mançu Tunguzları da çekerek Göktürklere saldıran düşmanlar; savaşta Göktürklerin gaflete düşerek zafer sarhoşluğu yaşamaları üzerine onlara saldırarak mağlup etmişlerdir. Bunun üzerine Göktürkler için uzun ve zorlu bir esaret süreci başlamıştır. *Manas Destanı*'nda da düşmanlarla antlaşma yapmak için Kalmuk Hanı Konurbay ile görüşen Manas, Konurbay'ın kendisine saldırması sonucu yaralanmıştır. Görüldüğü gibi hükümdarların yönetimle ilgili mevzularda zafiyet göstermeleri ya da düşmana itimat etmeleri hüsranla sonuçlanmaktadır; çünkü düşman, saldırmak için kahramanın hata yapmasını beklemektedir. Burada verilmek istenen mesaj, Tanrı tarafından kut verilmiş olan hükümdarın hata yapma şansının olmadığıdır. En ufak hataların dahi çok ağır bedelleri olmaktadır.

Hile ve ihanet konularının en çok işlendiği destanlardan biri *Manas Destanı*'dır. Manas'ın doğumunda Çin hükümdarı Esen Han, kâhinleri vasıtasıyla Manas adlı bir çocuğun dünyaya geleceğini, ileride bu çocuğun Çinlilere ve Kalmuklara felaket getireceğini öğrenmiş ve bu yüzden doğan bu çocuğun bulunup öldürülmesini emretmiştir. Kırgızlar ise Manas'ın gizlendiğini ve adının *Dev Cinli* olduğunu söyleyerek kurnazlık yapmışlardır. Yani burada hile düşmandan kahramana doğru değil, kahramandan düşmana doğru olmuştur. Yine burada sihir ve kehanet motiflerinin

olması hilenin bir başka şeklini göstermektedir. Manas'ta sihir ve kehanetin bir başka örneğine daha rastlanmaktadır. Manas'ın Kalmuklarla yaptığı mücadelelerde Şorok Han, Manas'ı askerî yollarla yenemeyeceğini anlar ve büyücüsü Kuyanis'i Manas'a göndererek ona büyü yapmasını emreder. Manas durumu fark edince büyücü Kuyanis'i öldürtür. Manas Destanı'nda görülen hilenin bir çeşidi de kahramanların zehirlenerek öldürülmek istenmesidir. Kalmuklar'ın Müslüman olmalarına rağmen Manas'ın iktidarını hazmedemeyip onu zehirleyerek öldürmek istemeleri, Semetey'in taht varisi olmasını istemeyen Cakıp Han'ın Semetey'i zehirletmesi ve Kançora ile Semetey'in ilk eşi Çaçıkey'in Semetey'i zehirlemek istemeleri bu destanda görülen ihanet motifinin örneklerindendir (Yıldız, 1995: 741-764).

Zayaltülek Destanı'nda hile ve ihanet durumlarına sıkça rastlanmaktadır. Destanda Semer Han'ın yedi oğlundan en küçüğü olan Zayaltülek'in zekâsını ve başarılarını kıskanan abileri, her fırsatta hileler yaparak kardeşlerini babalarının gözünde küçültmek istemişlerdir. Her seferinde abilerinin planlarını erkenden öğrenen Zayaltülek böylelikle kendini koruyarak onların oyunlarına gelmemektedir.

Hile ve kurnazlığın en fazla görüldüğü destanlar *Battal Gazi* ve *Sarı Saltuk Destanları*dır. Anadolu'da İslamiyet'i yaymak için Battal Gazi'nin ve Sarı Saltuk'un kâfirlerle giriştikleri mücadelelerin anlatıldığı her iki destanda da inanç motifinin yansıması olarak kutsal amaçları gerçekleştirmek için hem Battal Gazi'de hem de Sarı Saltuk'ta yalandan din değiştirme, kâfirlerin yaptığı büyüleri bozma, kılık değiştirerek kâfir ordularının içine sızma ve onları yok etme, kurnazlıkla ve çeşitli hilelerle tam öldürüleceği sırada canını kurtarma gibi pek çok durum karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak Türk destanları, sadece birer edebî eser değil, tarihin mirası ve tanığı niteliğindedir. Destanlar, tarihi olayların millet üzerinde bıraktığı etkiye bağlı olarak doğmuştur. Bu yönüyle bakıldığında Türk destanları, Türklerin millet olma şuuruna kavuşmasında, devletler kurmasında ve bu devletleri yönetmesinde verilen çabaları ve yaşanan olayları yansıtan birer aynı niteliğindedir. Bu kıymetli kültür hazinelerinde hiç şüphesiz ki siyasi konuların birçok bileşenine rastlanmaktadır. Hatta İslam öncesi Türk tarihinde kurulan bazı Türk devletleri, bu devletlerin yöneticileri ve yönetim anlayışları destanlardan öğrenilmektedir. Böylelikle Türk kültürü ile Türk siyaseti arasındaki bağların en temelinde destanların yer aldığını söylemek mümkündür.

2.1.4. Halk Hikâyelerinde Siyaset

Halkın öz benliğini, kendine özgü değerlerini ve kültürel birikimini aktarmada kullandığı çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri de halk anlatıları içerisinde önemli bir yere sahip olan halk hikâyeleridir. Halk hikâyeleri kadim kültürümüzün önemli hazinelerinden biridir. Teması itibariyle bazen aşk bazen kahramanlık bazen de her ikisinin birlikte işlendiği halk hikâyelerinde reel ile kurmaca, manzum ile mensur iç içedir.

Ali Berat Alptekin, halk hikâyeleriyle ilgili en sade ve en net tanımı şöyle yapmaktadır: *"Halk hikâyeleri göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup aşk, kahramanlık vs. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk-Arap-İslam ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatmalardır."* (Alptekin, 2005: 18).

16. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatı içinde görülmeye başlanan halk hikâyeleri, eski destan geleneğinin yerini almıştır. Genellikle âşıklar tarafından sözlü ortamda anlatılan halk hikâyeleri nesilden nesile aktarılmaktadır. Tür itibariyle kimi hikâyelerde masal ve destan özellikleri görmek mümkündür. *"Halk hikâyelerimiz İran, Kafkasya, Orta Asya, Hindistan ve Arabistan anlatı geleneklerinden beslenen, satırları arasında örtük ve açık bu coğrafyaların kültürel etkilerini taşıyan, Anadolu ocağında bizim insan ve dünya görüşümüze göre pişirilip kotarılmış halk edebiyatı türlerindendir."* (Kaya-Koz, 2000: 7). Geniş coğrafyaları etkisi altına alan halk hikâyeleri, farklı anlatı türlerinden de beslenerek sözlü gelenekte doğmaktadır. Âşıkların dilinde ve tasavvurunda yoğrulan hikâyelerin büyük bir kısmı zamanla yazılı kaynaklara da aktarılarak zengin anlatı geleneğimizde önemli yer tutmaktadır.

Manzum ve mensur olarak karışık bir yapıya sahip olan halk hikâyeleri bu yönüyle masallardan ve efsanelerden ayrılmaktadır. Hikâyelerde heyecanı ve duyguyu ifade eden kısımlar manzum, olayların anlatıldığı ve tasvirlerin olduğu kısımlar ise mensurdur. Hikâyeleri anlatan âşıkların mensur kısımlarda dilediği gibi değişiklikler yapabilmesi, bu hikâyeleri diğer anlatı türlerinden ayıran bir başka belirgin özelliktir. Sözlü gelenekten geldiği için yalın ve anlaşılabilir bir dile sahip olan hikâyeler, yazılı kaynaklara aktarıldığında biraz daha süslü bir anlatıma sahip olabilmektedir.

Halk hikâyelerini oluşturan konular gerçek ya da gerçeğe yakın konulardır. Bu nedenle hikâyelerin teşekkül ettiği dönemin tarihî, siyasi ve sosyal olaylarını hikâye gerçekliği içerisinde görmek mümkündür. Bu yönüyle bakıldığında halk hikâyeleri

diğer halk anlatılarına göre daha inandırıcıdır. Halk hikâyelerinde Türk töresinin izlerini, yöneticilerin olumlu ya da olumsuz yönlerini, içeride ve dışarıda verilen mücadeleleri, adaletin ve mertliğin önemini, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususları ve devlet yönetiminin aksak yönlerinin işlendiğini görmek mümkündür.

2.1.4.1. Türk Töresi

Töre, bilindiği gibi en eski Türklerden bu yana devlet teşkilatlanmasını belirleyen unsurlar bütünüdür. Bu unsurlar bütünü eski Türklerden günümüze dek atalardan kalan miras niteliğindedir. Devlet teşkilatını oluşturan tüm bileşenlerin töreye uygun olması gerekmektedir. Türkler töre sayesinde sosyal, siyasi, ahlaki, hukuki ve iktisadi hayatı güvence altına alarak düzene sokmuşlardır. Yani Türklerde devleti ayakta tutan töredir. Töre bozulursa dirlik ve düzen yok olur. Töre ve Türk töresi, diğer halk anlatı türlerinde üzerinde durulan bir konu olduğu gibi halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Köroğlu'nun Bağdat Kolu'nda Köroğlu'nun yedi koçağının, Demircioğlu Kenan komutasında Bağdat'a gönderilmeleri anlatılmaktadır. Hikâyeye göre Köroğlu'nun koçakları bir vazife için Bağdat'a gideceklerdir ve bu koçaklara Demircioğlu Kenan başkanlık edecektir. Hikâyenin devamında koçakların, Demircioğlu Kenan'ın emrine uymamaları neticesinde hepsinin Bağdat Şahı Abbas'ın eline esir olarak düşmeleri anlatılmaktadır (Kaplan vd. 1973: 280). Yine *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi*'nde Âşık Ahmet, Gara Vezir tarafından saraya çağrıldığında kellesinden olma pahasına: *"Emre itaat her zaman gereklidir."* (Bali, 1973: 93) diyerek sarayın yolunu tutmuştur. Türk töresinde emre itaat, askerî ve siyasi disiplinin ilk ve en önemli şartıdır. Disiplinin olmadığı yerde düzenden ve dirlikten bahsetmek mümkün değildir. Töreye göre devlet idaresinde tüm faaliyetler emir-komuta zinciri içerisinde olmalıdır. Emir-komuta düzeninde itaati sağlayamamış bir yöneticinin ya da savaş durumlarında komutanın, başarılı olabilme şansı yoktur. Devletin varlığı ve geleceği için itaat şarttır. Gerek Türk geleneklerinde gerekse İslami inanışta, yöneticiye veya komutana itaat oldukça önemsenmektedir, hatta İslami inanışta emre itaat vacip sayılmaktadır; çünkü yöneticinin ya da komutanın kendisine bağlı bulunanları kontrol edebilmesi, yönetimde birliği sağlayabilmesi, hızlı kararlar verebilmesi ve bu kararları uygulayabilmesi için itaat şarttır. Nitekim hikâyede Köroğlu'nun koçakları, Köroğlu tarafından komutan

olarak gönderilen Demircioğlu Kenan'ın emirlerine uymamışlar ve bunun sonucu olarak esir düşmüşlerdir.

Köroğlu'nun Kiziroğlu Mustafa Bey Kolu'nda Köroğlu'nun, Gürcistan Şahı'nın eline düşen Kiziroğlu Mustafa Bey'i kurtarmak için verdiği mücadeleler anlatılmaktadır. Hikâyeye göre Köroğlu, Kiziroğlu Mustafa Bey'i kurtarır; fakat çok kalabalık bir düşman ordusuyla karşılaşır. Kendisine kaçması gerektiği, aksi takdirde savaşı kaybedeceği tavsiye edilse de o, kaçmaktan yana olmaz ve Türklerde savaştan kaçmak gibi bir durumun söz konusu olamayacağını anlatır (Kaplan vd. 1973: 408). Hikâyede anlatılan şekliyle ilk cezai örnekleri Hunlar döneminde görülen ve günümüze kadar Türk kültür ve medeniyet tarihi içerisinde en ağır suçlardan bir sayılan savaştan kaçmak, İslamiyet'ten önce olduğu gibi İslamiyet'le birlikte de utanç kaynağı sayılmıştır. İslamiyet öncesinde savaşta ölenlerin uçmağa erdiği inancı, İslamiyet'in kabulünden sonra şehadet mertebesine dönüşerek aynı düzlemde devam etmiş ve gerektiği hâlde savaşa katılmanın, savaşta ölmenin kutsal bir görev olduğu inancı sürdürülmüştür. Ziya Gökalp'in:

"Bütün Türkler bir ordu,
Katılmayan kaçaktır!
Yasamızda yazılı,
Harpten kaçan alçaktır!" (Sarı, 2016: 16).

Sözlerindeki aşağılama, Türk töresinin askerden kaçanlara ne şekilde baktığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

2.1.4.2. Tarihî Gerçeklik

Türk halk hikâyelerine bakıldığında bir kısmının masal ve efsane kaynaklı oldukları görülmektedir. Masal ve efsane kaynaklı olan halk hikâyelerinin dışında tarihî gerçeklik yönü olan ve çeşitli siyasi olayların işlendiği halk hikâyeleri de mevcuttur. İncelediğimiz halk hikâyeleri içerisinde özellikle âşıkların hayatları etrafında teşekkül eden hikâyelerin ve dinî konuları işleyen hikâyelerin dönemin tarihî olayları ve bu olayların siyasi yönleri hakkında da bilgi verdiği görülmektedir. *Âşık Gürûni, Ercişli Emrah ve Selvihan, Âşık Kerem, Âşık Sümmani, Âşık Garip, Âşık Elesker, Âşık Abbas* gibi halk ozanlarının üzerine anlatılan hikâyelerin yanında; *Davutoğlu Süleyman, Yusuf ile Züleyha* ve *Veysel Karani* gibi dinî kökenli halk hikâyelerde ve *Hz. Ali cenknâmeleri*nde de bu durum mevcuttur.

Bazı halk hikâyeleri ise yukarıdaki tasniflerin dışında kalarak tarihte yaşadığı kesin olarak bilinen hükümdarların siyasi olaylarını anlatmaktadır. Örneğin *Gül ile Ali Şîr* Hikâyesi'nde, dönemin Timur İmparatoru Hüseyin Baykara için: *"Semerkant şehrinde Hüseyin Baykara adında adaletli, devletli ve ünlü bir hükümdar yaşamaktadır."* (Boratav, 2014: 163) denmektedir. Timur İmparatorluğu'nun birçok hükümdarı tarih boyunca zulümle ve yağmayla anılmışken Hüseyin Baykara etrafında teşekkül eden bu hikâyede, onun için adaletli, devletli ve ünlü sıfatları kullanılarak bir yöneticide olması gereken en önemli vasıflar bir arada kullanılmıştır. Tarihte de Hüseyin Baykara'nın bilime, sanata ve edebiyata değer veren, şair bir hükümdar olduğundan bahsedilmektedir. Nitekim Hüseyin Baykara, döneminde Türk kültür, dil ve siyasi tarihinin en önemli şairlerinden biri sayılan Ali Şîr Nevaî ile uzun süre arkadaşlık yapmış, onu himaye etmiş ve Timur İmparatorluğu'nun veziri yapmıştır.

Hikâye-i Mahmud Gaznevî adlı halk hikâyesinde de İslam dinini ilk kabul eden hükümdarlardan biri olan Gazneli Mahmud'un hayatı, tahta çıkışı, mücadeleleri ve hükümdarlık anlayışı anlatılmaktadır. Bu ve buna benzer hikâyelerde tarihî olayların tahkiye edildiği görülmektedir. Halk hikâyeleri, kaynağını diğer halk anlatı türlerinden almakla birlikte, diğer halk anlatı türlerine nazaran gerçeğe daha yakındır. Hikâyelerin beslendiği kaynak çoğunlukla Türk – İslam medeniyeti olduğu için tarihte yaşanmış ya da yaşanması muhtemel siyasi olayların hikâyelerde hayat bulması son derece doğaldır.

2.1.4.3. Yöneticilerin Özellikleri

Türk kültürüne bağlı anlatılan halk hikâyelerinde hükümdarlar ya da geniş manada devlet yöneticileri önemli yer tutmaktadır. Birçok hikâye önemli devlet adamlarının hayatları ve yönetim anlayışları üzerine anlatılmaktadır. Böyle olunca da üzerine hikâye anlatılan yöneticilerin olumlu, olumsuz ya da olağanüstü özellikleri göze çarpmaktadır.

Hikâyelerin çoğunda yöneticilerin olumlu ya da olağanüstü yönlerine değinilmektedir. Bir yöneticinin öncelikle kadim Türk töresine bağlı olması gerekmektedir. Bununla birlikte yönetici, ahlaki açıdan tebaasına örnek olabilecek kudrette olmalıdır. Zeki olmalı, karar almada ve uygulamada sebat sahibi olmalıdır. İyi eğitimli, hem dünyevi hem de manevî ilimleri idrak etmiş olmalıdır. Tebaanın vaziyetinden haberdar olmalı ve uygun tedbirleri uygun zamanda almalıdır. Sağduyulu ve merhametli olmalı, gerekmedikçe kimseyi incitmemelidir. İyi bir yöneticinin kalp

gözü açık ileri görüşlü olmalıdır. Yukarıda bahsedilen ve iyi imaja sahip yönetici özellikleri, bazı hikâyelerde karşımıza çıkmaktadır. İncelenen hikâyelerde yöneticilerin iyi ve olağanüstü özelliklerine dair tespitler şöyledir:

Türk dünyasının birçok yerinde bilinen *Bey Böyrek Hikâyesi*'nde Oğuz padişahının tebdili kıyafetle halkın arasında dolaşarak halkın sıkıntılarını ve sorunlarını yerinde gözlemlediği anlatılmaktadır (Alptekin, 2005: 191). Halk anlatılarının birçoğunda hükümdarın/yöneticinin halkın durumunu doğrudan gözlemlemek amacıyla, tanınmayacak şekilde halkın arasına karıştıkları ve sorunları yerinde inceleyip çözüm ürettikleri görülmektedir. Bu motif halk hikâyelerinde de karşımıza çıkmaktadır. İyi bir yönetici halkından kopuk olmamalıdır. Halkın vaziyetinden her daim haberdar olmalıdır. Tebaasından bîhaber yaşayan yöneticilerin muvaffak olması mümkün değildir; çünkü asıl olan halktır ve yöneticinin başarılı olabilmesi için halkın desteği şarttır.

Köroğlu'nun Bağdat Kolu'nda kırk haramilerin mekânına giden Köroğlu'nun gaipten sesler duyması ve orada bulunan şehitleri görmesi anlatılmaktadır. Haramilerin kendisine doğru geldiğini ve kendisine zarar vereceklerini anlayan Köroğlu, gaipten duyduğu sesleri takip ederek ölümden kurtulur (Kaplan vd. 1973: 352). Hikâyelerde yönetici durumundaki kahramanın, olağanüstü özelliklere sahip olması ve bu özelliklerini halkın mutluluğu ve refahı için kullanması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu durumun işlendiği farklı halk hikâyesi örnekleri de mevcuttur.

Davutoğlu Süleyman Hikâyesi'nde Davut Peygamber'in ve oğlu Hz. Süleyman'ın hayatları, peygamberlikleri ve hükümdarlıkları anlatılmaktadır (Sakaoğlu vd. 1999: 315-353). Hikâyede, Davut Peygamber'in olağanüstü özelliklere sahip olduğunun ve devlet meselelerini çözebilmesi için Allah tarafından kendisine vahiyler geldiğinin üzerinde durulmaktadır. Yine hikâyenin devamında Davut Peygamber ölünce yerine küçük oğlu Hz. Süleyman geçer. Hz. Süleyman da tıpkı babası gibi olağanüstü güçlere sahiptir. Gerek rüzgâra binerek çeşitli memleketleri dolaşması gerek cinlere hükmetmesi ve gerekse hayvanların dilini bilmesi gibi özellikleri sayesinde ülkesini huzur içinde yönetir.

Yine kaynağını Kur'an-ı Kerim'den alan *Yusuf ile Züleyha Hikâyesi*'nde Hz. Yusuf'un köle olarak gittiği Mısır'da sahip olduğu olağanüstü özelliklerin etkisiyle sultanlığa kadar yükseldiği görülmektedir (Alptekin, 2005: 271-272). Hz. Yusuf, Mısır sultanının rüyasını yorumlamış, sultanın öleceğini, yeni bir devletin doğacağını ve yeni

gelecek sultanın dünyaya huzur ve mutluluk getireceğini söylemiştir. Bunun üzerine bir süre sonra Mısır sultanı ölmüştür. Hz. Yusuf'un olağanüstü özellikleri sayesinde talih kuşu her seferinde onun başına konmuş ve Hz. Yusuf Mısır'a sultan olmuştur. Yine Hz. Yusuf, Hz. Hızır sayesinde ülkede kıtlık olacağını öğrenir ve Allah'a dua ederek kıtlığı kendi ülkesinden uzaklaştırmıştır. Görüldüğü gibi özellikle dinî kaynaklı halk hikâyelerinde hükümdarların Allah tarafından olağanüstü güçlerle donatıldığı ve bu güçlerini ülkelerinin huzuru ve refahı için kullandıkları anlaşılmaktadır.

Hikâyelerde hükümdarların en büyük yardımcıları vezirleridir. Askerî ve idari konularda geniş yetkilere sahip olan vezirler, devlet meselelerinde hükümdarların her daim yanındadır. Bazı halk hikâyelerinde de hükümdarların devlet meseleleri için vezirlere danıştığı ve vezirler tarafından en uygun çözümlerin bulunduğu görülmektedir. *Köroğlu'nun Bağdat Kolu*'nda Köroğlu ile Şah Abbas arasında uzun süren savaşların sonunda, durumun kendileri açısından kötüye gittiğini anlayan Şah Abbas, veziri Yakup Han'a danışarak ne yapılması gerektiğini sorar. Yakup Han ise artık sorunların savaşarak değil, diplomatik yöntemlerle çözülmesi gerektiğini söyler. Şah Abbas bu çözümü beğenir ve Köroğlu ile Şah arasında barış yapılır (Kaplan vd. 1973: 328). Buradan hareketle vezirlik makamının hükümdar üzerinde ne kadar etkin olduğunu ve önemli sorunların çözülmesinde vezirlere büyük sorumluluklar düştüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Yakup Han, savaşın kendileri için felaket olacağını herkesten önce görmüş ve en doğru çözümün barış ve diplomasiyle gelebileceğini anlamıştır. Bu da vezirlerin liyakat sahibi ve ileri görüşlü olmaları gerektiğini göstermektedir.

Köroğlu'nun Kiziroğlu Mustafa Bey Kolu'nda, resmini görüp âşık olduğu kızı bulmak için Afganistan'a giden Mustafa Bey, Afgan hükümdarına misafir olur. Afgan hükümdarı Mustafa Bey'i hemen öldürtmek istese de veziri engel olur. Mustafa Bey'i öldürmektense Köroğlu'na karşı koz olarak kullanmayı teklif eder (Kaplan vd. 1973: 410). Yine bu hikâyede de vezirin olayları çözerken kendileri açısından akılcı çözümler uyguladığı görülmektedir. Her iki hikâyede de vezirler şiddete başvurmak yerine diplomatik çözümler üretmeye çalışmaktadır ve bu durum bir vezirde olması gereken en önemli özelliktir.

Gül ile Ali Şîr Hikâyesi'nde, tarihî şahsiyetlerden Ali Şîr Nevaî'nin Hüseyin Baykara'ya nasıl vezir olduğu anlatılırken Ali Şîr'in pazarda insanlara sattığı malların parasını Sultan Baykara öldükten sonra istemesi ve sultan tarafından bunun nedeni kendisine sorulduğunda böylelikle halkın borçlarını ödememek için dahi olsa Sultan'ın

sağlığını isteyeceğini anlatması, onun vezir olmasını sağlamıştır (Boratav, 2014: 229). Hikâyede Ali Şîr Nevaî, bu ince ve zarif düşüncesi sayesinde Sultan Baykara'nın gözüne girmiştir. Ali Şîr, bir vezirin sahip olması gereken en önemli özelliklere sahip olduğunu böylelikle göstermiştir; çünkü bir vezirde ilk bulunması gereken özellik sadakattir. Bu sadakat vezirin hem devletine hem de hükümdarına karşı olmalıdır. Ali Şîr, Sultan Baykara'nın sağlığını ve saltanatının uzun olmasını isteyerek hükümdarına; maddi bir karşılık beklemeden halka yardım etmesiyle de devletine ve milletine ne kadar bağlı olduğunu göstermiştir. Yine sahip olduğu kıvrak zekâ ve devlet yönetiminde liyakat sahibi olması, Ali Şîr'in vezirlik makamında başarılı olabileceğinin göstergesidir.

2.1.4.4. Mücadele/Mertlik

Halk hikâyelerinde aşk konusuyla birlikte en fazla işlenen diğer bir konu da kahramanlıktır. Kahramanlık konulu halk hikâyeleri, doğrudan Türk kültüründen beslendiği için, millî ve manevî değerlere de uygunluk göstermektedir. Destanlarda dışa dönük ve sürekli at sırtında savaşan kahramanlar varken halk hikâyelerinde toplumsal yönü daha ön planda olan ve millî değerler uğruna mücadele eden kahramanlar göze çarpmaktadır. Ayrıca halk hikâyeleri gerçeğe yakınlığıyla kahramanlarının mücadeleci ve mert yönlerini daha reel şekilde ortaya koymaktadır. İncelenen halk hikâyelerinde kahramanların savaşlarda, sosyal hayatlarında ya da genel manasıyla mücadelelerinde alp tipinin özelliği olarak mertliğe çok önem verdikleri görülmektedir.

Köroğlu'nun Kenan Kolu'nda Kenan hükümdarı, Köroğlu'nun koçaklarına pusu kurmuş ve 55 koçağı esir etmiştir. Bundan haberdar olan Kiziroğlu Mustafa Bey, oğlu Dönek Ahmet vasıtasıyla Köroğlu'na haber gönderir ve: *"...yakalanan koçaklardan Köroğlu'nun haberi var mı, yardım istiyor mu, istiyorsa söyle emrindeyim."* (Kaplan vd. 1973: 253) der. Bilindiği gibi Köroğlu ile Kiziroğlu tanıştıklarında çeşitli mücadelelere girişmişler; fakat birbirlerini tanıdıktan sonra dost olmuşlardır. Bu dostluk sayesinde ikisinden biri dara düştüğünde, diğeri yardımını esirgememiştir. Hikâyenin ilgili bölümünde de olaylardan haberdar olmayan Köroğlu, bu şekilde haber almış ve gerekli adımları atmıştır. Burada dikkat çeken bir diğer nokta Kiziroğlu Mustafa Bey'in hem Köroğlu'nu olaylardan haberdar etmesi hem de ihtiyacı hâlinde Köroğlu'na yardımcı olmak amacıyla emrinde olduğunu bildirmesidir. Bu da Kiziroğlu'nun Köroğlu'nu baş bildiğini ve saygıda kusur etmediğini gösterir. Hikâyenin devamında

olayları öğrenen Köroğlu, koçaklarıyla birlikte Kenan Eli'ne doğru saldırır. Karşılarındaki güçlü ordu kendilerini zorlasa da Köroğlu ve koçakları mücadeleyi bırakmazlar. Köroğlu, koçakların muharebe gücünün düşmemesi için onları motive etmeye çalışır ve şöyle der:

"Vurun koçaklarım eyleyin gayret
Düşman elimizden olsun melamet
Hak dilerse, siz dönersiz selamet
Vurun koçaklarım vermeyin aman

Girin ey koçaklar er meydanına
Bugün cebellerin duman günüdür
Kargayı koymayın dost gülşânına
Yiğitlerin şeref, hem şan günüdür" (Kaplan vd. 1973: 253).

Dörtlüklerden de anlaşılacağı üzere Köroğlu, koçaklarıyla birlikte verdiği mücadelelerde kahraman bir komutan heybetiyle cesaretten ve mertlikten asla taviz vermemektedir. Köroğlu'nun bu yürekli hâli, onun ve koçaklarının hiçbir mücadeleden geri durmadıklarının göstergesidir. Benzer şekilde aynı hikâyenin *Bağdat Kolu'nda* Demircioğlu ve altı koçak, Şah Abbas'ın ordusuyla karşılaşır. Demircioğlu, karşılarındaki güçlü orduyu görünce koçaklardan kaçmamalarını istemiş ve savaştan kaçmanın yiğitlikle bağdaşmayacağını söylemiştir (Kaplan vd. 1973: 285). Normal şartlarda yedi kişinin koca bir orduyla savaşabilmelerine imkân yoktur; fakat hikâyede mücadele ederek ölmenin, savaş meydanından kaçmaktan çok daha evla olduğu vurgulanmaktadır.

Köroğlu'nun Kiziroğlu Mustafa Bey Kolu'nda, Hindistan'da hüküm süren Paşaoğlu ile Köroğlu'nun mücadelesinden bahsedilmektedir. İki taraf meydanda savaşa başlamadan önce Paşaoğlu ile Köroğlu'nun koçaklarından Demircioğlu teke tek mücadeleye tutuşurlar. Bu mücadelede kim yenilirse ordusuyla birlikte diğer tarafın emri altına girecektir (Kaplan vd. 1973: 409). Özellikle Türk-İslam devletlerinin düşmanlarıyla yaptıkları meydan savaşlarında *mübareze* denilen teke tek vuruşmaların sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Mübareze, savaş öncesinde her iki tarafın en iyi dövüşçülerinin kendi aralarında dövüşmeleridir. Meydandaki bu dövüşçüler hem kendi hünerlerini ve cesaretlerini gösterirler hem de elde edecekleri galibiyetle kendi ordularına moral vermek isterler. Sık uygulanan savaş geleneklerinden biri olan mübareze, savaş ortamının tansiyonunu yükseltmek için de yapılır. Mübarezede çoğu zaman bir tarafın dövüşçüsünün hayatı son bulur; fakat hikâyede Demircioğlu,

Paşaoğlu'nu alt etmesine rağmen böyle mert bir yiğidin canına kıyamayacağını söylemiştir. Bu durum Türklerdeki savaş hukukunun ne kadar gelişmiş olduğunu ve Türklerin savaş esnasında dahi düşmana merhamet edebilme olgunluğuna sahip olduğunu göstermektedir. Yine bu durumun bir benzeri *Kan Kalesi Cengi Hikâyesi*'nde de görülmektedir. Hikâyeye göre Ebul Möhsin, Hz. Ali'yi mübarezeye davet etmiştir. Kim kimi yenerse o, diğerinin emrine girecektir. Nitekim Hz. Ali mücadeleleri kazanarak cesaretini ve mertliğini göstermiştir. Bunun üzerine Ebul Möhsin ve idaresindeki halk, İslamiyet'i kabul ederek bağlılıklarını bildirmişlerdir.

2.1.4.5. Adalet

Adalet temi, diğer halk anlatılarında olduğu gibi halk hikâyelerinde de yer almaktadır. Genel manasıyla her işi doğruluk esasına göre şekillendirmek diyebileceğimiz adalet, haklıya da haksıza da hakkını vermeyi gerektirir. Kadim Türk düşüncesinde ve İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk-İslam felsefesinde, devletin yönetim kademesinde bulunan insanların sahip olmaları gereken en önemli düstur olarak adalet gösterilmektedir. Yöneticilerin gerek devlet yönetiminde gerekse de halk içerisinde sosyal adaleti sağlamaları gerekli ve önemlidir. Halk hikâyelerine bakıldığında da adaletin öneminin vurgulandığı görülmektedir. Hikâyelerde özellikle adaletli olmakla olmamak arasındaki farklar anlatılmakta, adaletsiz yöneticilerin durumu sergilenmekte, sosyal adalete önem verilmekte ve adaletin olmadığı yerlerde kaotik ortamların nasıl zuhur edeceğinin üzerinde durulmaktadır.

*Kerem ile Aslı Hikâyesi'*nde Aslı'nın ardından diyar diyar dolaşan Kerem, sevdiğini Kayseri'de bulup onunla kaçmaya çalışınca Kayseri paşasının askerleri tarafından yakalanır ve paşanın emriyle idamına karar verilir; fakat kadı ile müftü bu idama karşı çıkarlar (Duymaz, 2001: 311). Hikâyeye bakıldığında Paşa, Kerem'in yaptığını büyük bir suç olarak görmüş ve onu idama cezasına çarptırmıştır. Hâlbuki Kerem'in yaptığı idam cezasını gerektirecek bir durum değildir. Yani Paşa durumu tam anlamıyla tetkik etmeden, siyaseten bir ceza vermek istemiştir; fakat kadı ile müftü durumun farkında olup böyle bir sebepten ötürü idam cezası verilemeyeceğine kanaat getirmişlerdir. Yani kadı ile müftü nerdeyse haksız yere idam edilecek olan Kerem'i kurtarıp adaleti yeniden tesis etmişlerdir. Hikâyede dikkat çeken en önemli nokta, Paşa'nın yönettiği bölgede yetki ve tasarruf sahibi olmasına rağmen, adaletsiz ve haksız kararlar aldığında mevcut siyasi yapının bu duruma izin vermemesidir. Bu durum en

eski Türk devletlerinden günümüze kadar siyasi teşkilatlanmalarda hâkimdir. Türklerde yönetim erkinin tek bir kişinin elinde olduğu monarşik yapılanmalarda bile adaleti uygulamakla görevli yargı mensupları her zaman etkin olmuş, hükümdarların aldıkları kararlar dahi yargıçların onayına sunulmuş ve bazen hükümdarların kendileri bile yargılanmıştır. Tüm cihanı etkileyen Türk kültür ve medeniyetinin adalet anlayışı işte böyle oluşmuştur. Hikâyede de Paşa'nın adaletsiz kararı müftü ile kadı'nın onayına takılmış ve haksız bir işlem yapılmasının önüne geçilmiştir.

Benzer şekilde *Köroğlu'nun Bağdat Kolu*'nda, bir *cığa* için Şah Abbas'ın ülkesine giden Demircioğlu ve altı koçağın, Şah Abbas tarafından yakalanmaları ve tutsak edilmeleri anlatılmaktadır (Kaplan vd. 1973: 292). Hikâyede Şah Abbas, tutsak ettirdiği koçakların yargılanmadan, direkt idam edilmelerini istemiştir; fakat etrafındaki tecrübeli devlet adamları durumun farkındadır ve böyle bir şey olduğunda sonucunun çok ağır olacağını bilmektedir. Bu yüzden idam kararından vazgeçilir. Burada Şah Abbas koçakların gücünü ve kabiliyetlerini bildiği için onlardan bir an önce kurtulmak istemektedir ve bu yüzden adaletsiz davranıp olayları zalimce çözmeye çalışmaktadır; fakat hakkı, hukuku bilen devlet adamları devreye girerek basiretsiz Şahı kararından vazgeçirmişlerdir.

Köroğlu-Han Nigâr Hikâyesi'nde, Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey 14 yaşına kadar babasını tanımamaktadır. Okula giden Hasan Bey'in okul arkadaşları arasında bir kavga meydana gelmiş ve tüm öğrenciler zavallı ve güçsüz bir öğrenciye saldırmışlardır. Hasan Bey ise o zavallı öğrencinin yanında durarak diğer öğrencilere karşı cephe almıştır (Kaplan vd. 1973: 105). Hikâyede tüm çocukların karşı durduğu zavallı ve mazlum çocuğa yardım eden Hasan Bey, küçük yaşına rağmen haksızlığa karşı çıkmış ve henüz babasını tanımamasına rağmen babası gibi haktan yana olduğunun, gelecekte adaletli bir bey olacağının sinyallerini vermiştir.

Köroğlu'nun Âşık Gürûni Kolu'nda, Gürün Beyi'nin halka zulmettiğini öğrenen Köroğlu, ona karşı savaşarak mazlumların ahını almış ve zalimlere adalet dersi vermiştir (Alptekin, 2005: 167-168). Hikâyede Gürün Beyi ile savaşıp onu yenen Köroğlu, Gürün Beyi'nin tüm malına da savaş ganimeti olarak el koymuştur. Savaş ganimetleri Türk-İslam hukukunda önemli yer tutmaktadır. Galip gelinen savaşlarda düşman kuvvetlerine ait maddi değere sahip her şey savaş ganimeti olarak sayılmaktadır. Bu ganimetler devletlerin ekonomisine katkı sağlaması yönünden de önemli bir yere sahiptir. Savaş ganimetleri olarak ele geçirilenler, savaştan sonra taksim

ve tasnif edilerek bir kısmı devlet hazinesine aktarılmakta önemli bir kısmı ise savaşta kan döken askerlere dağıtılmaktadır.

2.1.4.6. Vergi

İlk zamanlardan günümüze kadar kurulan Türk devletlerinde vergi konusuna özel bir önem verilmiştir. Toplanan vergiler Türk devletlerinin en önemli gelir kaynağını oluşturmuştur. Eski Türk devletlerindeki vergi sistemi İslami inanışla birlikte İslam hukukuna göre yeniden düzenlenerek bu doğrultuda uygulanagelmiştir. Türklerde Müslüman ve gayrimüslim halkın, bağlı devletlerin ve beyliklerin, çeşitli iş kollarının, kervanların, tüccarların ve hatta pazarcıların dahi ödeyecekleri vergiler çeşitli usullere bağlanmıştır. Bu durum halk hikâyelerinde de belli başlı yönleriyle işlenmiştir.

Köroğlu ile Demircioğlu Hikâyesi'nde Sultan Murat, kendisine karşı düşmanlık besleyen Reyhan Arap'ı getirdiği takdirde Köroğlu'nun, bulunduğu yerde "kırkta bir bac" alabilmesi için Köroğlu'na ferman vereceğini söylemiştir. *Köroğlu'nun Bolu Beyi Kolu*'nda ise Sultan Murat, Türk toprağı üzerinden geçen bezirgânlardan kırkta bir oranında bac alması için Köroğlu'na ferman vermiştir; fakat bezirgânlar Köroğlu'na bac vermemek için ona iftira atmışlar ve Köroğlu'nun haramilik yaparak kendilerinden yedide bir oranında bac aldığını söylemişlerdir. Yine *Köroğlu-Han Nigâr Hikâyesi*'nde Köroğlu'nu bulmak için yola çıkan oğlu Hasan Bey, yolda karşılaştığı kervancıların kendisine hakaret etmesi üzerine bezirgânbaşını tutsak eder. Hasan Bey'in bu hareketi üzerine Köroğlu, bezirgânların gönlünü almak için iyi niyet göstergesi olarak kendilerinden bac almayacağını söyler (Kaplan vd. 1973: 33, 127, 499). Köroğlu Hikâyelerinde sıklıkla karşılaştığımız bu durumda vergi sözcüğü yerine *bac almak* terimi kullanılmaktadır. Tarihten günümüze kadar güçlü devletler kuran Türklerde ekonomik ihtiyaçları karşılayabilmek için çeşitli faaliyetlerden belli oranlarda ödenekler alınması fikri doğmuştur. Devletlerin sınırlarının sürekli olarak genişlemesine bağlı olarak giderlerin artması, yönetsel faaliyetlerin geliştirilmesi ve ordunun intizamının sağlanabilmesi için düzenli bir ekonomi sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Hâkimiyet altındaki devletlerden, ticari faaliyetlerden ve halktan alınan vergilerle ekonomik düzen rahatlatılmaya çalışılmıştır. Hikâyelerde de görüldüğü gibi vergi yerine kullanılan *bac* terimi, Farsça kökenli bir sözcük olup vergi anlamına gelmektedir. Önceleri sadece hükümdara verilmesi gereken para ve hediyeler anlamında kullanılan bac, zamanla devletin daimi giderlerini karşılamak için toplanan vergi anlamında kullanılmıştır. İlk

olarak sadece satıcılardan alınan bac, daha sonra alım satım vergisi olmuştur. Zamanla çeşitli şekilleri oluşan bac ithal mallardan alınan, yolculardan alınan ve Türk topraklarından geçip yabancı ülkelere taşınan kervanlardan alınan vergiler hâline dönüşmüştür. Halk hikâyeleri içerisinde özellikle Köroğlu Hikâyelerinde karşımıza çıkan bac, Köroğlu'nun Osmanlı sultanı adına aldığı vergiler şeklindedir.

Bazı bölümlerde ise Köroğlu'nun merkezi hükümetin bilgisi ve onayı dışında kervanlardan zorla bac aldığı anlatılmaktadır. Hikâyeye göre Köroğlu, gelip geçmekte olan bir kervandan bac ister. Kervanbaşı ise bac vermek istemez ve şöyle der:

"Ordudan kalkıp da konmasam hana
Şayet gözüm alışık Köroğlu fettana
Çekil yoldan Köroğlu kıyarım sana
Hele yol bacın vermez geçerim." (Köse, 1991: 159).

Kervanbaşı Köroğlu'nu tehdit etse de bac vermeden geçemeyeceğini anlar ve Köroğlu'nun âdetini yerine getirir. Köroğlu'na bağlı anlatılan hikâyelerde, Köroğlu'nun Sultan Murat'ın onayıyla bac aldığı belirtilirken esasında konu 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin genel durumunu özetler niteliktedir. Bilindiği gibi bu yüzyıldan itibaren Osmanlının zayıflaması ve merkezi otoritenin bozulmasıyla devlet, uzak vilayetlerin idaresini oradaki yerel güçlere bırakmıştır; ancak bu yönetim sistemi belli aksaklıkları da beraberinde getirmiştir. Yerel güçler, merkeze bağlı ve kanunlara saygılı gibi görünse de zamanla kendi başlarına buyruk hareket ederek devlet içinde devlet gibi davranmışlardır. Yerel yöneticilerin bu keyfi uygulamaları halkın nezdinde hiç de hoş karşılanmamış, otoritenin ve düzenin bozulduğu ayan beyan ortaya çıkmıştır.

Eşref Bey Hikâyesi'nde Kandehar Şahı'nın Şiraz Şahı'na her yıl ödediği haracı kesmesiyle birlikte iki devletin arasında savaş başlaması ve Kandehar halkının haraç vermekten kurtulması anlatılmaktadır (Sakaoğlu vd. 1999: 10). Haraç, Türklerde bilinen şekliyle Müslüman olmayan tebaadan alınan beşte bir oranındaki ürün vergisidir; fakat bu hikâyede haraç, bir devletin başka bir devletten aldığı vergiye denmiştir. Tarih boyunca devletlerin topladıkları vergilerin önemli bir kısmını bağlı devletlerin ya da beyliklerin ödedikleri vergiler oluşturmuştur. Güçlü devletin güçsüz olan devlete karşı tahakkümü, çoğu zaman o devletten aldığı vergi nispetinde ölçülmüştür. Savaşlar neticesinde ya da çeşitli antlaşmalarla bağlı devletler büyük devletlere vergi ödemişlerdir. Bu vergiyi ödememek katiyen savaş sebebi sayılmıştır. Hikâyede de Kandehar Şahı, yıllık vergisini ödemek istememiş ve Şiraz Şahı kendisine savaş

açmıştır. Şiraz Şahı bu savaşı kazanamayıp Kandehar Şahı üzerinde tahakküm kuramayınca Kandehar Şahı her yıl ödediği vergi yükünden kurtulmuştur.

2.1.4.7. Hile/İhanet

Halk hikâyelerinde işlenen önemli konulardan biri de savaşlarda veya siyasi mevzularda hileye ya da ihanete başvurulmasıdır. Hikâyelerde Türk beylerinin Türk-İslam davası uğruna düşmanlarını yenmek için kimi zaman basit hilelere başvurdukları görülürken düşman güçlerin Türkleri alt edebilmek için her türlü hileyi ya da ihaneti meşru saydıkları görülmektedir. Bu düşmanlar bazen dış güçlerden olabildiği gibi bazen doğrudan Türklerin kendi içlerindeki hainlerden olmuşlardır. İncelediğimiz halk hikâyelerinde bu konu çeşitli yönleriyle incelenmektedir.

Köroğlu ile Demircioğlu Hikâyesi'nde Köroğlu'nu yakalamak için 300 atlı gelince Köroğlu derviş kılığına girip ordunun arasına karışır ve niyetlerini öğrenir. Köroğlu askerlerin kendilerini yakalamak için geldiklerini öğrenince Demircioğlu ile birlikte o diyardan kaçarak kendilerini kurtarırlar. *Köroğlu'nun Bağdat Kolu*'nda koçaklarıyla birlikte Bağdat'a doğru yol alan Köroğlu, Bağdat Şahı'nı savaşarak alt edemeyeceğini anlar ve derviş kılığına girip çeşitli hileler yaparak Demircioğlu ile altı koçağını kurtarır. *Demircioğlu-Reyhan Arap Hikâyesi*'nde Demircioğlu kendisini sağır, dilsiz ve zavallı göstererek Reyhan Arap'ı kandırır ve onu esir ederek Köroğlu'na getirir. *Köroğlu-Han Nigâr Hikâyesi*'nde Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey, sağır ve dilsiz taklidi yaparak karşısına çıkan Ayvaz'ı ve Reyhan Arap'ı tutsak eder. *Köroğlu'nun Ayvaz'ı Kaçırması Boyu*'nda Köroğlu, Ermeni kasap Antik'in oğlu olan Ayvaz'ı kaçırıp Çamlıbel'e getirerek evlat edinir (Kaplan vd. 1973: 30, 36, 47, 120, 302). Görüldüğü gibi hikâyelerde Köroğlu'nun ve koçaklarının muvaffak olabilmek için fiziki mücadelelerin yanında kimi zaman farklı bir kılığa girerek kimi zaman kendilerini farklı bir kişi olarak göstererek kimi zamanda kıvrak zekâlarını kullanarak çeşitli hilelere başvurdukları görülmektedir.

Köroğlu'nun Bağdat Kolu'nda Şah Abbas'ın meclisine giden Köroğlu ve koçakları, Şah'ı ve yanındakileri alt etmek için onlara *dar-ı huşber*li şarap içirirler. Yine *Kiziroğlu Mustafa Bey Hikâyesi*'nde Kanlı Arap'ın odasına çıkmak isteyen Köroğlu, Kanlı Arap'ın muhafızlarına dar-ı huşberli su içirerek hepsini bayıltır ve Kanlı Arap'ın yanına rahatlıkla gider (Kaplan vd. 1973: 390, 414). Hikâyelerde Köroğlu'nun amacına ulaşmak için diğerlerinden farklı bir hile uyguladığı görülmektedir. Hikâyelerde geçen

dar, ilaç; *huşber* ise genel olarak uyuşturucu anlamındadır. Uyuşturucu ilaçlarla düşmana karşı hile yapma geleneği eskilere dayanmaktadır. Bu konuda A. Talat Onay bu durumu: "*Eskiden ayyarlar ve casuslar düşman ordusu içine girerler bu dardan (İlaçtan) saçarak düşmanı uyuturlar, sersemletirler ve sonra da askerî sırları toplarlarmış. Bu dar zamanımızda tababette kullanılan afyon mürekkebâtı ve keyif verici uyuşturucu maddeler nev'inden sayılabilir.*" (Onay, 2001: 179) şeklinde izah etmektedir. Düşmanlarla mücadelede kimi zaman farklı yöntemler kullanılabilmektedir. Bazen göğüs göğse yapılan savaşların yerine zekice uygulanan planlarla da düşmanı alt etmek mümkündür. Nitekim bu hikâyelerde Köroğlu'nun ve koçaklarının kılıçla yenemeyecekleri düşmanları kıvrak zekâlarıyla yenebildikleri görülmektedir.

Hikâyelerde kahramanların düşmanlara karşı üstün gelebilmek için yaptıklarının yanında düşmanların da hikâye kahramanlarına karşı benzer yöntemler kullandıkları görülmektedir; fakat burada açıkça bir fark vardır ki, düşmanların hilelerinin anlatıldığı bölümlerde bu hilelerin kimi yerlerde açıkça ihanete dönüştüğü görülmektedir. *Köroğlu'nun Kenan Kolu*'nda Demircioğlu, Kenan hükümdarının kızı Mine Sultan'a âşık olur ve Köroğlu'nu Kenan hükümdarına görücü olarak gönderir. Kenan hükümdarı ise kızını Demircioğlu ile evlendirmek için kızın ağırlığınca altın ister. Köroğlu istekleri yerine getirse de Kenan hükümdarı kızını vermez ve pusu kurarak Köroğlu ve koçaklarını esir ettirir (Kaplan vd. 1973: 233). Hikâyede Kenan hükümdarı kızını en başından beri Demircioğlu ile evlendirmek istememiş; fakat öncelikle istediklerini alıp sonrasında ise onları hilelerle kandırıp öldürmeye niyetlenmiştir. Bu da Kenan hükümdarının açık düşmanlığının göstergesidir. Nitekim bu ihanet bedelsiz kalmamış, Kenan hükümdarı yenilmiş ve Mine Sultan ile Demircioğlu evlenmiştir.

Yine *Köroğlu'nun Bağdat Kolu*'nda Köroğlu ile Şah Abbas arasındaki savaşı Köroğlu kazanınca, Şah Abbas'tan Bağdat'ın kendilerine verilmesini talep etmiştir. Şah Abbas ise teklifi kabul ettiğini söylemesine rağmen onu meclisine davet ederek kendisine çeşitli tuzaklar hazırlamıştır (Kaplan vd. 344-354). Hikâyede Türk tarihi açısından önemli bir noktaya temas edilmiştir. Köroğlu, Şah Abbas ile yaptığı savaşları kazanmış ve Şah Abbas barış istemek zorunda kalmıştır. Savaş hukukunda yenilip barış isteyen taraf galip tarafın isteklerini yerine getirmeye mecburdur; fakat Şah Abbas savaş meydanında kaybettiğini masada kazanmak istemiş ve Köroğlu'na çeşitli tuzaklar

kurmuştur. Şah Abbas Bağdat'ı kendilerine savaş diyeti olarak vermeyi kabul etmişse de kararından vazgeçmiş ve hileye başvurmuştur.

Hile motifinin görüldüğü hikâyeler sadece Köroğlu Hikâyeleri değildir. *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde Aslı'nın babası olan keşişin Kerem'in babası olan Şah'a, her fırsatta Aslı'yı Kerem'e vereceğini söylemesine rağmen yalanlar söyleyerek, hileler yaparak kızını kaçırdığı ve Aslı ile Kerem'in evliliğini engellediği görülmektedir. Keşiş aslında Adil Şah'ın haznedarıdır. Kerem ile Aslı da birbirlerine beşik kertmesidir; fakat keşiş, din farklılığını bahane ederek kızını Kerem'e vermek istememektedir. Burada keşiş, geleneğe aykırı hareket ederek başta Isfahan Şahı Âdil Şah olmak üzere herkesi aldatmaktadır.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde Zühre'nin arap kölesi bu iki aşığın buluştuklarını padişaha haber vererek Zühre'ye ihanet eder. Yine padişahın eşi, Tahir'i Zühre'ye layık görmediği için onu padişahın gözünden düşürmek ister. Bunun için de padişaha büyü yaptırarak onu Tahir'den soğutur (Türkmen, 2015: 230). Halk anlatılarında önemli bir yer tutan sihir ve büyü motifi, bu hikâyede bir hile ve ihanet vasıtası olarak kullanılmıştır. Tahir ile Zühre de tıpkı Kerem ile Aslı'da olduğu gibi beşik kertmesidir ve geleneklere göre evlendirilmeleri gerekir. Zühre'nin padişah babası da bu işe engel olmamaktadır; fakat Zühre'nin annesi bu evliliği onaylamamakta ve padişah olan kocasına büyü yaparak hileye başvurmaktadır.

Yukarıdaki bilgilere bağlı olarak halk anlatıları içerisinde önemli bir yere sahip olan halk hikâyelerinde siyasi mevzuların sıklıkla işlendiği görülmektedir. Konusunu çoğu zaman tarihin bizzat kendisinden alan hikâyelerde siyasi konuların geniş yer tutması gayet doğaldır. Özellikle kahramanlık konulu hikâyelerde Türk töresinin önemli düsturlarından, kahramanın iyi-kötü ya da olağanüstü özelliklerinden, askerî veya politik mücadelelerden, devlet yönetimiyle ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsedilmesi halk hikâyelerinin dönemin siyasi olaylarının anlaşılmasına ne denli ışık tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir.

2.1.5. Fıkralarda Siyaset

Halk edebiyatı ürünleri içerisinde fıkralar önemli bir yere sahiptir. Fıkralar, halkın değerlerini ve inançlarını yansıtmada etkin role sahiptir. En eski dönemlerden günümüze kadar Türk halkının dünya görüşünü, yaşam felsefesini, zevklerini yansıtmakta önemli bir yer tutan fıkralar, konuları ve anlatım şekilleriyle halkın mizahi

yönünü ortaya çıkarmakta, halkı güldürmekte ve bunu yaparken de düşündürmektedir. Fıkralar insan hayatına renk katar, iletişimi zenginleştirir. Fıkralarda yoğun bir anlatım söz konusudur. Böylelikle bazen kitaplar dolusu bilginin bir fıkrayla özetlenebildiğini görmek mümkündür.

Fıkra türünün geçmişi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Konuyla ilgilenen bilim insanları farklı farklı tanımlar yapmışlardır. Yazılı kaynaklarda fıkrayla ilgili bilgilere ilk olarak *Divan-ı Lügat'it Türk*'te rastlamaktayız. Eserde geçen *köğ* ve *külüt* sözcükleri bizdeki fıkranın karşılığı olarak belirmektedir. *Köğ*, bir şehir halkı arasında meydana çıkarak bir yıl içerisinde gülünen şey, gülmece, olarak tanımlanır. *Külüt* ise halk arasında gülünç olan nesne, anlamındadır (Kaşgarlı Mahmûd, 2012: 357).

Fıkralar üzerine önemli çalışmalar yapan Ebru Şenocak fıkrayı, *"Sözlü gelenek içerisinde yaşamaya devam eden, mizah anlayışımızı geleneksel formlar içerisinde yaşatan Türk kültür hayatının yoğun anlatımlı türleridir."* (Şenocak, 2017a: 25) şeklinde tanımlamaktadır.

İnsanın kendini ve toplumu anlamasında ve olaylara farklı bakış açılarıyla bakabilmesinde fıkraların önemli yeri vardır. Bazen ifade edilmesi zor olan durumlar dahi bir fıkrayla en güzel şekilde anlatılır. Bu yönüyle fıkralar yeri geldiğinde *taşı gediğine oturtma* sanatıdır. Fıkralarda tez ve antitez vardır. Olay örgüsü ve diyaloglar önemli bir yer tutar; fakat esas kilit nokta fıkranın sonuç kısmıdır. Fıkranın mizahi ya da eleştirel yönü sonuç kısmında ortaya çıkar.

Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları adlı eserinde Dursun Yıldırım fıkrayı şöyle tarif etmektedir: *"Fıkra, hikâye çekirdeğini hayattan almış, bir vaka veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları, sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, kekin bir istihza yolu ile yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir dili ile yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir."* (Yıldırım, 1999: 3).

Yukarıdaki tanım fıkrayla ilgili en detaylı tanımlardan biridir. Bununla birlikte fıkraların ortaya çıkış ve anlatılış nedenleri üzerine Pertev Naili Boratav şöyle demektedir: *"Güldürücü fıkralar ve nükteli küçük hikâyeler fıkra, latife, nükte ve birçok hallerde de sadece hikâye deyimleri ile gösterilirler. Bunlarda tıpkı hayvan masallarında olduğu gibi kısa hatta onlardan daha yoğun bir anlatı tekniği*

uygulanmıştır. Sırası düşünce herhangi bir düşünceyi örnek vererek güçlendirmek, karşısındakini ona inandırmak ya da direnişinde yanıldığına tanık göstermek, herhangi bir durumu açıklamak gibi verilerle anlatılır bu hikâyeler." (Boratav, 2000a: 91–92).

Tanımlardan hareketle fıkra türü için şöyle denebilir: Gerçek hayatın etkisiyle oluşmuş, vaka örgüsünde zıtlıklar barındıran, çeşitli durumları izah etmek ya da örneklendirmek üzere anlatılan, güldüren, ders veren ya da eleştiren, kısa ve nükteli bir anlatıma sahip halk anlatılarıdır.

Fıkralar yaşanan hayattan izler taşımaktadır. Günlük hayatta karşılaşılması muhtemel olayların neredeyse hepsini fıkralarda görebilmek mümkündür. Diğer birçok konu gibi siyasi ve sosyal olaylar da fıkralar içinde kendiliğinden yerini alır. Zamanın devlet adamları ve politikacılarını fıkralarda rahatlıkla görebilmekteyiz. Genellikle tek bir olay üzerine kurulu olan fıkralarda insan-toplum ilişkileri yer almaktadır. Çoğu fıkranın konusu idare eden sınıf ile idare edilen sınıf arasında geçmektedir. Yöneten-yönetilen ilişkisinde yaşanan ve çoğunlukla yönetilen grubun yanında olup onların sıkıntılarını dile getiren olaylar her daim insanların ilgisini çekmiştir. Halk çekindiği, korktuğu ya da dile getiremediği şeyleri fıkra kahramanının ağzından söylemektedir. Toplumdaki adaletsizlik, haksızlık, cahillik, baskı, yasaklar, din istismarı gibi konular fıkralarda eleştirilmekte ve bu yanlışlardan hareketle kıssadan hisse çıkarma hedeflenmektedir (Şimşek, 2015b: 198-199).

Fıkralar konularını birey-toplum ilişkisindeki çelişkilerden ya da farklılıklardan almaktadır. Bu yönüyle bakıldığında hayata ve insana dair her şey fıkralara konu olabilmektedir. Bu konulardan biri de hiç şüphesiz ki, siyasi fıkralardır. Siyasi olaylar ya da siyaset adamları her yönüyle fıkralara konu olmuşlardır. Devletlerin yönetim biçimlerinin, yöneticilerinin, yöneten-yönetilen ilişkilerinin ve yönetimdeki aksaklıkların irdelendiği, çoğu zaman mübalağa ve eleştiri içeren ve ilk söyleyenleri belli olmayan fıkralar siyasi fıkra olarak adlandırılmaktadır. Bu tür fıkralar, fıkra örnekleri içerisinde en yoğun olanlarıdır. Siyasi fıkralar zengin halk kültürümüzün dinamizmi sayesinde sürekli yenilenmekte ve her geçen gün yeni ürünler sayesinde genişlemektedir. Eleştiri türü içerisinde en acımasız olanlar siyasi fıkralardır. Çünkü halk normal şartlarda söylemeye cesaret edemediklerini fıkralar sayesinde yöneticilerine ulaştırabilmektedir. Siyasi ve sosyal anlamda sıkıntılı olan dönemlerde siyasi fıkraların niteliği ve niceliği artmaktadır. Sadece Türk kültüründe değil, bütün dünyada siyasi fıkralar mevcuttur ve bu fıkraların genelinde olumsuz bir siyasetçi imajı çizilmektedir.

Bu fıkralara göre siyasetçi çok konuşur, boş konuşur, bol bol yalan söyler, yerine getiremeyeceği vaatlerde bulunur; fakat iktidara ulaştıktan sonra vaatlerini unutur, kendi çıkarını halkın ve devletin çıkarlarından üstün tutar. Yüzyılların birikimi neticesinde halkın tasavvurunda siyasetçilerin imajı bu hâli almıştır. Siyasi fıkralar sayesinde bu durumlar anlatılmış, devlet yönetimindeki aksaklıklar gözler önüne serilmiştir. Rüşvet, adam kayırma, dalkavukluk ve bunlara benzer konular tenkit edilmiştir.

Nasreddin Hoca'dan Bektaşî babalarına, Bekri Mustafa'dan İncili Çavuş'a, birçok fıkra tipinde siyasi mevzuların anlatıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yakın dönem siyasetçilerinin üzerine anlatılan bir hayli fıkra da mevcuttur. İnceleme alanımız içinde olan ve fıkralarında siyasi unsurların sıklıkla yer aldığı kahramanlardan biri Nasreddin Hoca'dır. Bugün dünyanın çoğu yerinde Nasreddin Hoca'nın adını bilmeyen yoktur. Toplum hayatının her türlü sorunu Hoca'nın fıkralarında kendine yer bulduğu için, Hoca evrensel bir fıkra tipi hâline gelmiş ve halkın müşküllerinin çözümünde önemli bir yer tutmuştur. Yüzyıllar öncesinde yaşamış olmasına rağmen, Nasreddin Hoca tüm kültür ortamlarında geçmişten geleceğe uzanan yelpazenin en önemli fıkra tiplerinden biri olarak yerini korumaktadır.

Nasreddin Hoca fıkralarında, günlük hayata dönük her türlü konu yer almaktadır. Fıkralarda kırıcı ve sert bir üslubun yerine akıcı, mizahi ve yumuşak bir üslup vardır. Fıkralarda doğrular gösterilirken kimsenin rencide edilmemesine özen gösterilir; fakat zararlı kişiler ya da konular söz konusu olduğunda Hoca'nın yumuşak üslubu, yerini sert bir eleştiriye bırakır.

Nasreddin Hoca'nın fıkraları, tüm insanlığın ortak özellikleriyle ve değerleriyle ilgilidir. Zaten Hoca'yı evrenselliğe ulaştıran en önemli etken de budur. Halkın sorunlarının çözüm yolları çoğunlukla fıkralarda bulunur. Dinî ve ahlaki konular, fıkraların temelini oluşturur. Din adamlarının hatalı davranışları, kötü yöneticiler, adaletsizlik, rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, menfaatçilik, dalkavukluk ve cahillik gibi olumsuz durumlar fıkralarda en çok eleştirilen konulardır. Bu açıdan bakıldığında fıkraların salt güldürme amacı taşımadığı anlaşılmaktadır. Güldürürken düşündürmek, yanlışlarla mücadele etmek, doğru yolu göstermek ve öğretmek Nasreddin Hoca fıkralarının esasını oluşturmaktadır.

Nasreddin Hoca fıkralarının ahlaki kurallara oldukça bağlı olduğu görülmektedir. Argo ve küfür, fıkralarda söz konusu değildir. Kısa ve özlü bir anlatım olup süslü tasvirlere yer verilmez. Sade bir dilin hâkim olduğu fıkralarda yer yer Arapça

ve Farsça sözcükler de kullanılmaktadır. Anadolu'nun tarihî gerçekliği Nasreddin Hoca fıkralarıyla karşımıza çıkar. Nasreddin Hoca mizahının genel niteliklerine baktığımızda *"Hazırcevaplık; mantık dışı durum ve sözlere başvurma; zıtlık; kelime oyunları; şaşırtıcı zekâ oyunları; ölümle alay; beklenmedik, akla gelmedik nedenler; ihtimaller ortaya atma, umulmadık, şaşırtıcı davranış ve sözler; şiir-mâni; abartama; taşlama; çağrışım."* (Tokmakçıoğlu, 1971: 75) gibi konular karşımıza çıkmaktadır.

Hoca'nın fıkralarında konular tez-antitez bağlamında işlenmektedir. Örnek olarak kibir varsa karşısında alçakgönüllülük, gösteriş varsa karşısında sadelik, cimrilik varsa karşısında mutlaka cömertlik vardır. Yani Nasreddin Hoca çeşitli fikirleri, zıt fikirleriyle birlikte bulup akıl süzgecinden geçirerek mizahi bir hâle getirir ve toplumun ders alabileceği şekilde ortaya koyar. Başkaları tarafından bir kitap dolusu bilgiyle anlatılabilecek bir durum ya da düşünce, Nasreddin Hoca fıkralarında birkaç cümleyi geçmez. Fıkraların en önemli özelliklerinden biri olan bu sade ve özlü anlatım, en güzel örneklerini Nasreddin Hoca'da bulur. Hatta bu özlü anlatım Nasreddin Hoca fıkralarında bir ileri aşamaya geçmiş ve Hoca'nın fıkra sonunda söylediği vurucu sözler, çoğu fıkrada kalıplaşmış, neredeyse deyim ya da atasözü etkisine ulaşmıştır.

Nasreddin Hoca fıkralarındaki karakterlere bakıldığında, fıkraların geneli içerisinde tutarlı bir durum görülür. Mesela bir fıkrada kadı tipi rüşvet yiyen ve işinin layığını yerine getirmeyen biri olarak karşımıza çıktığında, diğer fıkralarda da kadı tipini aynı şekliyle görmek mümkündür. Nasreddin Hoca'nın karısı bir fıkrada ilgisiz bir eş ya da tembelliğiyle ön plana çıkıyorsa diğer fıkralarda da benzer yönleriyle karşımıza çıkar. Fıkralarda doğru ve olumlu bir kişi varsa o da Nasreddin Hoca'nın kendisidir. Genel olarak fıkralarda en çok eleştirilen, yanlış bulunan en önemli kişi ise Timur adındaki gaddar hükümdardır.

Nasreddin Hoca birçok fıkrasında padişahlar, sultanlar, vezirler, beyler gibi otorite sahibi güçlerle karşı karşıya gelir. Bu otoritelerden biri, belki de en güçlüsü olan Timur, Nasreddin Hoca fıkralarına 17. yüzyıldan sonra girer ve günümüze kadar da bu fıkralarda ezici bir güç olarak varlığını korur. 15. yüzyılın başlarında Anadolu topraklarına girerek büyük bir yıkıma ve tahribata sebep olan Timur, Anadolu Türk halkı tarafından her zaman kötü hatırlanmış ve halk muhayyilesinde yaptıklarının cezasını Nasreddin Hoca'nın karşısında çekmeye mahkûm bırakılmıştır. Türk halkı Timur'a o kadar çok kızmıştır ki, beyler, padişahlar ve yöneticiler hakkında söylenen tüm olumsuz hikâyeler Timur'a bağlanarak anlatılmıştır. Timur zalim idarecilerin

simgesi hâline gelmiştir (Başgöz, 1999: 36-37). Nasreddin Hoca ile Timur farklı dönemlerde yaşamış olmalarına rağmen, Hoca'nın fıkralarında kötü hükümdarlar Timur tipinde hayat bulmuştur. Halkına zulmeden yöneticiler, halk anlatılarıyla eleştirilmiş ve böyle cezalandırılmışlardır. Nasreddin Hoca'nın Timur'u konu alan fıkraları aslında halkın duyuş ve düşünüşlerinin Hoca'nın nezdinde nakledilmesidir. Yani bu fıkralarda yöneten yönetilen ilişkisi mevcut siyasi ve sosyal durumun yansıması olmuştur.

Anadolu'da siyasi ve sosyal yönden büyük çöküntülere sebep olan Ankara Savaşı ile halk nezdinde evvelden beri olumsuz olan Moğol imajı tam anlamıyla bozulmuştur. Halk bu durumun yegâne sebebi olarak Timur'u görmüştür. Bu nedenle Timur tehdidin, zulmün, yağmanın sembolü olmuştur. Timur'un Yıldırım Beyazıt'ı esir alması ve Yıldırım Beyazıt'ın Akşehir'de ölmesi, Nasreddin Hoca fıkralarının hayat bulduğu Akşehir'de ve coğrafyanın genelinde bir yıkım meydana getirmiş ve bu yıkım Timur'a karşı kin ve nefrete dönüşmüştür. Toplum bu durum karşısında çaresiz kalmış; fakat tepkisini mizah yoluyla ortaya koymuştur. Fıkralar her ne kadar güldürücü bir işleve sahip olsa da, işin siyasi ve tarihî gerçekliğine bakıldığında Nasreddin Hoca fıkralarını oluşturan duygu ve düşünce dünyasının altyapısı açıkça görülmektedir. Toplum kendi yapamadığını Nasreddin Hoca'ya yaptırmış, kendi söyleyemediğini Hoca'ya söyletmiştir. Mizahi bir kurgu şeklinde yüz yüze getirilen Hoca ve Timur, fıkralar sayesinde Anadolu insanını bütünleştirmiş ve güçlendirmiştir. Timur'a karşı gösterilen bu mizahi tavır, Timur'u toplum nezdinde daha da küçültmüş, Timur'un zulmü altında olan insanları da bir nebze rahatlatmıştır. Fıkralarda Nasreddin Hoca'nın Timur'u eleştirmesi, Timur'un akli kapasitesinin düşük gösterilip Hoca'nın zekâsıyla sürekli O'nu yenmesi rahatlamanın ve üstünlüğün göstergesidir.

Nasreddin Hoca'nın dışında içerdiği siyasi unsurlar yönüyle zengin örnekler yansıtan bir diğer fıkra tipi Bektaşî tipidir. Bektaşîlik anlayışı Türk kültür ve sosyal hayatı içerisinde önemli bir yer tutar. Kadim Türk düşüncesinin ritüellerini yansıtan bu anlayış, zaman içerisinde yaygınlaşıp gelişerek toplumda önemli derecede karşılık bulmuş, tasavvufî bir akım hâline gelmiş, Osmanlı zamanında en önemli Türk tarikatlarından biri olmuştur. Bektaşîliğin zengin bir edebiyata sahip olması, günümüze kadar bu anlayışın taşınmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Anadolu'ya gelip yerleşen Müslüman Türklerin, yeni yerlerinde mevcut sosyal duruma ayak uydurma ve durumu kendilerine uydurma çabası ile paralel olarak Bektaşîlik tarikatı da gelişmiştir. Tarikat, adını Anadolu erenlerinin en önemlilerinden

biri olan Hacı Bektaş'tan alır. Hacı Bektaş Veli, Türk sûfiliğinin yapı taşlarındandır. Anadolu'da tasavvufî düşünce Hoca Ahmed Yesevî ile başlamış, Hacı Bektaş ile sağlam bir temele oturmuştur. Böylece Türk kültür ve sosyal hayatı içinde varlığını sürdürmüştür. Bektaşîlik, Türklere özgü karakteristik yapısıyla, değer yargılarının uygunluğuyla ve insan odaklı hoşgörü felsefesini esas aldığı için Anadolu'da kısa zamanda yayılmıştır. Bektaşîlikten önce Anadolu'da var olan Abdallar, Kalenderiler, Haydariler, Câmiler; Bektaşîlikle yakın bir çizgide oldukları için kısa zamanda Bektaşîlikle kaynaşmışlardır.

Bektaşîler, Osmanlı devrinde fetihlerde önemli rol oynamışlardır ve Bektaşîlik, yeniçerilerin tarikatı hâline gelmiştir. Bu sayede sadece Anadolu'da değil, Osmanlının ayak bastığı her yerde bu tarikatın izlerine rastlamak mümkündür. Bektaşîlerin savaşlardaki katkıları ve yeniçeri ocağındaki hizmetlerinden dolayı, uzun bir dönem devlet idaresi tarafından benimsenmişler ve saygı görmüşlerdir. Böylelikle kolayca kurumsallaşmışlardır. Bektaşî dervişleri, 12. yüzyıldan 19. yüzyıla dek doğuda Irak'tan, batıda Arnavutluk sınırlarına kadar geniş bir coğrafyada etkin bir teşkilata sahip olmuşlardır. Bektaşîliğin yeniçeri ocağıyla bütünleşmesi, Osmanlının son dönemlerinde politik sonuçlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Ocağın ve tarikatın kontrolsüz bir şekilde büyümesi Osmanlı devlet adamları tarafından görülmüş ve rahatsızlık kaynağı olmuştur. Sultan II. Mahmud döneminde tarikat dağıtılmış, Bektaşî babalarının bir kısmı cezalandırılmış, tekke ve dergâhlar yakılıp yıkılmıştır. Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra tekke ve dergâhlar yeniden açılmıştır.

Osmanlı Devleti Bektaşîliğe saygı duymuş, pek çok Alevî-Bektaşî şeyhine toprak tahsis ederek buralarda dergâh ve zaviyelerin oluşmasını sağlamıştır. Balkanlar'daki İslam'ın yayılmasına bu hoşgörülü ve sosyal yönleri ile Bektaşî tarikatının şeyhleri, dergâh ve zaviyeleri öncülük etmiştir (Akyol, 1999; 17). Osmanlı Devleti'nde tarikatlar, kendilerine bağlı bulunan kişilerin sosyal hayatlarına da yeni bir bakış kazandırmıştır. Bektaşîlik de halkla iç içe olan, dışa dönük bir tarikattır. Bu yönüyle Bektaşîliğin halk tarafından fazlaca kabul görmesinin etkenlerinden biri saz eşliğinde söylenen Bektaşî şiirleri, bir diğeri de mizahın ve hoşgörünün harmanlandığı Bektaşî fıkralarıdır. *"Her mezhep, her inanış ve her fikir yolu, iyi kötü bir edebiyata dayanır. Söyleyen bir kitabı, şakıyan bir şiiri, güldüren bir fıkrası, düşünen bir felsefesi bulunmayan her türlü fikri hareketler ya doğmadan ölür veya doğmalarıyla ölmeleri bir olur."* (Atalay, 1991: 87). Anadolu Türklerinin kendi dinamikleri etrafında oluşturduğu

bir tip olan Bektaşî fıkra tipi, tarihten bugüne varlığını koruyan efkârları, karşı çıkışları, nükteleri ve muhalif yapıları münasebetiyle halk tarafından beğeniyle karşılanmış ve halkın sesi olmuştur.

Bektaşîlerin kendine has dünya görüşleri ve inanış prensipleri vardır. Konuşmalarındaki ironi ve nüktedanlık çok belirgindir. Din, mezhep ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkesi çatıları altına kabul ederler. Yardımseverlik Bektaşîlikte esastır. Kendilerine has özellikleriyle orijinal bir kimlik geliştirmişlerdir. Bu tipin başlıca özellikleri şunlardır: Bektaşî denince başında on iki dilimli tacı, gözleri ışıldayan, bıyıkları sakalına karışmış, güleç yüzlü, zeki bakışlı, boynunda teslim taşı, belinde zünnârı, üstünde kaftanı ve yola çıkacakmış gibi boynuna sofrasını asmış, koluna keşkülünü, omzuna nefrini takmış, eline teberini almış bir insan canlanır. Bektaşî cemiyet hayatında cereyan eden olayları tenkit ederken insanlara doğruyu, iyiyi, güzeli öğretmeyi ve düşündürmeyi gaye edinmiştir. Bektaşî Tanrı'ya ve O'nun yasalarına samimiyetle inanan kişidir. Bektaşî zeki, bilgili, hazırcevap, nüktedan ve sağduyu sahibi bir insandır. Halkın sesi, gücü, sağduyusu, aklı ve zekâsıdır (Yıldırım, 1999: 37-38).

Bektaşî fıkra tipi üzerine ilk bilimsel çalışmalar Dursun Yıldırım tarafından yapılmıştır. Yıldırım'ın çalışmasında Pertev Naili Boratav'ın Bektaşî fıkralarıyla ilgili görüşleri şu şekildedir: *"Bektaşi fıkraları, Türk cemiyetinde dinî inanç ve kanaatlerini ve dolayısıyla dünya görüşü bakımından da Sünni Müslümanlardan farklı bir zümreyi zihniyet ve davranış bakımından temsil eden bir fıkra tipidir. Tip belli bir kişinin şahsiyetinde teşekkül etmemiştir. Bektaşî tipinin şekillenmesi, kişi olarak cemiyete karışması zümreyi meydana getiren fertlerin ortak niteliklerinin belli bir oluşum içinde yoğrulmasından ortaya çıkmıştır. Tipin bir fiziki ve ruhi yapıya kavuşması ve sanki gerçekten yaşamış bir şahıs hüviyetine dönüşmesi, bu ortak benimseyişin sonucudur. Bektaşî fıkra tipi taassuba, katılığa karşı hoşgörüyü temsil eden bir tiptir. Zaman içinde belli bir zümreyi temsil etme sınırlarını aşarak cemiyetin daha büyük ve geniş çevrelerinin benimsediği fıkra tipi hüviyetini kazanmıştır."* (Yıldırım, 1999: 29). Kendine has özellikleriyle fıkra dünyamıza yerleşen Bektaşî tipi, olaylara bakış açısı, dünya görüşü, din algısı ve hoşgörüsüyle farklılığını hissettirmiştir.

Bektaşî fıkra tipi yukarıda anlatılan tarihî ve kültürel ortamda gelişmiştir. Pertev Naili Boratav, *Bektaşi ile Bektaşi Fıkraları Üzerine* adlı çalışmasında halk kültürünün ürünleri içinde Bektaşî tipini şu şekilde açıklamaktadır: *"Türk halkı, sağduyusuyla bağdaşmayan işlemlere, tutumlara ve yasalara karşı tepkilerinin sözcülüğünü sözlü*

veya yazılı türlü sanat kollarında yarattığı örnek kişilere yüklemiştir. Her birinin ayrı bir hüneri, en çok ustalıkla konuşabileceği bir söz alanı vardır. Nasreddin Hoca, Keloğlan, Karagöz… Her biri kendine özgü konularda söz sahibidir. Türk düşününün oluşumunda dinî bir akımın temsilcisi olarak Bektaşî'ye de din işlerinde sözcülük düşmüştür." (Boratav, 1991: 318) bu tespitin üzerine Boratav, Bektaşî tipinin misyonuna da bir açıklama getirmiştir: "*Bektaşî fıkralarında çoğu zaman dinî konular bir vesileden başka bir şey değildir. Fıkraların asıl meramı, insanlık dünyalık dertlerini ortaya dökmektir. Tenkitler, yergiler elle tutulur, gözle görünür hedeflere yönelmiştir.*" (Boratav, 1991: 321). Bektaşî fıkralarındaki şahıs kadrosunun gerçekçi yönüne değinen Yıldırım, fıkralardaki şahısları üç gruba ayırmaktadır: Devlet adamları ve yöneticiler, din ile ilgili şahıslar ve halk tabakasından kişiler. Devlet adamları ve yöneticiler içerisinde de padişahlar, vezirler, paşalar, valiler, adalet ve asayiş işleriyle uğraşanlar, askerler yer almaktadır (Yıldırım, 1999: 60-62).

Siyasi konuların özellikle de yasakların en yoğun olduğu dönemde yaşamış ve bu yasakları mizahi bir üslupla eleştirmiş olan bir diğer fıkra kahramanı Bekri Mustafa'dır. Bekri Mustafa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşayan, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal sorunlarını yansıtan, yasaklara ve baskılara karşı koyan, bu şekliyle tebaanın sorunlarını ve tepkilerini fıkralarıyla dile getiren ulusal bir fıkra tipidir. Bekri Mustafa, hazırcevaplığı, zekâsı ve içkiye olan düşkünlüğü ile yüzyıllardır bilinen ve nükteli anlatılarıyla sohbetlere konu olan tarihî bir şahsiyettir.

Fıkralarında dönemin siyasi hayatını bulabileceğimiz diğer bir fıkra kahramanı İncili Çavuş'tur. İncili Çavuş, halka mâl olmuş önemli nüktedanlarımızdan biridir. Birçok fıkraya konu olmuş, adı etrafında epeyce fıkra da ona atfedilmiştir. Tarihî kaynaklarda İncili Çavuş'un 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında yaşadığı ve adının İncili Mustafa Çavuş olduğu şeklinde kayıtlar mevcuttur.

İncili Çavuş fıkralarını ilk defa derleyen ve yayınlayan Süleyman Tevfik, İncili'nin Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşadığını, Kanuni'nin nedimi ve musahibi olan Firuz Ağa olduğunu söylemektedir (Kocabaş, 2012: 13). Fakat bu görüşte ciddi bir eksiklik söz konusudur; çünkü fıkralardan anladığımız kadarıyla ve diğer araştırmacılara göre İncili Çavuş, Sultan I. Ahmed (Boratav, 2013: 87) ve Sultan IV. Murad (Konyalı, 1950: 77) dönemlerinde yaşamıştır.

İncili Çavuş'un adında geçen *İncili*nin nerden geldiğine dair farklı görüşler mevcuttur. Abdulbaki Gölpınarlı, İncili Çavuş'un dönemin şeyhülislamına ithafen

yazılmış Türkçe ve Arapça iki risalesinin bulunduğunu, bu risalelerde Hz. Muhammed'in isminin İncil'de geçtiğinin belirtildiğini ve bu risaleler sebebiyle kendisine *İncili* lakabının takıldığını belirtmektedir (Gölpınarlı, 1972: 125). Bir diğer görüşte ise İncili'nin, şehzadelerle olan ok atma yarışından sonra *inci takınmış* anlamında olan İncili lakabını aldığından bahsedilir. Sanerk bu olayı şöyle anlatmaktadır: *"Şehzadelerin de iştirak ettiği bir ok atışı müsabakasında gösterdiği fevkalade maharetinden çok memnun olan Kanuni Sultan Süleyman: Mustafa, sana çavuşluk rütbesi veriyor ve diğer çavuşlarımdan ayırt etmek ve onlara üstünlüğünü göstermek için de kavuğuna inci takıyorum, demişti. Bu vak'a onun Mustafa olan adının unutularak kendisine İncili Çavuş denilmesinin sebebidir."* (Sanerk 1943: 5).

Fıkralarından anlaşıldığı kadarıyla İncili Çavuş'un işi, padişahın nedimi ve musahibi olmasıdır. İncili, padişah nedimliğinden önce sarayda çavuşluk yapmıştır. Padişaha nedimlik yapmanın dışında, özel görevlerle farklı yerlere elçi olarak da gönderilmiştir. Hayatının büyük bir kısmı sarayda geçmiş ve yakın çevresi saray erkânından oluşmuştur. Bu yönüyle İncili Çavuş fıkralarının temelini saray hayatı, dönemin sosyal ve siyasal sıkıntıları oluşturmaktadır.

İncili Çavuş fıkralarının oluşmasındaki en önemli nedenlerden biri saray ve çevresidir. İncili Çavuş padişahın nedimi olduğu için sarayda ve toplumda gördüğü aksaklıkları alaya alma yetkisine sahiptir. Böylece hem padişahı eğlendirir, hem de gördüğü yanlışlıkları padişahın huzurunda tüm açıklığıyla gözler önüne serer. Bu tarz saray musahipliği Osmanlı saray hayatında epeyce eskidir. İncili Çavuş'tan başka bilinen en ünlü musahip Yıldırım Beyazıt zamanında sarayda yaşamış olan *Eğlence*'dir. Ancak o, İncili Çavuş gibi bir fıkra tipi olma özelliğine sahip değildir (Yıldırım 1999: 27).

İncili Çavuş'un fıkralarıyla, Batı saraylarında örneklerine rastladığımız *maskara*ların rolünü oynadığını, padişahın musahibi olduğunu belirten Boratav'a göre İncili, padişahın ve saray halkının aksayan yönlerini alaya alma yetkisine ve cesaretine sahiptir (Boratav 2013: 87-88). İncili Çavuş, sarayın, varlıklı çevrelerin, devlet yönetimindeki vezir, yeniçeri ağası, kızlar ağası gibi yüksek görevlilerin güldürücü ve eğlendirici kişisidir (Eyüboğlu 1977: 46). Saray ve saray çevresi İncili Çavuş fıkralarında eleştirilir. Bu eleştiri padişaha kadar uzanır. Bu durum, İncili'nin hayatı etrafında fıkraların oluşmasıyla doğrudan ilgilidir. Aslında İncili Çavuş fıkraları halkın devlet yönetimindeki aksaklıklara karşı bir yergisidir. İncili Çavuş'u diğer saray nedim

ve musahiplerinden ayıran en önemli özelliği zeki, hazırcevap ve nüktedan oluşudur. Bunun yanı sıra o, insani ve toplumsal değerlere önem vermiş, saray ve saray dışında yapılan haksızlıklara karşı çıkmıştır. Böylelikle halkın söyleyemediği duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Letaif Mecmuasındaki dört İncili Çavuş fıkrasını bilim dünyasına kazandıran Sabri Koz bu konuda şöyle demektedir: *"Saray ve çevresini, kendini bilmez devlet ileri gelenlerini ve sonradan görme zenginleri eleştiren fıkraları, bu yönüyle halkın bu çevrelerdeki temsilcisi olmak sıfatını da kendisine vermiştir."* (Koz 1983: 75). Bu nedenle Türk halkı İncili Çavuş'u çok sevmiş ve benimsemiştir. Bu da onun fıkralarının kalıcılığını ve canlılığını sağlamıştır.

Fıkralar, Türk siyasal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Siyasetçiler, çeşitli konulardaki karar, yorum ve değerlendirmelerini çok kere bir fıkra ile süsleme yolunu seçerler. Lider ya da yönetici, açıkça söyleyemediklerini, bu türden araçlara başvurarak açıklarlar. Siyaset alanında kullanılan fıkralar olabildiği gibi, siyasetçiyi konu edinen fıkralar da bulunmaktadır. Hatta bazı siyasetçiler, fıkra tipi haline getirilmiş ve etraflarında çok sayıda fıkra üretilmiştir. Türk fıkra külliyatının büyük bir bölümü bu türden fıkralardan oluşmaktadır. Farklı içerik ve bağlamda yaratılan bazı fıkralar da, siyasal gündeme göre değiştirilerek anlatılmaktadır. Çağlar öncesinin fıkra tipi, bugünkü siyasal şahsiyetlerle aynı fıkra çatısı altında birleştirilmektedir. Halk, yarattığı ya da bugüne taşıdığı fıkra tipi aracılığıyla siyasetçiyi ve siyasal kültürü eleştirme yolunu seçer (Özdemir, 2002: 71).

Türk fıkraları içerisinde yakın dönem siyasi fıkraları da önemli bir yer tutmaktadır. Birçok siyasetçi hakkında fıkralar oluşturulmuştur; ancak demokrasinin henüz tam anlamıyla oturmadığı dönemde, siyasetçilerden duyulan korku ve kanunların mevcut hâli, bazı siyasetçiler hakkında anlatılan mizahi fıkraları kanunlar önünde hakaret hâline getirmiştir. Bu nedenle yakın dönem siyasi fıkralarının yayımlanması uzunca bir süre mümkün olamamıştır. *"Cumhuriyet dönemiyle ilgili yayımlanmış fıkralardan Atatürk'le ilgili olanlarına politik fıkra denemez. Bunlar, birer anı-hatıradır. İnönü döneminde 1946 yılında çok partili sisteme geçişle birlikte politik fıkra üretimi hızlanmıştır. Demokratik sistemin önemli kuruluşlarının varlıklarını hissettirmesiyle gazetelerde, dergilerde politik fıkralar yayımlanmaya başlanmışsa da sözlü gelenek ağırlığını korumuştur. 1970'li, 1980'li ve sonraki yıllar fıkra üretimi ve yayımlanması açısından en parlak dönem olmuştur. Ancak, hâlâ kitap yayımında önemli engeller vardır. 1990'lı yıllarda özel radyo ve televizyonların devreye girmesiyle politik*

fıkraların radyo ve ekranlarda canlandırıldığı görülmüştür." (Tan, 1996: 6). Yakın dönem Türk siyasi fıkralarına bakıldığında özellikle eski cumhurbaşkanlarından İsmet İnönü, Cevdet Sunay, Kenan Evren, Turgut Özal, Süleyman Demirel; eski başbakanlardan Yıldırım Akbulut, Bülent Ecevit, Tansu Çiller ve Erdal İnönü, Ali Rıza Septioğlu gibi siyasetçilerin etrafında anlatılan fıkraların bir hayli fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte halkın muhayyilesinde yer edinmiş yabancı siyasetçilerle ilgili anlatılan fıkralar da mevcuttur. Siyasi fıkralar konuları itibariyle şu şekildedir:

2.1.5.1. Eleştiri

Yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde eleştiri, siyasi fıkraların doğası gereği oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Fıkralarda halkın sevmediği ya da icraatlarını beğenmediği devlet adamları kimi zaman oldukça sert kimi zaman da mizahi bir üslupla eleştirilmiştir. Nasreddin Hoca'nın Timur konulu fıkralarına bakıldığında bu fıkra örneklerinin oldukça fazla yer tuttuğu görülmektedir:

"Günün birinde Nasreddin Hoca ile Timur hamama giderler. Bir süre sonra göbek taşında dinlenirlerken Timur, Nasreddin Hoca'ya sorar:

- *Hocam ben kaç akçe ederim?*

Nasreddin Hoca, şöyle bir Timur'u süzdükten sonra:

- *Kırk akçe edersin, der.*
- *Bre Hoca Efendi, Hoca Efendi! Sen ne diyorsun, ben ki koskoca bir sultanım, sadece benim üzerimdeki peştamal kırk akçe eder, der.*
- *Bre Moğol bozuntusu, ben de zaten sana değil üzerindeki peştamala kırk akçe değer biçmiştim. Sen beş para etmezsin, der."* (Sakaoğlu-Alptekin, 2014: 239-240).

Fıkrada, halkın düşüncesinde Nasreddin Hoca ile karşı karşıya getirilen Timur eleştirilmiş ve halka ettiği zulmün cezasını yine halkın düşüncesinde çekmeye mahkûm bırakılmıştır. Anadolu insanının zihninde Timur gaddar ve zalim bir hükümdar imajına sahiptir. Bu izlenim halkın zihninde yüzyıllar boyunca kalmış ve halk kendisine yapılanı unutmamıştır. Moğol zulmü tek başına Timur'a ait olmasa da, halk muhayyilesinde Timur'un şahsında hatırlanır olmuştur. Timur ismi ölümle, kaosla, siyasi buhranlarla özdeşleşmiştir. Başsız kalan ve yoksullukla mücadele eden halk, savaş alanında yenemediği Moğol hükümdarını Nasreddin Hoca'nın karşısında mağlup etmiştir. Fıkrada da görüldüğü gibi, kudretli Moğol hükümdarı Nasreddin Hoca'nın şahsında halkın gazabına uğratılmıştır. Halk kendilerine zulmeden Timur'u, bu yolla gülünç duruma düşürerek haddini bildirmiştir. Bir peştamal değeri biçilen Timur, halkın

gözünde basit bir bez parçasından daha değerli değildir. İşte toplumsal kanaatin Timur'a ve onun nezdinde zalim ve adaletsiz olan padişahlara, beylere, paşalara, devlet yöneticilerine bakış açısı budur. Toplum Timur'un şahsında tüm yönetici sınıfını uyarır. Zulmün ve adaletsizliğin olduğu bir ortamda kendilerinin de aynı durumla karşı karşıya kalacakları hatırlatılır; çünkü halk muhayyilesi yapılan iyiliği de kötülüğü de unutmaz. Mutlaka cezasını ya da mükâfatını verir. Nasreddin Hoca'nın Timur'un zekâsını eleştirdiği bir fıkra şöyledir:

"Hoca bir gün Timur'un huzurundadır. Aralarında tam iki arşın uzaklık vardır. Timur birden sorar:

- *Söyle bakalım Hoca, eşekle senin aranda ne fark var?*

Hoca lafı yapıştırır:

- *Tam iki arşın efendimiz"* (Babacan, 2006: 47).

Timur'un Hoca'ya eşek demeye çalışması ve Hoca'nın kıvrak zekâsıyla bu durumdan kurtularak Timur'a haddine bildirmesi bu duruma güzel bir örnektir. Halk arasında anlatılan başka bir fıkrada da benzer durum söz konusudur:

Timur ile veziri bir gün ava giderken yanlarında Hoca'yı da götürürler. Hizmetkârları ise onların peşinden yürüyerek gelir. Hava sıcak olduğu için Timur ve veziri kaftanlarını çıkararak hizmetkârlarına taşıtırlar.

Timur:

- Hoca, benim hizmetkârlarımın kuvvetini görür müsün? Onların sırtına vurulan yük bir eşeğin yükü kadar var, demiş.

Hoca:

- Emirim, onların sırtındaki yük söylediğinizden daha fazla, iki eşeğin yüküdür, diye cevap verir.

Yukarıdaki iki fıkrada da Timur'un aşağılayıcı sözleri ve etrafındakileri ezmeye çalışması, Hoca'nın nezdinde halkın zekâsının altında kalmıştır. Timur, zor durumda kalarak halk tarafından cezalandırılmıştır. Siyasi otorite Timur'un elindedir; fakat mizah otoritesi de halktır. Yöneten-yönetilen ilişkisinde iletişim önemli bir rol oynar. Halkın istekleri ve beklentileri yöneticiler tarafından dikkate alınmalıdır. Bu durum yöneticiler tarafından dikkate alınmadığında, Timur örneğinde olduğu gibi halk tarafından sert; fakat gerçekçi bir mizahi üslup devreye girer. Yöneticiler hiç istemedikleri şekilde uyarılırlar. Yukarıdaki fıkralarda Nasreddin Hoca, Timur'u çok rahat bir şekilde eleştirmekte ve mizahi zekâsıyla Timur'a üstün gelebilmektedir. Nasreddin Hoca'nın yöneten-yönetilen ilişkisinde, yöneticilerin yetersizliğini ve halktan kopuk olmalarını eleştirdiği bir başka fıkra ise şöyledir:

"Hoca bir gün hamama gidince hamamcı onu içeri almaz.

- *Burada şimdi vali ile baş kadı var, hamamda büyükler yıkanırken küçüklere izin yok, der.*

Hoca bir şey demez. Ancak pazara gidip büyük bir deve alır, onu güzelce süsler ve hamama gider. Hoca devesini kendi ardınca yedekleyerek hamamdan içeri sokmaya çalışınca, hamamcı buna şaşırarak:

- *Bu da ne demek oluyor, der.*

Hoca:

- *Bir şey değil, benim devem senin büyük dediğin kadı ile validen daha büyük, böyle güzel giyindirilmiş, sarığı bile onlarınkinden daha uzun! Yıkanmak için buraya kadar geldi, onu içeri almamaya senin ne hakkın var, der."* (Kara Düzgün, 2017: 142-143)

Nasreddin Hoca fıkralarında yöneticiler eleştirilirken onların yalnızca zalimlikleri değil, aynı zamanda zekâları ve yetersizlikleri de eleştirilmektedir. Bu yönüyle Hoca, aslında halka liyakat ve demokrasi hatırlatması da yapmaktadır. Yani yöneticilerin de insan olduğu ve sıradan insanlar gibi eleştirilebileceklerini vurgulamaktadır. Yukarıdaki fıkrada eleştirilen husus ise yöneticilerin halkla aralarına mesafe koymalarıdır. Nasreddin Hoca'ya göre yöneticiler tevazu sahibi olmalıdır. Halkını tanımayan, dertlerini dinlemeyen yöneticilerin halkın nezdinde büyümeleri imkânsızdır. Böyle bir büyüme, fıkrada da belirtildiği gibi ancak fiziki bir büyüme olur ki, bu da fıkradaki deve örneği gibi mizahi bir şekilde eleştirilir. Ayrıca fıkrada siyaseten her dönem sorun olan, yöneticilerin kamu malını ya da kamuya açık alanları kendi mülkleriymiş gibi kullanmaları durumu da eleştirilmektedir.

Bazı fıkralarda da Nasreddin Hoca, tarihî şahsiyetlere telmihte bulunur. Timur'un ataları sayılan Moğol hükümdarlarına değinir. Bu fıkralarda da bakış açısı yine aynı şekildedir. Bir fıkrada Timur, kendisinin akıbetinin ne olacağını Nasreddin Hoca'ya sorar. Hoca'da Timur'un öldükten sonra Cengiz Han, Hülagü Han gibi atalarının yanında olacağını; ama Timur'un atalarının da Nemrut'un, Firavun'un yanında olduğunu söyler. Yine bir başka fıkrada Nasreddin Hoca, adamın birine hangi imama bağlı olduğunu sorar. Adam Emir Timur'a diye cevap verir. Nasreddin Hoca da imamı Timur olanın peygamberi Cengiz Han'dır, der (Sakaoğlu-Alptekin, 2014: 241).

Cengiz Han ve Hülagü Han, Timur'un atalarıdır. Dağınık olan Moğol boylarını, tarihte ilk defa Cengiz Han tek bayrak altında toplamıştır. Moğollar, siyasi birliğini tamamladıktan sonra Çin'den Avrupa'ya kadar birçok yeri istila etmişlerdir. Sadece Anadolu'daki Türk halkına değil, İslam coğrafyasına da çok büyük zarar vermişlerdir.

Cengiz Han'ın torunu olan Hülagü Han, İslam devletleriyle savaşmış, bunun neticesinde Anadolu'ya göçen bir kısım Müslümanlar Türk-İslam medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır; fakat bu katkının yanında Cengiz Han ile başlayıp Hülagü Han ile devam eden ve Emir Timur ile son bulan Moğol zulmü, Türklerde derin yaralar açmıştır. Uygur, Kırgız, Azeri Türklerini devletine katan; Türkistan'a egemen olan Moğollar, Türkiye Selçuklularının yıkılışına, Osmanlı Devleti'nin de siyasi birliğinin bozulmasına sebep olmuşlardır. Bu tarihî bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, Nasreddin Hoca fıkralarının Timur'dan ve onun atalarından güzelliklerle bahsetmesi beklenmemelidir. Türk tarihinin en büyük yıkıntılarına sebep olan Moğolların hükümdarları, fıkralarda alay konusu olmuşlar, akli kapasiteleriyle gülünç duruma düşürülmüşlerdir. Yukarıdaki fıkralarla birlikte bu çalışmada yer verilmeyen benzer fıkralarda da özellikle Timur'un, bazen de Cengiz Han ve Hülagü Han'ın zalimlikleri her fırsatta dile getirlmiştir. Öte yandan eleştirilenlerin cezalandırıldığı bu fıkralarda, tüm kötülüklere ve zulme rağmen Nasreddin Hoca'nın üslubu son derece hoşgörülüdür. Bu durum Türk milletinin benlik arzusundan arındığının ve düşmanına karşı dahi saygılı olduğunun göstergesidir; çünkü bu millet medeniyetten nasibini almamış barbar düşmanlarına karşı savaş meydanlarında bile merhametli davranmıştır. Aşağıdaki fıkrada ise Nasreddin Hoca, yalancı ve ikiyüzlü bulduğu iki kişiyi nükte ve mizahın da dilinden faydalanarak eleştirmektedir:

"Hoca, bir gün kadı ile tüccara rastlar. Kadı sorar:

- *Ey Hoca, kim çok konuşursa, o çok yanılır, der. Kur'an okurken, hiç yanıldığın oldu mu? Hoca pek düşünmeden:*
- *Oldu, Kur'an'dan ayet okurken, iki kadı ateş içinde diyeceğime, kadı ateş içinde, demişim. İkinci olarak da daha fena yanılmışım. Gerçek yalancılar cehennemdedir, yerine gerçek yalancılar tüccarlardır, demişim.*

Böylece Hoca onların ikisini de utandırır.

- *Tamam der kadı, sana laf yetiştirilmez. Sen, istersen akıl sahibi veyahut da öküzden de anlayışsız olursun.*

Hoca, bu sözleri üzerine kadı ile tüccarın arasında bir yere gelip durarak şöyle der:

- *Hayır, sen abartıyorsun kadı efendi. Ben senin gibi yalancı değilim. Sonra başı ile tüccarı işaret ederek:*
- *Bunun gibi de öküz değilim, ben ikinizin ortasında bir bendeyim, der."* (Özkan, 1999: 111).

Görüldüğü gibi Hoca, fıkrada olumsuz davranışlara sahip olan muhataplarını eleştirmek için doğrudan tepki vermek yerine nüktedanca bir tavır göstererek âdeta bir

ayna gibi onlara gerçek yüzlerini aksettirmektedir. Fıkrada görevini layıkıyla yapmayıp iyi yüzlü davranan kadıyla işlerine yalan ve hile katan bir tüccarın aynı şekilde kötü kimseler olduğu ima edilmektedir.

Bu konuda Esma Şimşek; "*Yöneten-Yönetilen İlişkilerinde Nasreddin Hoca'nın Tutum ve Davranış Biçimi"* adlı makalesinde Hoca'nın fıkralarından hareketle başarılı bir yöneticinin nasıl olması gerektiğini ve görevini layıkıyla yerine getirmeyen yönetici karşısında yönetilen kesimin tepkisinin neler olabileceğini değerlendirmektedir. Şimşek, yazısında kadı, padişah, vali, ağa, Timur vs. gibi tipleri *yönetici, hâkim, üst* bunların karşısındaki insanları da *yönetilen, tebaa* rolünde ele aldığını belirterek Hoca'nın, fıkraların durumuna göre bazen *yönetici, hâkim, üst* bazen de *yönetilen, tabi, ast* kimliği ile karşımıza çıktığını dile getirmektedir. Burada sözü edilen fıkrada görüleceği gibi halkın sözcüsü konumunda olan Hoca, görevini kötüye kullanan yöneticilerin tenkit edileceği gerçekliğinden hareketle nüktedanlığıyla kadıyı eleştirdiği gibi aynı zamanda muhatabı tüccarı da yermektedir (Şimşek, 2009: 811-824).

Siyasal eleştirinin işlendiği fıkralara Bektaşî fıkraları içerisinde rastlamak da mümkündür. Bektaşî'nin iktidar algısı ve bu algıya bağlı olarak mevcut duruma sitemi bir fıkrada şu şekilde yansımaktadır:

"Bektaşî İstanbul'da gezinirken, padişahın sarayı olduğunu zannettiği görkemli bir binanın yanından geçiyormuş. Binanın önünde şatafatlı bir fayton durmaktaymış. Binadan sırmalı elbiseleri olan adam çıkınca, muhafızlar selama durmuş. Adam faytona binerken, Bektaşî meraklanmış ve muhafızlardan birinin yanına yaklaşarak sormuş:

- *Faytona binen padişah mıdır?*
- *Hayır, padişahın kuludur.*

Bektaşî, önce faytondaki adama bakmış, sonra da kendi üstünün başının perişanlığına. Sonra, ellerini açarak:

- *Hey Allah'ım. Bir padişahın kuluna bak, bir de senin kuluna!"* (Yıldırım, 1999: 85).

Bektaşî, memnuniyetsizliğini ve sitemini mizahi bir yolla ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda psikolojik bir rahatlamaya yol açar. Bektaşî fıkralarının genelinde aynı durum söz konusudur. Siyasetin doğasında var olan bir durum bu fıkrayla açıkça eleştirilmiştir. Siyasal iktidar ve onların yanındakiler her zaman için en iyi imkânlara sahip olmuşlardır. Bektaşîler gibi mevcut düzenin muhalifleri ise eleştiriyi ve sitemi kendilerine siper etmişlerdir. Elbette herkes Allah'ın kuludur; fakat bu fıkrada Bektaşî kendini ötekileştirerek hem iktidara hem de yaratıcıya sitem duymaktadır. Bektaşî tipiyle alakalı olarak namaz kılmayan, oruç tutmayan, en son söylemesi

gerekeni ilk başta söyleyen bir kişiliğe yönelik kimlik algısı mevcuttur; fakat esasında Bektaşîliğin doğasında var olan şey dinde, sosyal ve siyasi hayatta şekilciliğe karşı durmaktır. Nitekim fıkralardaki bu durum sayesinde Bektaşîlerin zihnindeki iktidar algısının da ipuçları sergilenmektedir. Fıkralardaki mizahi unsurlardan biri de retorik sorular sorarak karşıdakini zor durumda bırakmaktır. Retorik sorularla soru dışında yeni anlamlar sağlanır. Bu şekilde kişilerin farkındalığı artırılır. Bu durumun bir örneği aşağıdaki fıkrada görülmektedir.

"Avcı Sultan Mehmed diye anılan Dördüncü Mehmed bir gün akşama kadar uğraştığı halde, bütün attıkları boşa gider. Bunun sebebini sabahleyin ilk gördüğü adamın uğursuzluğuna hamlederek: 'Saraydan çıkarken kapı önünde sallana sallana biri geçiyordu. Sivri külahlı, sırtı kamburumsu… Bana çabuk bulun.' emrini vermiş. Hemen tanımışlar, meşhur Bektaşî Ayyaş Hamza. Karakullukçular yaka paça adamı huzuruna getirirler. Öyle bir uğursuzun yaşamak hakkı olmadığı için derhal asılmasına irâde çıkar. Bektaşî der ki:

- *Sabahleyin ilk beni gördüğünüz için iki keklik bile vuramadınız. İyi ama Padişahım, benim de bu sabah ilk gördüğüm siz oldunuz, fakat benim kellem gidiyor. Uğursuzluk hangimizde fazla?*

Cevap padişahın o kadar hoşuna gider ki hayatını bağışladıktan başka bir kese de altın verir." (Yıldırım, 1999: 91).

Bu fıkrada Bektaşî'nin, anlatımı güçlendirmek ve duruma farklı anlamlar yüklemek için retorik sorular sorduğu görülmektedir. Bu sayede padişahın düşünce yönü de farklı bir tarafa kaydırılmış olur. Böylelikle padişahın kızgın ve öfkeli hâli dağıtılmış ve padişah kararından vazgeçmiştir. Tarih okumalarımızdan anladığımız kadarıyla Osmanlı padişahları, aldıkları eğitim ve yetiştikleri ortam itibariyle oldukça entelektüel ve bilgi birikimi yönünden de donanımlı bir şekilde yetişmişlerdir. Bunun yanında kıvrak zekâları ve dili kullanma becerileri de takdire şayandır. Nitekim Osmanlı tarihi boyunca birçok hükümdarın insanlığa mâl olmuş vecizeleri de mevcuttur. Bu fıkrada ise vecizeyi söyleyen padişah değil, Bektaşî Ayyaş Hamza olmuştur. Bektaşî'nin söz oyunu yapması padişahın hoşuna gitmiştir. Padişah tarafından, katledilmesine izin verilmişken yaptığı söz oyunu sayesinde canını kurtarmıştır. Bununla da kalmayarak padişahın yüzünü güldürmüş ve bir kese altına da sahip olmuştur. Bu fıkradaki bir diğer önemli husus ise padişahın *siyaseten katl* yetkisinin sorgusuz sualsiz bir şekilde uygulanabilirliğin gösterilmesidir. İlk Türk devletlerinden itibaren hükümdar Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görüldüğü ve mutlak bir otoriteye sahip olduğu için, ölüm cezası verme yetkisine de sahiptir.

İslamiyet'in kabulünden önceki Türk devletlerinde durum böyleyken, İslam hukuku ile yönetilen Türk devletlerinde de durum değişmemiştir. Hükümdarlar bu yetkinin fetvasını da ulemadan ve din büyüklerinden almışlardır. *Siyaseten katl* konusu yukarıdaki fıkrada olduğu gibi diğer halk edebiyatı unsurlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Nitekim *"Demokratik olsun, otoriter olsun, kısaca yönetim tarzı ne olursa olsun her toplumda bir iktidarın en temel denetim veya kontrol aracı, fiziksel güç ve şiddet kullanımıdır. Bu açıdan şiddet kullanımı sadece siyasal iktidara özgü bir araçtır."* (Gökçe, 2013: 70). Padişah, Bektaşî'nin kendisine uğursuzluk getirdiği düşüncesine sahip olmasıyla bu kararı aniden vermiştir ve bu kararı temyiz edecek ya da kararın uygulanmaması için itiraz edilebilecek herhangi bir makam ya da kurum bulunmamaktadır. Yani bu kararı iptal etmek de yine padişahın tasarrufundadır.

Weber, şiddet kullanımını meşru ve meşru olmayan şekilde ayırarak meşru şiddet kullanma tekelinin devlete, yani siyasal iktidara ait olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede meşruluk, kısaca siyasal iktidarın şiddet kullanımına halkın rıza göstermesidir (Weber, 1987: 132). İlk Türk devletlerinden itibaren hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görüldüğü ve mutlak bir otoriteye sahip olduğu için, tebaasına her türlü ceza verme yetkisine de sahiptir. İslamiyet'in kabulünden önceki Türk devletlerinde durum böyleyken İslam hukuku ile yönetilen Türk devletlerinde de durum değişmemiştir. Hükümdarlar bu yetkinin fetvasını da ulemadan ve din büyüklerinden almışlardır. *Sokullu'nun Mirası* adlı bir başka fıkrada, Bektaşî bir yandan liyakat sahibi olmayan devlet büyüklerini eleştirirken öbür yandan Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü sadrazamlarından biri olan Sokullu Mehmet Paşa'ya olan muhabbetini şu şekilde göstermektedir:

"Kanuni Sultan Süleyman'ın son devirlerinde sadrazamlığa getirilen Sokullu Mehmet Paşa cidden bilgili ve büyük bir devlet adamı idi. Sayısız başarılı hizmetleri ile olduğu kadar da iffet ve istikameti ile de pek haklı ve şerefli bir şöhret kazanmıştı. Bazı dileklerde bulunmak üzere huzuruna giden bir delinin hançeri ile ölen ve Eyüp Sultan'da gömülen bu paşanın yalnız on beş senesi sadrazamlık olmak üzere elli seneden fazla devlet hizmetinde geçmesine rağmen ancak defin işlemlerine yetecek kadar parası çıktığı anlaşılınca herkes tarafından hayretle karşılanmış ve sevenleri birkaç misli artmıştı. Gömüldüğü sırada mezarı başında bulunanlar arasında devrin Bektaşî erenlerinden tok ve doğru söyleyenlerden bir Bektaşî babasının derin bir düşünceye dalması, ocak ağalarından birinin gözüne çarpar. Yavaşça sokulur ve sorar:

- *Dedem nedir seni bu kadar endişeye düşüren? Sokullu'nun ölümü mü?*

Bektaşi acı acı güler ve:

- *Hayır evlat, çalıp çırpmayan rahmetlinin devlet hazinesinde bıraktığı büyük miras ile bu mirasın geride kalan devlet büyükleri arasında uyandıracağı ihtiras düşündürdü beni, der."* (Yıldırım, 1999: 234).

Daha önceden de bahsedildiği gibi Bektaşî fıkralarının temelini, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyal ve siyasi hayatta yaşanan olaylar oluşturmaktadır. Sosyal ve siyasi hayatta görülen aksaklıklar, adaletsizlikler, kötü yöneticiler, baskılar, asayiş bozuklukları sert bir dille eleştirilmektedir. Öbür yandan fıkralarda iyi ve doğru olanın da hakkı verilmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun gelmiş geçmiş en yetenekli, en önemli ve en geniş yetkilere sahip sadrazamı olan Sokullu Mehmet Paşa'ya bağlı olarak anlatılan yukarıdaki fıkrada, paşanın ölümünden sonra servetinin olmadığının görülmesi dramatik bir dille anlatılmıştır. Üç padişah döneminde sadrazamlık yapan, sayısız zaferler kazanan ve elli yılı aşkın devlet idaresinde bulunan Sokullu Mehmet Paşa, tarihe adını altın harflerle yazdırmış müstesna bir devlet adamıdır. Yukarıdaki fıkrada paşanın olumlu özelliklerinin övülmesi ve rahmetle yâd edilmesi, fıkraların tarihî gerçeklerle örtüştüğünü de göstermektedir. İnsanlık tarihi boyunca halkın devlet yöneticilerinde aradığı en önemli özellik dürüstlüktür. Yöneticilerin haram kazanca yönelmemeleri, rüşvet almamaları, makamlarını maddi rant kaynağı olarak kullanmamaları en önemli dürüstlük özelliklerinden bazılarıdır. Sokullu Mehmet Paşa da bu dürüstlüğe sahip olduğu için Bektaşî'nin nezdinde halkın teveccühünü kazanmıştır. Öbür yandan, fıkrada bu dürüstlüğe ve doğruluğa sahip olmayan diğer devlet adamlarının eleştirilmesi de ihmal edilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyal ve siyasi hayatta yaşanan olayların anlatıldığı Bektaşî fıkraları bu yönüyle tarihe de tanıklık etmektedir. Bektaşî erenlerinin padişahların dışında önemli devlet adamlarıyla görüştüğünün, hatta onların himayesi altında olduklarının, yer yer kendilerine danışmanlık yaptıklarının anlatıldığı fıkralar da bulunmaktadır:

"Tarih, Avcı Sultan Mehmed'in sadrazamlarından İbşir Mustafa Paşayı idare işlerinde gafil ve kurnazlığı derecesinde de cahil bir adam olarak tarif eder. Kısa boylu, ufak tefek olmasına rağmen aşırı derecede zorba ve atak, biraz da azametli ve ahmak olan bu paşa, Halep'te vali iken Tarhuncu Ahmet Paşa'nın yerine sadrazam tâyin edilir. Fevkalâde bir iltifat olmak üzere İstanbul'a gelince Ayşe Sultan ile evlendirilerek kadri bir zat daha yükseltilir. Bu suretle ne oldum delisi olan paşa, daima yanında bulundurduğu hocalarından ve zamanın sayılı kişilerinden Konyalı Zahid Babayı bir gün huzuruna çağırır ve gururlu bir eda ile bağırır:

- *Ey baba sultan, sadrazamlık makamına ulaşacağımı, bir sultan ile baş göz edilip damat olacağımı söylediğim zaman daima inşallah der ve Hûdâ hayırlar getirsin başımıza diye dua ederdin ve bu arada başını öne eğerek güler ve bu görüşlerin ile beni incitir ve gücendirirdin. Bak, sözlerim nasıl çıktı. Ne diyeceksin bakalım şimdi?*

Zâhid Baba, gözlerini paşaya diker. Âdeti veçhiyle yine kıs kıs güler ve:

- *Ne diyeceğim a paşam? Yine inşallah diyeceğim. Hûdâdan hayırlar dileyeceğim. Mârifet sadrazam olmak değil, o makamlarda korunup durmaktır hüner, der.*

Paşa da bu söze hiddet ile babayı yanından def eder. Fakat iki ay sonra paşa cehli ve gafleti yüzünden sadrazamlıktan atılır." (Yıldırım, 1999: 223).

Fıkrada adı geçen *İbşir Mustafa Paşa* gerçekten de o dönemde yaşamış asi ruhlu, beceriksiz, şiddet yanlısı bir paşadır. Nitekim Celâli isyanlarına gizliden destek verdiği fark edilmiştir. Bunun üzerine başta sadrazamlıktan azledilmiş, daha sonra da idam edilmiştir. Bektaşî fıkralarının geneli hazırcevap ve nükte içermekteyken bu fıkra tarihte yaşanmış bir olayı olduğu gibi nakletmiştir. Bu fıkra bir nevi Bektaşî fıkralarının bir özeti olarak görülmelidir; çünkü Bektaşî fıkralarının ortak yönü, mevcut kötü durumun ve o kötü durumu düzeltemeyen yöneticilerin eleştirilmesi üzerinedir. Paşanın liyakat sahibi olmaması ve sadrazamlık gibi yüce bir makamdayken Osmanlıyı oldukça zorlayan Celâli isyanlarına destek vermesi son derece üzücü bir durumdur. Zahid Baba'nın paşaya söyledikleri de siyasetin doğasını özetler niteliktedir; çünkü siyasette bir makama kavuşmak, bir koltuğa oturmak bazen kolay olabilir; fakat liyakat sahibi olmayan ve makam arzularının yerine gelmesi için alçalan insanların, o koltuklarda uzun süre oturmalarının imkânı yoktur. Türk tarihi bu durumun örnekleriyle doludur. Bir başka fıkrada da Bektaşî'nin paşaya bakışı benzer şekildedir:

"Kibardan bir zat bazı nüdemâsıyla bir gün oturup satranç oynamaktalar iken bir taşın hareketinde ihtilâf zuhur eder. Esasen haksız olan sâhib-i hâne huzzâra hitâben:

- *Yahu, siz de seyr ediyordunuz. Kim haklı ve kim haksızdır, söyleyiniz, der ise de kimse ses çıkarmaz. Tam o sırada zürefâdan bir Bektaşî babası odaya girer ve:*
- *Paşam, siz haksızsınız, der. Paşa hayretle:*
- *Baba efendi, siz henüz geldiniz. Bir şey görmediniz, demekle, baba:*
- *Eğer siz haklı olsa idiniz bu kadar cemâat sualinize karşı sükût etmezlerdi. Onların sükûtlarından anladım ki siz haksızsınız, diyerek güzel bir tenkide yol bulur."* (Yıldırım, 1999: 248-249).

Fıkranın en can alıcı noktası, Bektaşî'nin son cevabıdır. Bu cevap durumu özetlemektedir. Devlet adamları halk üzerinde öylesine bir baskı kurmuşlardır ki halk,

haklı olduğu durumlarda bile hakkını savunmaya çekinmektedir. Diğer fıkralarda da gördüğümüz gibi bu tip durumlarda Bektaşî, halkın düşünce dünyasının dışa vurumu olmaktadır; çünkü hazır bulunanların hepsi paşanın haksız olduğunu bilmekte ve bu yüzden paşanın sorusuna menfi cevap vermekten çekinmektedir. Hâlbuki paşa haklı olsa, hepsi pekâlâ onun haklılığını teyit edeceklerdir. Bunu bilen Bektaşî ise söyledikleriyle hem paşayı hem de hazır bulunanları eleştirmektedir. Bektaşîlerin paşalarla ilgili nükteleri bazen de ibadetle alakalı konularda olmaktadır. Bu konuyu işleyen fıkralardan biri şöyledir:

"İkinci Abdülhamid'in son devirlerinde Edirne'de vali ve kumandan bulunan Müşir Ârif Paşa, Ramazan günlerinde, vilâyet ve ordu erkânına mükellef iftarlar yaparmış. Yine böyle bir dâvet günü, iftar edildikten sonra paşa:

- *Haydi efendiler! Namazı da birlikte kılalım, der.*

Davetliler arasında bulunan Bektaşî bir topçu binbaşısı ceketinin cebinden dâvetiyeyi çıkarıp baktıktan sonra tekrar cebine koyarak şöyle der:

- *Efendimiz, dâvetiyenizde yalnız iftar yazılı olup namaz kaydı yoktur!"* (Yıldırım, 1999: 125).

Bektaşî'nin verdiği cevap oldukça mizahidir. Bu fıkranın bir benzer örneği de şöyledir:

"Paşalardan biri, dostlarından bir Bektaşî ile sohbet ederlerken, namazdan bahis açılır. Paşa sorar:

- *Erenler, borcunuz var mı?*
- *Evet, bakkal Ahmet Ağaya on lira borcum var.*
- *Hayır öyle değil, namaz borcunu sordum, deyince Bektaşî:*
- *Onu Allah sorar. Sizin soracağınız ancak bakkal borcudur, der."* (Yıldırım, 1999: 127).

Yukarıdaki iki fıkradan da anlaşılacağı üzere Bektaşîler, ibadetlerinde temel ritüellere uymamakla birlikte esas olarak ikiyüzlülükten kurtulmayı ve kötülüklerden sakınmayı amaç edinirler. Bektaşîlerde hedef, kişinin öz benliğini her türlü şerden temizlemesidir. Bektaşîler, dar ve dogmatik kalıplar içinde, insana ağır sorumluluklar yükleyen ibadet şeklinin Allah'ın emri olmadığına inanmaktadır. İbadet, onlara göre Allah'ın insanlardan istediği bir borç ya da Allah'ın lütuf ve ihsanlarına karşı bir ödün değil, Allah'a kavuşmak isteyen insanların yücelmesine olanak verecek manevî bir araçtır. Bektaşîlerin çoğunun namaz kılmadığı ya da farz ibadetleri gereği gibi yerine getirmediği bir gerçektir; fakat bu durum Bektaşîliğin bir gereği olarak tanımlanmamalıdır. Namazını kılan, farz ibadetlerini yerine getiren Bektaşîler de vardır. Öte yandan *Namazımız kılınmış, orucumuz tutulmuş* diyenler de çoktur. Mühim olan ibadetin riya ile yapılmaması, göstermelik olmamasıdır. Nitekim yukarıdaki fıkrada

Bektaşî, kendisine namaz borcu olup olmadığını soran paşaya, ibadetlerin kul ile Allah arasında olduğunu hatırlatması da dikkate değerdir.

Bekri Mustafa ve İncili Çavuş fıkralarında da siyasal eleştiri görülmektedir. *Ahirettekilere Selam* adlı fıkrada Bekri Mustafa kendisini, Sultan IV. Murad'ı ve genel anlamda Osmanlının içinde bulunduğu durumu eleştirir:

"Bekri Mustafa bir gün sabah keyfini Kumkapı meyhanelerinde tamamladıktan sonra Sultan Bayezid yoluyla balık pazarına gitmek için yola çıkar. Bayezid Cami-i Şerifi önünden geçtiği sırada henüz namazı kılınmış bir cenazenin götürüldüğünü görünce derhal cemaatin önüne çıkarak durmalarını söyler. Bekri'nin bu hareketine şaşıran cemaat durur. Bekri tabutun yanına yaklaşarak yere indirilmesini söyler. Tabi ki emri de yerine getirilir. Mustafa Ağa tabutun kapağını açarak cenazenin kulağına bir şeyler söyledikten sonra:

- *Ey cemaat artık gidebilirsiniz.*

Deyince cenaze kaldırılarak yürümeye başlarlar. Bu hâli görüp meraklanan bir kişi Bekri Mustafa'ya yaklaşarak selam verdikten sonra cenazenin kulağına ne söylediğini sorar. Bekri bu kişinin yüzüne dikkatle bakıp hâl ve tavrını beğendikten sonra cevap verir:

- *Dünyadan ahirete gitmekte olan bu kişiyi görünce hatırıma geldi. Kendi kendime düşündüm ki ahirettekiler bu yeni misafire herhalde dünyanın hâline dair sorular soracaklar. Bu da belki onlara gerektiği gibi bilgi vermeyecek. İşte bunun için cenazeyi durdurarak kulağına dedim ki:*
- *Ey arkadaş! Allah selamet versin. Ahirete ulaştığın zaman sana dünyanın hâlinden sorarlarsa, 'Bekri Mustafa Cami-i Kebir'de vaiz oldu, Sultan Murad da Osmanlı'ya hükümdar…' diye cevap ver. Artık dünyaya dair başka bilgiye ihtiyaçları kalmaz."* (Emeksiz, 2010: 163).

Fıkra, 17. yüzyıl Osmanlısının eleştirisi niteliğindedir. Yönetimin, ekonominin, askerî sistemin, eğitimin ve diğer birçok sosyal konunun bozulmaya uğradığı bir dönemde Sultan IV. Murad, devletin içinde bulunduğu bu hâlden kurtarılabilmesi için birtakım önemli kararlar almış, ağır cezalar getirmiş ve kararlara uymayanları bu cezalarla cezalandırmıştır. Tütün, içki, uyuşturucu içilmesinin yasaklanması, kahvehanelerin kapatılması, gece sokağa çıkılmasının yasaklanması gibi cezalar bunların başlıcalarındandır. Bir başka fıkrada İncili Çavuş'un dönemin padişahına nükteli bir eleştirisi söz konusudur:

"Padişah, bir gün İncili Çavuş'a sorar:

- *Kuzum İncili, yemek memek derler. Yemek nedir, memek nedir?*

İncili:

- *Padişahım yemek yüce zatınızın yediği, memek de biz kulların yediğidir.*

Padişah tekrar sorar:

- *Kürk mürk derler, o ne?*

İncili cevap verir:

- *Efendimiz, kürk padişahın giydiği, mürk biz kulların giydiğidir.*

Padişah son bir soru daha sorar:

- *Ya padişah madişah?*

İncili, hiç çekinip korkmadan cevap verir:

- *Padişah, yüce atalarınız; madişah da yüce zatınız!"* (Koz 1983: 112).

Fıkrada İncili, verdiği cevaplarla her şeyin en iyisine, en güzeline ve en değerlisine padişahın sahip olabileceğini kastederek onu övmüş; fakat verdiği son cevapla dönemin padişahının, atalarına göre çok daha yetersiz kaldığını anlatmaya çalışmıştır. Bu fıkrada bahsedilen padişahın hangi padişah olduğu açık değildir; fakat 17. yüzyılda Osmanlının siyasal durumuna bakıldığında yetersiz padişahların ve liyakat sahibi olmayan yöneticilerin yer aldığı görülmektedir. İncili Çavuş bu fıkrayla esasında, 15. ve 16. yüzyıllarda Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman gibi büyük hükümdarların yönettiği ve üç kıtaya hükmeden o ulu sultanlardan sonra, 17. yüzyıldan itibaren tahta geçen nispeten yeteneksiz padişahların tümünü eleştirmektedir. İncili Çavuş fıkralarında, İncili'nin hazırcevaplarından, nüktelerinden nasibini alan tek kişi padişah değildir. Dönemin diğer devlet adamları da İncili'nin gazabına uğramışlarıdır. İncili'nin dönemin vezirlerinden birine verdiği cevap şu şekildedir:

"Acımasızlığı ve zalimliği ile ün yapmış bir vezir, konağının büyük bahçesini düzenlettirmektedir. Kocaman bir incir ağacını bahçenin görüntüsünü bozuyor diye söktürmek ister. Bir rastlantı sonucu bahçede bulunan İncili Çavuş bunu duyunca hemen atılarak vezire şöyle der:

- *İncir ağacını, bırakınız yerinde dursun efendim!*
- *Niçin?*
- *Nasıl olsa bir gün birinin ocağına dikersiniz!"* (Tokmakçıoğlu 1983: 19).

İncili Çavuş, acımasız ve zalim olan vezirin bu durumunu mecazi yoldan nükteli bir cevap vererek eleştirmektedir. İncili, bahçedeki incir ağacını beğenmeyip söktürmek isteyen vezire bir deyimle cevap vermektedir. *"Birinin evini barkını dağıtmak, ona çok kötülük etmek"* (Püsküllüoğlu, 2004b: 627) anlamındaki *ocağına incir ağacı dikmek* deyimi tam olarak zalim vezirin özelliklerine uygundur. İncili Çavuş'a bağlı olarak anlatılan bir başka fıkrada, toplumun genel anlamda siyasetçilere bakışı İncili Çavuş'un düşüncesiymiş gibi aktarılmıştır:

"İncili Çavuş'a sormuşlar:

- *Açıkgöz bir politikacıyla, bir kamyon şoförü arasında ne fark vardır?*

İncili Çavuş:

- *Hiçbir fark yoktur, demiş; açıkgöz bir politikacı da malı götürür, kamyon şoförü de…"* (Özdemir, 2017: 140)

Yukarıdaki fıkrada çağlar öncesinden gelen bir fıkra tipinin günümüz siyasetçileri hakkındaki görüşüne yer verilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi halk, kendisinin söylemekten çekindiği konuları tarihî fıkra tiplerine mâl ederek eleştirisini bu şekilde dile getirmektedir. Benzer bir fıkrada halkın siyasetçilere olan güvensizliği, önyargısı ve halkın gözündeki siyasetçi imajı şöyle anlatılmaktadır:

"*Neyzen Tevfik'e ünlü bir politikacının hayat öyküsünü bilip bilmediğini sormuşlar.*

- *Biliyorum, demiş, gayet kısadır. Önce vatanı kurtarmak için girdi politikaya, sonra da kıçını kurtarmak için devam etmek zorunda kaldı."* (Özdemir, 2017: 140)

Neyzen Tevfik, Osmanlının son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamış önemli bir sanat ve fikir adamıdır. Neyzen Tevfik Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki siyasi gelişmelere şahit olmuş ve yaşananları sıklıkla eleştirmiştir. Yukarıdaki fıkrada da siyasetçilerin siyasete girme nedenlerini ve siyasi yaşamlarının devamında geçirdikleri evreleri eleştirmiştir. Türk siyasi tarihine bakıldığında Neyzen Tevfik'in fıkrada söylediklerinde ne kadar haklı olduğunu görmek mümkündür. Özellikle yakın dönemde siyasetle uğraşan ve belli görevlere gelen kişilerin birçoğu aslında vatanına ve milletine bağlı, ülkesini seven insanlar olmuştur; fakat bazı siyasetçiler siyasetin büyüsüne kapılmış, görevleri sayesinde kendilerine sunulan yetkileri ve imkânları kişisel amaçları için kullanmışlardır. Tarih bu durumun örnekleriyle doludur. Başta gayet idealist ve hâlisane düşüncelerle işlerini yapıp zamanla illegaliteye bulaşan siyasetçiler, siyasetten koptuklarında tüm yaptıklarının ortaya çıkacağını ve başlarına neler geleceğini bildikleri için bu yetki ve imkânları kaybetmek istememişlerdir. Siyasi konuların ya da siyasetçilerin eleştirildiği fıkraları sadece tarihî fıkra tiplerinde değil; her dönemde görmek mümkündür. Yakın dönem siyasetçileri de fıkralar vasıtasıyla sıklıkla eleştirilmiştir. Yerli ve yabancı siyasetçilerin eleştirildiği bir fıkra şöyledir:

"Nasreddin Hoca'ya sormuşlar:

- *Amerika ile Rusya arasında ne fark var?*

Hoca düşünmeden şu cevabı vermiş:

- *İkisinin arasındaki tek fark; Amerika'nın silahlarını az gelişmiş ülkeler üzerinde, Rusya'nın ise kendi vatandaşları üzerinde denemesidir."* (Tan, 1999: 11).

Nasreddin Hoca'ya bağlanarak anlatılan bu fıkra, yakın dönem dünya siyasetine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Fıkrada Amerika ve Rusya kıyaslanmakta ve ikisi arasındaki fark Nasreddin Hoca tarafından söylenmektedir. Fıkrada asıl karşılaştırılan Amerikan emperyalizmi ile Rus komünizmidir. Amerikan emperyalizminde asıl olan, kendi çıkarlarını en üst seviyede tutarak diğer ülkelere karşı siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel baskı uygulamaktır. Nitekim son iki yüzyıldaki gelişmelere bakıldığında Amerika'nın başta komşuları olmak üzere, Japonya'da, Vietnam'da, İran'da, Irak'ta, Suriye'de, Lübnan'da, Yemen'de, Mısır'da, Sudan'da, Afganistan'da ve daha birçok ülkede kendi düşmanlarını yaratıp, -sözde- düşmanlarını ekarte etmek adına silahlı mücadelelere giriştiği herkesçe bilinmektedir. Bu durum fıkrada açıkça eleştirilmektedir. Öte yandan Rusya'nın sosyalist rejime geçtiği dönemden itibaren rejime muhalif gördüğü kişi ya da kitlelere kıyım uyguladığı açıktır. Özellikle Rus egemenliği altında yaşayan Türk boylarının Sibirya'daki ölüm kamplarına götürüldüğü ve burada yüz binlerce Türk'ün katledildiği bilinmektedir. Fıkrada ise her iki ülkenin de kanla beslendiğinden; fakat aralarında sadece yöntem farkı olduğundan bahsedilmekte ve her iki ülke de eleştirilmektedir. Eski başbakanlardan Yıldırım Akbulut'un eleştirildiği bir fıkra ise şöyledir:

"Dünya ülkelerinin liderleri arasında yalan söylemeyi en iyi beceren politikacıyı seçmek üzere bir yarışma düzenlenmiş. Kürsüye önce ABD Başkanı George Bush çıkmış:

- *Kapitalizm, büyük bir başarısızlıktır. Bundan sonra beni ABD Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak çağırın, demiş.*

En son Başbakan Akbulut kürsüye çıkmış. Kalabalığı uzun uzun süzdükten sonra:

- *Bazen düşünüyorum da… demiş ve birinci olmuş."* (Tan, 1999: 13).

Fıkrada eski başbakanlardan Yıldırım Akbulut'un siyasi duruşu ve vizyonu üzerinden mizahi bir mesaj verilmek istenmiştir. Yıldırım Akbulut, başbakanlık yaptığı dönemde çok fazla konuşmayan ve nispeten pasif duran bir şahsiyet olarak bilinmektedir. İşte bu pasifliğine ve yaşadığı komik enstantalere bağlı olarak birçok fıkraya konu olmuştur. Fıkrada da kendisinin düşünme yetisine sahip olmadığı yönünde bir mizah geliştirilmiştir. Bir başka fıkrada ise durum şöyledir:

"Şili'nin kanlı diktatörü General Pinochet, bir gün halkını toplamış:

- *Ey halkım… Size karşı çok mahcubum. Astım, kestim, öldürdüm, hapsettim, aç bıraktım. Hâlbuki daha neler yapılabilirdi. Diktatörlüğün bütün*

gerekliğini yapmadığımı hissediyorum. Çok eksiklerim var. Ama kabahat yalnızca benim değil. Koşullar da bana engel oldu.

Pinochet, şöyle bir duraksadıktan sonra, yumruğunu çılgınca kürsüye vurarak bağırmış:

- *Türkiye'de yaşasaydık, ben size gösterirdim…"* (Tan, 1999: 17).

Fıkrada adı geçen Pinochet, 1973 yılında Şili'de askerî darbe ile yönetime el koyup 1990 yılına kadar iktidarda kalmış kanlı bir diktatördür. Yönetimi ele geçirdikten sonra binlerce insanı katleden, işkenceler yapan ve sürgüne gönderen Pinochet, tarihin eli kanlı liderlerindendir. Pinochet'in Şili'de iktidarda olduğu dönem içerisinde, Türkiye'de de askerî cunta yönetime el koymuştur. 12 Eylül 1980 yılında Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in komutasında *Millî Güvenlik Konseyi* adlı askerî yönetim, 24 Kasım 1983 tarihine kadar yönetimde kalmıştır. Bu süreçte siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik sorunlar ve güvenlik sorunları had safhaya ulaşmıştır. Birçok toplumsal sorunun yaşandığı bu dönemde 650.000 kişi gözaltına alınmış, 50 kişi idam edilmiş, 171 kişi işkenceden ölmüştür. Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde hak ihlallerinin ve kaotik yönetim anlayışının en belirgin olduğu dönemdir. Fıkrada ise askerî darbeyle iş başına gelen Pinochet'in, tüm bu zulmüne karşın kendini yetersiz görmesi ve zulüm için esas ortamın Türkiye'de olduğunu söylemesi, esasında Türkiye'de darbeyle iktidarı ele geçiren askerî cuntacı yönetime olan eleştiriyi göstermektedir. Bir başka fıkrada ise İsmet İnönü'nün laiklik anlayışı eleştirilmektedir:

"İnönü, lâik yönetimden yana olduğu için halkla konuşurken 'Allah' kelimesini hiç kullanmazdı. Bir seçim öncesi muhaliflerinden biri dayanamamış ve sormuş:

- *Sen Müslüman değil misin? Bir kez olsun Allah diyemez misin?*
- *Allah belânı versin!"* (Tan, 1999: 13).

Laiklik sözlükte *"devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin, din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması"* (Türkçe Sözlük, 2011: 1572) olarak açıklanmaktadır. Laiklik, Atatürk'ün ilkeleri arasında da önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıda bahsedilen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, kendi döneminde yoğun bir biçimde laiklik konusunun üzerinde durmuştur. İnönü, laiklik olmadan demokrasiye geçişin tam olarak sağlanamayacağının bilincindedir. Bu gerekçeyle o dönem için devrim niteliğinde yeni din politikaları geliştirilerek uygulamaya geçirilmiştir. *"Millî Şef döneminde inkılaplarla ilgili kanunlar, daha da şiddetlenerek uygulanmış, ayrıca ilk defa sayılabilecek yeni uygulamalara da geçilmiştir. İnönü dönemi laiklik politikasında görülen en büyük*

değişim, millîlik yerine hümanistleşme olmuştur. Eğitim ve kültür politikasında da hâkim olan bu görüş; dine hiçbir zaman taviz vermemiş, laiklik çok katı bir şekilde uygulanmıştır. Böylece İnönü, Atatürk'ten devraldığı laikleştirme mirasını daha da geliştirerek, bazen de sertleştirerek korumuş ve geliştirmiştir." (Esenkaya, 1995: 134). Yukarıdaki fıkrada ise İnönü'nün laik tavrından ötürü kendisinin Allah'ın adını hiç zikretmediğini eleştiren birine İnönü'nün verdiği cevap beddua şeklinde olmuştur ve bu durum fıkranın mizahi yönünü oluşturmuştur. Bir başka fıkrada ise İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'nün halktan ne kadar kopuk olduğunun anlatıldığı fıkra şöyledir:

"...Milletvekillerinden biri atılmış:

- *Sayın İnönü, halktan söz ediyorsunuz ama sizin halkla ilişkiniz yok ki... Eminim hayatınızda bir kez bile belediye otobüsüne binmemişsinizdir.*

İnönü, şöyle bir düşünmüş. Açık yüreklilikle cevap vermiş.

- *Evet haklısınız. Ben gerçekten de hayatımda bir kez olsun bile belediye otobüsüne binmedim. Uyardığınız için teşekkür ederim. Yarın derhal bir otobüse bineceğim.*

Ertesi gün Erdal İnönü, kalabalık bir duraktan bekleyenlerle birlikte belediye otobüsüne binmiş. Şoförün arkasındaki koltuğa oturup şoföre seslenmiş:

- *Beni Pembe Köşk'e götürün lütfen!"* (Tan, 1999: 14).

Yakın tarihîn renkli siyasetçilerinden biri olan Erdal İnönü, sakin, kibar ve esprili bir mizaca sahipti. Yukarıdaki fıkrada her zamanki sükûnetiyle hayatında otobüse binmediğini kabul etmiştir. Fakat bindiği otobüste toplu taşımanın ne şekilde olduğunu bilmediğinden, otobüs şoföründen kendisini köşküne bırakmasını isteyerek komik bir duruma düşmüştür. Burada üzerinde durulan husus, bazı politikacıların halkın yaşantısını, onların gündelik gerçekliklerini bilmeden onları yönetmeye çalışmalarıdır. Özellikle son dönemin demokratik yönetimlerinde yöneticiler halk tarafından seçilmekte olduğu için halk, kendisine samimi gelen, kendi dilinden ve kültüründen anlayan yöneticileri tercih etmektedir. Erdal İnönü ise saraylarda büyümüş ve halkın içine karışamamıştır. Bu durum yukarıdaki fıkrada mizahi bir tavırla eleştirilmektedir. Erdal İnönü'ye bağlı olarak anlatılan bir başka fıkra ise şöyledir:

"Erdal İnönü, Amerika'ya gitmiş... Yıllarca önce Türkiye'yi ziyaret etmiş olan yaşlı bir Amerikalı diplomat sormuş:

- *Sizin ülkede ana muhalefet lideri İsmet İnönü vardı? Ne yapıyor İsmet Paşa?*

İnönü her zamanki sükûnetiyle cevap vermiş:

- *Maalesef, İsmet Paşa sizlere ömür... Onun yerine oğlu geçti... Artık, İsmet Paşa'nın oğlu, ölene kadar ana muhalefet partisi olarak kalmak için çalışıyor..."* (Tan, 1999: 31).

Erdal İnönü'nün Amerikalı bir diplomat ile olan diyaloğu ve bu diyalogda kendi siyasi yaşamını mizahi bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Yukarıda geçen muhalefet kavramı farklı anlamlara gelebilmekteyken, fıkrada kullanıldığı şekliyle *"çok partili düzende, iktidar partisi dışındaki parti ya da partiler."* (Püsküllüoğlu, 2004a: 942) olarak açıklanmaktadır. Erdal İnönü, milletvekilliği, bakanlık ve başbakan yardımcılığı yapmış; fakat hiçbir zaman tek başına iktidar olamamıştır. İsmet İnönü ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı ve ikinci cumhurbaşkanı olarak görev yapmış; fakat 1950 yılından sonra iktidara gelemeyerek, muhalefet saflarında siyasetini yürütmüştür. Fıkrada Amerikalı diplomat bu duruma değinmiştir. Erdal İnönü ise muhalefet partisi olarak kalma durumunu, yani mevcut siyasi başarısızlığını nükteli ve ironik bir benzetmeyle esprili bir hâle getirmiştir. İnönü'nün dışında mizahi bir yolla eleştirilen bir başka siyasetçimiz Turgut Özal'dır:

"Özal ölmüş. Cennet'e kabul edilmiş. Atatürk, Türkiye'den Cennete birinin geldiğini duyunca merak etmiş. Özal'ı aratmış. Bulamamış. Meleklere sormuş tekrar:

- *Buldunuz mu?*
- *Bulamadık Gazi Hazretleri.*
- *Ama nasıl olur? Nereye gidebilir ki?*
- *Cehenneme gitmiş.*
- *Allah Allah, hiç insan Cennetten Cehenneme gider mi?*
- *Gitmiş, Cehenneme klima satmaya gitmiş!"* (Tan, 1999: 15).

Yukarıdaki fıkrada eski cumhurbaşkanlarından Turgut Özal'ın ekonomi politikalarındaki yeteneklerine mizahi bir atıfta bulunulmuştur. Eski başbakanlardan ve sekizinci cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin askerî vesayetten kurtulmasında, siyasi, sosyal ve ekonomik konularda ülkenin çağ atlamasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim onun döneminde uygulanan iç ve dış politikalarla olumlu siyasi gelişmeler yaşanmış ve Türkiye birçok yönden atağa kalkmıştır. *"Türkiye'de devletçilik politikalarından vazgeçilerek liberal politikaların uygulandığı 1980'li yıllarda Özal önemli bir figür olmuştur. Özal, belki de Mustafa Kemal Atatürk'ten bu yana Türkiye'yi ekonomik ve siyasi anlamda en çok etkileyen lider olarak tarihte bir yer edinmiştir."* (Eştürk, 2006: 3). Fıkrada Özal'ın siyasi zekâsının ne kadar güçlü olduğunu vurgulamak için mizahi bir yol kullanılmış ve bu durum esprili bir enstantane hâline gelmiştir. Özal'ın ekonomik politikalarına bağlı olarak anlatılan bir başka fıkra ise şöyledir:

"Turgut Özal, bir gün sokakta dolaşırken, hâlinden çok memnun bir adam görmüş… Adam, keyifle gülerek el sallıyormuş Başbakan'a…

Böyle keyifli birine rastlamak, Özal'ı sevindirmiş. Hemen adamın yanına gitmiş:

- *Ayda kaç para kazanıyorsun?*
- *Beş yüz bin lira…*

Özal, biraz düşünmüş.

- *Peki, yeni ekonomik önlemler alıp kemerleri biraz daha sıkarsak, kaç para kazanırsın?*

Adam şöyle bir hesap yapmış:

- *Bir milyon kazanırım…*

Özal yine sormuş:

- *Peki, dış borçlarımızı rahatça ödeyebilmek için, kemerleri daha da sıkarsak, kaç para kazanırsın?*

Adam yine bir hesap yapmış:

- *Valla, iki milyon kazanırım.*

Özal şaşırmış.

- *Sen ne iş yapıyorsun?*

Adam, yine gülümsemiş.

- *Cenaze levazımatçısıyım!"* (Tan, 1999: 29-30).

Fıkrada Özal döneminin ekonomi politikaları mizahi bir şekilde eleştirilmektedir. 1970'li ve 1980'li yılların siyasi, ekonomik ve sosyal gerçekliğine bakıldığında, ülkenin askerî vesayetin etkisi altında olduğu, ekonomik buhran yaşandığı ve siyasi çalkantıların baş gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde enflasyon, döviz darboğazı, petrol yetersizliği, enerji ile ilgili problemler, vergi gelirlerindeki yetersizlik, devlette aşırı istihdamın önlenememesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin aşırı zarar etmeleri gibi hususlar sadece ekonomik ya da siyasi açıdan değil, sosyal açıdan da ciddi huzursuzluklar meydana getirmiştir. Bunun farkında olan Özal, bir dizi ekonomik tedbirler almış ve tedbirleri uygulamaya geçirmiştir. Bu durum Türkiye'nin ekonomik hayatı için milat sayılmış ve Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinin kabuk değiştirmesi anlamında çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Uygulanan tedbirler büyük ölçüde başarılı olmuş ve Türk ekonomisi rahat bir nefes almıştır. Halk açısından da bu süreç kısmen olumlu karşılanmış; fakat tasarruf politikaları halka da yansımıştır. Yüksek faiz politikaları ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler halk tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Böyle olunca Özal'ın sıkı ekonomi politikaları fıkralara konu olmuştur. Özal'ın ekonomi politikaları eleştirilmiş ve halkın bu durumdan memnun olmadığı belirtilmiştir. Yukarıdaki fıkrada Özal'ın ekonomi politikalarından memnun olan ve daha fazla gelir elde edebileceğini düşünen kişi bir cenaze levazımatçısıdır. Yani cenaze işlemleri esnasında lazım olan malzemeleri satan kişidir. Fıkradaki mizahi unsuru oluşturan durum ise düzenin böyle devam etmesi hâlinde daha fazla insanın

hayatını kaybedeceği yönündedir. Bu durumda cenaze levazımatçısının işleri daha yoğun olacak ve bu kişi daha fazla para kazanacaktır. Özal dönemini konu edinen bir başka fıkra ise şöyledir:

"Biri dört yaşında, biri on yaşında olan iki kardeş önceki akşam televizyon seyrediyorlardı… Anneleriyle babaları da biraz ötede oturuyordu… O sırada televizyona Başbakan Turgut Özal çıktı… Abi, küçük kardeşini dürttü.

- *Sen bu adamı tanıyor musun?*
- *Tanıyorum tabii…*
- *Kim peki? Ne iş yapıyor?*

Küçük kardeş omuzlarını silkti.

- *Televizyonda memur…"* (Tan, 1999: 30).

Fıkrada Turgut Özal'ın medyatik yönü mizahi bir şekilde dile getirilmiştir. Özal'ın aktif siyasette bulunduğu başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı döneminde, teknolojik imkânların daha kısıtlı olduğu hâlde, Özal'ın yazılı ve görsel medyayı oldukça etkin kullandığı görülmektedir. Öyle ki, iç ve dış gezilerine çok sayıda basın mensubunu götürmüş, yapılan hizmetlerin ve güncel siyasi olayların halk tarafından çok rahat öğrenilebilmesi için sık sık ekranlarda yer almıştır. Fıkrada ise Özal'ın bu medyatik hâli mizah unsuru yapılmıştır. Yakın dönem politikacılarına bağlı olarak anlatılan bir başka fıkra ise şöyledir:

"Erbakan Hoca'ya bir TV muhabiri sormuş:

- *En büyük Refahlı kim?*
- *Hz. Muhammed!*
- *Sonra?*
- *Dört Halife!*
- *Daha sonra?*
- *Selçuklu ve Osmanlı Sultanları, Fatihler, Yavuzlar, Kanuniler…*
- *Ya Atatürk?*
- *O da Refahlıydı Konuşmalarını tarattım. Tam 218 defa refah demiş."* (Tan, 1999: 15-16).

Yakın dönemin renkli siyasi simalarından biri olan, eski başbakanlardan Necmettin Erbakan'ın bir TV röportajının mizahi içeriği yönüyle fıkraya dönüştüğü görülmektedir. Bu fıkradan hareketle, siyasetçilerin kendi siyasi oluşumlarını belli temeller üzerine dayandırmak adına kimi zaman dinî argümanları, kimi zaman da kendilerinden önce toplum nezdinde yer edinmiş devlet adamlarını kendi siyasi oluşumları içerisine dâhil ettikleri ve siyasetlerini bu bağlamda yaptıkları anlaşılmaktadır. Erbakan'a bağlı olarak anlatılan bir başka fıkra ise şöyledir:

"Yolda giderken, birden ayağı kayıp düşen adama arkasından gelen yardım etmiş, kaldırmış. Düşen adam teşekkür ettikten sonra bakmış karşısında RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan… Yine de kendini kibarlık etmeye zorunlu hissetmiş:

- *Bu iyiliğinize nasıl karşılık verebilirim? diye sormuş.*

Erbakan:

- *Lafı mı olur muhterem kardişim, bizim partiye oy verirsiniz ödeşmiş oluruz, deyince düşen adam dayanamamış:*
- *Beyefendi, ben düşünce yalnızca kıçımı çarptım, kafamı değil."* (Tan, 1999: 34-35).

Fıkrada, Erbakan'ın oy kaygısıyla düştüğü durum anlatılmaktadır. Burada eleştirilen nokta, siyasetçilerin insancıl davranışlar sergilediklerinde dahi siyasi geleceklerine dair kaygıyı ve çıkar ilişkilerini göz önünde bulundurduklarının anlatılmasıdır. Bir diğer fıkrada ise siyasetçilerin yalan söyleme alışkanlıklarına değinilmektedir:

"Başbakan Çiller, özel kalem müdürüne dert yanıyordu:

- *Her sabah kalktığımda Özer'den burnumu incelemesini istiyorum. Uzamadığını söylüyor. Peki, Baykal benim yalan söylediğimi nereden öğrendi?"* (Tan, 1999: 16).

Fıkrada, yine yakın dönemin önemli siyasetçilerinden ve eski başbakanlardan Tansu Çiller ile kendisini yalancılıkla itham eden, eski parti liderlerinden Deniz Baykal'dan bahsedilmektedir. Yalan, siyasette olmazsa olmaz kötü geleneklerden biridir. Bu konuda John Mearshimer şöyle demektedir: *"Yalan söyleme, normal günlük hayatta yaygın bir şekilde kınanması gereken bir davranış olarak görülüyor olsa da, liderlerin başka ülkelere ve hatta kendi halklarına yalan söylemesi için bazen iyi stratejik sebepler bulunması nedeniyle uluslararası politikada kabul edilebilir bir davranış şeklidir. Çünkü bir liderin ülkesinin bekasını temin etmekten daha yüksek bir yükümlülüğü yoktur."* (Mearshimer, 2011: 13). Fıkrada Deniz Baykal, Tansu Çiller'i yalan söylemekle suçlamış; Çiller ise bu durumu İtalyan yazar Carlo Collodi'nin kaleme aldığı bir çocuk romanı olan *Pinokyo*'daki gibi, eğer yalan söylemiş olsaydı burnunun uzaması gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Bu fıkrada, diğer bazı fıkralarda olduğu gibi siyasetçilerin zekâsı üzerinden mizah yapılarak mantıklı işler yapmadıkları ve mantıklı düşünmedikleri yönüyle eleştirilmiştir. Bir başka fıkrada ise siyasetçinin fiziksel özelliğine yönelik bir eleştiride bulunulmuştur:

"Bir ANAP ve bir DYP'li seçmen tartışıyorlardı:

- *Bizim liderimiz Çiller sizinkinden daha zengindir.*
- *Hayır, Yılmaz kadar zengin olamaz.*

- *Neden?*
- *Bizim liderimiz sık sık cümlelerin arasına reklam alıyor da onun için…"* (Tan, 1999: 16).

Fıkranın mizahi unsuru son dönemin önemli siyasi simalarından olan Mesut Yılmaz'ın fiziksel bir özelliğine değinilerek yapılmıştır. Mesut Yılmaz, başbakanlık ve siyasi parti liderliği yaptığı dönemde, konuşmaları esnasında hitabetindeki eksiklik konusunda sıkça eleştirilmiştir. Hatta bu durum yukarıdaki fıkrayla mizahi bir boyut kazanmıştır. Bir başka fıkrada ise altıncı cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün siyasi kişiliği konusunda mizahi bir eleştiri yapılmıştır: *"Bir gün Çankaya Köşkü'nün bahçesinde hortum meydana gelmiş. Çöp kâğıtları havaya uçuşmuş. Bu kâğıtlardan biri açık pencereden Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün masasına düşmüş. O da, kararname sanıp imzalamış."* (Tan, 1999: 36). Fıkranın ortaya çıkış sebebi dönemin cumhurbaşkanı olan Fahri Korutürk'ün siyasi bakış açısıdır. Fahri Korutürk muhtıra ile cumhurbaşkanı olmuş, dönemin olaylarına pek de yorum getirememiş ve yönetimde pasif kalmıştır. Bu nedenle kendisinin önüne gelen her kararı düşünmeden onayladığı ima edilmiştir. Hatta Korutürk, bu hâlinden ötürü uzun süre *Çankaya Noteri* lakabıyla anılmıştır. Hakkında fıkra anlatılan bir diğer siyasetçi Ali Rıza Septioğlu'dur. Merhum Septioğlu'nun renkli kişiliği, hakkında çokça fıkra anlatılmasını sağlamış, bir nevi onu fıkra kahramanı hâline getirmiştir. Septioğlu'na bağlı olarak anlatılan fıkralarda siyasi konular ve yöneten-yönetilen ilişkisi en kibar şekliyle eleştirilmektedir.

"Septioğlu Meteoroloji Genel Müdürlüğündeki makamından çıkıp Kızılay'daki makamına gidecektir. Makam şoförü arabanın arka kapısını açıp bekleyince Septioğlu ön kapıya yönelir ve şoföre der ki:

- *Niye oğlum o gadar bağan olduğ yine mi arğaya oturacaz."* (Kayaokay, 2014: 175).

Fıkrada Septioğlu'nun protokol kurallarını bilmediği ya da bu kurallara uymadığı vurgulanarak, bu durum nükteli bir şekilde eleştirilmektedir. Septioğlu'na bağlı olarak anlatılan bir başka fıkrada ise Septioğlu kendisini eleştirmektedir:

"Lise mezunu bir hemşerimizi müdür yapmaya çalışan şıh bir gün onu da alarak müsteşara gider ve

- *Müsteşar efendi bu hemşerimi müdür edeceksin, der.*

Müsteşar lise mezunu olan hemşerimizi görünce:

- *Şıhım bu olmaz en az üniversite mezunu olacak ki olsun, demiş.*

Bunu duyan şıh:

- *Yahu ben ilkokul mezunuyum vekil oluyorum da bu adam lise mezunu müdür mü olamıyor, demiş."* (Kayaokay, 2014: 168-169).

Ali Rıza Septioğlu örgün eğitime devam etmemiş, ilkokulu dahi dışarıdan bitirmiştir. Fıkrada kendisine ait bu özelliği mizahi bir üslupla vurgulamaktan çekinmemiştir. Vermek istediği mesajı kendisi üzerinden vermiş ve aynı zamanda mevcut siyasi yapıdaki bu durumu eleştirmiştir. Malum olduğu üzere siyasette üst makamlara gelen kişilerin eğitim durumları pek de önemsenmemekte; fakat alt kademelerde çalışan kişiler için eğitim durumu başta olmak üzere çeşitli yeterlikler aranmaktadır. Fıkrada Septioğlu bu durumu açıkça eleştirmektedir. Bir başka fıkra ise söyledir:

"Septioğlu seçim için Palu'ya gider oy toplar. Vaatleri sıralamaya başlar.

- Palu'ya deniz yapacağım. Otel, hava alanı yapacağım.

Septioğlu seçimi kazanınca Palu'dan bir heyet meclise giderler.

- Şıhım siz meclis başkanı bile oldunuz. Hani deniz hani otel hani hava alanı nirde?

- Olım yapmadım mı Elazığ'da hava alanı var. Palu'dan gel bin get. Al sana Sivrice gölü var size yetmi mi. Palu'da murat çayı var benden ne deniz istisiz." (Kayaokay, 2014: 170).

Seçim vaatleri her siyasetçi için önem arz eden bir konudur. Kişinin siyasi istikbalini sağlamlaştırması, itibar kazanması ve gireceği seçimleri kazanabilmesi için mutlaka seçmenlerine çeşitli vaatler sunması gerekir. Bu vaatler kimi zaman gerçekçi ve uygulanabilir vaatler olurken kimi zaman da absürt ve komik vaatler olabilmektedir. Nitekim yukarıdaki fıkrada Septioğlu'nun seçim vaatlerinin bazılarının uygulanabilirliği mümkünken, Palu'ya deniz getirme projesi mümkün olmayan bir vaattir. Buna benzer seçim vaatleri farklı yerlerde, farklı siyasetçiler üzerinden de anlatılmaktadır. Burada eleştirilen konu siyasetçilerin seçim zamanlarında çeşitli vaatlerde bulunması, seçimden sonra ise vaatlerini unutmasıdır. Bu çalışmada yakın dönemin siyasi fıkralarıyla alakalı incelenen son fıkra ise şöyledir:

"İlkokulda öğretmen, okulun son sınıf öğrencilerine yazılı bir ödev vermiş:

- *Konusu da; 'İktidar, Muhalefet, Basın ve Millet nedir?' Çocuklardan biri akşam evde babasına sormuş, babası da anlatmış:*
- *Oğlum, İktidar benim, Millet annen, Muhalefet kundaktaki kardeşin, Basın ise sensin.*

Çocuk, gece yarısı kundaktaki kardeşinin viyaklamasıyla uyanmış, bakmış herkes uyuyor. Hemen annesine koşmuş.

- *Kalk, muhalefet altına yaptı, iktidar uyuyor, basın uyandı. Sen milletsin, kalk da temizle…"* (Tan, 1999: 23).

Yukarıdaki fıkra, herhangi bir siyasetçiye bağlı olarak anlatılmamakla birlikte yöneten yönetilen ilişkisinin günümüzde geldiği noktayı göstermesi açısından bir özet

niteliğindedir. Özellikle yakın dönem siyasetinde en fazla irdelenen konular, muhalefetin işini gereği gibi yapmadığı, iktidarın yönetme erkine sahip olmadığı, basının bunları her fırsatta dile getirmeye çalıştığı; ama onların da işlerini layıkıyla yapmadığı, milletin ise bütün bu durumlardan zarar gören kesim olduğu ve bütün faturayı milletin, yani yönetilenin ödediği şeklindedir. Nitekim gelinen nokta tam olarak böyledir. Bir başka fıkrada ise devlet memurları eleştirilmektedir:

"23 Nisan şenliklerinde yan yana gelen bir Fransız, bir İngiliz ve bir Türk çocuk konuşuyor.

Alain: Benim babam dünyanın en hızlı insanı.

Diğerleri: Yok ya!

Alain: Evet, Paris Lion seferini iki saatte gidiyor. Çünkü hızlı trenin makinisti.

John: Asıl benim babam dünyanın en hızlı insanı.

Diğerleri: Hadi canım!

John: Londra Newyork arasını üç saatte gider.

Diğerleri: Alçaktan at.

John: Babam concorde pilotu.

Bizim Ali ne desem diye düşünür.

Ali: Benim babam sizinkilerden de hızlı!

Diğerleri: Yok artık imkânsız, ne iş yapıyor baban?

Ali: Benim babam devlet memuru. Mesaisi saat beşte bitiyor ama o saat dörtte eve dönmüş oluyor." (Yücel Çetin, 2000: 738-739)

Fıkrada genel olarak devlet memurları için eleştiri konusu olan işten kaçma, mesaiye riayet etmeme durumları mizahi bir üslupla anlatılmaktadır. Fıkralarda sadece Cumhuriyet'ten önceki dönemde meydana gelen olaylar ya da uygulamalar değil, yakın tarihe dair olaylar ya da uygulamalar da eleştirilmektedir. Türk siyasi tarihinin yakın dönemine dair anlatılan bir fıkra şöyledir:

"Demokratik Patagonya havaalanında polis bagaj kontörlü yaparken sahibine bavulun içinde ne olduğunu sormuş.

Türk yolcu: Demokratik hayatımızın tarihi var.

Polis: Ne var, ne var?

Türk yolcu: Demokratik hayatımızın tarihi var.

Polis merakla bavulu açıp içine baktıktan sonra bağırmış: Ulan bunun içi hıyar dolu!

Yolcu: Yalan mı söylemişim?" (Yücel Çetin, 2000: 740)

Fıkrada Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme sürecinde yaşanan sıkıntılar eleştirilmektedir. Bu bağlamda asıl üzerinde durulan konu Cumhuriyet tarihindeki darbe ya da darbe girişimleridir. 1960 ve 1980 yıllarında gerçekleşen askerî darbeler Türk siyasi hayatında önemli dönüm noktaları olmuş ve demokrasiyi sekteye uğratmıştır.

Fıkrada bu durumlar mizahi bir şekilde anlatılmakta ve askerî yönetimler hicvedilmektedir. Bir başka fıkra ise şöyledir:

"Başkan Bush çalışanlara talimat vermiş:

- *Üzerinde resmim olan pul bastırdım, bundan böyle başkanlığın bütün mektuplarında bu pullar kullanılacak.*

Bir süre sonra görülmüş ki pullar zarfa bir türlü yapışmıyor. Başkan Bush küplere binmiş ve yetkilileri çağırıp sormuş:

- *Üstünde resmim olan pullar yapışmıyor, arkalarına zamk sürmediniz mi?*
- *Sürdük efendim, demiş yetkili ve eklemiş;*
- *Yapışmamasının nedeni, herkesin pulun arka yüzüne değil de ön yüzüne tükürmesi efendim."* (Öğüt Eker, 2009: 128).

Siyasi fıkralar güldürürken düşündüren, bunu yaparken de içeriği ve anlatımıyla belirli düzeyde eleştiri barındıran bir türdür. Bu fıkraların doğası gereği içinde eleştiri vardır; çünkü bir siyasi sistemin aksak işlemesi ya da bir siyasetçinin halkına baskı uygulaması, zulmetmesi, iyi yönetim sergilememesi, liyakat sahibi olmaması, rüşvet yemesi, israf etmesi, yalan söylemesi, makam hırsına düşmesi, halktan kopuk olması gibi olumsuz özellikler halk tarafından her daim eleştirilmektedir.

2.1.5.2. Yasaklar

Siyasi fıkralarda üzerinde durulan önemli konulardan biri yasaklar ve bunların uygulanma şekilleridir. Özellikle Bektaşî ve Bekri Mustafa fıkralarında, Osmanlı döneminde uygulanan içki ve tütün yasakları sıklıkla eleştirilmiştir. Bilindiği üzere içki, İslamiyet'te kesin hükümlerle haram kılınmıştır. Türkler de İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslami inanışla ters düşen gelenek ve alışkanlıklarını terk etmeye çalışmışlardır. Halk arasında durum böyleyken Türk devletleri de içki içilmesini kanunlarla ya da fermanlarla yasaklamışlardır. İslamiyet'i kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlılar zamanında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'de dahi içki yasağından ve bunun hükümdar eliyle takip edilmesinden bahsedilmektedir. Zaman içerisinde bu yasak diğer Türk devletlerinin hukuk kuralları içinde de yer almış ve Osmanlıya kadar uzanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de kuruluş aşamasından itibaren içki ve onun gibi sarhoşluk veren tüm içecekler kesin hükümlerle yasaklanmıştır ve bu yasağa uymayanların İslami usullere uygun şekilde cezalandırılacakları açıkça belirtilmiştir; fakat uygulamada kimi padişahlar titiz davranırken kimisi daha esnek davranmıştır. İslam hukukuna göre içki içenlerin 80 sopa cezası anlamına gelen *hadd-i şirb* denilen cezaya çarptırılacakları bildirilmiştir. Osmanlı padişahları içerisinde ilk

olarak Sultan II. Bayezid'in ferman yayınlayarak içki yasağını uygulamaya koyduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman, I. Ahmet, III. Selim ve II. Mahmud içki yasağını katı şekilde uygulamaya çalışmışlar; fakat buna rağmen meyhanelerin sayısı azalmamış ve içki içenler kendileri için uygun şartları bulmaya devam etmişlerdir. İçki yasağının en katı şekilde uygulanması IV. Murad döneminde olmuştur.

İçki yasağının en katı şekilde uygulandığı dönemlerde dahi gayrimüslim halkın yaşadığı Galata gibi yerlerde, bazı Müslümanların da kaçamak yaptığı meyhaneler bulunmaktadır. Bektaşîler de bu grubun içerisinde yer almışlardır. İçki yasağına bağlı anlatılan Bektaşî fıkralarında bu durum eleştirilerek zor şartlar altında içki içen, çoğu zaman yakalanan ve durumu mizahî bir hâle getirerek sıyrılmayı başaran Bektaşîler anlatılmaktadır:

"Karaağaçtaki Bektaşî tekkesi dervişlerinden birkaçı, nevalelerini alarak Kâğıthane'ye gidip köprüye yakın bir yere yerleşir, işrete başlarlar. Tam cümbüşlendikleri sırada Üçüncü Selim'in saltanat kayığı, pek yakından görünmesiyle ne yapacaklarını şaşırırlar ve içlerinden birinin ihtarı üzerine acele kalkıp birden namaza dururlar. Fakat işret takımını kaldırıp saklamağa vakit bulamadıklarından sürahiler, kadehler, meze takımları meydanda kalır.

Padişah, âheste giden kayıkta bunları seyre başlar. Bunlar da hiç kıyamı bozmazlar. Padişah bir müddet temaşadan sonra gülerek:

- *Bu ne acayip namaz; hiç rükûu, sücudu yok, çekinmesinler, zevklerinde olsunlar, diye kendilerine haber ve ihsan gönderir."* (Yıldırım, 1999: 126).

Osmanlı padişahları içerisinde içki yasağını en çok destekleyenlerden biri olan, şiiri ve müziği çok sevmesine rağmen döneminde tüm meyhaneleri kapattıran III. Selim'in bu fıkrada Bektaşîlerin hâline acıması ve sarhoş hâlde namaza durarak komik hâle düşen Bektaşîlere acıyarak eğlencelerine devam etmelerini söylemesi oldukça ilginç bir durumdur. Sultan II. Mahmud dönemine bağlı olarak anlatılan bir başka fıkra örneği de şöyledir:

"II. Sultan Mahmud devrinde bir Ramazan günü zaptiyeler bir Bektaşî babasını rakı içerken suçüstü yakalar. Padişaha götürürler. Bektaşî rakı şişesini saklayarak huzura çıkar. İkinci Mahmud:

- *Erenler, elini göster, der.*

Bektaşî sol elini gösterir. Ötekiyle şişeyi saklar.

- *Öteki elini de göster.*

Baba arka arkaya yürüyerek duvara gelip dayanır. Şişeyi duvarla sırtı arasında sıkıştırarak iki elini birden gösterir.

İkinci Mahmud bu sefer şu emri verir:

- *Şimdi öne doğru gel.*

Bektaşî dayanamayarak:

- *Halt etme Mahmud, bana şişeyi kırdıracaksın, der."* (Yıldırım, 1999: 171-172).

Sultan II. Mahmud'a bağlı anlatılan bu fıkranın da mizah yönü oldukça gelişkindir. Osmanlı İmparatorluğu'nda içki içen her kişi padişahın huzuruna çıkarılacak olsaydı, padişahın tüm devlet meselelerini bir kenara bırakıp bu konuyla ilgilenmesi gerekirdi. Ayrıca Bektaşî'nin padişahın huzurundayken kendisiyle bu şekilde nezaket dışı konuşabilmesi de ihtimal dâhilinde değildir. Bu yönleriyle baktığımızda yukarıdaki fıkranın tarihî gerçeklik payı yoktur; fakat mizahi yönden oldukça nüktedandır. Öte yandan padişahların içki içmediğine dair birçok tarihî kayıt vardır; fakat Sultan II. Mahmud'un içki içtiğini söyleyen Osmanlı tarihçileri de mevcuttur. Ayrıca diğer birçok padişah içki yasağını sert bir şekilde uygulatırken Sultan II. Mahmud bu yasağı daha yumuşak bir şekilde uygulatmıştır. Padişahın içkiyle alakalı Bektaşî'yi tahkikata aldığını anlatan bir başka fıkra ise şöyledir:

"İstanbul'un meşhur ayaklanmalarının birinde padişah sarayının etrafını saran halkın 'istemezük, istemezük' diye bağırmalarına hiçbir şeyden habersiz içkili Bektaşî de katılır, o da 'istemezük' diye bağırmağa başlar. Neyi istemediklerini anlamak maksadıyla halkın arasına katılan padişah soruşturma neticesinde sadrazamı istemediklerini anlar.

Bu arada padişah Bektaşî'yi de sorguya çeker. Hiçbir şeyden haberi olmayan baba erenler:

- *Ben meyhaneci Anastas'ı birkaç günden beri şaraba fazla su kattığı istemiyorum, deyince bu cevaptan hoşlanan padişahın ihsanına nâil olur."* (Yıldırım, 1999: 174).

Bektaşî fıkralarının en önemli özelliği yaşandığı dönemi, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve yıkılma dönemini, kendi mizahi üsluplarıyla yansıtmalarıdır. Yukarıdaki fıkrada da Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sıkça vuku bulan İstanbul isyanlarından bahsedilmektedir. Asayişin eskisi gibi sağlanamadığı, devlet otoritesinin eskisi gibi olmadığı bu dönemde sık sık isyanlar çıkmış ve bu isyanlar önceden olduğu gibi kolaylıkla bastırılamamıştır. Osmanlının son dönemlerinde yöneticiler de eskisi gibi liyakat sahibi olmadığı için, halk beğenmediği yöneticiler için rahatlıkla isyan etme cüretinde bulunmuştur. Bu yüzden onlarca devlet adamı sorgusuz sualsiz katledilmiş ya da görevlerinden azledilmiştir. Öte yandan fıkranın devamında isyandan haberi olmayan Bektaşî'nin meyhaneci Anastas'tan şikâyetçi olması da İstanbul'un o dönemdeki sosyal hayatından kesitler sunmaktadır;

çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da eğlence sektörü her daim var olmuştur. Kimi yasak dönemlerinde sekteye uğrasa da mütemadiyen devam etmiştir. İstanbul'da meyhaneler Müslüman mahallelerinde açılmamıştır. Çünkü Müslümanların meyhane açmaları ve işletmeleri yasaktır. Gayrimüslimlerin açtıkları bu meyhaneler onların yaşadığı mahallelerde olmuştur. Yukarıdaki fıkrada da Bektaşî'nin zikrettiği meyhaneci ismi olan *Anastas*, Müslüman ismi değildir. Dolayısıyla bu fıkra dönemin İstanbul'unun eğlence ve meyhane kültürü hakkında bilgi vermektedir ve bu fıkrada Bektaşî, kendi durumundan ötürü padişahın karşısında oldukça güç ve komik bir duruma düşmüştür. Bu fıkranın benzer bir örneği de şöyledir: *"Bektaşilerden biri, içkinin yasak olduğu devirde, bir şişe şarap almış. Cübbesinin altına saklamış giderken padişah rast gelmiş: 'Nedir o cübbenin altındaki?' diye sormuş. Bektaşî de 'Abdest suyu sultanım' demiş. Padişah 'Çıkar bakalım, şarap olmasın' deyince Bektaşî 'Padişah hürmetine şarap ol yâ mübarek' diyerek şişeyi çıkarır. Padişah bakar ki şarap. 'Şimdi de su yap bakalım' der. Bektaşî 'Ben bu kadarını yaptım. Nüfûz-ı padişahî büyüktür. Ötesini de siz yapınız sultanım' der."* (Yıldırım, 1999: 174).

Önceki fıkralarda olduğu gibi yukarıdaki fıkrada da içki yasağına uymayan Bektaşî'nin zor duruma düştüğü görülmektedir; çünkü Bektaşî yakalanmaması gereken kişiye, yasağı koyana, yani padişaha yakalanmıştır. Yasağı delen Bektaşî suçlu bir hâlde padişahın huzurunda durmaktadır. Eğer yakalanan ve padişahın huzurunda olan kişi bir Bektaşî olmasaydı, muhtemelen ciddi bir cezaya çarptırılırdı; fakat Bektaşî'nin kıvrak zekâsıyla verdiği cevaplar, durumu tersine çevirerek onun canını kurtarmıştır. Bu fıkrada dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, Bektaşî'nin sözde suyu şaraba çevirdikten sonra, şarabın tekrar suya çevrilmesi işlemini kendisinin yapamayacağını ve buna ancak padişahın gücünün yetebileceğini söylemesidir. Burada Bektaşî, kut anlayışına değinmiştir. Bu çalışmada daha önce de bahsedildiği gibi Türk tarihinin her döneminde hükümdara yönetme gücünün Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktadır. Bu anlayışta Türk hükümdarları Tanrı tarafından seçilmiş kudretli kişilerdir. Böyle olunca, Türk hükümdarı kimsenin çözemediği sorunları çözer, kimsenin yenemediği düşmanı yener, kimsenin başaramadığı işleri başarır. Nitekim Ricaut'un da dediği gibi: *"Padişahın sınırsız kudreti Türklerin imparatorluğunun en önemli dayanağıdır."* (Ricaut, 2004: 10).

Fıkrada Bektaşî'nin bahsettiği şekliyle kendisi ancak suyu şaraba çevirebilmiştir. Gücü daha fazlasına yetmemiştir. Buna gücü yeten ise iktidarının gücünü Tanrı'dan

alan Türk hükümdarıdır. Bektaşî'nin içki yasağının olduğu dönemde padişahla karşılaşmasını ve içine düştüğü durumu anlatan bir başka fıkra da şöyledir:

"İçkinin şiddetle memnu olduğu bir zamanda, gizli meyhanelerden birinde demlenen Bektaşî, salına salına giderken birden bire âşinâ bir çehre ile karşılaşmış. Hemen teklifsizce elini o çehre sahibinin omuzuna koyarak, sormağa başlamış.

- *İmanım, seni iyice gözüm ısırıyor. Acaba nerede gördüm, Fenerdeki Çardaklı meyhanede mi?*
- *Hayır.*
- *Öyleyse, Tavukpazarı'ndaki Küplü'de.*
- *Hayır.*
- *Eh, o halde, mutlaka Uzunodalar'da.*
- *Hayır.*
- *Allah Allah… Bâri söyle de meraktan kurtulayım.*
- *Herhalde sen beni selamlık ettiğin zaman görmüş olacaksın.*
  Bektaşî karşısındaki adamın padişah olduğunu anlamış. Artık söyleyecek söz bulamamış. Hemen oraya sırtüstü yatarak:
- *Ey ahali… Ben kalıbı değiştiriyorum, buyurun cenâze namazına, diye bağırmış."* (Yıldırım, 1999: 127-128).

Yukarıdaki fıkrada da içki yasağını çiğnediğini alenen belli eden Bektaşî'nin, bu durumu en son anlatması gereken insana, yani padişaha anlattığı görülmektedir. Bektaşî aldığı cevapla karşısındakinin padişah olduğunu anlayınca da durumu dramatik bir hâle getirmiştir. Bektaşî'nin zikrettiği yer isimleri gizli meyhanelerin bulunduğu yerlerdir. Padişahın da bu yerleri bilmeme ihtimali yoktur. Sultan IV. Murad gibi bazı padişahların bu gizli mekânlara tebdili kıyafetle gidip kimin ne yaptığını yerinde görmeleri ve içki içenleri cezalandırmaları vâkîdir. Bu fıkrada padişahın ismi zikredilmemiştir; fakat padişahlardan birinin tebdili kıyafetle denetim yaptığı anlaşılmaktadır. Yine fıkrada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, padişahın Bektaşî'ye kendisini selamlıkta görmüş olabileceğini söylemesidir. Selamlık, Osmanlı padişahlarının cuma namazına gidişleri ve dönüşleri sırasında yapılan törendir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Cuma namazı dinî açıdan olduğu gibi sosyal açıdan da önemli bir yere sahiptir. Padişahlar, at üstünde ve bir törenle büyük camilerden birine giderek Cuma namazlarını kılmışlardır. Özellikle Yavuz Sultan Selim Han döneminde halifeliğin Osmanlıya geçmesiyle bu konuya daha çok önem verilmiştir. Cuma namazının ve cuma hutbesinin eda edildiği camilerin tüm Müslümanlara açık olması, padişahın halkla yakından görüşmesine olanak vererek halkın sorunlarını ve isteklerini ona açıklamalarını sağlamıştır. Namazdan sonra padişahın önünde resmigeçitler

düzenlenmiş, halk da bu törenlere büyük bir ilgiyle icabet etmiştir. Selamlığın hangi camide yapılacağı önceden bilinmediği için halk sarayın önünde bekler ve padişah çıkınca onunla birlikte hareket eder. Halkın arasında *alkışçı* diye tabir edilen kişiler de bulunmaktadır. Bunlar padişaha dua eden, onu öven, ona ölümü hatırlatan, gurur ve kibre kapılmamasını tembihleyen kişilerdir.

Bektaşî fıkralarında olduğu gibi Bekri Mustafa fıkralarında da içki yasağı konusu gündeme getirilmektedir. Hatta Bekri Mustafa fıkralarının tamamına yakınının konusu içki yasağıdır. Bekri Mustafa'nın IV. Murad'ı içkiye alıştırmasına bağlı olarak anlatılan bir fıkra şöyledir:

"IV. Murad şarap içilmesini yasakladığı sıralarda bir gece gezerken Bekri Mustafa'ya rastlar. Bekri Mustafa sarhoştur ve şöyle demektedir:

- *Ben dilersem bütün İstanbul'u ve 'cariyeoğlu'nu satın alırım.*

Bu sözüyle bir cariyeden doğma olan padişahı kastetmektedir. IV. Murad, onu yakalatır; aklı başında olmadığı için Bekri'yle konuşup anlaşmak mümkün değildir. Padişah da merak eder ve Bekri'yi idam ettirmez; saraya gönderir. Ertesi sabah padişah, Bekri Mustafa'yı huzuruna çağırtır. Geceki sözlerini hatırlatır. Bekri Mustafa koynundan bir şişe çıkarır:

- *Bu öyle bir altın sudur ki dünyanın bütün hazinelerine üstündür. Bir dilenciyi cihangir; kudretsiz bir adamı İskender yapar. der ve bu sözlerin doğruluğuna yemin eder.*

Sultan Murad Bekri'nin bu şen ve korkusuz sözlerine şaşırır, ondan hoşlanır, şişeyi alarak boşaltır, beğenir. O günden sonra Bekri Mustafa, padişahın birinci derecede işret arkadaşları arasına katılır.

İstanbul'da taun salgını olduğu ve günde yüzlerce insanın öldüğü sırada IV. Murad:

- *Allah bu yaz kötülerin cezasını veriyor; bu kış da sıra iyilere gelecektir! diyerek Beyoğlu'nda bulunabilen en büyük kadehleri boşaltmakla meşguldür."* (Kaflı, 1943: 52-53).

Fıkralardan anlaşıldığı kadarıyla, Bekri Mustafa İstanbul'da yaşamış, Sultan IV. Murad'ın nedimliğini yapmıştır. Kimi zaman Sultan IV. Murad tarafından özel olarak görevlendirilerek Sivas'a, Bağdat'a ve Bursa'ya görevlendirilmiştir. Bekri Mustafa, siyasi bozulmaların, kaos ortamının ve isyanların yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı döneme bağlı olarak anlatılan fıkralarda, Bekri Mustafa'nın yasaklarla ve baskılarla mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Bu yasakların en önemlisi içki yasağıdır ki Bekri Mustafa fıkralarında bu konu geniş bir yer tutmaktadır. Bekri Mustafa içki yasağını her fırsatta delmiş ve bu sarhoşluğuyla meşhur olmuştur.

Bekri Mustafa, IV. Murad zamanında içki yasağının katı bir şekilde uygulandığı ve bu yasağa uymayanların cezalandırıldığı bir dönemde yaşamıştır (Boratav, 2013: 88). O, yaşadığı dönemde halkın sesini dile getiren bir temsilci olmuştur. Bu yönüyle bir fıkra kahramanı olmuştur. Yaşadığı dönemin en önemli yasağı olan içki yasağına hiç aldırış etmemiş, gece gündüz demeden sarhoş dolaşmıştır. Yasakların ve yasağı çiğneyenlerin cezalandırılmalarının bu kadar yoğun olduğu bir dönemde bu yasağı her seferinde delmesi, Bekri Mustafa fıkraların özünü oluşturmaktadır. Bekri Mustafa, fıkralarda içki içerken yakalandığı her seferde zekice bir çıkış yolu bularak kurtulmayı başarır. Tabii bu durumlar esnasında ortaya mizahi durumlar da çıkmaktadır. Bu durumun bir örneği şöyledir:

"Bekri Mustafa Ağa bir gün gizlice bir meyhanede içerken bostancıbaşı apansız içeri girer. Bostancıbaşının geldiğini gören Bekri Mustafa ise şişesini, kadehini aldığı gibi meyhanenin bahçesindeki havuzun içine girer. Bostancıbaşı işin fakına varır:

- *Bekri oradan çık! diye bağırır. Bekri, başını sudan çıkararak:*
- *Yok. Bana şimdi sen karışamazsın, kaptan paşa karışır. Cevabını verir."* (Emeksiz, 2010: 56-57).

Yukarıdaki fıkrada Bekri, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak amacıyla söyledikleriyle esasen Osmanlının devlet idaresinde çalışan kişilerin görev ve sorumluluklarına da değinmiştir.

Bostancılar, saray ve etrafının güvenliğini sağlayan, bekçilik ve zabıtalık işleriyle alakalı olan saray memurlarındandır. Bostancıbaşı ise bostancıların en büyük amiridir. Kaptan Paşa ise Osmanlılarda deniz kuvvetlerinin başı ve idarecisidir. Bostancıların görevi, payitahtın asayişini sağlamaktır. Bunun için haftada birkaç gün gece veya gündüz, şehrin muhtelif semtlerinde dolaşırlar. Bostancıların bu vazifesi kara cihetine münhasır iken, deniz tarafının inzibatı Kaptan Paşa'ya aittir (Pakalın, 1993: 239-240, 626).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hiyerarşik yapısını, yöneticilerin görev ve sorumluluk alanlarını iyi bilen Bekri Mustafa, bu fıkrada havuza atlayarak bostancıların görev ve yetki alanından çıkmayı ve dolayısıyla onlar tarafından cezalandırılma ihtimalini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bunu yaparken mizahi bir tavır ve hazırcevap söz konusudur. Esasen burada dönemin siyasi yapısıyla alakalı önemli ipuçları da verilmektedir. Bu fıkra, tarihî dönem itibariyle her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde sosyal ve siyasal açıdan birçok sorunun mevcut olduğu bir zamana denk gelse de, devlet görevlilerinin kurallara uymalarını ve herkesin

kendi görev ve sorumluluk alanı içerisinde hareket etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bir başka fıkrada da Bekri Mustafa içki yasağını delmesine rağmen aslında kuralları uygulamaya çalıştığını anlatmaktadır:

"İçkinin yasak olduğu günlerde, Bekri Mustafa ve iki arkadaşı tenha bir köşede demlenmektedirler. Padişah tebdili kıyafet ederek yasakların iyi uygulanıp uygulanmadığını görmek için İstanbul sokaklarında gezmektedir. Bekri ile arkadaşlarını ansızın yakalar. Bekri'ye sorar:

- *İçkinin yasak olduğunu bilmiyor musunuz?*

Bekri Mustafa bir kadeh daha yuvarlayarak cevap verir:

- *Biz yasağı bildiğimiz için, şarabı imha ediyoruz."* (Cimcoz, 2000: 211).

Bekri Mustafa, zeki ve hazırcevap bir insan olduğundan ötürü en sıkıntılı durumlara bile anında çözümler üretebilmektedir. Dönemin padişahı olan IV. Murad'ın içki yasağına bakışı ve bu konuda ne kadar katı olduğu bilinmektedir. Bekri Mustafa ise yukarıdaki fıkrada padişaha bizzat yakalanmasına rağmen söz oyunları yaparak konunun yönünü değiştirmektedir. Yasaklanmış olan içkiyi içerek imha etmektedir. Burada ironik bir durum söz konusudur. Padişahın yasağını bilen Bekri, bir yandan yasağa uyduğunu göstermeye çalışmakta; öte yandan da kendi arzularını yerine getirerek içki içmektedir. Tüm bunları yaparken de nüktedanlığına başvurarak ironik bir üslup kullanmaktadır. Bekri Mustafa'nın içki yasağıyla ilgili IV. Murad ile karşı karşıya gelmesi üzerine anlatılan bir başka fıkra ise şöyledir:

"Bekri Mustafa, Üsküdar İskelesi'nde kayıkçılık yaparken, bir gün Sultan Murad ile Sadrazam Bayram Paşa tebdil gelirler ve mahsus koca ayyaşın kayığına binerler. Sahilden bir hayli açılınca, kayıkçı rakı testisini dikip birkaç yudum içer. Sultan Murad:

- *Baba destiyi uzat, bir yudum da ben içeyim! der. Mustafa güler:*
- *Sen içemezsin oğul, içindeki su değil, rakı! der. Padişah:*
- *Niye içmeyelim? Deyince*
- *Tahammül edemezsin, belli mi olur, hem kendinizi hem beni yakarsınız! der. Beriki ısrar edince destiyi uzatır. Yol aladursunlar, desti elden ele dolaşır. Bir ara Sultan Murad:*
- *Baba, sen Padişah yasağından korkmaz mısın? diye sorar. Bekri Mustafa:*
- *Korkarım, amma Padişah beni burada nerden görecek? der. Padişah:*
- *Ya ben haber verirsem? deyince:*
- *Veremezsin, sen de içtin, kellelerimiz beraber düşer! cevabını verir. Bunun üzerine çakır keyif olan hükümdar:*
- *Ya ben padişah, bu adam da Sadrazam Bayram Paşa ise! deyince, Bekri Mustafa kürekleri bırakıp kahkahayı atar:*

- *Seni köftehor! Ben demedim mi tahammül edemezsin diye! Şunun şurasında iki yudum rakı içtiniz, biriniz padişah, biriniz vezir olmaya kalktınız!"* (Seratlı, 2004: 212).

Yukarıdaki fıkrada Sultan IV. Murad ve Sadrazam Bayram Paşa'nın, Bekri Mustafa'nın kayığına binerek boğazda yaptıkları gezinti anlatılmaktadır. Kayıkçılık, henüz köprülerin yapılmadığı dönemde, her kesimden insanın Asya ile Avrupa arasında geçişlerini sağlamak ya da sadece gezinti yapmak maksadıyla kullandıkları en önemli ulaşım yöntemi olmuştur. Dönemin İstanbul'unda çeşitli iskeleler ve bu iskelelerde çalışan birçok kayık bulunmaktadır. Bu kayıklar içerisinde en ihtişamlısı, en hızlısı ve en sağlamı sultan kayığıdır (Orhonlu, 1966: 109-112). Sultan IV. Murad ve sadrazamı, tebdili kıyafet gelerek sultan kayığını kullanmamışlar; Bekri Mustafa'nın kayığına mahsus binmişlerdir. Diğer bazı fıkralarda geçtiği gibi bu fıkradan hareketle de Sultan IV. Murad'ın Bekri Mustafa'yı tanıdığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın mahsus ya da bilerek Bekri Mustafa'nın kayığına binmesi ve Bekri'nin içtiği rakıdan içmesi Sultan Murad'ın, Bekri Mustafa ile birlikte içki sohbetleri yaptığı fikrini akla getirmektedir; fakat gerçekte durum böyle değildir. *"Osmanlı padişahları, aileleri dâhil, hiç kimseyle beraber yemek yemezlerdi. Hatta buna dair Fatih kanunnamesinde hüküm bile vardır. Sultan Abdülhamid'in son senesine kadar da bu gelenek devam etti. Öyleyse padişahları içki içerken kimsenin görmesi mümkün değildir. Mamafih içmiş olabilirler. Peygamberler dışında hiç kimse masum sayılmaz. Herkes hata yapabilir, günah işleyebilir. Ama görmeden ve iyice bilmeden bir kimse hakkında hüküm de verilemez. Amansız içki ve tütün yasağıyla meşhur Sultan IV. Murad da içki içmediği halde, müptela olduğu gut hastalığının ağrılarını hafifletebilmek için hekimbaşı tarafından verilen afyon hülâsalarını (morfin) alırdı. Bu da kendisinde halsizlik ve uyuşukluk yapardı. Sendeleyerek yürüdüğünü birkaç defa görenler padişahın içki içtiğine hükmetmekten çekinmemiştir. Babası gibi Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdai'ye bağlıydı. Selden yıkılmış olan Kâbe-i Muazzama'nın bugünkü binasını yaptırmış; Karaköy Arap Câmiini harap bir bina iken şimdiki hâle getirmiştir."* (Ekinci, 2014: 199).

Sultan IV. Murad, yaşadığı dönemde içki içmiş ya da içmemiş olabilir. Bu durumun günümüz şartlarında tartışılmasının pek bir önemi yoktur; fakat gerçek olan şudur ki, içki yasağını çok şiddetli bir şekilde uygulamıştır. Öbür yandan fıkralardan anlaşıldığı şekliyle Bekri Mustafa nükteli ve hazırcevap hâli sayesinde her seferinde padişahın yüzünü güldürmüş, şiddetle uygulanan bu yasaktan ceza almayıp her

seferinde kurtulmayı başarmıştır. Bu durumun bir örneği de aşağıdaki fıkrada görülmektedir:

"Sultan Murad tebdili kıyafet dolaşırken Bekri Mustafa'nın demlendiği yere geldi. O da oturup sohbete ve onlarla beraber içmeye başladı. Bekri bir ara yeni gelene sordu:

- *Hoş geldin Ağa, adını bağışlar mısın?*
- *Hoş bulduk! Adım Murad, ya senin adın ne?*
- *Bana adıyla sanıyla Bekri Mustafa derler! Sana kim derler?*
- *Bana da Sultan Murad derler! deyince Bekri'nin ağzından gayri ihtiyari şu sözler döküldü:*
- *Buyurun cenaze namazına!*

Padişah bu samimi davranış ve nükteli sözler üzerine gülmeye başlayıp Bekri'yi affetti." (Seratlı, 2004: 197).

Yukarıdaki fıkranın bir benzeri Bektaşî fıkralarında da yer alır. O fıkrada da tebdili kıyafet gelen Padişah Bektaşî ile birlikte içki içmiş, tanışmaları neticesinde karşısındakinin Padişah olduğunu anlayan Bektaşî benzer şekilde yanıt vermiştir. Bu fıkrada da dönemin İstanbul'unda içki yasağından ötürü insanların gizli saklı yerlerde içki içtiğini, yasağı deldiğini ve padişahın tebdili kıyafet gezerek denetimler yaptığı görülmektedir. Bekri Mustafa'nın içki yasağıyla ilgili karşı karşıya geldiği, yakalandığı tek kişi Sultan IV. Murad değildir. İçki içerken yeniçeri ağalarına yakalandığı fıkralar da mevcuttur:

"Bekri Mustafa, nüdema-yi şehriyari sırasına geçmezden evvel bir akşam sarhoş olarak tutulup karakola götürülmüş. O sıralarda işret etmek şiddetli memnu olup sarhoş olanlara yirmişer değnek darp edilmek adet imiş. Ertesi günü sabah olunca Bekri Mustafa'yı sarhoş olarak derdest edilen bir hayli eşhas ile yeniçeri ağasının huzuruna çıkarmışlar. Ağa birer birer sormaya başlamış:

- *Sen kimsin?*
- *Efendim ben yeniçeriyim.*
- *Ben de yeniçeri ağasıyım dövün keratayı. Diğer birine geçmiş:*
- *Sen nesin?*
- *Bendeniz kalyoncuyum.*
- *Ben de kaptan paşayım dövün keratayı. Diğer birine:*
- *Sen nesin?*
- *Bendeniz sipahiyim.*
- *Ben de sipahi zabitiyim dövün keratayı. Diğer birine:*
- *Sen nesin?*
- *Bendeniz çulhacıyım.*
- *Ben de esnaf kâhyasıyım dövün keratayı.*

diyerek cümlesini dövdürdüğünü gören Bekri Mustafa sıra kendisine geldiğinde Ağa:

- *Sen kimsin? diye sorunca:*
- *Bendeniz Balata Yahudi Havrası hademesiyim. cevabını vermiş ve ağa bundaki nükteyi anlayıp kahkaha ile gülerek dayaktan af ve ıtlak etmiştir."* (Emeksiz, 2010: 162-163).

Yukarıdaki fıkrada da Bekri Mustafa'nın nükteli sözler söyleyerek kendisine verilecek cezadan kurtulduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki siyasi, adli ve iktisadi düzenine de değinilmiştir. Yeniçeri ağası kendisine getirilen sarhoşları cezalandırırken bu kişilerin mesleklerini sormuş ve verilen her bir cevaba bir kıdem daha ekleyerek kendisini cezayı vermeye muktedir göstermiştir. Bunu yaparken karşısındakileri aşağılamaya çalışmıştır. Kara kuvveti demek olan yeniçerinin üstünde yeniçeri ağası, deniz kuvveti demek olan kalyoncuların başında kaptan paşa, atlı asker demek olan sipahinin başında sipahi zabiti, bez oymacısı demek olan çulhacının başında ahilik teşkilatı yetkilisi olarak esnaf kâhyası vardır. Yeniçeri ağası kendini bu kişilerin amiri olarak göstermiştir; fakat Bekri Mustafa'nın verdiği cevaba bu şekilde yanıt verememiştir. Çünkü Bekri Mustafa'nın söylediği işe amir olabilmek için ya talmud ya da hahambaşı olması gerekir. Yeniçeri ağası Müslüman olduğu için, kendini gayrimüslim bir din adamı yerine koymak istememiş, Bekri Mustafa'nın bunu bilerek yaptığını anlamış ve bu duruma gülerek Bekri Mustafa'yı affetmiştir. Öbür yandan fıkranın başında bahsedildiği şekliyle, Osmanlıda içki içmenin cezasının yirmi değnekle cezalandırılma olduğu anlaşılmaktadır. *Hadd-i Şirb* adı verilen bu ceza, kaynağını İslam Hukuku'ndan almaktadır. Bekri Mustafa'nın içki içerken yeniçeri ağasına yakalanmasını konu alan bir başka fıkra örneği de şu şekildedir:

"Yeniçeri ağalarından Kara Hasanzade, Bekri Mustafa'ya ait şu hatırasını nakleder:

- *Bir gün Kumkapı'da bir meyhane bastım. İçindekilerin bazıları tutuldu, bir kısmı da kaçtı. Maiyetimdeki yeniçeriler köşe bucak araştırmalar yaparlarken bir de baktım ki, meyhanenin damındaki bacada Bekri Mustafa'nın başı görünüyor. Ben de at üzerinde olduğum için Bekri'nin bu hali gözümden kaçmamıştı. Bekri Mustafa, kendini gördüğümü anlayınca parmağını dudaklarına götürdü ve bana sus, sesini çıkarma gibisinden işaretler yapmaya başladı. Böyle bir araştırmayı tasarlayan ben olduğumu bildiği halde hiç aldırmadan gayet sakin bir tavırla bana bu işareti yapması pek hoşuma gitti. Bu zarif arzı dehalet karşısında sükût ettim, hayvanı sürüp oradan uzaklaştım."* (Erksan, 1947: 8).

Yukarıdaki fıkra, tarihî gerçekliği olması yönüyle oldukça önemlidir. Bekri Mustafa'nın ironik ve mizahi tavrına, fıkrayı nakleden Kara Hasanzade bizzat şahit olmuştur. İçki yasağını anlatan bir başka fıkrada ise Bekri Mustafa mizahi yönünü kadıya göstermektedir:

"Bir gün Bekri Mustafa'yı sarhoş halde yakalayıp kadı efendinin huzuruna götürürler. Kadı hiddetle der ki:

- *Ayıp değil mi sana. Bu yaşa, şu boya gelmişsin hâlâ şu mundarı bırakamamışsın?*
- *İyi amma efendi hazretleri benim o mundarı temiz bir yere gönderdiğim yok ki!*
- *Yalan söylüyorsun. Bak üstüne başına dökmüşsün.*
- *Hakkınız var kadı efendi. Kopası ellerim titriyor, yoksa bir katresini bile ziyan etmek istemem.*
- *Peki, haram olduğunu da bilmiyor musun?*
- *İyi amma efendi hazretleri, sizin arkanızdaki ibrişim kaftan helal midir sanki?*
- *Tabii helaldir, çünkü içine pamuk katılmıştır.*
- *Bize de meyhaneciler safi şarap vermezler, yarı yarıya su katarlar da öyle verirler. Şu halde şarap da helaldir."* (Erksan, 1947: 5).

Yukarıdaki fıkrada, Osmanlının kuruluşundan çöküşüne kadar adaleti tesis etmekle görevli olan kadılık makamının o dönemki hâline değinilmiştir. Fıkrada sarhoş yakalanıp kadının huzuruna çıkarılan Bekri Mustafa'nın, kendisini azarlayan ve cezalandırmak isteyen kadıya eleştirel ve bir o kadar da mizahi cevaplar verdiği görülmektedir. Kadı, içkinin haram olduğundan bahsetmektedir. Bekri Mustafa ise kadı'nın yaşantısının haram olduğunu belirtmektedir; çünkü kadı *ibrişim kaftan* giymiştir. İbrişim kaftan, Osmanlı döneminde padişahın, üst düzey devlet adamlarının giydiği, ipekten yapılan bir çeşit giysidir. İpek ise Hz. Muhammed'in hadisiyle erkeğe haram kılınmıştır. Bekri Mustafa, kendisini azarlayan kadıya bu şekilde bir cevap vererek içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu fıkra, 17. yüzyıl Osmanlısının bozulmakta olan devlet idaresinin de bir resmidir. İşi İslam hukuku çerçevesinde adaleti temin ve tesis etmek olan kadı, lüks bir hayat içinde yaşamaktadır ve bu durum Bekri Mustafa tarafından eleştirilmektedir. Bu konuyla ilgili Esma Şimşek şöyle demektedir: *"Aldıkları karar ve davranışlarla doğruluk ilkesinden ayrılmamaları gereken kadıların yanı sıra, zaman zaman çeşitli sebeplere bağlı olarak olması gerekenin tersine karar alanlar da çıkmıştır. Hiç şüphesiz böylesine önemli bir görevi üstlenen kadılara yanlış ve hatalı kararlar yakıştırılmamış, onların küçücük hataları, sosyal hayatta olduğu gibi edebiyatımızda da eleştiri konusu*

olmuştur." (Şimşek, 2018: 28). Bekri Mustafa, zeki ve hazırcevap olduğu gibi, aynı zamanda açık sözlü biridir. Onun sarhoşluğu kendinedir, sadece kendine zarar verir. Öbür yandan dürüst bir kişidir. Haksızlıklara müdahale eder. Bu fıkradaki eleştiri bir sarhoş gözüyle yapılmıştır. İçki yasağına karşı olanların, bu durumu büyük günah görenlerin, aslında kendilerinin farkında olarak ya da olmadan başka büyük günahların içerisinde olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bekri Mustafa yukarıdaki fıkraların çoğunda içki yasağıyla mücadele etmiş, yasağı her seferinde delip çok kez yakalanmış; fakat her seferinde kurtulmayı başarmıştır. Bu sebeple çoğu zaman tebdili kıyafet dolaşan Sultan IV. Murad ile karşı karşıya gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın uğraştığı yasaklardan biri de tütün yasağıdır. Aşağıdaki fıkrada Sultan IV. Murad zamanında tütün yasağını delen bir Bektaşî babasının, Padişahın bizzat kendisine yakalanışı anlatılmaktadır:

"Dördüncü Murad tütün içmeği yasak etmişti. Sokaklarda münâdiler dolaşıyor, tütün içenlerin öldürüleceğini 'şürb-ü dühan edenler siyaset olunur' sözleriyle herkese ilan ediyordu.

Dördüncü Murad bununla da kalmıyor, geceleri tebdil gezip İstanbul'un en ücrâ köşelerine kadar yokluyordu. Bir gece derviş kılığına girerek Edirnekapı semtine uzanmıştı. Gezip dururken bir kıyıda bacasından harıl harıl duman çıkan salaş bir kahve gördü. Merak edip içeriye girdi. Kahveciye selam verip oturdu.

Burada başka kimse olmadığını görünce büsbütün merak etti. İhtiyar kahveci tütün içip içmediğini sorunca içtiğini söyledi. Bunun üzerine kahveci onu gizli bir merdivenden bodruma indirdi. Burada gizlice tütün içiliyordu. Köşede bir Bektaşî dervişi oturmuş çubuk içiyordu. Bektaşî ile Dördüncü Murad arasına şu kısa görüşme oldu:

- *Evlat, nereden teşrif?*
- *Topkapıdan.*
- *Topkapıdan mı ism-i şerif?*
- *Murad*
- *Murad mı dedin? Şöyle böyle Murad mı, yoksa kuyruğunda hanlığı manlığı da mı var?*
- *Eh, eyvallah bulunur.*

Bektaşî karşısındaki derviş kılıklı adamın Sultan Murad'ın kendisi olduğunu anlayınca ayağa kalkar:

- *Eh canlar gassala zahmet olmasın, ben cenazemi yıkamağa gidiyorum."* (Yıldırım, 1999: 160-161).

Osmanlıya tütünün gelmesi ve yasaklanması 17. yüzyıla rastlamaktadır. 17. yüzyılın başında Sultan I. Ahmed Han, halkın tütün işiyle meşgul olup aslî işlerini ötelemesine sebep olan *tabaga*nın ekilmesini, içilmesini ve satılmasını yasaklamıştır.

Yayımladığı fermanlarda tütünü içmeye devam edenlerin, tütünü içtikleri çubukların burunlarına sokulup dolaştırılmaları suretiyle cezalandırılmaları emredilmiştir. Bu yasak Sultan IV. Murad Han döneminde arttırılarak uygulanmıştır; çünkü Sultan IV. Murad Han döneminde İstanbul'da tütün içilmesinden kaynaklı meydana gelen bir yangın sonrasında, binlerce evin yandığı, on binlerce insanın evsiz kaldığı bilinmektedir. Bunun neticesinde Sultan IV. Murad Han'ın tebdili kıyafetle gezintilere çıkarak tütün içenleri tespit ederek onları cezalandırdığı ve bu cihetle nice insanın katledildiği söylenmektedir. Ayrıca fıkrada geçen *şürb-ü dühan*, duman içmek manasındadır. Duman içenlerin siyaset olunacağı, yani padişahın takdiriyle sorgusuz sualsiz şekilde, ölüm cezasıyla cezalandırılacakları belirtilmektedir. *"İstanbul'da çıkan büyük yangın (Eylül 1633), kahvehaneler hakkındaki olumsuz yaklaşımların gerekçelerine haklılık kazandırmış, fitne ortamının ortadan kaldırılması düşüncesiyle kahvehaneler yasaklanmıştır. Bu yasaklamada Şeyh Kadızâde Efendi'nin, Sultan'a, İstanbul'daki yangına meyhanelerdeki ve kahvehanelerdeki tütün içicilerinin neden olduğu yönündeki telkini belirleyici olmuştur. Aslında söz konusu yangın tütün içicileri tarafından çıkarılmış olmayıp, Cibali Kapısı dışındaki bir kalafatçı tarafından kazara çıkartılmıştı. Fakat IV. Murad zamanında tütün içilmesi o kadar şiddetle cezalandırılmıştır ki, bu durum sosyal endişelerden çok siyasi boyutunda, halkın sindirilmesi yoluyla otorite tesisi çabası olarak görülmüştür."* (Akça, 2010: 164).

Görüldüğü gibi Bektaşî ve Bekri Mustafa fıkralarında Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan içki ve tütün yasakları sıklıkla eleştirilmektedir. İslami inanışta da hoş karşılanmayan içki ve tütün kullanımı, kimi padişahlar tarafından ciddi sorun olarak görülüp üzerinde durulmuştur. Osmanlı döneminin duraklama ve gerileme dönemlerinin işlendiği bu fıkralarda şikâyet edilen durum sadece içki ve tütün yasağı değil, aynı zamanda içinde bulunulan kaotik ortamdır. Fıkraların çoğunda bu yasakların her fırsatta delindiğinin gösterilmesiyle, aslında kaybolan Osmanlı otoritesine vurgu yapılmaktadır.

2.1.5.3. Korku

Siyasi fıkralarda üzerinde durulan konulardan biri de fıkra kahramanlarının ya da kahramanların etrafındaki insanların bazı siyasi konulardan ya da siyasetçilerden korkmasıdır. Literatürde bu konuyla alakalı *politikofobi* terimi geçmektedir. Politikofobi, adından da anlaşılacağı üzere politikacılardan ya da politikalardan

korkmaktır. Politikofobi, yönetenlerin olduğu yerde yönetime dair beklentisi olmayan yönetilenlerin karşı karşıya kaldığı rahatsızlık, korku ya da ileri bir aşaması olarak nefret duygusu hissetmeleridir. İlkel medeniyetlerde yönetilenler, yöneticilerin kendilerine belirlediği sınırlar içerisinde kalmış ve yönetime dair olumlu ya da olumsuz bir düşünce içerisine girememişlerdir. Türk kültüründe ise halk, siyasete her daim müdahil olmuştur. Bu durum çeşitli şekillerde yansımış, siyasetçilerin yönetim erkini ellerinde bulundurma durumlarından ötürü kimi zaman halk da korku ya da paniğe sebep olmuştur. Bu konu fıkralarda da kendini göstermektedir. Kimi zaman fıkra kahramanlarının yöneticilerden ve yöneticilerin aldığı kararlardan korktuğunu görmekteyiz. Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan *Fil* fıkrası bu konuya güzel bir örnektir:

"Timur, Akşehirlilere bakmaları için bir erkek fil gönderir. Fakat fil her tarafı talan edip ne varsa yemektedir. Bu durum karşısında çok zorlanan halk, Nasreddin Hoca'yı da alarak Timur'a şikâyet için yola çıkarlar. Timur'a vardıklarında arkasına dönüp bakan Hoca, Timur'un korkusuyla halktan hiç kimsenin kalmadığını görür. Bunun üzerine niyetini değiştirerek:

- *Sultanım, devletlüm, hemşehrilerim sizin erkek filden o kadar memnunlar ki, bize bu tek fil yetmiyor, ne olur bir de onun dişisini göndersin diyorlar, der.*

Bu sözlere çok sevinen Timur, Hoca'nın köyüne bir de dişi fil gönderilmesini buyurur. Bunun üzerine köye dönen Hoca'ya halk Timur'un fili ne zaman alacağını sorar. Hoca gülümseyerek:

- *Ne geri alması, Timur hizmetlerinizden o kadar memnun kalmış ki, filin dişisini de gönderiyor, der."* (Sakaoğlu-Alptekin, 2014: 242).

Timur'un karşısına çıkmaya cesaret edemeyen halk, Nasreddin Hoca'nın desteğini alır; fakat Hoca'yı yalnız bırakırlar. Hoca da bunun karşısında halkına bir sürpriz yapar. Hoca burada korkak, sözünün eri olmayan, iktidarın dalkavukluğunu yapan halkı cezalandırmıştır. Kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için her yolu meşru sayan ikiyüzlü sınıf mizahi bir yolla eleştirilmiştir. Bu fıkrada siyasi yönden verilmek istenen bir mesaj daha vardır. Bu da yöneticilerin hadiseler hakkında yüzeysel olarak bilgi sahibi olmaları ve halktan kopuk yaşamalarıdır. Yöneticiler çoğu zaman olayları yüzeysel algılar ve yerinde tahlil edemez. Bu durumun gerekçesi ise halkın yöneticilerden çekinmeleri sebebiyle her durumu olduğu gibi yöneticilerine aktaramamalarıdır. Yöneten-yönetilen ilişkisi açısından bu konu her daim sorun olmaktadır. Timur, kendisinin gönderdiği filden ötürü halkın çok mutlu olduğunu zanneder. Hâlbuki durumun aslı bu şekilde değildir. Halk file bakarken çok zorlanır ve

bu durum onları çileden çıkarır; fakat işin aslını Timur'a söylemek ya da Timur'un memnuniyetsizliğini görmek halkı korkutmaktadır. Nasreddin Hoca'nın ve halkın Timur'dan korktuğunu gösteren başka fıkra örnekleri de mevcuttur.

Biz Ağlamayalım da Kimler Ağlasın adlı fıkrada, aynaya bakıp ayağının topallığını, yüzünün çirkinliğini gören ve bu durumuna çok üzülüp ağlayan Timur'a Nasreddin Hoca da eşlik eder ve O da ağlamaya başlar. Timur, Hoca'ya neden ağladığını sorduğunda: *"Devletlüm, sen bir defa aynaya baktın bu kadar ağladın, oysa biz günün her saatinde bu yüzü görüyoruz, biz ağlamayalım da kimler ağlasın, der."* (Sakaoğlu-Alptekin, 2014: 243).

Başka bir fıkrada Nasreddin Hoca ile Timur sohbet ederken konu Abbasi halifelerinin adlarına gelir. *Muvaffak Billâh, Müvekkil Alellah, Mutasım Billâh* gibi isimleri gören Timur, kendisi de bir Abbasi halifesi olsaydı isminin ne olacağını Hoca'ya sorar. Hoca da hiç şüphesiz ki adının *Neuzibillâh* (Allah'a sığınırız) olacağını söyler (Sakaoğlu-Alptekin, 2014: 244). Bu fıkranın bir benzeri İncili Çavuş'a bağlı olarak anlatılır:

"Bir gün II. Selim, İncili'yi çağırır, ona:

- *İncili, der, eski halifeler zamanında bir âdet vardır. Halifelere müteassim billah, mustekini billah vesaire gibi unvanlar takarlardı. Eğer bu âdet hâlâ devam etmiş olsaydı, bana ne denirdi acaba?*

İncili Çavuş, II. Selim'i; II. Selim de İncili'yi pek sevmez. Bu sevmemezlik, II. Selim'in şehzadeliği zamanında başlamıştır. İncili, eline geçen bu fırsatı kaçırmaz:

- *Efendimiz, eğer size de Billahlı bir unvan takmak icap etseydi; Neuzübillah derlerdi.*

II. Selim, bu güzel cevap üzerine çok kızsa da hiddetini İncili'ye belli etmemeyi başarır." (Sanerk 1943: 28).

Yukarıdaki fıkrada İncili Çavuş, Sultan II. Selim'in kendisine dair bir halife lakabı sorması üzerine *Neuzübillah* diyerek kendisinin korkulacak bir insan olduğunu ve kendisinden Allah'a sığınılması gerektiğini vurgulamıştır. Hâlbuki Sultan II. Selim, babası Sultan Süleyman Han ve dedesi Sultan Selim Han kadar başarılı işler yapamamış olsa da, kendi döneminde iyi bir yönetim sergilemiştir. Burada İncili'nin bu şekilde bir cevap vermesinin gerekçesi yine fıkrada anlatılmaktadır. Çünkü fıkrada Sultan II. Selim'in İncili'yi, İncili'nin de Sultan II. Selim'i pek sevmediği belirtilmiştir. Yani bu fıkradan anlaşılacağı üzere İncili Çavuş'un Sultan'a böyle bir cevap vermesinin arkasında, Sultan II. Selim'i sevmediği ve kendisinden korktuğu gerçeği yatmaktadır.

Er Kişi Niyetine Cenaze Namazına adlı fıkrada, camide vaaz verdiği insanlara, Anadolu'yu istila eden ve halka türlü işkenceler eden Moğollara diğer dünyada korkunç cezalar verileceğini söyleyen Hoca'ya, anlattıklarının doğru olmadığını söyleyen bir derviş, kendisinin Maveraünnehir'den geldiğini ve adının da Timur olduğunu söyler. Bunun üzerine Nasreddin Hoca, cemaate dönerek *Ey cemaat-i Müslimin buyurun er kişi niyetine cenaze namazına*, der (Sakaoğlu-Alptekin, 2014: 243). Nasreddin Hoca, bu fıkrada da hazırcevaplığını konuşturmuştur; fakat bu fıkraların diğerlerinden farkı, korkuyla karışık yenilmişlik duygusunun ağır basmasıdır. Timur'un zulmü, baskısı ve insanların karşısına her an her yerde çıkabileceği korkusu mizahi bir dille anlatılmıştır. Bektaşî fıkralarında da benzer durum hâkimdir. Bektaşî babaları dönemin siyasal iktidarından ve yöneticilerden korkmalarına rağmen onları amansızca eleştirmektedir.

"Yeniçeri Ocağının 1826'da kapatılmasıyla birlikte Bektaşî tarikatları da kapatılmıştır. Bektaşî fıkralarında bu dönemin izlerine rastlamak mümkündür. Bu dönemde Bektaşîler, Sultan II. Mahmud'u düşman belleyerek, fıkralarında ona karşı oldukça sert göndermelerde bulunmuşlardır. Bu fıkralardan birisi şöyledir:

II. Mahmud bir gün bir Bektaşî tekkesini bastırır. İçeridekilerden hepsi sağa sola kaçar. Yalnız ihtiyar bir Bektaşî kaçamayarak ortada kalır. II. Mahmud babaya sorar:

- *Baba, canlar nerede?*

Baba hemen cevap verir:

- *Şevketlü Sultanım, seni görünce ortalıkta can mı kalır?"* (Yıldırım, 1999: 248).

II. Mahmud dönemini anlatan bir başka fıkrada, Bektaşîlerin eleştiriden çekinmediklerini; fakat aynı zamanda sultandan ne denli korktukları da görülmektedir:

"Yeniçeri Ocağı kaldırılıp Bektaşi tekkeleri de kapatıldıktan sonra Bektaşî dervişlerinin her biri bir tarafa kaçıp saklanmışlardı. Padişah bir gün Bahçekapı'da korkmadan, çekinmeden dolaşan bir Bektaşi görünce hayret eder ve yanına gelir:

- *Baba sizinkilerden her biri bir tarafa savuştu. Sen burada, yalnız başına ne geziyorsun?*

diye sorunca Bektaşî hiç tereddüt etmeden şöyle der:

- *Sultanım beni damızlık bıraktılar.*

Bu hazırcevaplıktan pek memnun kalan hükümdar, babaya hiçbir şey yapmadan yanından ayrılır." (Yıldırım, 1999: 247).

Bektaşî tipi, Osmanlı döneminin siyasal ve sosyal hayatına dair pek çok halk anlatısının günümüze ulaşmasına yardımcı olmuştur. II. Mahmud döneminin siyasi gelişmeleriyle birlikte, IV. Murad dönemi de Bektaşî fıkralarına kaynaklık etmektedir. Bektaşî fıkralarının geliştiği ortam düşünüldüğünde dönemin siyasi durumu, iktidar

anlayışı ve yönetim mekanizması, Bektaşî tipinin iktidar algısında gizlidir. Bektaşîlik anlayışının ve dolayısıyla Bektaşî fıkralarının geliştiği dönemde, günümüzün modern devlet anlayışından farklı olarak kişi ya da zümrelerin söz sahibi olduğu mutlak monarşi sistemi mevcuttur. Bu sistemde halkı üzerinde hâkim sıfatlı kişi ve kişiler güçlerini tanrısallığa bağlamaktadır. Bektaşîlik ise dinî inançlarına bağlı olmanın yanında salt dogmatik yapılara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Haksızlığı ve adaletsizliği hiçbir zaman kabul etmemiştir. Kaderci bir anlayışı benimsememiştir. Din olgusuna şekli yönüyle yaklaşanlara karşı çıkmıştır ve bütün bunlar Bektaşî'nin sitemini oluşturmaktadır. Bektaşî bu sitemini yaparken yalana ve hileye başvurmamaktadır. Nitekim yukarıdaki fıkrada Bektaşî, devrin Osmanlı hükümdarından korkmasına rağmen, kendisine nükteli bir cevap verir. Bunu yaparken de insanların dikkatini doğruluğa ve dürüstlüğe yönlendirmeye çalışmaktadır. Bektaşî fıkralarının genelinde Osmanlının son dönemlerindeki gerileme ve devamında yıkılış sürecinin sebeplerine değinilerek insanların tarihî gerçekliği görmeleri ve bu durumdan ders çıkarmaları amaçlanmaktadır.

2.1.5.4. Diplomasi

Diplomasi, lügatte birkaç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri de: *"Yabancı bir ülkede ya da uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme eylemi ve sanatı"* (Türkçe Sözlük, 2011: 674) şeklinde geçmektedir. Dil, din, etnik köken ve kültürel yönden birbirinden farklı toplumlar arasında ilişki kurabilmek diplomasi yoluyla mümkündür. İlk teşkilatlı devletlerden günümüze kadar diplomasi ve diplomatik ilişkiler hep ön planda olmuştur. Her dönemde insanların kaderi, devletler arasında diplomatik yöntemlerle gerçekleştirilen ilişkilerin neticesinde ortaya çıkan siyasi, askerî ve ekonomik durumlara bağlı olmuştur. İşte bu nedenle uluslararası ilişkilerde diplomatik yöntemler oldukça önemli bir konuma sahiptir.

İlk teşkilatlı Türk devletlerinden günümüze kadar Türkler, diplomasiye önem vermişler ve etraflarındaki ülkelerle yakın ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Bu durum siyasi, ekonomik ve askerî ilişkiler şeklinde olmuştur. İncelediğimiz fıkralarda bilhassa Osmanlı İmparatorluğu döneminde farklı devletlerle diplomatik ilişkilere önem verildiği görülmektedir. Özellikle İncili Çavuş fıkralarında, İncili'nin farklı ülkelere elçi olarak gönderilmesi ya da farklı ülkelerden gelen elçilere refakat etmesi anlatılmaktadır:

"Avusturya kralı, Kanuni Sultan Süleyman yanına göndereceği elçiye şöyle talimat verir:

- *Türklerin ihtişamı, servetleri, debdebe ve saltanatları meşhurdur. Hele baş vezirleri İbrahim Paşa, Avrupa'da en büyük bir hükümdardan fazla servete sahiptir. İhtişam içindedir. Gerek padişahın ve gerekse vezirin huzurlarına çıkacağın zaman görünüşte ve gösterişte onlardan geri kalmamalısın.*

Bu talimat ile İstanbul'a gelen Avusturya elçisi özel odasında getirdiği elbiselerini giyer. Çeşit çeşit mücevherlerini takar, huzura kabul olunur. Padişah, aşırı derecede süslenmiş olan elçinin bu hâlini beğenmez. İncili'ye:

- *Nedir, elçinin bu hâli? Bunda bir kasıt olmalı... deyince İncili:*
- *Şevketlim! Onu sarayda misafir eder, beni de maiyetine memur kılarsanız hem maksadını anlar hem de yaptığının biçimsizliğini anlatırım, cevabını verir.*

Elçi, sarayda misafir edilir. İncili de onun hizmetine memur kılınır. İncili, bir köpek buldurarak ona en iyi kumaştan bir üstlük diktirir. Boynuna da elmas ve diğer kıymetli taşlardan işlemeli bir tasma koydurarak elçinin görebileceği bir yere getirtir. Elçi, köpeği görünce:

- *Ne tuhaf, bu! Hiç de bir köpeğin boynuna elmaslı taş takıldığını işitmemiş, görmemiş ve tahmin etmemiştim.*

İncili, elçiye ders verecek zamanı elde eder:

- *Evet. Elçi hazretleri, haklısınız! Fakat padişahımız, iyi kumaştan elbiselerle, elmas vesaire ile bir köpeğin kıymetinin artmayacağını anlatmak için bu hayvanı böyle gezdirtiyor, der.*

Elçi de ertesi günü, huzura girmek için en sade elbiselerini giyer." (Sanerk, 1943: 21-22).

Tarih boyunca diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde elçiler ve elçilik faaliyetleri büyük öneme sahip olmuştur. Nitekim elçiler, günümüze göre haberleşme ve ulaşım araçlarının oldukça yetersiz olduğu eski dönemlerde devletlerin birbirleriyle iletişime geçmelerinin önemli yollarından biri olmuşlardır. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren birçok devlet ile ilişkide olmuş ve bu devletler Osmanlı ülkesine elçiler göndermişlerdir. Osmanlıda yabancı devletlerin elçilerinin kabulü, ince siyasi mesajların bulunduğu önemli bir konudur. Osmanlıda ilk dönemlerden itibaren dost olan ya da olmayan ülkelerin elçileri kabul edilmiştir; fakat dost ülkelerin elçilerine farklı, dost olmayan ülkelerin elçilerine farklı davranılmıştır. Elçilerin kabulü, genellikle divan toplantılarının ya da yeniçeri maaşlarının verildiği günlere denk getirilerek Osmanlının ihtişamı gelen elçilere gösterilmek istenmiştir.

Elçilerin, sadrazamın ya da padişahın huzuruna edepli ve kaidelere uygun bir şekilde çıkmaları gerekmektedir. Osmanlı padişahının huzurunda saygısızlık yapmalarına, diplomatik kurallara uymamalarına ya da Osmanlı İmparatorluğu'nu

küçümseyip kendi ülkelerini yüceltmeye çalışmalarına müsaade edilmemiştir. Bu şekilde davranan elçilerin bir daha Osmanlı topraklarına girmelerine izin verilmemiştir. *"Gerek Müslüman olsun, gerekse Hristiyan olsun, elçilerin İstanbul'a gelişleri ve padişah ve veziriazamın huzurlarına kabulleri merasime tabi idi. Bu hususta teşrifata çok önem verilirdi. Elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişirdi. Huzura kabul edilen elçi, hükümdarının gönderdiği mektubu takdim eder, padişah da bunu bizzat alarak açar ve Türkçeye tercüme etmesi için baş tercümana verirdi. Bu merasimi müteakip elçi maiyetindekilerle birlikte el öperler ve geri geri çekilirlerdi."* (Halaçoğlu, 1991: 32).

Yukarıdaki fıkrada Osmanlının ihtişamının altında kalmamak için uğraşan; fakat yaptıklarıyla görgüsüz ve gülünç bir duruma düşen Avusturya elçisinin İncili Çavuş'un gazabına uğradığı ve yaptığı hatayı fark edip durumu düzeltmeye çalıştığı görülmektedir. Fıkralarda, İncili Çavuş'un gelen elçilere mihmandarlık yaptığının anlatılması gibi, kendisinin bizzat padişah tarafından yabancı ülkelere elçi olarak gönderilmesi de anlatılmaktadır:

"İncili Çavuş, bir zamanlar Osmanlı elçisi olarak Fransa'ya da gönderilir. İncili'nin kara kuru kılığına bakarak küçümseyen Fransa kralı der ki:

- *Bana senden başka gönderecek adam bulamamışlar mı?*

İncili Çavuş, şu cevabı verir:

- *Osmanlılar, adama göre adam gönderirler. Beni de sana göndermelerinin sebebi bu olsa gerek!"* (Seratlı 2004: 183-184).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çevresindeki devletlerle yakın ilişki içinde olduğu, savaş, barış, askerî işbirliği gibi konularda elçiler gönderdiği bilinmektedir. Balkanlar'daki ilerlemeye paralel olarak diğer Avrupa devletleriyle de elçi değiş tokuşu yapılmıştır. Osmanlı Devleti özellikle barış görüşmeleri yapmak amacıyla, kurulduğu dönemden itibaren yabancı hükümdarlara elçi göndermiştir. Bu doğrudan doğruya diplomatik karakter taşıyan bir misyondur. Çünkü gönderilen elçi Osmanlı padişahını yabancı bir hükümdar nezdinde doğrudan temsil eden devlet adamıdır. Devletler diplomatik hamleler yapabilmek için elçi göndermede ya da elçi kabullerinde bazı ince oyunlara başvurabilmektedir. Elçinin gönderildiği yerde kendi devletini küçük düşürecek ya da hakir düşürecek herhangi bir tavırdan kaçınması şarttır. Aksine devletini yüceltmeli ve devletinin gücünü gösterebilmelidir. Yukarıdaki fıkrada İncili Çavuş, kendisini ve kendi nezdinde Osmanlıyı küçük düşürmeye çalışan Fransız

kralına verdiği nüktedan cevapla Fransız kralını gülünç duruma düşürmüştür. İncili Çavuş bir başka fıkrada bu kez İran Şahı'nı benzer duruma düşürmüştür:

> *"İncili Çavuş, elçi olarak Acem Şahı'nın yanına vardığında, Şah Abbas:*
> - *İstanbul'da Farisi bilir kimse var mıdır? diye sorar, İncili de;*
> - *İstanbul'un köpekleri bile Farisi bilip söylerler! diye cevap verir.*
>
> *Şah:*
> - *Köpekler nasıl Farisi bilip söylerler? diye sorunca Çavuş şöyle cevap verir:*
> - *Ortalıkta bir leş gördükleri zaman köpeklerin büyükleri; "Harrum, harrum!" (yiyecek), diye bağırırlar. Küçükleri; "Çend, çend?"(kaça?), diye sorarlar. Büyükleri onlara; "Heft, heft!" (yedi) diye cevap verirler. İşte böyle Farsça konuşurlar! diyerek Şahı mat eder."* (Koz, 1995: 342).

Yukarıdaki fıkrada İran Şahı, Osmanlı elçisi olarak gelen İncili Çavuş'a karşı Farsçayı övmeye kalkışmış; fakat hiç beklemediği şekilde bozguna uğramıştır. Tarihsel gerçekliğe bakıldığında Farsça, Dünya'nın yaygın, eski ve edebî dillerinden biridir. Asya'dan Akdeniz'e kadar birçok coğrafyada konuşulmaktadır. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra, Arapçaya, yeni dinin dili olmasından ötürü sevgi ve saygı duymuşlar, o çağlarda gelişmiş bir dil olan Farsçayı da edebî bir dil olarak benimsemişlerdir. Farsçanın Arapça ile birlikte Türkçe üzerinde derin izler bırakmış iki büyük dilden birisi olduğu, hatta bu dillerin edebiyat ve bilim dili olmanın da ötesinde zaman zaman resmî düzeyde kullanıldığı yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Farsça, Selçuklu ve devamında Osmanlı Devleti'nde Klasik edebiyatta ve kısmen Türk halk edebiyatında etkili olmuş, sözcük ve sözdizimi konusunda Türkçeye nüfuz etmiştir. Fakat bu durum çok uzun sürmemiş, zaman içerisinde Türk edebiyatı Fars edebiyatıyla rekabet edecek düzeye gelmiş ve özgün eserler ortaya konmuştur. Fıkrada, Fars dilini övüp Türkçeyi hakir görmeye çalışan İran Şahı, İncili Çavuş'tan son derece mizahi ve nükteli cevaplar almıştır. Öyle ki, Fars diline özgü bazı sözcükleri hayvan seslerinin yansımalarına benzeterek Fars dilinin Anadolu'da herkes tarafından bilinecek kadar basit bir dil olduğunu, hatta insanların yanında hayvanların da bu dili konuşabildiğini ima etmiştir. İncili Çavuş, yukarıdaki fıkrada olduğu gibi başka fıkralarda da İran kültürüne değinmiştir. Bu fıkralarda özellikle İranlıların abartılı tavırlarını ve anlatılarını mizahi bir üslupla eleştirmiştir. Benzer şekilde Nasreddin Hoca'ya bağlı anlatılan bir fıkrada da Farsçanın eleştirildiği görülmektedir:

"Medresede öğrenciyken Arapça ve Farsça dersleri alan Nasreddin Hoca, günlük hayatta bu dilleri kullanma gereği duymaz. Hoca'nın bu dilleri bildiğinden

şüpheye düşenler, onu çok sevdiklerini fakat Farsça bilmediği için vaazlarından yeterince yararlanamadıklarını söylerler. Bunun üzerine Nasreddin Hoca:

- *Dinleyin bakalım, nasıl Farsça konuşulur. Şiir okunurmuş! diyerek:*

Mor menekşe boynun eğmiş uyurest/Kâfir soğan kat kat urba giyerest
şeklindeki şiirini okur. Soru sahipleri:

- *Hocam Farsça bunun neresinde? dediklerinde de Hoca:*
- *Neresinde olacak evlatlar, sonlarında… Siz oradaki 'est'leri görmüyor musunuz?"* (Sakaoğlu, 2005: 69).

Yukarıdaki fıkrada da Nasreddin Hoca, tıpkı İncili Çavuş fıkrasında olduğu gibi Fars dilini ve dolaysıyla kültürünü ve tarihini; Türk dilinden, kültüründen ve tarihinden daha üstün tutmaya çalışanları eleştirmektedir:

"İranlıların en meşhur özelliklerinden biri övünmek, bir şeyi överken abartmaktır. O kadar ki 'Acem mübalağası' halkımızın dilinde büyük abartılar için kullanılan bir deyim olmuştur. İran elçiliği sırasında Şah Abbas da İncili Çavuş'a ve arkadaşlarına zenginliğini ve sarayının ihtişamını gösterip övünmek ister. Şah'ın kapağı çok kıymetli zümrütlerle, incilerle süslü bir altın mangalı vardır. Kapağın üstündeki kulpuna da göz ve gönül kamaştıran bir büyük elmas oturtulmuştur. Rehberler Türk elçilik heyetine Şah'ın sarayını gezdirmektedirler. Misafirler bir odayı inceleyip bir başkasına geçerlerken hademeler bu mangalı başka bir odaya götürürler. Böylece sarayın bütün odalarında böyle kıymetli mangallar bulunduğu hakkında ziyaretçilerde bir kanaat uyandırmaya çalışırlar. Saray gezildikten sonra Şah, Türk heyetini kabul eder, onlara:

- *Sarayımızı nasıl buldunuz, yoruldunuz mu? der. İncili bu soruya:*
- *Pek güzel, sarayınız çok büyük ve muhteşem, gezmekle bitiremedik. Çok yorulduk ama mangalınız da bizimle beraber yoruldu! diye cevap verir."* (Seratlı, 2004: 163).

Yukarıdaki fıkrada İran Şahı'nın kendilerine konuk giden Türk elçilerine, büyüklenmek ve güç gösterisinde bulunmak amacıyla türlü türlü hallere girdiğinden ve durumu fark eden İncili Çavuş tarafından nasıl alaya alındığından bahsedilir. Ayrıca fıkrada da bahsedildiği gibi İranlıların her durumu abartma huyları dilimize *acem mübalağası* şeklinde bir söz öbeği kazandırmıştır. Bu söz İranlıları çok iyi bir şekilde tarif etmektedir; çünkü İranlılar, bir durum ya da olayı; bir nesne ya da varlığı gerçeğin çok ötesinde anlatırlar. Bu abartma İran edebiyatında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin vücudunun büyüklüğü tarif edilemeyen Acem hükümdarlarından birinin denize girmesi ve denizin dibinden yakaladığı devasa bir balığı güneşe tutarak ızgara yapıp bir lokmada yemesi gibi abartmalar vardır. Ayrıca İran şahlarının abartılı unvanları da bu duruma örnektir. Yine ünlü İran şehirlerinden İsfahan için "*Tuğlaların her birini altın*

külçelerden yapın, yine de İsfahan gibi bir şehir olamaz. İsfahan, tarihin en güzel şehridir" demeleri Acem mübalağasına örnektir.

Fıkralarda kahramanların sadece yabancı ülkelere elçi olarak gönderilmesinden ya da endi ülkelerine gelen yabancı temsilcilere eşlik etmesinden bahsedilmemektedir. Bunun yanında Bekri Mustafa fıkralarında Bekri'nin, dönemin siyasi olaylarıyla yakından ilgilendiğini ve Sultan IV. Murad'ın nedimliğini yaptığı, Sultan tarafından özel görevlerle devletin farklı yerlerine gönderildiğini anlatan fıkralar da mevcuttur:

"Dördüncü Murat bir gün Bekri Mustafa'yı huzuruna çağırarak Sivas eyaletinde ve havalisinde yeni bir mezhebin ortaya çıktığını haber aldığından bahseder. Gidip bu konuda tahkikat yapmasını emreder. Bekri bu arada çok hızlı yol hazırlığı yapar, İstanbul'dan Üsküdar ve İzmit yoluyla yola çıkıp bir kaç hafta gittikten sonra Sivas eyaletine varır ve küçük bir köyde misafir olur. Adı geçen köyün ahalisi misafirin Dördüncü Murat'ın yakınlarından olup özel bir görevle Sivas'a gitmekte olduğunu maiyetindeki muhafızlardan öğrenir. Bunun için son derece hürmet ve saygıda kusur etmezler ve onu köyün misafir odasına yerleştirirler. Bekri Mustafa köyde cami bulunmaması sebebiyle bu halkın yeni mezhepten olduğunu anlar. Bu nedenle hemen oradan araştırmaya başlamaya karar verir. Muhtara ve ihtiyarlara köyde neden cami olmadığını sorar. Köylüler:

- *Efendim bizim köyde namaz kılan olmadığı için cami inşasına gerek görmedik.*
- *Ne demek? Niçin namaz kılan yoktur? Yezidi olduklarını beyana cesaret edemeyerek:*
- *Çünkü namaz kılmayı bilmiyoruz.*
- *Sizin imamınız yok mu?*
- *Hayır efendim, köy küçük olduğu için imam gelmiyor…"* (Emeksiz, 2010: 197-198).

Diğer fıkraların aksine bu fıkrada Bekri Mustafa, sarhoş ve eğlence müdavimi bir kişi yerine padişah tarafından özel olarak görevlendirilmiş bir müfettiş edasındadır. Aynı zamanda bu fıkranın tarihî gerçeklik yönü de vardır. Fıkrada belli dönemlerde Osmanlı Devleti'ne çeşitli sorunlar yaşatan *Yezidilik*'ten bahsedilmektedir.

Yezidilik, Irak ve Suriye'de, kısmen Kafkasya, kısmen de Güneydoğu Anadolu'da yaşayan ve kendilerine mahsus bir dini bulunan topluluk. Daha çok *meleklere tapanlar* olarak adlandırılmaları gerektiği hâlde, kötülemek için haksız olarak Yezidilere verilen lakap *şeytanperest* veya *abada-i iblis*tir. Ehl-i kitaptan sayılmamışlardır. İran Zerdüştlerinden Mani dinine, Yahudilikten Hristiyanlığa ve İslam'a kadar pek çok dinin uygulamalarını ve unsurlarını almışlardır (Menzel, 1986: 415-423).

Yezidilik, bünyesinde barındırdığı inanç esaslarına bağlı olarak birçok dinle benzerlik göstermektedir. Ancak Yezidiler inançlarının bütün dinlerden eski olduğunu ve bütün dinlerden önce ilk olarak kendi dinlerinin var olduğuna, zaman içerisinde kutsal kitaplarının kaybolduğuna inanmaktadır. Yezidilere göre dinlerinin yenileyicisi Halife Yezid ve soyu Emevilere dayanan *Şeyh Adi bin Musafir*'dir. Yezidilikte çok önemli bir yere sahip olan bu kişiler, bu inanç şeklinde yarı tanrı yarı insan veya peygamber motifleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak her ikisinde de ortak olan nokta Müslüman ve Arap olmalarıdır. Bu da Yezidiliğin İslam'la bağlantılı bir yanı olduğunu gözler önüne sermektedir. Yezidilerin günümüzde *Mushaf-ı Reş* ile birlikte iki kutsal kitaplarından biri olarak kabul ettikleri *Kitab-ı Cilve* de bu zatlardan Şeyh Adi bin Musafir'e isnat edilir. Ancak tüm eserlerinde imzası bulunan Şeyh'in izine bu kitapta rastlanamaz. Şeyh Adi, Lübnan'da doğmuş daha sonra Suriye'ye ve bugünkü Irak sınırları içinde bulunan o zamanlar Hakkâri adıyla anılan Laleş'e gelmiştir. Burada yerleşmiş ve bölgedeki yerel halk tarafından saygıyla karşılanmıştır. Kısa zaman içinde yayılan Şeyh'in öğretileri çok gecikmeden bütün bölgede tutmuştur. Ölümünden sonra ise Şeyh'in öğretilerine isnat edilen Adaviler adında bir tarikat oldukça güçlenmiştir. Adavi tarikatının şekillendirdiği ve bu tarikatın ortadan kalkmasından yüzyıllar sonra Yezidilik adını almış olan bu inanç 16. yüzyıla gelindiğinde Suriye, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bir kısım topluluklar tarafından benimsenmiştir. Osmanlılar ile Yezidilerin tanışması da bu tarihte olmuştur. 16. yüzyılda Safevi-Osmanlı çekişmesinin tam ortasında kalan Yezidiler Osmanlıların Safevilere üstün gelmesiyle birlikte Osmanlı hâkimiyeti altına girmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimine giren Yezidilerin sahip oldukları dinî inançları ve kuşkulu İslami kimlikleri Osmanlıların bu topluluğa şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Osmanlıların Yezidilerin inançları hakkında bilgi sahibi olmalarıyla da anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı din adamlarınca kâfir olarak ilan edilmişlerdir. Kitaplarının ve peygamberlerinin farklı olması ve Osmanlı hukuk sisteminin tanıdığı ehli kitap dinlerden birine dâhil olmamaları nedeniyle Yezidiler Osmanlı hukuk sistemi içinde kendilerine yer bulamayarak dışlanmışlar, çoğu zaman ise İslam'a döndürülmeye çalışılmışlardır (Abca, 2006: 12-13).

Anlaşılacağı üzere Yezidiler, inanç sistemlerinin tam olarak dinî bir temele oturtulamamış olması nedeniyle Osmanlıda hoş karşılanmamışlardır. Nitekim Sultan IV. Murad'ın Bekri Mustafa'yı Sivas'a göndermesinin nedeni de yeni bir mezhebin

ortaya çıkmış olması ve bunun tahkik edilmesi gerekliliğindendir. Bekri Mustafa'nın Sivas'a gidip, Yezidilerin yaşadığı köylerde cami olmadığını, Yezidilerin namaz kılmayı bilmediğini görmesi 17. Yüzyıl'da Doğu'ya yerleşen Yezidilerin tarihî yönleriyle örtüşen bir durum sergilemektedir.

2.1.5.5. Adalet

Fıkralarda üzerinde durulan bir başka konu adalet ya da adaletsizliktir. Yedi yüzyıl boyunca ayak bastığı her toprağa adalet kavramını öğreten ve kendi öz yurdunu yönetirken adaleti en önemli düstur hâline getiren Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde diğer birçok kurum gibi adalet mekanizması da bozulmuştur. Bu durum adaletle alakalı fıkra örneklerinde, mizahi bakış açısıyla harmanlanarak komik ve düşündürücü bir hâle dönüştürülmüştür. Bektaşî fıkralarında adaletsizlikle ve haksızlıkla alakalı konulara sık sık yer verilmektedir. Bu durumlar anlatılırken mizahi bir üslup kullanılmaktadır:

"Bektaşi tarikatına mensup ileri gelenlerden birisi vilayette vali olup iyi yönetimiyle herkesin memnuniyetini ve hürmetini kazanır.

Bir gün vali hapishaneyi gezip mahkûmların durumlarını görmek ve yerinde incelemek amacıyla hapishane müdürünü yanına alarak koğuşları dolaşmaya başlar. Mahkûmların hepsine birer birer sorar. Hepsi kendilerinin suçsuz olduklarını, oraya garez ve iftira ile sokulduklarını iddia ederler. Nihayet biri:

- *Efendim ben falan suçu işledim ve muhakkak cezası olmak üzere buraya getirildim, demekle valinin hoşuna gider. Hemen hapishane müdürüne:*
- *Bu fena adamı burada, bu kadar suçsuz ve masumlar arasında bırakmak doğru değildir. Çünkü hepsinin ahlâkını bozar. Şimdi bunu tahliye edip buradan kovunuz, emrini verir ve doğru söylediği için adam hapishaneden gönderilir."* (Yıldırım, 1999: 199-200).

Yukarıdaki fıkrada esasen Osmanlı döneminin adalet sistemiyle alakalı çeşitli ipuçları yer almaktadır. Bu fıkranın yaşanmış olma ihtimali zayıftır; fakat fıkrada gerçekleşen olaylar insanlara nasihat verir niteliktedir. Adalet temasının işlendiği bir başka fıkra da şöyledir:

"Zürefâdan olmakla beraber, son derece müstehzi bulunan bir Bektaşî dervişi bir mecliste mûteberân-ı memleket hakkında bazı sözler söylemiş ve onunla istihzâ etmiş olduğundan ertesi gün eğlendiği adam dervişi bulup:

- *Sen dün benimle istihzâ etmişsin. Sana öyle bir dayak atacağım ki felek de beğenecek, demekle baba gidip valiye şikâyet etmiş. Vali:*
- *Merak etme, eğer sana dayak atar ise ben de onu habsederim, dedikte derviş:*

- *Efendim, onu dayak atmazdan evvel hapsetseniz daha iyi olmaz mı? demiş ve valiyi güldürmüştür."* (Yıldırım, 1999: 206).

Yukarıdaki fıkranın bir başka örneği İncili Çavuş fıkraları içerisinde mevcuttur.

"İncili, padişahı eğlendirmek için ara sıra ileri gelen vezirlerden birinin taklidinî yapar durur.

Bir gün bunun haberini alan ve daha da yükselmek istediği için böyle şeylerden hoşlanmayan vezir, İncili'yi bir yerde yalnız yakalayarak tehdit etmeye başlar:

- *Bana bak, sen benim taklidimi padişahımızın huzurunda yapıyor, beni onun gözünde küçük düşürüyorsun! Ben de seni öldüreyim de, insan taklidi yapmanın cezası nedir gör!*

İncili bundan korkarak, doğru padişahın huzuruna çıkar. Ve ona olayı anlatarak korunmasını rica eder.

Padişah şunları söyler:

- *Hele seni öldürsün de göreyim! Sonra ben de onu asarım..."*

İncili, padişahın ayaklarına kapanarak yalvarır:

- *Aman efendimiz! Onu, bendenizi öldürmeden önce assanız olmaz mı?"* (Koz, 1983: 83-84).

Osmanlı İmparatorluğu, İslam'ın yüce ahlakını ve adaletini fethettiği topraklara yaymayı başarmıştır. Bunu yaparken asimilasyon veya istibdat politikası uygulamamış, aksine bu ahlakı ve adaleti hoşgörüyle yaymıştır. Padişahların her türkü konuda yol haritaları, adaleti tesis etmek üzerinedir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman Han, *Kılıcın yapamadığını adalet yapar* sözüyle adaletin önemini ve adaletsizce yapılan hiçbir işin muvaffak olamayacağını belirtmiştir. Öyle ki, sonsuz yetkilere sahip olan padişahlık makamının kararları bile bazı durumlarda şeyhülislamlardan, kazaskerlerden ya da kadılardan geri dönmüştür. Kanun önünde devlet adamları ile halk tabakası aynı değere sahiptir. Bazı padişahların şikâyetler üzerine mahkemeye çıktıkları ve cezaya çarptırıldıkları dahi vâkîdir.

İlk fıkrada adaletin yanı sıra dürüstlüğün önemi de işlenmektedir. İkinci ve üçüncü fıkralarda ise suçun işlenmesi ve nihayetinde ceza verilmesi yerine suçu, işlenmeden önleme durumu üzerinde durulmaktadır. Günümüzde dahi tam olarak oturtulamayan bu sistem suçu ya da suçluyu cezalandırmak yerine suçu ortaya çıkaran faktörleri önleyerek kişilerin suça bulaşmasını ve birilerinin de bu durumdan mağdur olmasını engellemeyi amaçlar. Nitekim ikinci fıkrada Bektaşî, validen suçlunun suçu işlemeden engellenmesini talep etmektedir. Üçüncü fıkrada ise İncili, vezirin kendisine zarar vermeden önce cezalandırılmasını istemektedir. İncili'nin devlet idaresinde görev

yapan yöneticilerde gördüğü adaletsizlikleri ve idaredeki usulsüzlükleri anlattığı bir başka fıkra ise şöyledir:

"İncili, bir gün Bursa'nın Söğüt kasabasına gider. Halk kadıdan çok şikâyet etmektedir.

- *Böyle insafsız, böyle rüşvet yiyen bir adam daha olamaz. Hak, adalet yalnız kesesini doldurmak için birer vesiledir. Şimdiye kadar ne yaptıksa şu herifi buradan attıramadık, deyip dururlar.*

İncili:

- *Peki bir defa da valiye şikâyet etseniz, tavsiyesinde bulunur.*

Halkın ileri gelenleri İncili de beraber olmak üzere valiye şikâyete karar verirler. Vali, kadının rüşvet ortağıdır. Kadı da bu işten haberdar olduğu için durumu önceden valiye bildirmiştir. Vali, heyeti iltifatla karşılar. Daha kimse bir şey söylemeden:

- *Kasaba nasıl, halk nasıl? İnşallah her şey iyidir. Bizim orada bir muhterem biraderimiz, kadı efendi vardır. Çok değerli âlim, adil bir zattır. Onun kasabanızda bulunuşu büyük bir nimettir, der.*

Bu sözler üzerine heyetten bir tek kimsenin ağız açıp da kadıdan şikâyet etmesine imkân kalmamıştır. Fakat İncili, zekâsını kullanır.

- *Evet, efendimiz! Çok haklısınız. Kadı efendi çok âlim, çok dürüst ve çok adil, fevkalade faziletli bir kişidir. Başka yerlerin kadıları gibi rüşvet de yemez. On senedir kasabamızda otururak adaleti her tarafa yaydı. Zannederiz, vilayetin başka kasabalarının da böyle bir kadıya ihtiyacı vardır. Kadı efendiyi bizim kasabaya göndererek yaptığınız büyük lütfu onu diğer kasabalara da göndererek yaparsanız bütün vilayet halkını sıra ile memnun ve bahtiyar etmiş olursunuz.*

Vali, bu kadar akıllıca, zekice yapılan şikâyet üzerine kadıyı başka bir yere gönderir." (Sanerk, 1943: 10-11).

Yukarıdaki fıkrada eleştirilen en önemli nokta kadı'nın adaletsiz davranması ve valiyle birlikte rüşvet yemesidir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyu üç kıtaya hükmedebilmesinin altında yatan en sağlam dayanak adaletli bir yönetim anlayışının sağlanmış olmasından geçer. Nitekim 17. yüzyıla kadar Osmanlı adalet sistemi son derece düzgün işlemiş ve bu durum siyasi, sosyal, askerî ve iktisadi birçok başarının temelini oluşturmuştur. Osmanlı adalet sisteminin bu denli güçlü olmasının temelinde kadim Türk devlet geleneği ve İslam dinine bağlılık yatmaktadır. Fakat 17. yüzyıldan itibaren diğer birçok kurumdaki bozukluk adalet sistemine de sirayet etmiştir. Yukarıdaki fıkrada da amacı adaleti tesis etmek olan kadı'nın kararlarını verirken adaletsiz davrandığından ve bu sebeple halkı bezdirdiğinden bahsedilmektedir.

Fıkrada üzerinde durulan bir diğer husus ise rüşvettir. Rüşvet, bütün topluluklarda geçmişten beri varlığını sürdüren en eski sosyal sorunlardan birisidir.

Sözlükte rüşvet, *"Yaptırılmak istenilen bir işe yasadışı kolaylık sağlaması için ilgili görevliye ya da görevlilere el altından verilen para, mal vb."* (Püsküllüoğlu, 2004c: 1116) şeklinde geçmektedir. Her suç gibi rüşvet de insanla alakalı sosyal bir olaydır. Bu nedenle özellikle siyasal ve sosyal düzenin bozulduğu dönemlerde bu suçun arttığı görülmektedir. Büyük krizler, savaşlar vb. olaylar toplum hayatını derinden etkilediği için, bu tür suçların görülme ihtimali, bu dönemlerde artış göstermektedir. Böylece şartların zorluğu ya da hafifliği rüşvet suçunun işlenme durumunu belirlemektedir.

En eski çağlardan itibaren tüm toplumlarda görülen rüşvet konusu, Osmanlı toplumunda da görülmüştür. Osmanlı toplumu farklı kültürlerin etkisi altında kaldığından ötürü, zaman içerisinde etkileşime bağlı olarak rüşvet konusu topluma da sirayet etmiştir. Osmanlı Devleti'nin henüz ilk dönemlerinde bile rüşvetin olduğuna dair çeşitli bilgiler mevcuttur. Orhan Bey zamanında askerî teşkilatın ilk adımı sayılan yaya sınıfı kurulurken Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın rüşvet aldığı söylenmektedir. Bununla ilgili olarak, *Padişah hizmetinde olalum deyü çok kişiler kadıya rüşvetler virüb yalvardılar, beni yaz didiler* şeklinde söylentilerin çıkması, bunun doğru olmasa bile rüşvet kavramının ilk devirlerden itibaren bilindiğini göstermesi bakımından önemlidir. I. Bayezid döneminde rüşvetin adalet teşkilatına kadar girdiği görülmektedir. Özellikle kadıların rüşvete meylettiği ve bunun için yönetimin tedbirler aldığı görülmektedir. Kanuni'nin son dönemlerinde ise rüşvetin devletin bütün mekanizmalarına hâkim olduğunu söylemek mümkündür. 17. yüzyıldan itibaren hem yönetimdeki hem de toplum hayatındaki siyasi, iktisadi ve sosyal gerilemeye bağlı olarak rüşvetin de iyice arttığı anlaşılmaktadır. Özellikle devlet hizmetlerinin para karşılığında satılması rüşvetin artmasında etkili olmuştur. 18. yüzyılda da durum aynı şekilde devam etmiş, kamu hizmetlerine liyakatli kişiler değil, çok para veren kişiler atanmıştır. Bu durum 19. yüzyılda da hükmünü kaybetmemiştir. Bu dönemde rüşvetin hediye şeklinde verilmesinin de yaygınlaştığı görülmektedir. Bunun haricinde eşkıyalık yapanlar dahi soydukları malların ve paraların bir bölümünü yöneticilere vermişlerdir ki, kendilerinin barınabilecekleri bir yerleri olsun. Bu durum yöneticilerin rüşvet karşılığında eşkıyaları koruması anlamına gelmektedir. Kısacası rüşvetin, devletin bütün teşkilatlarına sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Tabi ki devlet bunu önlemek için tedbirler almış ancak tam anlamıyla başarı elde edememiştir (Daşcıoğlu, 2005: 120). Adalet mekanizmasında meydana gelen aksaklıklara örnek teşkil edebilecek bir başka fıkra ise şöyledir:

"Hükm-i Karakuşî'nin karşısına bir suçlu çıkarmışlar. Ünlü kadı, 3-5 sorgu sualden sonra basmış hükmünü:

- *Götürüp asın!*

Götürmüşler. Fakat adam o kadar uzun boylu, o kadar uzun boyluymuş ki, yetişip urganı bir türlü geçirememişler boynuna. Nefes nefese gelip kadının karşısına dikilmiş cellatlar:

- *Efendim, asamadık.*
- *Neden?*
- *Çok uzun boylu… Urganı boynuna geçirmek mümkün değil… Sırt sırta verdik, üst üste çıktık, yine de yetişemedik.*
- *Hım… Öyleyse kısa boylu birini bulup onu asın."* (Yücel Çetin, 2000: 734)

Yukarıdaki fıkralardan anlaşılacağı üzere rüşvet, yolsuzluk ve adalet mekanizmasının bozulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son dönemlerinde oldukça yaygınlaşmıştır. Bunun en büyük sebebi siyasi, iktisadi, sosyal ve askerî alanlarda bozulmalar meydana gelmesidir. Merkezi yönetimin eskisi kadar güçlü olmadığı bu dönemlerde yerel yönetimler başına buyruk davranıp halka zulüm etmişlerdir. Bu durum fıkralarda açıkça ortaya konmaktadır. Nasreddin Hoca'ya, Bektaşîlere, Bekri Mustafa'ya, İncili Çavuş'a, yakın dönemin yerli ve yabancı siyasetçilerine bağlı olarak anlatılan fıkralarda siyasi unsurların oldukça fazla işlendiği görülmektedir.

Nasreddin Hoca'nın Timur konulu fıkralarında kötü yöneticilerin sembolü hâline gelmiş olan Timur, Anadolu halkının bilgesi Nasreddin Hoca ile karşı karşıya getirilmiş ve girdikleri mücadelelerde genellikle Nasreddin Hoca galip gelmiştir. Savaş meydanında ya da masada alınamayan galibiyet, halk muhayyilesinde alınmıştır. Bu açıdan Nasreddin Hoca'nın fıkralarındaki üstün mizahi unsurlar, Timur'a karşı kullandığı bir savunma silahı olarak algılanmalıdır. Hoca'nın fıkraları yöneten-yönetilen ilişkisi, yöneticilerin ve yönetim biçimlerinin eleştirilmesi ve bütün bunları mizah yoluyla yapması açısından oldukça önemlidir. Bu bakımdan Nasreddin Hoca fıkraları sadece gülmece unsurları üzerine kurulmuş edebiyat malzemeleri olarak değil, o dönemin siyasi ve sosyal dinamiklerini yansıtan kültür yaratmaları olarak algılanmalıdır.

Halk anlatılarında gelişen Bektaşî fıkra tipinin, Selçuklu döneminden Osmanlının son dönemlerine kadar Anadolu'da meydana gelen siyasi olaylarla yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bektaşî fıkra tipi 13. yüzyılın Anadolu'sunda iktidar ile doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Fıkraların özünde samimi inançların

ve davranışların yerini, şekilci uygulamaların alması vardır. Fıkralarda Bektaşîler, kimi zaman padişahla, kimi zaman da onun iktidarını belirli bir alanla sınırlı şekilde devrettiği güçlerle sürekli karşı karşıya gelmiş, halk muhayyilesinde aksaklıklara itiraz eden, samimi bir inanç öğretisini benimseyen, şekilcilikten ve dar kalıplardan uzak, yasaklara ve baskıya karşı boyun eğmek yerine itiraz eden bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bekri Mustafa fıkralarında genel olarak sosyal ve siyasi hayat bir sarhoşun gözüyle dile getirilir. Yaşadığı dönemin özeti niteliğindeki Bekri, başından geçen olaylarla insanları güldürmekte, güldürürken de düşündürmektedir. Halk, Bekri Mustafa'nın kişiliğinde hayat bularak sarayı, yönetimi ve yasakları eleştirmektedir. Fıkraların oluşumunda, Bekri'nin mizahi yaşantısının ve nüktedan kişiliğinin de önemli etkisi vardır. Fıkraların konusu Bekri'nin kendi hayatı gibi görünse de, esasen toplumsal çatlaklar, tezatlar ve yanlışlıklardır. Bekri Mustafa halkın bu yasaklara ve yanlışlıklara karşı başkaldırısının vücut bulmuş hâlidir.

İncili Çavuş fıkralarında genel olarak ince bir zekâ, mizahi bir hazırcevaplık ve alaycı bir nükte göze çarpmaktadır. Fıkraların temelini oluşturan durum saray ve çevresindeki olumsuzluklar, toplumsal ve siyasi aksaklıklar, halkın söylemek isteyip de cesaret edemediği konular ve İncili Çavuş'un padişahın yanında olması sebebiyle karşılaştığı durumları mizah kalkanı ile bürüyüp anlatması şeklindedir. Fıkralarda İncili Çavuş çekinmeden, korkmadan tezini savunmakta ve gördüğü yanlışlıkları eleştirmektedir. Bunu yaparken vermek istediği ders okuyucuya ulaştırılmaktadır.

Sonuç itibariyle, devletleri klasik anlamda bilinen şekliyle siyasetçiler yönettikleri sürece siyasi fıkralar da var olacaktır. Siyasi fıkralar çok çeşitli konulara sahip olmakla birlikte genellikle eleştiri ve alaya alma temaları ağır basmaktadır. Siyasetin içindeki insanların bunun farkında olmaları, bu eleştiriye açık olmaları ve bu eleştirilerden pay çıkarmaları gerekmektedir. Siyasette iktidara ulaşma çabası söz konusu olduğu için rekabet kaçınılmaz olacaktır. Hâl böyleyken bir siyasetçi en iyi yönetim tarzını benimsemiş ve halk tarafından çok sevilmiş olsa dahi, rakipleri tarafından eleştirilecek ve bir fıkra kahramanı yapılacaktır. Siyasetçinin bu bilinçte olması gerekmektedir ve unutulmamalıdır ki; siyasi fıkralar, siyasetçiye halkın düşünce dünyasını ve beklentilerini ileten yararlı edebî ürünlerdir. Siyasetçiler bu mesajlara kulak tıkamayıp mesajları anlarlarsa faydalı bir durum ortaya çıkacaktır.

2.2. Manzum Türlerde Siyaset

Türkler, kadim tarihleri boyunca farklı coğrafyalarda yaşamış, sağlam bir medeniyet oluşturmuştur. Bu sağlam medeniyetin oluşmasında önemli etkenlerden biri de Türklerdeki edebî zevktir. Türkler geçmişten beri edebî hazinelerine ve o hazineleri oluşturan kalem ehillerine oldukça saygı duymuşlardır; fakat bahsettiğimiz gibi farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin kimi edebî eserlerinin yaratıcıları belliyken kiminin yaratıcıları ise zamanla unutulmuş ve bu eserler anonim folklor ürünü hâline gelmiştir. Türkler, yaratıcısı unutulup halkın ortak malı sayılan eserlerine de oldukça önem vermişler, bu eserleri sahiplenmişlerdir. İşte halkın sahiplendiği, öz malı saydığı, kendi duygu ve düşünce dünyasını yansıtan bu eserlerin bazıları da ortak manzum eserlerdir.

Türk dilinin en eski ve en önemli yazılı kaynaklarından Divan ü Lügat-it Türk'te Kaşgarlı Mahmûd'un örnek olarak verdiği birçok şiir parçasından anladığımıza göre, Türklerde mâni söyleme, türkü, ağıt yakma, bir olayı hikâye etmede uyak kullanarak dikkat çekme vb. noktalar, İslamiyet'in kabulünden önceki yıllarda da canlı bir biçimde var olmuştur ve uzun yıllar aynı canlılıkla yaşatılmıştır (Gözaydın, 1989: 2). Halk edebiyatının mensur ürünlerinde olduğu gibi mânilerde, türkülerde, ağıtlarda ve ninnilerde de siyaset konusu birçok yönüyle işlenmektedir.

2.2.1. Mânilerde Siyaset

Mâniler, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenen, belli kuralları olan, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze ulaşan bir gelenektir. Mânilerde Anadolu insanının düşünce yapısı, beğenisi, dertleri, kıskançlıkları, özlemleri, sevgileri ve ortak kültürün sergilenişi görülmektedir.

Türk kültüründe insanın doğumundan ölümüne kadar her dönemde şiirler söylendiği görülmektedir. Çocuk ninnilerle büyümekte, tekerlemelerle oynamakta; türkülerle gençliğini yaşamakta ve nihayet ölüm geldiğinde ardından ağıtlar söylenerek toprağa verilmektedir. Bu şiirler içerisinde mânilerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Konuları itibariyle mânilere bakıldığında, insanoğlunun acı tatlı, her türlü duygusunun mânilerle dile getirildiği görülmektedir. Böyle olunca da tarihi İslamiyet öncesine kadar dayanan mânilerin, çeşitli zamanlarda, çeşitli amaçlarla söylendiğini görülmektedir: Ramazan ayında oruç tutanları sahura kaldıran, bayramlarda ev ev dolaşan bekçi ve helasacılar, sokakta malını pazarlayan satıcılar, sevdiklerine duygularını anlatmak isteyen âşıklar, kız isteyen dünürler, bahtını/geleceğini öğrenmek isteyen gençler ve

ölen birinin ardından acılarını dillendirmek isteyen yanık yürekler mânilerle hayat bulmuş, mânilerle şekillenmiştir (Şimşek, 2015a: 68-69).

Doğan Kaya, mâni geleneği hakkında öz bir tanım yapar: *"Az sözlerle çok anlamların ifade edildiği, sevda konusu ağırlıkta olmak üzere hemen her konuda söylenmiş, yedi heceli, müstakil dörtlüklü anonim şiirlere mâni denir."* (Kaya, 1999: 10). Mâni, halk edebiyatının en yaygın kullanılan şeklidir. Yedi heceli ve dört mısralı tek kıtadan meydana gelir. Dört mısralı mânilerde, üç mısra serbest, diğer mısraları kendi aralarında kafiyeli dörtlükler hâlinde söylenen nazım şeklidir. Kafiye düzeni *aaxa* şemasına uygundur. İlk iki mısra, çok defa asıl mana ve musikiyi hazırlayan giriş niteliğindedir. Dörtlüğün anlam yükünü üçüncü ve dördüncü mısralar taşımaktadır. Bununla beraber en güzel mâniler, ilk mısralarıyla son iki mısraı arasında gizli bir bağ kurabilen ve böylece dış âlem ile iç duyguları kaynaştırmayı başaranlardır.

Şükrü Elçin'e göre, mâniler halk edebiyatı ürünlerinin en yaygın olanlarından biridir. Mânilerin konularını her türlü hayat hadiseleri olarak gören Elçin, mâniyi köy, kasaba ya da şehirlerimizde okuryazar olan veya olmayan kimselerin ve özellikle kadınların irticalen yarattıkları eserler olarak tanımlar. Bir kısmı lirik olan ve usta şairlerimizin bile kolay kolay söyleyemeyeceği güzellikteki bu anlatım tarzında aşk ve sevgi birinci planda gelir. Bunda sosyoekonomik nedenlerin etkisi ile bastırılmış ergenlik çağı arzu ve emellerinin de rol oynadığı görülmektedir (Elçin, 1990a: 7).

Mâni dörtlüklerinde Türk toplum yapısına ve düşüncesine ait izler duygulu ve içten bir anlatımla görülmektedir. Ayrıca yöresel gelenek ve göreneklerin izleri de mânilerde hayat bulmaktadır. Kültür ve medeniyet tabakalarının maddi ve manevî malzemesini aksettiren mâniler, tabii olarak bestesiz veya âşıklar tarafından hususi makamlarla söylenmektedir. Çatıktaş, mâni geleneğinin önemi hakkında şöyle der: *"Mâniler, anonim halk edebiyatının en tanınmış folklorik ürünlerinden birisidir. Mâniler her türlü hayati olayları (aşk, gurbet, kıskançlık, kırgınlık ve tabiat vb.) işleyen, halk edebiyatının bilinmeyen şairleri tarafından söylenmiş, halka mal olmuş kıymetli gönül yadigârlarıdır. Türk insanının duygularını mânilerle dile getirmesi, çeşitli gönül ürperişlerini böyle kısa, öz ve kesin ifadeyle dile getirilişi; onun sevgi, aşk gibi konulardaki hassasiyetini ve fıtri zekâsının işlediğini gösterir."* (Çatıktaş, 2001: 13).

Millet kimliği olan kültürler uygarlığı oluşturur. Kültür, bir insan topluluğunun oluşturduğu, geliştirdiği içinde yaşadığı ve yaşattığı ortamdır. Ortak duygu ve davranışlar bütünüdür. Mâniler İslamiyet öncesinden günümüze kadar yaşamını

sürdürmüştür ve Türk toplum hayatının ifadesi, millî bilinç ve duygu beraberliğinin bir göstergesidir. Mâniler, halk ruhunun yansıtıcısıdır.

Boratav'a göre, halk edebiyatına yönelik bütüncül bir çalışma yapılırken bu tür edebiyatın oluşumuna, gelişimine kaynak olan topluluğun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamda tüm yaşam örüntüleri dikkate alınmadan o topluluğa ait edebî ürünler tam olarak anlaşılamaz (Boratav, 2000b: 41). Nitekim Türk halk edebiyatına ait olan duygu ve düşüncelerini yansıtan mânilerin incelenmesinde, insanların hayat tarzını şekillendiren olaylar bu bakış açısı içerisinde ele alınmalıdır.

Mâniler yaşamın dönüşümlerine, toplumsal düzene ve siyasal duruma bir düzen verme, onları algılanabilir ve yönlendirebilir kılma çabasının bir yansıması gibi durmaktadır. Her türlü konuda oluşturulan mânilerde, siyasi unsurları görebilmek de mümkündür. Bu yönüyle bakıldığında bazı mânilerde millî duyguların ve mücadelelerin, siyasi tarihi etkilemiş çeşitli tarihî şahsiyetlerin ve askerlik gibi çeşitli konuların yer aldığı görülmektedir.

2.2.1.1. Bağımsızlık Mücadelesi

Bağımsızlık, bir milletin ya da daha geniş tabiriyle bir medeniyetin tarihi boyunca elde ettiği en büyük kazanımdır. Bağımsızlık su gibidir; bir yerde su varsa orada hayat vardır. Eğer su yoksa orada hayatın idame edebilmesi düşünülemez. Bu düsturun bilincinde olan Türk milleti, tarih boyunca hiçbir şekilde başkalarının boyunduruğu altına girmeye tahammül edememiş ve bağımsızlık düşüncesiyle kendi vatan topraklarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Türkler, vatanı ve bayrağı kutsal saymışlar, bunları korumak için hiçbir mücadeleden geri durmamışlardır. Bu durum ilk teşkilatlı Türk devleti olan Hunlardan günümüze kadar böyle devam etmiştir. İncelenen mânilerde de özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze kadar verilen mücadelelerin konu edildiği görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında, 1914 yılında, Sarıkamış'ta meydana gelen facia ve binlerce Türk askerinin şehit düşmesi olayı, Türk milletinin şuurunda derin izler bırakmıştır. Bu çalışmanın farklı konu başlıklarında Sarıkamış faciasına değinilmiş olmakla birlikte, halkta derin yaralar açan bu olayla ilgili mâniler söylendiği de görülmektedir:

"Çadırlar dağa kuruldu
Hücum borusu vuruldu
Bir Sarıkamış uğruna
Doksan bin fidan kırıldı
...
Enver Paşa hücum dedi
Yarıldı Moskof'un ödü
Zalim Allahuekber dağı
Nice aslan yiğit yedi" (Kaya, 1999: 71).

Sarıkamış Harekâtı ve devamında meydana gelen Sarıkamış faciası Türk siyasi ve askerî tarihi açısından hüsranla sonuçlanan ve millî şuurda bıraktığı izleri kolay silinemeyen bir savaştır. Yıllarca bu facianın siyasi ve askerî taktiksel yönleri tartışılagelmiştir; fakat bilinmesi gereken bir gerçek vardır ki Türk askeri geri dönmemiş, tüm zorluklara rağmen kahramanca savaşmış ve sonunda ölüm dahi olsa vatan için mücadele etmekten geri durmamıştır. Nitekim Sarıkamış'ta yaşanan trajedik olay Türk halk edebiyatında da etkisini göstermiş; efsanelere, türkülere, ağıtlara, halk şiirine olduğu gibi mânilere de konu olmuştur.

"Dumlupınar'ın içinde vardır
Karakolu kaymakamlığı
Burada akmıştır birçok şehit kanı
İnanmazsan gel de biraz sen tanı" (Kınalıbaş, 2012: 143).

Türk milletinin kurtuluşuna ve yeni cumhuriyetin kuruluşuna zemin hazırlayan en önemli gelişmelerin yaşandığı Kütahya'ya bağlı olarak bir mâni söylenmektedir. Bilindiği gibi Dumlupınar Meydan Muharebesi de denilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi, bu topraklarda gerçekleşmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli Dumlupınar'da sağlamlaşmıştır. Mâninin üçüncü ve dördüncü mısralarında bu topraklarda ne kadar şehit kanı döküldüğünden bahsedilmektedir. Nitekim Kütahya, bu savaşlardan sonra *Şehitler ve Şehitlikler Diyarı* olarak tanınmıştır. Bazı mânilerde Yunan işgali ve işgalin püskürtülmesi anlatılmaktadır:

"Kır atı nallatırım
Ovada oynatırım
Yüz bin Yunan gelse de
Kır ata çiğnetirim

Ayvalar çiçek açtı
Yunan bıraktı kaçtı
Yunan'ın yerlerine
İzmirli çadır açtı" (Kaya, 1999: 71).

İtilaf devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan galip gelmesi üzerine Türk toprakları bu devletler arasında paylaşılmış, Yunanlılar da savaşta yaptıkları hizmetlere bağlı olarak İzmir ve civarını istemişlerdir. İngilizlerin ve Fransızların da desteğini alan Yunanlılar 1919 yılında İzmir'i işgal etmiştir. Türklerin verdiği çetin mücadelelerle 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir, Yunan işgalinden kurtulmuştur. Mânide Yunan işgali ve Yunanlıların Anadolu'dan sürülmesi anlatılmakta ve o dönemde Türklerin gösterdiği şanlı direnişe vurgu yapılmaktadır. Bir başka mânide de, aynı millî ruhla Türk bayrağının sonsuza kadar dalgalanacağı şöyle ifade edilmektedir:

"Balıkta olur hayvarı
Bugün Simav'ın bayramı
Ebedi dalgalanacaktır
Türk'ün şanlı bayrağı" (Kınalıbaş, 2012: 143).

Kütahya iline bağlı bir ilçe olan Simav, Kuvayı Millîye harekâtının ilk başladığı yerlerden biridir. Bu yönüyle işgallere karşı halkın harekete geçerek kendi bölgelerini bu işgallerden korumak, kurtarmak adına yaptıkları savunma hareketi ilk olarak Simav'da başlamıştır. Ayrıca Simav ilçesi Kurtuluş Savaşı sırasında üç kez işgale uğramış, her üçünde de işgalden kurtulmuştur. Mâninin ikinci mısraında bahsedilen *Simav'ın bayramı* ise Simav'ın 4 Eylül 1922'de son Yunan işgalinden kurtuluşu üzerine her yıl bu tarihin bayram havasında kutlanmasını anlatmaktadır.

İncelenen mâniler içerisinde siyasi konuların en fazla yer aldığı grubu Kıbrıs Türklerinin söyledikleri mâniler oluşturmaktadır. Mâni söyleme geleneği Kıbrıs halkının kanına işlemiş gibidir. Kendi yaşantılarına, duygularına ve düşüncelerine bağlı olarak ürettikleri mânileri sözlere dökmektedir:

"Balkannarı aşacayık
Düşmannarı kovacayık
Biz Türklerin bayrağını
Bu Kıbrız'a asacayık" (Yorgancıoğlu, 2003: 280).

Mânide adadaki Rumların Yunan sevdasına ve adanın anavatanı olarak Yunanistan'ı görmelerine, adadaki Türklerin varlığını yok saymalarına değinilmektedir. Rumlardaki bu yersiz milliyetçilik, Kıbrıs Türklerinde de haklı bir milliyetçi akım doğmasını sağlamıştır. Mânide Balkanların aşılması, Rumların ve onların hamisi sıfatındaki Yunanların yenilgiye uğratılacağı şeklinde algılanmaktadır.

"Federasyon emelimiz
Federasyon temelimiz,
Federasyon olmasaydı,
Ne olurdu hallerimiz?" (Yorgancıoğlu, 2003: 17).

Yukarıdaki mânide bir federasyon isteğinden bahsedilmektedir. Bahsedilen federasyon *Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu*'dur. Kıbrıs'ta iç savaşın başladığı 1950'li yıllarda Kıbrıs Türklerinin, Rumların yıkıcı faaliyetlerine karşı ayakta durabilmek ve bütünleşebilmek için kurdukları bu federasyon sayesinde, Kıbrıs'ta faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları tek bir çatı altında toplanarak önemli işlere imza atılmıştır. Mânide bu federasyonun Kıbrıs Türkleri için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Yine bir başka mânide *Enosis*ten bahsedilmektedir:

"Ağızları kaparım
Sanma yoldan saparım
Enosis ne demegmiş
Ben Türklüğe taparım" (Gökçeoğlu, 2002: 27).

Mânide *Enosis*e değinilmiştir. *"Enosis, sözcük olarak ilhak anlamına gelmektedir. Ama Rum-Yunan siyasi literatüründe, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılmasını ifade etmektedir. Yunanistan tarafından ilk kez 1828 yılında resmen ifade edilen Enosis, 150 yıldır Rum-Yunan politikacılarının dilinden düşmeyen bir hedef olmuştur. 1829'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Yunan Devleti'nin bazı önderleri Romalılaşmaya duydukları özlemi ulusal bir ideoloji haline getirmişlerdir. Megali İdea (Büyük Ülkü) olarak adlandırılan bu ideolojinin hedefi en parlak devrindeki haliyle Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu ise Enosis'tir."* (Yüksel, 2009: 162). Mâniden anlaşıldığı kadarıyla Rumların ve Yunanların *Enosis* fikri karşısında, adada yaşayan Türkler de Türk ülküsüne bağlanmışlardır. Bu uğurda savaşmaktan ve topraklarını muhafaza etmekten çekinmemişlerdir. Bir başka mânide ise Kıbrıs Türklerinin her şeye rağmen kaybolmayan umudundan bahsedilmektedir:

"Kıbrıs'ın meyvasını
Güzellerin hasını
Ada Türkün olacak
Ben gördüm rüyasını" (Yorgancıoğlu, 2003: 285).

1960'lı yıllarda Kıbrıs'taki Türk halkının idaresini sağlayan ilk Türk yönetiminin halk tarafından mutlulukla karşılanmasına değinilmiştir. 1960'lı yıllar Kıbrıs halkı için zor geçen yıllardır ve bu yıllarda yapılan faaliyetler Rumlar, Yunanlar ve İngilizler tarafından sürekli engellenmeye çalışılmaktadır. Buna rağmen Türk toplumunu azınlık konumuna düşürmemek ve etnik varlıklarının yok olmasını engellemek amacıyla Kıbrıs Türk siyasetçileri ve aydınları çeşitli idari mekanizmaları

devreye sokmak için uğraşlar vermişlerdir. Yukarıdaki mâniden de anlaşılacağı üzere bu durum halk arasında umut filizlerinin yeşermesine vesile olmaktadır. Bir başka mânide ise Kıbrıs Türklerinin yaşadığı zulümler tarihî gerçekliği yönüyle anlatılmaktadır:

"Şubat ayı, Mart ayı
Farketmedik belayı
Dokuz Mart altmış dörtte
Rum vurdu Kasaba'yı" (Yorgancıoğlu, 2003: 227).

Mânide Kıbrıs Türkleri için oldukça zor geçen ve Kıbrıs tarihinde oldukça trajedik hatıraları bulunan 1964 olaylarına değinilmiştir. 1964 yılında Birleşmiş Milletler tarafından adanın tek sahibi olarak kabul edilen Rum yönetimi saldırılarına hız vermiş; kadın-erkek, genç-yaşlı demeden katliamlar yapmıştır. Türk köylerine, kasabalarına baskınlar düzenleyerek yüzlerce Kıbrıs Türkünü katletmişlerdir. Amaçları Türklerin yerleşim yerlerini terk etmelerini sağlayarak kendilerine rahat bir zemin hazırlamaktır. İşte bu kaotik ortam Kıbrıs Türklerinin zihninde derin yaralar açmış ve mânilerde de kendine yer bulmuştur. Bir başka mânide ise 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına ve sonuçlarına değinilmiştir:

"Neler ektik neler biçtik
Yıllarınan harbettik
Ağusdoz yetmiş dörtde
Biz hep Kuzeye geçdik" (Yorgancıoğlu 2003:285).

Mâni, 1974 yılında adanın bölünmesi ve Kıbrıs Türklerinin adanın kuzeyine göç etmeleriyle ilgili duygu ve düşünceleri yansıtmaktadır. Kıbrıs'ta Yunan işgaline bir adım kaldığını çok iyi değerlendiren Türk hükümeti almış olduğu kararla 20 Temmuz 1974'te adaya müdahale emrini verdi. Harekâtı izleyen ilk günlerde Kıbrıs'ın değişik bölgelerinde yer alan bazı Türk köylerine baskınlar düzenleyen Rum ve Yunan askerleri toplu katliamlarda bulundu. Garantör konumunda bulunan Türk, Yunan ve İngiliz tarafları arasında adadaki bu karşılıklı çatışmaların bir an önce durdurulup kalıcı bir barışın sağlanması amacıyla görüşmeler başlatıldı, ancak herhangi bir görüş birliği sağlanamadığı için güç durumda bulunan Kıbrıs Türk toplumunun güvenliğini sağlamak amacıyla ikinci bir harekâtın yapılmasına karar verildi. Böylece adada batıda Yeşilırmak'tan, doğuda Magosa'ya kadar uzanan bir güvenlik şeridi oluşturuldu ve KKTC'nin kalıcı olan sınırları da çizilmiş oldu. Rauf Denktaş'ın girişimleri sonucunda Kıbrıs'ın güneyinde Rumların idaresinde kalan Türkler, 28 Ekim 1974 tarihinde Kuzey

bölgesine çeşitli yollarla nakledildi. Türk bölgesindeki esir tutulan Rumlar da bu mübadele çerçevesinde güneye gönderildiler (Akkurt 2000:160).

1974 tarihi Kıbrıs'taki Türk ve Rum halkları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Kıbrıs'ın kuzeyinde ve güneyinde sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda önemli dönüşümler meydana gelmiştir. *"Kıbrıs'ta 1974 yılında askerî müdahale sonucu oluşan coğrafi ve demografik bölünmeye dayanan statükoyu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı olmasına karşın, bugüne kadar geçen süre içinde değiştirmek mümkün olmadı ve çözüm doğrultusunda ortaya konan bütün çabalar başarısızlığa mahkûm edildi. Çeşitli BM genel sekreterleri, pek çok Kıbrıs Özel koordinatörü, birkaç çözüm planı ve son olarak da Kıbrıslı Türklerin kitlesel başkaldırısı, mevcut durumu değiştirmeye yetmedi. Bütün bu girişimler arasında en yoğun olanı ve çözüm perspektifi en sağlam görüleni Kofi Annan'ın öncülüğünde başlayan ve üç yıl süren girişimdi."* (Kızılyürek, 2005: 311). Kofi Annan planını destekleyen bir kesim olduğu gibi şiddetle karşısında olan bir kesim de mevcuttur. Bu konu üzerine söylenen mânilerden bazıları şöyledir:

"Bitirdik mirasını
Biz dutalım yasını
Annan garışdırdı hep
Türklerin kafasını" (Yorgancıoğlu, 2003: 72).

…

"Buludun kölgesi var
Kıbrıslının nesi var
Meşhur Annan Planında
Türk(ü) yutma hevesi var" (Yorgancıoğlu, 2003: 77).

…

"Güneş doğar yükselir
Su akar dağdan gelir
Annan Planı sebebi
Türk Türk'e düşman gelir" (Yorgancıoğlu, 2003: 88).

…

"Kıbrızlı gözünü aç
Doğru olan yolu seç
Gavura güman etme
Birleşmekden gel vazgeç" (Yorgancıoğlu, 2003: 170).

Mânilerden Kıbrıs Türklerinin Annan Planı'na yaklaşımları anlaşılmaktadır. Kıbrıs Türk toplumunda özellikle gençler ve muhalifler bu planı benimseyip Rumlarla birleşme ve Avrupa Birliği çatısı altına girmeye sıcak bakmaktadır; fakat 1974 öncesi

sıkıntıları yaşayan kuşak, bu plana olumsuz yaklaşmaktadır. Nitekim mânilerde vurgulanan da bu durumdur. Geçmişi hatırlayan Kıbrıslılar, kendilerine daha önce defalarca ihanet eden Kıbrıs Rumlarının ve Batılı örgütlerin, yine aynı tavır içinde olacaklarına ve kendilerini bir kez daha kandıracaklarına inanmaktadır. Bu dönemde, birleşme ve birleşmeme konusunda toplum içerisinde ciddi çatlaklar meydana gelmiş, şiddetli tartışmalar yaşanmıştır.

"Ne umut var ne ülkü
Garantisizdir mülkü
Bu rotasız gemide
Şaşkındır Kıbrıs Türkü" (Yorgancıoğlu, 2003: 191).

Yukarıdaki mâni Kıbrıs Türklerinin bu güvensizlik ortamındaki duygularını yansıtmaktadır. 1974 sonrasında Kıbrıs'ta sorunlar hiçbir zaman tam anlamıyla çözülmemiş, iki taraf arasında yapılan sayısız görüşmeler sonuçsuz kalmış ve bu durum siyasi belirsizliklere yol açmıştır. Rumların, Batı'nın da desteğini alarak adadaki Türk halkını yok saymaları ve çözüme yanaşmamaları, uluslararası arenada Kıbrıs Türklerini yalnız ve sahipsiz bırakmıştır. Rumların yayılmacı politikası ve Türk topraklarına göz dikmesi, mânide Kıbrıs Türk'ünün mülküne göz dikilmesi şeklinde yansımıştır.

2.2.1.2. Yöneticilerin Özellikleri

Kadim bir geçmişe sahip olan Türk tarihine bakıldığında, elde edilen tüm başarıların, kazanılan zaferlerin ve bu zaferlere imza atan kişilerin birer kahramanlık ve cesaret timsali oldukları bilinmektedir. Kahramanlık ve cesaret Türk devlet adamlarının en belirgin özelliklerindendir. Tarihe ismini altın harflerle yazdıran ve büyük medeniyetlere korku salan nice devlet adamımız, padişahımız, kağanımız bulunmaktadır. Diğer halk anlatılarında olduğu gibi mânilerde de önemli devlet adamlarının, askerlerin ya da düşman devletlerin yöneticilerinin yer aldığı görülmektedir. Bu şekilde olan bazı mâni örnekleri şöyledir:

"Bu dere baştan başa
Su vurur daştan daşa
Bu dünyayı fethetti
Mustafa Kemal Paşa" (Elçin, 1990a: 62).

Yukarıdaki mânide Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî ve siyasi kabiliyeti, coşkuyla ve mübalağayla anlatılmaktadır. Bir başka mânide ise Kanuni Sultan Süleyman'dan bahsedilmektedir:

"Kanuni Sultan Süleyman
Söylemiş kullara ihsan
Cansız duvarı yürüten
Hacı Bektaş gelmiş heman" (Emeksiz, 2003: 261).

Yukarıdaki mânide, Yeniçeri Ocağının kuruluşu anlatılmaktadır. Amil Çelebioğlu'nun *Ramazan-nâme* adlı eserinde *Ocaklar Faslı* başlığı altında yukarıdaki mâniye açıklık getirilmektedir. Buna göre Yeniçeri Ocağının kuruluşu anlatılırken, ocağın Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Hacı Bektaş-ı Veli tarafından adının da belirlenmesiyle ortaya çıkarıldığı söylenmektedir (Çelebioğlu, 1995: 240). Buradan hareketle Osmanlı devlet düzeni içerisinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin ve Bektaşîliğin ne denli etkili olduğunu görmek mümkündür. Nitekim Yeniçeri Ocağı, Bektaşî tarikatının usul ve adabına göre hareket eden bir tarikat olarak Osmanlı ordusuna yüzyıllarca hizmet etmiştir. Yeniçeri Ocağını Hacı Bektaş-ı Veli'nin kendisi kurmamış; fakat kuruluş aşamasında ocağın ismini kendisi vermiştir. Yine Bektaşîliğin Yeniçeri Ocağı içerisinde en etkili olduğu dönem 16. yüzyıl olmuştur. Bu dönem de Kanuni Sultan Süleyman'ın hüküm sürdüğü döneme denk gelmektedir. Bir başka mâni de ise Sultan Abdülhamid'den övgü ve duayla bahsedilmektedir.

"Dilerim Rabbü'l-âlemîn
Cümlenize olur muîn
Hazret-i Abdülhamîd'i
Kılsun hatırlardan emîn" (Emeksiz, 2003: 255).

Tarihî gelişmelerden habersiz olan ya da gelişmeleri ideolojik ve yanlı değerlendiren kişiler tarafından *Kızıl Sultan* gibi yakışıksız unvanlarla anılan Sultan II. Abdülhamid, aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun *Ulu Hakan'*ıdır. Yaşadığı dönem, Osmanlının türlü sorunlarla baş başa kaldığı, her taraftan darbelerin üst üste geldiği yıkıcı bir dönem olmasına rağmen Sultan II. Abdülhamid, 33 yıl boyunca bütün faaliyetlerinde devletin bekasını gözetmiş, Osmanlıyı adaletle yönetmiş, binlerce eser inşa ettirmiş, kendi kişisel hazinesinden orduyu savaşa göndermiş ileri görüşlü, cesaretli ve merhametli bir sultandır. Öyle merhametlidir ki, kendisine suikast düzenleyen kişileri dahi affetmiştir. Bu ve buna benzer özellikleri sayesinde Sultan II. Abdülhamid hem yaşadığı dönemde hem de günümüzde saygıyla anılmaktadır. Yukarıdaki mânide de bu durum açıkça dile getirilmektedir. Bir başka mânide ise Sultan IV. Murad'dan bahsedilmektedir:

"Tabanca ata ata
Çıktum Sultan Murat'a
E kız senin bubani
Edeceğum kaynata" (Çelik, 2005: 109).

Trabzon yöresine ait bu mânide Sultan IV. Murad'a telmihte bulunulmuştur. Mânide ayrıca dikkat çeken nokta, mâniyi söyleyenin Sultan Murad'ın huzuruna tabanca ata ata çıkmış olmasıdır. İlk mısrada üzerinde durulan tabanca, bilindiği gibi Karadeniz insanının tutkusu, yüzyıllardan beri ayrılmayan bir parçasıdır. Tabanca üzerine türküler, ağıtlar yakılmış, mâniler söylenmiştir. Bir başka mânide ise Eyüp Sultan'dan bahsedilmektedir:

"Sarı gülüm var benim
Âh u zârım var benim
Ben Eyüp Sultan mıyım
Ne çok sabrım var benim" (Emeksiz, 2003: 257).

Ebu Eyyûb El-Ensarî, Anadolu'da Eyüp Sultan olarak bilinen önemli sahabelerden biridir. Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye göç ettiğinde, onu evinde ilk misafir eden sahabedir. Hz. Peygamber, İstanbul'un fethini ashabına önceden müjdelemiş ve bu fethin önemi hakkında konuşmuştur. Bunun üzerine, Hicri 52 yılında Yezid kumandasındaki Müslüman ordusu İstanbul'u kuşatmıştır. Eyüp Sultan Hazretleri, İstanbul'un kuşatmasına katılmış ve bu kuşatmada üstün meziyetler göstermiştir; fakat yaşı çok ilerlediği için İstanbul yakınlarında hayatını kaybetmiştir. Eyüp Sultan vefatından önce, öldüğü takdirde cenazesinin ordunun varacağı en uzak noktaya gömülmesini istemiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmadan sonra Fatih Sultan Mehmet, 1453 yılında İstanbul'u kuşattığında bütün bu yaşananlardan haberdar olmuş Eyüp Sultan'ın kabrini bulmak istemiştir. Bunun üzerine Padişah'ın hocası olan Ak Şemsettin bir rüya görmüş ve rüyada tarif edilen yer kazıldığında, buranın Eyüp Sultan'ın yattığı kabir olduğu anlaşılmıştır. İstanbul fethedildikten sonra şehrin ilk külliyesi bu kabrin etrafına kurulmuştur. Osmanlı padişahları, bütün imparatorluk boyunca burada kılıç kuşanarak, Eyüp Sultan Hazretlerine verdikleri değeri göstermişlerdir. Mâniye döndüğümüzde üçüncü ve dördüncü mısralarda Eyüp Sultan'ın sabrından bahsedilmektedir. Bilindiği gibi Eyüp Sultan Camii ve türbesi İstanbul'da, Haliç'in kıyısında Eyüp semtinde yer almaktadır. Bu camii ve türbe Müslümanlar tarafından çok kutsal sayılmakta ve özellikle Ramazan aylarında Müslümanların uğrak mekânı olmaktadır. Öyle ki, buraya gidenler hem iftarlarını açmakta hem de türbeyi

ziyaret ederek dualar etmektedir. Allah'tan türlü türlü dertlerine derman dileyen insanlar, bu duaları Eyüp Sultan'ın türbesinde ettikleri için Eyüp Sultan'ın da kendilerini duyduğunu düşünürler. Mânide bahsedilen durum da tam olarak budur. Eyüp Sultan'ın yüzyıllardır insanların derdini dinlemekten, sabır taşına döndüğü anlatılmaktadır. Bir başka mânide ise Hasan Paşa'dan bahsedilmektedir:

"Paşadan
Ahbap sizi arzulayıp, geldik Kasımpaşa'dan
Üç mah ceza yedim emr-i Hasan Paşa'dan" (Emeksiz, 2003: 259).

Yukarıdaki mânide bahsedilen Hasan Paşa, II. Abdülhamid döneminde yaşamış, Beşiktaş muhafızlığı yapmış, daha sonra mareşal rütbesine kadar yükselmiş bir devlet adamıdır. Kendisine Müşir Hasan Paşa ya da Yedi Sekiz Hasan Paşa da denilmektedir. Rivayete göre okuma yazması iyi olmayan Paşa, imza yerine Arapça yedi ve sekiz sayılarını yazmaktadır. Halk arasında bu durum öğrenilince Paşa'nın cahilliğine ithafen kendisine Yedi Sekiz Hasan Paşa şeklinde lakap takılmıştır. Samimi bir Osmanlı sevdalısı olan Hasan Paşa sayısız başarıya imza atmış, defalarca Osmanlı hanedanına karşı gerçekleştirilen suikast girişimlerini engellemiş cesur, cesur olduğu kadar da sert bir insandır. Nitekim Paşa'nın bu sertliği yukarıdaki mânide de kendini göstermektedir. Emrindeki askerleri dahi her daim falakaya yatıran Hasan Paşa'nın, mâninin üçüncü mısraından anlaşıldığı kadarıyla, ufak bir kusura dahi üç ay hapis cezası verdiği söylenmektedir.

Kıbrıs mânilerinde sadece yakın dönemin siyasi tarihi irdelenmemiş; aynı zamanda Kıbrıs'ın fethedildiği 1571'den bu yana olan önemli siyasi gelişmeler ve yöneticiler de yer bulmuştur. Osmanlı zamanında Kıbrıs'ta birçok kanlı isyan meydana gelmiştir. Bu isyanların sebebine bakıldığında İstanbul'dan gelen yöneticilerin bireysel kötü tavırları, idarede meydana gelen aksaklıklar, vergi adaletsizlikleri gibi konular göze çarpmaktadır. Bu durumlar çeşitli başkaldırılara neden olmuştur. Aşağıdaki mânilerde Dragoman İsyanına değinilmiştir:

"A tercüman tercüman
Safa sürdün çoğu zaman
Katline ferman geldi
Kıbrız'a yolladılar" (Özbek, 2010: 50).
…
"Gahve tütün işdiler
Tenha yere geşdiler
Tercümanın başını
Sepetleme kesdiler" (Özbek, 2010: 51).

Yukarıdaki mânilerde geçen tercüman, Osmanlı sarayı ile Kıbrıs'taki Hristiyan halk arasındaki ilişkileri sağlayan, vergi toplayan kişilere verilen isimdir. Mânilerde 1804 yılında meydana gelen bir isyandan bahsedilmektedir. *"Bu tür isyanlara tipik bir örnek 1804 olaylarıdır. Çünkü bazı yabancı kaynakların Türklerin, Başpiskoposların nüfusuna başkaldırmaları diye niteledikleri bu olaylar, Rum yığınlarca başlatılıp Türklerce sürdürülmüş ve de kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Olayın başlıca kahramanı görünen Dragoman Hacı Georgakis'in isyancı Türklerin elinden kaçıp İstanbul'a gitmesi ve bunu izleyen çeşitli gelişmelerden sonra öldürülmesi ayaklanmanın başka bir yönünü oluşturmaktadır."* (Gürkan, 2008: 112, 116). Mânilerden hareketle tercümanın halka zulmettiği, bunun neticesinde bir isyanın çıktığı ve tercümanın kaçarak İstanbul'a gitmesi sonucunda idam edildiği anlaşılmaktadır. Bir başka mânide ise Kıbrıs Rumlarının isyan hazırlığına girmeleri neticesinde dönemin Kıbrıs Valisi'nin bunu fark etmesi ve isyancıları idam ettirmesi anlatılmaktadır:

"Buldu belasını gâvurlar
Böyle olur papaza uyanlar
Vaktin valisine asi olanlar
Devlete da asi olurlar" (Yorgancıoğlu, 2003: 400).

Mânide Vali Küçük Mehmet'in, Rumları isyana teşvik etmeye yönelik planlar yaptığı ve silah temin etmeye çalıştıkları gerekçesiyle kilise ileri gelenlerini ve aydın kesimden çok sayıda insanı idam ettirdiğine değinilmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan bu isyanın bastırılma şeklinin Kıbrıs'ta yaşayan reayaya ve papazlara bir ibret olması temenni edilmektedir. Bir başka mânide de Cumhurbaşkanı Makarios'un, Türklere karşı şiddetli tavırları eleştirilmektedir:

"Su doldurdum şişeyi
Döneceyig köşeyi
Dr. Küçük tanımaz
Magaryos eşeğini" (Özbek, 2010: 62).

Mânide 1959 yılında Kıbrıs Cumhurbaşkanı olan Makarios'tan ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Fazıl Küçük'ten bahsedilmektedir. *"21 Aralık 1963 olaylarının çıkmasının ardından 1959'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Rum kesimi tarafından tek yanlı iptal edilmesiyle Kıbrıs Türk toplumu kendi yönetimini 'Genel Komite' adı altında ayrı bir yönetim olarak oluşturdu. Türkiye Cumhuriyeti garantör devlet olarak devreye girerek, Kıbrıs Anayasası'na aykırı olan bu kararın geri çekilmesi gerektiğini belirtir. Ancak Makarios, Türkiye'ye açıkça kafa tutar."* (Özbek, 2010: 62).

Mânide, Kıbrıs halkı kendilerine karşı kafa tutan ve şiddet söylemleri içinde olan Makarios'u küçümseyerek, kendi liderleri olan Fazıl Küçük'ü yüceltmektedir. Bir başka mânide de ada halkı yine Makarios'a olan nefretini şöyle dile getirmektedir:

"Türk ordusu Türk ordusu
Gahreylesin Makarios'u
Bizim için hep dovacı
Türk gadını Türk yavrısı" (Gökçeoğlu, 2002: 160).

Mânide Kıbrıs'taki Türk halkına her türlü zulmü eden, sosyoekonomik ve siyasi anlamda baskıcı bir yol izleyen Makarios'a yönelik nefret dile getirilmektedir. Ulusal ve uluslararası anlamda ciddi sorunlarla boğuşan Kıbrıs Türkleri bu mânide anavatana bir mesaj iletmekte ve Türkiye'nin kendilerini Makarios belasından kurtarmalarını istemektedir. Bir başka mânide ise Kıbrıs'ın Rum Cumhurbaşkanı Makarios'tan bahsedilmektedir:

"Tahtından endirdiler
Uçağa bindirdiler
Kırk yıllık baş keşişi
Sürgüne gönderdiler" (Yorgancıoğlu, 2003: 17).

Mânide Kıbrıs'ın yakın tarihi hakkında önemli bir detaya dikkat çekilmektedir. Makarios, Kıbrıs Rumları için sembol bir kişiliktir. Siyasi hayatını *Enosis*, yani Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanma fikrini hayata geçirmeye adamıştır. Bu uğurda adadaki Türklerle defalarca karşı karşıya gelmiş ve Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumuna çok ciddi eziyette bulunmuştur. İşte bu eziyetlerden bunalan Türk toplumu, Makarios'un 1974 yılında sürgüne gönderilmesini bayram havasında kutlamışlar, bu konu üzerine mâniler de söylemişlerdir. Bir başka mânide ise Makarios döneminde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İçişleri Bakanlığını yapmış olan Yorgacis'ten bahsedilmektedir:

"Bahçelerde demetler
Çocuk yerde emekler
Yorgacis'i sorarsan
Ovada domuz bekler" (Yorgancıoğlu, 2003: 57).

Polikarpos Yorgacis, dönemin İçişleri Bakanı olmasının yanında *EOKA* denilen, Kıbrıs Rumları tarafından kurulmuş olan silahlı terör örgütünün de başındadır. Bu örgütün amacı kutsal mabetlere zarar vermek, Türkleri yok etmek, kalanları ise adadan atmaktır. İşte Yorgacis'in bu yıkıcı faaliyetlerini bilen Kıbrıs Türkleri yukarıdaki mânide kendisini makbul olmayan bir göreve layık görmüşlerdir.

2.2.1.3. Askerlik

Mânilerde işlenen bir başka konu ise askerliktir. Türk tarihi içerisinde askerliğin çok önemli bir yeri vardır. Türklerin birçok özelliklerinin yanında en fazla öne çıkan yönlerinden biri de iyi birer asker olmalarıdır. En eski devirlerden beri tarih sahnesinde yer alan Türk milletinin siyasi temelleri, askerî teşkilat düzenlerinin sağlam olmasına dayanmaktadır. Askerlik Türklerde başta bir meslek iken, daha sonra vatani bir görev olmuştur. Türkler, mükemmel askerî disiplinleri ve dahi komutanları sayesinde her dönem varlıklarını, güçlerini ve bütünlüklerini dünyaya tanıtmışlardır. İşte bu denli önemli olan askerlik konusu, birçok halk anlatısında yer aldığı gibi mânilerde de hayat bulmuştur.

"Tren yolu bayır mı
Yârim çantan ağır mı
Hiç izne gelmiyon
Başçavuşun gâvur mu" (Kınalıbaş, 2012: 128).

Mânide asker yolu gözleyen kız, sevdiğinin izne gelmemesinden şikâyetçidir. Askerlik uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Bu süreç hem asker için hem de onu bekleyenler için aynı şekilde zorludur. Burada dikkat çeken nokta ise sevgilinin, askerin izne gelmemesi karşısında durumu askerin komutanına bağlamasıdır. Bilindiği gibi askerde ast-üst ilişkisi son derece önemlidir. Üstün izni ya da emri olmadan astın kendi başına karar verme yetkisi yoktur. Bu durum askerî disiplinin en doğal gereğidir. Yukarıdaki mânide bu duruma değinilmiştir. Bir başka mânide de Türk askerinin cesaretinden bahsedilmektedir:

"Kasaturam çelikten
Nam almış felekten
Türk askeri korkar mı
Vatan için ölmekten" (Yolcu, 2011: 349).

Türkler tarih sahnesinde en çok askerî yetenekleriyle kendilerinden söz ettirmişlerdir; fakat askerî yetenek tek başına dâhiyane savaş sanatı unsurlarını icra etmekle yeterli sonuç doğurmamaktadır. Sonunda ölüm olan bu yolda cesaret olmazsa başarılı olmak mümkün değildir. Nitekim Türklerin Orta Asya'dan günümüze gelene kadar yaptıkları savaşların çoğunda orduların, destan kahramanları niteliğinde cesaret örnekleri gösterdikleri bilinmektedir. Yukarıdaki mânide de vatan için ölmenin kutsallığından ve Türk askerinin bu uğurda ölmekten korkmayacağından bahsedilmektedir. Bir başka asker mânisi de şöyledir:

"Asker ettiler beni
Kuram çıktı Yemen'e
Ağla beni e nenem
Kanim akti çimene" (Çelik, 2005: 107).

Mânide Yemen'e gönderilen bir askerin tarihî gerçekliği yönüyle Yemen cephesi hakkında söylediği mâni yer almaktadır. Yemen ve Hicaz bölgesi uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altında kalmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında Müslümanlar için kutsal sayılan o bölgenin muhafaza edilebilmesi için dört tümen asker gönderilmiş; fakat bazı Arap emirlerinin İngilizlerle ittifak ederek ihanet içine girmeleri neticesinde şiddetli çatışmalar yaşanmış ve trajedik sonuçlar ortaya çıkmıştır. Mânide de askerlik kurası Yemen'e çıkan bir asker, muhtemel akıbeti için endişelendiğini dile getirmektedir. Bir başka mânide ise Osmanlı askerî düzeni hakkında önemli bir bilgi verilmektedir:

"Trabulus kuşağum
Yaşasun padişağum
Alma beni askere
Ben bi yetim uşağum" (Çelik, 2005: 108).

Bilindiği gibi yüzyıllar boyunca dünyada adaleti tesis eden Osmanlı İmparatorluğu'nda çok kuvvetli ve disiplinli ordu teşkilatları mevcuttur. Bu ordular düzenlenirken ve orduya asker alınırken belli kurallar uygulanmaktadır. Örneğin İstanbullular askerlikten muaftır. Yine gayrimüslimler askere alınmamaktadır. Bununla birlikte Arap yarımadası ve Trablus gibi halkı Müslüman olan bölge halkı da askere alınmamaktadır (Güler, 2007: 54-58); fakat Osmanlının son dönemlerinde dört bir yanda savaşlar olurken ordunun asker ihtiyacını karşılayabilmek için bu kural esnetilmiş ve ayrım gözetilmeksizin gençler askere çağrılmışlardır. Yukarıdaki mânide de Trabluslu bir genç askerlikten muaf olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır.

Değişik bölgelerden incelenen örneklerden hareketle, konuları itibariyle toplumun ve bireyin duygu-düşünce dünyasının her yönünün işlendiği mâni metinlerinde siyasi mevzuların sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Toplum hayatında derin izler bırakan istiklal mücadelelerinin, tarihin seyrine yön veren yerli ve yabancı devlet adamlarının, vatan toprağının yiğit bekçileri olan askerlerin etrafında anlatılan mâni dörtlüklerinin fazlalığı oldukça dikkat çekicidir.

2.2.2. Türkülerde Siyaset

Manevî kültür unsurlarının zengin bir kısmını oluşturan türküler, tarihî en eski çağlara dayanan Türk medeniyetinde önemli bir yere sahiptir. Türküler, sözleri itibariyle edebî yönden, toplumun şuurunu yansıtması bakımından sosyolojik yönden, ezgiyle söylenen bir tür olması bakımından ise müzik yönünden oldukça değerlidir. Türküler hayatın her alanını konu edindiği için farklı disiplinleri ilgilendirmekte, bir yandan çağlar öncesi anlatırken öte yandan güncelliğini de koruyabilmektedir. Türküler halkın kolektif bilincini ve bilinçaltını yansıtmaktadır.

Halk edebiyatı ürünleri içerisinde en zengin ve en çeşitli ürünlerin başında türküler gelmektedir. Türküler, halkın zihninde tasavvur ettiği ve ortaya çıkardığı salt romantik ürünler değil, bizzat yaşanmış ya da yaşanması muhtemel olaylar üzerine söylenmiş söz dizileridir. Bu yönüyle türküler, halkın öz malıdır ve halk kültürünün aynası niteliğindedir. Türk halkı sevinçlerini, acılarını, nefretlerini, hoşgörülerini, kahramanlıklarını, yiğitliklerini, mücadelelerini her daim türkülere dökmüştür. Türkülerle gülmüş, türkülerle ağlamıştır. Yapısı itibariyle millî bir vasfa sahip olan türkülerde millî birlik ve beraberliğin, vatan, millet ve bayrak sevgisinin yansımalarını görmek mümkündür. *"İnsan hayatının tüm safhaları türkülere girmiş, onları yakanların duygularıyla yoğrulmuştur. Anadolu'da türkü çağırmak/yakmak olarak ifade edilen türkü söylemek bir iletişim faaliyeti olarak görülmüş, konuşmaya yakın fakat konuşmadan daha biçimsel olarak düzenlenen ve daha çok tekrara dayanan bir davranış kalıbı olarak değerlendirilmiştir."* (Balık vd, 2008: 490). Türk milletinin kültür hayatında önemli bir yere sahip olan türkü, kavram olarak: *Türklere has, ezgiyle ve Türkçe söylenmiş şiir* anlamında bir türü karşılamaktadır. Türk adıyla hayat bulan bu ezgili şiirlerimiz, Türk boylarının genelinde büyük bir geleneğin ürünüdür. *Türkü yakma* adıyla bilinen bu gelenek çerçevesinde yaratılan eserler; zorlu günlerimizde derdimizi, ayrılığımızı, hasretimizi ve feryadımızı dile getirirken; mutlu günlerimizde de sevinç ve neşemizi, heyecan ve coşkumuzun sözü ve ezgisi olmuştur (Ekici, 2013, s. 43).

Türkülerin başlıca özellikleri üzerine Saim Sakaoğlu ve Ali Berat Alptekin şöyle demektedir:

"1. Türkülerin iki önemli kaynağı vardır.

a. Anonim türküler, söyleyicileri belli olmayıp halk arasında kaynak şahıs adı verilen kişilerden derlenmiştir.

b. Ferdî türküler, söyleyicileri belli olup büyük ölçüde saz şairleri tarafından ortaya konulmuştur.

2. Türkülerde, insan hayatının bütün aşamaları konu olarak ele alınmıştır.

3. Türküler hece vezniyle söylenmiştir. Ancak anonim türkülerin mısralarında zaman içinde eksilmeler veya artmalar olabilmektedir.

4. Türküler ezgilerine, konularına ve yapılarına göre sınıflandırılabilir" (Sakaoğlu-Alptekin, 2011: 44-45).

Aziz milletimizin tarihini, kültürünü ve yaşam felsefesini yansıtan türküler, hiç şüphesiz ki binlerce yıllık Türk tarihinde meydana gelen siyasi mevzulara da bağımsız kalmamıştır. Gerek TRT repertuarından gerekse de yöresel ağızlardan edindiğimiz ve incelediğimiz 7.000 civarında türkü örneğinden hareketle görülmektedir ki, geçmişten günümüze kadar yaşanan siyasi olaylar, savaşlar, seferler, antlaşmalar, kahramanlıklar, mücadeleler ve daha birçok konu halkın zihninde yer etmiş, duygu-düşünce dünyasında yoğrulmuş ve türkülere aksetmiştir.

2.2.2.1. Tarihî Gerçeklik

Tarihî olayları en iyi yansıtan halk anlatı türlerinden biri de türkülerdir. Türkülerin oluşma süreci Türk tarihiyle yakından ilgilidir. Halkın yaşantısı, kültürel ve tarihsel birikimi zengin bir türkü geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Türküler, yöneten-yönetilen ilişkilerini irdelediği ve tarihî olayları bu bağlamda değerlendirdiği için oldukça önemli bir yere sahiptir. Tarihî gelişmelere bağlı olarak türküler, her dönemde yeniden şekillenmiş ve tarihsel süreçle doğrudan bağlantılı olmuştur. Türkülere bakıldığında ilk İslam devletinin temelinin atıldığı dönemden Osmanlının son dönemine kadar yaşanan siyasi gelişmelerin tarihsel süreç içerisinde işlendiği görülmektedir.

"Ali almış sancağını eline
Çekilip giderler mahşer yerine
Hasan'ı Hüseyin'i almış yanına
Ah ümmetüm diyü ağlar Muhammed" (Yücel, 2015: 32).

Yukarıdaki türküde bir milletin en önemli sembollerinden biri olan sancaktan bahsedilmektedir. Sancak, bayrakla birlikte milleti sembolize eden en önemli değerlerden biridir. Sancaklar, askerî birliklerin şerefini temsil eder. Savaşta sancağın yere düşürülmesi direncin kırıldığını, ordunun mağlup olduğunu göstermektedir. Bu sebeple sancağı kimin taşıyacağı, taşıyan kişinin yaralanması ya da şehit olması

durumunda sancağın kim tarafından devralınacağı önemli bir konudur. Yukarıdaki türküde de Hayber Kalesi'nin fethinde, Hz. Muhammed tarafından İslam sancağının Hz. Ali'ye verilmesi anlatılmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Ali İslam ordusunun en güçlü komutanlarından biridir, bu savaşta sancağı alıp Yahudi komutanlarını tek tek kılıçtan geçirerek Hayber Kalesi'nin fethedilmesinde önemli rol oynamış ve İslam sancağının kaleye dikilmesini sağlamıştır. Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra İslam coğrafyasında kaotik olaylar meydana gelmiştir. Etkisi günümüze kadar süren Kerbela hadisesi İslam dünyasında büyük bir infial yaratmıştır. Hiç kuşkusuz tarihî ve siyasi yönden böyle önemli bir hadise türkülerimizde de önemli bir yer tutmuştur:

"Arabistan ellerinde
Kerbela'nın yollarında
Kalmış kâfir ellerinde
Şah Hasan'ım Şah Hüseyin'im" (Yücel, 2015: 49).
…
"Yezit bir dert eyledi
İmamlar vird eyledi
Şahım bir şehir yaptı
Kapusun dört eyledi

Dört eyledi kapusun
Lâl-ı cevher yapusun
Yezitler şehit etti
İmamların hepisin

Hasan'a ağu ezdiler
Hüseyne nice kıydılar
Zeynel ile Bakır'ı
Bir zindana koydular" (Yücel, 2015: 204).
…
"Hasanım ağu içti, leb-i sükker ah çeker
Hüseyin attan düştü, kime şikâr ah çeker
Nerde kalmış acaba, bak zülfikar ah çeker
Ali'nin on bir oğlu, yerde yatar ah çeker
Fatma ana ciğeri, sızlar sızlar ah çeker

Hüseyin attan düştü, sahra-i Kerbela'ya
Cibril kurban haber ver, Sultan-ı Enbiyaya
Yektir Ali tektir Ali şahtır Ali Ali Ali cansın Ali
Ali Ali yar Ali" (Yücel, 2015: 478).

680 yılında Emevî hükümdarı Yezid'in kuvvetleriyle Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin arasında vuku bulan Kerbela savaşı, İslam tarihinin en acı olaylarından biridir. Hz. Hüseyin ve beraberindekilerinin şehadetiyle sonuçlanan bu

savaş, meydana geldiği tarihten bu yana İslam dünyasında onarılmaz bir etki bırakmış, günümüze kadar süren dinî-siyasi ayrılıkların başlangıç noktası olmuştur. Hilafet konusundaki anlaşmazlık Hz. Muhammed'in vefatıyla başlamış, Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle artmış, Hz. Ali'nin halifeliğinde en üst noktaya ulaşmıştır. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra oğlu Hz. Hasan Kûfe'de halifeliğini ilan etmiş; fakat daha sonra Muaviye lehine halifelikten vazgeçmiştir. Hz. Hasan'ın eşi, Muaviye'nin oğlu Yezid ile işbirliği yaparak Hz. Hasan'a zehirli şurup içirmiş ve Hz. Hasan'ın ölümüne sebep olmuştur. Türkülerde bu durum işlenmekte ve Hz. Hasan'a ağu verilerek zehirlendiği anlatılmaktadır. Muaviye'nin ölümünden sonra halifelik makamına gelen Yezid, Hz. Hüseyin'i çeşitli hilelerle Kûfe'ye ve daha sonrasında Kerbela'ya gelmeye mecbur bırakmış; ardından Hz. Hüseyin'in kendisine biat etmesini istemiştir. Hz. Hüseyin, Yezid'e biat etmeyince, Yezid 4.000 kişilik orduyla Hz. Hüseyin'in 73 kişilik kuvvetine saldırmıştır. Yapılan savaşta Hz. Hüseyin ve yanındakiler kahramanca savaşmış; fakat hepsi şehadet şerbetini içmişlerdir. En son Hz. Hüseyin'in de şehit edilmesiyle savaş son bulmuştur. Kerbela hadisesi tarihsel ve siyasi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, bu savaşta şehit edilen Hz. Hüseyin'in ve beraberindekilerin verdikleri mücadeleyle gösterdikleri yiğitliklerin İslam dünyasında oldukça önemsendiği ve yüceltildiği görülmektedir. Bu tarihî olay manzum ve mensur birçok halk anlatısında yer aldığı gibi türkülerde de sıklıkla yer almaktadır.

"Sultan Süleyman'a kalmayan dünya
Şu dağlar yerinden sökülür bir gün
Bin yıldır çürüyen canlar
Hakkın emri ile dirilir bir gün" (Yücel, 2015: 446).

Yukarıda Gaziantep yöresine ait bu türküde ölüm temasının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca türküde önemli hükümdarların birtakım özelliklerine de vurgu yapılmaktadır. Dörtlüğün ilk mısraında *Sultan Süleyman'a kalmayan dünya* derken yüksek olasılıkla Hz. Süleyman'dan bahsedilmektedir. Bilindiği gibi Hz. Süleyman İsrailoğulları'nın hem peygamberi hem de hükümdarıdır. Onun ülkesi büyük, saltanatı ise güçlü ve ihtişamlıdır. Hz. Süleyman ülkesini adalet ve doğruluk üzerine uzun yıllar yönetmiştir. Hatta kendisinden sonra kurulan hiçbir devlette, hiçbir hükümdarın onun hükümranlığına ulaşamadığı rivayet edilmektedir. Yine bilindiği gibi Osmanlı tarihinin 10. Padişahı da Kanuni Sultan Süleyman'dır. Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu altın çağını yaşamıştır. Sultan Süleyman da 46 yıl gibi uzun bir süre

tahtta kalmıştır. Ölüm temalı bu türküde ise kişinin ne kadar yaşarsa yaşasın, ne kadar heybetli ve kutlu olursa olsun er ya da geç ölümü tadacağı hatırlatılmaktadır. Hem Hz. Süleyman hem de Kanuni Sultan Süleyman uzun ve görkemli bir hayat yaşamış olsalar da nihayetinde emr-i Hak vâki olmuş ve herkes gibi onlar da ebediyete intikal etmişlerdir.

"Bağdat'ın kapısın Genç Osman açtı
Gören düşmanların tedbiri şaştı
Kelle koltuğunda üç gün savaştı
Şehitlere serdar oldu Genç Osman

Askerin bir ucu göründü Van'dan
Kılıcın kabzası görünmez kandan
Bağdat'ın içinde tozdan dumandan
Toz duman içinde kaldı Genç Osman" (Yücel, 2015: 372).

Yukarıda *Genç Osman Türküsü* olarak bilinen türküde, Sultan IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne katılan ve şehit olan genç yaştaki Osman isimli delikanlı için söylenmiş bir kahramanlık türküsü görülmektedir. Osmanlı döneminde yer alan Yeniçeri ordusunda savaşların ardından büyük yiğitlikler gösteren askerler için zafer türküleri söyleme geleneği yaygındır. Bu türkü de Bağdat kuşatması esnasında genç yaşına rağmen büyük yiğitlik gösteren ve üç hilalli Türk bayrağını kale direğine asan; fakat çarpışmalarda şehit düşen Genç Osman'a ithafen söylenmiştir. Genç Osman'ın ölümünün tüm orduda üzüntüye sebep olduğu ve Sultan IV. Murad'ın *Keşke Bağdat gibi bir kaleyi fethetmeseydim de Genç Osman'ım ölmeseydi* dediği rivayet edilmektedir.

"Küffar sanur hüccet almış Eğri'ye
Hali benzer nefes çekmiş bengiye
Bire sorun Nemçelü'ye Lehli'ye

Ne de çabuk unuttular Muhaç'ı
Seketvar'ı Tamaşvar'ı Uyvar'ı

Durmasın kılıcın sarsın donuna
Er ise buyursun er meydanına
Ne de çabuk unuttular Tamaşvar'ı Uyvar'ı

Ne de çabuk unuttular Muhaç'ı
Seketvar'ı Tamaşvar'ı Uyvar'ı" (Yücel, 2015: 611).

Rumeli yöresine ait olan bu türküde Eğri Kalesi'nin fethedilmesi ve devamında yaşananlar anlatılmaktadır. 1596 yılında Eğri Kalesi fethedildikten sonra, kaleyi geri almak için gelen Avusturya ordusu da Osmanlı kuvvetleri tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Daha sonrasında yaşanan İkinci Viyana Kuşatması'nın sonuçsuz kalması ise Avrupalıları umutlandırmış ve Avrupalılar tarafından kurulan ittifak Osmanlıyı uzun süre uğraştırmıştır. Türküde ise Avrupalıların bu ittifakı karşısında Osmanlının geçmişte kendilerine karşı aldığı zaferler hatırlatılmaktadır. Nemçeli ve Lehli derken Avusturyalılara ve Lehistanlılara seslenilmekte, onlara Mohaç'ta, Uyvar'da, Temeşvar'da ve Zigetvar'da aldıkları yenilgiler hatırlatılmaktadır.

"Tuna nehri akmam diyor
Etrafımı yıkmam diyor
Şanı büyük Osman Paşa
Plevne'den çıkmam diyor.

Düşman Tuna'yı atladı
Karakolları yokladı
Osman Paşa'nın kolunda
Beş bin top birden patladı.

Kılıcını vurdun taşa
Taş yarıldı baştanbaşa
Şanı büyük Osman Paşa
Askerinle sen çok yaşa." (Yücel, 2015: 799).

Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde yer alan ve 93 Harbi'nde büyük mücadelelere sahne olan Plevne, âdeta Mareşal Osman Paşa ile özdeşleşmiş bir coğrafyadır. Rusların 1877 yılında Osmanlıya karşı başlattıkları savaşta saldırdıkları yerlerden biri de Plevne'dir. Osman Paşa komutasındaki Türk ordusu Plevne'de tarihin en şanlı savunmalarından birini yapmıştır. Rusların Türklere göre kıyaslanamayacak kadar kalabalık ve donanımlı bir orduyla gerçekleştirdikleri akınlar, her seferinde püskürtülmüş ve düşmana ağır kayıplar verdirilmişse de en sonunda Türk ordusunun direnci kırılmıştır. Osman Paşa mağlup olmasına rağmen, muzaffer bir komutan muamelesi görmüştür. Onun ve ordusunun direnci, düşman komutanları tarafından dahi takdir edilmiştir. Osmanlıda savaş kaybeden komutanlar çoğu zaman ağır cezalarla yargılanırken Osman Paşa 34 aylık esir hayatından sonra İstanbul'a döndüğünde törenlerle karşılanmıştır. Bu durum bizlere Türk yönetim sistemiyle alakalı olarak, sonunda başarısızlık olsa dahi mertliğe ve mücadeleye verilen değeri göstermektedir.

"Göç merağı salmış bütün milleti
Ne hale koyarmış açlık illeti
Gelip de görenler Alman ilini
Koparır yürekten ahları anam" (Yücel, 2015: 167).

"Almanya acı vatan
Adama hiç gülmeyi
Nedendir bilemedim
Bazıları gelmeyi" (Yücel, 2015: 37).

Yukarıdaki türkü dörtlükleri Türk işçilerin Almanya'ya göç sürecini, orada yaşadıklarını, çektikleri acıları özetler niteliktedir. Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nda aldığı mağlubiyetle ciddi bir yıkım süreci yaşayan Almanya, savaştan sonraki dönemde ekonomik anlamda yeniden toparlanabilmek için büyük bir işgücüne ihtiyaç duymuştur. O dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nde de istihdam yaratma sıkıntısı olduğu için Almanya ile Türkiye arasında 1961 yılında bir antlaşma yapılmış ve Türk işçilerin Almanya serüveni başlamıştır. İşgücü antlaşmasıyla Almanya'da çalışmak için giden Türk işçiler, başlangıçta bir süre kalıp belli bir birikime kavuşup ülkelerine geri dönme niyetindeyken durum hiç de umulduğu gibi olmamıştır. Gurbetçi Türk işçiler zamanla Alman toplumunun bir parçası hâline gelmişlerdir. Birinci nesil olarak bilinen ilk Türk işçileri bilmedikleri bir ülkeye gittikleri için kültürel, siyasal ve sosyal açıdan büyük sorunlar yaşamışlardır; fakat günümüzde *Acı vatan* olarak adlandırılan Almanya'da üçüncü nesil Türk varlığı sürmektedir. Türkülerden de anlaşılacağı üzere ilk zamanlarda Alman topraklarında büyük sıkıntılar yaşayan Türkler, şu anda Alman toplumu içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Siyasetten akademiye, sanattan spora kadar birçok dalda Türklerin varlığını görmek mümkündür. Almanya'da doğup büyüyen ikinci ve üçüncü nesil Türk göçmenlerinde pek görülmese de, ilk nesil Türklerin gurbet hasreti çektikleri net bir şekilde bilinmektedir.

2.2.2.2. Millî Mücadele Yılları ve Sonrası

Halkın zihninde önemli izler bırakan her türlü olay türkülerde hayat bulmuştur. Hiç şüphesiz ki Türk tarihinin en trajedik olaylarının yaşandığı 20. yüzyıl türkülerde geniş yer tutmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın, Kurtuluş Savaşı'nın, yakın tarihte meydana gelen siyasi olayların ve kahramanlık mücadelelerinin türkülere de yansıdığı görülmektedir.

"Üç atım var biri binek
Arkadaşlar kalkın gidek
Ali Paşa'yı vurdular
Yavrusuna haber verek
...
Paşa giyer iki kürkü
Biri samur biri tilki
Ali Paşa'yı vurdular
Haraboldu Van'ın mülkü" (Yücel, 2015: 56).

Van yöresine ait olan ve bir bölümü verilen türkü, Ermeni komitelerinin 20. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da yürüttükleri menfi faaliyetleri özetler niteliktedir. Van, Türk halkının Ermenilerle dostluk içinde yaşadığı önemli yerleşim yerlerinden biridir. 19. yüzyılın son yıllarında Ermeniler, bu bölgede isyan hareketine girişmiş, isyan bastırılmış; fakat hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. 1907 yılında Van'a atanan Ali Paşa, bölgede sükûneti sağlamış, Ermeni halktan yıllarca ödemedikleri vergi borçlarını tahsil etmiş, Ermeni çetelerini bertaraf etmiş ve böylelikle hem Anadolu halkının hem de olaylara karışmamış Ermeni halkın takdirini toplamıştır. Halk tarafından itibar gören ve sevilen Ali Paşa, faaliyetleriyle kaos isteyen Ermeni komitacılarının hedefi hâline gelmiştir. Ermeni komitacıları besleyen Batılı güçler, Ali Paşa'nın görevinden azledilmesi konusunda merkezi hükümete baskı yapmışlardır. Bu durum üzerine Ali Paşa görevinden azledilmiştir. Yerel halkın tüm itirazlarına rağmen merkezi hükümet bu fikrinden dönmemiştir. Ermeni komitacılar ise Ali Paşa'nın İstanbul'a dönüş yolu üzerinde kendisini katletmişlerdir. Türküde de görüldüğü gibi Ali Paşa'nın ölümü halkta büyük bir teessüre ve infiale sebep olmuştur.

"Çırpınırdın Karadeniz
Bakıp Türk'ün bayrağına
Ah ölmeden bir görseydim
Selam Türk'ün bayrağına
...
Türkistan'dan esen yeller
Şimdi sana selam söyler
Vefalı Türk geldi yine
Selam Türk'ün bayrağına" (Yücel, 2015: 250).

Yukarıdaki dizeler, Azerbaycan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki bağı en iyi ifade türkülerin başında gelmektedir. Osmanlının Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte açılan cephelerde uzun süre başarısızlıklar hâkim olmuştur. Doğu

cephesinde Ruslar ve Ermeni çeteleri büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Ermenilerin özellikle Türkmenlere ve Azerilere uyguladıkları soykırım neticesinde Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa komutasındaki ordu Azerilerin yardımına yetişmek amacıyla Doğu cephesine yönelmiştir. Nuri Paşa'nın bu harekâtı Azeri Türkleri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Bunun üzerine Azerbaycan Millî Marşı'nın da yazarı olan Ahmed Cavad Bey, yukarıdaki türkünün sözlerini kaleme almıştır. Nitekim Ahmed Cavad Bey, aşırı Türk Milliyetçisi olduğu suçlamasıyla Stalin yönetimi tarafından 1937 yılında katledilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda sadece Anadolu coğrafyası değil, tüm Türk yurtları yıkıma ve acıya maruz kalmıştır. Nitekim bu türküde de o dönemde yaşanan acı olayların, çaresizliğin ve özgürlük hasretinin etkileri görülmektedir.

"Ağlama sen nazlı yavrum
Ben edeyim figanı
Vatanına milletine
Şehit verdim babanı

Seferberlik yaktı bizi
Ağlatıyor cihanı
Hep esirler geldi yavrum
Senin baban gelmedi" (Yücel, 2015: 46).

Türküde bir Anadolu kadını şehit olan kocasının yasını oğluyla birlikte tutmaktadır. Türküde kadın, Osmanlı tarihinin en dramatik, sancılı ve uzun süren seferberlik döneminde esir düşen yiğitlerin bir kısmının geldiğini; fakat kendi kocasının gelmediğini söylemektedir. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti'nde genel seferberlik ilan edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olma mecburiyetinde kalan Osmanlı Devleti, cephelerin çoğunda facialar yaşamış, büyük topraklar kaybetmiş ve bir millet topyekûn zayi olmuştur. Seferberliğin 1923 yılında kaldırılmasına kadar geçen dokuz yıllık süreçte savaşta şehit olanlar, esir düşenler, yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalanlar sayıca milyona yaklaşmıştır. Yukarıdaki türküde de bir kadın oğluna: *seferberlik yaktı bizi / ağlatıyor cihanı* derken çekilen tarifsiz çileleri, yaşanan kaotik durumu tasvir etmektedir.

"Bir yanım Erzincan vermem Bayburdu,
Yıkılsın düşmanın tahtıylan yurdu.
Sağ olasın anam beni doğurdu.
Vurun gardaş vurun gelen düşmandır
...

Paytonlar geliyor üstü garalı
Askerler geliyor bağrı yaralı
Kimisi nişanlı kimisi evli
Seneler seneler hayın seneler
Gide de gelmeye kötü seneler" (Yücel, 2015: 171).

Sivas yöresine ait olan ve *Mihrali Bey Türküsü* olarak da bilinen türküde Mihrali Bey, daha genç yaşından itibaren destansı bir hayat yaşayarak Ruslara karşı tek başına çatışmalara girmiştir. Sultan Abdülhamid'in de çok sevdiği Mihrali Bey, bir zamanlar dağlarda eşkıyalık yapmışsa da daha sonra büyük bir vatansever olup vatanına önemli hizmetler etmiştir. Yemen isyanı ortaya çıkınca Mihrali Bey'i sevmeyen Vali Reşit Paşa, kendisinden kurtulmak için onu Yemen'e komutan olarak tayin etmiştir. Mihrali Bey istemeyerek de olsa Yemen'e gitmek zorunda kalmıştır. Türküde de bahsedildiği gibi Mihrali Bey Yemen'e gidişini Reşit Paşa'ya bir nişan olarak göstermiştir. Yemen sıcağına dayanamayan Mihrali Bey ve emrindeki askerlerin çoğu hastalanarak şehit düşmüşlerdir.

"Ben gidiyom Rüştü Beyim sana bir nişan
Susuzluktan alaylarım perişan
Hiç iflah mı olur da Yemene düşen
Yemene de benim ağam Yemen'e" (Yücel, 2015: 137).

Yukarıdaki dizeler, Gaziantep yöresine ait olup *Şahin Bey Ağıdı* olarak da bilinen türkünün bir dörtlüğüdür. Gaziantep, müdafaa günlerinde Türk insanının haksız işgallere karşı gösterdiği direnişi sembolize eden, kahramanlık türkülerinin çokça söylendiği yerlerden biridir. Şahin Bey ise bu işgallere karşı gösterdiği direnişle sembolleşen müstesna bir kişiliktir. Şahin Bey Sina Cephesi'nde savaşırken İngilizlere esir düşmüş, esaretten kurtulduktan sonra ise arkadaşlarıyla beraber Gaziantep'in savunmasında etkin rol oynamış kahraman bir Türk askeridir. Fransızlar ve onların desteklediği Ermenileri Antep'e sokmamak için direnen Şahin Bey ve arkadaşları, bu uğurda şehit düşmüşlerse de adları, cesaretleri ve bu kutsal vazifeleri asla unutulmamıştır.

"Kolumu salladım toplar oynadı
Kara taş içinde çete kaynadı
Yaşasın Urfalılar teslim olmadı

Di yeri yeri kumandanlar yeri
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri

Tılfındır ğastağana karşıma karşı
Zalım Fransızın bonba atışı
Urfa çetelerinin süngü takışı

Di yeri yeri Bozanbegim yeri
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri

Tılfındır tepesinde tabya kuruldu
Ermeniler Fransıza asker yazıldı
Şebekede Fransıza mezar kazıldı

Di yeri yeri Bozanbegim yeri
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri" (Yücel, 2015: 599).

Şanlıurfa yöresine ait olan yukarıdaki türkü, Urfa savunmasının nasıl şanlı ve coşkulu olduğunu gösterir niteliktedir. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın devamında imzalanan Mondros Antlaşmasıyla Urfa'nın işgali İngilizler tarafından Fransızlara bırakılmıştır. 1919 yılında Fransızlar Urfa'ya saldırınca Urfalılar önemli bir direniş göstermiş ve Fransızları topraklarından çıkarmak için çok mücadele etmişlerdir. Fransızlar, Urfa'da tutunamayacaklarını anlayınca kendilerine kılavuzluk eden Ermeni çetecilerle birlikte 1920 yılında Urfa'yı terk etmişlerdir. Yukarıdaki dizeler, Fransızları kendi yurtlarında barındırmayan, şehri müdafaa edip düşmandan kurtaran Urfalıların sevincini yansıtması açısından oldukça değerlidir.

"On iki şubattır kurtuluş günü
O gün muradına erdi Maraşlı
Her tarafta yaptık kutlu düğünü
O gün muradına erdi Maraşlı

İptida savaşı Maraş bitirdi
Düşmanı şaşırdı aklın yitirdi
Maraş düşmanını sürdü götürdü
Atatürk'e selam verdi Maraşlı

Derelerde aktı düşmanın kanı
Toplu tüfekli bombalı düşmanı
Yumrukla sopayla kırdı Maraşlı
O gün muradına erdi Maraşlı" (Yücel, 2015: 672).

Kahramanmaraş yöresine ait olan bu türkü, Maraş'ın kurtuluşunun halk üzerinde bıraktığı mutluluğu açıkça göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı ve devamında imzalanan Mondros Antlaşması, Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Maraş'ta da

işgallere zemin hazırlamıştır. 1919 yılında Fransızların ve Ermenilerin provakatif eylemleri neticesinde Sütçü İmam'ın ilk kurşunu sıkması olayların seyrini değiştirmiştir. Fransızların Maraş Kalesi'ndeki bayrağı indirmeleri, Maraş halkının Fransız askerlerle çatışarak bayrağı tekrar direğe dikmeleri, Türkoğlu ve Pazarcık direnişleri gibi olaylar en nihayetinde 12 Şubat 1920 tarihinde Fransızların Maraş'ı boşaltmalarını sağlamıştır. Yukarıdaki türküden de anlaşılacağı üzere tıpkı Gaziantep'te ve Şanlıurfa'da olduğu gibi Kahramanmaraş'ta da olağanüstü bir direniş sergilenmiştir. Vatanın her köşesinde, topyekûn gösterilen direniş ve mücadele Türk milletinin kanla, gözyaşıyla, bayrak ve din aşkıyla bağımsızlığa er ya da geç nasıl ulaşabileceğini cihana göstermiştir.

"Ankara'nın taşına bak
Gözlerimin yaşına bak
Biz düşmanı esir ettik
Şu feleğin işine bak

Ankara'nın taştır yolu
Her tarafı asker dolu
Artık yetiş Kemal Paşa
Kan ağlıyor Anadolu

Ankara'da şanlı ordu
Her tarafa çadır kurdu
Türk ordusu karşısında
Zalim düşman kaçıyordu

Ankara'dan uçan kuşlar
Aydın yaylasında kışlar
Düşman bize teslim oldu
Kolu nişanlı çavuşlar" (Yücel, 2015: 45-46).

Ankara türküsü olarak bilinen yukarıdaki türkünün pek çok varyantı bulunmaktadır; fakat bütün varyantlar aynı tema üzerine kuruludur. Kurtuluş Savaşı'nda verilen mücadeleler, yaşanan acılar diğer yörelerimizde olduğu gibi Ankara'da da yoğun bir şekilde görülmüştür. Özellikle Kütahya-Eskişehir muharebelerinde alınan yenilgilerle Ankara ve civarında yüzlerce köy Yunan istilasına maruz kalmıştır. Yunanlılar, ele geçirdikleri köylerde halkı katletmişler, her tarafı yakıp yıkmışlardır. Yukarıdaki türküde ise Türk askerlerinin Yunanlılardan geri aldıkları ilk köy üzerine söylenmiştir. Halkın yaşadığı dehşet, Türk askerinin gelmesiyle son bulmuş ve yerini

coşkuya bırakmıştır. Yine Ankara'ya bağlı Polatlı ilçesindeki Duatepe Anıtı bu türkünün yakılmasına sebep olan çatışmalarda şehadet mertebesine yükselen askerlerin anısına dikilmiştir.

"Bir emir geldi asker yürüdü
Kore dağlarını Türkler bürüdü
Dört kitabın hangisinde görüldü

Baba nasıl kıydın verdin yârimi
Gardaş nasıl gıydın aldın karımı

Baba asker oldum gelmez mi sandın
Her asker olanı dönmez mi sandın
Ölüm haberimi kimlerden aldın

Baba nasıl kıydın verdin yârimi
Gardaş nasıl gıydın aldın yârimi

Kara haber geldi biz de inandık
Şubede albaydan künyeyi aldık
Evlat acısına dağlandık yandık

Kör olup da vermeseydim gelini
Kör olup da vermeseydim yârini" (Yücel, 2015: 161).

Yukarıdaki türküde Kore Savaşı'na giden bir askerin başına gelen trajedik olay anlatılmaktadır. Bilindiği gibi Kuzey Kore 1950 yılında Güney Kore'ye saldırdığında Türkiye Cumhuriyeti de Birleşmiş Milletler kararıyla diğer 16 Batılı ülke gibi Güney Kore safında savaşa iştirak etmiştir. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği, yaralandığı ya da sakatlandığı bu savaşa Türkiye, toplamda 10 tugay asker göndermiştir. Savaş bittiğinde Türk askerlerinin çeyreğe yakını geri dönememişlerdir. Hayatlarını kaybeden askerler oldukları yerde defnedilmişlerdir. Yukarıdaki türküde ise Kore Savaşı'nın Anadolu'da sosyolojik açıdan verdiği tahribatlardan bir örnek sunulmaktadır. Savaşmak için Kore'ye gönderilen bir asker geri dönmeyince askerin öldüğü düşünülüp eşi kayınbiraderiyle evlendirilmiştir. O dönem için iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu, savaşın ne zaman biteceği ve askerlerin ne zaman döneceği öngörülemediği için türküde bahsedilen durumun yaşanması oldukça muhtemeldir. Nitekim sözlü halk kültüründeki bazı anlatılarda da türküde anlatılan duruma benzer çok sayıda olayın yaşandığı aktarılmaktadır.

2.2.2.3. Mücadele/Mertlik

Bilindiği gibi Türk kültüründe tarihin deneyimlerini ve yaşanmışlıklarını günümüze ulaştıran en önemli türlerden biri de türkülerdir. Türkülerde mücadele, yiğitlik ve mertlik temaları önemli yer tutmaktadır. Yapısı itibariyle lirik söylenceler olan türkülerde tarihsel süreç içerisinde Türk milletinin savaşlarını, siyasi düzenlerini, düşmanlarla olan mücadelelerini, yiğitlik ve cesaret örneklerini görmek mümkündür.

"Asker olup vatana hizmet eylerem men
Çağrılmadan esker olup giderem men
Gurban olim vatana vatanın bayrağına
Onu candan severem gurban olim ayına (Yücel, 2015: 59).
…
"Ordumuz etti yemin, titredi hak-ü zemin
Milletim etti yemin, açıldı râh-i nevin
Sancağımız şanımız, yüce Türk unvanımız
Vatan bizim canımız, feda olsun kanımız" (Yücel, 2015: 672).

Yukarıdaki türkü bölümlerinde Türklerin ön plana çıkan özelliklerinden biri olan askerlikten bahsedilmektedir. Bilindiği gibi Türklerin kurdukları en eski devletlerden itibaren devlet yapılanmalarının temeli düzenli askerî teşkilatları dayanmaktadır. Diğer milletlerin çoğunda askerlik bir meslek olarak görülmekteyken Türklerde askerlik kutsal bir görev sayılmıştır. Yaradılış itibariyle Türklerin fıtratında bulunan liderlik vasfı ve cesaret Türk medeniyetinden her daim değerli komutanların ve cesur askerlerin çıkmasını sağlamıştır. Bu sayede Türkler güçlerini dünyaya ispatlamakta hiç zorlanmamışlardır. Türk askerî; gücün, yeteneğin ve vatan sevgisinin kesinleşmiş ifadesidir. Tarihe bu disiplinle bakıldığında Türklerin millet olma bilinci, siyasi ve sosyal yapılanması daha iyi anlaşılacaktır. Türkler asker doğar ve bu görev itaatkâr olmayı, cesareti ve fedakârlığı gerektirmektedir; çünkü günümüze kadar 200'e yakın devlet kurmak ancak bu yaklaşımla mümkün olabilmiştir. Söz konusu devletlerin 16'sı ise özelden sıyrılarak dünya tarihinde önemli rol oynamışlardır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Avusturya elçisi sıfatıyla İstanbul'da bulunan Busbecq, Türk askerinin gücünden şöyle bahsetmektedir: *"Türkler, sefer esnasında sabırlı, tahammüllü ve iktisatlı hareket ederler. Türk sistemini kendi sistemimizle mukayese edince istikbalin başımıza getireceği şeyleri düşünerek titriyorum. Bu ordu galip gelecek ve payidar olacak, biz ise mahvolacağız. Çünkü Türkler hiç sarsılmamış kuvvete sahip oldukları gibi, kendilerine has zafer itiyatları, meşakkatlere tahammül kabiliyeti, intizam, disiplin, kanaatkârlık ve uyanıklık var."* (Sarı, 2016: 149). Görüldüğü gibi

Türklerin askerî gücünün yabancı bir gözle bu şekilde görülmesi ve değerlendirilmesi onur vericidir. Hiç şüphesiz ki bu onur verici durum türkülerde de geniş yer kaplamaktadır. Yukarıdaki türkü örnekleri gibi yüzlerce örneğe rastlamak mümkündür. Türkülerdeki ortak tema ise askerliğin Türkler için onurlu ve kutsal bir görev olduğu, şehitlik ve gazilik makamlarının ne kadar değerli olduğu, vatan, bayrak ve millet sevdasının ilelebet süreceği yönündedir.

"Ertuğrul'un ocağında uyandın
Şehitlerin kanlarıyla boyandın
Nice düşman kâl'asına uzandın
Sana selam ey şanlı Türk sancağı

Ey şerefin, büyüklüğün fermanı
Ey kavgalar tarihinin destanı
Seni ister şu toprağın her yanı
Sensiz tütmez Osmanlı ocağı" (Yücel, 2015: 349).

Yukarıda *Sancak Marşı* olarak bilinen türkü yer almaktadır. Sancak, önceki konularda da bahsedildiği gibi askerî birlikleri temsil eden bayraklardır. Yani aslında Türk milleti için bayrak neyse sancak da odur. Sancak, savaşta ordunun şerefini temsil etmektedir. Ordudaki son nefer ölene kadar o sancağın korunması şarttır. Türklerde sancak askerin elindedir; fakat asıl simgelediği Türk milletinin onuru ve şerefidir. Yukarıdaki türkü Osmanlı sancağı üzerine söylenmiştir. Türk tarihinde kurulan devletler içerisinde simgesel açıdan sancağa en çok değer veren Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Öyle ki, Osmanlıda sancak doğrudan padişahlarda olmuştur; çünkü padişah devleti ve milleti temsil eden en yetkili kişidir. Bununla birlikte Osmanlıda siyasi teşkilatlanmanın temeli askerî yapıya dayandığı için her askerî birliğin ve her donanmanın birer sancağı olmuştur. Özellikle Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Osmanlıya getirmesiyle Osmanlı sancağının Türklük davası, İslami kimlikle bütünleşmiştir. Hz. Peygamber'in *Ukab* isimli sancağı İstanbul'a getirilmiş ve daha sonradan yapılan savaşlarda Osmanlı ordusunun önünde bu kutsal sancak yer almıştır. Bu durum orduya büyük bir motivasyon ve güç kazandırmıştır. Yukarıdaki türküden de anlaşılacağı gibi sancak gücü, büyüklüğü, şerefi, hâkimiyeti ve şehadeti simgelemektedir.

"Tarihi çevir nal sesi kısrak sesi bunlar
Delmiş Romanın kalbini mızrak gibi Hunlar
Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar, Peçenekler
Türkün yüce tarihine bin bir zafer ekler (Yücel, 2015: 788).

Türk kavminin beş bin yıllık yuvası,
Güzel vatan sanki cennet ovası,
Güzel iller yeşil bağlar dedemizin ocağı
Türk oğlunun anayurdu gönül bağı bucağı

Pek şanlıyız pek şanlıyız pek şanlı
Halk gözcüsü yurt bekçisi Türkoğlu Türk pek şanlı
...
Asırlar boyunca çınladı Serhat,
Doğudan batıya Yemen Belgrat,
Duyarak bakışan gözler görüyor,
Fatih Topkapı'dan şehre giriyor.

Sen böyle yürürken tuğla sancakla,
Türk'ün savaşları geliyor akla.
...
Ceddin deden, neslin baban
Hep kahraman Türk milleti
Orduların, pek çok zaman
Vermiştiler dünyaya şan.

Türk milleti, Türk milleti
Aşk ile sev Milliyeti
Kahret vatan düşmanını
Çeksin o mel'un zilleti.
...
Mehter vuruyor tarihin aksetmede yâdı
Andık yine, Fatih'le, Süleyman'ı, Murad'ı.
Kös sesleri sarsın bütün İstanbul'u yer yer
Geçsin önümüzden, koca gazi ve şehitler.

Türk ordusunun şan dolu bir satvetidir bu
Fethin, Mahaç'ın, Niğbolu'nun haşmetidir bu.
Mehter bize bir ruh veriyor, tâ nerelerden
Meriçlerle, Çanakkale, Yemen'den, Kore'lerden" (Yücel, 2015: 220, 627, 788, 802, 874).

Yukarıdaki türkü örneklerinde Türklerdeki hâkimiyet telakkisinin yerelden evrensele ya da özelden genele doğru olan boyutu görülmektedir. Türkülerde bahsedilen durum, Mete Han'dan günümüze kadar gelen süreçte *Nizâm-ı âlem* düşüncesinin nasıl işlediğini göstermektedir. Türk milletini diğer milletlerden ayıran bu siyasal düşünce tarzı, Türklerin yaşam felsefesiyle ve inanışlarıyla doğrudan örtüşmektedir. Tarih,

Türkün zaferleriyle doludur; çünkü Türkler tarih boyunca kurdukları devletlerde kendilerine özgü bir devlet ideasına sahiptirler. Bu idea Türk devletlerinde *cihanşümul* bir anlayış meydana getirmiştir. Cihana hükmetme ve cihanı yönetme anlayışı tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin ortak prensibidir. Bu durum mitolojiden günümüze kadar halk anlatılarına yansıdığı gibi türkülere de yansımıştır. Yukarıdaki türkülerde de görüldüğü gibi Türk'ün bayrağı doğunun en doğusundan batının en batısına kadar her yerde dalgalanmıştır.

"Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa
Askerin milletin bayrağınla çok yaşa

Arş arş arş ileri ileri arş ileri
Marş ileri dönmez geri, Türk'ün askeri
Sağdan sola, soldan sağa
Al bayrağı düşman üstüne
...
Baş koymuşum Türkiye'min yoluna
Düzlüğüne yokuşuna ölürüm
Asırlardır kıratımı suladım
Irmağının akışına ölürüm Türkiye'm
...
Türkiyem Türkiyem cennetim
Benim eşsiz milletim

Türklüğün gençliğin önderi Ata'm
Senin eserindir bu yüce vatan
İzindeyiz milletçe aşk ile coşan
Yaşa var ol cumhuriyet ey aziz vatan
...
Dillerine kurbanım vatan millet diyenin
Yarınlar Türkiye'nin yarınlar Türkiye'nin
Dalgalansın bayrağım göklerinde ülkemin
Yarınlar Türkiye'nin yarınlar Türkiye'nin
...
Durmayalım tembellik bu zamanda illettir
Yerin altı hazine yerin üstü cennettir
Türk milleti tarihe şan veren bir millettir
Yarınlar Türkiye'nin yarınlar Türkiye'nin" (Yücel, 2015: 120, 300-301, 497, 523).

Yukarıdaki türkülerde ise Türklerin yakın tarihine, yakın tarihteki mücadelelerine ve Ata'nın da dediği gibi Türk'ün damarlarında dolaşan asil kanın bilincine varması gerektiğine değinilmektedir. Tarih her daim tekerrürden ibarettir. Tarih boyunca zelil hâlde yaşamış milletlerin, bu hâlden kurtulmaları için çok uğraşmaları gerekir; fakat tarihe yön vermiş asil milletler kötü zamanlar geçirdiklerinde dahi geçmişten gelen ve sahip oldukları kudretin farkına vardıklarında kısa sürede toparlanabilmektedir. Yukarıda yakın tarihimize ve yakın geleceğimize dair söylenen türkülerde de Türk'ün mücadeleci yapısını kaybetmemesi, vatanına ve milletine sahip çıkması, ileri medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için daima çalışması ve bayrağını her daim göklerde tutması öğütlenmektedir.

2.2.2.4. Yöneticilerin Özellikleri

Diğer anlatı türlerinde olduğu gibi türkülerde de yöneticilerin özelliklerine değinilmektedir. Bu tema üzerine söylenen türküler genellikle bir kişi üzerine ve o kişinin kahramanlıklarını anlatacak şekildedir.

"*Şehzade Sultan Süleyman hem vezir hem şahımız*
Geçtiler Rumeli'ye sal ile arttı şanımız
İleri ileri haydi ileri
Alalım düşmandan eski yerleri" (Yücel, 2015: 322).

Yukarıdaki türküde Osmanlının ikinci hükümdarı olan Orhan Bey'in oğlu olan Süleyman Şah'tan bahsedilmektedir. Süleyman Şah, Osmanlının kuruluş evresinde yaptığı seferler ve ele geçirdiği topraklar sayesinde devletin gelişme evresinin hızlanmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Osmanlıda sadece Süleyman Şah'a özgü bir uygulamayla kendisi vezirlik makamına getirilmiş, bir yandan babasına vezirlik yaparken öte yandan orduyu komuta etmiştir. Süleyman Şah, Osmanlı tarihine Rumeli fatihi olarak geçmiştir. Yukarıdaki türkü de Süleyman Şah'ın Rumeli'yi fethine ithafen söylenmiştir; çünkü Süleyman Şah Osmanlıda ilk defa Rumeli'ye geçmiş, Rumeli'de birçok savaş yapmış ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarına büyük topraklar kazandırmıştır.

"Hisse alın Çırakman'ın sözünden,
Zerre kaçmaz ariflerin gözünden,
Kemal Atatürk'ün hey dost aydın izinden,
Bugün bize hoş geldiniz erenler!" (Yücel, 2015: 58)
...

"Ata'nın verdiği ilkelerle coşalım
Onun gösterdiği hedeflere koşalım
Türkiye'm Türkiye'm cennetim
Benim eşsiz milletim

Türklüğün gençliğin önderi Atam
Senin eserindir bu yüce vatan
İzindeyiz milletçe aşk ile coşan
Yaşa var ol cumhuriyet ey aziz vatan" (Yücel, 2015: 523).

Yukarıdaki türkülerde, Türk tarihiyle birlikte dünya tarihini de derinden etkileyen Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten övgülerle söz edildiği görülmektedir. Atatürk'ü Türk tarihinde değerli kılan birçok mevzu vardır. Vatanı işgalci orduların elinden kurtarması onu ulusal bir kahraman hâline getirmiştir. Yurdun dört bir yandan işgalcilerin saldırılarına uğradığı, düşmandan merhamet ve insafın beklendiği, milletin hayatta kalma mücadelesinin son demlerine ulaştığı bir dönemde Atatürk kahramanca ortaya atılmıştır. Türk milletinin vatan sevgisini ve bağımsızlık arzusunu bilen Atatürk, millî mücadeleyi başlatmış ve koordine etmiştir. Atatürk'ün üstün askerî dehası, disiplini ve teşkilatçı yapısı millî mücadelenin kazanılmasındaki en önemli faktörlerdendir. Bu mücadeleyle işgalci ve istilacı güçler Anadolu'dan atılmış, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve düşmanın Türk milletini tarihin tozlu sayfalarına gömme çabası engellenmiştir. Sadece bu mücadele dönemindeki çabaları bile Atatürk'ün değerine değer katmak için yeterlidir; fakat o, vatanın kurtulmasında gösterdiği çabayı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaptığı hizmetlerle taçlandırmıştır. Atatürk, yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'yle uzun süreden beri savaşların ve kaosun ortasında kalan Türk milletini artık huzura, refaha ve kalkınmaya yöneltmiş; devletin siyasal ve sosyal yapısını topyekûn düzenleme gayreti içerisine girmiştir. O, çeyrek asır gibi bir sürede aldığı kararlarla ve yaptığı işlerle, Türk milletinin uygarlaşma yoluna girmesini ve yeni ve yeni ufuklara yönelmesini sağlamıştır. Yukarıdaki türküler gibi, Atatürk'ü anlatan onlarca türküye rastlanabilmektedir. Hatta Atatürk için, diğer devlet büyüklerinde de olduğu gibi, ne kadar türkü yakılsa azdır; çünkü o yarattığı eserlerle, ilkeleriyle ve inkılaplarıyla Türk'ün o dönemdeki makûs talihini değiştirmiştir. Halkın geleceğe ve kendine olan güvenini yeniden tesis ettirmiştir. Türkülere bu yaklaşımla bakıldığında Atatürk'ün ne denli seçkin ve eşsiz bir konuma sahip olduğunu görmek mümkündür.

"Dediler geliyor Türk'ün babası
Ortalıkta inliyor matem havası
Cevherler saçıyor teselli başı
O anda unutuldu felaket yası

Bin yaşa varol İsmet İnönü
Lütfunla şad oldu milletin gönlü" (Yücel, 2015: 279).

Malatya yöresine ait olan yukarıdaki türküde Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı, yetenekli asker, savaş meydanlarının başarılı komutanı ve büyük devlet adamı olarak Türk tarihine geçen İsmet İnönü'den bahsedilmektedir. İnönü iyi bir asker ve komutan olarak Yemen'de, Balkan Savaşları'nda, Birinci Dünya Savaşı'nda ve devamındaki Kurtuluş mücadelelerinde üstün başarılar göstermiştir. Atatürk, aynı zamanda yakın arkadaşı olan İnönü'ye önemli askerî görevler ve daha sonra da siyasi görevler vermiştir. İnönü soğukkanlılığı, dirayeti ve kararlılığıyla tanınan bir Türk büyüğüdür. O, zaferlerinde gururlanmadığı gibi yenilgilerinde de asla pes etmeyen bir yapıya sahiptir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında bilfiil bulunmuş, ilk başbakanlığını ve ikinci cumhurbaşkanlığını yapmıştır. Diplomatik hamlelerle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda aktif olarak yer almamasını sağlamıştır. Otoriter hükümet sisteminden çağdaş demokrasiye geçiş onun döneminde olmuştur. Türk milletine gerek askeri gerekse de siyasi olarak yarım asırdan uzun bir süre hizmet eden İnönü, halk tarafından çok sevilmiş, kendisine *Millî Şef* yakıştırması yapılmış ve O da yukarıdaki türküde olduğu gibi birçok türküye konu olmuştur.

Türküler, halkın sevincinin, acılarının, feryadının, şikâyetinin tercümanı niteliğinde eserlerdir. Konuları itibariyle oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan türkülerde hiç şüphesiz ki, tarihî ve siyasi mevzular, vatan sevgisi, zaferler, yenilgiler ve daha birçok konu yer almaktadır. İncelediğimiz türkü örneklerinde de Türk tarihinin en eski döneminden itibaren yaşanan siyasi gelişmelerin, Türk töresinin, savaşların, mücadelelerin, zaferlerin, tarihî şahsiyetlerin yer aldığını ve bu konularda söylenen türkülerin tarihî gerçeklikle büyük oranda örtüştüğünü görmekteyiz.

2.2.3. Ağıtlarda Siyaset

Ağıtlar, halk edebiyatının sözlü yönünün en önemli kaynaklarından biridir. Konusu itibariyle genel olarak ölüm teminin işlendiği ağıtlarda, ölüm dışında meydana gelen kayıplar, ayrılıklar, gurbet, hasret, yergi gibi konu çeşitliğinin olduğu da

görülmektedir. Her ne kadar son yıllarda ağıt geleneğinin yok olma yolunda olduğuna dair düşünceler yaygınlaşsa da, insanın olduğu yerde mutluluk kadar acının da, hüznün de olduğu gerçeğinden hareketle ağıt geleneğinin Türk kültüründe vazgeçilmez bir unsur olduğu ve her daim önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

Kadirli ve Osmaniye Ağıtları hakkında önemli araştırmalar yapan Esma Şimşek, ağıtlar konusunda söyle der: *"Ağıtlar, sızlayan kalplerin, dayanılmaz acıların, akan gözyaşlarının, yanık yüreklerin çare arayan feryadıdır. Yavrusunu yitiren ana, sevgilisine kavuşamayan âşık, yatağında inleyen hasta, sıla hasretiyle yanıp tutuşan garip, duygularını, ıstıraplarını ağıtlarla dile getirir."* (Şimşek, 1993: 1).

Ağıt, en eski Türklerden günümüze kadar süregelen önemli bir gelenektir. Bu gelenek, tarihsel devamlılık içinde insanların acılarını ifade etme şekillerinin başında gelmiştir. Ölüm ve ölüm gibi derin üzüntülere sebep olan durumlar ağıt yakma geleneğini tetikleyen en önemli unsurlardandır. İsmail Görkem ağıtı*: "Ölen kişinin ardından nağme ile terennüm edilen sözler; yas törenlerinde söylenen şiir, şarkı ve türkülerdir. Ağıtın kelime manası ağlamadır; bu manasından dolayı yas törenine katılanları ağlatmak amacıyla ölünün arkasından ağlanarak söylenen sözlere ve bu sözleri söyleme fiiline ağıt denilmiştir."* (Görkem, 2001: 452) şeklinde tanımlamaktadır. Görkem, ağıt niteliğindeki eserlerin büyük çoğunluğunun, Türklerin sosyal anlayışlarına ait örnekleri veren teessür niteliğindeki şiirler olduğunu; anonim olmayan ağıtlarda bile, kişisel anlayıştan ziyade toplumsal idrakin ağır bastığını ifade etmektedir.

Şükrü Elçin, ağıt kavramını şöyle tanımlar: *"İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı cansız bir varlığını kaybetme, üzüntü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülere Batı Türkçesinde umumiyetle "ağıt" adı verilir"* (Elçin, 1990b: 1). Ayrıca, Elçin, ağıtların bir bakıma ölen için söylenen methiye olduğuna da değinmektedir (Elçin, 1990b: 290). Ağıtlar, insanların sevdikleri kişi ya da varlıkları ölüm veya çeşitli başka sebeplerle kaybetmeleri neticesinde söyledikleri, kişi ya da varlıkların iyi – kötü özelliklerinin anlatıldığı, duygusal yoğunluk içeren eserlerdir. Tarihin en eski medeniyetlerinden birine sahip olan Türklerde, kadim bir ağıt geleneği mevcuttur.

Ağıtın çok eski zamanlardan beri uygulanan bir gelenek olması, onun tarihsel derinliğini ve geçmiş ile bugünkü varlığı arasındaki bağını ortaya koyması açısından önemlidir. Bilindiği gibi eski Türklerde sığır, şölen, yuğ gibi törenler vardır. Bunlar

içerisinde yuğ adı verilen tören, ölümlerin ardından yapılan dinsel içerikli yas törenleridir. Yuğ törenlerinde yuğcı ya da sığıtçı denilen kişiler sığıt ya da sagu adı verilen şiirler okumuşlardır. Türk kültürüne ait bilinen en eski ağıt örneği, MÖ 119 yılında Hunların Çinlilerle yaptıkları mücadelede toprak kaybetmeleri üzerine söyledikleri ağıttır:

"Yen-çi şan dağını yitirdik
Kadınlarımızın güzelliğini aldılar
Si-lan-şan yaylalarını yitirdik
Hayvanlarımızı üretecek yeri aldılar" (Banarlı, 2001: 45).

Yukarıdaki ağıt örneği ilk olmasının yanında siyasi bir konudan bahsetmesi yönünden de önemlidir. Bu dörtlük tarihsel bir olayın trajedik yönünü ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Hun-Çin mücadelesi uzun süre devam etmiştir. Hunlar birçok defa Çinlilere üstünlük sağlamış, hatta Çin'i vergiye dahi bağlamıştır; fakat M.Ö. 119 yılında yapılan savaşta Çinliler, Hunları hezimete uğratmışlar ve vatan topraklarının bir kısmını ilhak etmişlerdir. Yukarıdaki ağıtta bu durumun yarattığı travma açıkça görülmektedir. Muhan Bali'nin *Ağıtlar* adlı eserinde eski Türklerin yas töreni hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: *"Hun İmparatoru Atilla'nın yuğ töreninde hazır bulunan bir müşahit şunları anlatmaktadır: Kampın ortasında bir tepenin üstüne ölünün cesedini yatırdılar. Halkın arasından en iyi at binicilerini seçtiler. Atlılar, Atilla'yı metheden ağıtlar okuyarak tepenin etrafını dolaştılar."* (Bali, 1997: 18).

Orhun Yazıtlarına bakıldığında da yuğ törenlerine büyük önem verildiği görülmektedir. Hem Kültigin hem de Bilge Kağan Yazıtından anlaşıldığı kadarıyla yas törenlerine ağıtçılar ve ağlayıcılar gelmiştir. Kültigin Yazıtının kuzey cephesinin 10. ve 11. satırlarında şöyle denmektedir: *"Kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim yas tuttum. Çok yas tuttum. Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zaman Tanrısı buyurunca insanoğlu hep ölümlü yaratılmış. Öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum. Çok yas tuttum."* (Tekin, 2014: 39). Bu satırlar tam olarak ağıt örneği göstermese de, Şimşek'in ifadesiyle: *"...öyle satırlar var ki, bunları alt alta mısra şeklinde yazdığımızda âdeta ağıt türlerinin ilk örneklerini bulmaktayız."* (Şimşek, 1993: 3). Satırlardaki duygusal yoğunluk tam olarak bir abinin, kardeşinin ölümü üzerine yaşadığı ıstırabı gösterir niteliktedir. Bu açıdan Orhun Yazıtları'nda karşılaşılan bu

bölüm tek başına bir ağıt örneği sayılamamakla birlikte, ağıt özelliği gösteren önemli bir metindir.

Kaşgarlı Mahmûd'un Divan-ı Lügat-it Türk'ü sayesinde sözlü edebiyat unsurları içinden günümüze ulaşmış nadide eserlerden biri de Alp Er Tunga ağıtıdır:

Alper Tunga öldi mü *(Alper Tunga öldü mü?)*
İsiz ajun kaldı mu *(Kötü dünya kaldı mı?)*
Ödlek öçin aldı mu *(Zaman ondan öcünü aldı mı?)*
Emdi yürek yırtılur *(Şimdi yürek parçalanır.)* (Şimşek, 1993: 4).

Yukarıdaki ağıt parçasında, bir destan kahramanı da olan Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine halkın üzüntüsü dile getirilmektedir. İranlıların Hakan Efrasiyab adını verdikleri Alp Er Tunga, Saka Türklerinin hükümdarıdır. Halkı için önemli hizmetler yapan ve çok sevilen Alp Er Tunga'nın Çinliler tarafından öldürülmesi, Saka Türkleri arasında derin bir üzüntüye sebep olmuş ve neticede bu ağıt teşekkül etmiştir.

Türk edebiyatında önemli ve köklü bir yere sahip olan ağıt geleneği, Altun Yaruk'ta, Kutadgu Bilig'de, Dede Korkut Oğuznâmelerinde ve daha birçok eserde ilk örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde hükümdarların ya da devlet büyüklerinin ölümü üzerine söylenmiş ağıt metinleri de mevcuttur. Tarihin her döneminde insanlık âleminin tercümanı olan ve konuları itibariyle oldukça geniş bir yapıya sahip olan ağıtlarda hiç şüphesiz ki siyasi mevzular da işlenmiştir. Ağıtlarda işlenen siyasi konular şu başlıklar altında sıralanabilir.

2.2.3.1. Millî Mücadele Yılları ve Sonrası

Tarihin çeşitli dönemlerinde yaşanmış olaylar, olumlu ya da olumsuz yönleriyle toplumun kültür ürünlerine yansımaktadır. İnsanlar, ölüm başta olmak üzere ayrılık, vatan toprağının kaybedilmesi, çeşitli felaketlerin meydana gelmesi gibi konuları kültür ürünlerine yansıtmışlardır. Geçmişi ve geçmişte yaşanmış birtakım olayları anlayabilmek için tarihî bilgiler tek başına yeterli olmayabilir. Tarihî bilgilerin yanında, olayları halktan da dinlemek gerekir. Halk yaratmaları geçmişin daha net değerlendirilebilmesine olanak sağlar. Tarihçiler olayları tarihî bilgiler ışığında değerlendirirken, halk olayları bizzat yaşar. Olayların acısına da sevincine de şahit olur. Doğal olarak bu durumun yansımaları halk anlatılarında görülmektedir.

Halkın yaşadığı sıkıntıları ya da üzüntüleri en iyi şekilde yansıtan halk anlatıları belki de ağıtlardır; çünkü ağıtlar yaşanan olayları bizzat halkın ağzından tüm gerçekliğiyle yansıtır. Bu yansımayı belki de en fazla millî mücadele dönemine bağlı

olarak anlatılan ağıtlarda görmekteyiz. Millî mücadele dönemi, Anadolu halkını en derinden etkileyen dönemlerden biridir. I. Dünya Savaşı ve devamında Kurtuluş Savaşı esnasında yaşanan olaylar ve yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesi, askere gidip de dönmeyenler, insanların yerlerinden yurtlarından ayrılması gibi konular ağıtlarda oldukça geniş yer tutmuştur. *Sarıkamış Ağıdı* adlı ağıtta, büyük acıların yaşandığı, üzerine ağıtların, türkülerin yakıldığı ve dönüşü olmayan yol olarak bilinen Sarıkamış faciasına değinilmiştir:

"Soğanlı'da bir harp oldu
Nice yiğit orda kaldı
Sarıkamış alınınca
Sağ olanlar mektup saldı" (Gürsoy Naskali, 2011: 163).

Sarıkamış gönlümüzde onarılmaz yaralar açan, bahtı kara anaların gözyaşı olarak tarihe geçen, üstüne en çok ağıt yakılan bir beyaz ölümdür. Sarıkamış, anaların 90 bin fidan kırıldı diye ağıt yaktığı, gözlerin donarak baktığı, bıyığı terlememiş kara yağız delikanlıların kurda kuşa yem olduğu yerdir. 1914 yılında soğuktan donanların hüzün destanıdır. Her şehide bir ağıtın yakıldığı, her şehidin bir hikâyesinin olduğu yerdir. Sarıkamış üstünde kar, karın altında ise nice Mehmetler, Hasanlar, Hüseyinler, Aliler yatar. Kurtuluş mücadelemizin sembol yerlerinden biri olan Çanakkale'de meydana gelen muharebeler de, hiç şüphesiz ki ağıtlarda önemli bir yer tutmaktadır:

"Ağılıdır Çanakkale goyağı
Babamoğlu dizlerimin dayağı
İrengide bana benzer bayağı
Gurbanlar olurum babamoğluna" (Yaldızkaya, 1992: 39).

Yukarıdaki ağıtta Çanakkale Savaşı'nda abisini kaybeden bir genç kızın, abisi için söylediği ağıt görülmektedir. Çanakkale Savaşı esnasında şehit düşen başka bir asker için söylenen bir diğer ağıt şöyledir:

"Hucûm demiş Alamanın zabiti
Yavrumun kefeni asker kabutu
Salına girmeye yoktur tabutu
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola
Kefensiz gabire goydular m'ola
...
Derinimiş Çanakkale deresi
Goygunumuş şehidimin yarası
Acıya dayanamaz garip garısı
Yoksa yavrum seni vurdular m'ola
Kefensiz gabire goydular m'ola" (Yaldızkaya, 1992: 37).

Çanakkale Savaşı, Türklerin I. Dünya Savaşı esnasında savaştığı cepheler arasında en çetin ve en kanlı mücadelelerin verildiği cephedir. Bu cephede çok büyük kayıplar yaşanmış; fakat Türk askerinin azmi ve fedakârlığı sayesinde bu cephe destansı kahramanlıklara sahne olmuştur. Hem karada hem de denizde verilen mücadeleler neticesinde bu cephe kurtarılmıştır. Çanakkale Savaşı dünyada eşine az rastlanır cinsten bir savaştır; çünkü düşman kuvvetleri bu savaşta hem askerî hem de siyasi emeller gütmüştür. Bu cephede bir başarısızlık söz konusu olsaydı İstanbul başta olmak üzere birçok yerin savunması imkânsız hâle gelirdi; fakat düşmanların siyasi emelleri sonuçsuz kalmış ve Türk'ün zaferi kanla yazılmıştır. Yukarıdaki ağıtlara bakıldığında da evladını Çanakkale'de kaybeden bir ananın feryadı görünmektedir. Ağıtın ilk bendinde savaş sırasında Alman komutanın emir verdiğinden bahsedilmektedir. Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıların en önemli müttefiki Almanlardır. Buradan hareketle Çanakkale'deki mücadelelerde Türklerle Almanların birlikte savaştıkları anlaşılmaktadır. Ağıtın diğer bendinde ise şehitlik makamının ritüellerinden olan kefensiz gömülmekten bahsedilmektedir. Ağıtı yakan kadın, acılı bir ana hâliyle oğlu için çok üzülmekte, oğlunun bir mezarının ve kefenin dahi olmadığını söylemektedir; fakat İslami inanışta şehadet mertebesine ulaşan kişi için bunlar gereksizdir; çünkü onlar vatan müdafaası esnasında hayatlarını kaybettikleri için Allah tarafından Cennetle müjdelenmişlerdir. Savaşta yaralanan bir askerin ölüm döşeğindeyken kendisi için söylediği bir ağıt şöyledir:

"Çanakkale'de oldum onbaşı
Yüreğime değdi süngünün başı
Yanıma gelmiyor doktor, binbaşı
Yol verin geçeyim dumanlı dağlar" (Şimşek, 1993: 212).

Yukarıdaki ağıtta savaşın soğuk yüzü açıkça görünmektedir. Bilindiği gibi Çanakkale Savaşı büyük kahramanlıklara sahne olmuş, yüzbinlerce şehidin kanının aktığı bir savaştır. Savaşta şehitlik makamı olduğu gibi, yine şehitlik gibi kutsal sayılan gazilik makamı da vardır. Yaralı asker içinde bulunduğu durumdan yakınmaktadır; çünkü kendini çaresiz görmekte ve komutanlarının ya da doktorların yanına gelmediğini söylemektedir. Bu da bize Çanakkale Savaşı'nın nasıl şiddetli çatışmalara sahne olduğunu ve savaş yerinin kaotik bir ortama dönüştüğünü göstermektedir. Savaşta Çanakkale cephesi gibi bir diğer önemli cephe de Yemen cephesidir. Yemen cephesi de şiddetli çatışmalara sahne olmuş, üzerine çokça ağıtların yakıldığı bir cephedir. *Yemen*

Ağıdı adlı ağıt 1916 yılında Yemen Cephesine giden ve oradan dönmeyen askerler için söylenmektedir:

"Bu vakit asker mi gider
Zemherinin kış gününe
Babam oğlu Mehmet Ali
Benzer gülün ışkınına
…
Yemen'e ısıcak derler
Çiğ yumurta pişer imiş
Asker tâlime çıkınca
Acemiler şaşar imiş
…
Gitme Yemen'e Yemen'e
Yemen Temmuz dayanamam
Tan borusu er vurulur
Sen cahilsin uyanamam" (Görkem, 2001: 184).

Yukarıda Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti tarafından Hicaz ve Yemen bölgesine gönderilen ve birçoğu daha sonra geri dönmeyen askerlerin arkasından yakılan bir ağıt bulunmaktadır. Bu ağıtın bir benzeri de şöyledir:

"Babamoğlu Mehmet Ali
Getme Yemen'e Yemen'e
Yemen'e ısıcak derler
Garışın toza dumana
...
Babamoğlu Mehmet Ali
Benzer bağın ışgınına
Bu zaman esger mi gider
Zemherinin gış gününe" (Şimşek, 1993: 209).

Her iki ağıtta da kardeşi için ağıt yakan kişi kış mevsiminde askere gidenlerin zorlanacağını anlatmaktadır. Ağıtın diğer dörtlüklerinde Yemen'in sıcak ve kurak bir bölge olduğundan ve oraya giden askerlerin çok zorlanacağından bahsedilmektedir. Hicaz ve Yemen Cephesi, Osmanlının kutsal toprakları korumak amacıyla iki yıl mücadele verdiği; fakat sonuç alamadığı bir cephedir. Bu cephede Türk askeri sadece düşmanlarıyla savaşmamış; Arap isyancıların hainliğine de göğüs germiştir. Arapların ihaneti bir ağıtta şöyle anlatılmaktadır:

"Yemen'de de kara haber geliyor
Nice koç yiğitler telef oluyor
Hain Arap arkamızdan vuruyor

Türk uşağının kanı akar Yemen'e
…
Güvenme Arap hayına
Ateş atar ocağına
Yemen'e gittin gideli
Oğul gelmez kucağıma" (Umucu, 2013: 297-298).

Osmanlı ordusu, I. Dünya Savaşı esnasında kutsal İslam şehirlerini müdafaa etmek için dört tümen askerle mücadele verdiği Hicaz ve Yemen Cephesi'nde Arap kuvvetlerinin ihanetiyle karşılaşılmıştır. İngilizlerle anlaşan Araplar, Osmanlıya karşı mücadele vermişlerdir. Arapların bu hâli Türk ordusu üzerinde psikolojik ve stratejik anlamda çöküntüye sebep olmuş ve bu cephede verilen mücadele başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sonuç olarak trajedik durumların vuku bulduğu bu cephede Anadolu'dan giden çok sayıda Türk askeri şehit düşmüştür. Hiç şüphesiz bu durum ağıtlara da konu olmuştur. *Rediflerin Ağıdı* adlı ağıt, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki mücadeleyi anlatmaktadır:

"Kars'ta kavga kuruluyor
Redif ora deriliyor
Davlumbazlar vuruluyor
Mızıkalar boru ile
…
Redifler tabiye kazar
Çavuşlar orduyu düzer
İnşallah Moskof'u bozar
Peygamberin zoru ile" (Görkem, 2001: 196-197).

Yukarıdaki ağıtta Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu cephesine giden askerlerin durumu anlatılmaktadır. Bilindiği gibi savaşın en çetin geçtiği cephelerden biri de Doğu cephesidir. Ruslara ve Ermenilere karşı savaşılan bu cephede on binlerce şehit verilmiştir. Ağıtta Moskof derken genel anlamda Rus güçlerinden bahsedilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminden itibaren Ruslar ile siyasi, askerî ve ticari birçok münasebette bulunulmuştur. Yüzyıllar süren bu münasebette Ruslar sürekli düşmanca bir tavır takınmışlardır. Barış dönemlerinde dahi Ruslar dostça olmayan bir rekabet içine girmişlerdir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu cephesinde savaştığımız Ruslar, savaş hukukunu hiçe sayarak sivil halka da zulüm etmiştir. Bu sebeple Ruslara karşı verilen mücadele sadece cephedeki savaşla değil, ağıtlardaki dua ve coşkuyla da kendini göstermektedir. *Kurdoğlu'nun Ağıdı* adlı ağıtta, Fransızların Kozan'ı işgal etmesi ve yağmalaması anlatılmaktadır:

"Bedir'in patos iniler
Yaralarım hep yeniler
Gurdoğlu Hulis Efendi
Guş öter tazın siniler
...
Gâvırlar yaylına bindi
Patos tarlanı gezdiler
Ayan olsun bire beyim
Malı mezata yazdılar
...
Sandığını yer eyleyen
Tomofilin köşesine
Söz annadır benim beyim
Fransız'ın paşasına
...
Nasıl bozuluyor düzen
Angara'da ferman yazan
Duyar da yasını çeker
Bire beyim senin Gozan." (Görkem, 2001: 186-187).

Yukarıdaki ağıt Birinci Dünya Savaşı esnasında Kozan'ın on dört ay süreyle Fransızlar ve onların desteklediği Ermeniler tarafından işgal edilmesinin halk arasında yarattığı travmayı anlatmaktadır. Kozan halkının kahramanca mücadelesi sonucunda 1920 yılında Kozan tekrar öz benliğine ve Türklüğüne kavuşmuştur. Ağıtın hikâyesine bakıldığında bölgenin önemli beylerinden Kurdoğlu Hulusi Efendi'nin ve arkadaşlarının işgal nedeniyle Kozan'ı terk ederek Kayseri civarına yerleşmesine değinilmektedir. Ağıtta Kurdoğlu Hulusi Bey'in yurdunu terk etmesinin üzerine Fransızların, onun mallarına el koyması anlatılmaktadır. Ağıtın üçüncü dörtlüğünde işgal neticesinde Kozan'a gelen yabancı askerlerin halkın bir kısmı tarafından karşılanmasına değinilmektedir. Olayın tarihî yönüne bakıldığında Kozan'ın işgalinden sonra Fransız işgal heyeti Kozan'a gelmiş ve Ermeniler tarafından karşılanmıştır. Ağıtta bu durumdan üzüntüyle bahsedildiği açıktır. Ağıtın son dörtlüğünde ise bütün bu durumlar karşısında merkezi yönetimin hiçbir icraat yapmadığından ve kaotik bir ortamın varlığından bahsedilmektedir. *Fransız Subayı'nın Ağıdı* adlı ağıtta, Âşık Süleyman isimli bir Türk askeri, öldürülen Fransız subayı için şöyle demektedir:

"Asker camıya derildi
Otomatikler ğuruldu
İlan olsun Hataylılar
Gâvırın beli gırıldı

Durmayıp asker yörüyor
Çifte lökusler yanıyor
İlan olsun Hataylılar
Türk askeri hayf alıyor

Goğde duman yörüşüyor
Müslümanlar gülüşüyor
Fransız'ın madamları
Baş ucunda ağlaşıyor

Goğde duman direk direk
Buna da dayanmaz yürek
Öldürmüşler Fransız'ı
Selem senin nene gerek

Antekyalı iner ovaya
Hocalar da eder dua
Öldürmüşler Fransız'ı
Çarşısında gova gova

Şu Haleb'in çöllerine
Duman çöker yollarına
Varın söylen Fransız'a
Kosun getsin yerlerine

Âşık Sülemen'im der farısa
Yüce dağın garı erise
Sorarsanız Fransız'ı
Üleşi getti Paris'e" (Görkem, 2001: 327).

Yukarıdaki ağıt Hatay'ın Fransız işgalinden kurtulduğu dönem, bir Fransız subayının çarşıda Türk askerlerine hakaret etmesi üzerine, Türk çavuşun belindeki tabancayı çekerek Fransız subayı vurması üzerine söylenmiştir. Bilindiği gibi ağıtların ana konusunu ölümler teşkil eder; fakat her ölüm insanda aynı duyguları yaşatmamaktadır. Nitekim yukarıdaki ağıtta Fransız subayının ölümü üzerine bir üzüntü durumu görmek mümkün değildir. Aksine ağıt, bir ders verme, öğüt verme niteliği taşımaktadır. Millî mücadele tarihinde Hatay'ın çok önemli yeri vardır. İşgallere ve ağır zulümlere maruz kalan Hatay, Türk halkının işgalci Fransızlara karşı toplu ve bilinçli olarak karşı koyduğu ilk yerdir. Bu yönüyle kurtuluş mücadelesinin ilk silahlı direnişi Hatay'da olmuştur. Ağıtta da Âşık Süleyman, bu durumun haklı gururunu dile

getirmektedir. *On Altılının Ağıdı* adlı ağıtta, çocuk yaşta askere çağrılan gençlerin durumuna değinilmektedir:

"Mızıkalar vuruluyor
On altılı gelsin diye
On beş yaşlı asker m'olur
Topluyorlar ölsün diye
...
Şu görünen el değil mi
Bayrağımız al değil mi
On altılı dedikleri
Yeni açmış gül değil mi
...
Hükümet işi şaşırdı
Büyük küçük hep deşirdi
Kâfir imiş kâfir düşman
Birine bomba düşürdü" (Görkem, 2001: 187-188).

Yukarıdaki ağıtta millî mücadele döneminde yaşanan asker sıkıntısı sebebiyle çocuk yaştaki kişilerin dahi askere alınmak zorunda kalınması anlatılmaktadır. Osmanlının askerî teşkilatı çok sağlam temellere oturtulmuş olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı ve devamındaki millî mücadele döneminde hem yoğun kayıplar hem de birkaç ayrı cephede savaşılması durumuna bağlı olarak, henüz askerlik çağına gelmemiş gençler dahi cephelere sevk edilmiştir. Topyekûn vatan müdafaası gerektiğinden, bu durum zaruret hâlini almıştır. Ağıtta bu zaruri durum eleştirilmekte ve hükümetin bu işe bir çare bulması istenmektedir. *Askere Giden İdris'in Ağıdı* adlı ağıtta da benzer şekilde bir ana, çocuk yaşta askere alınan oğlu için ağıt yakmaktadır:

"Tren geldi de durdurdu
Gurnasını derin vurdu
Salmazdım oğlum esgere
Hökümetten emir geldi" (Şimşek, 1993: 205).

Bu ağıtta bir önceki ağıttan farklı olarak bir kabullenme durumu söz konusu olup herhangi bir eleştiri yoktur. Ağıtta ana, oğlunun askere alınmasına üzülmektedir; fakat hükümetten emir geldiği için elden bir şey gelmemektedir. Burada ülkenin içinde bulunduğu kötü duruma ve savaş hâline rağmen, merkezi otoritenin halk üzerinde hâlâ etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Millî mücadele dönemini anlatan ağıtlarda en çok işlenen konulardan biri de Ermeni mezalimidir. Bilindiği gibi günümüzdeki Ermeni meselesinin temeli I. Dünya

Savaşı'na kadar dayanmaktadır. Ermenilerin ihanet içine girmeleri, düşmanca ve kışkırtıcı tavırlar sergilemeleri ilişkilerin boyut değiştirmesine sebep olmuştur. Osmanlının son dönemine kadar sadık millet olarak adlandırılan Ermeniler, I. Dünya Savaşı'nda Rusların, İngilizlerin ve Fransızların galeyanına gelerek asi duruma düşmüşler ve yüzyıllarca huzur içinde yaşadıkları topraklara ihanet etmişlerdir. Osmanlı yönetiminde en üst siyasi kadrolara kadar gelebilen Ermeniler, savaş başladıktan sonra özellikle Doğu Anadolu'da ve Akdeniz'de düşman güçlerle ortak hareket etmişler ve Türklere karşı savaşmışlardır. Yüzyıllar boyunca kardeş millet görülen Ermeniler, tabiri caizse Türkleri sırtından vurmuştur. Bu durum ağıtlara da konu olmuş ve Ermenilerin bu ihaneti ağıtlarda yerini almıştır:

"Hey ağalar nasıl diyem derdimiz
Vardı zulmün sonu arşa dayandı
Ermeni İslamı kırdı taladı
Mazlumlar amanı arşa dayandı
...
Tanrı Ermeni'ye vermiş fırsatı
Kesti kökümüzü kırdı milleti
Rûz-ı kıyamete kaldı müddeti
İntikamın günü arşa dayandı" (Türkmen, 2014: 8).

1915 yılında, sadece Kars'ta ve köylerinde binlerce Türk, Ermeniler tarafından katledilmiştir. Yukarıdaki ağıt bu durum üzerine söylenmiştir. Ağıtta bir çaresizlik durumu hâkimdir. Ermenilerin bu tavırları dinî temelli düşünülmekte ve intikamın öteki dünyada, Allah'ın adaleti sayesinde alınacağı söylenmektedir. *Ermeni* adlı bir başka ağıt, Ermeni zulmünü gözler önüne sermektedir:

"Haber verin ordumuza ulaşsın
İslâm'ın kökünü kesti Ermeni
Daha sabretmeye mecal kalmadı
İslâm'ın kökünü kesti Ermeni
...
Ermeni fedai her yana daldı
Sabiyi, sübyanı figana saldı
Şehitlerden her yan görünmez oldi
İslâm'ın kökünü kesti Ermeni
...
Ermeniler kötülere uydular
Yiğitlerin derisini soydular
Yaşlıların gözlerini oydular
İslâm'ın kökünü kesti Ermeni" (Kaya, 2014: 335).

Yukarıdaki ağıt, Ermenilerin Anadolu'da sergilediği vahşeti göstermesi ve tarihî olayları tüm gerçekliğiyle yansıtması açısından oldukça önemlidir. Ağıtta Ermenilerin sergilediği tavrın sadece Türklere ya da Türklüğe karşı değil, İslam'a karşı olduğu da vurgulanmaktadır. Ermenilerin bu barbarca tavırları artık Anadolu insanında sabır bırakmamıştır. Ağıtın söylendiği Van ve çevresinde, Ermeni çapulcuları yerel halka zulmetmiş; genç-yaşlı, kadın-erkek demeden topyekûn bir saldırıya girişmiştir. Ağıtta bu saldırılar neticesinde her yanın şehitlerle dolu olduğu ve herkesin feryat içinde kaldığı anlatılmaktadır. Ağıtın son dörtlüğünde ise daha önce de söylendiği gibi yıllarca sükûnet içinde yaşayan Ermenilerin, Batılı ülkeler ve Ruslar tarafından kullanıldığı, onların oyunlarına alet olduğu anlatılmaktadır. Bu ağıt, Türk halkının Ermenilerin içinde olduğu gafleti fark ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Van ve civarında Ermeni mezalimini anlatan bir diğer ağıt ise şöyledir:

"Kasap sorar isen gör Mıgırdıç'ı
Irz namus koymadı Ermeni piçi
Yollara döküldü muhacir göçi
Yükseldi bir feryat Van Deniz'inde
Yüzüyor bedenler kan denizinde" (Kaya, 2014: 337).

Yukarıdaki ağıt da yine Ermeni milislerinin Van civarında yaptıkları zulmü resmeden dizelerden oluşmaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Ermeniler, gerek kendi başlarına gerekse de bölgedeki Rus güçlerine destek vererek Doğu Anadolu'da sivil halka zulmetmişlerdir. Ağıtta kasap olarak nitelendirilen kişi Mıgırdıç Portakalyan'dır. Mıgırdıç Portakalyan savaştan önce Van'da dernek faaliyetleri yürütürken, savaş başlayınca Ermeni *Hınçak* ve *Taşnak* örgütlerinin de desteğini alarak etrafına topladığı çapulcularla sivil halka saldırmıştır. Mıgırdıç Portakalyan ve etrafındaki Ermeni milisler, bağımsız Ermeni devletini kurmak amacıyla Doğu Anadolu'da istila ve yağma faaliyetlerinde bulunmuşlar, sivil halkı canlarından bezdirmişlerdir. Savaş ahlakına uymayarak yaşlılara, çocuklara ve kadınlara türlü türlü işkenceler etmişlerdir. Bu zulümden kurtulmaya çalışan Türkler, âdeta evlerinden barklarından olmuşlar, göç etmek zorunda kalmışlardır (Kaya, 2014: 331). Ağıtta, bu durum anlatılmakta ve kaçamayanların Ermeni mezalimi altında can verdiği söylenmektedir. *Halil Paşa* adlı bir başka ağıt, Ermeni zulmüne karşı halkın yaşadığı çaresizliği şöyle özetlemektedir:

"Sırtımızdan kuntu kumaş giyenler
Bizimle oturup lokma yiyenler
Bize zulüm etti bizden diyenler
Gel yetiş imdada sen Halil Paşa" (Kaya, 2014: 338).

Her fırsatta belirttiğimiz gibi, yüzyıllar boyunca Türk insanının bağrına bastığı, kendinden gayrı görmediği, sadık millet diye adlandırdığı Ermeniler, dış güçlerin oyununa gelerek Türklere asi olmuşlar ve iki millet arasında onarılmaz yaralar açmışlardır. Yüzyıllar boyunca Türk yurdunda Türklerle birlikte yaşayan, Türklerin misafirperverliğinden ve cömertliğinden yararlanan, Türklerden medeniyeti öğrenen Ermeniler, bütün bu lütufları suiistimal ederek asi olmuşlardır. Ağıtta bu durum açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca ağıtta Halil Paşa'dan yardım istenmektedir. Burada bahsedilen Halil Paşa, Osmanlının son paşalarından olup, Van civarının fırka komutanıdır. Halil Paşa, Van'da ve Kafkasya'da çeşitli başarılar göstermiş, Ermeni mezalimine karşı dik durmuş ve Ermenilerle mücadelede önemli işler yapmıştır. Ağıtta Halil Paşa'nın bu duruma müdahale etmesi ve Ermeni zulmüne dur demesi istenmektedir. Bu da halkın içinde düştüğü çaresizliğin ve Ermeni zulmünün ne boyutta olduğunun açıkça kanıtıdır.

Ermeni olaylarına bağlı olarak söylenen ağıtlar, Anadolu'nun her yanında olduğu gibi Çukurova yöresinde de oldukça yaygındır. Çukurova'da bu konuyla ilgili söylenen ağıtlar içinde en bilineni *Haçin Ağıtı*'dır. 20 dörtlükten oluşan bu ağıtın her bir dörtlüğünde zulmün izlerini hissetmek mümkündür. *Haçin oldu ganlı guyu* ve *Bu ne hikmet ey Allah'ım / Gâvura el'aman dedim* (Şimşek, 2017: 23) mısraları halkın içinde bulunduğu durumun ve Ermenilerin meydana getirdiği felaketin somut delilidir. Çukurova yöresinde Haçin Ağıtı gibi yüzlerce ağıt söylenmektedir. Bu ağıtların ortak yönlerine bakıldığında dış mihrakların oyununa gelen Ermenilerin, giriştikleri düşmanca tavrın neticesinde Türk halkında onarılmaz yaralara sebep oldukları görülmektedir.

Millî mücadele döneminden sonra da siyasi karmaşalar ve savaşlar Türk insanının yakasını bırakmamış, Türk insanına her dönem ağıt yaktıracak gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerden biri de Kore Savaşı'dır. Kore Savaşı'na Türkiye'den gönderilen askerler üzerine yakılan ağıtlar da mevcuttur. *Musa'nın Ağıdı* adlı ağıtta, Kore Savaşı'na gönüllü giden Musa'nın savaşta yaralanması ve sonrasında şehit düşmesi anlatılır.

"Gâvır ımış gâvır Çin'ni
Hemen teli çevirmişler
Yokardan top gürleyince
Allah deyi çağırmışlar
...

Annında gara kekili
Yiğit evinin vekili
Gore'den geliyor oğlum
Sağ eli sancak dakılı" (Görkem, 2001: 282).

Yukarıda Kore Savaşı'na gönüllü olarak giden bir askerin savaşta gazi olarak geri dönmesi ve yaralarının iyileşmemesi sonucu şehit olması üzerine askerin annesi tarafından söylenen bir ağıt görülmektedir. Kore Savaşı 1950 yılında Kuzey Kore ile Güney Kore arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşta uluslararası anlaşmalar gereği Türkiye Cumhuriyeti tarafından bir tugay asker gönderilmiş ve savaşın sonunda 718 Türk askeri şehit olmuştur. Hiç şüphesiz ki Türk askerlerinin Kore Savaşı'na katılması Güney Kore'nin bağımsızlığına ve Dünya barışının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca Kore halkıyla eski dönemlerde Altay dağlarının eteklerinde birlikte yaşayan Türklerin, iki ülke arasındaki dil, gelenek ve görenek, halk inanışları gibi ortak paydaları göz önüne alarak onlara yardım etmeleri dikkate değerdir; fakat maalesef savaşın bir de acı yüzü vardır ve bu ağıtta evladını kaybetmiş bir annenin sözlerinde bu acı yüzü görmek mümkündür.

"Şu depe yakın m'ola?
Bu Kore işi batmaz m'ola?
Ayda bir mektubunu alsam,
Beni içine gatmaz m'ola?" (Uzun-Temiz, 2012: 392).

Yukarıdaki ağıtta bir kadın, Kore Savaşı'na giden ve haber alamadığı kocasına karşı duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Yine bir başka ağıtta da Kore'de olan oğlundan haber alamayan annenin feryadı yankılanmaktadır:

"İzmir'den mi kalktı Kore'ye gemi
Gemi gurban olam getir Eyüb'ü
Çok ağlattın anan ile Baliş'i
Kore senin vatanın mı, yurdun mu
Gayıbıdın oğlum şehit oldun mu" (Yaldızkaya, 1992: 46).

Ağıtlarda millî mücadele döneminden sonra yaşanan gelişmelerle alakalı anlatılan bir diğer konu Kıbrıs meselesi ve Kıbrıs Barış Harekâtıdır. Kıbrıs millî mücadelesi üzerine söylenen bir ağıt ise şöyledir:

"Aslanlar kükremiş Kıbrıs üstüne
Gine bu Yunan'ın bize kasdı ne
Sap basılsın Makaryus'un postuna
Vermeyin adayı Yunan'a gardaş" (Gürsoy Naskali, 2011: 163).

Kıbrıs millî mücadelesini konu edinen bu ağıtta, birleşik Kıbrıs'ın ilk cumhurbaşkanı olan Makarios'a karşı nefret beslendiği açıkça görülmektedir. Yunanlılar ile iş birliği yapan Makarios, Kıbrıs Türklerinin adayı terk etmeleri için baskıcı bir politika benimsemiştir. Ağıtta Kıbrıs Türklerinin bu içler acısı durumu anlatılmaktadır ve Ada'nın Yunan işbirlikçilerinin kontrolüne bırakılmaması istenmektedir. Kıbrıs millî mücadelesini konu edinen bir başka ağıt ise şöyledir:

"Kıbrıs bizimdir vermek sizlere
Çekilin pis Rumlar verin bizlere
Türk milleti hiçbir zaman yenilmez
Mustafa Kemal'i alın gözlere
...
Kıbrıs için canımızı veririz
Savaş olsa gadın erkek yürürüz
Al bayrağa çeker hücum edersek
O pis Yunanlıyı tek tek süreriz" (Uzun-Temiz, 2012: 526).

Yukarıdaki ağıt, Anadolu insanının Kıbrıs'taki kardeşlerine karşı beslediği sevginin ve Kıbrıs Türklerinin maruz kaldığı sıkıntılara duyarsız kalmayışının belgesi niteliğindedir. Türkiye Türkleri ile Kıbrıs Türkleri arasında yüzyıllardır süregelen ortak tarihî ve kültürel bir bağ mevcuttur. Dört asrı aşkın bir süre Osmanlı toprağı olarak huzur ve güven içinde yaşayan Kıbrıs Türkleri, özellikle son yüzyılda yaşanan çeşitli gelişmeler sebebiyle zor dönemler geçirmiştir. Yunanlıların ve Batılı güçlerin Antik Yunan ve Antik Roma kültürüne duydukları özlem, onların Kıbrıs üzerindeki politikalarında belirleyici unsur olmuştur. Bu özlemlerini gidermek ve emellerini gerçekleştirmek için mutlak surette adadaki Türklerden kurtulmaya ihtiyaç duymuşlardır. Adada Türklerin üstünlüğüne son vermek için baskı ve sindirme politikaları benimsemişler, saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bunun neticesinde çok sayıda Kıbrıs Türkünü şehit etmişlerdir. Yukarıdaki ağıtta Kıbrıs Rumlarının bu saldırgan politikası eleştirilmekte ve Türk'ün gücünün sınanmaması gerektiği belirtilmektedir.

2.2.3.2. Yöneticilerin Özellikleri

Konusu itibariyle çok çeşitlilik arz eden ağıtların bir kısmı halkın zihninde önemli yeri olan devlet adamları üzerine söylenmiştir. Bu ağıtlar kimi sevilen devlet adamlarının ölümü üzerine kimi de sevilmeyen devlet adamlarına beddua niteliğinde söylenmiştir. Millî mücadelenin ardından yeni kurulan genç Türk Devleti'nin ilk

cumhurbaşkanı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikali üzerine onun siyasi, askerî ve idari kudreti üzerine söylenmiş bir ağıt şöyledir:

"O büyük azminle dağlar erittin
Kovdun düşmanları yurdu arıttın
Cumhuriyet kurdun hükmün yürüttün
İsmin tarihlerde kaldı atamız
...
Hiç düşmedin tuzaklara oyuna
Türklüğünü isbat ettin boyuna
Asi kurdu yoldaş ettin koyuna
Bütün dediklerin oldu Atamız" (Gürsoy Naskali, 2011: 164).

Ataya Ağıt adlı bu ağıt, Atatürk'ün vefatı üzerine Âşık Deli Hazım tarafından söylenmiştir. Şüphesiz ki Atatürk gibi askerî ve siyasi dehâya sahip bir insan her millete nasip olmamaktadır. O'nun yetiştiği dönemin şartları Atatürk'ün gençliğinden beri askerî ve siyasi mevzulara kafa yormasına sebep olmuştur. İlk gençlik yıllarından ölümüne kadar gösterdiği başarılar Türk milletinin tam bağımsızlığa, barış, huzur ve refaha ulaşmasında sayısız fayda sağlamıştır. Hiç şüphesiz Atatürk'ün askerî ve siyasi dehası onu liderlikte tartışmasız kılmıştır; fakat istiklal mücadelesinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına ve müreffeh bir yapıya kavuşturulmasına kadar olan süreçte, etrafındaki askerî ve siyasi kadroların etkisini de görmek gerekmektedir. Ağıtta Âşık Deli Hazım, Ata'nın tüm bu dâhiyane yönlerini ustalıkla işlemiş ve O'nun ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Atatürk'ün ölümü üzerine söylenmiş olan bir başka ağıt ise şöyledir:

"Sana diyom sana Mustafa Kemâl
Riyakâr kulların yalandan yanar
Bu dünyada senin başına döner
Saraya gel Gâzi baba saraya
Sen düşürdün bir soğukluk araya
...
İsmet gondu sarayına yurduna
Ağladı askerin düştü ardına
Anan kızı olsaydı yanarıdı derdine
Saraya gel Gâzi baba saraya
Sen düşürdün bir soğukluk araya" (Yaldızkaya, 1992: 44).

Yukarıdaki ağıt, Türk millî mücadelesinin başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kabrinin Anıtkabir'e nakli esnasında Emirdağ yöresi ağıtçılarından Döne Hatun tarafından söylenmiştir. Ağıtta Atatürk'e olan sevgi, saygı ve Atatürk'ün yaşadığı

döneme olan özlem açıkça belirtilmektedir. Öte yandan Atatürk'ün ölümü üzerine başa geçenlere de üstü kapalı bir eleştiri vardır. Bilindiği gibi Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanlığı görevine Millî Şef İsmet İnönü gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı ve ikinci cumhurbaşkanı olan İnönü, millî mücadele döneminde ve devamında genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli askerî ve siyasi başarılar göstermiş; fakat İnönü'nün Atatürk gibi bir liderden hemen sonra cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi, onun adına bir talihsizlik olmuştur. Tüm olumlu hizmetlerinin yanında cumhurbaşkanıyken aldığı radikal kararlar, paralara kendi resmini bastırması, dinî değerler açısından halkla uyuşmayan tutumlar benimsemesi, varlık vergisi ile zaten zor durumda olan Türk halkının bir kat daha fakirleşmesi gibi etkenler halkın nezdinde İnönü'nün imajını zedelemiştir. Yukarıdaki ağıtta da İnönü'nün bu özelliklerine imada bulunularak Atatürk'ün mirasına konduğu belirtilmiştir. Bir başka ağıt ise yakın dönem siyasetçilerinden ve eski cumhurbaşkanlarından Turgut Özal üzerine söylenmiştir:

"Çankaya çalkalandı Özal ölüşün
Âleme bir figan çöktü kavurdu
Hak verdiği emanetin alışın
Çığlıklar ayyuka çıktı kavurdu" (Özçelik, 2004: 240).

Yukarıdaki ağıt, Türkiye Cumhuriyeti'nin eski başbakanlarından ve sekizinci cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü üzerine söylenmiştir. Ağıta bakıldığında derin bir üzüntü havasının varlığı hissedilir; çünkü Özal yenilikçi tavrı, girişimci ve aksiyoner siyasi yönü ve halkın içinden gelen, halktan görüntüsü ile hafızalarda yer edinmiş bir siyasetçidir. Özal'ın mütevazı ve hoşgörülü yapısı, güler yüzlü ve iyimser yönü, bunun yanında cesur ve kararlı duruşu halk tarafından her daim takdirle karşılanmış ve ağıtta da görüldüğü gibi ölümü halkta derin üzüntüye sebep olmuştur. Devlet adamları için yakılan ağıtlar, sadece onların ölümü üzerine duyulan üzüntüyü belirtmek için söylenmemiş; bunun yanında bazı devlet adamlarının sağlığında beddua niteliğinde de olmuştur. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan Ahmet döneminin sadrazamlarından Derviş Mehmet Paşa ile ilgili söylenen bir ağıtta, halkın paşadan şikâyeti dikkat çekmektedir:

"Şu Feke'nin hanımları
Talim bilmez âlimleri
Kör olası Derviş Paşa
Hep dul koydun gelinleri" (Gürsoy Naskali, 2011: 164).

Ağıtta Derviş Mehmet Paşa'nın halka zulmettiğinden ve kadınları kocasız bıraktığından bahsedilmektedir. Mevzunun tarihî yönüne bakıldığında Derviş Mehmet Paşa'nın Celali İsyanlarını bastırmak amacıyla Ferhat Paşa'yı Ege'ye gönderdiği, Ferhat Paşa'nın sadrazamın talimatıyla halka büyük zulümler ettiği ve yöre halkı tarafından bu durumun Osmanlı Divanı'na kadar ulaştırdığı görülmektedir. Konudan haberdar olan Sultan Ahmet çok üzülmüştür. Bu durum Derviş Mehmet Paşa için sonun başlangıcı olmuştur. Tarihî kayıtlar Paşa'nın gaddar, inatçı, hileci ve güçsüz olduğunu belirtmektedir. Ağıta konu olan bu mevzudan anlaşılmaktadır ki liyakat sahibi olmayan, tek derdi şahsi çıkarlarını korumak olan ve halka zulmeden yöneticiler hiçbir şekilde muvaffak olamamaktadır ve cezalarını er ya da geç çekmektedir. Nitekim Derviş Mehmet Paşa bu ve bunun gibi bazı siyasi konularda ciddi hatalar yapmış, halkın devlete olan güvenini sarsmış ve bütün bunların neticesinde padişah tarafından idam ettirilmiştir.

2.2.3.3. Ceza

Ağıtlarda işlenen bir diğer konu emre uymayan ya da yanlış işler yapan kişilerin cezalandırılmasıdır. *Tahsin Bey'e Ağıt* adlı ağıt, savaşta ordudan kaçan bir askerin durumunu anlatmaktadır:

"Akşamdan kaçanı erken tutarlar
Künyesi olanı zindana atarlar
Ben ölürsem el kızını satarlar
N'olur Tahsin Bey'im öldürme beni
...
Antep ahâlisi geldi derildi
Kendiri görünce belim kırıldı
İdam kararımız ne tez verildi
N'olur Tahsin Bey'im kıyma canıma
...
Antep'in etrafı şol yüce dağlar
Sılada nişanlım ah çekip ağlar
Siz de minnet eylen ağalar beyler
N'olur Tahsin Bey'im kıyma canıma" (Görkem, 2001: 190-191).

Yukarıdaki ağıtın trajedik bir hikâyesi vardır. Askerlik çağına kadar köyünde yaşamış olan Âşık Hüseyin, askere giderken nişanlanmıştır. Birinci dünya savaşından önce asker olarak gittiği yer Gaziantep'tir. Âşık Hüseyin askerde iken, bir gün köyünden mektup gelir. Mektupta, nişanlısının başkasına verileceği, kendisine verilmekten

vazgeçildiği yazılmaktadır. Âşık Hüseyin bunun üzerine askerlik yaptığı yerden kaçarak köyüne gelir. Kimseye görünmeden nişanlısını alarak kaçar. Amacı, nişanlısı ile birlikte Halep şehrine geçmek, orada yerleşmektir. Fakat kendisinin kaçtığı birliğinde belli olur, her nasılsa yakalanır. Nişanlısı elinden alınır. Babasına teslim edilir. Kendisine yardımcı, üç arkadaşı ile beraber Divan-ı harbe verilir. Mahkeme Antep'te yapılır. Mahkeme bunların idamına karar verir darağacı kurulur. İdam gömlekleri giydirilir. İlk önce âşık Hüseyin'in asılması istenir. Âşık Hüseyin'e son sözünün ne olduğu sorulur. Âşık Hüseyin sazını alır ve komutan Tahsin Bey'e bu ağıtı söyler (Görkem, 2001: 192).

Ağıtta Birinci Dünya Savaşı döneminin askerî ve siyasi durumuyla ilgili önemli bir konudan bahsedilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Âşık Hüseyin keyfi sebeplerden ötürü değil, zaruri gördüğü bir meseleden ötürü ordudan kaçmıştır; fakat her ne sebeple olursa olsun Türklükte askerden kaçmak en büyük suçlardan biri sayılmıştır. Tarih boyunca şehitlik ve gazilik gibi yüksek mertebelere kavuşma isteğiyle hareket eden ve cihan hâkimiyeti mefkûresi için savaşan Türk ordusunda askerden kaçmanın hoş karşılanması mümkün değildir. Ayrıca ağıtta bu durumun adli boyutu ve cezasının ne olduğu da açıkça belirtilmiştir. Âşık Hüseyin ve arkadaşları Divan-ı Harpte yargılanıp idam cezasına çarptırılmışlardır. Divan-ı Harp, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuş olan savaş mahkemeleridir. Bu mahkemeler, savaş suçlularının cezalandırılmasını sağlamakla görevlidir. Kararları serttir ve hemen uygulanmaktadır. Takdir edileceği üzere Âşık Hüseyin ve arkadaşları askerden kaçarak büyük bir suç işlemişlerdir ve cezaları muhakkak ki idamdır; fakat ağıtın hikâyesinde Âşık Hüseyin'in savunması Tahsin Bey'i çok etkilemiştir ve Âşık Hüseyin affedilmiştir. Askere giden bir gencin cezalandırılmasını konu eden başka bir ağıt ise şöyledir:

"Bacısının adı Emiş
Tüfeğinin ucu gümüş
Ankara'da İsmet Paşa
O da, Omar'ı vurun demiş" (Şimşek, 1993: 214).

Rivayete göre Ömer, nişanlısını kaçıran Hüseyin Ağa'yı vurduğu için hakkında idam emri çıkarılmıştır. Uzun bir süre kaçak yaşayan Ömer, en sonunda jandarmalar tarafından vurulmuştur. Bu durum üzerine Ömer'in yakınları yukarıdaki ağıtı yakmışlardır. *Müftü'nün Ağıdı* adlı ağıtta ise Adana civarında Ermenilerin ayaklanması neticesinde, onlara mukavemet gösteren halkın içinden dönemin müftüsünün idam edilmesi anlatılır:

"Kalmadı Osmanlı fendi
Asılan da Müftü'm belli
Aşiretten ünün almış
Azizli Mehmet Efendi
...
Düşümde gördüm düşümde
Yeşil sarığı başında
Padişahtan emir geldi
Yazılı ferman döşünde
...
Dar ağacı yapılıyor
O da tahtanın eninden
Bir günceğiz gördük idi
O da Hamid'in gününden." (Görkem, 2001: 320-322).

Yukarıdaki ağıt tarihte yaşanmış bir olayın belgesi niteliğindedir. Ağıtın hikâyesi şöyledir: 1893 yılında Bahçe'de Ermeniler ayaklanınca yerel halk müftü Efendi'nin önderliğinde bunlara karşı çıkar. Daha sonra İstanbul yönetimi başta Müftü Efendi olmak üzere bu çatışmaları katılanları idam eder. Bu gelişmeler üzerine Müftü Efendi'nin annesi yukarıdaki ağıtı yakar. Ağıtın birinci dörtlüğünde Osmanlının artık eski gücünde olmadığı ve isyanı bastırmada yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. İkinci dörtlükte idam emrinin bizzat Sultan Reşad tarafından verildiğinden ve Müftü Efendi'nin göğsünde idam hükmünün yazılı olduğundan bahsedilmektedir. Üçüncü dörtlükte ise Sultan Abdülhamid'e minnet duyulmaktadır; çünkü olayın tarihsel boyutuna bakıldığında, bu isyanın ve devamında yaşananların Sultan Abdülhamid döneminde gerçekleştiği; fakat idam kararlarının Sultan Abdülhamid'ten sonra tahta geçen Sultan Reşad tarafından uygulandığı görülmektedir. Böyle olunca da halk, olayların bu hâle gelmesinin müsebbibi olarak Sultan Reşad'ı görmektedir.

İncelenen ağıt metinleri değerlendirildiğinde, siyasi konuların diğer halk anlatılarında olduğu gibi ağıtlarda da önemli yer tuttuğu görülmektedir. İnceleme alanımızda, Hun Türklerine ait olan ve Türk kültürüne ait bilinen ilk ağıt sayılan örnek dahi siyasi gelişmelerin ve savaşta alınan başarısızlık sonucunda vatan toprağının elden çıkması üzerine söylenmiştir. Türk siyasi tarihine bakıldığında ise halkın zihninde derin izler bırakan siyasi gelişmeler, savaşlar, katliamlar gibi olaylar ağıt yakma geleneğinin her daim yaşamasını sağlamıştır.

2.2.4. Ninnilerde Siyaset

Ninniler, milletin kimi zaman duygu ve düşünce dünyasını, inançlarını, kültürel unsurlarını kimi zaman da sorunlarını ve sıkıntılarını yansıtan eserlerdir. Bu eserler halkın çocuğa verdiği değeri ve çocuğun yetiştirilmesinde üstlendiği sorumlulukları dile getirmektedir. Ninnilerin melodiyle iç içe olması, onları çocuklarda farklı bir etki ve ahenk unsuru oluşturmasını sağlamakta ve bu yönüyle ninnileri diğer türlerden farklı kılmaktadır.

Diğer sözlü kültür unsurlarına göre işlevsel yönü daha kuvvetli olan ninnilerle ilgili farklı tanımlar yapılmakla birlikte bu tanımların birçok ortak noktası olduğu göse çarpmaktadır. Ali Berat Alptekin'e göre ninniler: *"Ağlayan çocuğu susturmak veya uyku saati gelen çocuğu uyutmak için anne kucağında, dizinde veya beşikte söylenen ezgilerdir."* (Alptekin, 1990: 63). Yine Çukurova ninnileri üzerine önemli çalışmalar yapan Esma Şimşek konu hakkında: *"Ağlayan çocuğu susturmak veya uyutmak için, hanımlar tarafından, hususi bir nağme ile söylenen ve sonunda, klişe sözler (Eeee ... Uyu yavrum uyu. Ninni yavrum ninni, hu hu hu ... vs.) bulunan; bazen bir bazen de daha fazla bent/dörtlükten meydana gelen manzumelerdir."* (Şimşek, 2016a: 36) demektedir. Ninnilerde halkın geleneksel inançlarını, çocuk sevgisini, çocukların nasıl eğitildiğini, sosyal hayatın faklı durumlarının yansımalarını, genelde ailenin özelde ise annenin duygu ve düşünce dünyasının çocuğa olan etkisini, halkın kız ve erkek çocuklara bakışını ve halkın gözünde makbul sayılan meslek grupları gibi birçok konu görülmektedir.

Ninniler üzerine önemli çalışmalar yapan Macar Türkolog İgnac Kunos'a göre ninniler: ağlayan çocukları susturup sakinleştirmek, rahatlatmak; böylelikle onların kolay uykuya geçmelerine yardımcı olmak, kimi zaman da uyandırılmalarını sağlamak amacıyla genellikle anneler, annenin olmadığı zamanlarda ailenin diğer hanımları tarafından çocuk beşikte ya da kucaktayken söylenen; içerik bakımından hem çocukla ilgili muhabbeti, iyi dilekleri, çeşitli mesajları hem de söyleyen kişinin duygu ve düşüncelerini hayallerini, beklentilerini, sevincini ve acısını yansıtan; kendine özgü belirli bir şekli olmamakla birlikte çoğunlukla dörtlüklerden, bazen de beyit ya da bentlerden oluşan; dize sonunda ya da kimi zaman başındaki birtakım klişe sözlerle ritmi yakalayan, ezgili manzumelerdir (Kunos, 2013: 16).

Ninni söyleme geleneği anne ile çocuk arasındaki bütünleşmenin yansımasıdır. Bu durum bilinçaltının dışavurumu olarak annenin çocuğuna olan sevgisinin,

samimiyetinin ve içinde olduğu ruh hâlinin göstergesidir. Bu yönüyle ninniler, tıpkı rüyalarda olduğu gibi sembolik tasavvurların dile aksetmiş hâlidir. Anne sevincini, kederini, ideallerini, korkularını ninniler vasıtasıyla çocuğuna aktarırken çocuk da bu ahenkli söyleyiş karşısında avunmakta ve düşler âlemine dalmaktadır. Başta da belirtildiği gibi hemen her konuda söylenen ninnilerde, pek fazla olmasa da siyasi konuların işlendiği görülmektedir. İncelenen binlerce ninni örneğinden hareketle ninnilerde genellikle askerlik, şehitlik, yakın dönemde meydana gelen siyasi olaylar ve halk tarafından makbul sayılan devlet adamlığı modelinin yansımaları vardır.

2.2.4.1. Mücadele/Mertlik

Ninniler, konuları itibariyle oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Diğer halk anlatılarında olduğu gibi ninnilerde de kaynak Türk kültürüdür. Dolayısıyla ninnilerde Türk kültürünün millî ve manevî değerlerinin izlerini görmek mümkündür. İncelenen ninnilerde kahramanlık, mertlik, mücadele, savaşlar ve askerlik gibi konular yer almaktadır.

"Nenni etsun beyinsun.
Devletini kultarsun.
Askerluğuni yapsun.
Anasina da baksun." (Uğurlu, 2012: 201).
…
"Benim oğlum küçücek,
Gün geçtikçe büyüyecek,
Asker olup yürüyecek!
Ninni yavrum ninni yavrum!" (Uğurlu, 2012: 373).
…
"Gül ağacı budamışlar,
Gül gonca bitsin diye,
Analar oğlan beslesin,
Büyüsün askere gitsin diye!
Mini mini yavrum ninni!" (Koz, 2005: 266).
…
"Ninni diyeyim uyusun,
Uyusun da hemen büyüsün,
Asker olup da yurt korusun!
Ninni yavrum sana ninni!" (Uğurlu, 2012: 373).
…

"Benim oğlum uyuyacak,
Uyuyup da büyüyecek,
Düşmanları öldürecek,
Milletini güldürecek!" (Uğurlu, 2012: 373).
…
"Benim oğlum büyüyecek,
Büyüyüp de asker olacak,
Düşmanları hem kıracak,
Ninni arslanım ninni!" (Uğurlu, 2012: 373).

Askerlik konusu diğer sözlü kültür unsurlarında önemli bir yer tuttuğu gibi ninnilerde de önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi yüzlerce ninni örneğinde askerlik mevzusu işlenmektedir. En eski Türk kavimlerinden günümüze kadar Türklerde ordu-millet bütünleşmesi oldukça belirgindir. Daha önceki konularda da bahsedildiği üzere Türkler için askerlik bir meslek değil, bir sevdadır. Türk geleneklerinde erkek çocuğun büyüdüğünü gösterebilmesi, rüştünü ispatlayabilmesi ve artık evlilik çağına geldiğini gösterebilmesi için askerlik vazifesini yerine getirmiş olması şarttır. Günümüzde dahi genç bir erkeğin, askerliğini yapmadan evlendirilmesi pek makul sayılmamaktadır. Yakın zamana kadar ailelerin, genç erkeklerin askerlik vazifesini daha erken yerine getirmeleri ve hayata daha erken atılmaları için gençleri nüfus kayıtlarında yaş olarak daha büyük yazdırdıkları görülmektedir. Yine yaramaz gençlerin bir an önce askere gönderildiği takdirde askerî disiplini benimseyerek uslanacakları düşünülmektedir.

Ninnilere bakıldığında, hayatın geçiş dönemlerinden biri olan askerlik konusunun, vatan toprağının ve milletin korunması, dolayısıyla ailenin korunması manasına geldiği için oldukça önemsendiği görülmektedir. Ninnilerde bebeğin büyüyüp askere gitmesi veya bebeğin asker olan babasının askerden tez dönmesi temennileri yer almaktadır. Askerlik, Türk gençleri için vatanın ve milletin değerinin tam olarak idrak edildiği, tertip ve düzenin öğrenildiği bir ocak olduğu için, Türklerde askerî eğitim ve askerlik bilinci henüz beşikte, ninniler vasıtasıyla öğretilmektedir. Ninnilerde askerlik konusunun devamı olarak şehitlik konulu örnekler de yer tutmaktadır.

"Nenni nenni nenler et.
Büyü de askere git.
Al sancağın uğruna,
Ya gazi ol ya şehit." (Uğurlu, 2012: 372).
…

"Kolumdan kol bağım düştü
Sevim sevdam sana düştü
Ağa baban şehit düştü
Ninni nazlı gülüm ninni!" (Çelebioğlu, 1982: 92).
…
"Yağmur yağar şimşek çakar
Yavrularım yola bakar
Şehit baban boynun büken
Ninni nazlı yavrum ninni" (Koz, 2005: 89).
…
"Cümle kuşlar destur almış ötüyor
Şehit baban gelmiş bize bakıyor
Yarasından kızıl kanlar akıyor
Uyu balam sana kurban olayım
Sen uyu da sana nenni diyeyim!" (Özbek, 1981: 325).
…
"Yavrum senin baban yoktur hu hu hu
Asker oldu gelmedi hu hu hu
Gözlerinden akan yaşı hu hu hu
El uzatıp silmedi hu hu hu
Ben babanı rüyamda gördüm hu hu hu
Şehit olup gelememiş hu hu hu!" (Koz, 2005: 65).

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi birçok ninnide şehitlik mevzusu önemli yer tutmaktadır. İslami inanışta dini, vatanı ve milleti uğruna ölen Müslümanlara şehit, bu uğurda cefa çekmiş; fakat ölmemiş olanlara ise gazi denmektedir. Şehitlik makamı peygamberlikten sonra en kutsal makamdır. İslam'ın yüce kitabında ve Hz. Peygamber'in hadislerinde şehitlik makamının övülmesinden ötürü bu makam, Türk tarihinde ve kültüründe farklı bir konuma sahiptir. Türk askeri, şehitlik makamına ulaşabilmek için verdiği mücadelelerle adını tarihîn sayfalarına altın harflerle yazdırmıştır. Bununla birlikte Türk insanı, millî ve dinî değerlerimiz uğruna evlatlarını asker etmiş, savaştan dönmeyenleri şehit, dönenleri ise gazi diyerek şereflendirmiştir. Şehitler vatanına, milletine ya da dinine halel getirmemek için canlarını feda etmişlerdir. Türk tarihi atalarından kalan kahramanlık destanlarıyla doludur. Türk milleti vatan aşkını dinî inanışla eşdeğer tutmuş ve bu yolda şehitliği en onurlu makam olarak görmüştür. Bu onurlu makamla ilgili söylenenler hiç şüphesiz ki ninni örneklerinde de görülmektedir. Türk kadını yiğidini askere ya da savaşa gönderip şehadet haberini alınca tıpkı ağıtlarla ya da türkülerle olduğu gibi ninnilerle de bu tarifsiz durumu aktarma ihtiyacı hissetmektedir.

"Yumurtada gulpum yoh
Gözlerimde uyhum yoh
Çek gayıhçı gayığı
Yunanlardan gorhum yoh
Nenni yavruma nenni" (Uğurlu, 2012: 385).

Yukarıdaki ninninin Yunanlarla savaşılan ya da Türk-Yunan ilişkilerinin sorunlu olduğu bir dönemde söylenmiş olduğu muhtemeldir. Ninniyi söyleyen kişinin Yunanlardan bu şekilde bahsetmesi, Türk-Yunan ilişkilerinin tarihî seyrini irdelemeyi gerektirmektedir. Türk-Yunan ilişkileri, bin yıllık bir geçmişe sahipken son 200 yılda meydana gelen olaylar bu ilişkilerin özünü teşkil etmektedir. Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Yunanlar, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlıdan ayrılmışlardır. Osmanlının düşmanlarıyla işbirliği yapan Yunanlar, sözde, tarihî ideolojilerini gerçekleştirmek ve büyük Yunan krallığını kurabilmek için Osmanlıya saldırı girişimlerinde bulunmuşlardır. 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları'nda Yunanların önderlik ettiği Balkan halkları Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı Devleti'nin karşı cephesinde yer alan Yunanlar, savaştan sonra Batı Anadolu'da saldırılarına devam etmişler; fakat hezimete uğramışlardır. Lozan'da, İkinci Dünya Savaşı'nda, Kıbrıs sorununda ve yakın tarihte yaşanan birçok olayda Yunanların Türklere karşı hasımâne tavırları devam etmiştir. Yukarıdaki ninnide de görüldüğü gibi bu durum halk kültürüne yansımış ve halk arasında Yunan antipatisi her daim süregelmiştir.

"Yaşasın Alaman,
Vermez zamanı,
Varşovari etti bombardımanı,
Ateş ile yaktı şehri limanı,
Moskof'u telef eyle yâ Rabbim!
E, e, e, ...
Baban çabuk gelsin yavrum,
E, e, e…
Tez dönsün yavrum,
E, e, e…" (Uğurlu, 2012: 385).

Yukarıdaki ninniden Birinci Dünya Savaşı ve savaşta Osmanlı-Alman ittifakının halk tarafından kabul gördüğü ve memnuniyetle karşılandığı anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, Türk ve Dünya tarihî açısından çok önemli sonuçlar doğuran, Dünya siyasi haritasının yeniden şekillenmesini sağlayan savaşlar dizisidir. Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin en büyük müttefiki şüphesiz ki Almanlardır. Osmanlı Devleti savaştan

önceki süreçte denge politikası izleyerek dış siyasi hamlelere karşı manevralar geliştirmiş; fakat bu manevralar sonuçsuz kalarak büyük toprak ve itibar kayıplarına sebep olmuştur. Savaş için bir gruba müdahil olma gereği hisseden Osmanlı Devleti, Enver Paşa'nın ve Talat Paşa'nın Almanlarla yakın münasebetlere sahip olmasından ötürü Alman bloğuna yaklaşmıştır. Savaşa Almanya ile aynı safta giren Osmanlı Devleti, Almanya'nın insan gücünden, sanayi potansiyelinden, endüstrisinden ve lojistik desteğinden faydalanmış; fakat bunlar İttifak bloğunun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasını engelleyememiştir.

Ninnide dikkat çeken nokta ise ninni söyleyicisinin Almanlara sempati Ruslara ise düşmanlı beslediğinin açıkça görülmesidir. Ruslar, tarih boyunca Türklere karşı hasımâne tavır içinde olmuşlardır. Tarihî emellerine ulaşabilmek arzusuyla her daim Türklere karşı siyasi ve askerî saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Rusların bu hâli geçmişten beri Türk halkının malumudur ve bu durum yukarıdaki ninni örneğine de yansımıştır. Yine yukarıdaki ninniye bakıldığında halkın Almanlara karşı beslediği sempatiyi anlamak da mümkündür. Türklerin Almanlarla olan siyasi geçmişi Ruslarla olan geçmişinden daha yakın bir zamana tekâmül etmekle birlikte Ruslarla sürekli savaş hâlinde olan Türkler, Almanlarla bu şekilde doğrudan savaş hâline girmemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya müttefik gruptadır. Türklere karşı lojistik destekleri olmuştur. Günümüzde bile Almanya'da yaşayan milyonlarca Türk'ün olması, Türk-Alman ilişkilerinin üst seviyede olduğunu göstermektedir.

2.2.4.2. Yöneticilerin Özellikleri

Birçok farklı konunun işlendiği ninnilerde siyaseten üzerinde durulan temalardan bir diğeri yöneticilerdir. Diğer sözlü kültür unsurlarında yöneticiler, yöneticilerin olumlu, olumsuz ya da olağanüstü özelliklerine değinilirken ninnilerde ismi zikredilen bir yöneticiye rastlanmamıştır. Bunun yerine Türk halkının genel olarak devlet büyüklerine bakış açısı, halkın zihnindeki yönetici tasavvuru yansıtılmaktadır. Bu konuyla ilgili bazı ninni örnekleri şöyledir:

"Emir verdi böyük nazır.
Benim yavrum hepey muzır.
Gel anası oğlunu/çocuğnu emzir.
Emzir da garnı doysun" (Uğurlu, 2012: 218).

…

"Ninniler dedim de uyuttum seni,
Bir heves ile yürüttüm seni,

Paşa olsun diye büyüttüm seni!
Uyuyası kuzum ninni,
Büyüyesi kuzum ninni,
Yaşayası yavrum ninni!" (Uğurlu, 2012: 367).
…
"Nenni nenni nen develi,
Kapısı altun söveli,
Benim oğlum da böyür.
Olur padişahtan ulu veli." (Uğurlu, 2012: 208).
…
"Derelerin çakıl taşları,
Yavrumun kalem kaşları,
Oğlum büyüyüp okuyacak,
Olacak cumhurbaşkanı!" (Koz, 2005: 127).

Yukarıdaki ninni örneklerinde Türk milletinin devlet yöneticilerine yönelik bakış açısı görülmektedir. Türklerde devlet anlayışı en eski dönemlerden günümüze kadar hep benzer şekilde olmuştur. Devletin varlığını da yokluğunu da görmüş olan Türk milleti, devlet olgusunun bir millet için nasıl bir nimet olduğunu bilmektedir ve dolayısıyla Türk milleti her daim devletine bağlı olmuştur. Böyle olunca Türkler, devletin yönetim kademesinde yer alan insanları da hep ulu, kutlu kişiler olarak düşünmüşlerdir. Geleneksel olarak yöneticilerine her daim saygı duyan, onlara bağlı olan halk, kendi ütopik dünyalarında kendi nesillerinin de o kademelerde olmalarını hayal etmektedir. Nitekim ninnilere bakıldığında da aynı durum göze çarpmaktadır. Ninniyi söyleyen anne, çocuğunun büyüdüğünde refah ve huzur içinde yaşayan başarılı bir devlet adamı olmasını istemektedir.

Sonuç olarak incelenen binlerce ninni örneğinden çok dar bir bölümün siyasi mevzulara temas ettiği görülmektedir. Ninniler, annenin duygu-düşünce dünyasının çocuğuna aktarılmasını sağlar. Eşi askerde olan, eşi şehit olan ya da mevcut siyasi olaylardan etkilenen bir kadının bu hâlet-i rûhiyesini ninniler vasıtasıyla çocuğuna aktarması gayet doğaldır. Bu yönüyle bakıldığında bazı ninni örneklerinde yukarıda bahsedilen durumlar doğrultusunda siyasi olayların işlendiği görülmektedir.

2.3. Her İki Şekilde de Söylenen (Manzum-Mensur) Türlerde Siyaset

Halk edebiyatındaki bazı türlerin hem manzum hem de mensur şekillerde söylenen örnekleri bulunmaktadır. Çalışmamızda da hem manzum hem de mensur

örnekleri bulunan çok sayıda bilmece, tekerleme, alkış-kargış, yemin ve literatürdeki tüm atasözleriyle deyimler incelenerek bu türlere yansıyan siyasi konular irdelenmiştir.

2.3.1. Bilmecelerde Siyaset

Halk edebiyatının önemli türlerinden biri olan bilmeceler zamana, mekâna, hayat şartlarına ve geleneğe bağlı olarak sözlü kültürden beslenmektedir. Hem manzum hem de mensur hâlde olabilen bilmecelerin konusu gündelik hayatın bütün kesitlerinden olmaktadır. Bilmeceler, esasında bir cevap gerektirmekteyken kökünde soru yapısı barındırmamaktadır; fakat geleneğe bağlı oldukları için soru barındırmadan cevap beklenebilen bir türdür. Bu yönüyle bilmeceler halkın kültürünü, objeye bakışını ve zekâsını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Diğer anonim türler gibi bilmeceler de başlangıçta bir kişi tarafından oluşturulmuş ve zamanla halkın ortak kültür unsurları hâline gelmiştir. Bilmece sormanın belli geleneksel kuralları ve kendine has usulleri vardır. Dünya folklorunda olduğu gibi Türk folklorunda da zengin bir yeri olan bilmeceler üzerine yerli ve yabancı birçok araştırmacı çeşitli tanımlar yapmıştır. Şükrü Elçin, *Türk Bilmeceleri* adlı eserinde: *"Bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir."* (Elçin, 1989:1) demektedir.

Bilmeceler Dünya folklorunda ortaya konan en eski sözlü kültür unsurlarından biridir. Tıpkı masallarda, efsanelerde, atasözlerinde vs. olduğu gibi bilmecelerde de ilk söyleyiciler belirsizdir. Bilinmeyen bir zamanda, bilinmeyen mekânlarda ilk bilmece örnekleri oluşturulmuş, bunlar halk tarafından beğenilmiş ve zamanla nesilden nesile, dilden dile aktarılarak halka mâl olmuştur. Bilmeceler, insan hayatının her lahzasını konu edinebilmektedir. Bir milletin kültür hazinesini oluşturan insanlar, insan dışı canlılar, nesneler, inanışlar ve olaylar bilmecelerde hayat bulmaktadır. Bu bakımdan bilmeceler halk zekâsının ortak ürünleridir.

Bilmeceler üzerine önemli çalışmalar yapan Sabri Koz şöyle bir tanımlama yapmaktadır: *"Somut veya soyut birçok kavramlarla ilgili üstü kapalı bir soruyu, uzak-yakın ilişki ve çağrışımlarla düşünce ve dikkatimize aksettirerek karşılığını bulmayı hedef tutan, belli bir geleneğin gereği olarak oyun, yarışma, üretim faaliyetlerinde*

zamanı değerlendirme, bilgi gösterisi gibi fonksiyonları üstlenen, pek çoğu kalıplaşmış şiirli sözlerdir." (Koz, 1977: 432).

Bilmece sorma ve oluşturma sanatsal bir eylemdir ve geleneksel kültüre dayanan birçok fonksiyonu yerine getirmektedir. Nazım ya da nesir şeklinde olabilen bilmecelerde soruyu soran kişi, hedef kitlenin algı kabiliyetini ve dikkatini harekete geçirmeyi amaçlar. Bilmecelerde sorulan soru ve çoğu kez tek bir sözcükten oluşan cevap gelenekselleşmiş olduğu için toplum tarafından tartışmasız bir şekilde kabul görmektedir. Bilmecelerin bu özellikleriyle ilgili olarak Esma Şimşek'in açıklaması oldukça önemlidir: *"Belirli kurallar ve gelenekler dâhilinde bir şeyin çeşitli özellikleri anlatılarak ne olduğunun bilinmesi istenen; tabiat, insan, din, mücerred kavramlar vb. gibi insan hayatıyla gibi hemen hemen her çeşit konuyu içine alan ve çoğunlukla manzum halde bulunan, insanların belirli konularda zekâ, dikkat ve maharetini ölçen anonim bir türdür."* (Şimşek, 2003b: 224). Bilmeceler birçok işleve sahiptir. Eğlenme-eğlendirme, rahatlatma, zaman geçirme gibi işlevleri bulunan bilmecelerin bunun yanında diplomatik, dinî ve eğitim işlevleri de vardır. Tarikata yeni katılan müritlerin sınanmasında, çocukların eğitiminde ve zekâ gelişimlerinde de bilmeceler önemli işlevlere sahiptir. Bilmecelerin özellikle diplomatik-siyasi sorunların çözümünde kullanılması çalışma konumuz açısından önem teşkil etmektedir.

Bilmeceler, bil-mek kökünden geldiği için eğitim işlevi ön plana çıkmaktadır. Bir kavramın, durumun ya da maddi unsurun sorusunu ve cevabını konu alan bilmeceler, hiç şüphesiz ki insanların zihnini çalıştırmakta ve onların belli bilgileri edinmelerine imkân vermektedir. Bu yönüyle bilmeceler hem çocukların hem de yetişkinlerin eğitimine önemli katkı sağlamaktadır. Türk kültürüne ait ilk bilmece örneklerine 14. yüzyıl Kıpçak sahasının en önemli eseri olan *Codex Cumanicus*'ta görülmektedir. Yine *Divan-ı Lügat-it Türk*'te doğrudan bilmece örneklerine rastlanmasa da bilmeceyi çağrıştıracak bazı terimler kullanılmıştır. Anadolu sahasında yaygın olarak bil-mek kökünden türetilen bilmece terimi kullanılmaktadır. Bunun dışında ise asal, askı, atlı, bağlama, söyleşme ve tapmaca gibi terimler de kullanılmaktadır.

Bilmecelerle ilgili ilk örneklerden birine *Eski Ahit*'te rastlanmaktadır. Bu örnekten anlaşılacağı üzere bilmece geleneği Arap ve Musevi toplumlarda da oldukça eskidir. *Tevrat*'ta Saba Melikesi Belkıs ile Hz. Süleyman arasında bilmece yarışması yapıldığı anlatılmaktadır. Saba Melikesi Belkıs, Hz. Süleyman'ın bilgisini ve zekâsını ölçmek amacıyla ona çok zor sorular sormuş ve Hz. Süleyman'dan aldığı cevaplardan

çok etkilenmiştir. Yine Hiram Kralının Hz. Süleyman'a sorduğu bilmeceler de benzer şekilde örnek teşkil etmektedir. Bu durum *Motif Index*'te *Bilmecelerin Sorulması* başlığı altında yer almaktadır:

"H 540.2.1. Saba Kraliçesi Solomon'a bilmece sorar.

H 540.3.1.Hiram Kralı tarafından Solomon'a gönderilen bilmeceler" (Thompson, 1966: 424).

Buradan hareketle bilmecelerin bazı siyasi işlevleri olduğu anlaşılmaktadır. Bilmeceyi gönderenin, gönderdiği bilmecelerin çözülmesi ya da çözülememesi durumunda karşısındaki ülkeye savaş açtığına veya barışa vardığına dair örnekler mevcuttur. Benzer şekilde Rus günlüklerine bakıldığında, bilmecelerin gizli diplomatik-siyasi dil olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, bilge Yaroslav'a, düşman kampındaki bir Poetique'inde yer alan bilmecelerde, yazar Klovski alışılmış şeyleri olağan dışı gösterme isteği görür (Sokolov, 1975: 14). Bilmecelerin siyasi işlevlerine bakıldığında Türk dünyasında yaşanmış bazı tarihî olaylardan faydalanmak da mümkündür. Paul Sebillot'un yazdığına göre: Turgutların prensi Van, Kırgız Sultanı Adje'ye şu bilmeceyi sormuştu: *"Üç siyah ve üç kırmızı nedir?"* Adje cevabı vermişti: *"Üç siyah elde edilmesi zor bir kadın, yemek bulamayan aç bir adam ve at bulamayan fakir bir adamdır. Üç kırmızı da, kendi köpeğinin gördüğü kadarıyla Han'ın gözleri, yeni bir gelinin yüzü ve Han'ın oğlunun yüzüdür."* Cevap doğru olduğu için Van, Kırgız Sultanına kıymetli bir taş verir (Boratav-Başgöz, 1974: 31).

Yine halk arasında *Kaz göndersem yolar mısın?* adıyla bilinen masalda padişah ile yaşlı adam arasında geçen şu diyalog oldukça dikkat çekicidir:

"- Selamünaleyküm ey pir'i fani…
- Ve aleykümselâm ey Serdar'ı Cihan... Padişah sormuş:
- Altılarda ne yaptın?
- Altıya altı katmayınca otuz ikiye yetmiyor. Padişah yine sormuş:
- Geceleri kalkmadın mı?
- Kalktık; fakat ellere yaradı.
Padişah gülmüş:
- Bir kaz göndersem yolar mısın?
- Hem de ciyaklatmadan…" (Boratav, 1969: 299-300).

Halk arasında bu masalın Sultan II. Mahmud'a, padişah ile genç kıza, padişah ile dervişe, padişah ile şah veliye bağlı olarak anlatılan farklı farklı varyantları bulunmaktadır. Tüm varyantlarda ortak olan nokta, aralarında geçen sohbette kullanılan sembolik dilin bilmece özelliği göstermesidir. Padişah karşısındakine bilmece sorar gibi

sorular sormakta karşısındaki de cevabı yine bilmece sorar gibi cevaplamaktadır. Burada vurgulanmak istenen bir diğer husus, zekânın ve bilginin timsali olan vezirin içine düştüğü durumdur; çünkü tüm varyantlarda sohbete şahit olan vezir hiçbir şey anlamamaktadır. Anadolu'da anlatılan *Padişah ile Vezir* adlı masalda da diplomatik-siyasi yönü ağır basan bilmece örneklerine rastlanmaktadır:

"Günlerin birinde bir padişah vezirini başka bir padişaha göndererek, ya sorulacak bilmecelerin cevabını vermesini ya da tahttan taçtan elini çekmesini istiyor. Vezir suallerini yere çizip, cevap istiyor, hiç kimse cevap veremiyor. Sonunda akıllı dünya görmüş bir ihtiyar bulunuyor. O gelip vezirden suallerini tekrar etmesini istiyor. Vezir elindeki asa ile yere bir daire çiziyor, ihtiyar daireyi elindeki ağaç parçasıyla tam ortasından ikiye bölüyor. O zaman vezir cebinden bir avuç darı çıkarıp, dairenin ortasına serpiyor. İhtiyar da hemen bir horoz getirip, dairenin içerisine bırakıyor, horoz az zamanda darıları yiyip bitiriyor. Hiddetlenen vezir ortaya soğan atıyor. İhtiyar keyfini bozmadan bir yumrukta soğanı eziyor. Vezir bilmeceye verilen cevaptan tatmin olarak gidiyor. Daha sonra ihtiyar bu bilmecenin cevabını izah ederek şöyle diyor:

- *Vezir yere daire çizmekle demek istedi ki, yerküresine biz sahip olmak istiyoruz. Ben daireyi ikiye bölüp, onun yarısı da bizimdir, dedim. Vezir buna razı olmayıp, yere bir avuç darı serperek, teklifimize razı olmazsanız, sayısız askerlerle size hücum ederiz, dedi. Ben horozu yere atmakla bizde öyle pehlivanlar var ki onları bıraksak sizin bütün askerinizi bu darı gibi bitirirler, demek istedim. Vezir buna hiddetlenerek ortaya bir soğan attı ve o zaman ortaya acılık, düşmanlık düşer, demek istedi. Ben de soğanı ezmekle acılık düşse de bizi hiç ilgilendirmez, dedim."* (Seyidov, 1983: 12).

Yine bir başka anlatıda Sultan IV. Murad Han, Müftü Yahya Efendi'ye *"Rasathaneyi yıkmalı mıyız?"* diye danışmak için bir mektup göndermiştir. Müftü, Sultan IV. Murad'ın el yazısını okuyamamış ve kendisine bir bilmece sorduğunu sanmıştır. Bunun üzerine yardım için arkadaşlarını çağırıp *"Sultanımız bize bir muamma gönderdi"* demiştir. Müftünün arkadaşları bu yazıyı, basit Türkçe olmasına rağmen Arapça sanıp öyle okumaya çalışmışlar ve sökememişlerdir. Daha sonra bir kapıcı yazıyı görmek için izin istemiş, doğru olarak okumuş ve bundan sonra mektubun bir bilmece olmadığı anlaşılmıştır. Bu olay yüksek rütbeli kişiler arasında birbirlerine bilmece göndermenin ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Durum böyle olmasaydı, Müftünün böyle bir yanılgıya düşmesinin imkânı yoktur (Boratav-Başgöz, 1974: 31).

Uzun süre gizli konuşma dilini, çeşitli merasimleri az ya da çok özünde tutmuş, ekincinin, hayvancının, avcının faaliyetleriyle ilgili olmuş, devlet işlerinde akıl ve beceriyi yoklamak amacıyla belirgin bir rol oynamış olan bilmecelerin, uzun yıllar

neticesinde çeşitli değişikliklere uğradığını ve zaman geçtikçe fonksiyonlarında değişimle beraber daralma olduğunu söylemek mümkündür. Bilmeceler anonim hâle gelmelerinin yanında tarihteki sosyal ve dinî gücünü de yitirmiş ve halkın eğlence vasıtası hâline gelmiştir. Bunun yanı sıra bilmeceler dünyayı yeni tanımaya başlamış nesneleri ve objeleri kavrayan çocukların sözcük hazinelerinin ve muhakeme güçlerinin artmasında önemli bir rol oynamıştır (Başgöz, 1996: 1-5).

Bilmeceler, Türk halkının karakterini ve özelliklerini yansıtan en önemli türlerden biridir. Halkın idrak kabiliyetinin yansımaları olan bilmecelerin ilk söyleyicileri unutulmuş ve onlar halk muhayyilesinin ortak malı olmuştur. Her türlü konunun ele alındığı bilmecelerde hiç şüphesiz ki siyasi konular da işlenmiştir. Yazılı ya da sözlü olan diğer kültür unsurlarında siyasi konular doğrudan olayların ve anlatımın içindeyken bilmecelerde bu tarz işlevsellik bakımından farklılıklar göstermektedir. Masallarda, efsanelerde, destanlarda ya da diğer anlatı türlerinde siyasi konular, anlatının içerisinde konu bütünlüğünü sağlamak için birer araç olarak kullanılmış; fakat bilmecelerde bu durum siyasi olayları, durumları ya da kişileri ölüp biçebilmek için amaç hâline gelmiştir.

2.3.2. Tekerlemelerde Siyaset

Türk halk edebiyatına bağlı türler incelendiğinde kimi türlere ait ürünlerin ön planda olduğu kimi türlerdeki ürünlerin ise daha geri planda olduğu görülmektedir. Bu durumun gerekçesi olarak da ön planda olan türlerin nicelik olarak daha kapsamlı olduğunu ve ya daha işlevsel olduğunu görmek mümkündür. İşte Türk halk edebiyatının hem manzum hem de mensur örnekleri bulunan türlerinden arka planlarda kalanlardan biri de tekerlemelerdir.

Diğer türler gibi müstakil kullanıma pek elverişli olmayan tekerlemeler, çeşitli şekillerde bir araya geldiğinde farklı ortamlarda kendine kullanım alanı bulmaktadır. Her türlü konuyla alakalı olabilen tekerlemeler manzum ya da mensur şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla alakalı en kapsamlı çalışma yapan bilim insanlarından biri olan Pertev Naili Boratav tekerlemeler hakkında şöyle demektedir: *"Tekerlemeyi tanımlamak oldukça güçtür. Onun birçok başka türlerle: türkü ile, asık şiiriyle, masalla, oyunla, hikaye ile, Karagöz ve orta oyunu gibi seyirlik oyunlarla yakın ilişkisi vardır. Ama tekerleme hangi türden halk edebiyatı ürünlerine bağlanmış, katılmış olursa olsun, birtakım biçim, anlatım ve içerik özellikleriyle onlardan ayrılır. Kimi tekerlemeler ise*

başka türlerden bağımsız olarak da varlıklarını gösterirler." (Boratav, 2000a: 165-166). Diğer anonim türlerde olduğu gibi tekerlemelerde de ilk söyleyiciler belli değildir. Zamanla yayılan tekerlemeler halk arasında kabul görmekte, çeşitli eklemeler veya çıkarmalar yapılarak varyantlar hâlini alabilmektedir. Tekerlemelerin ortaya çıkmasında Türk insanının estetik anlayışının ve kıvrak zekâsının etkin rolü vardır. Belli olaylara, durumlara, duygu-düşüncelere ya da inançlara bağlı olarak söylenen sözler, bazen tekerleme olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Yine tekerlemelerle ilgili önemli çalışmalar yapmış bir diğer isim olan Ali Duymaz tekerlemelerin özellikleriyle ilgili olarak şöyle demektedir: *"Tekerlemeler, birbirine aykırı düşünceleri, olmayacak durumları bir araya yığıp, mantık dışı bir takım sonuçlara varmakla şaşırtıcı bir etki yaratırlar. Bu özellikleriyle tekerlemeler, beklenmedik hayal oyunlarının boşanıvermesiyle şaşırtmak, eğlendirmek ve keyiflendirmek için başvurulan bir söz cambazlığıdır."* (Duymaz, 2002: 57-58). Tekerlemelerin genel özelliklerine bakıldığında, bünyesinde barındırdığı tekrarlar vasıtasıyla tekerlemeleri öğrenmenin ve hafızada tutmanın kolay olduğunu söylemek mümkündür. Yine tekerlemeler çocuk oyunlarında önemli yer tuttuğu için çocukların hayal dünyasından izler taşımaktadır. Ayrıca ahenkli söyleyişleri sayesinde çocukların anonim şiirlere olan ilgisini de arttırmaktadır. Tekerlemelerde var olan hayal oyunları ve uyaklı sesler, özellikle çocukların ilgisini çekmekte, onlarda estetik anlayışı oluşturmakta ve yaratıcılık yeteneklerini dışa vurmalarını sağlamaktadır.

Tekerlemeler müstakil olarak kullanılabildikleri gibi masallarda, halk hikâyelerinde, seyirlik oyunların icrasında, saz şairliği geleneğinde, mektuplarda, törenlerde, dualarda, isteklerde ve oyunlarda da kullanılabilmektedir. Çok çeşitli alanlara yayılan bu tekerlemelerin önemli fonksiyonları da bulunmaktadır; çünkü tekerlemeler aynı zamanda yaşanan hayattan izler taşımakta, diyaloglara dayanmakta, mizahi özellikler göstermekte, anlamlı ya da anlamsız sözlerden oluşmakta, soyut ya da somut sözcüklerden oluşmakta, benzetmelere yer vermekte ve bazen de sosyal ya da siyasi konulara değinmektedir. Bu çalışmaya konu olacak örnek durumdaki tekerlemede çeşitli milletlerin birtakım özelliklerine ve karakterlerine yer verildiği görülmektedir:

"Bir, iki, üçler
Yaşasın Türkler
Dört, beş, altı
Rumlar battı
Yedi, sekiz, dokuz

Romanya domuz
On, on bir, on iki
İngiltere tilki
On üç, on dört, on beş
Amerika kalleş
On altı, on yedi, on sekiz
Ortada kaldı Portekiz
On dokuz, yirmi, yirmi bir
Sen de bu oyuna gir" (Kaya, 1999: 568)

Yukarıdaki örnek Anadolu coğrafyasında hemen herkesin duyduğu bir tekerleme örneğidir. Tekerlemelerin doğal işlevinin çocuklara ya da çocuk oyunlarına yönelik olması, siyaset konusunun tekerlemelerde pek de yer almamasının haklı bir gerekçesidir; fakat örnekte çeşitli milletlerin karakterleri tahlil edilirken son derece doğru tespitler yapıldığı görülmektedir. Nitekim tekerlemede özellikle İngiltere ve Amerika hakkında söylenenler su götürmez gerçeklerdir. Bir yandan yüzyıllardır her türlü ayak oyunuyla dünya siyasetine yön vermeye çalışan İngiltere'nin *tilki*ye benzetilmesi, öte yandan kurulduğundan beri dünyada meydana gelen her türlü savaşın doğrudan ya da dolaylı olarak içinde yer alan Amerika'nın *kalleş* olarak tarif edilmesi, bu devletlerin millî şuurda nasıl izler bıraktığının göstergesidir.

Tekerlemeler millî ve kültürel değerlerimizin en saf ve en temiz örneklerini oluşturmaktadır. Tekerlemelerin yaşatılması özellikle çocukların aidiyet ve kültürel kimlik kazanabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Tekerlemelerle onların Türkçenin inceliklerini öğrenebilmeleri, toplumsal kuralları tanımaları ve içselleştirmeleri, kendi özlerini yaşatabilmeleri ve yaratıcılıklarını arttırabilmelerini sağlamak mümkündür. Şüphesiz ki bir millet, ancak kendi öz değerlerine sahip çıkarak gelişebilir.

2.3.3. Atasözlerinde Siyaset

Bir milletin millî şuurunun, karakterinin en açık ve sade biçimde ortaya konduğu edebi türlerden biri atasözleridir. Sözlü edebiyatın en önemli ürünlerinden atasözleri milletin kültür hayatının derin bir yansımasıdır. Atasözleri, halkın uzun yıllar boyunca tecrübe edindikleri durum ve düşüncelere bağlı olarak doğan ağızdan ağza dolaşarak anonimleşen kültür unsurlardır.

Atasözleri, atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel

olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözlerdir (Albayrak, 2009: 3). Atasözleri milletin bilgeliğini, dünyayı ve hayatı algılama ve anlamlandırma çabalarını, edebî karakterini yansıtan sözlerdir. Bu sözler belli durumlar karşısında etkiye tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle toplumun gelişmesinde bir söz okulu işlevi görmektedir. Bu sözlerden dersini iyi alan bir toplum geçmişle gelecek arasında sorunsuz bir bağlantı kurabilmektedir. Atasözlerinin kalıplaşmış olması ve genel geçer yargılar ihtiva etmesinden ötürü toplumun tüm kesimi tarafından doğruluğu kabul edilmektedir.

Atasözlerinin en önemli amacı, ifade sırasında hâle ve duruma uygun misal getirme ve örnek vermedir. Bu bakımdan pek çok atasözünün özünde mecazî anlam gizlidir. Bir atasözü, uzun asırlar boyunca çağa uygun küçük değişikliklerle söylenmeye devam eder. Hatta zaman zaman vezin ve kafiyeye bürünür, şiirselleşir. Mecaz ağırlıklı olduklarından dolayı edebî cümle kuruluşu yönünden de bazı söz sanatlarını *aliterasyon, cinas, intak, kinaye, teşbih* vs. içerirler. Bir öğüt ve nasihat sözü olmakla birlikte tek başına bir öğüt gibi söylenmeyip yalnızca söz sırasında ve günlük hayatın akışı içinde gerekli durumlarda kullanılırlar. Böylece insanlara öğüt vermek yanında, kendi sözlerimizin değerini arttırmak, anlatımı güçlendirmek, düşüncelerimize deliller bulmak, uzun anlatılması gereken bir şeyi kısaca ve etkili biçimde aktarmak gibi amaçlar ile atasözlerine başvurulur (Pala, 2009: 1-2).

Atasözleri Türk kültürünün en eski dönemlerinden itibaren *sab, sav, darb-ı mesel, kelâm-ı kibâr, atalar sözü* gibi adlarla kullanılmaktadır. Divan-ı Lügat-it Türk'ten beri rastladığımız bu sözler halk edebiyatının en önemli malzemelerindendir. Atasözleri, Türk kültüründe, geleneksel olması itibariyle millî, inandırıcılık ve bağlayıcılık vasfıyla da kutsal sayılmaktadır. Nitekim atasözleri halkın şuurundan süzülerek kabul gördüğü için ortak bilincin, inancın ve tutumların yansımasıdır. Bir milletin sosyokültürel, psikolojik ve felsefî karakterini çözebilmede o milletin atasözleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Milletin çeşitli durumlar ya da olaylar karşısında çözümler bularak buldukları çözümleri daha sonradan da kullanabilme ihtiyacı atasözlerini doğurmuştur. Yapısı itibariyle kısa ve özlü bir anlatımı olan atasözlerinin hem akılda kalıcılığı hem de sonraki nesillere aktarımı kolay olmuştur. Başlangıçta birilerinin söylediği bu anlamlı ve özlü sözler zamanla beğenilerek geniş alanlara yayılmış, üzerine yenileri de eklenince bu sözlerin etki alanları genişlemiş, gelişmiş, değişmiş ve ilk söyleyicileri

unutulmuştur. Halk edebiyatı türlerinden biri olan atasözleri, çoğunlukla müstakil kullanılmakla birlikte diğer halk edebiyatı türlerinin içinde de kullanılmaktadır. Masalların, halk hikâyelerinin, fıkraların ve halk şiirinin de içinde kullanılan atasözleri milletin geleneklerini-göreneklerini, inançlarını, kurallarını ve daha birçok özelliğini yansıtmaktadır. Hiç şüphesiz ki bu kadar önemli işleve sahip olan atasözlerinde siyasi mevzular da yer almaktadır.

2.3.3.1. Yönetim Anlayışı

Atasözlerinde kadim Türk kültürünün yönetimsel taraflarına dair birçok farklı konuyu görmek mümkündür. Atasözleri halk yaratmaları olduğu için bu durum bizlere halkın siyasi konulardaki bakış açısını göstermektedir.

"Beyden gelen bey sayılır." (Aksoy, 1988: 187) atasözünde Türk devlet yönetimlerinde önemli bir yere sahip olan saltanat ve veraset sisteminden bahsedilmektedir. Daha önceki konularda göze çarpan bu konu atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Demokratik yönetimlere geçilmeden önceki uzun Türk tarihinde kurulan devletlerde, devlet hükümdarın ve hanedanın malı sayılmış, hükümdarın tahttan ayrılmasından sonra, taht erkek çocuklarından birine kalmıştır. Atasözünde açıklanan konu bu duruma örnektir.

"Devletlinin karnı gen gerek." (Aksoy, 1988: 240) atasözünde yönetici kişilerin güzel huy sahibi, hoşgörülü olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu özellik bir devlet adamında olması gereken en önemli özelliklerden biridir. Yönetici halk tarafından kabul görmek istiyorsa geniş yürekli, ahlaklı, olgun, adaletli, asil, hikmetli, marifetli olmalı; halkın memnuniyetini kazanmak için onlara iyi muamele etmelidir. Aksi takdirde asabi ve kibirli davranıp despotik bir yönetim anlayışı benimserse halkın kendisine olan saygısı, sevgisi ve bağlılığı zedelenmiş olur.

"Beylik vermekle, yiğitlik vurmakla" (Aksoy, 1988: 119) atasözünde yöneticinin cömert olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bir yönetici eğer halk tarafından kabul görüp sevilmek istiyorsa cömert olmalı, halkın maddi ve manevî lütuflarda bulunmalıdır. Nitekim Türk tarihine bakıldığında güçlü hükümdarların aynı zamanda cömertlikleriyle de ön plana çıktıkları görülmektedir.

"Baş başa bağlı, baş da şeriata (yasaya, padişaha)" (Aksoy, 1988: 181) atasözünde halkın içinde olduğu olumlu ya da olumsuz durumun kaynağı olarak yönetici gösterilmektedir. Yani halk iyi ve müreffeh şartlardaysa iyi yönetilmekte, kötü

şartlardaysa kötü yönetilmektedir. Tebaa, yöneticinin buyruğu altındayken yönetici de şer'i ve örfi kanunların buyruğu altındadır. Bu kanunların dışına çıkması mümkün değildir.

"Bey buyurur cellat keser." (Aksoy, 1988: 187) atasözü siyaseten iki ayrı anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki Türk kültüründe hükümdarın emrinin sorgusuz sualsiz uygulanmasına işaret etmektedir. Bu da Türk hükümdarının mutlak iradesini göstermektedir. Atasözündeki diğer bir çıkarım ise yönetici eğer haksız ya da yanlış bir emir verirse o emri uygulayanın bir suçu yoktur. Suç ve sorumluluk emri verenindir.

"Padişah yasağı üç gün sürer." (Aksoy, 1988: 411) atasözünde etkisiz yönetimlerin kanunları çıkarmada ve uygulamada yetersiz oldukları vurgulanmaktadır. Nitekim tarihte bu durumla alakalı örnekler görmek mümkündür. Örneğin Osmanlının son dönemlerinde çıkarılan yasaların bir kısmı halk tarafından kabul görmemiş ve böyle olunca da uygulanmaları mümkün olmamıştır. Yani yasa ve yasakların uygulanabilmesi için o kararları alan yöneticilerin de halkın gözünde olumlu imaja ve inandırıcılığa sahip olması gerekmektedir.

"Beyler buyruğu yoksula kan ağlatır." (Aksoy, 1988: 187) atasözünde yöneticilerin verdiği buyrukların uygulanmasında zararı görenlerin ekseriyetle yoksul halk olduğu vurgulanmaktadır. Yani eğer devletin işleyişinde sorunlu durumlar varsa ve bu sorunların çözülmesi için çeşitli kararlar alınırsa, bu kararlar zengin ya da nüfuzlu kişileri değil, yoksul halkı etkilemektedir. Bu duruma örnek olarak vergiler gösterilebilir. Örneğin vergilerin artırılmasına dair bir karar alındığında, bu karar yoksul halkı zenginlere göre daha fazla etkilemektedir.

"Devletli ile deli bildiğini işler." (Aksoy, 1988: 240) atasözünde devlet adamlarının istişare ve danışma kültüründen vazgeçip enaniyete kapıldıklarında tıpkı deliler gibi akıl almaz şekilde davranabilecekleri anlatılmaktadır. Türk tarihinde en kudretli hükümdarlar dahi meclis, kurultay ve divan müesseselerini önemsemişlerdir. Alınan kararlar istişarelerle değerlendirilmiş, münasip görüldüğü takdirde uygulamaya geçilmiştir. Belki de Türklerin tarihte bu kadar güçlü devletler kurmalarının ve sağlam siyasi teşkilatlanmalar oluşturmalarının altında bu durum yatar; fakat her yerde olduğu gibi devlet yönetiminde de liyakat sahibi olmayan, kibre kapılmış, iradesini her şeyin üzerinde gören yöneticiler bulunmaktadır. İşte atasözünde de açıklanmak istenen durum başına buyruk hareket eden yöneticilerin icraatlarıyla delilerden farkı olmadığıdır.

"Devletli gözü perdeli olur." (Aksoy, 1988: 240) atasözü devlet yöneticilerinin her dönem içine düştükleri önemli bir yanılgıya değinmektedir. Bir yöneticinin yönettiği devletin ve halkının durumunu iyi bilebilmesi için olaylardan mutlaka haberdar olması gerekir. Tarihte birçok örneğini gördüğümüz bu durumda yöneticinin yapması gereken halkla doğrudan iç içe olmalıdır. Türk hükümdarları çoğu zaman tebdili kıyafetle devletin her yanını gezmişler, devletin içinde bulunduğu durumu ve milletin hâlini yerinde görerek buna göre çözümler üretmişlerdir. Aksi takdirde kendini dış dünyadan soyutlayıp sarayına kapanan hükümdarlar, devletin durumunu dar çerçevede devlet adamlarının kendilerine verdikleri bilgiler doğrultusunda bilmektedir. Hükümdarların beğenmeyecekleri ya da hiddetlenecekleri durumlarla alakalı kendilerine eksik ya da yanlış bilgiler verilebileceği de hesaba katıldığında yöneticinin devlet yönetiminde uyanık olması ve dikkatli davranması gerektiği anlaşılmaktadır.

2.3.3.2. Yöneten-Yönetilen İlişkisi

Siyasetin önemli yönlerinden biri devleti yönetenler ile halkın, tebaanın yani yönetilenlerin aralarındaki ilişkidir. Türkler farklı coğrafyalarda, farklı inanışların ve kültürlerin etkisi altında kurdukları birçok devlette merkeze her daim milleti yani yönetilenleri oturtmuşlardır. Türk hükümdarları *devleti yaşat ki millet yaşasın* düsturuyla hareket etmişlerdir. Bu durum sosyal devlet anlayışının bir göstergesidir. Kimi dönemlerde sekteye uğrasa da Türklerde genel olarak kanunlar, kurallar ya da uygulamalar halkın refahı ve huzuru esas alınarak düzenlenmiştir.

"Devletli yanını kaşısa, yoksul para verecek sanır." (Aksoy, 1988: 240) atasözünde halk ile yöneticiler arasındaki yanlış anlaşılmalara değinilmiştir. Buna göre yöneticilerin belli durumlar karşısında yaptıkları müdahaleler ya da aldıkları tedbirler, halk tarafından tamamen farklı nedenlere bağlanmakta ya da farklı algılanabilmektedir.

"Devletliden dokun geç, fukaradan sakın geç." (Aksoy, 1988: 241) atasözünde halkın devlet adamlarına bakışı dile getirilmektedir. Halk arasında yöneticilerle sağlam ilişkiler kurmanın kişiye imtiyaz sağlayacağı inancı hâkimdir. Kişilerin yöneticilere her an ihtiyaç duyabileceği düşüncesinden hareketle yöneticilerle sağlam ilişkiler kurulması gerektiği belirtilmektedir.

"Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar." (Aksoy, 1988: 411) ve *"Bey ardından çomak çalan çok olur."* (Aksoy, 1988: 187) atasözleri birbirleriyle yakın anlamlar taşımaktadır. Bu atasözleriyle yönetim kademelerinin her daim yakınlarında

bulunan dalkavuk kesimler eleştirilmektedir. Bu kişilerin genel özellikleri yöneticilerin yanında bulunup onların her söylediklerini ve yaptıklarını tasdik etmeleri; fakat arkalarından türlü işler çevirip fitneye sebep olmaları, iftira atmaları ve gıybet etmeleridir. Her dönem rastlanan bu insan tipine karşı yöneticilerin dikkatli olması gerekir.

"Ahali isterse padişahı tahttan indirir." (Aksoy, 1988: 125) ve *"Mazlumun ahı, indirir şahı"* (Aksoy, 1988: 388) atasözleri de birbirleriyle yakın anlamlıdır. Atasözlerinde anlatılmak istenen halkın iradesinin hükümdarın iradesinden daha güçlü olduğudur. Gerçek demokrasilerde halkın iradesi egemen güçtür. Yönetim kademesinde yer alan kişiler halk tarafından göreve getirilmiş ve eğer halkın beklentilerini yerine getirmezlerse yine halk tarafından azledilecek kişilerdir. Yani yöneticiler esasen millî iradeyi temsil etmektedir. Monarşik düzenlerde ise hükümdar, her ne kadar millî irade yerine mutlak iradeye sahipse de halk tarafından benimsenmeden, halka rağmen halka rağmen halkın üzerinde hükümranlık sürebilmesi pek mümkün değildir. Tarih, gerek monarşik gerekse de demokratik düzenlerde halkın gücüyle koltuğundan/tahtından indirilen yöneticilerle doludur.

"Devletin malı deniz, yemeyen domuz." (Aksoy, 1988: 240) atasözü belki de bir devletin çatısı altında yaşayan insan ya da insanların içine düşebileceği en hakir, en sapkın durumu ve düşünceyi örneklemektedir. Bu sapkın anlayışla ihaneti yaşam felsefesi olarak belirleyenler için devlet bitmek tükenmek bilmeyen kaynaklara sahiptir. Bireyler de bir yolunu bulup bu kaynaklardan faydalanmalıdır. Türkler gerek İslamiyet öncesi gerekse de İslami inanışın etkisiyle devlet olgusunu kutsal saymışlardır. Kamu malının her bir kuruşunun bile çok değerli olduğuna, her bir kuruşta bu topraklar üzerinde yaşayan her bir bireyin hakkı olduğuna inanmışlardır; fakat hiç şüphesiz ki her toplumda kendi çıkarları için devletin imkânlarını kullanan, rüşvet yiyen, harama bulaşan, ihanet içerisinde olan insanlar vardır. Yukarıdaki atasözünde de bu durum ironik bir şekilde eleştirilmiştir.

2.3.3.3. Adalet

Oldukça geniş konu yelpazesine sahip olan atasözlerinde adalet ve hukuk konuları oldukça ön plandadır. Halkın toplum içinde birlikte yaşayabilmesi için düzenlenmiş belli kurallara ihtiyaç vardır. Bu kurallar sayesinde toplumda adalet duygusu sağlanır ve müşterek yaşama imkân tanınır. Atasözleri incelendiğinde, toplum

tarafından belli normlara kavuşturulan hak ve hukuk kuralları kadar etkili olmadığı; fakat geleneksel yönüyle toplumda adaleti sağlamada, insanlarda hak ve hukuk bilincini geliştirmede önemli vazifeler üstlendiği görülmektedir.

Örneğin *"Hak yerde kalmaz."* (Aksoy, 1988: 300), *"Hak yerini bulur."* (Aksoy, 1988: 300) ve *"Hak deyince akan sular durur."* (Aksoy, 1988: 300) atasözleri hakkın ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Hak; yadsınmaması, çiğnenmemesi gereken bir olgudur. Doğruluk, ancak hak ve adalet tesis edildiğinde mümkün olabilir. Eğer anlaşmazlık durumlarında hakkaniyete ve adalete başvurulursa, bu durum herkes tarafından memnuniyetle karşılanır; fakat tam tersi olduğunda, haksızlık yapıldığında, adil davranılmadığında bu durum infiale ve kaosa yol açar. Bu duruma sebep olanlar da bedelini er ya da geç öderler. Atasözlerinde hak konusunun üzerinde sıklıkla durulmuştur. Bu durum Türk kültüründen gelen ve İslami inanışla pekişen adalet anlayışının yansımasıdır. Yukarıdaki atasözleriyle maddi ya da manevî yönden güçlünün güçsüzü ezmemesi, zulmetmemesi, hakkını gasp etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. İslami inanışın da etkisiyle hak yiyenin bu dünyada olmasa da yüce Yaradan'ın ilahi adaletiyle yargılanacağı bildirilmektedir.

Adaleti tesis etmekle görevli olan kadılar, atasözlerinde oldukça eleştirilmektedir. Örneğin *"Kadı ekmeğini karınca bile yemez."* (Aksoy, 1988: 339) atasözü kadıları iki yönlü eleştirmektedir. Atasözüne göre kadılar rüşvetle, haram yemekle, adaletsiz kararlarla, halka zulmetmekle meşhurdur. Atasözünde böyle insanların mallarına karıncaların bile tenezzül etmeyeceği anlatılmaktadır. Yine aynı atasözünde kadıların adalet mekanizmasındaki yeri göz önünde bulundurularak onların malını yemeye hiç kimsenin cesaret edemeyeceği belirtilmektedir; çünkü kadının malına dokunanı yargılayacak olan yine kadıdır. Atasözünün bu anlamına benzer olarak *"Davacın kadı olursa, yardımcın Allah olsun."* (Aksoy, 1988: 229) atasözü de kullanılmaktadır. Bu atasözüne göre şüpheli ya da suçlu kişiye, o şüpheyi ya da suçu isnat eden, onu suçlayan, ondan şikâyetçi olan; aynı zamanda onu yargılayacak olan kişiyse, o kişi her şekilde kendini haklı çıkaracak ve karşısındakini en ağır şekilde cezalandıracaktır.

"Şeriatın kestiği parmak acımaz." (Aksoy, 1988: 437) atasözünde İslam hukuku da denilen ve Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in sözlerini kıstas edinen şer'i hukuktan bahsedilmektedir. İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk devletlerinde, Türk töresinden gelen örfi hukuk ve İslam inancından gelen şer'i hukuk birlikte işlemiştir.

Şer'i hukuk da denilen şeriatta, kanunlar önünde herkes eşit sayılmış, kanunlar ilahi kaynaklı düşünüldüğü için verilen cezalara kimse itiraz etmemiş, razı olunmuş, cezalar kat'i şekilde ve anında uygulanmıştır.

"Rüşvet kapıdan girince insaf/iman kapıdan çıkar." (Aksoy, 1988: 416) atasözünde rüşvetin sebep olduğu sorunlara değinilmiştir. Sadece Türk siyasi tarihinde değil, tüm dünyada yaygın olan rüşvet, menfaat sağlamak, haksız yere hüküm vermek, kişileri kayırmak için maddi kazanç sağlama yoludur. İslamiyet, rüşveti mutlak surette yasaklamıştır. Bu konuyla ilgili çeşitli ayetler ve hadisler mevcuttur. Rüşvet, büyük günahlardan sayılmıştır. Nitekim atasözünde de rüşvetin olduğu yerde imanın/insafın olmayacağı söylenerek bu durumun İslamiyet'te kesin olarak yasaklandığı vurgulanmaktadır.

"Zor kapıdan girerse, şeriat bacadan çıkar." (Aksoy, 1988: 485) ve *"Zor oyunu bozar."* (Aksoy, 1988: 485) atasözlerinde zorbalığın, zulmün olduğu yerde kanundan, nizamdan bahsetmenin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu atasözlerinde kanunların uygulanabilmesi için diğer durumlarla birlikte adil bir ortamın olması gerektiği de vurgulanmaktadır. Eğer zulüm ve zorbalık olursa, o ortamda adaleti tesis etmek mümkün olmayacaktır.

2.3.3.4. Mücadele/Mertlik

Atasözlerinde Türk milletinin mücadeleci, mert ve bağımsızlığına düşkün yapılarının izlerini görmek mümkündür. Halkın yüzlerce yıllık ortak bilincinin birikimi olan atasözlerinde Türk kültürünün üzerinde en çok durulan mücadeleci yanının yansımaları şöyledir:

"Bülbülü altın kafese koymuşlar 'Ah Vatanım!' demiş." (Aksoy, 1988: 208) atasözünde alegorik bir anlatımla Türk milletindeki vatan sevgisi ve bağımsızlık anlayışı bir bülbülün üzerinden anlatılmıştır. Türklerde vatan, uğruna canların feda edildiği en kutsal mekândır. Vatan, kültürün en öz yanıdır. Onu sevmek en kutsal görevdir. Vatan, alelade bir toprak parçası değildir. Türkler için vatan toprağı hür ve bağımsız yaşanabilen yerdir. Vatan toprağının hür ve bağımsız olabilmesi için de göklerde şanlı bayrağın dalgalanması gerekmektedir. Benzer şekilde *"Az yaşa, azad yaşa."* (Aksoy, 1988: 172) atasözünde de Türk milletinin bağımsızlık anlayışının izleri görünmektedir. Türk tarihi nice olaylarla doludur: Savaşlar yapılmış, kazanılmış, kaybedilmiş, yurtlar terk edilmiş, felaketler yaşanmış; fakat hiçbir zaman bağımsızlık

düşüncesinden vazgeçilmemiştir. Türk milletini diğer milletlerden ayıran en belirgin özellik bağımsızlıklarına olan düşkünlükleridir. Mitolojik çağdan, destan çağından günümüze gelen tüm tarihî anlatılarda Türklerin bağımsızlık sevdası uğruna hangi savaşları yaptıklarını nelerden vazgeçtiklerini, nerelere göçtüklerini ve verdikleri eşsiz mücadeleleri görmek mümkündür; çünkü Türkler için bağımsız yaşamak, insanca yaşamak demektir.

"Osmanlının ayağı üzengide gerek." (Aksoy, 1988: 402) atasözü, Dünya tarihinde 700 yıl boyunca adaletle hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücünü ve anlayışını belirtmektedir. Dünya siyasetine yön veren ve Dünya'nın önemli bir kısmına hükmeden Osmanlıda bu kadar önemli siyasi başarıların sağlanmasında en önemli pay askeri başarılardan gelmektedir. Askerî ustalık, cesaret ve özveri, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlıda da üst düzeydedir. Osmanlıda kuruluş aşamasından itibaren sağlam bir askerî teşkilat yer almaktadır. Böylelikle Osmanlı, her daim fütuhat peşinde olmuştur. Ordular, o dönemin şartlarında oldukça uzun seferler yapmışlardır. Nitekim atasözünde de Osmanlı askerinin sürekli at sırtında olmasına ve savaştan savaşa, fetihten fethe koşması anlatılmaktadır. Benzer şekilde *"Osmanlının ekmeği dizi üstündedir."* (Aksoy, 1988: 402) atasözünde de askerlerin sürekli savaş hâlinde olması sebebiyle yemeğini bile at sırtında yemelerine vurgu yapılmaktadır.

Bazı manzum atasözlerinde de mücadele, mertlik, milletin birliği ve beraberliği gibi konuların vurgulandığı görülmektedir. Örneğin: *"Devlete hıyanet olmaz/Düşmandan nimet olmaz"* (Gönen, 2011: 210) atasözünde Türklerin devlet olgusuna bakış açısını ve devletin ne denli kutsandığı anlaşılmaktadır. Tarih boyunca çok güçlü ve uzun ömürlü devletler kuran Türkler için vatana, millete ve genel olarak devlete ihanet etmek en ağır suç olarak kabul edilmiş ve ihanet içerisine girenler en ağır şekilde cezalandırılmıştır.

Yine *"Dirlik nerde/Devlet orda"* ve *"Ya devlet başa/Ya kuzgun leşe"* (Gönen, 2011: 211) atasözleri de devlet ile dirlik, düzen arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Devletin güçlü olduğu yerde düzen vardır. Düzenin olduğu yerde de devlet gün gün güçlenir. Bu döngünün olduğu yerde güçlü bir millet anlayışından söz etmek mümkündür. Benzer şekilde *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de sık sık geçen *Devletsüz şerrinden Allah saklasun hanum sizi* ifadesinden de anlaşılacağı üzere kadim tarihleri boyunca Türkler, devletin önemini ve değerini anlamışlardır. Türklerin mücadeleci ve mert yapılarının altında bu idrakin etkisi büyüktür; çünkü devleti de devletsizliği de

yaşayan Türkler, devletin kıymetini bildikleri için bu uğurda mücadele etmekten, savaşmaktan ve ölmekten geri durmamışlardır.

Sonuç olarak millî kimliğin bir yansıması olan atasözlerinde halkın sosyoekonomik, Sosyo kültürel, psikolojik ve felsefî yönlerini görmek mümkündür. Atasözleri millî ve manevî değerleri destekler nitelikte olduğu için kabul görmektedir. Ortak bilincin ürünü olan atasözleri, toplumun normlarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli görevler üstlenmektedir. Konu yelpazesi oldukça geniş olan atasözlerinde toplum hayatının önemli konularından biri olan siyaset yönetilen ve yönetilen bağlamında, adalet, hak-hukuk konularında ve Türk milletinin mert ve mücadeleci yapısına dair ortaya koyduğu örnekler bakımından oldukça önemli yer tutmaktadır.

2.3.4. Deyimlerde Siyaset

Deyimler, kendine özgü anlatım biçimleri bulunan, söze kıvraklık katan, soyut olanı yalın ve güçlü bir şekilde somut benzetmelerle kuran, özlü ve kalıplaşmış söz değerleridir. Deyimler anlatıma akıcılık ve çekicilik katar. Deyimleri oluşturan sözcükler çoğu zaman gerçek anlamından ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Deyimler, Türk dilinin sözcük envanterinde kullanıma hazır gereçlerdir. Yerinde ve zamanında kullanılan deyimler, kişinin duygularını ve düşüncelerini en öz ve en çarpıcı şekilde yansıtabilmesine, kendini dinletebilmesine olanak sağlamaktadır. Orhun Yazıtları'ndan beri varlığını sürdüren deyimler Türk millî kültürünün önemli bir hazinesidir. Bu hazine aynı zamanda Türk dilinin yetkinliğini, inceliğini ve kıvraklığını da göstermektedir. Şekilsel açıdan oldukça sade olan deyimlerin anlam açısından yoğun olması, onların da tıpkı atasözlerinde olduğu gibi tarihsel geçmişlerinin, birer tecrübe ürünü olduklarının göstergesidir. Yani atasözleri gibi deyimler de birer hikâyeden kaynaklanmaktadır.

Deyimler üzerine pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlar arasında bazı farklılıklar olsa da genel itibariyle birbirlerine benzemektedir. Deyimlerin söz öbekleri ya da cümleler hâlinde olması ve deyimi oluşturan sözcüklerden en az bir tanesinin gerçek anlamının dışında kullanılması, yapılan tanımların ortak özellikleridir. Zeynep Korkmaz deyimi şu şekilde tanımlamaktadır: *"Belirli gramer kalıpları içinde bir araya gelen birden çok söz ya da söz grubunun, anlama güzellik ve zenginlik katmak için, mecazlı kullanışlar yolu ve çekici anlam kılığı ile yeni bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşmış bulunan söz toplulukları."* (Korkmaz, 2007: 175). Doğan Aksan, *"Deyim,*

belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür." (Aksan, 2003: 35) ifadesiyle mecazi anlamı yan anlam olarak değerlendirmektedir. Deyimlerin çıkış hikâyeleri hakkında *İki Dirhem Bir Çekirdek* adlı kitabında İskender Pala deyimi: *"İki ya da daha fazla kelimeden meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında bir anlam ifade eden söz grupları"* (Pala, 2007: ix) şeklinde tanımlamaktadır. Ömer Asım Aksoy *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinde deyimi: *"Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce."* (Aksoy, 1988: 52) şeklinde tanımlamaktadır.

Deyimler, öncelikle mecaz anlamlı sözlerdir. Deyimlerdeki mecaz, anlama ve anlatıma zenginlik katmaktadır. Böylece deyimler kısa ve öz bir hâle gelmektedir; çünkü az sözle yoğun bir anlama sahip olmak için mecazlı bir söyleyişe ihtiyaç duyulmaktadır. Mecazlı bir söyleyiş aynı zamanda deyimlerin mantık dışına kaçan, mübalağalı ifadeler olmasına da sebep olmaktadır. Deyimlerin Türk kültürünü ve tarihini yansıtan yönüne bakıldığında siyasetle de bağlantılı olduğu görülmektedir. İncelediğimiz binlerce deyim içerisinde siyasi mevzuların geçtiği deyim örneklerinin az olduğu; fakat bu örneklerin birçoğunun belli öykülerle ortaya çıktığı ve nitelik olarak önem arz ettiği fark edilmiştir. Siyasi konuların işlendiği deyimler alfabetik olarak şöyledir:

"Acem kılıcı gibi iki yanı da kesmek." (Püsküllüoğlu, 2004b: 13) deyimi Türklerin Acem siyasetine bakışını ve Fars tarihinin siyasi temellerinin dayanağını göstermektedir. Bu deyim gibi *Acem oyunu* ve *Acem kurnazlığı* gibi deyimler aslında Acemlerin siyasi/politik olarak izledikleri ikiyüzlü, düşmanca tavırların, kendi çıkarları için her şeyi meşru kılma çabalarının Türk kültüründeki yansımasıdır. Türk halkı arasında Acem sözcüğü geçmişten bu yana İranlılar için yerleşmiş bir sözdür. Acem ve Farisi sözcükleri tarihte kurulan Pers, Med ve İran gibi devletleri oluşturan aslî milletlere verilen genel adlardır. Türklerin Acem coğrafyasına İran dediği gibi, İranlılar da Türk coğrafyasına Turan demektedir. İran-Turan ilişkileri binlerce yıl eskiye dayanmakta ve ilişkiler kimi zaman iyi kimi zaman da çalkantılı olmaktadır. İran-Turan savaşları ilk olarak *Alper Tunga Destanı*'nda ve *Şehnâme*'de konu edilmektedir. Selçuklular döneminde Dandanakan zaferiyle birlikte İran coğrafyası Türklerin eline geçmiştir. Selçukluların yıkılmasından sonra Türklerin İran'daki siyasi kazanımları boşa

çıkmıştır. Osmanlılar döneminde Türk-İran ilişkileri Otlukbeli Savaşı'na dayanmaktadır. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Osmanlıya karşı düşmanca tutumlara girişmiş, saldırılar gerçekleştirmiş ve küstahça isteklerde bulunmuştur. Bu durumlar üzerine 1473 yılında yapılan savaşta Fatih Sultan Mehmet önderliğindeki Osmanlı ordusu, Uzun Hasan ve ordusunu yenilgiye uğratmış ve İran tehlikesini bir süre uzaklaştırmıştır. Akkoyunlulardan sonra kurulan Safevi Devleti ile Osmanlılar arasındaki münasebetler, Türk-İran ilişkileri açısından son derece önemlidir. Safevi hükümdarı Şah İsmail, Sultan II. Bayezid döneminde Osmanlıya karşı çeşitli propagandalar yapmış, Alevi halkı tahrik etmiş ve Şahkulu isyanını organize etmiştir. Şah İsmail'in ve Acemlerin Osmanlıya bakışını çok iyi bilen Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran Savaşıyla Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında bir süre savaşsızlık hâli sürmüş; fakat İran yönetiminin Anadolu'daki Alevi halkı kışkırtarak çeşitli ayaklanmalar çıkartması ilişkileri yine bozmuştur. Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb Osmanlıya karşı Avusturya, İspanya ve Almanya ile ittifak arayışına girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında İran, kökten çözülmesi gereken önemli bir sorun hâline gelmiştir. Kanuni, İran üzerine üç sefer yaparak Doğu sorununu bertaraf etmiştir. Türk-İran ilişkilerinin tarihî seyrinde İran'ın sürekli sinsice ve düşmanca bir tavır içinde olması aslında yukarıdaki deyimin Türkler tarafından boşuna söylenmediğinin kanıtıdır. En eski çağlardan bu yana İran, Türklerin başarılarını hazmedememiş ve Türkler için sürekli kargaşa kaynağı olmuştur. Türkler ne zaman Batı'ya yönelmişse İran'ın hançerini sırtında hissetmiştir. Türk milleti *tarih tekerrürden ibarettir* düsturuyla hareket ederek Acem siyasetine güvenmemektedir.

"Buyruğu altına girmek" (Püsküllüoğlu, 2004b: 210) deyimi, birilerinin egemenliğini veya emri altına girmek anlamındadır. Günlük hayatta sık kullanılan bu deyimle siyasi mevzularda da karşılaşmak mümkündür. Bir devlet, bir başka devleti ya da milleti buyruğu altına aldığında, o devleti iç ve dış siyasette tamamen kendisine bağımlı kılmaktadır.

"Darbe yapmak" (Püsküllüoğlu, 2004b: 260) deyimi, Türk siyasi tarihinin son yüzyıl içinde en çok karşılaştığı deyimlerdendir. Darbe, devletin emrindeki askerî güçlerin gizli planlarla ve yasal olmayan yollarla mevcut iktidar gücünü bertaraf ederek yönetime el koymasıdır. Darbeler, demokratik yönetimler için en kötü senaryolardır; çünkü darbe yaparak gelenler hükümeti devirir, parlamentoyu kapatır, yasama ve yürütmeyi işlevsiz hâle getirir. Sosyoekonomik gelişmişliğin tamamlanmadığı,

parlamenter rejimin sağlıklı işlemediği devletler darbelere karşı her daim savunmasızdır. Türk siyasi geleneğine bakıldığında, darbelerin oldukça köklü bir tarihe sahip oldukları görülmektedir. Mevcut demokratik düzenlerden önce Türk hükümdarları çoğu zaman askerî bir altyapıdan gelmekteydiler. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde darbelerin amacı daha güçlü, daha yiğit bir hükümdarı tahta geçirmekken İslamiyet'le birlikte bu amaca dini koruma isteği de eklenmiştir. Cumhuriyetle birlikte darbelerin amacı çoğu zaman laik hukuk düzenini korumak bahanesinden öteye geçememiştir. Türk siyasi tarihi incelendiğinde -her ne sebeple olursa olsun- yapılan darbelerin halka korku dolu zamanlar yaşattığı, günlük hayatı olumsuz etkilediği, istikrarsız siyasi ve ekonomik ortamlar oluşturduğu, rejim bunalımı meydana getirdiği, kandan ve gözyaşından başka bir şey bırakmadığı görülmektedir. Çoğu zaman darbelerle düşman güçlerin Türklere yapamadığını Türkler kendi kendilerine yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında *darbe yapmak* deyimi Türk siyasi hafızasında oldukça derin ve olumsuz bir imaja sahiptir.

"Demokles'in Kılıcı" (Püsküllüoğlu, 2004b: 268) deyiminin siyasi açıdan önemli anlamları vardır. Yöneticilerin sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri, kibre kapılmamaları anlamındaki bu deyimin hikâyesi de oldukça ilginçtir. Hikâyeye göre Diyonisyus'un yardımcısı olan Demokles, Diyonisyus'un kral olduğu için çok mutlu olduğunu düşünmektedir; fakat bir gün Diyonisyus'un tahtının üstünde keskin bir kılıcın tavana bir at kılıyla bağlı olduğunu görünce dehşete düşmüştür. Deyime göre iktidar yalnızca zenginlik, güç ve itibar kaynağı değildir. İktidar, aynı zamanda iktidara sahip olan kişinin canını tehlikeye sokabilecek bir makamdır. Yani mutlak otoritenin kaynağı büyük sorumlulukları da beraberinde getirmektedir ve eğer bir hükümdar sorumluluklarını yerine getirmezse, gücünün ve kudretinin son bulması an meselesidir.

"Derdini Marko Paşa'ya anlatmak" (Püsküllüoğlu, 2004b: 270) deyimi liyakat sahibi olmayan, sorunları bilen; fakat çözüm için gayret sarf etmeyen, beceriksiz, yetersiz yöneticiler için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu deyimin tarihî gerçeklik yönü de bulunmaktadır. Hikâyeye göre Marko Paşa, Osmanlı döneminde Sultan Abdülaziz zamanında yaşamış bir doktordur. Uzun yıllar Osmanlı bürokrasisinde de görev almıştır. Marko Paşa, devlet yönetiminde bulunduğu yıllarda kendisine anlatılan sorunları uzun uzadıya dinleyip hiçbirine çözüm bulamamasıyla meşhurdur. Yani Marko Paşa, kendisine gelen talepleri, halkın şikâyetlerini ve sorunlarını bilmekle ve çözeceğini söylemekle birlikte hiçbir şey yapmamaktadır. Yukarıdaki deyimde de

Marko Paşa'nın nezdinde kabiliyetsiz, yetersiz, olayları içinden çıkılmaz hâle getiren yöneticiler eleştirilmektedir.

"Ebu Suûd Efendi'nin torunu olmak" (Püsküllüoğlu, 2004b: 308) deyimi mizahi yönüyle geleneklerine aşırı bağlı, muhafazakâr insanlar için kullanılmaktadır. Deyimde adı geçen Ebussuûd Efendi, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed zamanlarında kazaskerlik ve şeyhülislamlık yapmış, devrin en önemli âlimlerindendir. Ebussuûd Efendi, Osmanlı medeniyetin en güçlü seviyeye ulaştığı bir dönemde uzun yıllar görev yapmıştır. Yaşadığı dönemde Osmanlının siyasi meselelerine doğrudan dâhil olan Ebussuûd Efendi, Osmanlının hukuk sisteminin yeniden yapılandırılmasında önemli bir yere sahiptir. Yukarıdaki deyimde şaka yoluyla Ebussuûd Efendi'nin tutucu/muhafazakâr olarak düşünülmesi, onun döneminde herkesi ilgilendiren belli konularla ilgili verdiği fetvalardan kaynaklanmaktadır. Özellikle bazı idamlara verdiği fetvalar, kamusal ve iktisadi hukukta yaptığı düzenlemeler ve İslam hukukunda ihtilaflı olan bazı konulara getirdiği yorumlar Ebussuûd Efendi'yi çağının çok ötesine taşımıştır.

"İngiliz siyaseti" (Püsküllüoğlu, 2004b: 478) deyimi kurnazlıkla bir işi yapma, yaptırma ya da oyalama anlamlarında kullanılmaktadır. Bu deyimde başka bir milletin değil de İngilizlerin adının geçmesi hiç de tesadüf değildir; çünkü tarih boyunca gerek Türk milletinin gerekse diğer birçok dünya milletinin zihninde İngilizler ikiyüzlü politikalar izleyen, sinsi, riyakâr bir millet olarak kalmışlardır. Osmanlı döneminde başlayan Türk-İngiliz siyasi ilişkileri günümüzde de devam etmektedir; fakat o dönemden günümüze kadar İngilizlerin Türklere karşı hiçbir zaman dostane tavırlarla yaklaşmadığı tüm Türk milletinin malumudur. İngiliz siyasetinin ana felsefesi sömürgeye ve çeşitli milletleri birbirlerine karşı çatıştırmaya dönüktür. Milletler arasındaki etnik ve dinî farklılıkları koz olarak kullanarak onları kavgaya tutuşturur. Kendi aralarında çatışan milletlerin güçlenerek İngilizlere karşı bir tehdit oluşturmasını engeller. Böylelikle bu durumdan menfaat elde ederek kendi iradesini daha kolay gerçekleştirir.

"İsyan bayrağını açmak" (Püsküllüoğlu, 2004b: 484) deyimi başkaldırmak, karşı gelmek anlamlarındadır. Tarih boyunca iktidar güçlerine karşı yapılan isyan girişimlerine rastlamak mümkündür. İsyan, otoriteyi şiddet yoluyla devirmeye çalışmaktır. İsyanlarda amaç mevcut siyasal düzenden rahatsızlık duyarak yeni siyasal güç arayışında olmaktır. Yani iktidardakilerle iktidarda olmayanlar arasındaki otorite

mücadelesidir. Dünya tarihinde olduğu gibi Türk tarihinde de birçok isyan olmuştur. Bu isyanların kimisi başarıya ulaşmış kimisi ise ulaşamamıştır. Türk tarihindeki isyanların sebeplerine bakıldığında bazılarının mevcut otoriteyi gereksiz gören anarşik faaliyetler olduğu, bazılarının toplumdaki düşük refah düzeyine ve adaletsizliklere karşı olduğu, bazılarının toplumsal yapıyı eski hâline döndürmeyi amaçladığı, bazılarının mevcut siyasi bütünlükten kopmayı amaçladığı görülmektedir; fakat ister haklı isterse de haksız nedenlerle yapılsın, isyanlar en eski topluluklardan günümüze kadar tarihî bir suçtur. Zaten Türk tarihine bakıldığında bu suçun diğer suçlardan farklı görüldüğü ve faillerinin en ağır şekilde cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.

"Kılıç artığı" (Püsküllüoğlu, 2004b: 549) deyimi de siyaseten çok kullanılan söz öbeklerinden biridir. Müslümanların sahip oldukları yerlerde yaşayan gayrimüslim halkın hayatlarını bağışlamaları anlamına gelmektedir. Kılıç artığı deyimi, aslında kılıcın gücünü göstermektedir. Anadolu'da bu deyim genellikle Ermeniler ve Süryaniler için kullanılmıştır. Özellikle 1915 yılında yaşanan Ermeni olaylarından sonra kaçamayıp Anadolu'da kalan ve canları bağışlanan insanlara kılıç artığı denmiştir. Olaylardan sonra Ermeni kadınların ve çocukların bir kısmı yerleşik ailelerin yanına yerleşmişler ve zamanla Müslüman olmuşlardır. Kılıç artığı deyimi de özellikle bu kişiler için kullanılmıştır.

"Kukla hükümet" (Püsküllüoğlu, 2004b: 571) deyimi, bir hükümetin yabancı devletlerin desteğiyle işbaşına getirilmesi ve onların güdümünde hüküm sürmesi anlamına gelmektedir. Gerçek bir hükümet, belli bir devletin üzerinde yönetsel güce sahiptir. Kukla hükümetlerde ise iktidara sahip olanlar esasında kendi güçleriyle değil, başka devletlerin sayesinde egemenliğe sahip olmaktadır. Bu hükümetlerin gücü ve iradesi yoktur. Bunlar yalnızca başka güçlerin oyuncağı durumundadır.

Sonuç olarak deyimlerin millî değerleri yansıtan ve millî mührü taşıyan dil varlıkları olduğu görülmektedir. Deyimler, milletin söz yaratma ustalığından doğar ve kısa bir söz öbeğine koca bir dünyayı sığdırır. Deyimler ortak kültüre sahip insanların anonim değerleri olduğu için halkı ilgilendiren konularla alakalı deyimlere rastlamak mümkündür. Bu konunun örneklerinden bazıları da siyasi konular için söylenmiş deyimlerdir. Yukarıdaki örneklerden hareketle siyasi konular üzerine söylenen deyimlerin geniş derin anlamlar taşıdığı, nicelik olarak az olsa da nitelik olarak çok üstün olduğu ve her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

2.3.5. Alkış ve Kargışlarda Siyaset

Bir toplumda yaşayan bireyler arasında çeşitli durumlar için söylenilmesi gelenek hâline gelen kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Bu kalıplaşmış sözler toplumun örf ve âdetlerini, inançlarını yansıtan sözlü kültür unsurlarıdır. Bunlar bireyler arasındaki içtimai ilişkilerdeki nüans farklılıklarını da yansıtıp o toplumun kültürüne ışık tutmaktadır. Aynı zamanda bu kalıplaşmış sözler, Türk insanının dili kullanmadaki becerisini ve beşeri ilişkilerdeki ince zekâsını da ortaya koymaktadır. Konularını insan hayatından ve toplumun değer yargılarından alan, maddi ve manevî kültürü bünyesinde barındıran kalıplaşmış sözler içinde alkışlar ve kargışlar da önemli yer tutmaktadır. Bunlar zamana ve duruma göre çeşitli şekiller almış, yeni tarzlara bürünmüştür. Destan, halk hikâyesi, anonim şiir ve saz şiiri gibi farklı türlerin alkış ve kargışlarla dolu olması, bu türün çoğunlukla halk tarafından mutluluğu da, mutsuzluğu da ifade etme aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Alkışlar ve kargışlar, halkın günlük yaşantısı içinde sık sık başvurduğu, kültürel açıdan oldukça eski bir tarihe sahip olan geleneksel ilişki sözlerindendir. Alkışlar bireylerin kendileri, yakınları, sevdikleri ya da çevreleri için iyilik, esenlik dileme, övme ya da kutsama amacıyla söyledikleri sözlerdir. Kargışlar ise bir kimsenin ya da kimselerin, Tanrı'nın ya da insanların ilgisinden, sevgisinden mahrum kalmasını, bir kötülüğe ya da felâkete uğramasını dileyen sözlerdir. Türk dilinin çeşitli ağız ya da şivelerinde alkış kavramı, duayla; kargış kavramı ise bedduayla karşılanmaktadır.

Eski Türkçede "*alka- (övmek, methetmek) ve karga- (beddua etmek)*" (Gabain, 2000: 260) fiillerinden türeyen alkış ve kargış, insanların toplum kültürüne ulaştığı eski çağlardan beri sözlü kültürün bir türü olarak süregelmiştir. Bunlarda insanlığın tarihten gelen inançlarının ve yaşayış biçimlerinin etkilerini görebilmek mümkündür. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden önceki kadim inançlarında alkış ve kargışların izlerine rastlanmaktadır. Türklerin Gök Tanrı inancındaki dinî törenlerde şamanın alkışına nail olmak, törenlere katılanlar için önemli bir gurur kaynağı olmuştur. Yine sihirle ruhların denetim altına alınmaya çalışılması alkış ve kargışın Türklerin eski inançlarında bulunan dinsel-büyüsel işlemlerde önemli yer tuttuğunu göstermektedir.

Türk edebiyatında alkış ve kargışlar konusunda en kapsamlı çalışmaları yapan L. Sami Akalın, her toplumda alkış ve kargışın temellerini değerlendirmiş, antropolojik açıdan tüm insanların benzerlikler gösterdiğini; bu sebeple, ölüm, hastalık, ayrılık, deprem, kıtlık, yangın, sel vb. dünya yıkımları ile ana-baba, kardeş, yurt-yuva sevgisi

gibi insan mutluluğuna ya da mutsuzluğuna biçim kazandıran sevgi bağları ve değerleri karşısında bütün insanlığın ortak bir duygusallık, tutum ve davranışla karşımıza çıktığını belirtmektedir (Akalın, 1990: 61).

Farklı yaradılış özelliklerine sahip olduğu için olaylar veya durumlar karşısında değişik tepkiler veren insanoğlu, kendi gücünün yetersiz kaldığı yerlerde başkaları için istediğ ödül ya da cezayı Allah'a havale etmekte, Allah'tan dilemektedir. Bu özelliklerinden dolayı alkış ve kargışlar, her daim sürmüş ve sürmeye de devam etmektedir. Alkış ve kargışın bu işlevselliği ve kültür içindeki yeriyle alakalı L. Sami Akalın: *"Türk folklorunun, toplumumuzun geçirmiş olduğu evrim çağlarının her birinden bir iz taşımakta"* (Akalın, 1990: 1) diyerek alkış ve kargışın temellerinin çok eskiye dayandığını vurgulamaktadır. Tarihin derinliklerinden gelen bu türlerin toplum tarafından kabulü, bağlayıcılığı son derece fazladır. Bu durum alkış ve kargışın Türklerde gerek dinî gerekse din dışı gelenek açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Alkış ve kargışla ilgili olarak en eski yazılı Türk eserlerinden itibaren kayıtlar mevcuttur. Örneğin *Orhun Yazıtları'*nda geçen *"Türk halkının adı sanı yok olmasın"* (Tekin, 2014: 59) ifadesi bir alkış niteliğindedir. Yine Kutadgu Bilig'de de *alkamak* ve *kargamak* şeklide kullanılan alkış ve kargış örnekleri bulunmaktadır. Benzer şekilde *Dîvânü Lügati' Türk*'te de Kaşgarlı Mahmûd, alkış sözcüğünü açıklarken örnek olarak *"Ol begge alkış berdi (O beyi övdü)"* (Kaşgarlı Mahmûd, 2012: 97) diyerek alkışın siyasi açıdan kullanılmasına da temas etmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte kalıplaşmış olan alkış ve kargışlar da çeşitli değişiklikler olmuş ve İslamî kavram ve terimler de alkış ve kargışların içine girmişlerdir. Yine bunlar mensur şekilde olabildikleri gibi manzum formlarda da kullanılmıştır. Örneğin Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuz Destanı*'nda şöyle bir alkış bulunmaktadır:

"Yardımcın Allah,
Yalavacın Muhammed olsun!
Dede Korkut biliklü,
Yedi bilüsün versin!
Emir Süleyman uğurlu,
Yedi uğurun versün!
Salur Kazan saadetlü,
Yedi saadetün versün!
Bayındır Han devletlü,
Yedi devletin versün!" (Ögel, 2016: 243)

Yukarıdaki alkış manzumesi siyaseten önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Burada geçen *devletli* ifadesinde kut anlayışına vurgu yapılmaktadır. Bilindiği gibi kut'un kaynağı tanrısaldır ve kut'a sahip olanlar bizzat Tanrı tarafından görevlendirilerek devlet yönetimi erkine sahip olan kişilerdir. Buradaki devletli ifadesiyle yönetim erkine sahip olan hükümdar kastedilmektedir. Yine manzumede yer alan *saadetli* ifadesinde devletin refah ve huzur içerisinde olması, iyi yönetilmesi, dolayısıyla hükümdarın ve tebaanın mutlu olması durumu söz konusudur. *Orhun Yazıtları'*nda da kut'un karşılığı olarak devlet ve saadet birlikte düşünülmüştür. Türk kültür tarihinin en önemli hazinelerinden biri olan *Dede Korkut*'ta da alkış ve kargışların sıklıkla yer aldığı görülmektedir:

"...Devletlü oğul kopsa terkeşinde tiridür
Devletsüz oğul kopsa ocağının köridür
Oğul dahı neylesün, baba ölüp mal kalmasa?
Baba malından ne fayide, başda devlet olmasa?
Devletsüz oğul şerrinden Allah saklasun hanum sizi!
Hak size yaman getürmesün! Devletünüz payende olsun! Hanum hey!" (Özçelik, 2005: 328-332)

Eserin *mukaddime* kısmında yer alan bu bölümde, anlatıcının ödül, temenni niteliğinde vurguladığı alkış devlet üzerindendir. Yani devletli oğul istenmesi, devletsiz oğlun reddedilmesi ve devletin daim olması temennileri birer iyi niyet dilekleridir. Devletli olan oğul, yine devletin bekası için çalışmaktadır. Devletsiz oğul ise hem kendisine hem çevresine hem de devletine yüktür, zararlıdır. Oğulun devlet olarak nitelendirilmesi, aynı zamanda otoriteye tam bağlılığın da göstergesidir. Devletli oğul, kendi kimliğini oluştururken yönetim sisteminin etkisi altındadır ve bu sistemin içindeki oğul, hem sistemi oluşturmakta hem de devam ettirmektedir. Yukarıda Bayındır Han anlatılırken *devletlü han* olarak nitelendirilmesiyle de devletin aynı zamanda iktidara, yönetmeye, talihe ve güce denk gelen anlamları vurgulanmaktadır. Dede Korkut'un *Bay Büre Beg Oğlı Bamsı Beyrek Boyı*'nda çokça alkış ve kargış yer almasına rağmen Bamsı Beyrek'in ozan kılığında gelerek Oğuz beylerine alkış tutması, devletlerini, güçlerini ve otoritelerini kutlaması siyaseten oldukça önemlidir:

"...Sağda oturan sağ begler,
Sol kolda oturan sol begler,
Eşikdeki ınaklar.
Dübde oturan has begler
Kutlu olsun devletünüz" (Özçelik, 2005: 542)

Basat Depegözi Öldürdügi Boy'unda, Oğuz halkının başına türlü belalar açan Tepegöz'ün Basat tarafından öldürülmesinden sonra Dede Korkut'un Basat'a: *"Kalın Oğuz beglerini bundan kurtardun, Kadir Allah yüzün ağ etsün, Basat!"* (Özçelik, 2005: 790-792) diyerek alkış tutması siyasi açıdan meydana gelen birtakım olaylarda da alkışların rol alabileceği görülmektedir. Hikâyede Oğuz halkına türlü cefalar çektiren Basat'a karşı hiçbir güç engel olamamıştır. Yani hanlar hanı Bayındır Han, Salur Kazan ve diğer Oğuz beyleri çaresizce Basat'ın yaptıklarına seyirci kalmışlardır. Bu da beylerin meşru otoritelerini tartışılır hâle getirmiştir; çünkü savaşlarda, mücadelelerde her türlü mertliği gösteren Oğuz beyleri Tepegöz'ün halkı helak etmesine mâni olamamışlardır. Basat'ın gelip Tepegöz'ü türlü mücadelelerle öldürmesi ise yukarıdaki alkışta da belirtildiği gibi Oğuz beylerini beladan kurtarmıştır. Yani Basat, Tepegöz'ü öldürmekle sadece Oğuz illerini bu beladan kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda Oğuz beylerinin sarsılan otoritesinin tekrar temin edilmesini de sağlamıştır.

Gelenekte önemli bir yeri bulunan bu konuyla ilgili olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hükümdarın, vezir gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının ya da sefere çıkan ordunun alkışlandığı bilinmektedir. Osmanlı devlet teşrifatında, alkışın belli bir protokole bağlı olduğu görülmektedir. Padişah merasim sırasında tahtına oturduğunda, Cuma selâmlığına çıktığında attan ya da arabadan inerken *seralkışçı* da denen alkışçıbaşının işaretiyle saray hademeleri: *Aleyke avnullah, Maşallah, Uğurun hayrola, yolun açık ola*; *ikbâlin efzûn ola*; *Padişahım devletinle bin yaşa*; *Saltanatınla mağrur olma pâdişâhım, senden büyük Allah var!* diye hep bir ağızdan bağırırlardı. Bu gibi merasimlerde töreni idare eden alkışçıbaşının işaretiyle, devlet görevlisi olan şahıslar padişahın huzuruna kabule doğru gelirlerken, alkış çavuşları yine bir ağızdan: *Hareket-i hümâyûn pâdişâhım, devletinle bin yaşa!* diye bağırırlardı. Padişah ayağa kalkarak İstanbul kadısına kadar olan devlet büyüklerinin tebriklerini ayakta kabul eder, sıra müderrislere gelince, yine çavuşların *İstirahat-i hümâyûn pâdişâhım, devletinle bin yaşa!* demeleri üzerine oturarak, ondan sonraki devlet görevlilerinin tebriklerini oturduğu yerden kabul ederdi. Yavuz Sultan Selim Çaldıran Meydan Muharebesi'ne başlamak üzere atına bindiği zaman altın çomaklı çavuşlar kendisini şöyle alkışlamışlardı: *Hak dergâhında sevgili ve atında dolu, düşmana galip ve arzuna nail olasın!* Tanzimat'a kadar Divan-ı Hümayun çavuşlarının yaptığı alkış görevi, sonraları saray hademelerince yerine getirilmiştir. II. Abdülhamid bu alkışın son cümlesini *Pâdişâhım şevketinle devletinle bin yaşa* biçiminde değiştirmişse de II. Meşrutiyet'ten

sonra yine eski şekline dönülmüştür. Bizanslılar, devletin en büyük ricâlini *Çok yıllara* sözlerini kullanarak alkışladıklarından, bu âdetin, Osmanlılara onlardan geçtiği iddia edilmekte ise de köklü bir saray teşrifatı olan Karahanlılar ve Gazneliler devrinden beri bu alkış geleneğinin sürdürüldüğü göz ardı edilmemelidir. Osmanlılardan çok eskilere dayanan bu gelenek, Tanzimat devrinden sonra yıkılmaya yüz tutmuştur (Pakalın, 1993: 52-53).

Yine Osmanlı döneminin askerî birliklerinden olan yeniçerilerin toplantılarında, şehzadelerin kılıç kuşanma törenlerinde, cenazelerde ve ulufe dağıtılması esnasında söyledikleri ve *gülbank* denilen bir alkış türü bulunmaktadır: *"Allah Allah İllallah! Baş üryan, sine biryan / giryan, kılıç kalkan. Bu meydanda nice başlar kesilür, hiç soran olmaz. Eyvallah, Eyvallah, kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz padişaha ıyan; bi'l-cümle âlem-i İslâmın sıhhat ü selâmetine, devletimizin bekâ ü temâdîsine, ordularımızın devâm-ı muzafferiyetine; üçler, beşler, yediler, kırklar, gülbâng-i Muhammed, nûr-ı Nebi, kerem Alî pirimiz, sultanımız Hünkâr Hacı Bektaş Veli demine, devranına Hû diyelim, Hûûûû!"* (Kaya, 1997: 103)

Yukarıda Yeniçeri ocağının gülbank denilen geleneksel alkışında gerek devlete, gerek padişaha ve gerekse de orduya yönelik iyi dileklerin yer alması, alkışlarda devlet anlayışının, devletin gücünün ve devamlılığının, yöneticilere duyulan saygının ve sevginin göstergesidir. Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere alkış-kargış konusu içerisinde özellikle alkışların, Türk kültür ve siyasi tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Tük milletinin karakteristik özelliklerinden, yaşam tarzından, inançlarından, kültürel belleğinden izler taşıyan alkışlar ve kargışlar aynı zamanda Türk dilinin inceliklerini de yansıtmaktadır. Türk milletinin dinî, ahlakî, ruhî, içtimai, edebî, maddi ve manevî kültürel özelliklerinin öğrenilmesinde alkış ve kargışlar önemli yer tutmaktadır.

2.3.6. Yeminlerde Siyaset

İnsanoğlunun duygu ve düşüncelerinin ifade edilmesinde inandırıcı olma isteği yaratılışından itibaren var olmuştur. İnsanlar sözlerinin kıymetli olmasını ve toplum nezdinde güvenilir kişi olmak istemişlerdir. Bunun için hem bireysel hem de toplumsal olarak refleks geliştirmişler ve sözlerini kutsal değerlerin ve büyük güçlerin gölgesine sığınarak ifade etmeye çalışmışlardır. Bu durum toplumun yalan sözlere ve yanlış işlere alet edilemeyeceğini düşündüğü değerlere sığınma içgüdüsünden kaynaklanmaktadır.

Tarihin en eski çağlarından beri belli kutsallara sahip olan Türkler, bu kutsal değerler üzerine kurulan bir hayat tarzı benimsemişlerdir. Millî ve manevi yönden yüksek değerlere sahip olan Türklerin yaşantılarında asla sorgulanmayacak ve üzerine söz söylenmeyecek kutsallar vardır. Örneğin eski Türklerde hakanın sözünü sorgulamak ya da onun sözünün üzerine söz söylemek töreye göre hiç de hoş karşılanmamaktadır; çünkü kağan, Tanrı tarafından kut'la şereflendirilmiş kişidir. Tanrı'nın devlet üzerindeki hâkimiyeti kut sayesinde kağanda vücut bulmaktadır. Onun sözü buyruk niteliğindedir. Yani kağanın meşruiyeti tanrısal kaynaklıdır. Dolayısıyla kağanın meşruiyetini kabul eden Türkler, onun bu meşruiyetinin kaynağı olan Tanrı'nın gücüne ise koşulsuz şartsız inanmışlardır. İlkel milletlerin taşa, ateşe, puta ya da doğa güçlerine tapındıkları dönemlerde dahi Türkler, tek Tanrı'ya inanmışlar, kutsallarına değer vermişler ve diğer milletlerin yüzyıllar sonra kabul ettiği yüksek inanç felsefelerine çok önceden sahip olmuşlardır.

Eski zamanlarda göçebe bir yaşam süren Türkler hayvancılık, tarım, su kaynakları ve otlakların kullanımı, avcılık gibi konularda birbirleriyle görüşmek ve antlaşmak durumunda kalmışlardır. Bu antlaşmalar, ilk zamanlar karşılıklı yapılan yeminlerden ibarettir. Türk kültüründe, yazılı belgelerde *yemin* için *ant*, *yemin etmek* anlamında ise *ant içmek* kavramı kullanılmaktadır (Durmuş, 2009: 97-98). Türklerde eski çağlardan itibaren ant içme, taraflar arasındaki dostluğu ve kardeşliği belirtmek için başvurulan, kılıç, silah ya da kan gibi unsurlara bağlı olarak yerine getirilen bir gelenektir.

Cahit Öztelli de ant içmek tabirinin Türklere ve Moğollara dayandığını belirterek: *"Eski Türklerde ve Moğollarda câri olan bir âdete göre, başka kabileden bir adamla kardeş olmak için, her ikisi kollarından birer damar açar ve akan kanı bir çanağa aldıktan ve bunu süt veya kımızla karıştırdıktan sonra şahitler huzurunda ve merasim-i mahsusa ile yarı yarıya içerlerdi. O zaman, bu iki adamdan her biri, diğerinin kabilesinde ötekinin bütün hukukuna malik olur ve kardeşlerden farkı kalmazdı. Ant içmek tabirinin aslı da bu itiyattır."* (Öztelli, 1959: 1939). Türklerin siyasi, sosyal ve dinî hayatında zengin örnekleri bulunan ant içme ve buna bağlı olan kan kardeşliği konularından bahsetmektedir.

Ant içmek, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olduğu için, bunu sadece söz ile ifade etmek yetersiz bulunmuştur. Bu yüzden görkemli ant içme törenleri düzenlenmiştir. Ant içme törenlerinde insanın özünün kan olduğu inancıyla kutlu

sayılan kan, süt veya kımıza karıştırılarak içilmiş ve iki taraf da yaptıkları antlaşmaya bağlı kalacaklarını toplum önünde ifade etmişlerdir. Söz konusu ant içme törenleri, şahıslar arasında olduğu gibi boylar ve devletler arasında da yapılmıştır. Ant içilirken at kurban edilmiştir. Bu şekilde sağlanan uzlaşmaların en eski örneğine Asya Hunlarında rastlamak mümkündür. Abdulkadir İnan'ın aktardığına göre Hun hakanı Huhanye ile Çin elçileri arasında yapılan ant şu şekildedir: *"Han ve Hunlar bir sülale teşkil ederler. Nesiller boyunca birbirini aldatmaz, birbirine saldırmaz, hırsızlık vukuunda birbirine bildirirler. Hırsızları cezalandırırlar, zararları öderler, iki taraftan birine düşman saldırırsa askerleriyle yardım ederler. Bu andı kim bozarsa Tanrı'nın cezasına çarpılsın, nesiller boyunca bu andın cezası altında inlesin…"* (İnan, 1998: 279). Yine Ziya Gökalp, Hunların; yazılı belgeleri yokken bile çok güvenilir olduklarını, verdikleri sözü tuttuklarını bu yüzden kâtibe ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir (Ziya Gökalp, 2007: 231-232).

Türklerde ant içme geleneğinin, yazılı belgeler ışığında İskitlere kadar uzandığı görülmektedir. İskit dönemine ait bu bilgiler, arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan levhalar üzerindeki tasvirlerden oluşmaktadır, yine kazılarda bulunan içecek kapları da bu gelenekle ilişkilidir. Bireysel olarak içilen ant kişinin bir şeyi gerçekleştirememesi, sözünde durmaması ve yalan söylemesi hâlinde kendisinin lanetlenmesini istemesi şeklinde gerçekleşmiştir (Durmuş, 2009: 105-106).

Yaradılış Destanı'ndan itibaren çeşitli destanlarda, efsanelerde, yazılı tarihin ilk örneği sayılan *Orhun Yazıtları'*nda, *Kutadgu Bilig*'de, *Dîvânü Lügati't Türk*'te ve daha birçok kaynakta ant/yemin konusu gündeme gelmiştir. Özellikle destanlarda ve *Orhun Yazıtları*'ndaki yeminler, yöneticilerin ülkelerini iyi yönetmeleriyle alakalı Tanrı'ya ve halka karşı söz vermeleri niteliğindedir. *Dede Korkut*'taki birçok hikâyede kahramanların ant içtikleri ve sonunda ölüm dahi olsa antlarına bağlı kaldıkları görülmektedir. Nitekim Dede Korkut'un *İç Oğuza Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldigi Boy'*da başta Aruz Koca olmak üzere yağmaya çağrılmayan beyler intikam için ant içmişlerdir. Beyrek'i yanlarına çağırırlar ve onun da ant içmesini isterler. Ancak Beyrek ant içmez ve Beyrek'i orada yaralarlar. Beyrek ölmek üzereyken kırk yiğidini Salur Kazan'a göndererek Aruz Koca'dan intikamının alınmasını vasiyet etmiştir:

"Men Kazanun ni'metini çok yemişem
Bilmez-isem gözüme tursun
Kara koçda kazılık atına çok binmişem

Bilmez isem mana tabut olsun
Yahşı kaftanların çok geymişem
Bilmez-isem kefenüm olsun
Ala bargâh otağına çok girmişem
Bilmez-isem mana zindan olsun
Men Kazandan dönmezem bellü bilgil" (Özçelik, 2005: 914).

Hikâyelerde birçok yerde yemine başvurulmaktadır; fakat içlerinde siyaseten en önemlisi Beyrek'in öldürüldüğü hikâyedeki yukarıda verilen yemindir. Beyrek'ten Kazan Bey'e asi olması istenmektedir; fakat Beyrek, Hanlar Hanı Bayındır Han'dan sonra Oğuz illerinin en yetkili kişisi olan Kazan Bey'e karşı asi olmamıştır. Ona minnet borçlu olduğunu söylemektedir. Burada Beyrek'in Kazan Bey'e olan bağlılığı yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde incelendiğinde Beyrek'in yöneticiye karşı asi olmak için yemin etmediği ve bağlılık gösterdiği açıktır.

İslamiyet'in etkisiyle ant içme, yerini yemine bırakmıştır. Kavramsal olarak aynı sayılabilecek bu sözler kültürel açıdan ise toplumun tarihiyle, inançlarıyla ve gelenekleriyle yakından ilgilidir (Alptekin, 2009: 23-24). Yeminin Türk halk edebiyatında olduğu gibi Türk kültüründe de önemli yeri bulunmaktadır. Örneğin Âşık Paşazâde'nin *Tevârîh-i Âli Osmân*'da anlattığına göre Osmanlı Devleti'nin kurucusu Onman Gazi'ye gelen bir derviş, Osman Gazi'nin padişah olması durumunda kendisine küçük bir köy vermesini ister. Osman Gazi de padişah olduğunda kendisine bir köy vereceğini söyler. Derviş, Osman Gazi'nin bu sözünü ispat edebilmek için kendisine bir belge verilmesini ister. Bunun üzerine Osman Gazi, dervişe ata yadigârı bir maşrapa ve bir kılıcı kasem olarak verir Burada Osman Gazi'nin dervişe nişan olarak sembolik açıdan güçlü anlamı olan maşrapa ve kılıç vermesini ant/yemin olarak kabul etmek mümkündür. Yine aynı eserin devamında anlatılanlara göre, Orhan Gazi'nin Anadolu'da bir kaleyi zapt etmesi neticesinde kalede antlaşma yapılabilecek bir tek tekfurun karısı kalmıştır. Antlaşmaya göre kaledekiler eşyaları ve mallarıyla zarar görmeden çıkıp gidecek, Orhan Gazi de kaleyi alacaktır. Antlaşmanın gerçekleşeceği gün Orhan Gazi, askerlerini sözlerine sadık kalmaları konusunda uyarmıştır (Âşık Paşazâde, 2010: 50, 81-96). Bu tip antlaşmalar Anadolu'daki fetihler boyunca pek çok kez yapılmıştır. Sözünde durmayan kişi ise daima canı alınmak suretiyle cezalandırılmıştır.

Osmanlı döneminde siyaseten yemin edilmesi durumu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Fatih Sultan Mehmed Han'ın 1478'de Bosna'nın fethedilmesinden

sonra gayrimüslim din adamlarına gönderdiği fermanda: *"Yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için Peygamberimiz Muhammed Mustafa (sav) hakkı için, mushaf hakkı için, 24.000 küsür peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için en ağır yemin ile yemin ederim ki, bu hususlara mevzu olan rahipler, benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr olduğu müddetçe hiç kimse tarafından kendilerine muhalefet edilmeyecektir."* (Avşar, 2012: 27) diyerek Osmanlı diplomasisinde yeminin, yönetimsel açıdan önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Yine hükümdarın yemin içeren sözlerinin, sadece taahhüt değil, aynı zamanda tehdit içerdiği de anlaşılmaktadır.

Yemin müessesi Osmanlı Devleti'nin her döneminde yönetimsel açıdan önemli bir yer tutmuştur. Özellikle 19. yüzyılda devletin içine girdiği bunalımdan çıkarılması amacıyla yapılan ıslahatlarda da yemin mevzusuna sıkça rastlamak mümkündür. Islahatçı padişahlardan olan Sultan II. Mahmud döneminde ayanlarla imzalanan *Sened-i İttifak* ile ayanlar padişaha sadakat, padişah da ayanlara emniyet vaat etmiştir. 1807 yılında imzalanan Sened-i İttifak ile padişah, ayanları bir güç olarak kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nde eşi benzeri görülmeyen bir antlaşma niteliğindeki Sened-i İttifak, padişah ile ayanlar arasında bir yemin niteliğindedir.

Sultan II. Mahmud, devletin eski günlerine kavuşabilmesi için birçok yapısal reform gerçekleştirmiştir. Bu reformların içinde rüşvetle mücadele ön planda yer almıştır. Sultan II. Mahmud üst düzey devlet memurlarını rüşvetten uzaklaştırmak ve aslî görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini sağlamak için yemin mekanizmasına sık sık başvurmuştur. Nitekim Sultan II. Mahmud'un 1838 tarihli bir fermanında: *"muhtelif devlet memurlarının öteden beri tahlif edildikleri gibi bu yıl da tahlifleri"* (İnalcık, 1965: 613) istenmektedir. Tahlif, yemin etme/ettirme anlamına gelmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere II. Mahmud döneminde belli başlı devlet yöneticilerinin bağlılıklarını ve vazifelerinin icrasında dürüst olmalarını sağlamak için her yıl düzenli olarak yemin ettirildikleri sonucuna varılmaktadır. Yine Sultan II. Mahmud döneminde, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla bozulan devlet idaresine ve kurumlara düzen vermek amacıyla pek çok yenilik getirilmiş, yeni kanunların oluşturulacağına işaret edilmiştir. Bu yeni kanunlara başta padişah olmak üzere herkesin uyacağı, uymayanların ise cezalandırılacağı belirtilmiştir. Fermanda bahsedilen maddelerin uygulanması için yemin usulüne geçilmiş ve başta padişah olmak üzere, payitahtta ve taşrada görev yapan birçok üst düzey yönetici aynı yemini etmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla kararlaştırılan hususlara uyacağına dair bizzat Sultan'ın Kur'an'a el basarak yemin

etmesi ve onu diğer üst düzey memurların takip etmesi, yemin mevzusunun siyasi açıdan halk kültürüne ne denli etki ettiğini açıkça göstermektedir.

Sultan Abdülmecid döneminde, 1846 yılında yayımlanan bir talimatname ile yine rüşvet mevzusunun üzerinde durulmuş, rüşvetin kötü yönleri, günahları ifade edilmiş ve rüşvet kesin olarak yasaklanmıştır. Sultan yayımladığı talimatnamede kendisi için herhangi bir zorunluluk yokken Kur'an'a el basarak yemin etmiş ve böylelikle diğer devlet memurlarına da örnek olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde de yemin usulü kesintisiz devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra meşrutiyet ilan edilmiş ve 1876'da *Kanun-i Esasi* kabul edilmiştir. Kanun-i Esasi'nin 46. maddesi seçilecek ve atanacak üyelerin yemin etmeleriyle ilgilidir. Buna göre meclis açıldığında üyeler, sadrazamın huzurunda yemin ederek görevlerine başlamışlardır. Yine 1909 yılında Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta geçmesiyle düzenlenen kılıç kuşanma töreninde V. Mehmed, padişah ve halife sıfatıyla yemin ederek cülus dağıtmıştır (Sarıyıldız, 2002: 255-259).

Yemin konusu millî mücadele döneminde gerçekleşen faaliyetlerde de etkili olmuştur. Örneğin Sivas kongresinde: *"Saadet ve selâmet-i vatan ve milletten başka kongrede hiç bir maksad-ı şahsî takip etmiyeceğime; vatanın bugün duçar olduğu mesâib ve felaketin müsebbibi bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut fırak-ı siyasiyeden hiç birisinin âmâl-i siyasiyesine hadim olmayacağıma Vallâhi, Billâhi"* (Yarcı, 2013: 34) şeklinde bir yemin metni hazırlanarak tüm delegelerin bu yemini etmeleri sağlanmıştır. Yemin metninden de anlaşılacağı üzere Sivas Kongresi'nde bazı delegeler hakkında İttihatçılık suçlaması yapılarak bu kişilerin millî mücadelenin aleyhine çalıştığına dair tespitler olmuştur. Bunun üzerine kongreye katılan delegeler için yukarıdaki yemin metni hazırlanarak tüm delegelerin bu yemini etmeleri sağlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren çeşitli zamanlarda ve çeşitli yerlerde de yemin usulüne başvurulduğu görülmektedir. Örneğin TBMM'de 1923 yılında milletvekillerinin yemin etmesi için karar alınmış ve ilk yemin: *"Vatan ve milletin selâmet ve sa'adetinden başka bir gâye takip etmeyeceğime ve milletin bilâ kayd ü şart hâkimiyeti esasına sâdık kalacağıma, Vallâhi."* (Yarcı, 2013: 35) şeklinde olmuştur. Milletvekillerinin bu yemini çeşitli kez değişikliğe uğramış ve 1982 Anayasası'nın 81. maddesindeki metinle günümüzdeki hâlini almıştır: *Devletin varlığını ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız*

egemenliğini koruyacağıma; hukukun üstünlüğüne, demokratik ve lâik Cumhuriyete ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağıma; toplumun huzur ve refahı, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerden yararlanması ülküsünden ve Anayasaya sadakatten ayrılmayacağıma; büyük Türk milleti önünde namusum ve şerefim üzerine ant içerim.

Yukarıdaki yemin metninde devletin ve milletin tam bağımsızlığına, millî egemenliğe, hukuka, demokrasiye, millî birlik ve beraberliğe, hukukun üstünlüğüne ve adalete vurgu yapılmaktadır. Cumhurbaşkanı yemini olarak da yine 1982 Anayasası'nın 103. maddesinde şöyle bir metin yer almaktadır: *Cumhurbaşkanı sıfatıyla, devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma, Anayasaya, hukukun üstünlüğüne, demokrasiye, Atatürk ilke ve inkılâplarına ve lâik Cumhuriyet ilkesine bağlı kalacağıma, milletin huzur ve refahı, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerinden yararlanması ülküsünden ayrılmayacağıma, Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini korumak, yüceltmek ve üzerime aldığım görevi tarafsızlıkla yerine getirmek için bütün gücümle çalışacağıma Büyük Türk Milleti ve tarih huzurunda, namusum ve şerefim üzerine ant içerim.*

Cumhuriyetle birlikte günümüze kadar devam eden yemin usulünde tüm kamu personelinin kamu görevine başlayabilmeleri için Anayasa'nın 657 sayılı kanununun 6. Maddesinde yer alan şu yemini etmeleri gerekmektedir: *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasada ifadesi bulunan Türk Milliyetçiliğine sadakatle bağlı kalacağıma; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını milletin hizmetinde olarak tarafsız ve eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacağıma; Türk Milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyip, koruyup bunları geliştirmek için çalışacağıma; insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan millî, demokratik, laik, bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarımı bilerek, bunları davranış hâlinde göstereceğime namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.*

Yukarıdaki metinlerden de anlaşılacağı üzere yemin geleneği Türklerde tarihin en eski çağlarından itibaren mevcuttur. Tarihte hükümdarların, üst düzey yöneticilerin ve devlet memurlarının yemini, yerini günümüzde cumhurbaşkanı, milletvekili, mahkeme başkanı ve üyeleri, doktor, öğretmen ve tüm memur yeminlerine bırakmıştır; fakat tarih boyunca siyaseten edilen tüm yeminlerde vatanın, milletin bölünmez

bütünlüğü, adaletin üstünlüğü, Türk töresine ve Türklerin millî ve manevi değerlerine bağlılık ortak noktalar olmuştur.

Türk milletinin tarihi boyunca sözlü kültürün önemli bir ritüeli olarak bağlı kaldığı yemin, günümüzde de değerini korumaktadır. Kişilerin gerek siyaseten gerekse de sosyal açıdan, ettikleri yemine bağlı kalmaları önemli bir düstur olarak görülmekte ve yeminine bağlı kalmayanlar toplum tarafından dışlanmaktadır. Yemin, bireylerle toplum arasında sosyal hayatın düzenleyicisi olarak sağlam bir bağ kurmaktadır. Yukarıdaki tüm örneklerden anlaşılacağı üzere Türkler, tarihten günümüze kadar hangi dine, inanışa sahip olurlarsa olsunlar kutsal değerlerine önem vermekte ve yemine bağlı kalmayı son derece önemsemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÂŞIK EDEBİYATINDA SİYASET

Âşık edebiyatı hakkında bilgi verirken dilimizde yaygın bilinen anlamlarının yanında özel anlamlara sahip olan âşık ve âşıklık kavramlarına değinmekte fayda görülmektedir. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde: *"Saz eşliğinde irticalen, hazırlıksız şiir söyleyen, saz şairi, halk şairi ya da halk ozanı da denilen şairlerin ortak adı."* (Özkırımlı, 1982: 135) olarak tanımlanan âşık kavramının kökeni hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Benzer şekilde Nâzım İrfan Tanrıkulu âşıklar için: *"Âşıklar, kalemsiz arzuhal yazan, gönül kitabıyla dilleriyle aracısız şiir üreten sanatkârlardır. Darbımesellerin, hikâyeli türkülerin ustası onlardır. Bulundukları toplumun şivelerinin ve nazım şekillerinin de en güzel temsilcileridir."* (Tanrıkulu, 1997: 6) demektedir.

Âşık terimi yerine saz şairi, halk âşığı, ozan, badeli âşık ya da çöğür şairi gibi terimler de kullanılmaktadır. Bazı yazarlara göre âşık sözcüğü, halk arasında genellikle saz şairleri için kullanılmaktadır. Uyku ya da düş anında, pir elinden dolu içen, madde âleminden uzaklaşıp mâna âlemine kavuşan kişilerin dili çözülmekte ve bu kişiler saz çalıp şiirler söyleyebilmektedir (Halıcı, 1992: 1).

Türk kültüründe âşık, töreye bağlı, elinde sazı, dilinde öz Türkçeyle sözleri, halkın içinde yaşayan ve ilhamını yine halktan alan gönül adamıdır. Âşık, sazı ve sözüyle kötüleri ve kötülükleri eleştiren, iyileri ve iyilikleri takdir eden er kişidir. Aynı zamanda duygu adamı olan âşık, uzak yakın demeden gezen, gördüklerini ve sezdiklerini mertçe yazan, toplumun sıkıntılarından haberdar, millî amaçları, duyguları, düşünceleri ve kederleri dile getiren kişidir. Pertev Naili Boratav bu gönül insanları için*: "Bu sanatçılar, yaratmak sanatlarını yürütmek için en iyi ortamı köylük yerlerde, klasik edebiyatın az etkilediği küçük kentlerde, göçebe ya da yarı göçebe topluluklarda bulmuşlardır. Âşık, hem yaratıcı bir sanatçı hem de icracıdır. Düzdüğü şiiri, türküyü okur; ama gerek çağdaşı olan gerek kendisinden önce yaşamış âşıklardan edindiği edebiyat kalıtını bir kuşaktan öbür kuşağa ulaştırmak görevini de üzerine alır."* (Boratav, 1968: 341) demektedir. Yine Saim Sakaoğlu da âşıklar için: *"İrticalen şiir söyleyebilen, saz çalabilen kişidir."* (Sakaoğlu, 1986: 249) demektedir.

Âşık, yalnızca saz çalıp nükteli şiirler, türküler okuyan ya da halkı eğlendiren kişiler değil, bir anlamda toplumu eğiten, yönlendiren ve halka tercüman olan kimselerdir. Tarihsel süreç içerisinde Türk şiirinin varlığını ozanlar korumuş, günümüzde de âşıklar korumaktadır. Yüzyıllarca sürekli farklı coğrafyaları yurt edinen Türk milleti, bu süreçte çeşitli kültürlerle etkileşime girmiş, farklı dinlere ve inanışlara mensup olmuş, değişik yaşam tarzlarını benimsemiştir. Böylelikle zengin bir medeniyet meydana getiren Türklerin, bu medeniyet dairesi içerisinde oluşturdukları edebî zevkin mimarları da âşıklardır.

Âşıklık geleneğinin temelini oluşturan ozan-baksılar hakkındaki ilk bilgiler Hun Türklerine kadar dayanmaktadır. Attila'dan beri eski Türk ordularında kağanın yanında mutlaka ozanların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ozanlar, orduyla birlikte ilerleyerek askerlere kahramanlık şiirleri söylemişler, moral vermişler ve savaşta ölen askerlerin ardından ağıtlar söylemişlerdir. Nitekim Attila'nın ölüm merasiminde de ozanların ağıt yaktığı rivayet edilmektedir. Ozanlar hakkında önemli kayıtlara Anadolu'nun erken tarihinde de rastlanmaktadır. Örneğin Anadolu Selçuklu Devleti'nin ordularında da ozanların yer aldığı ve bu ozanların, ordu gazaya giderken, toy verilirken kopuz çalarak şiirler eşliğinde zaferleri kutladıkları bilinmektedir. Ozanların Osmanlı Devleti'nde de etkin rol oynadıkları görülmektedir. Ozanlar yalnızca orduda, askerlerin arasında yer almakla kalmamışlar, halkın arasında da bulunmuşlardır. Özellikle savaş zamanlarında halkın arasındaki millî bilinci diri tutmak ya da sarayın aldığı kararların halk arasında öğrenilmesini, benimsenmesini sağlamak amacıyla da şiirler söylemişlerdir (Özarslan, 2001: 42-48).

Âşıkların meydana getirdikleri âşık edebiyatı, Türklerde İslamiyet'in kabulünden önce var olan ozan-baksı edebiyatıyla İslamiyet'in kabulünden sonraki tasavvufî düşünce ve yaşam tarzının birleşimi neticesinde doğmuştur. İslamiyet'in kabulünden sonraki ilk yüzyıllarda dinî-tasavvufî edebiyat olarak gelişen Türk edebiyatı, 16. yüzyıldan itibaren siyasi ve sosyal gelişmelerle birlikte yeni bir yola girmiş ve âşık edebiyatı teşekkül etmiştir. Türkler yeni yurtları olan Anadolu'da yeni ve farklı bir kültürel kimlik kazanmış, bu durum epik ve millî öze bağlı şiirler söyleyen ozan-baksıların yerine lirik ve İslami öze bağlı şiirler söyleyen âşıkların meydana çıkmasında etkili olmuştur. İslamiyet'in kabulünden öncesine ait olan birtakım pratikler İslami renge bürünmüş ve tekkelere, tarikatlara taşınmıştır. Anadolu'daki âşık edebiyatının teşekkülü ise İslamiyet'tin kabulünden önceki ozan-baksı geleneğinin,

İslamiyet'teki tekke-tasavvuf edebiyatıyla sentezlenmesiyle olmuştur. Bu sentez daha sonra özgün bir şekle ve yapıya sahip olan âşık edebiyatını doğurmuştur. *"Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı, bağımsız bir sosyokültürel kurum kimliğiyle ortaya çıktığı 16. yüzyıldan günümüze kadar, Türk kültür yaşamı içinde yer alan bütün ögeleri içine alan Türk kültürünün bütün katmanlarınca özümsenen ve çağlar süren toplumun ortak kültür kodlarını oluşturan önemli bir kurum olmuştur. Türk sosyokültürel yapısı içinde oluşan serbest ve zorunlu kültür değişmeleri toplumsal dokuyu şekillendirmiş, yapısal ve işlevsel yönden âşıklık geleneğine önemli kaynak olmuştur."* (Çobanoğlu, 1999: 54).

Âşık edebiyatının en temel özelliği sözlü kaynaktan beslenmesidir. Bu yönüyle âşık edebiyatında, halk edebiyatının geleneksel özelliklerinin büyük bir kısmını görebilmek mümkündür. Âşıklar da sözlü geleneğin ilkelerine ve kaidelerine bağlıdır. Âşık tarzı şiir geleneğinde sözler, heceyle tartılarak dörtlükler içinde anlam bütünlüğüne kavuşmakta, dizelerin başlarındaki ve sonlarındaki uyaklarla da ritim kazanmaktadır. Manzum türlerde olduğu gibi mensur anlatı türlerinde de örnekler veren âşıklar, tarihsel ve toplumsal konularda epik; ferdi konularda ise lirik söyleyiş tarzını benimsemişlerdir.

Âşık edebiyatı, sadece bir zümreye ya da dinî bir topluluğa has bir edebiyat değil, birbirinden farklı çevrelere, çeşitli meslek mensuplarına ya da tarikatlara, farklı zevklere sahip insanlara seslenen, çeşitli sosyal sınıflar arasındaki ortak bir edebiyattır. Bu gelenek İslamiyet'in ve Osmanlı kültürünün ürünüdür. 16. yüzyıldan günümüze kadar gelen çeşitli edebî ve düşünsel ögelerin kaynaşmasıyla oluşmuştur. *"16. yüzyıl, Osmanlı kültürünün en parlak dönemidir. Halk kültürü ve âşık edebiyatı gelişmeye başlayıp Anadolu ve Rumeli'nin büyük merkezlerinde, serhat kalelerinde âşıkların çoğaldığı görülmektedir. Bu âşıklardan kalan eserler az olmakla birlikte gelişim hakkında bilgi verecek ölçüdedir. Âşıkların şiirlerinde halk kültürü ögeleri yüzyıl başlarında kuvvetle kendini hissettirir. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak divan edebiyatı ve tekke edebiyatının etkisi artar. Arapça ve Farsça kelime terkip kullanımı artar. Üslûpta, mecazlarda divan şiirinin etkisi belirginleşir. 16. yüzyılda tarihî ve edebî kaynakların artması, bu dönemde âşıkların genellikle ordu içinde olması bu yüzyıl âşıklık geleneği hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır."* (Köprülü, 1962: 53). 16. yüzyılda kahramanlık, aşk, tabiat gibi konuların yanında yerleşik hayata dair özellikler de âşık edebiyatına girmeye başlamıştır. Âşık tarzı şiir geleneği, Osmanlı medeniyetinin Anadolu'daki kültürel değişikliğine bağlı olarak oluşmuştur. Büyük kentlerde oluşan üst kültürel bakış açısı, yeni bir hayat tarzının yanı sıra edebiyatta da yeni bir zevk

oluşturmuştur. Anadolu'da ise göçebe çevrelerde ve köy çevrelerinde bir yandan eski Türk kültüründen sıyrılarak İslami kültürün etkisi altında, öbür yandan büyük kentlerdeki elit kültüre ulaşamayan bir kültür oluşmuştur. Âşık şiiri ile divan şiiri, edebî zevk açısından aynı kaynaktan beslenmelerine rağmen coğrafya ve kültür farklılığından ötürü iki farklı disiplin ortaya çıkmıştır.

17. yüzyıl, gelişimini tamamlayan âşık edebiyatının altın çağı çağıdır. İmparatorluğun büyümesi ve sınırların genişlemesiyle birlikte her yanda yeni âşıklar yetişmiştir. Yine bu âşıkların bir kısmı, orduyla beraber savaşlara katılarak ordunun cesaretini yükseltmiştir. Bu yüzyılda yaşanan tarihî ve siyasi gelişmeler, olaylar âşık şiirine doğrudan yansımıştır. Savaşlara katılan âşıklar, savaşları, zaferleri ya da hezimetleri şiirlerinde konu etmişlerdir. Ayrıca bu yüzyılda âşıklar arasındaki okuryazarlık oranı artmış, Âşık Ömer ve Gevherî gibi bazı âşıklar iyi eğitim görerek devlet kademelerinde hizmet etmişlerdir. *"17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu genişlemiş, Osmanlı kültürü ve uygarlığı ileri düzeye ulaşmıştır. Bu yüzyılda klasik şiirin şiir çevresine yakın yerlerdeki âşıkların şiirlerinde klasik şiirin etkileri görülmeye başlamıştır. Dil ağırlaşmış, bazı âşıklar divan şiirinin nazım şekillerini ve aruz ölçüsünü kullanmaya başlamışlardır."* (Köprülü, 1962: 122).

Âşık edebiyatı 18. yüzyılda da varlığını devam ettirmiş; fakat bu dönemde sanatsal yönden çok güçlü isimler yetişmemiştir. Âşıklar varlıklarını sürdürseler de divan edebiyatı etkisinde kalmışlar ve aruza yönelmişlerdir. Âşık şiiri genelinde yetkin ürünler ortaya konulamamıştır. 18. yüzyılda âşıklar, siyasal tarihimizde önemli gelişmeler olmasına karşın 17. yüzyıldaki âşıkların gücüne ulaşamamışlardır. Bu dönemde âşık edebiyatı için bir gerileme durumu hâsıl olmuştur. Buna rağmen âşıklar, divan şairlerine göre daha sosyal ve daha canlı konularda şiirler yazmışlardır.

19.yüzyılda Osmanlı toplumunun her yanında, özellikle de kurumlarında görülen radikal değişimler, Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanı, askerî sistemde meydana gelen değişiklikler, Fransız İhtilali'nin Osmanlı toplumunda meydana getirdiği milliyetçilik, hak ve özgürlük gibi ideolojik sitemler, yönetimin Batı'ya bakışı ve alafranga yaşam tarzı, ekonomik sıkıntılar, uzun süren ve başarısızlıklarla sonuçlanan savaşların yarattığı infialler, bu yüzyılda âşık tarzı şiir geleneğinin düşünsel ve fiili dünyasını oluşturmuştur. Âşık edebiyatı bu yüzyılda en parlak zamanını yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte siyasi ve sosyal anlamda pek çok olay meydana gelmiştir. Şüphesiz ki toplumun gören gözü, duyan kulağı

niteliğindeki âşıklar, yaşananlara duyarsız kalmamış ve şiirlerinde devletin içinde bulunduğu durumu, yaşanan siyasi olayları sıklıkla işlemişlerdir. Âşıklar şiirlerinde siyasi başarısızlıkları, yenilgileri ve bu durumlardan sorumlu olan yöneticileri eleştirmişler; iyi icraatları, iyi yöneticileri ve başarıları ise övmüşlerdir. Böylelikle halkı bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye çalışmışlardır. *"19. yüzyılda yetişen sanatkârlar, âşık edebiyatının en başarılı ve en kalıcı sesleri olmuşlardır. Bu yüzyılın şairleri bir taraftan klasik edebiyat çerçevesi içinde gittikçe daha fazla kuvvetlenen mahallileşme cereyanının da tesiriyle, yüksek sınıf arasında daha mühim bir yer tutmaya başlamıştır… Bir yerde oturmayarak mevsim mevsim bütün memleketi dolaşan, her yerde âşık fasıllarına iştirak eden şairler, halk arasında büyük bir propaganda vasıtası olmuştur. Bu nedenle hükümet bu şairlerin kontrolüne dikkat etmiştir. Hatta hükümet, resmen âşık kâhyası olarak tayin ettiği kişiler vasıtasıyla propagandasını yaptırmıştır."* (Köprülü, 1962: 525-527).

20. yüzyıla gelindiğinde ise âşık tarzı şiir geleneği bir önceki yüzyıla göre önemini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması, savaşlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, toplumda meydana gelen sosyal olaylar ve değişmeler âşık edebiyatını bir miktar sekteye uğratsa da bu çalışmaya konu teşkil eden siyasi olaylar şiirlerde işlenmiştir. Âşıklık geleneği günümüzde de devam etmektedir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen teknolojik gelişmeler, medya ve sosyal medyanın etkisiyle âşık şiiri dar çerçevede ya da kırsalda kalmayıp her tarafa rahatça yayılabilmektedir. Günümüzde de âşıklar; ozan, halk ozanı gibi isimler de kullanarak bu geleneğin şekil ve muhteva özelliklerine bağlı kalarak eserler vermektedir.

Âşık şiiri ya da daha geniş manada halk şiiri, bireysel ya da sosyal meselelere değindiği için her daim halkın içinde olmuştur. Âşıklar, halkı bilinçlendirmek için bir nevi halkla yönetimler arasında mekik dokumuşlar, şiirleri vasıtasıyla siyasetten ya da siyasetle ilgili mevzulardan öğrendiklerini halka, halkın siyasetle, siyasetçilerle ilgili görüş, öneri ya da şikâyetlerini ise dönemin yöneticilerine iletmişlerdir. Çalışmanın bu bölümünde 16. yüzyıldan itibaren âşıklık geleneği içinde yer alan Pir Sultan Abdal, Köroğlu, Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî, Ercişli Emrah, Âşık Şenlik, Bayburtlu Zihni, Dadaloğlu, Dertli, Erzurumlu Emrah, Ruhsatî, Seyrânî, Sümmani, Âşık Veysel, Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu, Mahzuni Şerif, Ahmet Poyrazoğlu, Ozan Nihat ve

Âşık Deli Hâzım gibi âşıkların şiirleri incelenmiş ve âşık tarzı şiir geleneğinde siyasi konuların ne şekillerde işlendiği tespit ve tahlil edilmiştir.

3.1. Türklük Bilinci

Tarihe yön veren, devletler kuran Türklerin, yüksek medeni çizgilere sahip Türklük bilincinin mevcudiyetini her yerde olduğu gibi şiirlerde de görmek mümkündür. Türk kültür ve medeniyeti köklü bir geçmişe sahiptir. Bu açıdan düşünüldüğünde köklü medeniyetin izlerinin günümüzde de sürmesinde Türklük bilincinin nesilden nesile aktarılması önemli bir yer tutmaktadır. Bu bilinci oluşturan değerler, Türk milletini Doğu'ya ve Batı'ya egemen kılmıştır. Türk milleti en zor zamanlarında bile bu fikre tutunarak töresine, gelenek ve göreneklerine bağlı kalmıştır. Diğer milletlerin barbarlık yaptıkları, yağma ve istilayla uğraştıkları dönemlerde Türkler siyasi, askerî ve sosyal düzenlerini oturtmuşlardır. Bu yönüyle başka milletlerin muasır medeniyetler seviyesine çıkabilmeleri için geçmişlerini unutmaları gerekirken Türklerin her alanda gelişebilmeleri için kadim tarihlerinden feyz almaları yeterli olmaktadır. Şiirlerde de halk şairlerinin bu bilincin farkında oldukları görülmektedir:

"Man Emrah diyeller Karakoyunnu
Namertler içinde yiğit oyunnu
Kaz kimi pısmanıh erkek boyunnu
Biz Türkük Türklükten dermanımız var" (Poyrazoğlu, 2006: 163).

Yukarıdaki dörtlükte Ercişli Emrah, Türklük bilincine sahip olarak Türklüğüyle övünmekte ve sorunlar karşısındaki çözümün yine Türklükte olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Âşık Veysel'in şiirlerinde de Türklük bilincinin etkisini görmek mümkündür:

"Türküz Türkler yoldaşımız
Hesaba gelmez yaşımız
Nerde olsa savaşırız
Türküz türkü çağırırız

Türklerdir bizim atamız
Halis Türküz kanı temiz
Şarkı gazeldir hatâmız
Türküz türkü çağırırız" (Alptekin, 2011: 186).

Âşık Veysel'in bu konuyla alakalı bir diğer dörtlüğü de şöyledir:

"Muhabbetin canda haslardan hastır
Avutur Veysel'i bir şen piyestir
Türk adı babamdan bana mirastır
Daha bundan başka adı neyleyim" (Alptekin, 2011: 226).

Âşık Eyyûbî de aynı konuya değinmiştir:

"Biz Türk'üz kahraman geldik cihana
Türk'üz rakiplere meydan okuruz
Canla başla bağlanmışız vatana
Sadece Türk olan soydan okuruz" (Çopuroğlu, 1998: 145).

Türklüğüyle iftihar eden önemli şairlerden biri Âşık Veysel'dir. Dörtlüklerde vurgulanmak istenen durum ise Türk'e Türk'ten başka dostun olmadığıdır. Gerek yakın gerekse uzak tarihte yaşanan gelişmeler, savaşlar, mücadeleler bizlere şairlerin vurguladıkları bu tezin doğru olduğunu ispatlamaktadır. İnsanların bireysel anlamda yaşadığı duygu durumlarını milletlerin de yaşaması muhtemeldir. Örneğin birey, kendi menfaatleri doğrultusunda başka bireylerin güçlenmesini ya da gelişmesini istemeyebilir. Aynı şekilde milletler de kendi çıkarları önünde engel olarak gördükleri başka milletlerin gelişmesini istemeyebilir. Hele bir de bu milletler kendilerinden daha medeni ve güçlü milletler olursa bu durum çatışmalara kadar varabilmektedir. İşte Türk milleti de her daim yaşadığı coğrafyada etrafındaki milletlerden daha güçlü, daha medeni olmuş, daha doğru işler yapmış ve bu durum diğer milletlerin Türkleri kıskanmalarına, onlara kin beslemelerine sebep olmuştur. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi birçok şiirde bu temin üzerinde durulmuştur. Şiirlerde Türklüğü tanımlayan ve tamamlayan diğer unsurların da vurgulandığı görülmektedir. Âşık Şeref Taşlıova'da vatan ve bayrak sevgisi şöyle geçmektedir:

"Sevgimi sorana cevabım şudur
Vatan derim bayrak derim yurt derim
İnsanda en büyük varlık da budur
Vatan derim bayrak derim yurt derim

Yarabbi vatansız eyleme beni
Bayraksız neyleyim canı bedeni
Derlerse kim için verirsin canı
Vatan derim bayrak derim yurt derim

Şeref'i sorarsan işte ben buyum
Türk doğdum Türklüktür ecdadım soyum
Boynumu vursalar değişmez huyum
Vatan derim bayrak derim yurt derim" (Karadeniz, 2006: 104).

Benzer şekilde Âşık Ahmet Poyrazoğlu şöyle demektedir:

"Poyrazoğlu gönül duygusudur bu
Bir şanlı milletin öyküsüdür bu
Balkan Kafkas Yemen türküsüdür bu
Ben Türk'üm bu türkü benim türkümdür
Türk'üm türkü demek ezel görkümdür" (Aksoy, 2014: 315).

Ozan Nihat da aşağıdaki dizelerde vatan sevgisini şöyle vurgulamaktadır:

"Töre sensin devlet sensin yurt sensin
Vatan sensin millet sensin fert sensin
Türk denilen yiğit cömert mert sensin
Nihat'ın gönlünde yatansın ey yâr
Ay yıldızlı bayrak vatansın ey yâr" (Uğur, 2008: 76).

Vatan, milletlerin sadece üzerinde doğup yaşadıkları, hüküm sürdükleri alelade toprak parçası değil, gerektiğinde uğruna canlarını verdikleri kutsal bir mekândır. Vatan sevgisi ise sevgilerin en yücesi, en asilidir. Türkler gerek İslamiyet'in kabulünden önce gerekse İslamiyet'in kabulüyle birlikte vatan sevgisine oldukça önem vermişlerdir. Türklerdeki vatan sevgisi tarihsel bir realitedir ve Türk milletini diğer milletlerden farklı kılan en önemli duygulardandır. Türklerde bayrak sevgisi ise vatan sevgisinin bir tezahürü olarak sembolleşmiştir. Bu sembolün geçmişten beri Türklerdeki anlamı ve önemi çok derindir; çünkü bayrak demek bağımsızlık, mücadele, onur demektir. Türk bayrağı, tarih boyunca sayısız zafere tanıklık etmiş, ellerde ve göklerde yükselmiş kutsal bir semboldür. Yukarıdaki dörtlüklerde olduğu gibi birçok şiirde şairlerin vatan, millet ve bayrak sevgilerinin izlerini görmek mümkündür:

"Tarih yazdık şeref ile şan ile
Devlet kurduk yüz binlerce can ile
Karış karış sınır çizdik kan ile
İhanete yumruğumuz sert bizim
Bu mukaddes vatan bizim yurt bizim" (Uğur, 2008: 74-75).

Ozan Nihat'ın yukarıdaki dizelerine paralel olarak Âşık Şeref Taşlıova da şöyle demektedir:

"Medeniyet çırasını yakan biz
Asya ile Avrupa'ya bakan biz
Dünyada ilk devlet kuran hakan biz
Esirlik görmedik yaşımızda hey" (Karadeniz, 2006: 91).

Yukarıdaki dörtlükte Âşık Şeref Taşlıova *Dünyada ilk devlet kuran hakan biz,* derken Asya'da kurulan ilk devlet olan Büyük Hun İmparatorluğu'ndan bahsetmektedir.

Bilindiği üzere Büyük Hun İmparatorluğu ilk teşkilatlı devlet yapısına ve orduya sahip olması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Çin'i itaati altına alan Hunlar güçlü teşkilatçılıklarıyla, güçlü askerî ve ekonomik yapılarıyla, sadece kendilerinden sonra kurulan Türk devletlerine değil, tüm milletlere örnek olmuşlardır. Âşık Şeref Taşlıova da yukarıdaki dörtlükle bu durumun haklı gururunu anlatmaktadır. Taşlıova'nın bir diğer şiiri ise şöyledir:

"Asya'dan gelmiş aslımız
Oğuz boyundan neslimiz
Cihanda yoktur mislimiz
Bu şan senin Türk gençliği

Teomanlar Mete Hanlar
Attilalar Alpaslanlar
Osmanlar Fatih Sultanlar
Meydan senin Türk gençliği

Yavuz Sultan Selim Han'ın
Muhteşem bir Süleyman'ın
Torunu Mimar Sinan'ın
İman senin Türk gençliği

Üç kıtanın her yerinde
Eserin vardır derinde
Asıl kudret damarında
Bu kan senin Türk gençliği

Fikir kalemin elinde
Yürü istikbal yolunda
Allah'ın ismi dilinde
Kur'an senin Türk gençliği

Al bayrağın gölgesinde
Atatürk'ün ilkesinde
Yurdumun her köşesinde
Seyran senin Türk gençliği

Türk'le başlamış hürriyet
On altıncı büyük devlet
Sevgilidir cumhuriyet
Vatan senin Türk gençliği" (Karadeniz, 2006: 71-72).

Yukarıdaki şiirde Âşık Şeref Taşlıova Türk gençliğine verdiği değeri ve Türk gençliğinin kendisi için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tarihe bakıldığında Türk gençliğinin gücünü ve önemini görmek mümkün olacaktır. Türk gençliği, enerjisi ve dinamizmi sayesinde en çaresiz zamanlarda dahi çağdaş fikirleri ve fedakârlıklarıyla yükü omuzlarına almıştır. Gençler bugünün ve geleceğin teminatıdır. Gençlik deyince bunu sadece belli bir yaş dilimi olarak algılamak yanılgıya sebep olabilir; çünkü gençliğin biyolojik anlamının dışında onların idealist ve dinamik yapısı daha ön planda olmalıdır. Nitekim gençlik, genç fikirli olmayı gerektirir. Türk gençliğinin iyi yetiştirilmesi Türk milletinin varlığının sağlam temeller üstüne oturtulmasını sağlar. Kültürlü, ahlaklı, devlet yönetiminde etkin, millî karakteri yansıtan ve millî ülküyü temsil eden bir gençlik, kurtuluşun yegâne reçetesidir. Yukarıdaki şiirde de Taşlıova, Türk tarihinin tüm başarılarında gençliğin emeği olduğunu vurgulayarak gençlerin her güzelliği hak ettiğini söylemektedir. Türk gençliği, durumlar nasıl olursa olsun her şeyden önce vatanın bağımsızlığına ve bütünlüğüne, milletin huzuruna, Türk'e ve Türklüğe yönelecek tehlikelere karşı durmalı; töreyi, gelenekleri ve genel manada manevî değerleri korumalıdır. Bazı şiirlerde Türklük bilinci İslami inanışla bütünleştirilerek anlatılmıştır. Âşık Şenlik'in aşağıdaki dörtlüğünde bu durumu görmek mümkündür:

"Ehli İslam olan işitsin bilsin
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana
İsterse uruset ne ne ki var gelsin
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana" (Alptekin, 2006: 123).

Âşık Şenlik'in *Kars Gönüllüleri Koçaklaması* adlı şiirinden alınan yukarıdaki dörtlükte Şenlik'in doğup büyüdüğü topraklarda yaşananlar karşısındaki tepkisi dile gelmektedir. Şenlik'in yaşadığı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti her yandan kuşatmalarla ve ihanetlerle uğraşmaktadır. Şenlik ise Türklük bilincine İslami inanışın da etkisini katarak halkın durumuna sözcülük yapmaktadır. Yukarıdaki dörtlükte Şenlik, hiçbir gücün onları topraklarından ayıramayacağını haykırmaktadır. Şair şiirinde *uruset* sözcüğü ile aslında Rusların nezdinde tüm düşmanlara seslenmektedir. Türk'ün bilinci ve manevî gücü sayesinde ona boyun eğdirmenin mümkün olamayacağını vurgulamaktadır.

"Ben bu yurdun âşığıyım
Vatana dil uzattırmam
Feda olsun başım canım
Kur'an'a dil uzattırmam

Poyrazoğlu bana değme
İster olam lime lime
Bayrağıma hilâlime
Ezana dil uzattırmam" (Aksoy, 2014: 336-337).
…
"Nihat'ım bu ülkü bir sevda bahrı
Onun için hoştur çilesi kahrı
Alnımızda parlar Türk İslam mührü

Mertliğin sembolü yazı bizdedir
Bu yüzden dünyanın gözü bizdedir" (Uğur, 2008: 75).

Yukarıdaki dizelerde hem âşık Ahmet Poyrazoğlu hem de Ozan Nihat, Türklük bilincinin İslami inanışla yoğrulmuş biçimi olarak düşünülen Türk-İslam ülküsünden bahsetmektedir. Bilindiği gibi Türkler tarihin en eski milletlerinden biridir. Bu millet aynı zamanda en dinamik ve en medeni milletlerdendir. İslamiyet'i kabul etmeden önce onlarca büyük imparatorluk kuran Türkler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte siyasi ve askerî anlamda kendilerini daha da geliştirerek İslam dünyasına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Türkler bir yandan Allah'ın adını cihana yayarken öbür yandan Türklüğün imzasını da tarihe atmıştır. Türklerin Müslümanlıkla bu ortaklığı Türk-İslam medeniyetini meydana getirmiştir. Bu medeniyeti hâkim kılma ve muhafaza etme gayesi ise Türk-İslam ülküsünü oluşturmuştur. Türkler yüzyıllardan beri İslam sancağını hep göklerde tutmaya çalışmıştır. Dünya'nın farklı birçok yerinde Türk sözcüğüyle Müslüman sözcüğünün birbirine karıştırılması dahi Türk-İslam ülküsünün gösterdiği başarının kanıtıdır. Yukarıdaki dizelerde de halk şairleri kendi mücadelelerini, vatan ve millet sevgilerini, İslam sevgisiyle özdeşleştirerek Müslüman Türk'ün bilincini göstermektedir.

"Yüce dağlar başı duman dediler
Kıyamet gününden nişan dediler
'Hubbü'l-vatan min el iman' dediler
Kadir Mevla'm nasib eyle sılayı sılayı" (Kaya, 1991: 312).

Yukarıdaki dörtlükte Âşık Ruhsatî Türk-İslam düşüncesinin önemli bir yönüne değinmektedir. Şiirde geçen *Hubbü'l-vatan min el iman: vatan sevgisi imandandır* anlamına gelmekte ve bu ifadenin hadis olduğu düşünülmektedir. Vatan, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde de geçmekte ve üzerinde durulmaktadır. İslami inanışa göre vatan sevgisi insanın fıtratından gelen bir duygudur ve vatana karşı bir müdahale

olduğunda bu durum, savaş sebebi sayılmaktadır. İslami inanışa sahip milletler içerisinde ise vatan sevgisinin en yoğun olduğu milletlerden biri Türk milletidir.

"Mû'cizât-ı Nebî ve lutf-ı Hak ile
Kızıl-almaya dek açmak isteriz" (Elçin, 1998: 461).

Âşık Gevherî yukarıdaki dizelerde Türk milletinin fikrî hareketinin en önemli dayanağı olan *kızılelma*dan bahsetmektedir. Türk milletinin kadim ülkülerini temsil eden kızılelma, belirli bir mekân ya da olgu değil, soyut ve kutsal bir ülküdür. Kızılelma Türklerde her dönemin şartlarına göre somut bir hedef olarak belirmektedir; fakat dönemin kızılelmasına ulaşıldığında kızılelma ele geçirilmiş sayılmaz. Kızılelma her daim daha ileri bir hedef olarak yenilenen ülkü ile Türk milletini sürekli ileri sevk etmektedir. Türklerin güçlü olduğu dönemlerde ise kızılelma, cihan hâkimiyeti mefkûresi olarak algılanmıştır.

Teşkilatlı ilk Türk devleti olarak bilinen Hunlardan itibaren Türkler, dünyaya nizam verme ve hâkim olma ülküsünü kendilerine şiar edinmişlerdir. Oğuz Kağan'ın güneşi bayrak, gökyüzünü ise çadır olarak görmesi bu ülkünün Türklerdeki tarihî yapısını göstermektedir. Eski Türklerde kızılelma anlayışı halka yurt bulmak ve vatan toprağını genişletmek olduğu için Türkler tarihte teşkilatlı, bağımsız, büyük imparatorluklar kurmuşlar ve yönlerini batıya çevirmişlerdir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri belki de Türk tarihindeki en önemli gelişmedir. Karahanlılarla birlikte Türklerin kızılelması, Türk adını yüceltmekten Allah'ın adını yüceltmeye yani, *Îlâ-yı kelimetullah*a dönüşmüştür. Bununla birlikte Türklerin fütuhat fikri *nizâm-ı âlem* anlayışına dönüşmüştür. Türk-İslam medeniyeti Alparslan'dan itibaren sürekli Batı'ya yönelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethederek Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olması, Otranto'ya çıkması, Yavuz Sultan Selim'in halifeliği Osmanlıya getirmesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana içlerine kadar girmesi ve yapılan işlerin İslami temellerin üzerine kurulması kızılelma ideasının Osmanlıda ne denli benimsendiğini göstermektedir. 20. yüzyılın başlarına kadar etkin olan bu fikir, Osmanlı Devleti'nin o dönemde içine düştüğü buhranlar nedeniyle sekteye uğrasa da millî mücadele döneminde, devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Günümüzde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kızılelması süper güçlerin arasında yer almak, vizyonunu geliştirmek, 2023 ve 2071 hedeflerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur.

"Bir zamanlar kabuk değil öz idik
Şu dünyada söz sahibi biz idik
Toyumuz töremiz kökten kazıdık
Zihinlerde yalnız batı bıraktık" (Çopuroğlu, 1998: 130).

Halk şairlerinin hemen hepsinde Türklük fikri, bilinci, töresi ve gelenekleri üzerine övgü dolu dizeler görülürken yakın dönem şairlerinden Âşık Eyyübî yukarıdaki dörtlüğüyle Türklüğün günümüzde içinde bulunduğu durumu eleştirmektedir. Âşık Eyyübî'nin eleştirilerinde haklılık payı yüksektir; çünkü zamanında dünyaya medeniyet dersi veren Türkler, günümüzde bu eski hâlinden bir hayli uzaklaşmışlardır. Eyyübî, *zihinlerde yalnız batı bıraktık* derken genel olarak Batı medeniyetini ve bu medeniyetin Türkler üzerindeki etkisini eleştirmektedir. Konunun tarihî yönüne bakıldığında Türk medeniyeti en eski dönemlerden itibaren bazı yabancı kültürlerle karşılaşmış ve bu kültürlerle karşılıklı etkileşime girmiştir. Türkler, dünya medeniyetleri arasına girmek isterken farklı milletlerin yerel kültür unsurlarından da etkilenmiştir. Bu durum neticesinde Türk kültürüne yabancı değerler girmiştir. Bu süreç Türk tarihinin neredeyse her döneminde vardır. Başta Çin, Arap ve Fars milletlerinin kültürel etkileri görülürken; yönünü Batı'ya dönen Türkler için Batı medeniyeti önemli bir yer tutmuştur. Âşık Eyyübî'nin eleştirdiği nokta ise Batı'nın yerel değerlerinin Türk millî kültürüne zarar verdiğidir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde 19. yüzyıldan itibaren içtimai hayatın her alanında Batı'nın etkisini görmek mümkündür. Batılılaşma ile Türk milleti sadece Batı'ya akredite olmamış, Batı kültürünü çağdaşlaşma olarak algılamıştır. Yani Batı'yı Batı olarak değil, standart olarak kabul etmişlerdir. Batı'nın askerî, teknolojik, endüstriyel alanlardaki başarıları onların belli konularda standart olarak kabul edilmesini makul hâle getirse de esas sorun Türkler arasında Batı'nın maddi değerlerinin yanında yozlaşmış manevî değerlerinin de kabul görmesidir. Yukarıdaki dörtlükte Âşık Eyyübî'nin eleştirdiği durum da tam olarak budur.

Yukarıdaki dörtlüklerden de anlaşılacağı üzere Türk tarihinin, töresinin, millî kültür bilincinin etkileri halk şairleri üzerinde oldukça belirgindir. 17. yüzyıldan günümüze kadar birçok halk şairi içinde doğup değerleriyle beslendikleri Türklüğün çeşitli ögelerini şiirlerine yansıtmışlardır. Türklük bilinci mevzusunun şiirlere konu edilmesi özellikle 19. yüzyılın son döneminden günümüze kadar daha bir ağırlık kazanmıştır. Bunda 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu coğrafyasında yaşanan siyasi, askerî ve sosyal gelişmelerin etkileri ön plandadır; çünkü

halk şairleri özellikle mücadele dönemlerinde halkın moralini diri tutmak ve halkı cesaretlendirmek için şiirlerinde Türklüğün tarihsel kökenlerine, zaferlerine ve genel olarak başarılarına vurgu yapmışlardır.

3.2. Tarihî ve Siyasi Gerçeklik

Halk şairleri şiirlerinde sadece sevgiyi, güzelliği, doğayı ya da halk hikâyelerini işlemekle kalmamışlar, aynı zamanda yaşadıkları dönemin tarihî olaylarına ve siyasi gelişmelerine de değinmişlerdir. Tarihî ve siyasi olaylar, yaşandığı dönemde halk şiirlerine yansıtılarak daha sonraki dönemlerde belli hadiseleri çözümleyebilme konusunda bizlere kaynaklık edebilmektedir.

Sözlü ortam kaynağı, hangi biçimde ifade ediliyorsa edilsin, zaman içinde eriştiği bilgiyi, tarihî olgu ve eylemlerini sınırsız sayıda yeniden düzenleyerek gelen veya kayda geçiren bir sözel belge niteliği taşır. Burada tarihî olgu ve gerçek, iç içe geçmiş bir biçimde dokunur. Sözlü ortam kaynakları, tarih açısından bu tabiata ve özelliğe sahiptir. Folklorun gözlemlediği, dikkate aldığı tarihî olgu ve gerçekler, toplumsal ilişkiler ve işlemler, aynı dili ve ortak çıkarları ortak çevre içinde paylaşan, koruyan ve bunlar için sürekli bir dayanışma ve birlikte yaşama düzeni kuran ve birbirine benzeşen insanlar topluluğunda gerçekleşir. Bu olgular; tarihî gerçekler, kurumlar ve insanlar, ilişkiler, ilişkiler düzeni, tüm işlemler, yaratma ve üretme, tüm anlatım biçimleri ve içerikleri, toplum üyelerinin birbiriyle, toplumla ve çevre ile ilişkileri ve tutumları; toplumu ve toplum dışında kalanları görme açıları, hayat tarzı, algılama ve açıklama türleri; bütün bu işlemler toplamı, belli bir toprak, tabiat ve coğrafya üzerinde gerçekleşir. Bunlar, sözlü ortam anlatıcıları tarafından kuşaktan kuşağa sözlü geçiş ile aktarılır. Dolayısıyla, kaynakların muhafaza ettiği bilgiler, tarihî zaman ve mekân boyunca, değişme, ekleme ve çıkarma işlemlerine, yeniden düzenlenip yeniden dokunmalara uğrayabilir. Söz dokuması ile ortaya çıkan tarihî kaynak, sadece tarihi değil aynı zamanda toplumu veya ulusu tüm özellikleri ile geleceğe taşır (Yıldırım, 1998: 91-93). Âşık edebiyatı mahsullerinin tarihî ve siyasi gerçeklik yönünü şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

3.2.1. Yönetim Anlayışı

Bilindiği üzere âşıkların toplum içerisindeki önemli görevlerinden biri, yönetimsel anlamda yeni gelişmeleri takip etmek, halkın nabzını tutmak ve bu yeni

gelişmeleri şiirleri vasıtasıyla halka tanıtmaktır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde bu açıdan önemli gelişmeler olmuştur. Âşıklar da bu gelişmelere duyarsız kalmayıp bunları halka tanıtmak ve kimi zaman sevdirmek için uğraşmışlardır. Yönetim anlayışına dair eleştirel şiirler bu bölüm içerisinde verilmeyip ileriki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 19. yüzyıl şairlerinden Seyrânî, Osmanlının kanayan yarası hâline gelen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasını, yerine yeni bir ordunun kurulmasını ve Sultan II. Mahmud'un devrim niteliğindeki icraatlarını aşağıdaki şiirinde uzunca anlatmıştır:

"Bir dâsitan nakledeyim bu sene
Dehr-i dım içinde ola hikayet
Döndü latif devran her ehl-i dine
Hak gani Mevladan lûtf u inayet

Niyazı kurarım ulu Suphana
İnşallah eriştik bir hub zamana
Habîb'in ümmeti ehl-i imana
Hak Taâlâ verir tab ü letafet

Hazır olsun pirler her civarlardan
Evliya enbiya çarıyarlardan
Şehr-i İstanbul'u kem nazarlardan
Saklasın hatadan Mevlâ her saat

Okuyalım ismin ulu Mâbudun
Sadıl müminlere verir maksudun
Gönlü keder görmez Sultan Mahmud'un
Mezid etsin ömrün Cenabı Hazret

Bürc-ü asümanın bu mihr ü mahı
Bu ruy-ü zeminin hem şehenşahı
Ümmet-i Resul'ün devlet penahı
Dualar edelim ol ehl-i cennet

Dembedem vird eder ulu Mevlâsın
Gazi Sultan Mahmud okur esmasın
Şeb içre vahdette gördük safasın
Güzel mâlûm etti Kuran keramet

Gelelim bir gûne kelâma tekrar
Padişaha asi oldu bazılar
Yeniçeri Ağasın çağırdı Hünkâr
Pend verdi gûşuna etti itaat

Şaha muti' olur mah-ı mehrular
İnanmadı yeniçeri bethular
İndirelim tahttan dedi adular
Hak taâlâ vermez anlara nusrat

Şehr-i İstanbul'a düştü vaveylâ
Münadiler bir bir eyledi nida
Başladı müminler etmeğe dua
Sultan Mahmud için çekeriz gayret

Lânet olsun düşmanların canına
Doldular cümlesi Et Meydanı'na
Anların da şeytan girdi kanına
Taife-i yeniçeri melâmet

Sultan Mahmud Hakka eyledi kıyam
Hünkar'ın indinde hem sadrazam
Verdi fetvasını ol şeyhulislâm
Böyle kuvvet buldu bab-ı şeriat

Biraz yeniçeri asi oldular
Necib Efendi'nin malın aldılar
Varıp Et Meydanı içre doldular
Bulsun belasını olan hıyanet

Ehl-i din bend oldu Sultan Mahmud'a
Dedi: Can verelim din Muhammed'e
Cümleten vardılar Sultanahmet'e
Açıldı Sancağ-ı Şerif şerafet

Yeniçeri dedi: Sancak bizimdir
Dediler: Ezelden elhak bizimdir
Söylediler: Kadîm ocak bizimdir
Yandılar nârına olan muhannet

Padişah ulema fuzalâ bile
Serasker Hüseyin paşa da yele
Boğazdan Mehemmed Paşa da gele
Hem birlik oldular cemi cemaat

Yeniçeri her illete erdiler
Al' Osman askerin cem'in gördüler
Havf eyleyip kışlalara girdiler
Dediler: Nedir bu bize alâmet

Topçulara Hünkâr dedi: Gel beri
Topçubaşı vardı öptü hem yeri
Dedi: Ateşleyin cümle topları
Başladılar birden vermeğe şiddet

Yeniçeri benlik tuttu içerden
Bir vaveylâ çıkar oldu her yerden
Anlar belâsını buldular birden
Geldi başlarına türlü felâket

Sad oldu ol demde gazi Mahmud Han
Allah ! Allah! dedi hep ehl-i iman
Topçu, kumbaracı saçtılar suzan
Yeniçeri buldu ol dem nedamet

Yeniçeri derdi: El'aman n'olduk
Ettiğimiz başa gelince bildik
Padişahım sana biz âsi olduk
Koptu başımıza yevm-i kıyamet

Padişaha yardım eyledi Suphan
Melekler bu işe oldular hayran
Deryanın yüzünü bürüdü al kan
Âsi olan nâr-ı cahîmde vahdet

Al' Osman askeri din yolunda pâk
Adil olanları ettiler sad çâk
Şaha kem bakanlar oldular helâk
Ettiler buldular bunca ukubet

Yeniçeri namı bikarar oldu
Dahi kışlaları tarumar oldu
Yeniçeriler inkisar oldu
Bulamaz adûlar bir dahi şöhret

Yençeriye sebep oldu bu azap
Erenlerde olmaz kıyamet hitap
Bazı takkeler de olundu harap
Kusuru şeyhlerin çektiği sıklet

Rabbani yüzünden cihan ola nur
Hak Taâlâ ede âlemi mâmur
Muhammed yoluna asker-i mansur
Oluruz dediler yetmiş üç millet

On sekiz bin âlem Suphana bağlı
İns ü cin cümleten Kur'ana bağlı
Yedi kıral Al-i Osman'a bağlı
Çâr kûşe hem yedi iklim vilâyet

Mevlâdan atalar Sultan Mahmud'a
Hayrandır semalar Sultan Mahmud'a
Dualar senalar Sultan Mahmud'a
Verildi ervahta tac-ı saadet

Şen etsin gönlünü Bari Taâlâ
Tahtı gülşen olsun gonce-i râna
Nüfuzu kimyadır hükmünü icra
Görürsün cihanda adl ü adalet

Nur yağsın semadan diyar-ı dehre *Seyrânî göründü bu seyranımız*
Yürüsün adalet iklim ü şehre *Hiç keder görmesin Mahmud Hanımız*
Bin ikiyüz kırkbir senesi içre *Enbiya evliya Hak Suphanımız*
Cedid nizam verdi şahımız devlet *Şahadet eylesin cümleye himmet"*
(Kocatürk, 1963: 294-297).

Seyrânî yukarıdaki şiirinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sürecinde yaşananları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın durumunu ve yıkılış sürecini detaylı olarak incelemekte fayda vardır. Yeniçeri Ocağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askerî ve sosyal düzeninde uzun yıllar önemli yere sahip olmuştur. 15. yüzyılın ortalarında İstanbul'un fethiyle birlikte Yeniçeri Ocağı'nın kurumsal yapısına kavuştuğu görülmektedir. Devşirme yöntemiyle oluşturulan bu ocak, 16. yüzyıldan itibaren sayı ve nüfuz olarak hızlı bir şekilde gelişmiştir. Yeniçeriler, bir yandan merkezi otoritenin muhafızlığını yaparken öbür yandan da fetihlerde önemli başarılar sergilemiştir. 17. yüzyıldan itibaren hızla artan asker sayısıyla birlikte Yeniçeri Ocağı'nda bozulmalar başlamış ve bu durum devletin siyasi düzenine de sirayet etmiştir. Buna göre *"ocak, neredeyse kurulmasından 100 sene sonra bozulmaya başlamış ve bir daha iflah olmamıştır. Hatta Şehzade Sultan Mehmet'in sünnet düğününde istekli olanların kural dışı olarak acemi ocağına yazıldığı H. 909 (M. 1503) tarih bir başlangıç olarak kabul edilir. Bu tarihten sonra genç kişiler, yeniçerilikten emekli olmaya başlamışlardı. Yeniçeri ağaları, ocak subayları, kalem kâtipleri, yeniçerilere ait "esami ve terakki"lerini artık istediklerine veriyor, hatta satıyorlardı. Ayrıca yeniçeri maaşlarının biraz noksan verilmesi mevzuu artık alışkanlık haline getirilmiş, esami sayısı hızla artmış, buna mukabil savaşlardaki yeniçeri sayısı azalmıştı. Seferberlik ilan olunduğunda İstanbul'dan veya taşradan sefere iştirak etmesi beklenen yeniçerilerin yarısı gelmez, gelenler geçtikleri yerlerde malları yağmalar, halkın namusuna tecavüz eder ve savaş sırasında da ordudan kaçarlardı. Yeniçeri ağasından neferine kadar ocak içindeki hemen herkes rüşvete bulaşmıştı. İş tabii bununla da kalmayacaktır. Yeniçerilerin artan sayıları, askerliğin yanında esnaflık yapmaları, çoğu zaman isyanlarda isyancılarla beraber hareket etmeleri ve tabii ki doğrudan saraya ve devlete karşı -ocağın kaldırılmasına kadar sürecek büyük bir tehdit unsuru oluşturmaları"* (Özkaya, 2010: 33-34) şeklinde özetlenebilir.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet idaresinde baş gösteren çatlaklar nedeniyle yeniçerilerin padişaha ve siyasi otoriteye olan bağlılıkları pratikten teoriye dönüşmüştür. Merkezi otoritenin giderek zayıflaması, yorucu ve uzun savaşlar,

ekonomide ortaya çıkan sorunlar nedeniyle yeniçerilerin maaşlarının düşmesi gibi sebepler yeniçerilerin isyanlar çıkarmalarına, vezirlerin idamlarını istemelerine ve hatta padişahları tahttan indirmelere kadar varmıştır. Aynı zamanda silahlı güce sahip olan yeniçeriler, halk arasında da bu nüfuzu kullanarak çatışmalar çıkarmakta, zorbalıklar ve barbarlıklar yapmaktadır. Sayıları her geçen gün artan; fakat savaş alanlarındaki başarıları her geçen gün düşen ve askerî disiplinden uzaklaşan yeniçeriler artık sorun yumağı hâline gelmiştir. 18. yüzyılda Sultan III. Selim, siyasi otoriteyi yeniden tesis etmek ve Yeniçeri Ocağı'nın itaatini sağlamak için kurduğu *Nizam-ı Cedid* adlı ordu, yeniçeriler tarafından kabul edilmemiş ve devamında yaşanan olaylar Sultan III. Selim'in canına mâl olmuştur. Devamında tahta çıkan Sultan II. Mahmud ise Nizam-ı Cedid ordusunu tekrar canlandırmaya çalışmış; fakat yeniçeriler Sultan II. Mahmud'un kendilerini yok etme korkusuyla isyan çıkarmışlardır. Bu isyan artık sonuncusudur. Padişah yeniçerilerin isteklerini geri çevirmiş, halkın da desteğini alarak 1826'da yeniçerileri yok etmiştir. Yeniçerilerin yok edilmesinden sonra tâbi oldukları Bektaşî tarikatı da yasaklanmıştır. Yeniçerilerin içine düştükleri fesat ve disiplinsizlik, padişah katletmeleri, seferlerdeki başarısızlıklar, isyanlar, dinî değerlerden uzaklaşmaları gibi sebepler, onların halk nezdinde de itibarlarını kaybettirmiş ve ocağın kaldırılmasında halk, padişahı desteklemiştir. Yukarıdaki şiirde belirtilen bu durum, tarihe *Vak'a-i Hayriyye* olarak geçmiştir. Yine Sultan II. Mahmud dönemindeki bir başka gelişme olan *fes devrimi* de şairler tarafından konu edilmiştir. Âşık Dertli'nin fes devrimini övdüğü şiiri şöyledir:

"Al renkler bahş eder ruhsâre-i hûbana fes
Benzemez mi şâh-ı gülde gonca-i handâna fes
Şöyle örter basdırır perçemleri mahfuz için
Hail olmak maksadı manzûre-i düşmana fes

Kudret-i Mevlâ ile günden güne şöhretlenip
Başların üstünde yer buldu gelip meydana fes
Şâl-i Lahûr istemez müstağni-i meşşâtadır
Başka bir ziynet verir hüsn-i nigâra şâne fes

Kurt ile ağnamı gezdirdi beraber dünyada
Adli, seyfi şayi etti milket-i Osman'a fes
Feth-i a'dâ kılmağa çekti süyûf-ı Haydar'ı
Anın için rengi aloldu boyandı kana fes

Padişahlıktan murat kanundur ancak âleme
Haşre dek yâd olmağa kanun yeter Sultan'a fes
Nice serden geçtiyi serden geçirdi tığladı
Dal kılıçlar zümresin daldırdı hep ummâna fes

Bâğıyânın bağların soldurdu bad-ı kahr ile
Hânümânın şöyle kıldı anların virâne fes
Fes değil medhiye-i fesden muradım Dertli'yâ
Bir vesiyledir duâ-yi Hüsrev-ü Hakan'a fes" (Öztelli, 1976: 119).

Sultan II. Mahmud zamanında giyim kuşam konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1826 yılında sarık ve cübbe yasaklanarak yerine pantolon, ceket ve fes giyme zorunluluğu getirilmiştir. Fes konusundaki bu yenilik ilk önce devlet memurlarında, daha sonra ise askerlerde uygulanmıştır. Sultan II. Mahmud döneminde Batılılaşma anlayışı, diğer birçok konuda etkisini gösterdiği gibi giyim kuşam modasını da etkilemiştir. Başta sadece sivil ve askerî personelin kullanması istenen fes, daha sonra halk arasında da rağbet görmüştür. Geleneksel sarık ise taşrada, din adamları ve bilginler tarafından kullanılmıştır. Böyle olunca da ikilik meydana gelmiş, yüzyıllardır kullanılan sarığın yerini alan fes için lehte ve aleyhte farklı görüşler ortaya atılmıştır. Fese karşı çıkanlar ise ağır cezalara maruz kalmıştır.

II. Mahmud devrinde bazı gericiler fese karşı çıkmıştır. Bunun üzerine II. Mahmud, halk ozanlarından yararlanmış, onlara fes hakkında methiyeler söylemelerini emretmiştir. Onlar da kahvehanelerde, genel toplantı yerlerinde ellerinde sazları ile fesi öven şiirler söylemişlerdir. Ondan sonra fes millî bir başlık olmuştur (Öztelli, 1976: 117). Daha önceden de belirtildiği gibi padişahlar, yönetimsel konularda alınan kararları halka benimsetmek amacıyla âşıklardan yararlanmışlardır. Nitekim Sultan II. Mahmud da halka fesi benimsetmek için bu yolu denemiştir. Âşık Dertli yukarıdaki şiirinde fesi gülen bir goncaya benzeterek, yanaklara al renk kattığını belirtmektedir. Fesin perçemleri örterek düşman bakışları engellediğini, böylelikle günden güne ününün arttığını söylemektedir. Yine şiirin devamında fesin güzel bir görüntü ve ziynet olduğunu, başın üstünde taşındığı için de değerli olduğunu dile getirmektedir. Şair, şiirinin son bölümünde ise amacının fesi övmek değil, yenilikler ve güzellikler getiren padişahı övmek olduğunu söylemektedir. Böylelikle Sultan II. Mahmud'un reformist yönünün halk şiirinde olumlu karşılandığını söylemek mümkündür. 19. yüzyılın âşık şiirinde üzerinde durulan bir diğer gelişme *Tanzimat Fermanı*'nın ilanıdır. Tanzimat fermanı ve devamındaki muhtemel gelişmeler halka anlatılırken âşıkların burada da

devreye girdiği görülmektedir. Nitekim aşağıda Âşık Şevki'ye ait şiirde öncelikle Tanzimat'tan bahsedilmiş, beklentiler dile getirilmiş daha sonrasında ise halkın Tanzimat Fermanı'na itaat etmesi istenmiştir:

"Vasfeden dinleyin zaman halini
Bu cihanın ahir devri yakındır
Cümle naz bir birin zemmine dalmış
Hazer kıl anlardan kendin sakındır

Sakınır kendini ala isteyen
Konşuya hiç gitmez en dostu olan
Akl-olan gezer mi samur postınan
Ahiri bir top bezden kefen hakkındır

Kefenle gitti nice evliyalar
Kalmadı dünyada bir doğru söyler
Yıkıldı şehirler,yakıldı köyler
Havf-edin hüruc-ı Deccal yakındır

Deccal' ın çıkması geldi erişti
Anınçün cihana müsibet üştü
Gark oldu bahçeler bunca sel düştü
Ref oldu kısmetler göğe yakındır

Gökten iner idi rahmet ezelden
Yerler ihya olur idi güzelden
Yağınca sel gelir şimdi tez elden
Demez ki bu bağdır tarla ekindir

Tarla değil bostan dahi kalmadı
Fiilimizden odu rahim kılmadı
Nice nimet verdi şükür olmadı
Anınçün hayr gitti şerler yakındır

Şer alamet değil mi şimdi haller
Ne türlü icad oldu lapçin şallar
Kadınlar belinde püskülün sallar
Entarin kolları yere yakındır

Kolları doğrama sırma harçtandır
Parası kendinin değil borçtandır
Zenginlere ayıp değil harçtandır
Fakirlerin ev satması yakındır

Satmak olmaz her şey almak lazımdır
Nasihat dinlemez kibir azimdir
Değme bir kimseye tanımaz kimdir
Zan-eder ki başım göğe yakındır

Göğe dikmiş başın havada gezer
Âmâna gelmiştir hep okuryazar
Mahmuzun vurunca taşları ezer
Görenler zanneder bu bir hâkimdir

Hâkime zabite kalmadı rağbet
Hep ayağa düştü şimdiki sohbet
Küçükten büyüğe çok oldu zahmet
Evladı babasın döğmek yakındır

Döğme döğülme bir eylik değil
Ettiklerin gelir yoluna sen bil
Farz ile sünnetin terk eyleme kıl
Havfeyle nardan ki gayet yakındır

Gayet tebdil oldu zamane halkı
Başı kavuklular dinler çalgı
Yosmalar başına sarılan sarığı
Örtmüştür gözünü ağza yakındır

Ağza söğmek şimdi mubah olmuştur
Anınçün cihana zulum doğmuştur
Fukarayı cümle ateş almıştır
İhrak olub büryan olmak yakındır

Büryan oldu ehl-i kâmil olanlar
Gayet tuğyan oldu cahil olanlar
Hiç yüzü güler mi akıl olanlar
Cihan nısıf gâvur olmak yakındır

Gâvurla Müslüman seçilmez oldu
Memleketli azdı hep ülke oldu
Haftada bir kadı bir paşa geldi
Bilin ki dünyanın sonu yakındır

Sonudur dünyanın vakıtlar doldu
Nice kimselerin gül benzi soldu
Asi ve mücrimlik kemali buldu
İnşallah eyi olması yakındır

Ey(i) olmak istersen şaha vezire
İtaat eylen Tanzimat-ı Hayr'a
Tarihimiz vardı hem altmış bire
Şevki'nin sözleri kitaba yakındır"
(Öztelli, 1976: 128-131).

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, yükselme döneminde kendi uygarlık düzeylerinin Batınınkinden daha üstün olduğunu bildiği için, Batı'da olan yenilik ve reformlarla pek ilgilenmemişlerdir. Batı ile olan ilişkiler yalnızca siyasal alanda olmuş, bunun dışındaki kültürel ve bilimsel konularla ilgili olarak ilişkiye geçilmemiştir; fakat 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başlarında ardı ardına gelen askerî başarısızlıklar ve bunun neticesinde toprak kayıplarının yaşanması, Osmanlıya âdeta bir tokat gibi gelmiş ve önemsemedikleri, yeniliklerini dikkate almadıkları Avrupa'nın kendilerinden önde olduğunu fark etmişlerdir. Batının, Osmanlı karşısındaki bu siyasal üstünlüğü bir süre sonra kendini farklı alanlarda da göstermiş ve zaman içinde halka da bu üstünlük yansımış olacak ki; halk arasında Batı, özellikle Fransız taklitçiliği yayılmaya başlamıştır. Osmanlı aydınları Batıya gidip orada öğrendiklerini Osmanlı Devleti'nde tatbik etmeye çalışmışlar, bunun için çok uğraş vermişlerdir. Bu arada Osmanlı her geçen gün biraz daha kötüleşip toprak kaybetmeye devam etmiştir. Osmanlının bu kötü durumundan faydalanmak isteyen Avrupalı devletler, azınlıkları bahane ederek Osmanlının iç işlerine müdahale etmeye başlamışlar ve hatta süreç içerisinde tüm kontrolü ele almışlardır. Gerekli gördükleri yerde azınlıklara ayrıcalık verilmesini isteyerek sözde reformist hareketler adı altında pek çok hak elde etmişlerdir. Bu hareketlerden biri de 1839'da Abdülmecit döneminde, Reşit Paşa'nın da etkisiyle yayınlanan ve siyasi içerikli bir metin olan Tanzimat Fermanı'dır. Bu fermanın ilanıyla 1839'da başlayan bu döneme Tanzimat Dönemi de denmektedir.

Tanzimat kurucuları bir yandan Batı'dan askerî, teknolojik ve teknik gelişmeleri Osmanlıya uyarlarken öbür yandan onların içtimai hayatlarını ve yaşam tarzlarını Osmanlı hayatına yerleştirmeye çalışmışlardır. Avrupalılaşma denen bu durum yaşamın her sahnesinde gözle görülebilecek bir ilerleme kaydetmiştir. Şehrin her yerinde Batıya ait izlere rastlamak mümkün olmuştur. Tanzimat Fermanı'nda halkın can ve mal güvenliği, kanun önünde eşitlik, mülkün miras olarak bırakılabilmesi, alınacak vergilerin adaletli olması gibi konulara düzenlemeler getiren maddeler yer almaktadır. Bu maddelerin Osmanlı toplumunun önde gelenleri tarafından ortaya atılmasındaki amaç, gerileme dönemini yaşayan Osmanlıyı bir bütün olarak ayakta tutabilmektir.

Aynı zamanda ortaya çıkan Fransız İhtilali'nden sonra bu fermanın yayınlanmasının altında yatan asıl sebep de Osmanlı gibi çok uluslu bir devleti *milliyetçilik* akımının etkisinden kurtarmaktır. Tanzimat Fermanı'nın Müslümanlardan ziyade gayrimüslim halka hitap etmesi, gayrimüslim halkın yapılan yeniliklerden memnun olmaması ve bunların yanında kendilerini Osmanlıdaki azınlıkların haklarını korumakla mükellef sayan Avrupalı devletlerin de yapılan yeniliklerden hoşnut olmayarak baskılarına devam etmeleri, Osmanlı Devleti'ni tekrar başa döndürmüştür. Tanzimat Fermanı Avrupa devletlerinin Osmanlıyı ele geçirmek için çabaladıkları bir dönemde onlara karşı tedbir olarak uygulanmaya çalışılmış; fakat bu tedbir yukarıdaki sebeplerden ötürü başarıya ulaşamadığı gibi Avrupa'nın Osmanlı için planladıklarının işleyişini de kolaylaştırmıştır. Sonunda Tanzimat amacına ulaşamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Âşık Şevki yukarıdaki şiiri vasıtasıyla, Tanzimat ile gelen yenilikleri halka anlatma ve benimsetme gayesinde olmuştur. Şair öncelikle mevcut siyasi ve sosyal durumu tasvir etmiştir. Kıyametin yaklaştığını ve nizamın bozulduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle âşıkların çağın olaylarına ve gelişmelere karşı duyarlı oldukları ve her açıdan devletin ve halkın içinde bulundukları durumu iyi bildikleri anlaşılmaktadır. Şair, şiirinin devamında milletin doğruluktan ayrılması sebebiyle her yerde musibetlerin arttığını söylemektedir. Şair, halkın yaşantısının değiştiğini, kibrin arttığını, saygının kalmadığını, insanların dinden uzaklaştığını, Müslüman ile gayrimüslimin ayırt edilemediğini ve bütün bunların sonucu olarak artık dünyanın sonunun yaklaştığını vurgulamaktadır. Tüm bu mevcut durumu detaylıca tasvir eden şair şiirinin sonunda Tanzimat Fermanı'nın hayırlı olduğunu, bütün bozuklukların bu dönemde düzeleceğini ve halkın da Tanzimat'a itaat etmesi gerektiğini söylemektedir.

3.2.2. Mezhepsel Olaylar

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Dört Halife döneminde birtakım olaylar baş göstermiş ve bu olaylar İslamiyet'te mezheplerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu olaylar silsilesinde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, uç nokta olarak görülmüştür. Yani siyasi olaylar, mezhepleşmenin temel dinamiklerini oluşturmuş ve diğer bazı etkenlerle birlikte İslamiyet'teki ayrışmaları tetiklemiştir. *"Dinîn ihtilafsız ve kesin olan esasları dışındaki itikâdi, siyasi ve fikhi konularda, dinî delillerin kaynağı olarak kabul edilen metinlerde kesin bir delil bulunmaması yahut delil kabul edilen*

unsurların birden çok olması veya delil olarak kabul edilecek unsurların dayandığı metinlerin yoruma açık yahut yorumu gerekli olması durumunda, akli zaruretler, dil özellikleri, naslardaki işaret ve emareler ve örfün gereklerinden istifade edilmek suretiyle ortaya konulan farklı yorumlar, düşünceler, yöneliş ve anlayışlar mezhep olarak isimlendirilmektedir." (Öz, 2011: 72-73).

İtikâdi ve siyasi mezheplerin ortaya çıkması, dinin anlaşılma şekli üzerinde etkili olmuş ve belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'den sonra halifelik konusunda sıkıntılar baş göstermiş, Hz. Osman halifeliği döneminde şehit edilmiş, yine Hz. Ali'nin halifeliği belli bir kesim tarafından kabul edilmemiş, Müslümanlar arasında *Cemel* ve *Sıffin Savaşları* yaşanmış, Hz. Ali şehit edilmiş, Kerbela olayı yaşanmış ve Hz. Hüseyin şehit edilmiştir. Bu ve buna benzer olaylar İslamiyet'e büyük zararlar vermiş ve halk şuurunda yüzyıllardır onarılması güç olan derin yaralar bırakmıştır. Hiç şüphesiz ki bu olaylardan ötürü hissedilen acılar âşık şiirine de yansımıştır.

"Hak belasın versin Mülcem Oğlu'nun
Hançer ile kanın saçtı Ali'nin
Terk eyledi Bağdat gibi şarını
Ecel burcu boynun büktü Ali'nin" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 250).

Pir Sultan Abdal'a ait olan yukarıdaki dörtlükte İslam'ın dördüncü halifesi ve Hz. Peygamber'in hem amcasının oğlu hem de damadı olan Hz. Ali'nin şehit edilmesi anlatılmaktadır. Burada yeri gelmişken İslamiyet'teki mezhepsel olayların en temelinde yer alan *Şiilik*'ten bahsetmek gerekir. *"Bilindiği gibi Şiîlik, Hz. Ali figürü etrafında gelişen bir mezheptir. Hz. Ali döneminde Şiîlik, siyasî bir hareket iken onun vefatından sonra iktidara gelen Ümeyyeoğulları döneminde, başta Hz. Hüseyin'in öldürülmesi olmak üzere meydana gelen bazı olaylar, Şiîliği siyasî bir hareketten itikadî bir mezhebe dönüştürmüştür. Şiîlik, mağdur ve mazlumların ilgi gösterdiği bir mezhep olduğu gibi Hz. Peygamber'in damadı ve amcazadesi Hz. Ali de haksızlığa maruz kalan bir kişi olarak mağdurları temsil eder. Onun kişiliğinde mazlumlar, kendilerinin haklarını savunmuşlardır"* (Demircan 2013: 189). Yukarıdaki dörtlükte Pir Sultan Abdal, Hz. Ali'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. İslam tarihinden nakledilen şekliyle Hz. Ali, Muaviye'yle girdiği mücadelelerde ve Hakem olayında kendi taraftarlarından bazılarının da tepkisini çekmiştir. İslam ümmeti çeşitli gruplara bölünmüştür. Nitekim bu olaylara sebep olduğu düşünülen Hz. Ali ve Muaviye öldürülmek istenmiştir. Muaviye öldürülememiş; fakat Hz. Ali, haricilerden İbn-i

Mülcem tarafından öldürülmüştür. Pir Sultan şiirinde bu durumun kendisi üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi hiddetle anlatmaktadır. İslamiyet'teki mezhep olaylarının çıkışında en kilit nokta Kerbela olayıdır. Önceki bölümlerde çeşitli halk anlatılarında karşımıza çıkan Kerbela olayı, Türk halk muhayyilesinde çok derin izler bırakmış olacak ki halk şiirinde de çeşitli âşıklar tarafından bu olaya temas edilmektedir:

"Pir Sultan Abdal'ım ellerim bağlı
Yezidin elinden ciğerim dağlı
Muhammed torunu Alinin oğlu
Su içmeyip şehid olan Hüseyin" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 127).
…
"Hasan'ın aşkına içem zehiri
Şah İmam Hüseyn'dir dinîn serveri
Âlemler ümidi canlar perveri
Bizi dergâhından eyleme cüda" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 200).
…
"Biz muhibbi hanedanız olsa dünya bir taraf
Şehid-i Şah-ı Kerbelâ kalpte da'va bir taraf" (Kaya, 1991: 252).
…
"İlahi sırrına akıllar kasir
Verdin Kerbelâ'ya narı hikmet ne
Nice göz görmedik saltanat verdin
Geçirdin belâya harı hikmet ne" (Kaya, 1991: 247).

Yukarıda sadece birkaç örneğinin alındığı Kerbela olayıyla ilgili Türk edebiyatının her türünde söylenmiş çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Hz. Ali şehit edildikten sonra onun taraftarları, oğlu Hz. Hasan'dan medet ummuşlar; fakat Hz. Hasan Muaviye ile anlaşıp hilafetten çekilince bu taraftarlar, Hz. Hüseyin'in etrafında kenetlenmişler ve Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gelmesi için ikna etmişlerdir. Bu süreçte çeşitli olaylar yaşanmış ve Hz. Hüseyin Kûfe'ye varamadan Kerbela'da şehit edilmiştir. Hz. Hüseyin'in ve beraberindekilerin katledilmeleri neticesinde olayların tüm seyri değişmiş ve bu olay yeni bazı oluşumlara ve hadiselere zemin hazırlamıştır. Kerbela olayı siyasi birçok sonuç doğurmanın yanında Şiilik ideolojisini belirleyen en önemli etken olarak kabul edilmiştir. Şiilik bu olaydan sonra yalnızca Hz. Ali'nin taraftarı olma boyutunu aşarak halifeliğin sadece Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hakkı olduğu tezini savunma fikrine dönüşmüştür. Nitekim sonraki süreçte Ehl-i Beyt için atılan siyasi adımların ve fikrî temellendirmelerin dayanak noktası her daim Kerbela olayı olmuştur. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi Şii mezhebinin doğuşu ve hatta siyasi yaşam kaynağı

olmuştur. Nitekim Şiiliğin temel hareket noktası Hz. Ali gibi görünmekle birlikte, bu olaydan ötürü Hz. Hüseyin'in adı daha çok öne çıkmıştır. Şiiler tarafından Hz. Hüseyin'in şehit edildiği tarih, görkemli törenlerle anılırken Hz. Ali'nin şehit edilmesi olayı ve yıldönümü aynı ilgiyi hiçbir zaman görmemiştir. Hz. Hüseyin'in trajik ölümü Türk edebiyatında müstakil bir tür oluşturmuş ve özellikle cenazelerde ve taziyelerde okutulmak üzere *Maktel-i Hüseyin* adı verilen mersiyeler yazılmıştır. Kerbela olayı, yakın ve uzak neticeleri açısında İslam tarihinin karmaşık ve önemli olayları arasında kabul edilmektedir. Kerbela sebebiyle halk arasında Yezid'e ve Emevilere karşı büyük bir antipati meydana gelmiştir. Sonuçta sadece İslam tarihinin değil, insanlık tarihinin en acı hadiselerinden biri olan Kerbela olayı, Müslümanların bilinçaltına bir travma olarak kazınmıştır. Yukarıdaki şiirlerde de etkilerini açıkça gördüğümüz bu olaya yeni olmuş gibi ağlamak yerine, siyasi olayları çok yönlü inceleyerek, doğru analizler ve doğru hareketlerle istikbalde karşılaşabileceğimiz bu tür olayların önüne geçmek gerekmektedir.

"Peygamberin vasisini kodular
Adına da Mervan adın dediler
On iki imamı bir bir yediler
Mazlumların ahı yerde kalmadı" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 218).

Yukarıdaki dörtlükte Pir Sultan Abdal, Muaviye'den sonra halife olan ve halifeliği Mervânilere geçiren I. Mervan'dan bahsetmektedir. Mervan, Hz. Osman zamanında yirmili yaşlarında devlet kâtipliği gibi önemli bir göreve getirilmiştir. Mervan, Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından halife seçilen Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Ümeyye ailesinin diğer fertleri gibi Medine'den ayrılıp Mekke'ye gitmiş ve Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmak için harekete geçen muhalif grubun içinde yer almıştır. Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avam'ın öncülük ettiği bu grupla birlikte Cemel Vak'ası'na katılmıştır. Yenilgiye uğradıklarını fark ettiği sırada Hz. Osman'ın düşmanlarından saydığı ve onun öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Talha b. Ubeydullah'ı öldürmüştür. Emevi iktidarının, ailenin Süfyani kolundan Mervan'ın adını taşıyan Mervâni koluna geçişi I. Yezid'in oğlu ve halefi Muaviye'nin vefatından sonra gerçekleşmiştir. Mervan'ın halife olmayı Hz. Osman zamanından beri düşündüğünü, Muaviye döneminde bu niyetini ortaya koyan davranışlar sergilediğini gösteren rivayetleri göz önüne alarak onun bu işe kendisinin talip olduğunu söyleyenler de vardır. Mervan bir taraftan Emevi saltanatının devamını diğer taraftan halifeliğin

Mervâni koluna geçmesini sağlamıştır. Bundan sonra halifelik Emevilerin yıkılışına kadar onun soyunda kalmıştır (Aycan, 2004: 225-227).

Dörtlükte Pir Sultan Abdal tarafından Mervânilerin, Hz. Peygamber'in vasisi olarak hilafeti devam ettirmesi eleştirilmektedir; çünkü Mervan'ın babası Hakem, Hz. Peygamber'e düşmanca tavır beslediği için Hz. Peygamber tarafından lanetlenerek sürgüne gönderilmiştir. Hakem, Hz. Osman tarafından affedilince oğlu Mervan da affedilmiştir. Yine Mervan, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki çatışmalarda Hz. Ali'nin yanında yer almamıştır. Muaviye'yi desteklemiş, itibar görmüş ve daha sonra halifeliğe ulaşmıştır. Pir Sultan Abdal ise şiirinde, Hz. Peygamber tarafından lanetlenen, Hz. Ali'ye ihanet eden ve Kerbela olayında Yezid'in yanında yer alan Mervân'ın halifeliğe gelmesini şiddetle eleştirmektedir.

"Çektirdiler İmam Zeynel'e ceza
Muhammet Bakırla Ali Murtaza
Hem Cafer-i Sadık Kâzım Irıza
Bizi dergâhından eyleme cüda" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 200).

Alevi ozanlardan Pir Sultan Abdal'ın Alevi değerleri üzerine söylediği şiirler oldukça fazladır. Pir Sultan, yukarıdaki dörtlüğünde Aleviliğin büyüklerinden *On İki İmam*ın çektiği sıkıntıları anlatmaktadır.

"İnşallah Yezid'in nesli kırılır
Mümin olan Hak cemine derilir
Bir orucun bin bir hacca yazılır
Oruç tutan ebed mahrum olmadı

Şah'ın gelecektir bir gün dediler
Yezitler lanet gömleğin giydiler
İmam Aliyürrıza'ya kıydılar
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 53).

Pir Sultan Abdal mezhepsel çatışmalarla ilgilenerek bu çatışmaların tarafı olduğunu her fırsatta dile getirmektedir; fakat onun şiirlerinde olaylar günümüzdeki gibi *Alevî-Sünnî* ayrışması üzerinden değil, *mümin-kâfir* veya *müslim-Yezit* ayrışması üzerinden anlatılmaktadır. Bu ifadeler mezhep çatışmalarının var olduğunu gösteren uç ifadelerdir. İslam'ın yüce kitabında ve Hz. Peygamber'in hadislerinde *Ehl-i Beyt*'ten övgüyle bahsedilmektedir. Bu yönüyle Ehl-i Beyt, İslam'ın önemli değerlerindendir; fakat *Dört Halife*den sonra önce Emeviler, siyasi birtakım çekişmeler neticesinde Hz. Ali'ye isyan etmişler, Hz. Hasan'ı zehirletmişler, Hz. Hüseyin'i de Kerbela'da şehit

etmişlerdir. Sonrasında ise Abbasiler, benzer siyasi kaygılarla Ehl-i Beyt'in devamı olan imamlara karşı düşmanlık göstererek onların çoğunu çeşitli şekillerde katletmişlerdir. Bu kişilerin hepsi peygamber soyunun devamıdır. Peygamber soyuna çektirilen bu cefa, Müslüman Türklerde hiçbir zaman kabul görmemiştir. Hatta *seyyidlik* ve *şeriflik* makamları Türklerde Hz. Peygamber'in soyuna gösterilen saygının ve sevginin karşılığı olmuştur. Yani Türk milleti, Arapların aksine bu ortak emanete ve değerler bütününe sahip çıkarak kıyamları ve zulmü hiçbir zaman tasvip etmemiştir. Bununla beraber Türkler, olayların çıkış noktası olan halifelik konusuna, Muaviye'ye, hilafetin saltanata dönüşmesine de temkinli yaklaşarak bir tarafın diğer tarafa karşı öne çıkması fikrine sıcak bakmamışlardır.

Türk halk anlatılarında, tasavvufta ve âşık şiirinde İslami dönemde yaşanan mezhepsel olaylar geniş yer edinmiştir. Ehl-i Beyt sevgisi ağır basarak onlara zulüm edenler suçlu kabul edilmiştir. Yukarıdaki şiirlerin çoğunun şairi olan Pir Sultan Abdal ise Ehl-i Beyt'e ve On İki İmam'a olan sevgisini şiirleriyle ortaya koymaya çalışmıştır; fakat aynı dönemde Osmanlı siyaseti Ehl-i Beyt sevgisinin yanına Muaviye ve Yezit sevgisini de koymuştur. Bu durum, mezhepsel karmaşanın gereksizliği bağlamında değerlendirilmelidir. Eğer Ehl-i Beyt'in, On İki İmam'ın, Muaviye'nin, Yezit'in kimler olduğu ve yaşantıları detaylı bir şekilde bilinse ve aradaki siyasi mevzular bertaraf edilse, Müslümanlar arasındaki bu mezhepsel olaylar sona ererek bütün Müslümanların ortak değerler etrafında toplanması sağlanmış olacaktır.

3.2.3. Savaşlar

Türk halk şiirlerinin genel olarak konuları incelendiğinde milletin şuurunda önemli izler bırakmış olan savaşların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Âşıklar, Osmanlının özellikle 19. yüzyılda içine düştüğü duruma kayıtsız kalmamışlar, kimi yerinden yurdundan ayrılmak zorunda kalan kimi doğrudan savaşlara katılan âşıklar, devletin ve milletin içinde bulunduğu durumu tespit etmişler ve gerek halkı bilinçlendirip olaylardan haberdar etmek gerekse de halkın ve askerin moralini yüksek tutmak için şiirler yazmışlardır:

"Sana derim sana ey Acem Şahı
Üstüne Mağrip'ten asker geliyor
Tahtını yıkıp da mülkün almağa
Sultan Murad kalkmış kendi geliyor

Otuz bindir hanı meydan diyenler
Seksen bin de sarı postal geyenler
Doksan bini dahi serden geçenler
Sultan Murad kalkmış kendi geliyor

Sultan Murad uluların ulusu
Hacı Bektaş velilerin velisi
Altmış bin de Urumeli delisi
Sultan Murad kalkmış kendi geliyor

Genç Ali Paşa da bir ünlü vezir
Yetmiş bin mızraklı yanında hazır
Hakk'tan imdat oldu yetişti Hızır
Sultan Murad kalkmış kendi geliyor

Karac'oğlan der ki cenge doyulmaz
Can tatlıdır tatlı cana kıyılmaz
Ordusu yıldızdan çoktur sayılmaz
Sultan Murad kalkmış kendi geliyor" (Karaer, 2013: 249-250).

17. yüzyıl şairlerinden Karacaoğlan, aşk ve sevgi üzerine yazdığı şiirlerle bilinmesine rağmen çağının siyasi olaylarına da duyarsız kalmamıştır. Yukarıdaki şiirinde IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ni anlatan Karacaoğlan, savaşın bilinmeyen yönünü epik bir söylemle oldukça etkili bir şekilde tasvir etmiştir. Anadolu ve İran coğrafyalarında kurulan devletlerin isimleri değişse de siyasi mücadeleler ve savaşlar eski çağlardan beri sürekli devam etmiştir. Bu mücadeleler aslında devletlerin değil, tarihsel anlamda iki büyük kültürün ve medeniyetin mücadelesidir. Olaylar Osmanlı Devleti bağlamında düşünüldüğünde, İran'ın Türkler için her daim Doğu'daki en büyük tehdit ve tehlike olduğu anlaşılmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren tahta geçen Osmanlı sultanları İran sorununu kökünden çözmek için uğraşmışlardır. Nitekim yukarıdaki şiirde Karacaoğlan, İran şahına seslenirken Osmanlının nasıl güçlendiğini ve amacının bu sorunu kökünden çözerek İran tahtına el koymak olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Karacaoğlan'ın bu epik söylemini değerlendirebilmek için olayın tarihsel boyutuna bakmakta fayda vardır. IV. Murad'ın tahta çıkmasından sonra Doğu'da meydana gelen ayaklanmaları fırsat bilen Safeviler, Bağdat'ı ele geçirmişlerdir. Sultan Murad, çeşitli zamanlarda Bağdat'a seferler düzenlemiş; fakat esas başarıyı 1638 yılındaki seferle kazanmıştır. Bu sefer sayesinde Osmanlı Devleti, Safevilere karşı önemli bir zafer elde etmiş ve çeşitli zamanlarda kaybettiği toprakları geri almıştır. Sultan Murad'ın Doğu

seferini önemli kılan, Karacaoğlan'ın da yukarıdaki şiirinde vurguladığı gibi, Sultan'ın bizzat ordunun başında hareket etmesi, doğrudan mücadelelere katılması ve seferi oldukça büyük bir orduyla farklı kollardan yürütmesidir. Sultan IV. Murad'ın Doğu seferi, halk muhayyilesinde yer edinmiş; efsanelerde, halk hikâyelerinde ve diğer anlatı türlerinde olduğu gibi halk şiirinde önemli izler bırakmıştır.

19. yüzyıl şairlerinden Bayburtlu Zihni, bir yandan önemli reformların yapıldığı öbür yandan da savaşların ve mücadelelerin yaşandığı bir dönemde yaşamıştır. Zihni, şiirlerinde dönemin önemli siyasi olaylarına karşı hassas davranarak bu olaylara şiirlerinde değinmiştir. 40 dörtlükten oluşan *Hart Destanı*, şairin savaşlar üzerine söylediği şiirlerden biridir:

"Erzurum küffâra bi'at edince
Müderris bu bâbda eyledi ta'cîl
Figâna bağlandı Bayburd diyârı
Tez etti bu sene dersleri ta'dîl
Gülü hâre kıldı bülbülü zâre
Kemâl üzre celâl olmadan tekmîl
Soldı benefşesi gül-berk ü bârı
Söyündü hayâli şem'-i fenârı

Lâlesinin bağrı hicr ile dağlı
Vâ'izi kürsüde eğlenmez oldu
Çok yazılar görmüş karalı ağlı
Söylediği sözler anlanmaz oldu
Goncanın dört yanı hâr ile bağlı
Kûşe-i câmi'de dinlenmez oldu
Bükülmüş servinin kadd-i nigârı
Hâfızın Kur'ân'ı hıfzı tekrarı

Erzurum'dan çıktı dokuz bin küffâr
Müftü müsteftîden kesti fetvâyı
Bayburd Kal'asına doldu sebük-bâr
Kadısı fasl etti tamam da'vâyı
Bir yere geldiler Bayburtlu yek-bâr
Hüküm budur dedi savdı kavgâyı
Hicrete verdiler cümle karârı
Devşirip sicillin kalktı yukarı

Cümle ahâlinin kaddi büküldü
Âbidi terk etti savm u salâtı
Her birisi köye kende döküldü
Zâhidi yitirdi kadr ü berâtı
Yüklendi gam yükü yola çekildi
Agniyâ bıraktı hacc ü zekâtı
Bir bir ardı sonra turna katârı
Toptan teslîm etti eldeki varı

Sabîsi sübyânı hep zâr elinden
Ne Kur'ân'ı kaldı ne kırâ'ati
Câmi'ler kan ağlar küffâr elinden
Ne ezanı kaldı ne ikâmeti
Bunların cümlesi Gaffâr elinden
Ne imamı kaldı ne cemâati
Yazılmış bozulmaz takdîr-i Bârî
Ne talebesinin ders-i güzârı

Hatîbi hayretle minberde kaldı
Bayburd'da yerleşti oturdu küffâr
İmâmı mihrâbda yüz yerde kaldı
Hart'ın ahvâlinden oldu haberdâr
Müezzin minârede el serde kaldı
Çekti taburların ol dil-i bed-kâr
Hayya-ale'l-fenâ oldu ezkârı
Seyr eyle hikmet-i perverdigârı

Herkeslü câmi'de namâz ederken
El kaldırıp Hakk'a niyâz ederken
Hâlıkına niyâz gâh nâz ederken
Gördüler ki Hart'a doldu küffârı

Hac'Osman Efendi kutb-ı zamâne
Ümmet-i Muhammed dedi bir yana
Seçilsin kıyanlar baş ile câna
Kim severse ol Hazret-i Cebbâr'ı

Cennet kapıları açıldı lâ-şek
Bizimçün hülleler biçildi lâ-şek
Sırât-ı müstakîm geçildi lâ-şek
Mevlâm harâm etti gazâya nârı

Melekler leşkeri imdâda geldi
Gör işte âlemler küşâda geldi
Cennetler bezendi mezâda geldi
Müşteri arayu geldi havâri

Bunca ihsân kerem izzet şehîdin
Hesâbsız kitâbsız cennet şehîdin
Ulemâdan evvel ruhsat şehîdin
Şehîdi pek sever Cenâb-ı Bârî

Cenk kapısın açtı ibtidâ ol er
Bir gazâ etti kim gazâ-yı ekber
Oldu andan hoşnûd râzı peygamber
Hazret oldu anın vesîle-dârı

Arıttı rûhunu Fahr-i Cihân'ın
Şefî'-i mahşerin tuttu dâmânın
Ta yolunda verdi baş ile cânın
Güldürdü esbâbı çahâr-ı yârı

İbtidâ düşmândan ol döktü kanı
Gâzîler kavlince yüceldi şânı
Sel gibi akıttı hûn-ı düşmânı
Sonra oldu şehîdlerin ser-dârı

Dehr içre ferîd-i ulemâdır ol
Vâris-i ulûm-ı enbiyâdır ol
Şimdi ser-defter-i şühedâdır ol
Ya Rab şefâ'atin nasîb et bârî

Cânına cennetten hûrîyân geldi
Ta'zîme ervâh-ı kudsiyân geldi
Cennet-i a'lâda şimdi yan geldi
Ola cümlemizin şefâ'at-kârı

Va'd etti şehîde Hazret-i Mevlâ
Yetmiş bin kişiye şefâ'at ola
Şübhesiz olmuştur şehîd-i a'lâ
Üzerine indi nûr âşikâri

Bayburdlu sırâtı geçmesin kimse
Şühedâdan evvel geçmesin kimse
Cennet-i a'lâya göçmesin kimse
Evlâd u ıyâli şehîdin yârı

Hac'Osman Efendi evliyâların
Ser-defteri oldu şühedâların
Cümle eşin dostun akrabâların
Şefâ'atçisidir şübheden ârî

Hart'ta gâzîyândan Yusuf Alemdâr
Birisi Karloğlu ol merd ü hünhâr
Abdullah Alemdâr Hak eylesin var
Hakkâ ceng ettiler Kahramân-vâri

Sarhan-zâde kahramânı göreydiz
Düşmâna saldıkça anı göreydiz
Kılıcından akan kanı göreydiz
Ona üç tuğ nasîb eyle yâ Bârî

Biri Hobşaralı Musta[fa]'fendi
Elinde asâsı ejder menendi
Sâhib-i şecâ'at ulemâ kendi
Ceng etti yâd edip Perverdigârı

Gâzînin birisi Ali Mülâzım
Hazret-i Ali'nin cengine lâzım
Cennet-i A'lâ'ya oldu mülâzım
Bir Düldül'ü noksân bir Zülfikâr'ı

Yastadır yedi kat gökler meleği
Hayfâ göçtü derler arşın direği
Rûz u şeb ederiz Hak'tan dileği
Haşre dek çekeriz bu intizârı

Şehîd olduğu gün düşme gümâna
Cennette müjdeci gitti Rıdvân'a
Şimdi ders okutur hûr u gılmâna
Melekler kuşatmış yemîn yesârı

Mezâr-ı Şerîfi ziyâret oldu
Derdli kim geldiyse ifâkat buldu
Çok ibret ehline işâret oldu
Şimdi tûtiyâdır hâk-i mezârı

Tâbibler dağıldı sefil ser-gerdân
Dershâne kan ağlar kürsîler hayrân
Anı ağlamadık kâfir müselmân
Kalmadı Bayburd'da yoktur inkârı

O zat-ı şerîfin ferâğı vardır
Kürsîlerde va'zın yasağı vardır
Ders-i amm hâceler çırâğı vardır
Ednâ şekirdidir bu Zihnî zârı"
(Sakaoğlu, 2016: 146-152).

Yukarıda 40 dörtlükten oluşan *Hart Destanı* 1828-1829 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı'nı konu edinmektedir. Bu savaş Zihni'yi derinden etkilemiştir; çünkü savaştan etkilenen Bayburt, şairin özlemle bahsettiği bir yerdir. Destanda Erzurum'un Rusların eline geçmesinden sonra Bayburt'un da düşmesi anlatılmaktadır. Bayburt düştükten sonra orada yaşayan halkın hâli de perişandır. Kaçabilenler başka yerlere göç etmiş, kaçamayanlar ise en temel dinî vecibelerini dahi yerine getiremez olmuştur. Bayburtlu Zihni bu durumu görünce şiirinde halkın içine düştüğü bu durumdan kurtulabilmesi için Allah'a yakarmaktadır. Şiirin devamında Serasker Osman Paşa'nın halka silah dağıtarak onların Ruslara karşı gayrinizami şekilde savaşması anlatılmaktadır. Halkı Ruslara karşı direnişe çağıranlardan biri de Hacı Osman Efendi'dir. Din âlimi olan Hacı Osman Efendi, bu savaşta şehit düşmüş ve üzerine efsaneler söylenmiştir. Yine şiirde Yusuf Alemdar, Sarhanzâde, Karloğlu, Hobşarlı Mustafa Efendi ve Mülazım Ali gibi cengâverlerin savaşta gösterdikleri başarıları anlatılarak güçleri ve başarılarıyla Hz. Ali'ye benzetilmişlerdir. 1828-1829 yıllarında meydana gelen savaşla Rus istilasına maruz kalan Bayburt, büyük ölçüde tahrip edilmiş; fakat düzenli orduyla birlikte savaşan Bayburt halkı, Hart Ovası'nda Ruslara karşı muazzam bir direniş göstererek onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Bayburtlu Zihni, yukarıdaki şiiriyle bir yandan alınan zaferi tasvir etmekte öbür yandan ise o dönemde özellikle Doğu bölgelerinde Rusların sergilediği amansız düşmanlığa vurgu yapmaktadır.

Bayburtlu Zihni'nin kaleme aldığı bir diğer eser *Akkâ Destanı*'dır. Şair, Osmanlının o dönemde kaybettiği Akkâ'nın Osmanlı tarafından geri alınma mücadelesini bu destanında anlatmıştır. Destanda Akkâ'nın geri alınmasıyla birlikte bölgenin hem Osmanlı hâkimiyetinde hem de Mısır hâkimiyetindeyken yaşanan olaylar karşılaştırılmıştır:

"Hazret-i Sultan Abdülmecîd Hân
Zıll-ı Hudâvendi Perverdigârı
Müntehâ meskendir hümâ-yı kadri
Sidrede beslenir izz ü vekârı

Ata binse o İskender-cenâbın
Cem inânın tutar Hüsrev rikâbın
Eşheb-i lutfunun görse şitâbın
Rüstemler olurdu gâşiyedârı

Çünkü ferman etti o şâh-ı kişver
Feth-i beriyyetü'ş-Şâm'ı ser-â-ser
Denizden donanma karadan asker
Yürüdü Beyrût'a yemîn yesârı

İngilizle maan bizim donanma
Çıktı Akdeniz'e urs alabanda
Çözüldü yelkenler dizildi gûyâ
Bir bir ardı sıra turna kataru

Beyrût'a bir atım barut attılar
Ertesi Sayda'ya Sûr'a attılar
Akkâ limânına lenger attılar
Üç alabandalar saçtı şerârı

Sefine-i hümâyûn evvel yanaştı
Kopuz havan gülle sağdı savaştı
Makas salkım birbirine dolaştı
Ateşlere yaktı burc u hisârı

Akkâ'nın başına çöktü bir duman
Sanki Behrâm idi felekte kıran
Adûnun başına teng oldu cihân
Fark olunmaz oldu leyl ü nehârı

Ser-asker-i Hazret-i Mustafa Paşa
Gönderdi askeri bunda savaşa
Ya Rab bu ne da'vâ bu ne temâşâ
Gözler görmüş değil bu kâr ü zârı

Obüsler döğdüler abûs çehreyi
Sağdı tamam yetmiş beş bin gülleyi
Üç buçuk saatte aldı kal'ayı
Akkâ'nın göklere çıktı gubârı

Humbara rast geldi yandı cebhâne
Kalmadı teslimden özge bahâne
Selîm Paşa ile asker yan yana
Girdiler kal'aya yatsı karârı

Akkâ'nın başına koptu kıyamet
Mısır askerine oturdu heybet
Sözleri bir anda şehbâz-ı şevket
Kaf-ı şecâ'atten aldı şikârı

Kanla yoğrulmuş[dur] turâbın Akkâ
İmârından çok[dur] harâbın Akkâ
Kan dökmede vardır şitâbın Akkâ
Hâkin tecellisi hikmet-i Bârî

Toprağın fitneli taşların kanlı
Başın kavgâlıdır gözün dumanlı
Çok yiğitler yedin ejder dehânlı
Su'âl edenlere bastın inkârı

Hass-ı hasîn bir kal'asın güzelden
Sana düşmen zafer bulmaz tez elden
İmârına mıstar çekmiş ezelden
Mirrih sâ'atinde ezel mi'mârı

Bir metin kal'asın yoktur akrânın
Çâre-sâz olamaz değme düşmânın
Çerdeh Tepesi'nden çoktur ziyânın
Sana havâlelik eyler her bârı

Sen bir kal'asın ki kal'a-ı hakan
Müstahkem metinsin her medhe şâyân
Yoktur senin gibi bir cennet-mekân
Çünkü sensin Arabistan kilârı

Eğerçi dünyâya çok zarârın var
Lâkin mu'tebersin ne hâberin var
Sâlih Nebi gibi peygâmberin var
Seni kabz ederler Rum'un diyarı

Lîkin fitne sende felâket sende
Kavgâ-yı kâl sende kıyâmet sende
Kimse bilmez nedir bu hâlet sende
Olur üç günde bir gülle bâzârı

Sende çok sakâmet emrâz-ı şettâ
Muhâlif rûzigâr vehâmed havâ
Her milletten âdem sende hüveydâ
Türk [ü] Yehud [ü] Fellâh Kıbti-i hâr

Bezzâzları her esnâftan ziyâde
Şeytâna ders verir bey' ü şirâda
Terzisi batakçı berberi sâde
Akkâlı kassâbı çok hilekârı

Ekmekçibaşının hâli mükedder
Buğdası nur gibi etmeği esmer
Unutmuş Mısır'da bırakmış meğer
Edebî hayâyı nâmûs u ârı

Kassâbbaşı meymûn kâtibi defçi
Hammâmcı kahveci hep entipüfçi
Dellâl ve kayıkçı hammâlı keyfçi
Yük sırtında duman baştan yukarı

Bu sözü söylemiş ezelde pîrler
Arslan yatağından bellidir derler
Taht-ı ammârîdir bütün bu yerler
Ya'nî merhûm Ahmed Paşa Cezzârı

Bir câmi'-i şerîf eylemiş binâ
Ne câmi' Akkâca Ka'be-i ulyâ
Ahsen-i takvîmde Mescid-i Aksâ
Mermer direk medresedir civârı

Bir ma'bed-i vâlâ kubbe-ı bâlâ
Mihrâb u minberi cümleden a'lâ
Her sımâhı bir mir'ât-ı mücellâ
Cevher pâyesinde her bir eşcârı

Kevser ırmağını almış yanına
Selsebil akıtmış şadırvânına
Katresi düştükçe rahmet cânına
Eylemiş tahsîl-i rızâ-yı Bârî

Ez-cümle Abdullah Paşa bahçesi
Susâmı sünbülü gülü goncesi
A'lâ portakalı çok turuncâsı
Üzümün envâ'ı rûy-ı nigârı

Böyle bağ bahçeli tutar kendini
Karaya deryâya atar kendini
Günde bir âşıka satar kendini
Yüklenir gâm yükün hicrân katârı

Bir havz-ı mu'azzam eylemiş îcâd
Nazîrini ne Âd gördü ne Şeddâd
Musanna' kasırlar nakşi-i Bihzâd
Yaldızlı saksılar havzın kenârı

Şikesteliğin çok burc-ı bedende
Lîk şöhretin var Hind ü Yemen'de
Sultan Abdülmecid nüfûsu sende
Uslu dur taşırma bu i'tibârı

Reşid Paşa gibi ferîki zîrâ
Muhâfız göndermiş hıfz eden Hudâ
Müdebbirü'l-umûr ferîk-i yek-tâ
Devlet-i aliyye mehâm-güzârı
Getirmemiş mislin bu çarh-ı gerdûn
Çırâğ-ı himmeti haddinden efzûn
Birisi ez-cümle bu kalb-i mahzûn
Kâtib-i dîvân-i Zihnî-i zârı" (Sakaoğlu, 2016: 140-145).

Bayburtlu Zihni tarafından 1840 yılında Akkâ'nın Osmanlı tarafından geri alınma mücadelesinin anlatıldığı Akkâ Destanı 34 dörtlükten oluşmaktadır. Destan incelendiğinde şairin ilk bölüme Sultan Abdülmecit'e övgüyle başladığı görülmektedir. Şair yaptığı çeşitli benzetmelerle Sultan Abdülmecit'i yüceltmekte ve böylelikle hem Sultan'ın övgüsüne mazhar olmaya hem de halkın nezdinde Sultan'ın itibarını arttırmaya çalışmaktadır. Destanın devamında Akkâ'nın tekrar Osmanlıya kazandırılması amacıyla yapılan savaş tasvir edilmektedir. Yine bu bölümde şair, Osmanlı ordusunun İngilizler tarafından desteklendiğini işaret etmektedir. Olayın tarihî yönüne bakıldığında o dönemde Osmanlı ordusunun teknolojik açıdan yetersiz ve eski gücünden uzaklaşmış olduğu bilinmektedir. İngilizler de kendi çıkarları doğrultusunda Akkâ'nın Osmanlıda kalmasını istedikleri için bu savaşta Osmanlıyı askerî açıdan desteklemişlerdir. Akkâ üç buçuk saatlik bir taarruzun ardından ele geçirilmiştir. Şair bu başarının üzerinde durarak Sultan Abdülmecit'ten ve Osmanlı askerlerinin kahramanlığından bir kez daha övgüyle bahsetmektedir. Şair, Sultan'ın ve ordunun gücünden bahsettiği dörtlüklerde aslında Osmanlı padişahının ve Osmanlı ordusunun hâlâ çok güçlü olduğunu vurgulamaktadır; çünkü 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin gerileme devrine denk gelen, içeride ve dışarıda ciddi sorunlarla uğraşılan ve ciddi toprak kayıplarının yaşandığı bir dönemdir. Zihni ise devletini milletinin gözünde güçlü göstermeye, halkı padişahın gücüne inandırmaya çalışmaktadır. Burada dikkat çeken önemli bir nokta ise Zihni'nin bu propagandayı merkezi yönetimin isteği ya da direktifi doğrultusunda değil, tamamen vatanına ve milletine âşık bir halk şairi hassasiyetiyle yapmasıdır. Destanda Zihni, Reşit Paşa'yı da övmektedir. Şaire göre Reşit Paşa, Akkâ'ya Allah tarafından gönderilmiş bir lütuftur. Devletini seven, devleti için önemli işler yapan, cesur, disiplinli ve tedbirli bir devlet adamıdır. Şair böylelikle devletin liyakat sahibi, işinin ehli devlet adamları tarafından yönetildiğini vurgulamaktadır.

Bayburtlu Zihni'nin tarihî ve siyasi olaylarla ilgili bir diğer eseriyse *Sinop Destanı*'dır. Zihni, 1853 yılında Sinop'ta meydana gelen deniz felaketini 25 dörtlükten oluşan bir şiirle nakletmiştir:

"Birkaç kabak üçer alabandalı
Yanaştı Sinob'u bulunca hâlî
Yağdırdı gülleyi yağmur misâli
Burc-ı bedenleri hâkisâr oldu

Bir hâne koymadı yıkıp yakmadı
Bizim donanmanın sesi çıkmadı
Hüseyn Paşa kaçtı dönüp bakmadı
Sabî sıbyân işi âh ü zâr oldu

Makas salkım tob ü tüfenk ü dâne
Göz açtırmaz oldu sabî sıbyâne
Uykudaydı takım ile tersâne
El ovuşdurmamaklık ihtiyâr oldu

Buna Osmân Paşa bî-çârelendi
Beylik donanmamız sâd-pârelendi
Kimi şehîd oldu kimi yârelendi
Kıyametten eser bedîdâr oldu

Osmân Paşa esîr oldu tutuldu
Hüseyn Paşa firârlara katıldı
Bizim donanmadan çok tob atıldı
Moskof'un başına cihân dâr oldu

Bozc'adalı Hüseyn Paşa arslanı
Evvela düşmândan o döktü kanı
Bahriyye askeri geri kalanı
Küffâra bâ'is-i rahne-dâr oldu

İki üç gemisin harâb ettiler
Kırıp yıkıp gark-ı yebâb ettiler
Rus'un haksızlığın hesâb ettiler
Sinob üzre zulmü bî-şümâr oldu

Edebsizliğinden bastı limânı
Bir kimse münâsib görmedi anı
Şürûtun hilâfı kânûn-ı sânî
Düvelce desîse i'tibâr oldu

Bundan sonra neler oldu olmada
Abdülmecid intikâmın almada
Tiflis miflis Kırım ele gelmede
Petropol'e kadar ihtiyâr oldu

Batum ordusunda Selîm Paşadır
Destinde kılıncı kanlar işedir
Büyük Tiflis ile Derbend kuşadır
Teshîrine tevfîk müsteşâr oldu

Bildin mi Devlet-i Âl-i Osmân'ı
Husûsen ikbâl-i şâh-ı devrânı
Kırk dört senesi mi sandın cihânı
O şitâlar gitti nev-bahâr oldu

Kahramân-şecâ'at İsmâ'îl Paşa
Cengini melekler kıldı temâşâ
Kalafat şehrini yaktı ateşe
Zâloğlu Rüstem'le kafâdâr oldu

Sinob'a gözyaşı döktü felekler
Yerde beşer gökyüzünde melekler
Dağlarda çelenkler suda semekler
Düştü te'essüfe dil-fiğâr oldu

Hayıf Sinob aralıkta ezildi
Her âh arşı çıktı levhe yazıldı
Arsa-i hikmetten kazâ çözüldü
Şeh-bâz-ı kadere bî-şikâr oldu

Yağlı paçavradan hâneler yandı
Kız gelin feryâdı arşa dayandı
Kubbe-i âsumân âh'e boyandı
Felekler melekler bî-karâr oldu

Kâ'im-makâm Hüseyn Paşa suhtesi
O suhte bozması vezir suhtesi
Meğer eğser tutmaz imiş tahtası
Firârlıktan tekâ'üdlük kâr oldu

Ahâlisi aman dedi n'idersin
Bizi kime ısmarlayıp gidersin
Vezîr-i şân mıdır fırâr edersin
Dinlemedi bunca âh ü zâr oldu

Kâdısı Boyvât'ta aldı soluğu
Hüseyin Paşa çok sürdü bölüğü
Tob ağzına verdi çoluk çocuğu
Her biri âzim-i ber-diyâr oldu

İşittik çoğundan n'olaydı derler
Anda Tufân Paşa olaydı derler
Kâfirden intikâm alaydı derler
Ahâli kâffeten târ u mâr oldu

Samsun da bellidir metânetinden
Dîn ü devlete sadâkatinden
Terk-i hâb u rahât bu gayretinden
Zîr ile bâlâda nümudâr oldu

Âdil Paşa geldi mîr-i mirândan
Hassiyet-i ismi söylenir candan
Adâlet merhâmet me'mûldur andan
Sinob'a başkaca iftihâr oldu

Zihnî dâsıtânın buldu nihâyet
Kaleminde nedir bilmem bu hâlet
Sinob'un başına koptu kıyâmet
Âsâr-ı hâdis-i rûzigâr oldu" (Sakaoğlu, 2016: 167-171).

Şairliğinde bir yandan haksızlıkları ve adaletsizlikleri olabildiğince eleştiren Zihni, öbür yandan Hart ve Akkâ Destanı'nda olduğu gibi Sinop Destanı'nda da savaşı ve yaşanan trajedik olayları bir kahramanlık destanı edasıyla anlatmakta; yaşadığı duygusal sıkıntıyı ve Ruslara olan kızgınlığını coşkulu bir biçimde belirtmektedir. Kırım Savaşı sırasında Ruslar Karadeniz'de, bulunan Türk donanmasına baskın gerçekleştirmişler ve Sinop'ta bulunan gemileri bombardımana tutmuşlardır. Türk donanmasının filosunda bulunan gemileri batıran Ruslar daha sonra Sinop civarını da bombalayarak bu deniz savaşının seyrini değiştirmişlerdir.

Savaş sırasında Osman Paşa ile birlikte bazı subaylar ve 125 asker Ruslara esir düşmüş; fakat bu arada Türk askeri de Rus gemilerinin bir kaçını kullanılamaz hâle getirmiştir. Savaşta Türk filosundaki 2989 kişiden 958'i kurtulmuş, 2000'e yakını ölmüştür (Özcan, 2008: 71-83). Savaşta Türk filosuna nazaran çok az sayıda Rus gemisi yara almıştır; fakat Bayburtlu Zihni, tıpkı Hart ve Akkâ Destanlarında olduğu gibi bu destanda da halkın moralini yüksek tutmak amacıyla Rusların birçok gemisinin batırıldığını söylemiştir. Ayrıca Rusları edepsizlikle ve ahlaksızlıkla suçlayarak tarihsel bir konuya temas etmiştir. Bayburtlu Zihni, iyi bir hiciv ustası olmasına rağmen destanın devamında yer alan bazı olumsuz hadiseleri hiciv unsuru olarak kullanmamış, Sinop kaymakamının şehirden kaçmasını ve halkın bu sebeple korkup göç etmesi neticesinde meydana gelen faciaları trajedik açıdan değerlendirerek bu infiale sebep olan kaymakamı ve kadıyı sadece aşağılamakla kalmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı tarihi savaşlarla, acıyla ve mücadelelerle doludur. Çağının şahidi olan âşıklar da bu trajedik durumlar karşısında sessiz kalmamışlar ve zulmü şiirleriyle gözler önüne sermeye çalışmışlardır. Aşağıda Âşık Şenlik'in *93 Harbi* üzerine söylediği şiir bu durumun örneklerinden sadece biridir:

"Tarih min ikiyüz doxsan üçünde
Diŋle beğim, gör ki nėce iş oldu
Münâfıxlar muradına yėrişdi
Müminler ağlayıp gözü yaş oldu

Urus esgerine hep dedi 'urra!'
Geçdi mekânından bizim sinora
Basıldı hüdütler, kesildi ara
Ġordonlar üsdüne hep yėriş oldu

Ġordonların etrefini sardılar
İslâm olanlara ezap vėrdiler
Yüzbaşı'yı esir ėdip sürdüler
Kimi ġemgin, kimi xurdaxaş oldu

Çıldır'a inmeğe ėtti hareket
Yėrden göye ġalxdı xėyir bereket
Mayıs zemheride eyyam-ı şiddet
Zeher töküf nev-baharı ġış oldu

Zurzuna'dadöndü şahmar ilana
Beylik sarayları vėrdi talana
Ezelki şad günler döndü yalana
Puç dünyanın ėytibarı boş oldu

İtaat ėtdirdi beye, ağıya
Fakir Çıldır zirdest oldu yağıya
Bilmem röyadır mı yoxsa vağıya
Gėri gelmez gėçen günler, düş oldu

Namussuz çaşıtlar atdı aburu
Herbir yėre belet ėtdi gâvuru
Emiroğlu dėyin çekti taburu
Lefterin düzünden aş ha aş oldu.

Çayıslılar selamına durdular
Baş açıp yüzlerin yėre sürdüler
Garcı Marco dėyif selam verdiler
Bütün döndü o islamlar tuş oldu.

Beyrexatun sahrasında eğlendi
Bir sahatda bėşyüz xeber söylendi
İhtilaf söz ürüş dėyin paylandı
Yalancılar muradına tüş oldu.

Ardahan'a zafer ġılmax zor işti
Xezne vėrif ferik ile görüştü
Ġavġa günü Loris geldi yėrişti
Bayrax ġalxdı dört terefden Arş! oldu.

Gökçe Loris ile ġoşunu çeħdi
Mansır telġırafın bendini söħdü
Ferik askerini ġaleden töħdü
Ben Asfer'in saldadına baş oldu.

Asker tabıyadan boşandı ġėtdı
Yalnız Kaptan Paşa altı top atdı
Bir sürü Ġazağı amana getdi
Ėşidenler buna tamam şaş oldu.

Kaptan Mehmet Paşa düşdü dar hala
Canım ġurban olsun xulüskâr ġula
Bir topu dünyaya saldı zelzele
Âlem sedasından hep bėyhuş oldu.

Xain zabitlerin boynu buruldu
Teslim oldu anaxdarlar vėrildi
Şehit hesır kimi yėre serildi
Cenk meydanı ġızıl ġanla lėş oldu.

Ara yėrde gėder namusuŋ arıŋ
Ġaçtı ġazabından hilleyi şeriŋ
Zenne ġanayaxlı Ermenilerin
Herbirisi bir alıcı ġuş oldu

Dört terefden şaddıx topu atıldı
İslam olanların nutġu tutuldu
Üç gün talan oldu mallar satıldı
Kimi mindi, kimi düş ha düş oldu.

Veli de ziyaret ėtmişti Hacc'ı
Ona ġānim olsun Hünkâr'ın tacı
Taxtı telmekçini ġızıldan xaçı
Şapka örtüp generale ėş oldu.

Sėfil Şėnlik ġam donunu ġėyende
Calallanıf arşı kürşü sayanda
Al-Osman'ın şad gününü duyanda
Ehl-i İslamların gôŋlu xoş oldu.

Âşıx dėr amanım var
Canım var imanım var
Eħdim var pėymanım var
Nezrim var ġurbanım var

Bu ah Urus'a ġalmaz
Ġurtuluş gümanım var"
(Sarıkaya, 2014: 3-4).

1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı, tarihte 93 Harbi olarak da bilinmektedir. Rusların Türklere yönelik geçmişten gelen düşmanlıkları ve gayeleri 93 Harbi'nde kendini göstermiştir. 1877 yılında Ruslar tarafından başlatılan savaşta Balkan ülkeleri de Osmanlının karşısında olmuş ve hem Balkanlar'da hem de Kafkaslar'da savaşan Osmanlı Devleti 19. yüzyılın en trajedik mağlubiyetini almıştır. Türk muhayyilesinde derin izler bırakan, yazılı ve sözlü kültürde sık işlenen 93 Harbi, Âşık Şenlik'in de gençlik çağlarına denk gelmiş ve Şenlik, yukarıdaki koçaklamasını kaleme almıştır. 93 Harbi üzerine söylenmiş halk anlatıları olduğu gibi âşık şiirleri de mevcuttur. Yukarıdaki şiirde Âşık Şenlik, 93 Harbi süresince halkın ve bölgenin içine düştüğü durumu tasvir etmiştir. Bu savaş ve devamında yaşanan olaylar, Türk halkı açısından tam anlamıyla zulmün, baskıların yaşandığı kaotik bir dönem olduğu gibi Ermenileri de şımartan bir sonuç doğurmuştur. Şair yukarıdaki şiirinde işgal yıllarını anlatmış, sadık millet denen Ermenilerin ne hâle geldiğini göstermiş ve tüm bu durumların müsebbibi olarak Rusları göstermiştir. Şenlik, bir diğer şiirinde ise 93 Harbi'nden sonraki işgal yıllarında Kars ve çevresinde yaşanan durumu nakletmiştir:

"Moskof Beni Asfer o ġelbi ġara
Ehl-i imanı hep düşürdü zara
Min ikiyüz doxsan üçünden sonra
Tekmil tarihatı dolufdu Kars'ın
...
Urus da topları ėndirdi düze
Gėçti de Gümrü'den indi Tiflis'e
Al-Osman devleti görünmör göze
Etrafını Moskof alıfdı Kars'ın" (Sarıkaya, 2014: 4).

Şenlik, yukarıdaki şiirinde Rus hâkimiyeti altındaki Kars'ta mevcut olan durumu ve yaşanan değişiklikleri anlatmıştır. Şaire göre Kars, soysuzların elinde feryada düşmüş, keder içinde boğulmuş, tutsak olmuş, zulüm görmüş, ehli iman yasta, kâfirler zevkte, virane bir hâldedir. Önceden ezan seslerinin yükseldiği yerde şimdi çan sesleri yükselmektedir. Camiler yıkılmış, binalar harap edilmiştir. Şair, savaştan yıllar sonra geldiği Kars'ta şehrin içler acısı durumunu görmüş ve çok üzülmüştür. 93 Harbi'nden sonra Kars ve çevresi Rusların hâkimiyeti altına girmiştir. Hâlâ hafızalarda *40 yıllık kara günler* olarak anılan bu yıllarda, o yörenin bağrından kopmuş olan Âşık Şenlik, söylediği şiirleriyle hem acınası durumu gözler önüne sermiş hem de halkın millî ve manevî bilincini diri tutmak için çeşitli koçaklamalar ve destanlar yazmıştır (Gökşen, 2012: 118). Tıpkı âşık Şenlik gibi Âşık Sümmani de aynı yörenin insanıdır ve 93 Harbi'nden sonra Kars ve çevresinin durumu onu da çok etkilemiştir. Sümmani, işgal yıllarında yörenin hâlini şöyle anlatmaktadır:

"Bin üç yüz on altı mülk-i Kağızman
Göründü gözüme seyran eyledi
İbtidâ Kötek'te eyledim iskân
Muhibbi sadıkı yârân eyledim
...
Yiğirmi üç yıldır kan yaş dökerler
Moskof'un elinden kahrı çekerler
Al bayrağa hasret boyun bükerler
Necâtını vird-i zebân eyledim" (Erkal, 2007: 225).

Sümmani, savaştan yıllar sonra Rus işgali altındaki bölgeye ancak pasaportla girmiş ve zor şartlar altında gezebilmiştir. Bu duruma çok üzüldüğünü şiirinde de belirtmiştir. Şiirde kendi öz yurdunda esaret altında yaşayan halkın hâli anlatılmaktadır. Savaştan sonraki işgal yıllarında yerli halkın bir kısmı bu durumu kabullenemeyerek göç etmiştir. Kalanlar ise büyük trajediler yaşamıştır. Ruslar, yerli halkı her türlü imkândan mahrum bırakmış, medreselerini ve camilerini kapatmış, anavatanla ilişki kurmalarını yasaklamıştır. Esaret dönemi, halkın sesi olan âşıkları çok etkilemiş ve bilhassa o bölgede doğup büyüyen âşıklar, bu siyasi olayları şiirlerinde işleyerek orada yaşananları daha gür bir şekilde duyurmaya çalışmışlardır. 19. yüzyılın bir diğer önemli şairi Âşık Ruhsatî, aşağıdaki şiirinde koca Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihteki son zaferi olarak sayılan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı şöyle anlatmaktadır:

"İnşallah adaletin nişanı
Birbirine tutkun millet bu sene
Hatt-ı tarik kondu üç yüz on beşe
Eskiye benzemez hürmet bu sene

Nan u nimet inkâr olunmaz haşa
Sultan Hamid Han'ım sen binler yaşa
Baklava kadayıf güreşir başa
Hamdülillah günde davet bu sene
...
Bu dine her kim ki olur hıyanet
Ne dinî bulunur ne de diyanet
İnşallah kahrolur Moskof hıyanet
Ehl-i İslam olur cellat bu sene" (Kaya, 1991: 245-246).

Hicri takvimde 1315, miladi takvimde 1897 yılında meydana gelen Osmanlı-Yunan Savaşı, öncesinde yaşanan savaşlardan, oluşan felaketlerden ötürü halkın kaybolan moralini yerine getirmiş ve yüzünü bir nebze de olsa güldürmeyi başarmıştır.

Baştan sona Türklerin üstünlüğüyle devam eden Osmanlı-Yunan savaşının gidişatı, İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa devletlerini memnun etmez. Yapılan siyasi baskılarla Türk orduları durdurulur. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş meydanlarında büyük üstünlük sağlayarak kazandığı 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı 4 Aralık 1897 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile sona erer. Ancak kazanılan zafer iyi değerlendirilememiş ve bu zafere paralel bir kazanç sağlanamamıştır. Çünkü barış görüşmeleri sadece Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gerçekleşmemiş, Yunanistan'ın başvurusu üzerine İngiltere, Fransa, Rusya gibi zamanın güçlü devletlerinin belirlediği esaslar çerçevesinde hazırlanan ve imzalanan barış antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne dört milyon lira savaş tazminatı ödenmesi ve küçük bir toprak parçası verilmesiyle sonuçlanmıştır (Armaoğlu, 1999, 557-563).

Uzun yıllardan beri askerî alanda bir başarı yakalanamadığı için bu zafer, Türkler üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Bir anda Osmanlının eski, güçlü dönemine döndüğü düşünülmüş ve bu zafer sayesinde millî birlik ve beraberlik yeniden tesis edilmeye başlanmıştır. Bu zafer, birçok âşığı olduğu gibi Ruhsatî'yi de etkilemiş ve mutlu etmiştir. Şiirde bu başarıdan dolayı Sultan II. Abdülhamid Han da övülmüştür. Bunun yanında, savaş Yunanlarla yapılmış olmasına rağmen şiirde Ruslar eleştirilmiştir; çünkü 19. yüzyılda Osmanlının en kanlı ve en uzun savaşları Ruslarla olmuştur. Ruslar, halkın gözünde düşmanların en büyüğü olarak görülmüştür. Nitekim

bu savaşın perde arkasında da Rusların kışkırtması mevcuttur. Şair, bütün bunları bilmekte ve zaferin sadece Yunanlara karşı değil, aynı zamanda onlara destek veren Ruslara karşı da kazanıldığını düşünmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki siyasi olaylar, savaşlar ve toprak kayıpları 19. yüzyılda halkta infiale yol açmış, 20. yüzyılın başında ise durum halk tarafından artık kanıksanmış ve yerini derin bir umutsuzluğa bırakmıştır. Nitekim Âşık Sümmani aşağıdaki dörtlüklerde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlının sonu sayılabilecek Trablusgarp Savaşı'nı konu edinmiştir:

"Eyyamlar tükenip vadem dolunca
Seçerler sararıp gazal solunca
Sene tam bin üç yüz otuz olunca
Kırıldı kanadı kolu dünyanın" (Erkal, 2007: 241).
…
"Tarih bin üç yüz otuzdan sonra
Ekseri nas düşer bütün inkâra
Dinî hak bilenler çıkar kenara
Dert üstüne dert artırır katbekat" (Erkal, 2007: 310).

Yukarıdaki dörtlüklerde tam bir matem havası hâkimdir. Anlatılan olayla hicri takvimde 1330, miladi takvimde ise 1911 yılına denk gelmektedir. Bu tarihte Osmanlı ile İtalyanlar arasında Trablusgarp Savaşı meydana gelmiş ve Osmanlının Kuzey Afrika'daki varlığı son bulmuştur. 19. yüzyıldan itibaren başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden süreçte çeşitli milletler bağımsızlık sevdasına girmişler, Osmanlıya asi olmuşlar ve çeşitli şekillerde Osmanlıdan kopmuşlardır. Bu durumun son örneği ise Trablusgarp Savaşı'nda yaşanmıştır; fakat burada ciddi bir fark vardır. Kuzey Afrika'daki halk kendi bağımsızlığının peşine düşmemiş, İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. Bu durum sadece Osmanlı bünyesinde yaşayan Türklerin tepkisini çekmekle kalmamış; Osmanlı Devleti'ndeki tüm azınlıkların eleştirisini almıştır. Bu işgal girişimi halk tarafından haksız bulunmuş ve halkın üzerinde şok etkisi yapmıştır. Ciddi direnişler ve protestolar gerçekleştirilmiştir; fakat ne fayda ki, o dönemde halk kadar dirayetli ve muktedir bir iktidar olmadığı için yapılan savaş kaybedilmiştir. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin siyasal, ekonomik ve askerî anlamda çöktüğünün göstergesi olmuştur. Yukarıdaki dörtlüklerde de Sümmani, bu acı durumun farkında olduğunu göstermektedir. Şair şiirinde, bu tarihten sonra derdin üstüne ancak dert gelebileceğini vurgulayarak koca Osmanlının parçalanma sürecine vurgu yapmaktadır.

3.2.4. İskân Siyaseti

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte başlayan göç hareketleri, Anadolu Selçukluları döneminde tamamlanmış, Anadolu Selçukluların yıkılıp irili ufaklı beyliklerin kurulmasıyla da demografik potansiyel beyliklerde toplanmıştır. Osmanlının kurulması ve gelişmesiyle de Anadolu'da Türk birliği sağlanmış ve bu durum Osmanlının idari teşkilatlanmasının temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'ni oluşturan çeşitli unsurlardan biri de konargöçer halktır. Bu halk kendi yaşam tarzına göre yaylaklar ve kışlaklar arasında sürekli bir hareket hâlindedir. Yaz aylarında serin bölgelere, kış aylarında ise sıcak bölgelere giden konargöçerler genellikle hayvancılıkla uğraşmakta olup sürülerine otlak alanlar bulmak amacıyla zamanlarının büyük bir kısmını farklı yerlerde sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılda başlayan 17 ve 18. yüzyıllarda da devam eden bir iç iskân hadisesi görülmektedir. Bunun sebebi iktisadi buhranlar, vergilerin arttırılması, çeşitli iç karışıklıkların ortaya çıkması, isyanlar, eşkıyalık hareketleri, devlete yeni gelir kaynakları elde etme gayesi ile harap ve boş alanların ziraata açılması ve yapılan savaşlar sebebiyle özellikle hudut bölgelerinde içe doğru olan insan akınıdır (Halaçoğlu, 1988: 29-41). Türkler için şehirlere yerleşmek zayıflık sayılmış ve töreye uygun görülmemiştir. Bu sebepledir ki, Türklerin yerleşik hayata geçmeleri, Türk tarihinin başlangıcından çok sonralara denk gelmiştir. Anadolu'daki duruma bakıldığında ise Moğolların ve Timur İmparatorluğu'nun istilaları, Haçlı Seferleri gibi olaylar bazı Türk boylarının yerleşik hayatı reddetmeleri açısından kabul edilebilir gerekçelerdir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlıda başlayan iskân siyaseti 17 ve 18. yüzyıllarda sürmüş; fakat 19. yüzyılda bu mesele neticelendirilmek istenmiştir. Bu olayların çalışmamıza konu olan kısmı ise Avşar boyu üzerinde uygulanan iskân siyasetidir. Oğuz boylarından biri olan Avşarlar; İran, Azerbaycan, Afganistan, Suriye ve Anadolu'nun güneyinde yaşamışlardır. Avşarlar, Anadolu'nun fethedilmesinde önemli roller üstlenmişler, yaşadıkları güney bölgelerinde sınır beylikleri yapmışlardır. Avşarlar, Anadolu'ya geldiklerinden itibaren kadim konargöçer yaşam tarzını bilinçli bir şekilde sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılda uygulanan iskân siyasetinden en çok etkilenenler Avşarlardır. 19. yüzyıl âşıklarının en önemlilerinden biri olan Dadaloğlu da Avşar boyuna mensuptur. Dadaloğlu, Osmanlı Devleti'nin Avşar boyuna uyguladığı iskân siyasetine ve Avşarların bu duruma karşı verdikleri mücadelelere epik karakterli şiirlerinde sıklıkla yer vermiştir:

"Aşağıdan iskân evi gelince
Sararıp da gül benzimiz solunca
Malım mülküm seyfi gözlüm kalınca
Kaypak Osmanlılar size aman mı" (Boratav, 2000c: 149).

İskân, toprağı ya da yurdu olmayan halkı toprak sahibi yapmak ve toprağa bağlı hâle getirmek amacıyla onları yurtlandırmak anlamındadır. Dadaloğlu, konargöçer bir âşıktır ve konargöçerlik onun yaşam tarzıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân siyaseti, Avşarların yüzyıllardır süregelen yaşam tarzlarını bir anda değiştirmiş ve onları yoksulluğa sürüklemiştir. Hayvancılıkla uğraşan ve sürekli otlak bulma çabasında olan konargöçerler yerleşik hayata geçince hastalıklarla uğraşmışlar, eski yaşamlarına özlem duymuşlar, uygun tabirle hapsolmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Avşarları yerleşik düzene geçirmekteki amacı, boş kalan arazileri işlemek ve eşkıya gruplara karşı gayrinizami bir direniş gösterilmesini sağlamaktır. Dadaloğlu'nun iskân siyaseti üzerine söylediği bir başka şiiri ise şöyledir:

"Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arap atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir
...
Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağının temreni
Hakkımızda devlet vermiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir.

Dadaloğlu yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir" (Yeşildağ, 2003: 70).

19. yüzyılda her yönden sonun yaklaştığını fark eden Osmanlı, özellikle Avşar aşiretlerinden vergi toplama ve onlardan asker alma konusunda ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Ayrıca bazı Avşar aşiretlerinin yağma ve eşkıyalık yapmaları da önlenememiştir. Gittikçe güçlenen Avşar aşiretlerinin çeşitli zamanlarda ayaklanmalar çıkarmaları da Osmanlı Devleti'nin bu konuda belli tedbirler alması gerektiği tezini güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda birçok etnik sorunla uğraşmış ve sorunları çıkaranların çoğu kendi devletlerini kurma gayesi içine girmişlerdir. İşte Avşarların da gitgide güçlenmesi, onların da bağımsız bir devlet kuracağı kuşkusunu

doğurmuştur. Yani iskân siyasetinin temel amaçlarından biri Avşarların bağımsız bir devlet kurma ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Yukarıdaki dörtlüklere bakıldığında Dadaloğlu'nun başkaldırısı net bir şekilde görülmektedir. Dadaloğlu yüzyıllardır süregelen konargöçer kimliğini kaybetmek istememektedir. Devletin Avşarlar için başlattığı siyasi dönüşüm, Dadaloğlu'nun kimliğinde tüm Avşarları psikolojik anlamda da dönüştürmektedir. Dadaloğlu, isyan siyasetini eleştirdiği bazı şiirlerinde çeşitli devlet adamlarından bahsetmektedir. Bu devlet adamlarının başında ise Derviş Paşa gelmektedir:

"Derviş Paşa gayrı kına yakınsın
Böbür böbür dört bir yana bakınsın
Amma bizden gece gündüz sakınsın
Öç alırız ilk fırsatı bulanda
...
Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
Soldu yurdumuzun bütün gülleri
Karalar geydik de attık alları
Altınımız geçmez akçe, tunç oldu" (Yeşildağ, 2003: 84).

Dadaloğlu, yukarıdaki dörtlüklerde Derviş Paşa'dan bahsetmekte ve kendisini sert bir dille eleştirmektedir. Olayın tarihsel yönüne bakıldığında ise Derviş Paşa'nın *Heyet-i İslâhiye* adıyla kurulan ve güneydeki konargöçer Avşarların yerleşik hayata geçmelerini sağlamakla görevlendirilen ordunun yönetiminde olduğu görülmektedir. 1865 yılında bölgeye gönderilen ordunun başında Fevzi Paşa bulunmaktadır. Ordunun bölgeye ulaşmasıyla birlikte çetin çatışmalar yaşanmıştır; fakat Derviş Paşa'nın ılımlı tutumu, çatışmaların artmasını ve daha fazla kan dökülmesini engellemiştir. Böylelikle ayaklanmalar bastırılmış ve ayaklanmaya katılan beyler obalarıyla birlikte sürgüne gönderilmiştir. Kısa bir sürede bölge düzene ve asayişe kavuşmuştur. Daha sonra bölgede meydana gelen kolera salgınından dolayı Osmanlı ordusu çekilmiş ve Kozanoğlu Yusuf Ağa tarafından yeni bir ayaklanma başlatılmıştır (Yeşildağ, 2003: 22-26). Yukarıdaki dörtlüklerde ise Dadaloğlu, Avşarların sözcüsü olarak Heyet-i İslâhiye'nin komutanlarından Derviş Paşa'yı ve onun nezdinde Osmanlı Devleti'ni eleştirmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Avşarlar, kimi zaman Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde önemli görevler üstlenmişler kimi zaman da önemli sorunlar teşkil etmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren Avşarları yerleşik hayata geçirmeye çalışan Osmanlı yönetimi uzun süre başarısız olmuş; fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında zor da olsa bu

görevi tamamlamıştır. Dadaloğlu'nun da içinde olduğu Avşar obası Osmanlıya karşı en uzun süre direnen Türkmen boyudur. Dadaloğlu ise direnen bu boyun gür sesi, temsilcisi olmuştur. Tarih, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki iskân siyasetini yazarken Dadaloğlu bu siyasete maruz kalan halkın durumunu yazmıştır. Bu açıdan bakıldığında çağın siyasi gelişmelerini halktan dinlemenin ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

3.2.5. Millî Mücadele Yılları

Tarihî kayıtlara göre Mondros Antlaşması'ndan sonra başlayan işgallere tepki olarak doğan millî mücadele, Türk edebiyatında da bir dönem olarak kabul edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, Anadolu'ya saldırarak Türk milletinin yaşam hakkını elinden almak istemişlerdir. Merkezi yönetimin çaresiz kaldığı bu dönemde vatan toprağının ve milletin kurtuluşu konusunda çeşitli çareler aranmış, milletin tutsaklıktan, vatanın ise işgalden kurtarılabilmesi için Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları başta olmak üzere bir millet topyekûn mücadeleye girişmiştir. Yıllar süren bu şanlı mücadele, Türklük şuurunun her zerresine temas etmiştir. Hiç şüphesiz ki bu mücadele Türk halk şiirinde de karşılık bulmuştur:

"İmandır Boğaz'ı geçilmez eden
Bunlar benim onun ve senin deden
Ya şehit ya gâzi her aileden
Savaş yaptı derler Çanakkale'de" (Çopuroğlu, 1998: 146).

Yukarıda Çanakkale Savaşı'nı anlatan bir dörtlük yer almaktadır. Çanakkale Savaşı destanlarda, efsanelerde, menkıbelerde, türkülerde, ağıtlarda ve daha birçok halk edebiyatı türünde yer aldığı gibi halk ozanlarının şiirlerinde de yer almıştır. Yukarıda 21. yüzyıl âşıklarından Âşık Eyyûbî'ye ait olan dörtlükte insanlık tarihi boyunca önemli mücadelelere ve savaşlara mekân olan Çanakkale'den bahsedilmektedir. 1915 yılında meydana gelen Çanakkale Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın en trajedik olaylarının yaşandığı savaş olarak bilinmektedir. Bu savaş felakete sürüklenmiş ve basireti bağlanmış bir milletin, içinde bulunduğu durumdan kurtularak muasır medeniyetler seviyesine çıkma yolunda kazandığı zaferlerin ilk halkasıdır. Çanakkale Savaşı sonuçlarıyla birlikte ele alındığında bu savaş, Türk milletinin azmini, iradesini ve yenilmezliğini tüm dünyaya göstermiştir. Âşık Eyyûbî'nin yukarıdaki dörtlüğünde Türk'ün haklı davası olan vatan müdafaası ve bağımsızlığı için ölümü göze alarak her

türlü mücadeleye girdiği, millî birliğinden ve beraberliğinden ödün vermediği gerçeği epik bir dille anlatılmaktadır. Yine Âşık Eyyûbî *Feke'nin Kurtuluşu Destanı* adlı şiirinde millî mücadele döneminde Çukurova'da Fransızların haksız işgaline karşı verilen mücadeleleri anlatmaktadır:

"Toroslardan alev alev püskürdü
Yön verdi Feke'nin kahramanları
Düşmanına göz açtırmaz yiğitler
Can verdi Feke'nin kahramanları
...
Gizik Duran gelir nağra atarak
Arap Ali toz dumana katarak
Fransız'ın bayrağını yırtarak
Al bayrağın gerildiği gün bu gün

Bizden zarar görmez yerinde duran
Feke Kalesi oldu bir viran
Fransız'ı görüp azan şımaran
Ermeni'nin kırıldığı gün bugün" (Çopuroğlu, 1998: 146).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızların Maraş, Antep ve Adana'yı işgalini fırsat bilen Haçin ve Feke Ermenileri buralarda bulunan Türklere, Fransızların tahrikiyle akla hayale gelmedik işkenceler yapmaya başlamışlardır. Kozan'ın Fransızlar tarafından işgal edildiği tarih olan 1919 yılı Feke'nin de işgali demektir. Feke'ye işgal maksadıyla doğrudan bir Fransız askerî kuvveti gelmemiş olmakla beraber, Fransız askerinden güç alan Ermeniler Türklere işkenceye ve işgal hareketine başlamıştır. Ermenilerin bu hareketlerini önlemek için Kaymakam Şeref Bey şehrin ileri gelenlerini ve halkı silahlandırarak bunlarla mücadeleyi başlatmıştır. Ermeni vahşeti kısa zamanda millî bir ayaklanmaya neden olmuştur. Feke'nin bu vahşetten kurtuluşu 1920 yılının Mart ayına rastlamaktadır. Arap Ali kumandasındaki kuvvetlerin Feke'ye girmesiyle Feke'nin kurtuluşu gerçekleşmiştir. Fekeliler her yıl 22 Mart tarihini kurtuluş günü olarak kutlamaktadır. Feke şimdiki yerine, Feke Kalesi'nin bulunduğu Eski Feke'den 1943 yılında nakledilmiştir (Çeliktopuz, 2015: 113).

Fransızların ve onlarla birlikte hareket eden Ermenilerin, millî mücadele yıllarında Anadolu'nun güneyinde yaptıkları vahşet aşikârdır. Ermeniler, Fransızlarla işbirliği yaparak yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Türklere karşı Adana'da, Mersin'de, Kozan'da, Maraş'ta, Antep'te ve Urfa'da katliamlara girişmişler, işgaller başlatmışlardır. Merkezi yönetimin işgallere karşı yetersiz kalması, halkın kendi

direnişini sergilemesine doğal olarak imkân vermiştir. Yukarıdaki şiirde de Feke yöresinin Fransızlar ve Ermeniler tarafından işgal edilmesine karşı Gizik Duran ve arkadaşlarının gösterdikleri kahramanlıklar anlatılmaktadır. Efsanelere ve ağıtlara konu olan Gizik Duran, vatanperver arkadaşlarıyla birlikte millî mücadeleye katılmış ve işgal edilen bölgelerde önemli faaliyetler göstermiştir. Âşık Veysel *On Dokuz Mayıs'ta Parlayan Zafer* adlı şiirinde, Atatürk'ün millî mücadele dönemindeki rolüne değinmektedir:

"On dokuz Mayıs'ta parlayan zafer
İptida Samsun'a bastı ayağı
Ne mutlu Samsun'a zafer kapısı
Her an için hatırlarız bu çağı

Samsun'a parladı zafer güneşi
Öyle bir zafer ki bulunmaz eşi
Gerdi kanatların bir devlet kuşu
Şeneldi Türklerin kadim ocağı

Samsun'a çıkınca bir asker idi
Bir aydınlık şarka doğru yürüdü
Emsali bulunmaz bir cevher idi
Edeb erkân medeniyet membaı

Tokat'tan Sivas'tan doğru Erzurum
Kurdu kongreyi, düzeldi durum
Yollardan geçerek aynı yıldırım
Şanlı Ankara'ya kurdu otağı

Yürüdü cepheye el birliğiyle
İnançlı, imanlı bir varlık ile
Yanında binlerce kurbanlık ile
Süpürdü düşmanı bastı dayağı

Haykırdı orduya yürümek gerek
Zafer bizim haydi yürü diyerek
Akdeniz'den Trakya'dan geçerek
Hudutlara çaktı şanlı bayrağı

İşte bugün Atatürk'ün günüdür
Her yana yayılan onun ünüdür
Her tarafta şenlik Türk düğünüdür
Nur içr'olsun Atatürk'ün yatağı

Veysel bu sözünde var mıdır hata
Yurdumuzu benzetelim Cennet'e
Bu vatanı ısmarladı millete
Türk korusun dedi yine bu bağı"
(Alptekin, 2011: 199).

Gazi Mustafa Kemal'in millî mücadele dönemindeki en önemli rolü, hiç şüphesiz ki bu mücadelenin başlamasına ve düzenli bir şekilde ilerlemesine ön ayak olmasıdır. Bu sayede Anadolu'nun her köşesinde millî mücadele ruhunun ortaya çıkmasını sağlamış ve bu ruhu organize etmiştir. Atatürk'ün savaş zekâsı, basireti, iyi bir komutan olmasının yanında iyi bir siyasi lider olması, vatanseverliği ve cesareti millî mücadelenin kazanılmasında önemli faktörlerdendir.

Millî mücadele dönemi oldukça zor şartlar altında sürmüştür. Yıllardan beri savaşlardan bıkan Türk milletinde umutsuzluk ve yılgınlık hâkimdir. Manevî sıkıntıların yanında maddi olarak da tam bir çöküş hâli mevcuttur. Çok ağır antlaşmalar imzalanmış ve tamamen teslimiyetçi bir politika izlenmiştir. İşte böyle bir zamanda zafer, ilk olarak

halkın zihninde inanç olarak sağlanmalıdır. Atatürk tam da bunu yapmıştır ve faaliyetleriyle halkı bu zafere inandırmıştır. Samsun'a ayak basan Atatürk, bir süre sonra Havza Genelgesi'ni yayınlayarak halkı işgallere karşı protestoya çağırmıştır. Devamında Amasya Genelgesi'yle millî mücadelenin sebebini, amacını ve yöntemini ortaya koymuştur. Erzurum ve Sivas Kongreleri'yle millî mücadele inancı daha da perçinlenmiş ve yüce Meclis'in açılmasıyla bu mücadele sistemli bir halk hareketi hâlini almıştır. Türklerin Atatürk'ün önderliğinde giriştiği millî mücadele, sadece askerî bir mücadele olmamıştır. Bu mücadelenin siyasi ve diplomatik ayağı da oldukça önemlidir; ancak Türkler her iki cephede de başarılı olmuşlardır. Eldeki tüm imkânsızlıklara rağmen büyük devletlerle girişilen müzakerelerde devamlı aktif bir siyaset izlenmiş ve Türklerin lehine olan şartların kabul ettirilebilmesi için her türlü çaba sarf edilmiştir. Türklerin millî onuru ve gururu asla zedelenmemiştir.

Yukarıdaki şiirde Âşık Veysel'in de söylediği gibi Atatürk güçlü bir komutan ve büyük bir devlet adamıdır. Onun bütün bu mücadelesinde tek dayanağı Türk milletinin azim ve kararlığıdır. Atatürk, Türk milletine; Türk milleti de Atatürk'e her daim güvenmiştir. Büyük zaferlere imza atan, güneşi sönmez denilen devletleri dize getiren, yok olmaya yüz tutmuş bir milletin küllerinden yeni bir devlet kuran, her alanda toplumsal değişimlere vesile olan Atatürk, hiçbir zaman yaptığı hizmetlerden ötürü gurura ve kibre kapılmamıştır. Aksine, kazanılan zaferin milletin emeğiyle, inancıyla ve özverisiyle olduğunu söylemiştir. Türk milletinin desteği olmadan bütün bu mücadelelerin verilmesinin ve başarıya ulaşmasının mümkün olamayacağı aşikârdır. Nitekim Atatürk, milletiyle bütünleşmiş bir liderdir. Günümüzde, onun döneminde yaşayan diğer liderlerin hiçbirinin esamesi dahi okunmazken Atatürk'ün düşüncelerinin ve ilkelerinin hâlâ yaşıyor olması, Türk milletinin Atatürk'e olan sevgisinin, minnetinin ve bağlılığının en somut göstergesidir. 20. yüzyıl âşıklarından Şeref Taşlıova'nın *Şanı Türk'ün* adlı şiirinde Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve 30 Ağustos Zafer Bayramı anlatılmaktadır:

"30 Ağustos Bayramı
Yazılmıştır şanı Türk'ün
Bayraklarla süslenmiştir
Bu cennet vatanı Türk'ün

Bin dokuz yüz yirmi iki
Zafer yüzümüzün akı
Bu vatan bizlere baki
Kurtarmıştır kanı Türk'ün

Başkumandanlık savaşı
Ezildi düşmanın başı
Dünyada bulunmaz eşi
Doğsa zafer günü Türk'ün" (Karadeniz, 2006: 58).

Âşık Şeref Taşlıova, yukarıdaki dörtlüklerde Türk millî mücadelesinin nihayete ulaşmasında dönüm noktası olan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden ve devamında her yıl kutlanan Zafer Bayramı'ndan bahsetmektedir. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanıldığı 30 Ağustos 1922 tarihinde vatan toprakları işgalcilerden kurtarılmış, Yunan orduları denize dökülmüştür. 30 Ağustos zaferi, tarihte benzeri görülmemiş bir millî mücadelenin neticesinde azimle, gayretle, inançla, kanla, ölüp ölüp dirilen Türk milletinin direniş hareketinin başarıya ulaştığının sembolüdür. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Türk ordusu ve milletinin bu olağanüstü direnişi Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini sağlamlaştırmıştır. Tüm dünya haksız işgallere, yokluğa ve her türlü olumsuzluğa karşı Türk milletinin kazandığı şanlı zaferi izlemiştir. 30 Ağustos, Türk'ün millî birlik ve beraberlikle, canı pahasına da olsa bağımsızlık hayallerini gerçekleştirmek için neler yapabileceğini göstermiştir.

3.2.6. Cumhuriyet Dönemi

20. yüzyıl, birçok açıdan Türk siyasi tarihinde dönüm noktası olmuştur. Hiç şüphesiz ki bu değişimler ve dönüşümler âşık şiirini de etkilemiştir. Millî mücadele yıllarında uzun süre yoklukla, savaşla, ölümle yüz yüze kalan âşıklar, bu dönemi şiirleriyle tasvir etmişler, halkın birlik ve beraberlik içinde, topyekûn mücadeleye katılmasında önemli birer propaganda aracı olmuşlardır. Cumhuriyetle birlikte sorunlar bitmemiş, sadece sorunların adı ve niteliği değişmiştir. Dolayısıyla çağının aynası olan âşıklar, günümüze kadar olan süreçte hem Türk milletinin hem de yakın coğrafyada yaşayan diğer milletlerin siyasi anlamda yaşadıkları buhranlara karşı duyarsız kalmayarak dizelerini sıralamışlardır.

20. yüzyıl âşık edebiyatında köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Yüzyılın ilk çeyreği toplumun büyük sıkıntılar çektiği, yeniden var olma savaşının verildiği bir dönemdir. Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Kurtuluş Savaşı ve

sonrasında uygulanan kültür politikaları, âşıklar için kendilerini ifade edebilecekleri uygun bir ortam sağlamıştır. Cumhuriyetin ilk yirmi yılı âşıklar ile yeni düzenin uyumlu birlikteliğine sahne olur (Başgöz 1986: 192–203). 21. yüzyıl âşıklarından Ozan Nihat, aşağıdaki dörtlüğünde Kerkük'e ve Kerkük'te yaşayan Türkmenlere duyduğu özlemi ve son yüzyıllık süreçte o bölgede çekilen çileleri dile getirmektedir:

"Beni yalnız koyup giden sevgili
Döner diye hayal kuran Kerkük'üm
Uzanmadı sana sıcak dost eli
Onun için sızlar yaran Kerkük'üm" (Uğur, 2008: 103).

Yukarıdaki dizelerde âşık, özellikle Kerkük'ün ve Kerkük'te yaşayan Türkmenlerin çektikleri sıkıntılara değinmiştir. 20. yüzyıla kadar huzur ve güven içinde yaşayan Kerkük ve Musul Türkmenleri, Birinci Dünya Savaşı ve devamında imzalanan antlaşmalarla huzursuz bir döneme girmiştir. Bölge, Cumhuriyet tarihinin başında Türkiye'den ayırılmış ve İngilizler tarafından ilhak edilmiştir. Bu dönemde Türkmenler İngilizlere karşı mücadeleye girişmiş ve İngilizler tarafından 1924'te, 1946'da ve 1959'da katliamlara maruz kalmıştır. Özellikle 1959 yılında Kerkük'te yapılan katliam, dönemin küresel güçlerinin etkisi altındaki komünistlerin ve Kürtlerin ülke kurma sevdasıyla hareket etmeleri sonucunda meydana gelmiştir. Irak'taki Türkmenler, çeşitli grupların farklı amaçlarının odak noktasında, üzerinde oyunlar oynanabilecek bir topluluk hâline gelmişlerdir. Türkmenler kendilerine yönelik yapılan katliamda, ağır şiddete maruz kalmışlar ve manevî olarak yıkılmışlardır.

Âşık, yukarıdaki şiirde Kerkük'ün Türk yurduyken anavatandan koparıldığını, çeşitli dönemlerde sorunlarla karşılaştığını ve bu süreçte destek göremediğini vurgulamaktadır. Olayın tarihî yönüne bakıldığında Lozan Antlaşması ile Türkiye'den koparılan Kerkük'ün bir gün tekrar Türkler tarafından geri alınacağı düşüncesiyle hareket eden yabancı güçler, sistemli bir şekilde Türkiye ile Musul-Kerkük bölgesinin tarihî bağını koparmaya çalışmışlar, Türklerin katliamlardan haberdar olmasını engellemişler, Türkmenlere asimilasyon politikası uygulamışlardır. Böyle olunca da Türkiye sıkıntılı zamanlarında Türkmenlere gerekli yardımları yetiştirememişlerdir. Dörtlükte âşığın vurgulamak istediği durum tam olarak budur. Yakın dönem âşık şiirinde üzerinde sıkça durulan konulardan biri de Türklerin Almanya'ya göç etmesidir. Yakın dönemin birçok aşığının temas ettiği bu konu, farklı siyasi ve sosyolojik yönleriyle işlenmiştir:

"Onun burda taşı toprağı vardır
Alamanya kardaşımı geri ver
Düz ovası yeşil yaprağı vardır
Alamanya kardaşımı geri ver
…
Para gelmiş Mehmed'imden Eşe'ye
Çocuklar çekilmiş kalmış köşeye
Yavrular babasız nasıl yaşaya
Alamanya sana giden gelmiyor" (Irmak, 2017: 230).

"Bak Ayşe ağlıyor Elif sızlıyor
Senin memleketin seni gözlüyor
Alamanya bize kimi gizliyor
Dönün gelin Anadolu bizimdir" (Aktaş, 2006: 221).

"Sebepmişiz iktisadi zorluğa
Gitmemiz çareymiş türlü darlığa
Oturdular mecliste pazarlığa
Mala döndürdüler Alamanya'da
…
Akla düştü, gabardıcın gölgesi
Yüce dağ başını özledi gönül
Altın olsa n'olur Alman ülkesi
Yaylamın taşını özledi gönül" (Uğur, 2008: 72).

Yarım asırdan beri Türklerin çeşitli kaygılarla Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya göç etmeleri, sosyolojik açıdan oldukça önemli bir konudur. Çeşitli halk anlatılarına yansıyan bu konunun izleri âşık türü şiir geleneğinde de görülmektedir. 1950'li yıllarda Türkiye'nin iktisadi anlamda halkın beklentilerini yeteri kadar sağlayamaması ve İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan Almanya'nın çeşitli alanlarda işgücüne ihtiyaç duyması neticesinde iki devlet arasında birtakım antlaşmalar yapılmış ve Türk işçilerin Almanya'ya göç serüveni başlamıştır. Günümüze kadar süren bu serüven, bireysel anlamda gidenlere ekonomik açıdan katkıları, ülke ekonomisine katkıları, gidenlerin geride bıraktıkları, toplumda -ve özellikle ailelerinde- oluşturduğu değişimler ve gidenlerin yeni bir dünyaya adapte olabilmeleri açısından çok yönlü olarak ele alınması gereken sosyolojik bir olaydır.

Yukarıdaki dörtlüklerde de bahsedildiği gibi Türkler için Almanya serüveni, hem gidenler için hem de kalanlar için oldukça zorlu bir süreç olmuştur; çünkü Türk işçiler ekmek paralarını kazanabilmek için bir bilinmeyene yelken açmışlardır. Gerçi

Türk milleti için göçmen yaşam biçimi tarihsel açıdan hiç de uzak bir durum değildir; fakat uzun süredir yerleşik hayata geçen Türkler, kendilerine ve ailelerine daha iyi bir yaşam imkânı sunabilmek için yollara düşmüşlerdir. Dilini, kültürünü, inanışlarını bilmedikleri bir coğrafyada çok çeşitli zorluklar çekmişlerdir. Dörtlüklerde görüldüğü gibi ne gidenler ne de kalanlar aslında bu durumdan hoşnut değildir; fakat şartlar gereği elden pek de bir şey gelmemektedir. Ağıtlarda, türkülerde ve mânilerde çokça işlenen Kıbrıs meselesi, halk şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır:

"Duracak zaman değildir
Yürüyün zalim üstüne
Ölen ölsün kalan yeter
Yürüyün Kıbrıs üstüne

Mahzuni der Türk milleti
Kim oluyor Rum'un iti
Son bulsun savaş illeti
Yürüyün zalim üstüne" (Irmak, 2014: 51).

…

"Bir pazarın şerri dünyayı sardı
Akdeniz'i kana yaktı kavurdu
Kurtaran yok mu şu yavru yurdu?
Bir Mustafa Kemal doğmuş geliyor" (Irmak, 2014: 51).

…

"Kundakta yavrular diri yakılmış
Çoluk çocuk hendeklere dökülmüş
Gebe kadınlara süngü dökülmüş
Kıbrıs'ı bir duman almış geliyor" (Irmak, 2014: 52).

Âşık Mahzuni Şerif, toplumsal konulara oldukça duyarlı davranmıştır. Yukarıdaki dörtlüklerde 20. yüzyılda tıpkı Kerkük gibi türlü cefalar yaşayan Kıbrıs'ın ve Kıbrıs halkının çilelerini anlatmaktadır. Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde sorunsuzca yönetilen Kıbrıs, 19. yüzyılın sonunda İngilizlerin eline geçmiş, bu zamandan sonra huzur ve barış görememiştir. 20. yüzyılda İngilizlerin, Yunanların ve Rumların faaliyetleri, adadaki Türk halkını zora sokmuştur. Özellikle 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtına kadar olan süreçte adadaki silahlı Rum çetelerin Türklere zulmettikleri ve baskı uyguladıkları bilinen bir gerçektir. Mahzuni Şerif, şiirlerinde bu olaylara sık yer vermiştir. Mahzuni, Kıbrıs'ın tamamının Rumlar tarafından işgal edilmesini protesto etmek, halkın üzerinde kamuoyu oluşturmak, millî duyguları harekete geçirerek birlik ve beraberliği sağlamak, halkı zalimlere karşı durmaya

çağırmaktadır. Ozan Nihat, aşağıdaki şiirinde 1980 öncesinde Türkiye'de yaşanan ideolojik çatışmaları anlatmaktadır:

"Komünizm mort oldu geberdi bitti
Eşşek cennetine boyladı gitti
Emme bizdekile sıkıca duttu
Ne olcek bunnarın halları agaaam
…
Kimi Moskof kimi Çin'e sarılıp
Kimi Haçlı ruhu kine sarılıp
Soysuzlar da güya düne sarılıp
Türk ırkına sövenlerin bu devir" (Uğur, 2008: 90).

Ozan Nihat, yukarıdaki şiirinde 1980 askerî darbesinden önce faaliyet gösteren sol grupların ideolojik yönlerini eleştirmektedir. Bilindiği gibi 1980 öncesindeki mücadelelerin tarafları, sağ cenahtaki Ülkücüler ve sol cenahtaki Komünistlerdir. Komünistlerin, 1980 öncesindeki siyasi olaylarda her yönden şiddete başvurdukları aşikârdır. Dış güçlerin de desteğiyle Türkiye Cumhuriyeti'ni bir *Demir Perde ülkesi* yapmayı, Sovyet Rusya'nın bir devamı hâline getirmeyi amaçlamışlardır. Komünistlerin ülkeyi istila edip ele geçirme çabalarının karşısında ise vatanını ve milletini seven ülkücüler bu durumu engellemeye çalışmışlardır. *"O dönemde Türkiye'de devam eden ikili bir mücadele vardır. Taraflar bellidir; Komünistler ve ülkücüler. Sonucun başarısızlığından da söz edilemez. Türk Milliyetçileri, esas itibariyle başarmışlardır. Türk milleti komünizmi benimsemediyse veya istila püskürtülmüşse, bunu sağlayan ne devlet adına konuştuğunu vehmeden bâzılarının mensub olduğu zümreler, ne de şimdi ortalıkta kabaran ve o günlerde köşe bucak saklananlardır. Bu şeref Milliyetçi Hareket'e aittir"* (Tunalı, 2013: 326).

Âşık yukarıdaki şiirinde, 90'lı yılların başında Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte komünizmin yok olmaya yüz tuttuğunu; fakat bizde hâlâ aynı hayaller peşinde koşan insanların olduğunu vurgulamakta ve onları alaycı bir şekilde eleştirmektedir. Günümüzde dahi yok olup gitmiş bu ve buna benzer ideolojilerin çığırtkanlığını yapan, bu yolla halka karşı husumetini sürdüren, dava güden insanlar bulunmaktadır. Bu art niyetli kişilerin ortak amacı, belli ideolojik söylemlerle Türklüğe hakaret etmektir. Yakın tarihte dahi bu konularla alakalı büyük sıkıntılar yaşayan aziz Türk milletinin bu tip oyunlara gelmemesi, birlik ve beraberlik içinde hareket etmesi en önemli temennimizdir. Aşağıda Âşık Mahzuni Şerif'e ve Âşık Eyyûbî'ye ait dörtlüklerde Türk

dünyası içi 90'lı yılların kanayan yarası olan Azerbaycan ve Bosna hadiselerine temas edilmektedir:

"Çok yürekler ezdi doksanlı yıllar
Bosna'ya mı yan Azerbaycan'a mı
Uğursuzluk bizim eli de vurdu
Bu fatura Şırnak'a mı Van'a mı" (Irmak, 2017: 231).

"Ey Müslüman kardaş ne oldu sana
Bakma sola sağa kimi beklersin
Bosna Azerbaycan boyandı kana
Yürü Karabağ'a kimi beklersin" (Çopuroğlu, 1998: 133).

90'lı yıllar Türk dünyası için oldukça zorlu ve elem dolu geçmiştir. Hiç şüphesiz ki toplumun gür sesi olan âşıklar, bu durumlara kayıtsız kalmamış ve olayları şiirlerinde işlemişlerdir. Dörtlüklerde Azerbaycan'ın 90'lı yıllardaki durumundan bahsedilmektedir. O yıllar Azerbaycan Türkleri için çok zor geçmiştir. *Dağlık Karabağ* sorunu ve devamında Ermeniler tarafından yapılan *Hocalı katliamı*, Azerbaycan Türklerinin canını yakmıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu, uzun bir geçmişe sahiptir. Günümüzde bile henüz çözüme kavuşturulamayan bu sorun katliamlara ve göçlere sebep olmuştur. Sovyet Rusya'nın dağılma sürecine girdiği dönemde Ermeniler, Azerbaycan toprakları olan Karabağ bölgesi üzerinde hak iddia etmişler ve bu duruma istinaden Azerbaycan'a karşı savaş ilan etmişlerdir. Savaş sırasında gerçekleşen Hocalı katliamı ise Ermeni vahşetinin en açık delili olmuştur.

Tarihî süreçte Rusların planı ve desteğiyle Ermeniler tarafından Karabağ ve civarının işgal sürecindeki en acımasız uluslararası suçlardan biri, 25-26 Şubat 1992 gecesi Hocalı şehrinde gerçekleştirilen katliamdır. Hocalı'da yaşanan durum tam bir soykırım olmuştur. 1988 yılında başlayan savaş sonucunda, Rusya'nın aktif desteği ve katılımı ile Azerbaycan topraklarının beşte biri Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

Ermeniler, Rusların desteğini de alarak her türlü zulüm ve hileyle Türkleri katletmek suretiyle soykırıma tabi tutmuşlardır. Tarihsel dayanağı olmayan bahanelerle Karabağ'ı işgal eden Ermeniler, planlarını gerçekleştirmek ve gayelerine ulaşabilmek için savaş hukukunu hiçe sayarak insanlık tarihinin en acımasız katliamlarından birini gerçekleştirmişlerdir. Türk halkının, yakın tarihte yaşanan bu faciayı zihinlerden silebilmesi kolay olmamaktadır. Nitekim âşıklar, yukarıdaki dörtlüklerde olduğu gibi bu konuya karşı duyarlı davranmışlar ve şiirlerinde işlemişlerdir.

Şiirlerde Azerbaycan'ın dışında Bosna'nın yaşadığı zor zamanlar da işlenmiştir. Bosna Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan en büyük katliamlara sahne olmuştur. 1992-1995 yılları arasında yaşanan savaş Sırplar, Hırvatlar ve Boşnak Türkleri arasında olmuştur. Bu savaşta Boşnak Türklerine karşı tam anlamıyla etnik temizlik uygulanmıştır. Zaten 1995 yılında savaş sona erdiğinde bu durum hukuki anlamda soykırım olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan'a karşı yapılan Hocalı katliamı gibi, Boşnaklara karşı da Srebrenitsa Katliamı uygulanmıştır.

1995 yılının ikinci yarısında, ilerlemenin müzakere odasında değil, savaş alanında elde edileceği ortaya çıkacaktır. Srebrenitsa'nın 11 Temmuz 1995 tarihinde düşmesi, BM'nin Bosna'ya yaptığı müdahale tarihindeki en büyük felakettir. Sırpların sivil halka yönelik saldırıları, cinayetleri ve tecavüzleri ancak barbarlık olarak tanımlanabilecek kadar dehşet verici çapta insan hakları ihlali örneğidir. Srebrenitsa'yı koruma görevi Hollandalı kuvvetlerin üzerindedir. Bu kuvvetler Sırp paramiliteryasının sözlerini esas alarak Boşnak sivilleri şehirden tahliye ettirmiştir. BM koruma şemsiyesinden kopartılan siviller daha sonra katledilmiştir. Yıllar sonra Hollandalı Barış Gücü komutanları bu olaydan dolayı ilgili komisyonca suçlu bulunmuştur (Şafak, 2010: 104-105).

90'lı yıllarda Azerbaycan'ın ve Bosna'nın başına gelenlerin en önemli sebepleri Müslüman ve Türk olmalarıdır. Haçlı zihniyetinin etkilerini buralarda görebilmek mümkündür. Aynı durum, halkı Müslüman olan birçok ülkenin başına gelmiştir ve gelmeye de devam etmektedir. Müslüman milletlerin uzun süre Batılı güçlerce sömürülmeleri, bağımsız bir siyasi oluşum içine girememeleri, onların müstakil birer güç hâline gelmelerii engellemiştir. Yabancı güçler dinî ve etnik anlamda insancıl olmadıklarını her fırsatta göstermişlerdir. Bu açıdan onlardan insani tavır, eşitlik ve adalet beklemek yersizdir. Bu durumun bir başka örneği, aşağıdaki dörtlükte ele alınan Filistin olayıdır:

"Mahzuni doğuda kalmaz bu nişan
Ağla gözüm ağla hıçkırık boşan
Ezilmiş Filistin halklar perişan
İnsanların yeri yurdu da gitti" (Irmak, 2017: 232).

Genel anlamda Ortadoğu coğrafyası, tarih boyunca olduğu gibi içinde bulunduğumuz dönemde de stratejik ve jeopolitik konumuyla tüm dünya siyasetinin yoğunlaştığı noktalardan biridir. Özellikle geçtiğimiz yüzyıldan beri bölge üzerinde

oynanan oyunlar bölgenin siyasetini, kültürünü ve tarihini çelişkili bir atmosfere sürüklemektedir. Ortadoğu'daki sancılı süreç Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla başlamıştır; fakat bu süreç içerisinde Filistin, diğer devletlerden farklı olarak Siyonist güçlerin zulmüne uğramış ve İsrail işgal devletinin kurulmasına tanıklık etmiştir. Siyonist güçler, işgal politikalarıyla Filistin halkını göçe zorlamış ve onları kendi topraklarında mülteci konumuna düşürmüştür.

Kudüs ve Mescid-i Aksa gibi asla vazgeçilmeyecek kutsal değerleri ile İslam dünyası için sembolleşmiş bir coğrafya olan Filistin, bugün kayıtsızlığın kurbanıdır. Dünyanın en gelişmiş silahlarına karşı, taş ve sapanlarla, gencecik insanların sürdürdüğü *İntifada hareketi*, 11 Eylül süreci ile küresel kuşatmanın sözde *teröre karşı savaş* muhasarasının parçalarından biri olarak algılanması ile sarsılmaya çalışılmıştır. Filistin, İslam dünyasının üzerinde hemen hemen ittifak içerisinde bulunduğu tek konudur. Buna rağmen İslam dünyası, hem *soğuk savaş dönemi*nde hem de sonrasında atılan nutuklar ve saman alevi mesabesindeki birkaç çıkış dışında güçlü bir irade sergileyememiştir. Hâlbuki Kudüs'ün ve Mescid-i Aksa'nın İslam dünyasındaki tartışmasız önemi bile tek başına güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Buna rağmen gerek bölge ülkeleri gerek coğrafya dışındaki Müslüman ülkeler, küresel güçleri küstürmeme telaşı ve dünyadan tecrit edilme korkuları ile Filistin'in yaşadığı drama göz yummuşlar, Filistin'i siyasi manada *ümmetin yetim evladı* olarak bırakmışlardır (Tunç Yaşar vd. 2010: 10, 151).

Mahzuni Şerif yukarıdaki dörtlüğünde sosyal ve siyasi mevzulara ne kadar duyarlı olduğunu, zulme karşı sinmediğini bir kez daha göstermiştir. Filistin mevzusu tüm İslam âleminin kanayan yarasıdır; fakat İslam coğrafyasında bu konuyla ilgili gür bir ses çıkmamaktadır. Filistin sorununa en duyarlı olan millet Türklerdir. Türkler, devletiyle ve milletiyle her daim Filistin halkının yanında olmuştur. Bunda Müslüman Türk milletinin, bir başka Müslüman milletin durumuna olan duyarlılığı etkili olduğu gibi, aradaki tarihî bağların da etkisi büyüktür; çünkü bilindiği gibi Filistin'in kutsal toprakları uzun bir süre Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır. Dolayısıyla günümüz Türkiye'sini bu topraklardan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Türkiye, Filistin halkına ve topraklarına karşı tarihsel bir misyona sahiptir. Bu misyonun farkında olan Türk milleti ve devleti, zulme uğrayan Filistin halkına her daim destek vermekte ve Kudüs, Mescid-i Aksa gibi kutsal mekânların onurunu korumaya çalışmaktadır. Birçok âşık, Anadolu coğrafyasında meydana gelen gelişmelere karşı kayıtsız kalmamaktadır.

Âşık Ahmet Poyrazoğlu da bunlardan biridir. Yakın tarihte Amerika'nın Irak'ı işgali ve yaşanan facialar, Âşık Ahmet Poyrazoğlu tarafından şöyle dile getirilmektedir:

"Akşam olur gün içinde
Bağdat Kerkük kan içinde
Canım yanar can içinde
Onun için yaslıyım ben
...
Poyrazoğlu hiç ham değil
Daha zulümün tam değil
Senin derdin Saddam değil
Petrolden haraç olmasa
...
Poyrazoğlu kaç bin kere
İşgal etmiş İngiltere
Sen neresin Irak nere
Amerika utan utan
Etme utan yapma utan" (Aksoy, 2014: 423, 425).

Âşık, yukarıdaki dörtlüklerinde 2003 yılında Amerika ve İngiltere tarafından Irak'ta başlatılan ve yıllarca süren işgalden bahsetmektedir. -Sözde- Irak'ı özgürleştirme ve dikta rejiminden kurtarma amacıyla başlatılan bu savaş, bölgeyi yıllarca bataklığa sürüklemiş, istikrarsızlığa götürmüştür. Amerika, bu savaşı rejime karşı yaptığını söylese de savaş bittiğinde milyonlarca sivilin ölmesi, durumun hiç de söylendiği gibi olmadığını göstermiştir. Savaş bittiğinde, savaşın gerekçesi olarak gösterilen olayların hiçbirinin gerçeği yansıtmadığı görülmüştür. Âşığın da yukarıda söylediği gibi bu savaşın gerekçesi enerji kaynaklarını kontrol altına alabilmektir. Bu savaşta milyonlarca insan öldürülmüş; işkencelere, tecavüzlere maruz kalmış, göç etmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca bu savaşla birlikte İslam dünyasında eşi benzeri görülmemiş mezhep olayları baş göstermiş ve hâlâ da göstermektedir. Amerika'nın ve onun uzantısı olan İngiltere'nin yok yere gelip bataklığa çevirdikleri, tarihin sayfalarına kara leke olarak geçen Irak Savaşı'nın sarsıntısını, bütün Türk halkı gibi Âşık Ahmet Poyrazoğlu da yaşamaktadır. Âşık, dörtlüklerinde bu savaştan ötürü duyduğu üzüntüyü, yaşanan trajedileri aktarmakta ve savaşın müsebbibi olan ülkeleri sert bir dille eleştirmektedir.

20 ve 21. yüzyıldan çalışmamıza konu olan âşıkların hemen hepsi Kürt sorununa, terör olaylarına, bu olayların toplum üzerindeki etkilerine ve birlik-beraberliğimize verdiği zararlara temas etmişlerdir:

"Biz severiz ay yıldızı
Töremizde ecdat izi
Ayırdılar ikimizi
Bir yanda sen bir yanda ben" (Aksoy, 2014: 385).

"Tükenip kahrolsun dağların kini
Kan köpüren Murat suyu durulsun
Şu benim yurdumda can ocağımda
Düşman yoktur düşmanlıklar vurulsun

Niye bana döner benim silahım
Gökleri tırmalar ah ile vahım
Bu fitneyi kim yarattı Ali ahım
En büyükten en bilenden sorulsun" (Irmak, 2014: 53).

"Sel yerine kan akıyor dağlarda
Allah için dur diyen yok durulsun
Kardaşın kardaşa nedir garezi
Niye dargın olsun, niye vurulsun

Gel oturak doğru doğru konuşak
Derman bizde iken kime danışak
Ateşin içinde nasıl barışak
Eğer varsa bir adalet kurulsun

Der Mahzuni zamanı yok yatmanın
Kötülükle sonu gelmez çatmanın
Farkı yoksa İzmir ile Batman'ın
İnsanoğlu birbirine sarılsın" (Irmak, 2017: 233).

"Her yanında fitne fesat dönüyor
Ya Rabbi sen koru Anadolu'yu
Dört bir yanı alev almış yanıyor

Ya Rabbi sen koru Anadolu'yu
Şeytan mesken etti Orta Doğu'yu" (Aksoy, 2014: 425).

"Çakala kalınca aslanın yeri
Bol isabet buyuranlar türedi
Başkent'ten yayılır ihanet kiri
Kürt'ü Türk'ten ayıranlar türedi" (Uğur, 2008: 88).

Kürtçülük faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminden itibaren kültürel ve siyasi anlamda ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde birtakım isyanlarla açığa çıkan bu durum, 1960'lardan itibaren gözle görülür bir hâl almıştır. Bu süreçte öncelikle marjinal sol gruplar içinde yer alan ve bu ideolojilerden etkilenen siyasal Kürtçülük hareketleri 1970'lerden sonra silahla tanışmış ve silahlı mücadele yöntemini benimsemiştir. Böyle bir altyapı üzerine kurulan PKK terörü, diğer siyasal Kürt grupları bastırarak günümüze kadar çözülemeyen sorunlar yumağının, acıların, katliamların, bölünmüşlüklerin müsebbibi olmuştur.

Kürt Sorunu ve PKK ile ilgili olarak kamuoyunda farklı görüşler tartışılmaktadır. Bazıları Kürt sorununu kabul etmemekte ve PKK'nın faaliyetlerini ve eylemlerini bir terör faaliyeti olarak ele almaktadır. Bazıları da Kürt sorununun varlığını demokratikleşme sorunu olarak kabul etmekte; buna rağmen, PKK'nın dışarıdan destekli Türkiye'yi bölmeye ve zayıflatmaya çalışan bir terör örgütü olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle PKK'ya yakın bir diğer grup ise PKK'nın faaliyetlerini Kürt sorununun bir parçası ve sonucu olarak görmekte; aslında Kürt Sorunun uzun yıllardan beri çeşitli isyanlar şeklinde var olduğunu, PKK'nın ise son isyan olduğunu dile getirmektedir; ancak bakış açısı ne olursa olsun, 30 yıldır devam eden PKK terörü Türkiye'nin son yıllarda karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlarından birisi olmaya devam etmektedir (Bilgiç, 2014: 1).

Yukarıdaki dörtlüklerde âşıklar, Türkiye'nin neredeyse 40 yıllık siyasi gündeminin ilk maddesi olan, on binlerce insanın şehit edildiği, birlik ve beraberliğimizi bozan, ölçülemeyecek düzeyde siyasi, askerî, ekonomik ve sosyolojik sorunlara sebep olan Kürt sorunundan ve PKK teröründen yakınmaktadır. Türklerle Kürtler arasındaki siyasi, dinî, kültürel, sosyal ilişkiler, kardeşlik ilişkileri ve birliktelik bin yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Yüzyıllar boyu aynı coğrafyada birlikte yaşayan bu halklar arasına son yüzyılda nifak girmiştir ve olayların günümüze kadar sürmesi, ekilen nifak tohumlarının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Kürt sorunu ve PKK terörü, her iki halkı derinden yaraladığı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetini de etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bu sorun, Türk siyasetinin iç ve dış dinamikleri, vizyonu ve ilişkileri üzerinde oldukça etkili bir pozisyondadır. Yukarıdaki şiirlerde de bahsedildiği gibi ulusal birliğimizi ve bütünlüğümüzü sekteye uğratan, milletin sabrını tüketen bu sorun artık nihayete ulaştırılmalıdır. Öte yandan olayların içinde yabancı aktörlerin bulunması, Türkiye'nin

güvenlik politikaları üzerinde risk teşkil etmesi, dış ilişkilerde Türkiye'nin elini zayıflatması ve içişlerine müdahale imkânı vermesi gibi sebeplerle dış siyasetimizde de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kürt sorunu ve PKK terörü, bu topraklarda yaşayan insanların canını çok yakmıştır. Halkın sesi ve temsilcisi konumundaki âşıkların yukarıdaki dörtlüklerinden de anlaşılacağı üzere, artık bu sorunun çözülmesi istenmektedir. Bunun için de yeni stratejiler, alternatifler geliştirilmelidir. Binlerce yıllık ilişkileri kardeşliğe, barışa, birliğe ve beraberliğe dayalı olan bu halkların aralarındaki sorunlar çözülmeli, nifak giderilmeli ve terör belası bertaraf edilmelidir.

3.3. Millî Birlik ve Beraberliğin İnşası

Millî birlik ve beraberlik, milleti oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Millet ise toplum düzeninin gelişmiş hâlidir. Tarihî ve sosyolojik yönden belirli bir aşama kaydetmiş, nitelikleri ve özellikleri olan millet, sınırları mücadelelerle, tarihle yazılmış bir vatan olgusuna dayanmaktadır. Vatan, milletin sevincini, kederini, mücadelesini ve kültürel zenginliğini bünyesinde taşımaktadır.

Milletin siyasi ve hukuki yönden şekil bulmuş hâli olan devlet, gücünü ancak millî birlik ve beraberlikle sağlayabilmektedir. Millî birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için de devletin bağımsız olması, huzur ve güvenin sağlanması gerekmektedir. Hem iç siyasette hem de dış siyasette devletin varlığı ve devamı için millî birlik ve beraberliğin sağlanmış ve sürdürülebilir olması şarttır. İçeride sağlanan huzur ve güven, ahlaki ve manevî yönden oldukça önemlidir. Böylelikle bölücü ve yıkıcı unsurlarla mücadele etme potansiyeli sağlanmış olur. İçeride sağlanan bu birlik sayesinde dışarıda da güçlü bir savunma oluşturulmuş olur. Dışa karşı devletin esas gücü gösterilir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. maddesinde *Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür* denmesi, millî birlik ve beraberliğimizin tarihsel bağın yanında hukuki anlamda da ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Özellikle son yüzyılda millî birlik ve beraberliğimizin sağlanmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün önemli bir yeri vardır. Atatürk millî mücadelenin temeline millî birlik ve beraberliği oturtmuştur. Bu milliyetçi ruh, birlik ve beraberliği sağlamış, aziz Türk milletine bağımsızlığını kazandırmıştır. Yine Atatürk sağlanan bu beraberlik ikliminin sürdürülebilir olmasını son derece önemli bulmuştur.

Bugünkü Türk milleti'nin siyasi ve sosyal toplulukları içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri, Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat geçmişin keyfi idare biçiminin sonucu olan bu yanlış adlandırmalar, düşmana alet olmuş, yönlendirilmiş kesim dışında milletin hiçbir ferdi üzerinde kederlenmekten başka bir etki meydana getirmemiştir. Çünkü bu milletin fertleri de, genel Türk toplumu gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahiptir. Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, kader ve talihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı gözü ile bakmak; medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi? Türk milletinin toplumsal düzenini bozmaya yönelen didinmeler boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti, kendi ve memleketin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen bozguncu ve milliyetsiz kişilerin faaliyetlerindeki gizli ve kirli emelleri anlayamayacak ve onlara hoşgörü gösterecek bir topluluk değildir (Atatürkçülük, 1983: 72-75).

Âşıklar, yukarıda bahsedilen çağdaş ve insancıl düşünceleri oldukça önemsemişler ve şiirlerine yansıtmışlardır. Özellikle 20 ve 21. yüzyılda yaşayan âşıklar, halk arasındaki geçimsizliklere karşı ikazlarda bulunmuşlar, halkı gafletten kurtarmaya çalışmışlar, birleştirici ve bütünleştirici bir tavır içinde olmuşlardır. Özellikle Âşık Veysel, Âşık Mahzuni Şerif, Ozan Nihat ve Âşık Ahmet Poyrazoğlu gibi birçok âşık, millî birlik ve beraberlik konusuyla ilgili dörtlükler sıralamışlardır:

"Vatan bizim ülke bizim el bizim
Emin ol ki her çalışan kol bizim
Ay yıldızlı bayrak bizim mal bizim
Söyle Veysel öğünerek överek" (Alptekin, 2011: 118-119).

"Birleşiriz bir bayrağın altında
Biz Türklerin ikilik yok aslında
Yanar tutuşuruz vatan aşkında
Hepimiz bu yurdun evlatlarıyız" (Alptekin, 2011: 119).

"Kürt'ü Türk'ü ne Çerkez'i
Hep Ademin oğlu kızı
Beraberce şehit gazi
Yanlış var mı ve neresi

Kuran'a bak İncil'e bak
Dört kitabın dördü de hak
Hakir görüp ırk ayırmak
Hakikatte yüz karası
...

Yezit nedir, ne kızılbaş
Değil miyiz hep bir kardaş
Bizi yakar bizim ataş
Söndürmektir tek çaresi
…
Şu âlemi yaratan bir
Odur külli şeye kâdir
Alevi Sünnilik nedir
Menfaattir varvarası" (Alptekin, 2011: 158).

"Bitsin artık dövüş kavga
Haydi haydi Türk milleti
Çalışalım dalga dalga
Haydi haydi Türk milleti" (Irmak, 2014: 53).

"Özbek Türkmen Türk Azeri
Kazak Tatar bir cevheri
Oğuz Ata'dan ileri
Soyumuz bir biz kardeşiz

Poyrazoğlu tan gibiyiz
Bir damarda kan gibiyiz
Kürt'ü Türk'ü can gibiyiz
Müslümanız biz kardeşiz" (Aksoy, 2014: 322).

"Türkmen bizim, Çerkez bizim, Kürt bizim
Bu mukaddes vatan bizim, yurt bizim" (Uğur, 2008: 74-75).

Yukarıdaki dörtlükler, farklı dillerden dökülmüş olsa da aynı konuyu ihtiva etmektedir. Millî birlik ve beraberliğin inşa edilmesi, âşıkların şiirlerinde esas aldıkları önemli temlerden biridir. Âşıklar; ülke bütünlüğünü, ortak tarihî ve kültürel mirasın korunmasını, insanların birbirlerine sıkıca kenetlenmelerini devletin ve milletin yaşaması ve gelişebilmesi için yegâne amaç olarak görmüşlerdir; çünkü devletin gücünü millet; milletin gücünü ise fertler arasındaki birlik, beraberlik ve dayanışma oluşturmaktadır. Dörtlüklere göre fertler, aynı milletin parçası olduğuna inanmalı, devletin ve milletin çıkarları söz konusu olduğunda ortak hareket etmelidir. Böylece her türlü tehlikeye karşı güç birliği oluşturmak mümkün olabilmektedir.

Türk tarihinde millî birlik ve beraberliğin sağlanmasıyla ortaya çıkan olumlu faaliyetler oldukça önemlidir. Aslında tarihte kurulan her Türk devleti, bu birlik ve beraberliğin somut örnekleridir. Yakın tarihe bakıldığında bu durum daha açık

görünmektedir. Millî mücadele yıllarında ve Kurtuluş Savaşı'nda yaşananlar hâlâ hafızalardadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyanın gözünde yok olmuş gibi görünen Türkler, Atatürk'ün önderliğinde, millî birlik ve beraberliğini sağlayarak âdeta küllerinden doğmuştur. Renk, din, dil, ırk farkı gözetmeksizin tüm halk kenetlenmiş ve birlik-beraberlik sayesinde aşamayacağı hiçbir engel olmadığını bütün dünyaya göstermiştir. Atatürk'ün de dediği gibi Türk milletinin bütün bu güçlükleri yenmesi birlik ve beraberliğini sağlamasıyla mümkün olmuştur. Türk halkı sadece mücadele zamanlarında ya da ihtiyaç duyulduğunda değil, her daim birlik ve beraberlik bilincinde olmalıdır; çünkü tarih tekerrür eden birçok olaya şahit olmuştur. Bu bilinç yok olursa devlet ve millet de yok olma sürecine girecektir. Âşıkların da vurguladığı gibi millî ve manevî değerlere bağlanıp toplumsal dayanışma sağlandığında milletin tamamı güçlenir. Bu değerlerin olmaması ise toplumsal dejenerasyona sebep olarak bölünmeyi ve parçalanmayı tetikler. Tarih güçlenen, zenginleşen; fakat millî bilincini kaybettiği için varlığını yitiren toplumlarla doludur.

Âşıkların da belirttiği gibi son yıllarda halk arasında etnik, dinî ve ideolojik farklılıkların sebep olduğu birtakım kaotik olaylar meydana gelmektedir; fakat bunlardan vazgeçilmeli ve demokrasi etrafında birleşilmelidir; çünkü bu durumlarda birlikteliğin sağlanabilmesinin çaresi demokrasidir. Toplumun tamamının her konuda tek tip olması mümkün olamayacağı gibi, bu farklılıkların bireysel ya da toplumsal anlamda mücadelelere sebep olmasını gerektirecek bir yönü de bulunmamaktadır. Bu vatanı kurtaranlar, bu devleti kuranlar belki bugünkü farklılıklardan daha fazlasına sahipti; fakat farklılıklarını değil, ortak noktalarını göz önünde bulundurarak bugün milletin vatan topraklarında hürce nefes almayı amaç edinmişlerdi. Bugün bize düşen de ortak amaçlar etrafında birleşerek dayanışmayı ve birlikteliği sağlamaktır.

3.4. Yöneticilerin Özellikleri

Türk halk kültürünün önemli bir ayağı olan halk anlatılarında yöneticilerin özelliklerinin ne denli önemli olduğu konusuna önceki bölümlerde değinmiştik. Konunun benzer şekilde âşık tarzı şiir geleneğinde de işlendiği görülmektedir. Âşıklar, yaşadıkları çağda yöneticilerin iyi ya da kötü özelliklerini, yönetimlerini, yönetilenlerle ilişkilerini ve faaliyetlerini kimi zaman övmüşler kimi zaman da eleştirmişlerdir:

"Seherde uğradım bir âdil hâna
Dostum sultan olmuş ilin üstüne
Cemalini gördüm oldum divane
Selâmına durdum yolun üstüne" (Karaer, 2013: 86).

17. yüzyıl âşıklarından Karacaoğlan yukarıdaki dörtlüğünde herhangi bir hükümdarın adını vermemekte; fakat şiirde geçen hükümdarın âdil olduğundan bahsetmektedir. Daha önceki bölümlerde de söylendiği gibi iyi bir hükümdarın sahip olması gereken en önemli vasıf adalettir. *Adalet mülkün temelidir* sözünden anlaşılacağı üzere devlet, adalet prensibini esas almalıdır. Bunun için de öncelikle devleti yönetenlerin adaletli olması gerekmektedir. Benzer konuyu ihtiva eden bir başka dörtlük de şöyledir:

"Kurrâya kıraat Mü'mine tâat
Sultana ferman kula itâat
Kadılara hüküm Şâha adâlet
Mûftiye fetvâ ne güzel uymuş" (Ergun, 1967: 46).

17. yüzyıl âşıklarından Âşık Ömer'in yukarıdaki dörtlüğünde adaletin öneminden bahsedilmektedir. Karacaoğlan gibi Âşık Ömer'in de adaleti bilhassa padişaha yakıştırması, Osmanlı geleneğinde padişahların adalet temini ne kadar önemsediklerinin göstergesidir; çünkü bu âşıkların yaşadıkları dönemde Osmanlı Devleti, dünyanın neredeyse üçte birine hükmetmektedir. Ülkenin sınırları içinde milyonlarca insan yaşamaktadır. İşte böyle devasa bir imparatorluğu sükûnet ve selametle yönetmek ancak adaletle mümkün olabilmektedir. Yine Âşık Ömer bir başka dörtlüğünde Sultan I. Ahmed Han'dan övgüyle bahsetmektedir:

"Pâdişâh-ı âleme kaldı duâ
Muammer ola feyziyle ulemâ
Cümle erbâb-ı devlet hep vüzerâ
Sultan Ahmed gibi bir hânımız var" (Ergun, 1967: 22).

Osmanlı Devleti'nin 14. hükümdarı olan Sultan Ahmed, 17. yüzyılın ilk yıllarında tahta geçmiş ve 14 yıl hükümdarlık yapmıştır. Sultan Ahmed, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra devlet işleriyle bizzat ilgilenen nadir hükümdarlardandır. Siyasi zekâsı ve manevî derinliği sayesinde döneminde devleti mükemmel şekilde yönetmiştir. Sultan Ahmed döneminde İran'la, Almanya'yla yapılan savaşlar başarıyla sonuçlanmış, Anadolu'da çıkan Celali isyanları bastırılmıştır. Sultan Ahmed, hükümdarlığı boyunca adaleti esas almış, halkın sorunlarını dinlemiş, mütevazı bir hayat sürmüş ve manevî yönden kendini çok geliştirmiştir. Yukarıdaki dörtlükte de âşık, Sultan Ahmed'in siyasi

ve manevî yönünün ne kadar güçlü olduğundan övgüyle bahsetmektedir. 19. yüzyıl âşıklarından Ruhsatî aşağıdaki dörtlüğünde çağın büyük sultanı Abdülhamid Han'dan övgüyle bahsetmektedir:

"Vaktimiz hünkârı Gazi Hamit Han
Nüfuzun artırsın Rahman dediler
Vezir vüzerasın ber-karar etsin
Kitabımız aziz Kur'an dediler" (Kaya, 1991: 461).

Yukarıda Âşık Ruhsatî'den alınan dörtlükte Osmanlı Devleti'nin 34. padişahı olan Sultan Abdülhamid Han'dan övgüyle bahsedilmektedir. 33 yıllık saltanatı süresince milletine önemli hizmetler eden Sultan Abdülhamid Han, millî ve manevî değerlerin kaybolmaması için çok mücadele etmiştir. *"II. Abdülhamid Han'ın güzel ahlâkı, dine olan bağlılığı, edep ve hayâsının derecesi, akıl ilim ve adaletinin çokluğu, milleti için gece gündüz çalışması, düşmanlarına bile iyilik yapması, ciltler dolusu eserlerle anlatılmaktadır. Onun tahttan indirilmesinin üzerinden 10 yıl geçmeden imparatorluğun dörtte üçünün elden çıkması, memleketi 33 yıl nasıl idare ettiğinin en açık delilidir. Yine Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesiyle beraber kan gölü haline çevrilen Ortadoğu'da hâlâ huzur tesis edilememiş olup, Arap âlemi siyonizmin oyuncağı haline gelmiştir."* (Narinli, 2014: 7).

Sultan Abdülhamid, hiç şüphesiz ki yakın tarihin en önemli devlet adamlarındandır. Osmanlının en kötü zamanlarında tarih sahnesine çıkmış ve bir nevi dağılma sürecinde yükselme devrini yaşatmıştır. Dörtlükten de anlaşılacağı üzere en sıkıntılı dönemde tahta çıkan Abdülhamid Han'dan bugün dahi öğrenilecek çok şey vardır. O, büyük sorunlar karşısında yılgın düşen Osmanlı Devleti'ni dâhiyane bir siyasetle, adaletle ve kudretle yönetmiştir; fakat maalesef yaşadığı dönemde dostu kadar düşmanı da olmuştur. Onun siyasi ve askerî başarıları, içerideki ve dışarıdaki düşmanların hiç hoşuna gitmemiş ve Sultan Abdülhamid tahtta olduğu sürece İslam'ı ve Osmanlıyı yıkmanın mümkün olmadığını anlamışlardır. Bunun için Sultan'a iftiralar atmışlar, itibarını zedelemeye çalışmışlar ve suikastlar düzenlemişlerdir. Maalesef bir kesim, kendisinden *Kızıl Sultan* diye bahsetmiştir ve hâlâ bahsetmektedir. Hâlbuki Sultan Abdülhamid doğru okunduğunda, aslında ne kadar vatanperver, reformist ve atılgan bir hükümdar olduğu anlaşılacaktır. Onun tek gayesi inancının, vatanının ve milletinin selametini sağlamak olmuştur.

Âşık Ruhsatî gibi 19. yüzyılın son demlerine ve 20. yüzyılın başlarına şahitlik eden âşıkların çoğunda Sultan Abdülhamid ile ilgili şiirler görmek mümkündür. Bu şiirlerin ekseriyetinde Sultan'dan övgüyle bahsedilmektedir. Bu da bize halkın sesi olan âşıkların Sultan Abdülhamid'i iyi bir yönetici olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. Çalışmanın belli yerlerinde söylediğimiz gibi tarihî olaylar ve siyasi şahsiyetler üzerine inceleme yaparken olaylara bizzat halkın öz yaratmalarından bakarak sağlıklı veriler elde etmek mümkündür. Yine Âşık Ruhsatî'nin bir başka şiirinde dönemin ünlü devlet adamlarından biri olan Mehmet Reşit Paşa'dan övgüyle bahsedilmektedir:

"Devletli hünkârın aslan veziri
Hamdolsun bu yana revan eyledi
Dağıttı âleme namı şöhreti
Gün gibi lütfunu ayan eyledi

Reşit Paşa geldi diye duyuldu
Fukaralar sevinmeye koyuldu
Eşkıya içinde figan yayıldı
Geçirip benzini saman eyledi

Gayri geçti eşkıyanın çağları
Hep kırıldı bayrakları tuğları
Korkusundan yatmaz derebeyleri
Bütün bellerini keman eyledi

Geçirdi nüfuzun dağ ile taşa
Titredi vilayet etraf dört köşe
Tulû ömreylesin binlerce yaşa
Cihan içre vali nişan eyledi

Bellerden korkusuz geçiyor kervan
Bunda bir hal var dedi arifan
Hakkında duacı hep sabi sübyan
Ruhsatî yoluna kurban eyledi" (Kaya, 1991: 275-276).

Yukarıdaki şiirde Âşık Ruhsatî'nin övgüyle bahsettiği kişi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişen önemli devlet adamlarından biri olan Mehmet Reşit Paşa'dır. Reşit Paşa iyi bir eğitim almış, bir süre Maarif Vekâletinde görev yapmış, daha sonra Edirne, Cezayir, Manastır, Ankara, Kastamonu ve Sivas gibi yerlerde valilik yapmıştır. Reşit Paşa vali olarak görev yaptığı yerlerde halkın sevgisini ve saygısını kazanmış, birçok nişan ve madalyaya layık görülmüştür (Gemici, 2007: 145-146).

Âşık Ruhsatî Sivaslı bir şairdir. Sivas, Reşit Paşa'nın vali olarak atandığı yıllarda siyasi ve sosyal açıdan sorunlu bir dönem yaşamaktadır. Âşık Ruhsatî, Sivas'ın idari ve asayiş anlamda sorunlu olduğunu bilmektedir ve Reşit Paşa gibi iyi bir devlet adamının Sivas'a atanmasından memnuniyet duymaktadır; çünkü Reşit Paşa Sivas'a gelince halkın durumunu görmüş, ilk iş olarak çetelerin ve eşkıyaların yakalanmasını emretmiştir. Böylelikle vilayette asayişi sağlamış, halkın huzurunu temin etmiştir. Ayrıca Reşit Paşa'nın Sivas'a atandığı dönemde Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'da millî mücadeleyi başlatmıştır. Millî mücadelenin içinde yer alan Reşit Paşa, tüm gücüyle Sivas Kongresi'nin orada toplanmasını sağlamış, kendisi de aktif bir şekilde millî mücadeleye destek vermiştir. Dolayısıyla Mustafa Reşit Paşa, yukarıdaki şiirde Âşık Ruhsatî'nin de anlattığı gibi hem Osmanlının son dönemlerinde hem de millî mücadele yıllarında görevlerini layıkıyla yerine getirmiş, çalıştığı yerlerde halkın teveccühünü kazanmış, kendisine kurtarıcı gözüyle bakılmış ve zor zamanların başarılı idarecisi olarak övgüyle anılmayı hak etmiştir.

Âşık tarzı şiir geleneğinde şüphesiz ki Ulu Önder Atatürk'le ilgili söylenmiş birçok şiir görmek mümkündür. Atatürk, Türk tarihinin yetiştirdiği en büyük liderlerden biridir. Bu bakımdan, özellikle millî mücadele yıllarına denk gelen ya da sonrasında Atatürk'ü fikirleriyle tanıma fırsatı bulan âşıklar, şiirlerinde Atatürk'ü övmüşler, ondan övgüyle bahsetmişlerdir:

"Ağlayalım Atatürk'e
Bütün dünya kan ağladı
Süleyman olmuştu mülke
Geldi ecel can ağladı
...
Atatürk'ün eserleri
Söylenecek bundan geri
Bütün dünyanın her yeri
Ah çekti vatan ağladı" (Alptekin, 2011: 154).

"Yürüyelim Atatürk'ün izine
Boş verelim bozguncular sözüne
Göz atalım şu dünyanın hızına
Yürüyüp hedefe varalım kardaş" (Alptekin, 2011: 253).

"Kahraman Mustafa Kemal
Samsun'a doğru aldı yol
On dokuz Mayıs'ta bir gül
Açıldı vatan yazılı" (Karadeniz, 2006: 74).

"Biri bize kurdu cumhuriyeti
Biri ecdadımın yurdu cenneti
Biri bize verdi bu hürriyeti
Biri Anadolu, biri Atatürk" (Karadeniz, 2006: 79).

Türk milleti için yabancı ülkelerin himayesi altına girme fikrinin dillendirildiği, vatan toprağının her yanında düşman postallarının gezindiği bir dönemde ortaya çıkan Mustafa Kemal Atatürk, halkı etrafında toplamış ve bir milletin istediğinde neler yapabileceğini tüm dünyaya göstermiştir. O, hizmetleriyle hem Türk milletinin hem de tüm dünyanın saygısını ve sevgisini kazanmıştır.

Aziz Atatürk, vatanına ve milletine olan sevgisiyle tüm cihana örnek olmuş bir liderdir. Sahip olduğu üstün meziyetleri her daim milleti için kullanmıştır. Büyük komutan ve büyük lider Atatürk, gerek millî mücadele döneminde kazanılan zaferlerin gerekse de bağımsızlıkla birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik ilerlemelerin merkezinde olmuştur; fakat hiçbir zaman kibre kapılmamış, her zaman ülküsüne bağlı kalmıştır. Şartlar ne kadar güç olsa da hep bir kurtuluş yolu bulmuş ve o yolu milletine göstermiştir. Gerek askerî gerekse siyasi hayatı boyunca amacı hep Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak olmuştur. İdealist bir insan olan Atatürk, vatanı ve milleti kurtarmak için hiçbir zorluktan yılmamış, en çaresiz görünen durumlar karşısında bile rasyonel çözümler bulmuş, inancını ve azmini asla kaybetmemiştir. Bütün bunları yaparken milletin birliğini ve beraberliğini esas almıştır. Yukarıda örnek olarak sadece Âşık Veysel'in ve Âşık Şeref Taşlıova'nın şiirlerine yer verilmiştir; fakat 20 ve 21. yüzyılda yaşayan âşıkların çoğu Atatürk üzerine şiirler söylemişlerdir. O; fikirleriyle, azmiyle, askerî ve siyasi başarılarıyla her daim Türk insanının kalbinde olmaya devam edecektir. Âşık Ahmet Poyrazoğlu, son yüzyılın önemli liderlerinden biri olan merhum Alparslan Türkeş'i şiirlerinde konu edinmiştir:

"Başbuğ Türkeş göçtü fani dünyadan
Yas tuttu bütün bir cihan ağladı
Yaşlar akar gözlerinden durmadan
Eşiten ağladı duyan ağladı" (Aksoy, 2014: 389).

"Poyrazoğlu der ki şanlı komutan
Bazen Fatih Yavuz bazen Alparslan
Koca Başbuğ'umuz yaşayan destan
Başbuğlar eksilmez başbuğlar ölmez
Vatan bir bütündür asla bölünmez" (Aksoy, 2014: 391).

"Yıkıldı Sovyetler gözdağı verdik
Nerde bir Türk varsa bizimdir dedik
Savaşta barışta onlara erdik
Alparslan Türkeş'in önderliğinde" (Aksoy, 2014: 394).

Merhum Alparslan Türkeş, Türk tarihinin son dönemine damga vurmuş, milletin geçmişinde ve geleceğinde önemli roller üstlenmiş Türk büyükleri arasında yer almaktadır. Dava ve siyaset adamı olarak Alparslan Türkeş'in hayatına bakıldığında devleti ve milleti için büyük çaba sarf eden bir lider olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünlere gelmesinde onun ve yetiştirdiği Türk Milliyetçilerinin büyük katkısı bulunmaktadır. Türk Milliyetçiliğinin ve Türk-İslam ülküsünün fikir dünyasının oluşmasında, şekillenmesinde merhum Türkeş'in büyük katkısı vardır.

Yukarıdaki dörtlüklerde Âşık Poyrazoğlu'nun da bahsettiği gibi bugün sadece Türkiye'de değil, Türk dünyasının tamamında bağımsızlık ülküsünün ve Türklük bilincinin şekillenmesinde merhum Türkeş'in yadsınamayacak emekleri olmuştur. O, ömrü boyunca Komünizmle mücadele etmiştir. 20. yüzyılın sonlarında Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde Türk dünyasının bağımsızlık ülküsünü savunmuş, milliyetçi faaliyetlerine destek vermiştir. Gerek askerî gerekse de siyasi kimliğiyle bu vatana sayısız hizmetlerde bulunan Alparslan Türkeş, 1997 yılında vefat etmiş; fakat günümüzde ilkeleri ve ülküleriyle milyonlarca Türk'ün kalbinde yaşamaktadır.

Âşık tarzı şiir geleneğinde yöneticilerin yalnızca iyi/başarılı yönlerinden bahsedilmemekte; kötü/hatalı yönleri de eleştirilmektedir. Halkın sözcüsü sıfatıyla âşıklar yanlış gördükleri ve zulme uğradıkları zamanlarda bu duruma sebep olan kişileri en sert şekilde eleştirmekten çekinmemişlerdir. Bu konuda belki de en bilinen durumların başında Pir Sultan Abdal ile Hızır Paşa'nın mevzusu gelmektedir:

"Hızır paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 27).

"Hızır Paşa gibi zalim var ise
Ne yapayım benim de bir ahım var
Senin tuğlu padişahın var ise
Benim arkam kalem bir Allah'ım var" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 46).

"Yürü bre Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir

Şah'ı sevmek suç mu bana
Kem bildirdin beni Han'a
Can için yalvarmam sana
Şehinşah bana darılır" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 50).

Yukarıda Pir Sultan Abdal'a ait dörtlüklerde, Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde Sivas Valiliği yapan Hızır Paşa'nın açık ve sert bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Pir Sultan Abdal'ın Safevi sempatisi olduğu, bu sempatiden ötürü birtakım ayaklanmalara katıldığı, bunun neticesinde Sivas'ta bir süre hapsedildiği ve daha önceden kendi müritlerinden biri olan Sivas Valisi Hızır Paşa tarafından idam ettirildiği rivayet edilmektedir.

Pertev Naili Boratav'ın ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın tespitlerine göre, Sofular köyünde yaşayan Hızır, Banaz'a gelerek Pir Sultan Abdal'a mürit olmuştur. Belli bir zaman sonra Pir Sultan Abdal'a *"Pirim bana himmet ver de bir makama geçeyim, büyük adam olayım."* der. Pir Sultan, *"Ulan Hızır, ben dua ederim, sen büyük adam olursun, paşa, vezir olursun, gelir beni asarsın."* der. Pir Sultan'ın himmetiyle İstanbul'a giden Hızır, paşa olarak Sivas'a dönmüştür. Hızır Paşa, şeyhi Pir Sultan'ı bir gün makamına davet etmiş ve ona ikramlarda bulunmuştur. Pir Sultan, ikramları haramla elde edilmiş şeyler olduğunu düşündüğü için yemeyi kabul etmemiştir. Hatta köpeklerinin bile bu haram şeyleri yemeyeceklerini söylemiştir. Gerçekten de köpekler önlerine konan yemekleri yememişlerdir. Hızır Paşa, bu yapılanları hakaret olarak görmüş ve Pir Sultan'ı Toprakkale'de hapsettirmiştir. Bir zaman sonra içinde şah sözcüğü geçmeyen üç şiir söylerse Pir Sultan'ı affedeceğini söylemiştir. Pir Sultan ise yukarıda bir kısmı verilen şiirleri söylemiştir. Hızır Paşa, bu şiirleri dinledikten sonra Pir Sultan'ın asılmasını emretmiştir. Pir Sultan Abdal asıldıktan sonra hırkasının darağacında asılı kaldığı, kendisinin ise Sivas'ı dört farklı yönden terk ettiği halk arasında anlatılmaktadır (Gölpınarlı-Boratav 2010: 35-39).

Pir Sultan Abdal'ı anlayabilmek için 16. yüzyılda yaşamak gerekir. O dönemi, ortamı ve şartları tam olarak kavramadan konuya açıklık getirmek pek de mümkün değildir. Pir Sultan Abdal Osmanlı yönetimine, Hızır Paşa'ya, adaletsizliğe, vergilere karşı çıkmıştır; fakat bu başkaldırı tamamen ideolojik, sosyolojik ve mezhepsel

sebeplerden kaynaklanmaktadır. Onda ne kadar Osmanlı aleyhtarlığı varsa bir o kadar da Safevi hayranlığı vardır. Onun kötü bulduğu, aslında Hızır Paşa nezdinde Osmanlının resmî ideolojisidir ve amacı Fars rejimini ithal etmektir.

Pir Sultan Abdal'ın gözünde Hızır Paşa kötü bir yöneticidir; çünkü Pir Sultan, Hızır Paşa'nın uygulamalarıyla halka zulmettiğini düşünmektedir. Hâlbuki Hızır Paşa koca Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki iradesini temsil etmektedir. Kaldı ki 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişim konusunda en üst seviyede olduğu, adaletiyle tüm dünyaya nam saldığı ve dünya siyasetinin en etkin aktörlerinden biri olduğu dönemdir. Böyle bir dönemde payitahta yakın sayılabilecek Sivas'ta, Pir Sultan Abdal'ın bahsettiği şekliyle zalim bir valinin görevlendirilmesi ya da burada görevlendirilen bir valinin alenen insanlara zulmetmesi payitahtın müsaade edeceği bir durum değildir. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otoritenin son derece güçlü olduğu 16. yüzyılda Pir Sultan, yaşadığı bölgede isyanlara destek vermiş ve her yerde Safevi propagandası yapmıştır. Tarihî kayıtlara bakıldığında da Osmanlı İmparatorluğu'nu siyaseten her dönem en çok uğraştıran bölgenin Fars coğrafyası olduğu görülmektedir. Farisiler, Türklere karşı tarih boyunca hiçbir zaman dostane davranmamışlar, buldukları her fırsatta saldırmışlardır. Pir Sultan Abdal ise böyle kadim bir düşmanın propagandasını yaparak aslında kendi sonunu hazırlamıştır. Bölgede padişahın iradesini temsil eden Hızır Paşa ise Pir Sultan Abdal'ın bu hâlini bilmektedir ve esasen idam kararının altında yatan gerçek de budur. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde Hızır Paşa'nın kötü bir yönetici olarak gösterilmesi doğaldır; çünkü Hızır Paşa kararlarını Pir Sultan Abdal'ın istediği doğrultuda değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun kanun ve hükümlerine göre almıştır. Bu açıdan bakıldığında Hızır Paşa'nın kötü bir yönetici olduğunu düşünmenin ideolojik ve duygusal bir bakış olduğu açıkça ortadadır.

"Kolu bağlı kulluğunda durmuşum
Gel öldürme beni el aman Şah'ım
Dünya bir merdiven çıkarsın başa
Gel kıyma canıma el aman Şah'ım

İster isen han ol istersen paşa
Dünya Süleyman'a kalmadı haşa
Çürütme şöhretin sen çoklar yaşa
Akıbet geriye dönersin Şah'ım" (Bali, 1973: 245).

Yukarıda Ercişli Emrah'a ait olan dörtlüğü anlayabilmek için *Ercişli Emrah ve Selvi Han Hikâyesi*'ne bakmak gerekir. Bilindiği gibi 17. yüzyıl âşıklarından Ercişli Emrah'ın Selvi Han adında bir sevgilisi vardır. İkisi de birbirini çok sevmektedir. İran Şahı, Şah Abbas'ın Van Kalesi'ni kuşatması sırasında Şah'ın askerleri Selvi Han'ı kaçırıp Şah'a getirmişlerdir. Selvi Han'ı gören Şah da ona âşık olmuştur. Aradan yıllar geçip Şah ile Selvi Han'ın düğünü yapılmaktayken Ercişli Emrah çıkagelmiştir. Ercişli Emrah, Şah'ın huzuruna çıkıp şiirler söyleyince Şah, Ercişli Emrah'ın Selvi Han'a âşık olduğunu anlamıştır ve bunun üzerine Ercişli Emrah'ı zehirleterek öldürmek istemiştir. Ercişli Emrah ise yukarıdaki dörtlükleri söylemiştir. Ercişli Emrah Şah Abbas'a, eğer Selvi Han'la evlenip kendisini öldürürse zalim ve kötü bir şah olacağını, adının kötüye çıkacağını söylemektedir.

19. yüzyıl âşıklarından Seyrânî, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla hız kazanan Batılılaşma ve yenileşme hareketleri karşısında halkın tercümanı olmuş, bu yeni düzende gördüğü aksaklıkları ve özellikle yöneticilerin tavırlarını sıklıkla eleştirmiştir:

"Küçük lokma ile dolmaz avurdu
Ne yaman insanı kasdı kavurdu
Cihanın külünü göğe savurdu
Geçti sadârete hayvan olanlar" (Akman, 2012: 151).

Seyrânî'nin yaşadığı 19. yüzyıl daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti için siyasi ve ekonomik anlamda en yoğun bunalımların yaşandığı dönemdir. Seyrânî bu dönemde, sorunlu gördüğü kişi padişah dahi olsa onu eleştirmekten çekinmemiştir. Yukarıdaki dörtlüğün son dizesine bakıldığında Seyrânî'nin, sadrazamları eleştirdiği anlaşılmaktadır. Devlet idaresinin baştan sona bozulduğu bu yüzyılda birçok yöneticinin, sadrazamlar da dâhil olmak üzere, rüşvet aldıkları, halka zulmettikleri rivayet edilmektedir.

Seyrânî yukarıdaki dörtlüğünde kesin olarak ifade etmese de İlber Ortaylı, o dönemde görev yapan sadrazamlardan birinin Mustafa Reşit Paşa olduğunu söylemektedir. Tanzimat hareketlerinin mimarı olan Mustafa Reşit Paşa, Seyrânî tarafından ülkeyi yanlış batılılaşmaya doğru sürüklediği, medeniyet kisvesi altında halkın manevî değerleriyle oynadığı gerekçeleriyle tenkit edilmiştir. Yine o dönemde sadrazamlık yapan *alafranga sadrazam* ve *diktatör sadrazam* olarak bilinen Mehmet Emin Ali Paşa da uygulamalarıyla Seyrânî'nin eleştiri oklarına maruz kalmıştır (Ortaylı,

2014: 189). Seyrânî aşağıdaki dörtlüğünde de kötü yöneticilere eleştirilerini sürdürmektedir:

"Müşkülüm halledin ehl-i zamirler
Tutar mı altunun yerini demirler
Merhametsiz olan ülü-l emirler
Korkarım şeytanın iltizâmında" (Akman, 2012: 152).

Seyrânî, Osmanlı yönetiminde sadece sadrazamları değil tüm *ulü-l emir*i, yani yönetimdeki herkesi kötü yönetici olarak görmektedir. Ona göre ulü-l emir, yani emir verme yetkisinde olan tüm yöneticiler rüşvet almakta, adam kayırmakta ve vergilerde usulsüzlük yapmaktadır. Âşık bu kişileri cahillikle ve liyakat sahibi olmamakla suçlamaktadır. 19. yüzyılın bir başka aşığı olan Bayburtlu Zihni de şiirlerinde kötü yöneticileri eleştirmektedir:

"Vay ol vâliye kim sen gibi defterdara
Ede teslîm mühimmatîle himmet Câzim" (Sakaoğlu, 2016: 64).

Yukarıdaki dizelerde Bayburtlu Zihni, Trabzon defterdarı Câzim Efendi'nin yolsuzluklarına ve rüşvet almasına değinmiştir. Saim Sakaoğlu'ndan nakledildiği şekliyle Bayburtlu Zihni, Câzim Efendi'nin yaptıklarını diline dolamıştır. Zihni, Câzim Efendi'nin hakkında yazdıklarıyla onun defterdarlıktan azledilmesini sağlamıştır. Câzim Efendi ise Zihni'nin yazdıklarından ötürü katlinin dahi uygun olduğunu savunmuştur (Sakaoğlu, 2016: 64). Bayburtlu Zihni tıpkı yukarıda Câzim Efendi için söyledikleri gibi dönemin diğer defterdarlarından Vâsıf Efendi, Nüzhet Efendi ve Tahsin Bey için de çeşitli hicviyeler yazarak onları kötü yöneticiler olarak ilan etmiştir. Benzer şekilde Erzurumlu Âşık Sümmânî de dönemin Erzurum valisini zalim olarak addetmekte ve kendisini şikâyet etmek için payitahta gitmeyi yeğlemektedir:

"Varam yalvarayım Vezir-i Hâna
Valinin korkusu kâr etti câna
Yâ katleder ya da atar Taşhana
Bahrin garip garip zindan aşkına" (Erkal, 2007: 161).

Âşık şiirinde yöneticiler hakkında yapılan eleştirilerden en çok nasiplenen kesim kadılar olmuştur. Hemen hemen tüm âşıkların diline doladığı kadılar; âşıklar için zulüm, adaletsizlik, rüşvet, adam kayırmanın sembolü olarak görülmüştür:

"Koca başlı koca kadı
Sende hiç din iman var mı
Haramı helali yedi
Sende hiç din iman var mı

Fetva verir yalan yulan
Domuz gibi dağı dolan
Sırtına vururum palan
Senin gibi hayvan var mı

İman eder amel etmez
Hakk'ın buyruğuna gitmez
Kadılar yaş yere yatmaz
Hiç böyle bir şeytan var mı" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 44-45).

"Hiç kimse kimsenin gayretin gütmez
Anınçün Hak sözün dutub işitmez
Meyhaneye gider camiye gitmez
Kadısı müftüsü şeytan olanlar" (Akman, 2012: 153).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca güçlü bir devlet olmasının temel faktörü siyasi ve askerî anlamda iyi bir teşkilatlanmaya sahip olmasıdır. Devletin siyasi gücü ise idari ve adli sistemin sağlam yapısından kaynaklanmıştır. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu'nun adli yapısı uzun süre yabancı devletlerin hukuk sistemlerine örnek teşkil etmiştir. İlerleyen zamanlarda ise devlet, diğer alanlarda olduğu gibi hukuki alanda da güç kaybetmiş ve adli teşkilatlanma sarsıntıya uğramıştır. Özellikle kadıların kanunlara ve nizama gereği gibi riayet etmemesi, rüşvetin yaygınlık kazanması, liyakat sahibi olmayan kişilere kadılık görevi verilmesi gibi sorunlar, Osmanlı adli teşkilatının çöküşüne sebep olmuştur. 19. yüzyıla kadar böyle devam eden durum, bazı sert tedbirler alınsa da eski yapısına kavuşamamıştır.

Osmanlı yargı sistemi yüzyıllar boyunca çok iyi işleyen bir yapıya sahip olmasına rağmen devletin çöküş sürecine girdiği dönemde idari yapılanma bozulmaya başlamış ve bundan yargı organı da etkilenmiştir. Kişiler maddi yönden çok geliri olmayan ve hakkında çok fazla dedikodu yapılan kadılık mesleğini yapmak yerine, geliri fazla olan ve daha saygın olarak görülen fetva işleri ile uğraşmayı veya medrese hocalığı yapmayı seçmişlerdir. Böyle bir tercih sonucunda mahkemelerde medrese mezunu kadıların yerine, işten çok da anlamayan ve kadıların yüzyıllardır temel prensip olarak benimsedikleri ahlak ilkesinden uzak olan naipler söz sahibi olmuşlardır. Diğer yandan insanlar mahkemelere başvurmak yerine hem maddi yönden ucuz olması hem de zamandan tasarruf edilmesi adına müftülerden fetva alma yöntemiyle aralarındaki ihtilafları çözme yoluna gitmişlerdir. Mahkemelere başvuran kişi sayısında bir azalma yaşanmış ve zaten maddi olarak düşük gelire sahip olan yargı mensupları maddi yönden

gelirlerini arttırmak amacıyla rüşvet olaylarına karışmışlardır. Mahkemelerde rüşvetin baş göstermesi sonucu mahalli bölgelerin önde gelen kişileri yargı mensuplarını maddi yönden etkileyerek kendi istekleri doğrultusunda kararların alınmasını sağlamışlardır. Rüşvet, ehliyetsiz kimselerin yargı mensubu olması ve kayırmacılık gibi sıkıntıların adalet sistemine nüfuz etmesi sonucu, ülkede yargı teşkilatına karşı güvensizliğin doğmasına sebep olmuştur (Ekinci, 2001: 61-62).

Kadı imgesi halk şiirinde sıkça rastlanan bir tiptir. Bazı halk şairleri, eserlerinde, yanlış tutum ve davranışlarından dolayı kadıları ağır bir dille eleştirilmişlerdir. Bu tür şiir söyleyen şairlerin hemen hepsinin Alevi-Bektaşi muhitinden çıkması, akla Alevi-Sünni çatışmasını getirmektedir. Bazı kadıların din kisvesi altında İslam'ı kendi menfaatlerine göre yorumlayıp kararlar alması muhtemelen herkesi kızdırmıştır. Ancak bunlara tepki gösterip, icraatlarına göz yummayan kişiler daha çok Alevi-Bektaşi inancına sahip kişiler arasından çıkmıştır. Bunlardan ilki 16. yüzyıl şairlerinden Pir Sultan Abdal'dır. Pir Sultan, söyledikleriyle yaptıkları bir birine ters düşen kadıyı acımasızca eleştirir. Özellikle, şiirde tekrar edilen *Sende hiç din iman var mı*? nakaratı, tezatlığı açık bir şekilde göstermektedir. Çünkü kadıların inançlı, Allah'ın emir ve yasaklarını çok iyi bilen kişiler olması gerekmektedir. Böyle bir sorunun sorulması, kadının bu konudaki zafiyetini göstermektedir (Şimşek, 2018: 32). Âşık tarzı şiir geleneğinde de görüldüğü gibi esasen çok kutsal bir meslek olan kadılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve diğer kurumların daha işlevsel hâle gelmesiyle çürümeye yüz tutmuştur. Okuma yazma bilmeyen, ehli iman olmayan insanların bile kadı olmasıyla bu kutsal meslek itibarsızlaşmış; adaletsizlikle, rüşvetle, yolsuzlukla, adam kayırmayla anılır olmuştur.

3.5. Mücadele/Mertlik

Âşık tarzı şiir geleneğinde âşıkların üzerinde durduğu en önemli konulardan biri kahramanlıktır. Şiirlerde kahramanların dışa dönük mücadeleleri ve mertçe tavırları oldukça ilgi çekicidir. Bu durum Köroğlu ve Dadaloğlu gibi bazı âşıklarda daha belirgindir. Âşıklar yaşadıkları dönemin siyasal ve sosyal gelişmeleriyle doğrudan ilgili olmuşlardır. Böylelikle yaşanan olaylar ve özellikle de savaşlar, âşıkların dikkatini çekmiş, bazı âşıklar ya doğrudan bu savaşlara katılmışlar ya da savaşla ilgili olarak öğrendiklerini kişilerin ya da orduların mertliklerini, mücadeleci yönlerini en somut, en saf hâliyle anlatmışlardır:

"Hazır ol vaktinde Nemçe kralı
Yer götürmez asker ile geliyor
Patriklerin inmiş tahttan diyorlar
Bir halife kalmış o da geliyor

Yetmiş bin var siyah postal giyecek
Seksen bin var Allah Allah diyecek
Doksan bin var tatlı cana kıyacak
Yüz bini de Tatar Han'dan geliyor

Gelen Ahmet Paşa'm kendidir kendi
Altmış bin dalkılıç küsuru cündi
Kaçma kâfir kaçma ölümün şimdi
Hacı Bektaş Veli kalkmış geliyor

Şevketli efendim Sultanım vezir
Altmış bin kılıçla yanında hazır
Deryalar üstünde boz atlı Hızır
Benli Boz'a binmiş o da geliyor" (Karaer, 2013: 249).

Yukarıda 17. yüzyıl âşıklarından Karacaoğlan'a ait olan şiirde 1663-1664 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Avusturya Savaşları'na değinilmiştir. Âşığın şiire başlarken bahsettiği *Nemçe Kralı*, Avusturya Kralı'dır. Yine şiirde bahsedilen Ahmet Paşa, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'dır. 17.yüzyılın en değerli devlet adamlarından biri olan Fazıl Ahmet Paşa, özellikle askerî anlamda ordunun yeniden dizayn edilmesini sağlamıştır. Sultan IV. Mehmed dönemi sadrazamlarından olan Fazıl Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 1663 yılında Avusturya'ya savaş açmıştır. Ordu içerisinde *serdar-ı ekrem* olarak anılan Fazıl Ahmet Paşa, ordusuyla birlikte Avusturya'yı mağlup etmiş, Uyvar Kalesi'ni almış ve Avusturya'ya ağır bir barış antlaşması imzalatmıştır. Yukarıdaki şiirde Karacaoğlan, bu savaştaki mert ve cesur Türk ordusundan övgüyle bahsetmektedir. Tarihî kayıtlara göre bu savaş çok kanlı olmuştur; fakat Türk ordusunun üstün gayretiyle başarı sağlanmıştır. Avrupa'da hâlâ kullanılan *Türk gibi güçlü* deyimi Türklerin bu savaşta gösterdikleri yiğitliklerin üzerine söylenmiştir. Âşık Edebiyatı içinde mücadele, mertlik ve yiğitlik üzerine söylenen şiirlerde Köroğlu'nun ayrı bir yeri bulunmaktadır:

"Durmayın orada kargı kucakta
Dolansın yiğitler köşe bucakta
Bir savaş edelim kelle kucakta
Şehitler aşkına çalın kılıcı" (Yağcı, 2013: 115).

"İstanbul'dan fermanımız yazıldı
Koç yiğitler karşımıza dizildi
Tüfek icat oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır" (Yağcı, 2013: 208).

"Mert dayanır namert kaçar
Meydan gümbür gümbürlenir
Şahlar şahı divan açar
Divan gümbür gümbürlenir" (Yağcı, 2013: 229).

"Muhannetlik değil bizim kârımız
Şehriyar sözüne uyanlardanız
Meydana girende yoktur korkumuz
Kazaya ırıza diyenlerdeniz" (Yağcı, 2013: 232).

"Seferim var Gürcistan'a
Benim ile göçen gelsin
İnmesin namert meydana
Candan serden geçen gelsin" (Yağcı, 2013: 250).

Yukarıdaki dörtlüklerde genel olarak Köroğlu'nun mert, mücadeleci ve dışa dönük yüzü görünmektedir. Köroğlu, bir halk kahramanı olarak sözüyle ve sazıyla yiğitliğin sembolü hâline gelmiştir. Bu yönüyle Köroğlu, halkın gönlünde önemli bir yer edinmiştir. Köroğlu, bir milletin zulme karşı direnişinin simgesidir. Yukarıdaki dörtlüklerde Köroğlu'nun yiğitlik güzellemeleriyle tarihsel bakış açısının direnişe dönüştüğü görülmektedir.

Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları* adlı eserinde Köroğlu'nun yaşadığı düşünülen dönem için Anadolu'daki siyasi ve toplumsal yaşamın yozlaşmaya uğradığını, tahta kavgalarının baş gösterdiğini, eskisi gibi seferler yapılmadığı için ganimetlerin azaldığını, siyasi kargaşaların ve isyanların görüldüğünü söylemektedir (Akdağ, 1995: 98-99). Böyle bir dönemde yaşayan, Osmanlının siyasi ve toplumsal açıdan dejenerasyona uğradığını gören Köroğlu'nun, şiirlerinde korkuya karşı cesareti ve mücadeleyi, namertliğe karşı mertliği ve yiğitliği vurgulaması gayet normaldir. Köroğlu'nun şiirlerindeki esas tema tam manasıyla budur. Yukarıda da vurguladığı gibi delikli demirin icat edilmesiyle yiğitlik bozulmuş, yiğitliğin yerini kalleşlik almıştır. Bunun üzerine Köroğlu'nun şevki kırılmıştır; çünkü artık mücadelenin tadı kalmamıştır. Adil bir mücadeleden bahsetmenin imkânı kalmamıştır.

Yine Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nin üçüncü cildinde Köroğlu'ndan ve şiirlerinden şöyle bahsetmektedir: *"Türk Edebiyatında Köroğlu iki kimlikle karşımıza çıkar: saz şairi ve hikâye kahramanı olarak… Halkın düş gücü, Köroğlu ister bir Celali beyi ister bir saz şairi olsun, halkla yönetici sınıf farklılaşmasını doğuran feodal ilişkilerin belirginleştiği, zulmün, haksızlığın kol gezdiği, toplumsal kargaşaların egemen olduğu bir dönemde, sözlü gelenekten de yararlanarak onun kişiliğinde, eşitliği, adaleti sağlayan, ezilenlerden yana destansı bir kahraman yaratmıştır."* (Özkırımlı, 1989: 773).

Yukarıdaki dörtlüklerden de anlaşılacağı üzere yiğitlik, mertlik ve mücadele konularında en güzel şiirler Köroğlu'na aittir. Köroğlu, kahramanlık şiirleriyle başta Dadaloğlu olmak üzere kendinden sonra gelen birçok halk şairini etkilemiştir. Âşık Köroğlu, aynı zamanda asker kökenli olduğu için anlattığı mücadelelerin tarihî gerçeklik yönü de bulunmaktadır. Bu yönüyle Köroğlu'nun şiirlerinde en çok yer eden bir diğer kişi *Bolu Beyi*'dir. Köroğlu'nun yiğitliğini ve mücadeleci ruhunu Bolu Beyine göstermek için söylediği şiirler oldukça fazladır. Bunlardan bazıları ise şöyledir:

"Benden selam olsun Bolu Beyi'ne
Benim ile uğraşmaya dev gerek
Unvan para etmez harp meydanında
Kılıç keskin gerek bilek zor gerek

Düzüldü ağalar tam oldu beyler
Savaş meydanında koçyiğit terler
Yere düşer karpuz gibi kelleler
Palayı çekecek çetin er gerek" (Yağcı, 2013: 127).

"Karlımda durana kalmaz kararım
Doğrulup gelene yoktur zararım
Ya şehitlik ya gazilik dilerim
Gelsin dövüşelim Bolu Beyleri" (Yağcı, 2013: 171).

"Ulan Bolu Beyi haddini tanı
Benim inen uğraşmaya dev gerek
Başlar keser dökerim yere ganı
Kılıç kullanmaya zor bilek gerek" (Yağcı, 2013: 265).

Köroğlu'nun Bolu Beyi ile olan düşmanlığı herkesçe malumdur. Bu konu çalışmanın daha önceki bölümlerinde de geçmektedir. Bolu Beyi sadece Köroğlu'ya ve onun babasına değil, halka da zulmetmektedir. Halk, Bolu Beyi'nin bu zulmü karşısında

dik duruşlu, mert ve haksızlıklara baş eğmeyen Köroğlu'yu kendileri için sembol olarak görmektedir. Belki de Köroğlu'nun bir kahraman olmasının sebebini Bolu Beyi'nde aramak gerekir; çünkü Bolu Beyi'nin zalimliği karşısında Köroğlu, halkın sesi ve gücü olmuştur. Bolu Beyi'nin Köroğlu'nun babasının gözlerine mil çektirmesi, haksızlık yapması, zulmetmesi ve devamında Köroğlu'nun Bolu Beyi'ne karşı mücadelesi, aslında mazlum olan halkın, zalim olan tüm yöneticilere karşı mücadelesidir. Bu mücadele haklı bir mücadeledir. Tarih; mazlumu korumuş, zalimi de cezalandırmıştır. Nitekim bugün Anadolu'nun ve hatta Türk dünyasının birçok yerinde Köroğlu mezarları, heykelleri varken Bolu Beyi'nin bilinen bir mezarı dahi yoktur. Bu da bize Köroğlu'nun mertliğinin ve mücadeleci ruhunun halkaa nasıl aksettiğini göstermektedir. Yine benzer şekilde aşağıdaki dörtlükte Ercişli Emrah'ın zalim şahın karşısına çıkarak sevdiğini kahramanca geri istemesi anlatılmaktadır:

"İran Şah'ı Hâki payan gelmişem
Ya ver Han Selbi'mi ya vur boynumu
Kul için gelmişem gel azat eyle
Ya ver Han Selbi'mi ya vur boynumu" (Poyrazoğlu, 2006: 102).

İran Şahı Şah Abbas'ın Van Seferi esnasında Ercişli Emrah'ın sevgilisi Selvi Han kaçırılmıştır. Şah Abbas Selvi Han'ı görünce kendisiyle evlenmek istemiştir. Aradan geçen sürede Ercişli Emrah, Selvi Han'ın İran Şahı'nın yanında olduğunu öğrenmiş ve şahın karşısına çıkarak Selvi Han'ı geri istemiştir. İran Şahı ise Ercişli Emrah'ı hapsettirmiş ve öldürmek istemiştir. Yukarıdaki dörtlükte Ercişli Emrah'ın kahramanca dik duruş sergilediği görülmektedir. Hapsolmaktan, ölmekten korkmayan Ercişli Emrah, İran Şahıyla mertçe mücadele etmiştir. Hatta Sevi Han'ı vermemesi durumunda Şah'ın kendisini öldürmesini istemiştir. Nihayet Şah Abbas bu aşkın önünde duramamış ve Ercişli Emrah sevgilisini geri almıştır. Bu durum bizlere inançla ve cesaretle verilen bir mücadelenin muvaffak olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. 19. yüzyıl âşıklarından Dadaloğlu da, tıpkı Köroğlu gibi gür sesle, öz Türkçeyle doğru bildiklerini haykırmakta, mücadeleci kimliğini apaçık ortaya koymaktadır:

"Aşağıdan Yusuf Ağam geliyor
Düşmanına karşı koyan merd olur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu yine kurt olur" (Akkaya, 1999: 41).

"Yaşa Dadaloğlu'm sen binler yaşa
Cadı Oğlu düşürdü şol Aslantaş'a
Yarasının ünü gitti Maraş'a
Necip Paşa'm çifte çeksin tuğları" (Akkaya, 1999: 44).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Çukurova'da yaşayan Avşar boylarını zorunlu iskâna tabi tutma sürecinde yaşanan olaylar, Dadaloğlu'nun şiirlerinin esas temasını oluşturmaktadır. Yukarıdaki dörtlüklerde görüldüğü gibi Dadaloğlu, baskıya karşı dik durmuş ve gür sesini her yana ulaştırmaya çalışmıştır. Dadaloğlu Avşarların her anlamda hür yaşamaları için sazıyla, sözüyle ve kılıcıyla mücadele etmiş, bir eline sazını diğer eline tüfeğini almıştır. Ondaki bu mertçe mücadele kimi zaman öfkeye dönüşmüştür. Dadaloğlu duygulu ve gururlu bir insandır. Yüzyıllar boyunca konargöçer yaşayan Avşar halkının yerleşik hayata geçirilmesini tutsaklık olarak düşünmüş ve şiirlerinde Osmanlı Devleti'nin bu siyasetine karşı kendisinin ve tüm Avşarların verdikleri mücadeleleri kahramanca anlatmıştır. 19. yüzyılda mücadele bilincinin hâkim olduğu bir başka âşık ise Âşık Şenlik'tir. Âşık Şenlik'in mücadelesi Köroğlu ve Dadaloğlu'nda olduğu gibi içe dönük değil, dışa dönüktür:

"Payıdar olmaz zalım
Yiğide neyler ölüm
İşte boynum, sal gılıç
Doğruyu söyler dilim" (Sarıkaya, 2014: 2).

"Millet komutanı Vağarşak Ağa
Sebreyle başına gör neler gelir
Yığıfsan başına bir bölüh dığa
Deme ki onlardan bir hüner gelir" (Sarıkaya, 2014: 7).

"Ermeni ister ki bir beğlik ala
İslâm milletini ayağa sala
Bu da bizim için çok ayıp ola
Bozak yığnağını târümâr olsun

Durmazlar farağat olmuşlar âsi
Fikirleri budur kıralar nası
Hiç korkumuz yoktur devlet sayesi
Mehmed Reşâd Xan o Sultân var olsun" (Sarıkaya, 2014: 9).

19. yüzyıl âşıklarından Âşık Şenlik'in yaşadığı coğrafyada meydana gelen olayların, âşığın fikir dünyasına ve şiirlerine büyük etkisi olmuştur. Âşık *93 Harbi* olarak bilinen ve bu çalışmada daha önce de işlenen Osmanlı-Rus Savaşı'nı bizzat

yaşamış, Rusların ve bilhassa Ermenilerin yıkıcı faaliyetlerini görmüş ve şiirlerinde bu temayı işleyerek mücadelesini vermiştir.

Kars'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesi Şenlik'te büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Şenlik yukarıdaki dörtlüklerde Ermenilerin bu zulmüne değinerek ölümden korkmadığını, her şartta doğruyu söyleyeceğini ve mücadelesine devam edeceğini belirtmektedir. Yine Şenlik, Ermeni çete lideri *Vağarsak Ağa*'yı tehdit ederek bu devranın böyle sürmeyeceğini, Hakkın yerini bulacağını, Ermenilerin yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını belirtmektedir. Âşık Şenlik, Ermenilerin yüzyıllarca sükûnet içinde yaşadıkları bu topraklarda, asıl amaçlarının kendi bağımsızlıklarını kurmak olduğunu; fakat Osmanlı Devleti'nin ve Sultan V. Mehmed Han'ın buna asla müsaade etmeyeceğini belirtmektedir. Şenlik'e göre Ermeniler yanlış yoldadır. Ermenilerin taşkınlık ve azgınlık yapmalarına, terör olayları gerçekleştirmelerine daha fazla müsaade edilmemeli, onlara hadleri bildirilmelidir. Âşık şiirlerinde bütün bunları hiddetle, korkusuzca ve mertçe belirtmekten çekinmemektedir.

Tarih boyunca Türkler birçok mücadeleye girişmişler, savaşlar yapmışlar, devletler yıkıp devletler kurmuşlar, hâsılı çok badire atlatmışlardır. Bütün bunlar hiçbir zaman sadece erkeklerin başarıları olarak görülmemelidir. Türk tarihinde kadınlar, erkeklerin hem yâreni hem de en büyük yoldaşı olmuşlardır. Bu durum sosyal, siyasi hayatta olduğu gibi mücadelelerde, savaşlarda da olmuştur. Âşık Şeref Taşlıova, aşağıdaki şiirinde Türk kadınının da erkeği gibi mücadeleci ruhuna değinmiştir:

"Cepheye mermi taşıdın
Anam bacım Türk kadını
Tarihe yazılı adın
Başta tacım Türk kadını

Eriştin melek katına
Sabırına sebatına
Her an senin şefkatına
Ben muhtacım Türk kadını

Sen de erkek kadar hürsün
Daha güçlü daha gürsün
Öğretmen hâkim doktorsun
Dert ilacım Türk kadını

Halide Edip Adıvar
Nene Hatun'dan yadigâr
Örnektir Kara Fatmalar
Büyük gücüm Türk kadını" (Karadeniz, 2006: 69-70).

Türk kadını tarih boyunca, hayatın her anında erkeğinin yanında olmuş, sorumluk almaktan çekinmemiştir. Bunun belki de en yakın ve en acı örneği millî mücadele yıllarında olmuştur. Türk kadını millî mücadelede erkeğiyle omuz omuza savaşmış, cepheye mermi taşımış, yaralıları tedavi etmiş, vatanın kurtuluşunda ve bugünlere gelmesinde, cephede ve cephe gerisinde elinden gelenin fazlasını yapmıştır.

Atatürk, fedakâr ve cefakâr Türk kadınının mücadelelerdeki rolünü şöyle belirtmektedir: *"Kadınlarımız aslında toplum hayatında erkeklerimizle her zaman yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri, kadınlarımız erkeklerle baş başa, savaş hayatında, ziraat hayatında, geçimin temin edilmesinde, erkeklerimizden yarım adım geride kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz, ülkeyi zorla ele geçiren düşmana karşı kahramanlıklarını süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında ispat ettiler. Fakat erkeklerimizin oluşturduğu ordunun hayat membalarını kadınlarımız işlemiştir."* (Çankaya, 2003: 148).

Türk kadınının savaşlarda ve genel olarak mücadelelerde doğrudan ya da dolaylı olarak gösterdikleri özveri inkâr edilemez. Onlar milletin yaşama ve yeniden doğma umudunu ayakta tutuşmuştur. Tarsuslu Fatma, Erzurumlu Kara Fatma, Hatice Hatun, Tayyar Rahmiye, Asker Saime Hanım, Gördesli Makbule, Nene Hatun, Halide Edip ve daha ismini bilmediğimiz binlerce kadın esasen verilen mücadelelerin temel taşıdır. Onların özverileri, ulvi yürekleri, manevî güçleri bu milletin dayanak noktası olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Günümüz âşıklarından Âşık Eyyûbi, Çanakkale Savaşı'na ve orada verilen mücadelelere değinmiştir:

"İmandır Boğaz'ı geçilmez eden
Bunlar benim onun ve senin deden
Ya şehit ya gâzi her aileden
Savaş yaptı derler Çanakkale'de" (Çopuroğlu, 1998: 146).

Âşık Eyyûbi yukarıdaki dörtlüğünde Çanakkale Savaşı'nın Türk tarihindeki yerine ve önemine duygulu bir şekilde değinmektedir. Türk tarihi savaşlarla doludur. Bu savaşlarda birçok insan şehit ve gazi olmuştur. Vatan toprakları terk edilmiş, analar ağlamıştır; fakat Çanakkale Savaşı'nın ve arkasından gelen zaferin yeri oldukça farklıdır. Bizce Çanakkale Savaşı'na esasen Çanakkale ruhu demek daha doğru olacaktır. Çanakkale bir kahramanlık destanıdır, Çanakkale zulme uğrayan Türk milletinin dirilişidir, Çanakkale vatan sevdasının kanla, gözyaşıyla tezahür etmiş hâlidir. Çanakkale; ateşli silahların mücadeleci ruhları, cesareti, vatan aşkını, yenemeyeceğini

tüm dünyaya göstermiştir. Âşığın da söylediği gibi birlik ve beraberlik içinde din, dil, etnik köken ayırmadan topyekûn verilen mücadeleyle, dökülen kanlarla, kanayan yaralarla bir Çanakkale mücadelesi verilmiştir. Bu mücadele Türk istiklalinin harcını oluşturmuştur.

3.6. Adalet

Hakkı sahibine vermek, haksızlığı düzeltmek, haksızlıktan kaçınmak ve her yönüyle ölçülü olmak anlamlarına gelen adaletin tersi ise adaletsizliktir. Tarih boyunca kurulan devletlerde adaleti temele alan yönetimler hep başarılı, uzun ömürlü olmuştur. Böyle düzenlerde huzur ve güven ortamı hâkim olmuştur.

Türk devlet geleneğinde adalet, en temel prensiplerden biri olarak yerini almıştır. Türkler, kurdukları devletlerde ve fethettikleri yerlerde adaleti temin edip zulmü yok etmişler; fakat bu süreçte insafı elden bırakmamışlardır. Türklerin uzun soluklu devletler kurabilmelerinin altında bu prensibe olan bağlılıkları yatmaktadır. Tarih boyunca Türkler, mazlumların koruyucusu ve kurtarıcısı olmuştur. Böylelikle fethedilen bazı yerlerde Türkler, halkı kendi zalim yönetimlerinden ve yöneticilerinden kurtarmıştır. Tarihte ve günümüzde çeşitli medeniyetlerin kendi halklarına ya da ele geçirdikleri topraklarda yaşayan insanlara ne zulümler yaptıkları herkesçe malumdur; fakat Türk tarihinde bu tür örneklere rastlamak imkânsızdır. Türklerde cebir ve zulüm yoktur. Türkler iktidarlarının uzandığı her yere barışı, adaleti, huzuru getirmişlerdir. Tebaayı din, dil, etnik köken, örf ve âdet hususlarında ayrımcılığa tâbi tutmamışlardır.

Hiç şüphesiz ki âşık tarzı şiir geleneğinde de adalet teması önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada geçen şiirlerde adalet temalı bazı örnekler diğer konu başlıkları içinde de incelenmiştir. Burada örnek olabilecek dizeler ise genellikle adaletsizlikten yakınmalar şeklindedir. Örneklere bakıldığında özellikle 19 ve 20. yüzyılda âşıkların adalet sisteminde gördükleri aksaklıkları eleştirdikleri anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği dönemdir. Bu dönemde devleti ayakta tutan diğer mekanizmalar gibi adalet sisteminde de ciddi bozulmalar olduğu bilinmektedir. Yani 19. yüzyılda devletin çöküşüyle birlikte şanlı Osmanlı adaleti de çökmüştür. 20. yüzyılda ise çağın başlarında meydana gelen savaşlar, mücadeleler, bir devletin yıkılıp yenisinin kurulması gibi önemli siyasi olaylar, adalet sistemini de etkilemiştir. Mutlak iradeden demokratik iradeye geçilince adalet sisteminde köklü değişiklikler olmuştur. Bu dönem adalet sisteminin henüz tam

manasıyla işler hâle gelmediği, kurumsallaşamadığı bir dönemdir. Dolayısıyla âşıkların şiirlerinde adalet kavramına bu şekilde bakmaları gayet olağandır ve haklılık payı yüksektir.

"Cihana gelmemiş böyle dilrüba
Aşk u muhabbeti başlara bela
Münkiri öldürmek sevaptır amma
Zalim kadı üstümüze kan yazar" (Uyguner, 1991: 48).

Yukarıda Âşık Dertli'ye ait dörtlükte adaletin herkese aynı şekilde uygulanması gerekliliği düşüncesi vurgulanmaktadır. Âşık bir münkiri öldürmekten bahseder. Münkir Allah'ın varlığına inanmayan, inkâr eden insan demektir; fakat âşık, Allah'a inanmayan bir insanı dahi öldürdüğünde kadı'nın kendisini yargılamasında bir farklılık olmayacağını söylemektedir. Buradan çıkarılan sonuç, kişilerin dini, dili, ırkı ne olursa olsun aynı yargılamaya tâbi olacağıdır. Yani İslam'ın şer'i kurallarına göre katilin Müslüman, maktulün gayrimüslim olması katile bir ayrıcalık sağlamamaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Türk adaletinin temelinde olan durum insanların, her şeyden önce insan olarak değerlendirilmesi, insanlar arasında herhangi bir farklılığın gözetilmemesidir. Zaten sosyal devlet anlayışını sağlamlaştırmanın temelinde de bu olgu yatmaktadır. 19. yüzyıl âşıklarından bir diğeri olan Âşık Ruhsatî, aşağıdaki şiirinde adalet konusuna daha geniş bir açıdan bakmıştır:

"Adalet sahibi azdı ahali
Ağlayı ağlayı göz de kalmadı
İrağbet hürmetlik niye kâfire
Müslüman olanda yüz de kalmadı
...
Padişahım bunlar senden sorulur
Sahipsiz kuş kanadından kırılır
Bir gün olur mahşer yeri kurulur
Geçti halaveti haz da kalmadı" (Kaya, 1991: 262-263).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin her açıdan gerilediği, siyasal ve sosyal sorunların ayyuka çıktığı, devletin kurumlarının işlevselliğini yitirdiği bir dönemdir. Âşık Ruhsatî böyle bir dönemde kaleme aldığı yukarıdaki dörtlüğüyle aslında adaletle beraber birçok konuyu eleştirmektedir. Âşık, en büyük adaletsizliği, adaleti sağlamakla görevli olan kişilerin yaptığını söylemektedir. Yine bu dönemde Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla birlikte gayrimüslimlere tanınan hakları eleştirmiş, gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha fazla hürmet gördüğünü belirtmiştir. Şiirin ikinci dörtlüğünde ise eleştirilerini dönemin padişahına yöneltmiştir. Bütün bu olanların sorumlusu olarak padişahı

görmüştür. Bunların hesabını padişahın vereceğini söylemiştir. Ruhsatî şiirinin sonunda adaletin bu dünyada yerini bulmasa da mahşerde yerini bulacağını söylemesi, âşığın bu konuda umutsuzluk ve çaresizlik içinde olduğunu göstermektedir.

"Balmumun yandırıp bezire kadar
Aradım beşirden nezire kadar
Yokladım kizirden vezire kadar
Bana zulmetmedik zâlim kalmadı" (Akman, 2012: 152).

"Adalete ağır gelir
Hâkim adil olmayınca
Merhamet ikiyüzlüdür
Suçlu ceza bulmayınca" (Aktaş, 2006: 242).

"Avukat elinden hâkim şaşırdı
Adalet sabrını böyle taşırdı
Soyguncu fakirde boza pişirdi
Akıl fikir vicdan yoktur efendim" (Irmak, 2017: 216).

"Saçına ak düşmüş şu adaletin
Kocamış titriyor eli tutmuyor
Hâkim romatizma olmuş belli ki
Masumlara karşı beli tutmuyor" (Irmak, 2017: 216).

Adalet, gerçek bir durumdan ziyâde olması arzulanan bir dünyayı ifade etmektedir. Toplumsal bağlamda adalet, elde edilmesine şiddetle ihtiyaç duyulan bir değerler haritasını çağrıştırmaktadır. Toplumun derin hissiyatında somut bir karşılığa sahip olan adaletten çok adaletsizliktir. Bu durum çoğu kez ideal bir adalet düşüncesinin ortaya çıkarılmasında ve sahici bir adalete erişilmesinde işlevsel bir role sahiptir. Adaletin her zaman bir adım daha ilerde, gerçekleşmesi emek isteyen bir idealler kümesinin parçası olması, adaletin de bir memnuniyetsizlik atmosferi içinde aranmasına neden olmaktadır. Nitekim popüler etiğin birincil kavramı olarak görünen şey de adaletsizliktir; adalet ise bunun ancak bir türevi olarak görülebilmektedir. Burada adalet sadece adaletsizliğin düşmanı olarak anlam kazanmaktadır. Oysa adaletsizlik elde olan tek ve gerçek veridir. Adalet, kurtuluş, kayıpların telafisi, hasarın giderilmesi, çekilen acıların tazminatı yani adaletsizlik eyleminin doğurduğu çarpıklığın düzeltilmesidir (Bauman, 2000: 82).

Adaletsizlik olağanlaşınca adalet topyekûn kaybedilir. Toplumsal yapı içinde adaleti sağlamanın mümkün olmayacağına dair bir kanaatin belirmesinin yıkıcı etkileri

günümüzde artık fazlasıyla hissedilmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Adaletsizlik, mevcut yapının kişisel ve toplumsal dengenin aleyhine işlemesidir. Adaletsizlikte dışlanan ya da atıl bırakılan bir adalet, adalette ise geliştirilmeye açık bir eşitlik talebi içkindir. Adalet kaybında da adaletin gerçekleşmesine ilişkin bir umudun aşınmasından söz edebilmek mümkündür. Kaybolan, açıkça yok sayılan adalettir. Bu hem adaletin yerini bulamayışından hem de ona ilişkin bir duygunun zorunlu bir şekilde köreltilmesinden kaynaklanmaktadır; ancak burada genel geçer olan durum, adaletin gerçekleşmesinde ortaya çıkan sapmalar değildir. Söz konusu olan açıkça adalet kaybıdır. Adaletin çiğnenmesi, adalet duygusunun atağa geçmesini sağlayabileceği gibi tersine de yol açabilmektedir. Adaletsizlik bu bağlamda adalet kaybına neden olmakta, hatta onun varlığını pekiştirmektedir. Kuşkusuz adaletsizliğe yönelik eleştiriler, itirazlar, tepkiler ve beklentiler adaletin gerçekleşmesine ilişkin ülküleri, özlem ve beklentileri de beslemektedir. Ne var ki bu desteğin güçlendirdiği hassasiyet ve adalet bilinci, başarıya olduğu kadar yenilgiye, sindirilme ve devre dışı kalmaya da açıktır. Kuşkusuz adaletin kaybıyla da bütünleşen bu tersyüz olma hâli çok kereler iktidarlardan, baskılardan, manipülasyonlardan, provokasyonlardan ve yok saymalardan kaynaklanmaktadır.

3.7. Demokrasi

Sözlük anlamıyla: "*siyasal denetimin doğrudan doğruya halkın ya da düzenli aralıklarla halkın özgürce seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu, toplumsal ve ekonomik durumu ne olursa olsun tüm yurttaşların eşit sayıldığı yönetim biçimi"* (Püsküllüoğlu, 2004c: 360) olarak kullanılan demokrasi, yeryüzünde uygulanan en iyi ve aynı zamanda en zor yönetim biçimidir. Demokrasi uygulamaları ve demokratik düşünce anlayışı bazı milletlerin tarihinde uzunca bir geçmişe sahipken Türklerde bu yönetim biçiminin 200 yıllık bir geçmişi vardır.

Osmanlı Devletinde Sened-i İttifak ile başlayan, Kanun-i Esasî ile süren, İkinci Meşrutiyet dönemiyle siyasal, toplumsal ve kültürel anlamda gelişme gösteren demokratik çoğulculuk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte başarı hikâyesi olarak günümüze kadar süregelmiştir. Türkler için bu süreç Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki demokratikleşme çabalarından bu yana hiç de kolay olmamıştır. Bununla birlikte Türk milleti, demokrasiyi benimsemiş, özümsemiş ve gelinen noktada demokrasinin artık vazgeçilmez bir yaşam ve yönetim biçimi olduğunu kavramıştır.

İncelenen âşık şiiri örneklerinde demokrasi konusuna sadece yakın dönemde birkaç örnekle temas edildiği görülmektedir. Zaten 16 ya da 17. yüzyıl âşıklarının demokrasi konusunu şiirlerinde işlemeleri beklenmemektedir. Mutlak monarşiyle yönetilen Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde âşıkların demokrasiden bahsetmelerinin pek de münasip ve mümkün olmayacağı kanaatindeyiz. 19. yüzyılda ise demokrasi, artık Osmanlı toplumunda çok rahat dillendirilebilir hâle gelmiştir. Osmanlı yönetiminin de belli uygulamalarla demokratikleşme yoluna girmesiyle birlikte âşıklar da artık demokrasi konusunu şiirlerinde kullanmaya başlamışlardır:

"Cümlemizin nesli birdi
Hezret-i Âdem evlâdı
Yetmiş iki yol gösterdi
Gönderdi Zebur Tevrat'ı

Siz oldunuz Xıristiyan
Biz 'Lâilâhe illallah' diyen
Size İncil oldu beyân
Bize de Furkan âyeti

Siz İncil'le tüşdüz bese
Biz Kur'an'dan aldıx hisse
Siz tabisiz Xristos'a
Biz de İbrahim Milleti

Size bayram oldu bazar
Biz cumaya gıldıx nazar
Sizin ganun zagon keser
Biz tutmuşux şeriatı

Sizin millet 'Asvas' der hep
Biz de deriz 'Gani Ya Reb'
Size halal xamrî şarap
Bize de kevser şerbeti

Sizin Xayruç Üçkilse'di
Biz Nakşibendi tarkatı
Siz tapdığınız İsa'dı
Biz de Mehemmet ümmeti

Size Nuşirevan şandı
Bize Fatih Sultan xandı
Size gıble gün doğandı
Bize Kâbe kerameti

Siz hep çanlıya duacı
Biz de tavaf etdik Hacc'ı
Sizler seversiniz xaçı
Biz de Hacerü'l - Esved'i

Beş yüz yetmiş bir yıl sonra
Bizim tarih çekti ara
Size keşiş verdi töre
Bize vaiz nasihati

Şenlik der alsalar xeber
Herkes öz dinîni sever
Cümlemiz günde min sefer
Hak'tan isteriz cenneti" (Aslan, 2001: 195-196).

19. yüzyıl âşıklarından Şenlik, Osmanlı-Rus Savaşlarını yaşamış, hem Ruslar hem de Ermeniler tarafından yapılan zulümleri net bir şekilde görmüştür. Âşık buna rağmen insancıl yönünü kaybetmemiş ve yüzyıllarca aynı coğrafyada birlikte yaşadıkları Ermenilere karşı kin beslememiştir. Yukarıda tamamı alınan şiirini Ermeniler için söylemiştir. Âşık Şenlik yukarıdaki şiirinde her ne kadar Müslüman Türk

ile Hristiyan Ermeni kimliklerini ayrı ayrı konumlandırmış, tasnif etmiş gibi görünse de bunu bir ötekileştirme, kendini yüceltip kendinden olmayanı kötüleme, aşağılama şeklinde yansıtmamıştır. Hatta âşık, şiirinde Türk kimliği ile Ermeni kimliği arasında herhangi bir saygınlık karşılaştırması da yapmamıştır. Âşık Şenlik, belki de şiirinde henüz demokrasinin manasını dahi bilmeden veya özümsemeden demokratik davranmıştır. Şiir incelendiğinde âşığın aslında Türkler ve Ermeniler arasındaki dinî, sosyal ve kültürel farklılıkları bildiğini; fakat bu farklılıkları birlikte, kardeşçe yaşamak için birer sorun olarak görmediği anlaşılmaktadır. Şaire göre bütün bu farklılıklara rağmen ortada herkes için Hazret-i Âdem'in evladı olmak gibi bir gerçeklik vardır ve bu gerçeklik herkese kardeşliği getirmelidir. 20. yüzyıl âşıklarından Âşık Şeref Taşlıova, millî egemenliğin Türk milleti için önemine şöyle değinmektedir:

"Bin dokuz yüz yirmi uğurlu yılı
Yirmi üç nisanda attı temeli
Bu sevgiyle bütünleşti emeli
Millî egemenlik Türk milletinin

İstiklâl kazandı kurdu bir devlet
O'ndan armağandır bu Cumhuriyet
Ezelden yakışmış Türk'e hürriyet
Millî egemenlik Türk milletinin" (Karadeniz, 2006: 93).

Âşık Şeref Taşlıova'nın yukarıdaki dörtlüklerinde üzerinde durduğu konu millî egemenliktir. Millî egemenlik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yapıcı gücü ve en temel dayanağıdır. Devlet kudretinin en önemli vasfı millî egemenliktir. Millî egemenlikle millet, kendinden daha üstün bir güç tanımamakta ve kendi buyruğunu yürütebilmektedir. Milletin kendi kaderini kendisinin çizmesi, kendisini yönetenleri yine kendisinin seçmesi demokrasinin ön koşuludur.

Atatürk, millî bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasını sağlamak için, tek çözüm yolu olarak milletin azim ve kararını, milletin egemenliğini, milletin idaresini dikkate alarak, yeni kurulan devletin millî egemenlik, millî irade gibi esaslara dayanmasını gerekli görmüştür (Kocatürk, 1983: 28-29). Âşığın yukarıdaki dörtlüklerde söylediği gibi millî egemenlik, meclisin kurulmasıyla birlikte millî kurtuluşun parolası ve millî birliğin yapıcı gücü olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'yle millet gerçeğine dayanan ve millet iradesiyle hareket eden millî bir devlet kurulmuştur. Demokrasi konusunda âşıkların söylediği çokça şiir bulunmaktadır. 21. yüzyıl âşıklarından Âşık Eyyûbî'nin aşağıdaki dörtlüğü ise oldukça dikkate değerdir:

"Cumhuriyet Türkiyemde sistemdir
Elimizde demokrasi var bizim
Nağme nağme şiirimdir bestemdir
Telimizde demokrasi var bizim" (Çopuroğlu, 1998: 148).

Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasi, gelişim sürecinde birtakım sorunlar yaşamış olsa da Türk milleti bu sorunları aşarak yoluna devam edebilmiştir. Demokrasi, Türklere uzun yıllar yabancı bir yönetim biçimi olmuş, Türkler son iki yüzyılda bu yönetim biçimini tanımışlardır. Bu açıdan bakıldığında demokratikleşme sürecinde yaşanan bazı sorunları göz ardı etmekte fayda vardır; çünkü demokrasi Türkler için bir dayatma değil, Türk milletinin kendi seçimi olmuştur. Günümüzde Türk demokrasisi tüm kurumlarıyla gelişmekte, siyasal kültürle uyum sağlamaktadır. Kuşkusuz bu durumda başta Ulu Önder Atatürk'ün attığı temelin, ilkelerinin ve inkılaplarının amacına ulaşması, dinamizmini ve canlılığını koruması etkili olmuştur.

3.8. Vergi

Bir milletin siyaset aynasındaki görüntüsü devleti meydana getirmektedir. Milletin tarih ve millî kültür içinde devlet sistemi şeklinde örgütlenebilmesi, devletin de halkın beklentilerini karşılayabilen bir yapıda olabilmesi için devletin millete, milletin de devlete karşı bazı görevleri üstlenmesi gerekmektedir. Aynı vatan toprağı üzerinde birlikte yaşayan insanların vatandaşlık bağı gereği devlete karşı yerine getirmeleri gereken görevlerin en önemlilerinden biri *vergi*dir. Milletin devletten hizmet görebilmesi ve hizmetlerin aksamadan devam edebilmesi için vergi şarttır. Vergi döngüsel bir süreçtir ve bu süreçle millet ile devlet arasında ekonomik bir denge oluşturulmuş olur. Böylelikle hem devletin hem de milletin kalkınması ve gelişmesi amaçlanır. Bir ülkede vergi sistemi ne kadar iyi işlerse, ülkenin sosyal ve ekonomik refah seviyesi o kadar iyi olur. Ekonomisinde refah seviyesine ulaşan bir ülke içeride ve dışarıda tam bağımsızlık sağlamış olur. Bazı halk anlatı türlerinde karşılaşılan vergi konusu, âşık tarzı şiir geleneğinde de yer bulmaktadır. Vergi konusuyla ilgili Karacaoğlan'ın ve Köroğlu'nun aşağıdaki dörtlüklerinde *bac alma*dan bahsedilmektedir:

"Her kande gidersem seni bulurum
Sarrâfınım kıymatını bilirim
Sen bir bezirgânsın bac'ın alırım
İki leblerinden bir yanağından" (Karaer, 2013: 172).

"Bu gelen Ermeni m'ola
Kaşı gözü sürmeli m'ola
Yol bacını vermeli m'ola
Ver yolun bacını gel geç bezirgân" (Yağcı, 2013: 141).

"Hey bezirgân tez ol gönder bacımı
Köroğlu'nun sen görmedin gücünü
Alır koç yiğitler benim öcümü
Bugün yeminliyim döğüş olmasın" (Yağcı, 2013: 200).

Yukarıdaki dörtlüklerde geçen *bac*, Farsça kökenli bir sözcüktür ve harç, haraç, ayakbastı parası ve vergi anlamlarına gelmektedir. Bac, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde bağlı beyliklerden ya da eyaletlerden alınan vergilere dendiği gibi, eşkıyaların yolculardan veya kervanlardan zorla aldıkları para ya da mallara da denmiştir. Nitekim yukarıdaki dörtlüklerde özellikle Köroğlu'nun bölgesinden geçen kervanlardan bac aldığı görülmektedir. Köroğlu'na bağlı halk hikâyelerinde de bu durum geçmektedir. Köroğlu, kendi bölgesinden geçen bezirgânlardan bac alarak kendisinin ve koçaklarının hayatını idame ettirmektedir. Bunu kimi zaman Osmanlı yönetiminin izniyle ve onayıyla kimi zaman da yukarıdaki dörtlüklerde olduğu gibi cebren yapmaktadır. Âşık Mahzuni Şerif aşağıdaki dörtlüklerde vergi vermenin önemine ve gerekliliğine sert bir üslupla değinmektedir:

"Bir devlet vergisiz yaşar mı beyim
Hak düşmanı yobaz vergi vermiyor
Ne kesilir hıçkırık memurdan
Fakat piç hilebaz vergi vermiyor
...
Neler geldi geçti Mahzuni budur
Kimseye demedim günahım şudur
Vergi bir toplumun namus borcudur
Her nedense kurnaz vergi vermiyor" (Irmak, 2017: 223)

Toplum hayatının düzenli bir şekilde işleyebilmesi ve düzenin sağlanabilmesi için güçlü bir kuruluşa ihtiyaç vardır. Bu güçlü kuruluş da ancak devlet olgusuyla mümkün olabilir. Milletin güçlü olabilmesi için devletin güçlü olması şarttır. Devletin güçlü olabilmesi ise maddi ve manevî her anlamdaki yetkinliğine, yeterliğine bağlıdır. Kısacası devletin yüklendiği misyonu yerine getirebilmesi, kamu giderlerini karşılayabilmesi ve her yönden gelişebilmesi için vergi sisteminin sağlam bir şekilde işlemesi şarttır. Âşık Mahzuni Şerif, yukarıdaki dörtlüklerde vergi kaçıran, vergi ödemeyen kişileri haklı olarak eleştirmektedir. Devletin ayakta kalabilmesinde, gelişebilmesinde ve halka hizmet verebilmesinde en büyük gelir kaynağı halkın ödediği

vergilerdir. Vergilerin ödenmediği bir toplumda ilerleme ve ekonomik gelişmeden bahsetmek mümkün değildir. Zayıf ve fakir bir devlette vergisini ödemeyenler, vergisini düzenli ödeyen insanlara mâli anlamda yük olmuş olur. Böylelikle büyük adaletsizlikler ortaya çıkar ve devlet, sosyal devlet özelliğini yitirerek en zaruri hizmetleri dahi yerine getiremez. Vergi ödememek suç olmanın yanında ahlaksız bir durumdur. Yukarıda âşığın da söylediği gibi vergi, namus borcudur ve genellikle küçük meblağlar olan vergileri ödemek halkın aslî görevlerindendir.

3.9. Eleştiri

Âşık edebiyatında eleştiri; siyasal, sosyal, tarihî, toplumsal olaylar ve değişimler etrafında gelişmiştir. Âşık edebiyatının doğduğu ve geliştiği coğrafya, yüzyıllar boyunca birçok siyasi ve sosyal olaya tanıklık ederek âşıkların bu zeminde ve doğrultuda şiirler yazmasına gerekçe olmuştur.

İçinde yaşadığı toplumun önemli bir parçası olan, halkın aydın kesimi, rehberi, gözü, kulağı, dili niteliğindeki âşıklar, kendilerinin olduğu kadar halkın da duygularını ve düşüncelerini şiirlerinde yansıtmışlardır. Aynı zamanda halka yol gösteren, ışık tutan âşıklar, halkı ilgilendiren her konuyu görmüşler ve beğendikleri durumları överken beğenmedikleri durumları da eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler içerisinde şüphesiz ki siyasal eleştiriler önemli bir yer tutmaktadır. Âşıklar özellikle yöneticileri, yöneticilerin kendi çıkarları için hareket etmelerini, rüşvet almalarını, yönetim anlayışlarını, halkın ekonomik durumunu ve yöneticilerin ekonomi politikalarını sıklıkla eleştirmişlerdir.

3.9.1. Yönetim Anlayışı

Âşıkların eleştiri temalı şiirlerinde üzerinde en çok durdukları konu, idari/yönetimsel anlamdaki yanlışlıklardır. Âşık edebiyatının Anadolu'daki gelişimi Osmanlı İmparatorluğu döneminde olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren âşıkların yönetim anlayışına olan eleştirileri de hep Osmanlı yönetimine ve yönetimin uygulamalarına yönelik olmuştur. Yönetime yönelik eleştirilerin içerikleri yüzyıllar içerisinde farklılıklar göstermektedir. 16 ve 17. yüzyıllarda doğrudan şahıslar eleştirilirken 19. yüzyıl ve sonrasında her yönden gerileme gösteren Osmanlıda birçok farklı konu eleştirilmektedir. Bu eleştiriler 20. yüzyılda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte farklı konular ekseninde dönmekte; fakat hiç bitmemektedir. Şurası bir gerçek ki, bir siyasi yönetimin olduğu yerde mutlaka eleştiri kültürü olmalıdır. Dozunda ve

yapıcı yönlü eleştiriler, yöneticilere doğruyu ve yanlışı görme olanağı sağlamaktadır. Yöneticiler böylelikle olayları kendi bakış açılarının dışında, farklı yönleriyle de görebilme imkânına sahip olurlar. Âşıkların, yönetimsel zafiyetlere yönelik eleştirilerinin olduğu belli başlı örnekler şöyledir:

"Hızır Paşa gibi zalim var ise
Ne yapayım benim de bir ahım var
Senin tuğlu padişahın var ise
Benim arkam kalem bir Allah'ım var" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 46).

"Hakkı seven âşık geçmez mi candan
Korkarım Allah'tan korkum yok senden
Ferman almış Hıdır Paşa sultandan
Pir Sultan Abdal'ı asayım deyü" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 51).

"Fetva vermiş koca başlı kör müftü
Şah diyenin dilin keseyim deyü
Satır yaptırmış Allahın laneti
Aliyi seveni keseyim deyü" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 51).

"Gidi gideceğim yoldan kalmadı
Güzel Şah'a gelir dedim gelmedi
Pirimizden bize himmet olmadı
Erler himmet edin ben gidiyorum" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 238).

Yukarıdaki dörtlüklerde Pir Sultan Abdal'ın içinde yaşadığı dönemde yönetimsel açıdan gördüğü aksaklıklara, yanlışlıklara tepkili olduğu anlaşılmaktadır. Pir Sultan Abdal, yaşadığı dönemde dinî, siyasi ve sosyolojik açıdan kolektif bir kimliği temsil etmektedir. Yani o aslında, dönemin Osmanlı sultanını, Hızır Paşa'yı, kadıları, mollaları değil, genel olarak tüm Osmanlıyı devletiyle, medeniyetiyle, milletiyle eleştirmektedir. Pir Sultan Abdal'ın sorunu düzenledir ve ona göre sadece kendisi ve kendisi gibi düşünenler iyiliği, adaleti, güzelliği; onun gibi düşünmeyenler ise zulmü, sömürüyü, adaletsizliği temsil etmektedir. Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde iki âlemin zıtlığı baskındır. Bu âlemlerden biri üzerinde yaşadığı Türk coğrafyası/Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ona göre burada zulüm vardır, halk ezilmektedir. Vurguladığı diğer âlem ise Fars coğrafyası/Safevi Devleti'dir. Orası ise hayal edilen, insancıl yaşamın olduğu, ideal bir yerdir. Pir Sultan Abdal, deyişlerinde bu hayal edilen coğrafyayı, kurtarıcı olarak gördüğü İran şahlarını her fırsatta anlatmaktadır; fakat bu hayal ettiği coğrafyaya göçmeyi düşünmemekte, aksine hayal edileni Anadolu'da görmek istemektedir. Pir Sultan için bu, yeni dünya düzenidir ve bu düzende Hızır paşalara, müftülere, kadılara yer yoktur.

Pir Sultan Abdal'ın deyişleri, onun manevî ikliminden çok ideolojik yönünü yansıtmaktadır. Âşık edebiyatı içinde belki de Pir Sultan Abdal kadar şiirlerini propaganda malzemesi olarak kullanan ya da içinde yaşadığı düzeni bu kadar fütursuzca eleştiren başka kimseyi bulabilmek oldukça zordur. Deyişlerini dinî/politik eksene oturtan Pir Sultan Abdal, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde, 16. yüzyılda, her fırsatta Osmanlı İmparatorluğu'nu arkadan vurmaya çalışan Safevi Devleti'ne ve şahlarına karşı bağlılığını, sevgisini, sempatisini göstermekten çekinmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan ayaklanmaların içinde yer almıştır. Şüphesiz ki Pir Sultan Abdal'ın bu görüşlerinin ve düşüncelerinin temelini mezhepsel olaylar beslemektedir; fakat yukarıdaki son dörtlükten anlaşılacağı üzere, Pir Sultan'ın her fırsatta yerden yere vurduğu Osmanlı düzenine karşı göklere çıkardığı Safevi düzeni, kendisinin bu heyecanlı tavrına kayıtsız kalmıştır. Pir Sultan'ın ideal dünya dediği Safeviler, Pir Sultan'ı görmezden gelmişler ve onu Anadolu'da ölüme terk etmişlerdir. Böylelikle Pir Sultan Abdal'ın, bir yandan Osmanlıları tenkit ederken öte yandan Safevilere de yaranamadığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın önemli âşıklarından olan Âşık Dertli'nin *Telli Saz* adlı şiiri, dönemin yozlaşmış devlet düzenini eleştiren en önemli taşlamalardan biridir:

"Telli sazdır bunun adı
Ne âyet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde
...
Aptes alsan aldım demez
Namaz kılsan kıldım demez
Kadı gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde" (Uyguner, 1991: 84).

Yukarıdaki dörtlüklerde Âşık Dertli, rivayete göre kendisine saz çalmanın haram olduğunu ve sazı kırıp atmasını söyleyen Beypazarı kadısının nezdinde Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki genel düzenini eleştirmektedir. Saz, Türklerin şamanist dönemden itibaren var olan önemli geleneklerinden biridir. İslamiyet'in kabulünden önce olduğu gibi İslami dönemde de Türkler sazı sevmişlerdir. Zaten Âşık edebiyatının da bir yanını söz, öbür yanını saz oluşturmaktadır.

Sünni gelenekte saz çalmak pek makbul karşılanmasa da yüzyıllardır bu topraklarda sazın varlığı engellenmemiştir. Özellikle âşıklar, şiirlerini saz eşliğinde söylemişler hatta sarayda dahi saz çalmışlardır. Burada Âşık Dertli'nin eleştirdiği nokta

ise yüzyıllardır süregelen bu saz geleneğinin nasıl bir anda şeytan icadı bir çalgıya dönüştüğü ve kadı'nın buna nasıl karar verdiğidir. Eğer saz eski zamanlarda yasaklanmış olsaydı belki de Âşık edebiyatı diye bir edebî gelenekten bahsetmek mümkün olmazdı. Âşık Dertli ise kadı'nın bu hükmüne karşı 19. yüzyıl Osmanlı siyasi yapısının genel sorunlarına değinmiş, kadıyı rüşvet/haram yemekle suçlamıştır. Bu çalışmada daha önce de belirtildiği 19. yüzyılda Osmanlı adalet sistemi çöküntüye uğramış ve itibarsızlaşmıştır. Ayrıca merkezi yönetimin meşruiyetini kaybettiği de kadı'nın kendi başına böyle bir fetva verebilme haddi göstermesinden anlaşılmaktadır; çünkü yukarıda da zikredildiği gibi saz, bu topraklarda yüzyıllardan beri vardır. Saz çalma, Türklerin en kadim geleneklerindendir. Kadı, böyle bir geleneği fütursuzca yok sayarak Türk kültüründen bîhaber olduğunu göstermekte ve yetkisini aşan kararlar almaya çalışmaktadır. Benzer şekilde Âşık Ruhsatî'nin aşağıdaki dörtlüğünde de devletin genel idaresindeki aksaklıklara değinilmektedir:

"Zamanenin mahlûkatı
Bütün dünyaya düşmüşler
Ederler dinîni yağma
Mülkü davaya düşmüşler
...
Kadı işi yarım görür
Hükûmetler baştan sürür
Bazı müftü fetva verir
Kuru fetvaya düşmüşler" (Kaya, 1991: 465).

Yukarıdaki dörtlüklerde Âşık Ruhsatî, yine 19. yüzyılda bozulmuş olan düzeni işlemektedir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve çöküşü çok yönlü olmuştur. Yönetimdeki ve sosyal hayattaki bozulmalar, domino etkisiyle devletin her kurumuna sirayet etmiş ve 20. yüzyılda bu durum patlak vermiştir. Yukarıdaki dörtlüklerde de şair bu durumu eleştirmektedir. Şair idaredeki hiç kimsenin işini düzgün yapmadığından şikâyetçidir. Ona göre hükümet çalışmamakta, kadı adalet dağıtmamakta, müftünün ise verdiği fetvaların hükmü bulunmamaktadır. Şair bütün bunlara yönetimdeki kaotik durumun sebep olduğuna inanmaktadır. Şaire göre kadı, müftü gibi hassas makamlarda görev icra eden kişiler, ilahi adalete bağlı olmayıp dini sömürmektedir. Böylelikle halkın dinî duyguları istismar edilmekte ve bundan hem halk hem de İslam dini zarar görmektedir. Bütün bu olanların farkında olan Âşık Ruhsatî, aşağıdaki şiiriyle dönemin padişahına mevcut durumu özetlemekte ve alınması gereken tedbirleri sıralamaktadır:

"Şevketlü bir defa tebdil kıyafet
Gezmek vecibe-i zimmetinizdir
Memleketin bir tutarı kalmadı
Düzmek vecibe-i zimmetinizdir

Sormadan verirsin rütbe nişanı
Görelim içinde var mı imanı
Vezirlerin ıslahına fermanı
Yazmak vecibe-i zimmetinizdir

Dize çıktı musibetlik harmanı
Ancak senden olur olsa dermanı
Haberin yok batırdılar devranı
Süzmek vecibe-i zimmetinizdir

Âşık Ruhsatî'nin canı dağlandı
Ne yaman mihnette kaldı eğlendi
Adaletin kapıları bağlandı
Çözmek vecibe-i zimmetinizdir" (Kaya, 1991: 485).

Âşığa göre padişahın olan biteni öğrenebilmesi, durumu yerinde görebilmesi için halkın arasına girmesi gerekmektedir. Osmanlıda padişahların tebdili kıyafet çıkarak halkın arasına karışma geleneği devletin ilk dönemlerinden beri yaygındır. Padişahlar böylelikle halkın sorunlarını ve sıkıntılarını doğrudan/aracısız görme imkânı bulmuşlardır. Aksi takdirde padişahlar, sadece dar çevrelerinin kendilerine verdikleri bilgilerle yetinmek durumunda kalmışlardır. Bu durumlarda da padişahlara sorunlar, sıkıntılar tam manasıyla anlatılmamıştır. Padişahlar da her işin yolunda olduğunu sanmışlardır. Şiirde âşık bu durumu eleştirerek padişahın kaybolan dirlik ve düzeni yeniden sağlayabilmek için halkın arasına karışıp ahvali doğrudan öğrenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Âşığın üzerinde durduğu bir diğer konuysa devletin yönetim kademesinde, üst düzey görevlerde bulunan kişilerin liyakat sahibi olup olmadığına bakılmadan doğrudan atanmalarıdır. Aslında bu durum padişahın yetkileri içindedir; fakat âşığın eleştirdiği konu bu kişilerin atanırken liyakat sahibi olup olmadıklarına bakılması gerektiği ve imanlı, inançlı kimselerden seçilmesi gerektiğidir. Yüzyıllarca Türk-İslam geleneğine bağlı kalınarak yönetilen Osmanlıda bu hususa önem verilmiştir. Âşığa göre İslami inanışa bağlı yaşayan yöneticiler Allah korkusuna sahiptir ve görevlerini yerine getirirken daha dikkatli davranırlar.

Âşık Ruhsatî bu şiirinde bir yandan padişaha görevlerini hatırlatırken öbür yandan kaygılı ve üzüntülü ruh hâlini de yansıtmaktadır. Ona göre padişah, yönetimin ve halkın içinde neler olup bittiğinden haberdar olmalıdır. Olayları süzebilmeli, çözümler getirebilmelidir; çünkü koca devletin yönetiminden birinci derecede sorumlu olan kişi padişahtır. Dolayısıyla devletin iyi ya da kötü hâlde olması da padişahın sorumluluğundadır. Bu sebeple padişahın her şeyden önce devleti usulüne göre yönetebilecek kudrete sahip olması gerekmektedir. 19. yüzyılda padişahların yönetimsel zafiyetlerini dile getiren âşıklardan biri de Âşık Seyrânî'dir. Seyrânî, aşağıdaki dörtlüğünde dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'i ve uygulamalarını isim vermeden eleştirmektedir:

"Herkes belasını azdı da buldu
İnsanda evvelki sadakat noldu
Eski sarayları beğenmez oldu
Yere sığmaz oldu sultan olanlar" (Akman, 2012: 150).

Seyrâni yukarıdaki dörtlükte artık devrin değiştiğini, insanların azdığını, sadakatin kalmadığını söylemektedir. Yine dörtlükte sultanların eski sarayları beğenmediğini ve artık bir yerlere sığamadığını vurgulayarak Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı yeni sarayları eleştirmektedir. Bilindiği üzere Yıldız Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı, Sultan Abdülmecid döneminde yapılmıştır. Bu saraylar Osmanlının yüce sanat zevkini, ihtişamını göstermesi açısından müstesna eserlerdir. Âşığın eleştirdiği durum ise 19. yüzyılda siyasi açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da dibe vuran Osmanlı Devleti'nde bu sarayların gereksiz, lüks ve israf olduğu yönündedir. Âşığa göre zaten darboğazda olan Osmanlı ekonomisi için bu tarz pervasızca harcamalar daha da yük oluşturmakta ve ekonomik sıkıntıları arttırmaktadır. Âşık Seyrânî'nin aynı dönemde yaşanan siyasi gelişmeleri eleştirdiği bir başka dörtlüğü ise şöyledir:

"Âlemde bir devir dönüyor amma
Devr-i İngiliz mi Frenk mi bilmem
Halli âsân değil müşgil muamma
Zulm-i zâlim göğe direk mi bilmem" (Akman, 2012: 150).

Seyrânî yukarıdaki dörtlükte Tanzimat Fermanı'nı eleştirmekte ve neler olup bittiğini kavramaya çalışmaktadır. Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilmiştir. Sultan Abdülmecid henüz 17 yaşında iken 1839 yılında babası II. Mahmud'un yerine tahta geçmiştir. Kendinden evvelki şehzadeler gibi sarayda kapalı bir eğitim görmemiş, iyi yetişmiş, zeki bir insandır. II. Mahmud devrinde başlayan

yenilikleri sürdürmüştür. Onun padişah olduğu sırada Hariciye Nazırı Reşid Paşa'dır. Birikime ve batılı nüfuza sahip olan Reşid Paşa, genç ve tecrübesiz padişahı Tanzimat'ı ilan ettirmeye razı etmiştir. Batılı devletlerin de telkin ve baskıları sonucu, Tanzimat Fermanı Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839'de ilan edilir. Bu fermanla padişah, kendi yetkilerini kısıtlamış, azınlıklara büyük haklar vermiş, asırlarca içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan etmiş, onun değerini açıkça kabul etmiştir (Tanpınar, 1997: 129). Âşık Seyrânî yukarıdaki dörtlükte bu durumu eleştirmiş ve olayları anlayamamaktan yakınmıştır. Geleneğe son derece bağlı olan Seyrânî, Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda yaşadığı değişimleri, yönetimin siyaseten eksen kayması yaşadığını ve Osmanlının yüzyıllardır kendisine her türlü sıkıntıyı yaşatan Batılılara yönelip kendi kadim medeniyetinden sıyrılarak onlar gibi yaşama çabasını eleştirmektedir. Âşık Seyrânî'nin eleştirilerine devam ettiği bir diğer dörtlük ise şöyledir:

"Buğday unu beğenmiyor enikler
İplikten aşağı düştü ipekler
Hep sedire geçti köpekler
Hânedan ayakta hizmet ediyor" (Akman, 2012: 151).

Âşık, yukarıdaki dörtlüğünde dönemin sadaret makamında oturan kişileri hakarete yakın bir tarzda eleştirmektedir. Âşığın eleştiri oklarına hedef olan kişi dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'dır. Devrin bazı şairleri tarafından *medeniyet resulü* denilerek övülen Reşid Paşa, Batılı yaşam tarzını Osmanlıya yerleştirme, Batılı devletlerin yönetimlerini taklit etme, azınlıklara büyük ayrıcalıklar tanıma gibi çalışmaları nedeniyle Seyrânî tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Ayrıca Âşık Seyrânî'ye göre Reşid Paşa, Sultan Abdülmecid'in genç yaşından ve tecrübe eksikliğinden faydalanarak devlet yönetiminde padişahın kararlarını etkilemekte ve haddi olmayan konulara karışarak padişahın saltanatına gölge düşürmektedir. 19. yüzyılın bir diğer önemli âşığı Sümmânî'nin toplumsal konularda yazdığı şiirlerinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve yönetim anlayışını eleştirdiği görülmektedir:

"Hanidir mürüvvet hani adalet
Kimi der hürriyet kimi müsavat
Herkes kendi fikrin eyler rivayet
Akıl dane her kim kenare kaldı" (Erkal, 2007: 179).

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için siyasi, askerî ve sosyal açıdan çöküntünün had safhada olduğu bir dönemdir. Yaşadığı dönemin tanığı olan âşıklar da işler yolunda

gittiğinde mutluluklarını, işler yolunda gitmediğinde ise mutsuzluklarını dile getirmekten çekinmemişlerdir. Yukarıdaki dörtlükte de Âşık Sümmânî, devlet düzeninin bozulmasını, adaletin işlemez hâle gelmesini, toprak kayıplarını, isyanları, halk arasında simgeleşen yeni kavramları ve ideolojileri genel yönleriyle eleştirmektedir.

Daha önceki devirlerde de yer yer yöneticileri hedef alan siyasi taşlamalar söylenmiştir; fakat bu tarz eleştiriler ya belirli bir zümreye mensup âşıklar arasında sınırlı sayıda kalmış ya da yönetimin baskısı nedeniyle genellikle sosyal hayatla ilgili bozuklukları dile getiren taşlamalar içerisinde ve yüzeysel nitelikte yapılmıştır. Oysaki 19. yüzyılda yöneticilerin, hatta padişahın dahi doğrudan, sert bir üslupla âşıkların hedefi haline geldiği görülmektedir. 20. yüzyılın ilk yıllarında ise önceki yüzyıllarda olduğu gibi padişah ve onun yönetim anlayışı genel olarak eleştirilmiştir; ancak ilerleyen yıllarda, özellikle 1945'ten sonra taşlama geleneği farklı bir boyut kazanmış ve âşıklar, gazete, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarıyla yakından takip ettikleri siyasilerden kusurlu bulduklarını açıkça adlarını vererek çok sert bir dille eleştirmeye başlamışlardır (Çıblak, 2008: 88, 110). 20. yüzyılla birlikte sorunların adı değişmiş; ama sorunlar bitmemiştir. Aşağıdaki dörtlükte Âşık Veysel, demokratik düzenin varlığı içerisinde siyasi partilerin değişebileceğini; fakat esas olanın devletin devamlılığı olduğunu vurgulamaktadır:

"Milletsiz bir devlet yoktur olamaz
Eğri bakan aradığın bulamaz
Hiçbir parti ebediyen kalamaz
Şikâyet yok nihayet var bu yolda" (Kaya, 2004: 100).

Yukarıdaki dörtlükte Âşık Veysel, devletin ve demokrasinin esaslarını vurgulayarak buna aykırı davrananları eleştirmektedir. 20. yüzyılın önemli halk ozanlarından Veysel, zor koşullar altında sürdürdüğü hayatına rağmen memleket meselelerine ilgisiz kalmamış, her daim birlik ve beraberliği vurgulamıştır. Yukarıdaki dörtlüğünde ise siyasetçilerin iktidar hırsına değinmiştir. Âşığa göre esas olan millettir ve millet olmadan bir devlet olgusundan söz etmek mümkün değildir. Yani devlet millet için, milletle birlikte vardır. Devleti yönetenler ise demokrasinin gereği olarak seçimle göreve gelebilmekte ya da gelememektedir. Yine Âşık, hiçbir siyasi oluşumun ilelebet yönetim kademesinde kalmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere iktidar, bazen hırsa dönüşebilmektedir. Muktedir olanlar göreve

geldikten sonra halkla olan ilişkilerinin seyrini değiştirmekte, hırsa kapılmakta ve kendilerini devletin ve milletin yegâne kurtarıcısı olarak görmektedir. Bu durum oldukça tehlikelidir. Zira yukarıda Âşığın da söylediği gibi koltuk sevdasına kapılanların, kendi menfaatlerini halkın menfaatlerinden önde tutanların ve iktidar hırsına kapılanların bilmesi gerekir ki, hiçbir partinin, siyasi oluşumun ya da siyasetçinin ebediyen kalması mümkün değildir. Yakın dönemin önemli âşıklarından Mahzuni Şerif aşağıdaki dörtlüklerde yüce Meclis'in, milletvekillerinin ve anayasanın işlevsiz kaldığı durumları eleştirmektedir:

"Bize kim danıştı bir oydan başka
Kimlere göredir anayasamız
Alt tarafı 500 kişi değil mi
Kimlere göredir anayasamız

Karşı gelmiyorum yanlış olmasın
Nimet size kalsın bize kalmasın
Böyle yapan Allah'ından bulmasın
Kimlere göredir anayasamız
...
Haksızı korurken yasa susmakta
Vurguncu vururken yasa susmakta
Adalet dururken yasa susmakta
Kimlere göredir anayasamız" (Irmak, 2017: 216-217).

Âşık Mahzuni Şerif yukarıdaki şiirinde parlamenter rejimin temsil yeteneğini eleştirmektedir. Âşığa göre halkın oylarıyla seçilen milletvekillerinin parlamentoda aldıkları kararlar, halkın taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Âşık bunun somut örneği olarak yürürlükte olan anayasayı göstermektedir. Anayasanın temel amacı, bir yandan siyasi iktidarın yetkilerini/sınırlarını belirlemek öbür yandan milletin temel haklarını güvence altına almaktır. Dolayısıyla anayasanın temel görevi bireyin, toplumun ve devletin yetki alanını belirlemektir. Âşık Mahzuni Şerif'in eleştirdiği nokta ise anayasanın taşıdığı niteliklerdir. Âşık, bizzat halkın oylarıyla seçilen milletvekillerinin hazırladığı ve kabul ettiği anayasanın, esasında halkın ihtiyaçlarından ve beklentilerinden uzak olduğu kanısındadır. Mahzuni Şerif'in yukarıdaki serzenişine bağlı olarak askerî vesayetten uzak, adalet temelli, tam demokratik, toplumun belli kesimlerini kayırmadan herkesin beklentilerine cevap veren, kamu yararını esas alan, siyasi tıkanıklıkların çözümünde etken, çözüm odaklı, kalıcı ve bütünleştirici bir

anayasaya özlem duyduğu anlaşılmaktadır. Yine Âşık Mahzuni Şerif'e ait bir başka dörtlük ise şöyledir:

"Ah güzelim incinmesin Çankaya
Bizi toptan götür yatır bankaya
Her şeyimiz helal Amerika'ya
Toptan götür bizi yatır bankaya" (Irmak, 2017: 260).

Âşık yukarıdaki dörtlüğünde *Çankaya* diyerek esasında devlet yönetiminin bütününe seslenmektedir. Burada illegaliteyi kollayan, vurguncuların ve soyguncuların faaliyetlerine göz yuman yöneticiler eleştirilmektedir. Ayrıca âşık, ülkenin Amerika'yla olan yakın ilişkilerini ve emperyal güçlerle yapılan işbirliğini mizahi bir dille eleştirmektedir. Bir diğer dörtlükte Âşık Ahmet Poyrazoğlu, yakın dönemde yanlış siyaset neticesinde köyden kente göç olayının sosyolojik yönünü eleştirmektedir:

"Kafa inan bende değil kabahat
Akılsız başlardan çekti memleket
Köyden göç ettirdi yanlış siyaset
Derdimiz bir değil beş kuru kafa" (Aksoy, 2014: 266).

Türkiye'de 50 yılı aşkın süredir devam eden köyden kente göç, önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Göçler, esasen ekonomik ve sosyal sebeplerden kaynaklanmaktadır. Konuyu açmak gerekirse daha iyi eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmak, doğal afetler, bölgesel savaşlar ve terör olayları, iş imkânları, tarım alanlarının azlığı gibi sebepler göçü insanlar için cazip hâle getirmektedir. Kişiler, göçle yaşam kalitelerinin yükseleceğini düşünerek büyük yerlere yerleşmeyi tercih etmektedir. Eğer bir ülkede iç göç olayı fazla yaşanmaktaysa o ülkenin insanlarının hayat şartlarının zorlaştığını ve yaşam kalitelerinin düştüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca iç göçle bölgesel üretim düşmekte, göç alan yerlerin kaynakları hızla tüketilmektedir. Böylelikle göç edilen yerlerde istemsiz ve orantısız nüfus artışı yaşanarak oradaki temel hizmetlerde de dahi aksamalar yaşanmaktadır.

Âşık dörtlüğünde altyapısı sağlanmadan, etraflıca irdelenmeden, devlet eliyle yönlendirilen köyden kente göç olayının yukarıda bahsedilen sıkıntılarına değinmektedir. Âşığın doğup yaşadığı coğrafya nazara alındığında yukarıdaki dörtlüğünde terör olaylarına bağlı olarak gerçekleşen göçü kastettiği anlaşılmaktadır. Türkiye'de köyden kente göçün özellikle 1980'li yıllarda başlayıp 1990'lı yıllarda devam eden kısmı, köylerde yaşayan halkın ülkenin bazı kırsal yörelerinde bölücü faaliyet gösteren terör örgütlerinin eylemlerinden etkilenmemelerini sağlamak amacıyla

yapılmıştır. Dolayısıyla bu göçe zaruri göç de demek mümkündür. Terör örgütleri, belli kırsal yörelerde yaşayan halkın can ve mal güvenliğini tehdit etmiş, kırsal kalkınmayı engellemiş, köylerde sosyoekonomik sorunlar yaşanmış ve bütün bunlar insanların daha güvenilir, daha yaşanabilir bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Köyden kente göç edenler için de bu durum hiç kolay olmamıştır. Bağlı oldukları yaşam tarzından uzaklaşmışlar, gittikleri yerlerde adaptasyon sorunu yaşamışlar, sosyoekonomik açıdan yeni düzene uyum sağlamada zorlanmışlardır. Âşığın dörtlüğünde eleştirdiği nokta ise siyasi temelleri sağlanmadan başlayan göç olaylarının, bir yandan insanları köklerinden ayırması öbür yandan göç edilen yerlerde yeni sıkıntılara sebep olmasıdır.

3.9.2. Ekonomik Durum

Âşık tarzı şiir geleneğinde işlenen önemli konulardan biri de ekonomik durum, refah ya da yoksulluktur. Âşık şiirinde ekonomik hayata yönelik eleştiriler genellikle 19. yüzyılda yaşayıp eserler veren halk şairlerinde görülmektedir. Daha önceki bölümlerde de zikredildiği gibi 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin her yönden gerilediği bir dönemdir. Bu dönemde tıpkı siyasi, askerî, hukuki konularda bozukluklar görüldüğü gibi ekonomik konulardaki sıkıntılar da had safhadadır. Âşıklar, gerek kendi gerekse de halkın genel olarak ekonomik hallerini şiirlerine yansıtmışlardır.

"Paşam aratmışsın kemter kulunu
Gece gündüz bekliyordum yolunu
Bir lira taksidin birkaç pulunu
Bile bulamadım geldim efendim
...
Mayıs on tarihli istidam vardır
Dilersen azad et dilersen güldür
Ruhsatî kulunu istersen öldür
Terbiyeye muhtaç oldum efendim" (Kaya, 1991: 358).

Yukarıdaki dörtlüklerden 19. yüzyıl âşıklarından Ruhsatî'nin ekonomik anlamda nasıl yokluk içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Âşık Ruhsatî yukarıdaki dörtlükleri yüksek ihtimalle dönemin Sivas Valisi Reşit Paşa'ya söylemiştir. Reşit Paşa'yı çok sevdiğini başkaca dörtlüklerde de gösteren Ruhsatî, ekonomik açıdan bir darboğazda olduğunu yukarıdaki dörtlükleriyle anlatmaktadır. Ufak bir taksitini dahi ödeyemeyen Âşık, bunun için dilekçe ile durumunu bildirdiğini; fakat kendisine geri dönüş yapılmadığını söylemektedir. Yukarıdaki ikinci dörtlük tam manasıyla hüzün doludur. Ruhsatî gibi çağa damga vuran bir âşık, bu fukaralıktan ötürü hicap duymakta ve

terbiyeye muhtaç olduğunu belirtmektedir. Anlaşıldığı üzere 19. yüzyılın zor yılları Âşık Ruhsatî'yi de etkilemiştir. Âşığın zenginlikle fakirliği kıyasladığı bir diğer şiiri ise şöyledir:

"Zenginin züğürdün vasfın edeyim
Züğürt nere varsa han da bulamaz
Zengine baklava börek çekilir
Züğürt arpa darı nan da bulamaz

Zenginin yoluna çıkarlar karşı
Aralıkta kalır züğürdün başı
Zenginler giyerler kutnu kumaşı
Züğürt bacağına don da bulamaz

Zenginin yoluna olurlar türab
Züğürt nere varsa her işi harap
Zenginler giyerler kundura çorap
Züğürt ayağına gön de bulamaz" (Kaya, 1994: 529-530).

Yukarıdaki dörtlüklerden anlaşılacağı üzere Âşık Ruhsatî'nin canını bezdirmiştir. Âşık, şiirinde zenginlikle fakirliği somut örneklerle karşılaştırmaktadır. Ruhsatî'ye göre fakir, zenginin yediğini yiyememekte, giydiğini giyememekte, gördüğü hürmeti görememektedir. Âşık buradaki sosyal eşitsizliği eleştirmektedir. Ona göre halk, zengin ve fakir zümreye farklı gözlerle bakmaktadır. 19. yüzyıl âşıklarından Seyrânî, Osmanlıdaki ekonomik sıkıntılara bağlı olarak paranın değer kaybetmesini şöyle eleştirmektedir:

"Rüşvet ile yazar hâkim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Kimse bilmez oldu sözü sohbeti
Bozuldu sikkenin tuncuna kaldık" (İslamoğlu, 2002: 232).
…
"Kesdiğin sikkenin kalbı çıkmasa
Çalub mihengine sınaman beni" (Akman, 2012: 151).

Âşık yukarıdaki dörtlükte *sikke* denilen madeni paranın değerinin düştüğünü vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti'nde pervasızca yapılan harcamalar zaten var olan ekonomik sıkıntıları bir hayli artırmıştır. Tanzimat Dönemi mâli sıkıntılarla başlamıştır. Bundan dolayı sık sık paranın değeri düşürülmüştür. Hatta daha da ileri gidilerek kâğıt para çıkarılmıştır. Bu paralar basılı olmayıp elle yazılmış ve mühürlenerek taklitlerinden ayırt edilmesi sağlanmıştır. Böylelikle piyasada birkaç farklı çeşit para dolaşmaya

başlamıştır. Bundan dolayı 1844 yılında madenî paraların ayarı bir kararname ile belirlenmiştir. Buna göre kenarı kırpılmaz sikkeler çıkarılmıştır (Çadırcı 1997:179). Âşık yukarıdaki dizelerde devletin ekonomi politikalarını eleştirmektedir. Daha önceden altın ve gümüş sikkeler varken Tanzimat Dönemi'nde ekonomik çöküşe bağlı olarak paralar değer kaybetmiş ve bronz sikkeler de kullanıma sokulmuştur. Yine âşığa göre kâğıt paraların ve sikkelerin sahte kalıpları piyasaya düşmüş, buna bağlı olarak sahte paralar artmış ve kalpazanlık olayları ortaya çıkmıştır. Yine Âşık Seyrânî'nin yaşadığı dönemde mevcut ekonomik sıkıntıları işlediği bir başka şiiri de şöyledir:

"Ağniya olursan derler gel beri
Fukaraya yoktur rağbet bu sene
Buğdayın bir mutu oldu yüz elli
Muhtekire düştü fırsat bu sene

İş böyle giderse kopacak fesat
Yaklaşmadı gitti şu vakt-i hasat
Sanatlar işlemez ortalık kesat
Boşadır çalışmak gayret bu sene" (Sarı, 2016: 45-46).

Âşık Seyrânî, kuru muhalefet yapıp yönetimi eleştirmek yerine, toplumun içinde bulunduğu ekonomik durumu gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yaşadığı çağın tercümanı olan Seyrâni, halkın içinde olduğu durumu iyi tahlil etmekte ve yine halkın refahını düşünmektedir. Ona göre bahsettiği dönemde yoksulluk insanları kırıp geçirmektedir. Kıtlık baş göstermekte, fiyatlar yükselmekte, hayat pahalılaşmaktadır. Zamlarla birlikte halkın ekonomisi iyiden iyiye bozulmakta ve bu durum fırsatçıların işine yaramaktadır. Âşık, şiirinde bir çözüm önerisi sunmamakla birlikte durumun böyle devam etmesi hâlinde daha kötü durumların meydana geleceğini belirtmekte, bu durumdan hem üzüntü duymakta hem de durumu eleştirmektedir. Yine 19. yüzyıl âşıklarından Şenlik de benzer durumlardan yakınmaktadır:

"Dinleyin ağalar tarif eyliyim
Devleti dalında el dolandırır
Yağın bil galhıfdı insaf merhamet
Ey bil ki dünyayı pul dolandırır" (Aslan, 2007: 178).

Âşık Şenlik de çağdaşları gibi yoksulluk konusuna duyarsız kalmamıştır. İlber Ortaylı'nın da dediği gibi *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* olan 19. yüzyıl her anlamda çöküntünün doruğa çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yaşayan âşıkların ekseriyeti yokluğu, yoksulluğu, kıtlığı görmüşlerdir. Âşık Şenlik'in de yukarıdaki dörtlüğüyle eleştirdiği durum bu doğrultudadır. Aşığa göre dünyadaki tek gerçek değer

para olmuştur. Parası olan itibar, rahatlık görmüş; parası olmayan ise başkalarının insafına, merhametine kalmıştır. Dörtlükte bu sosyal adaletsizlik eleştirilmektedir. Ekonomik sorunlar, maalesef Anadolu coğrafyasının uzun yıllardır var olan problemlerindendir. 19. yüzyıl âşıklarında olduğu gibi 20. yüzyıl âşıkları da bu konuya eleştiri getirmektedir:

"Sıfır çoğaldı değeri düştü
Aklım ermez bozuk Türk parasına
Enflasyon imefe bol bol uğraştı
Yazık oldu yazık Türk parasına" (Çopuroğlu, 1998: 132).

20. yüzyıl âşıklarından Âşık Eyyûbî, Türk Lirası'nın değersizleşmesini eleştirilmektedir. Bilindiği gibi yakın zamana kadar Türk Lirası'nda bolca sıfırlar kullanılmaktaydı. 2005 yılında Türk Lirası'ndan altı sıfır atılmıştır. Bu durum Türk Lirası'nı niceliksel anlamda etkilemiş; fakat niteliksel anlamda pek de bir değişiklik gözlenmemiştir. Âşık, paranın değerinin düşmesine oldukça üzülmektedir. Paranın değer kaybetmesiyle birlikte enflasyon yükselmekte, hayat pahalılaşmakta, ekonomik güven ve istikrar ortamı yok olmaktadır. Âşık aslında bu durumların hepsini eleştirmektedir.

3.9.3. Rüşvet

Her çağın idari vebası diyebileceğimiz rüşvet, belli alanlarda yetki sahibi olan kişilere başkaları tarafından, toplumun değer yargılarına, ahlaki yapısına aykırı şekilde menfaat sağlanarak çeşitli işlerin yaptırılması anlamına gelmektedir. Rüşvet sosyoekonomik bir sorundur. Siyasal ve sosyal düzenin, ekonomik durumun bozulduğu toplumlarda rüşvet olgusunun daha sık görüldüğü anlaşılmaktadır. Âşık tarzı şiir geleneğinde, üzerinde en çok durulan konulardan biri rüşvettir. Tarihi, insanlık tarihine dayanan rüşvet olgusu, Âşık edebiyatında en çok işlenen konulardan biri olmuştur.

"Şimdiki beylerin sazı çalınmaz
Az rüşvet versen o da alınmaz
Boynumuza farzdır beş vakit namaz
Tanrının namazı kılınmaz oldu" (Öztelli, 2003: 399).

…

"Kâdiyân zümresine hayf ile devrân ağlar
Yâd edip zulmlerin reşkile bârân ağlar
Rişveti günde ilik gibi emer havf etmez
Gece seccadeye yaşlar döküp her ân ağlar" (Sakaoğlu, 2016: 65).

…
"Rüşvet ile yazar hâkim hücceti
Hüccet ile alır kadı rüşveti
Halk bilmiyor dinî şer'i sünneti
Bozuldu sikkenin tuncuna kaldık" (Yüksel, 1987: 79).
…
"Niçün garîb oldu hükm-i Şeriat
Kadının müftünün yediği rüşvet
İçkide zinada cahile nevbet
Vermiyor hafız-ı Kur'an olanlar" (Yüksel, 1987: 110).
…
"Mahkeme meclisi icad olduğu
Çeşme-i rüşvetin akmaklığından
Kaza belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından

Selefin rüşvetle hüccet yazması
Halefin anlayıp hükmün bozması
Yıkılan binanın birden tozması
Asıl sermayenin topraklığından

Asıl sermaye-yi niyabetleri
Emval-i eytamdır ticaretleri
Davet-i rüşvete icabetleri
Sıdk ile gönlünün alçaklığından" (Atmaca, 2013: 419).
…
"Haklı haksız yerde eyliyor dâva
Rüşvetsiz bir iş bitmiyor asla
Bütün sedre geçti câhil cühelâ
Biz kimden umalım lütf u ihsânı" (Erkal, 2007: 184).

Rüşvet, insan topluluklarında varlığını devam ettiren en eski sosyal sıkıntılardan birdir. Belli konuların illegal yollarla, kolaylıkla ya da çabuklukla halledilebilmesi için işten sorumlu kimselere para ya da mal olarak çıkar sağlama anlamındaki rüşvet, hem hukuki hem de ahlaki açıdan reddedilen bir olgudur. Yukarıdaki dörtlüklerden de anlaşılacağı üzere en eski dönemlerden beri görülen rüşvet, Osmanlıda da var olmuştur. Osmanlı Devleti siyasetiyle, medeniyetiyle ve kültürüyle beraber eski dönemlerden, kendinden önce kurulan devletlerden ve çeşitli medeniyetlerden etkilenmiştir. Bu etkileşimle birlikte Osmanlı toplumuna olumlu mevzuların yanında olumsuz mevzuların da sirayet ettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı tarihinin ilk zamanlarından itibaren rüşvetin var olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Orhan Bey döneminde Bursa'da kadılık yapan Çandarlı Kara Halil Paşa'nın rüşvet aldığına dair rivayet vardır: *"... Padişah hizmetinde olalum deyü çok kişiler kadıya rüşvetler virüb yalvardılar: beni yaz didiler"* (Neşri, 1995:155) şeklindeki rivayetlerin ortaya çıkması, Osmanlının ilk dönemlerinden itibaren rüşvet mevzusunun dillendirildiğini göstermektedir. Yine Kanuni Sultan Süleyman Han dönemine kadar rüşvet olaylarının yaşandığı, rüşvete karşı çeşitli önlemlerin alındığı, özellikle rüşvet alan devlet memurlarının cezalandırıldığı rivayet edilmektedir.

Yukarıdaki dörtlükler içinde 17. yüzyıl âşıklarından Karacaoğlan'a ait bir dörtlük bulunmaktadır. Bu da 17. yüzyılda rüşvetin var olduğunun göstergesidir. 17. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal ve iktisadi konularda duraklamanın etkisini hissettirmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde özellikle devlet kademelerinde makam sahibi olmak isteyenlerin, atamaya yetkili kişilere rüşvet verdiği rivayet edilmektedir. Bu da rüşvetin idari yapıya iyiden iyiye yerleştiğini göstermektedir.

18. yüzyılda da değişmeyen bu durum, 19. yüzyılda artık realite hâline gelmiştir. 19. yüzyılda rüşvet, artık hediye olarak algılanmaya başlamıştır. Bu dönemde rüşvet, devletin tüm teşkilatlarına sirayet etmiştir. Konu öyle bir hâl almıştır ki, dağlarda eşkıyalık yapan kişiler bile işlerini devam ettirebilmek için yöneticilere rüşvet vermişlerdir. Bu durum yöneticilerin rüşvet karşılığında eşkıyaları dahi koruyup kolladıklarını göstermektedir. Yani 19. yüzyılda rüşvet, koca Osmanlının her yanına yayılmış, âdeta kanser hâline gelmiştir. Yukarıda gerek Bayburtlu Zihni'nin gerek Âşık Seyrânî'nin gerekse de Âşık Sümmânî'nin örnek dörtlüklerinden anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın siyasi, askerî ve ekonomik çöküntüsü rüşvet konusuyla da tezahür etmiştir.

Yukarıda anlatılanlara bağlı olarak, rüşvet konusunun yalnızca Osmanlı Devleti'nde görülen aksaklık olduğu anlaşılmamalıdır. Osmanlı Devleti ile çağdaş olan, hem Batı hem de diğer İslam devletlerinde rüşvetin oldukça yaygın bir sorun olduğu bilinmektedir. Hemen her toplumda ve her dönemde görülen rüşvet, Osmanlı Devleti'nde de siyasal, sosyal ve ekonomik alanda başlayan sıkıntılar sebebiyle artmıştır. Devlet bunu engellemek için çareler aramışsa da her geçen gün kötüleşen sosyoekonomik yapı buna müsaade etmemiştir. O günlerden günümüze kadar rüşvet ve yolsuzluklar toplumumuzda sosyal bir hastalık olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

3.10. Otoriteye Başkaldırı

Türk kültüründe emir ve hüküm yetkisine sahip, itaat edilmesi gereken, meşruiyet ile donatılmış olan otoriteye itaat etmek önemli bir görevdir; fakat otoritenin sahibi ile otoritenin etkisi altındaki gruplar arasında sorunlar meydana geldiğinde otoritenin işlerliği zedelenebilmektedir. Bu durumun ortaya çıkma sürecinde propagandaların büyük etkisi bulunmaktadır.

Yüzyıllar boyunca halkın duygularını ve düşüncelerini kendilerine özgü yaratımlarla meydana getiren âşıklar, kimi zaman yönetimden ya da toplumdan beklediklerini göremediklerinde düzensizlikleri, çarpıklıkları ya da ciddi aksaklıkları kıyasıya eleştirmişler, bu durumlara tepki göstermişlerdir. Bazı âşıklar tarafından belli dönemlerde ise bu eleştirilerin dozu arttırılmış, hatta isyana kadar varmıştır. Nitekim Pir Sultan Abdal, Köroğlu ya da Dadaloğlu gibi âşıklar, bazı dörtlüklerinde dozu iyice arttırarak Osmanlı yönetimini hakarete varan şekilde yermişler, otoriteye karşı başka otorite arayışlarına girmişler, cihanın kabul ettiği meşru bir devlete ve o devletin yöneticilerine asi olmuşlardır.

"Mervan soyunu vuralım
Hüseynin kanın soralım
Pâdişahın öldürelim
Tevekkeltü taâlâllah" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 56).

Yukarıda Pir Sultan Abdal'a ait olan bir dörtlük verilmiştir. Pir Sultan Abdal'ın Şii/Alevi mezhebe ne kadar bağlı olduğu herkesçe bilinmektedir. Onun şiirlerinde mezhepsel olayların etkisini ve bunun eleştirel bir tavırla Sünni kesime mâl edildiğini görmek de mümkündür. Yine onda Osmanlı sultanlarına Yezid/şeytan gibi birçok olumsuz benzetme yapıldığı da görülmektedir; fakat yukarıdaki dörtlük eleştiri haddinin oldukça üstündedir. Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı 16. yüzyıl Osmanlı sultanlarının sadece Osmanlı coğrafyasına değil, tüm cihana adaleti ve iyi yönetimi gösterdiği bir dönemdir. Buna rağmen Pir Sultan Abdal mezhepsel çatışmaların etkisini yaşatmak istercesine Mervan'ın soyunu kurutmaktan, Hz. Hüseyin'in kanını sormaktan ve padişahı öldürmekten bahsetmektedir. Dörtlükten anlaşıldığı kadarıyla Pir Sultan Abdal, Hz. Hüseyin'in kanından Osmanlı padişahını sorumlu tutmakta ve padişahın mutlak iradesini tehdit etmektedir. Aynı dönemde otoriteye karşı gelen bir diğer âşık da Köroğlu'dur:

"Çardaklı Çamlı'ya kaçmışım deyi
Kızılbaş diyorlar içmişim deyi
Padişaha savaş açmışım deyi
Her adımda tuzak kurulur bana

Köroğlu'yum kayaları yararım
Halkın kılıcıyım hakkı ararım
Şahtan padişahtan hesap sorarım
Uykudan uyanan katılır bana" (Yağcı, 2013: 270).

Eşkıya egemenliğinin yaygın olduğu bir dönemde yaşayan Köroğlu'nun kendisi de eşkıyalık yapmıştır; fakat bazı eşkıyalar halka da zulmetmekteyken Köroğlu'nda böyle bir durum söz konusu değildir. Köroğlu'nun mertliğinde her daim zulme karşı dik durma, başkaldırma hâkimken yukarıdaki dörtlüklerde bu başkaldırının kimi zaman otoriteye karşı olduğu da görülmektedir. Yine 17. yüzyıl âşıklarından Karacaoğlan ve 19. yüzyıldan Dadaloğlu'nda da otoriteye karşı bir başkaldırı/diklenme edası hâkimdir:

"Ala gözlü baharımdır yazımdır
Gidi rakip karakışım güzümdür
Vilâyet hünkârın seyrân bizimdir
Göze yasak olmaz bakar yürürüm" (Karaer, 2013: 170).
…
"Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet vermiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir" (Yeşildağ, 2003: 70).

Aynı coğrafyada yaşayıp aynı kültürden feyz alan Karacaoğlan'ın ve Dadaloğlu'nun yukarıdaki dörtlüklerinde de tematik açıdan benzerlik görülmektedir. Karacaoğlan'ın *Vilâyet hünkârın seyrân bizimdir,* dizesiyle Dadaloğlu'nun *Ferman padişahın dağlar bizimdir,* dizesinde padişahın yetki alanını kısıtlama ve kendilerine daha geniş bir alan belirleme gayreti mevcuttur. Padişah güçlü iradeye sahiptir. Tebaası üzerinde onun sınırsız bir yaptırım gücü vardır; fakat dizelerde bu duruma karşı bir başkaldırı havası hâkimdir. Karacaoğlan'a göre padişahın ülkesi vardır ve padişah kudretlidir; fakat padişahın gücü Karacaoğlan'ı baktığı yerden farklı bir yere baktırmaya, seyrini değiştirmeye yetmemektedir. Yine Dadaloğlu ise Avşarların zorunlu iskâna tabi tutulması için emir veren padişaha karşı, dağların da kendilerine ait olduğunu söylemektedir. Yani padişahın otoritesine karşı koyarak kendilerinin de güçlü bir otoritesi olduğunu vurgulamaktadır. Bazı dörtlüklerde âşıkların otoriteye karşı başka

bir otoriteyi destekledikleri ve onu methettikleri görülmektedir. Pir Sultan Abdal'ın dörtlüklerinde bu durumun birçok örneğini görmek mümkündür:

"Şah'ı sevmek suç mu bana
Kem bildirdin beni Han'a
Can için yalvarmam sana
Şehinşah bana darılır" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 50).
…
"Çeke sancağı götüre
Şah İstanbula otura
Firenkten yesir getire
Horasana sala bir gün" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 55).
…
"Bir arzuhal yazdım gül yüzlü Şah'a
Gelsin beni elden alsın ha n'olur
Beni yalvartmasın o Padişah'a
Carıma yetişsin gelsin ha n'olur" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 58).
…
"Padişah katlime ferman dilese
Yine geçmem ala gözlü şahımdan
Cellatlar karşımda satır bilese
Yine geçmem ala gözlü şahımdan" (Gölpınarlı-Boratav, 2010: 59).

Pir Sultan Abdal deyişleriyle bir yandan Osmanlı devlet düzenine/padişaha karşı gelmekte öbür yandan alternatif olarak Safevi/şah hayranlığını her fırsatta dile getirmektedir. Pir Sultan Abdal'da ideal yönetici şah, zalim yönetici ise padişahtır. Onun için ideal devlet düzeni, insancıl yaşamın merkezi Safevi Devleti'dir. Onun dünyasında Safevi Devleti ideal bir yerdir. Pir Sultan Abdal, Osmanlı İmparatorluğu'nun, düzeninin, padişahının, devlet adamlarının karşısında dururken Safevi Devleti'nin ve düzeninin yanında olduğunu her daim tekrarlamaktadır. Pir Sultan Abdal'ın yerinden yurdundan ayrılmadan umudunu şaha bağlaması da onun meşru otoriteye karşı olduğunu göstermektedir. Onun Osmanlı düzeniyle sıkıntısı ideolojik temelli inanç meselesidir. O, her ne kadar Osmanlı siyasetini eleştirdiğini söylese de aslında durum Osmanlı ve Sünni düşmanlığını işaret etmektedir. Deyişlerden anlaşıldığı kadarıyla bu düşmanlığın karşı tarafında Safevi, Farisi ve Şii dostluğundan bahsedebilmek mümkündür. Neticede Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde var olan inanç ve ideoloji temelli propaganda, otoriteyi reddedip farklı otoritelere sığınma gayretinde olan marjinal kesimler için yüzyıllar boyunca dayanak noktası olmuştur.

Sonuç olarak, yaşadığı çağın aydını, halkın gözü-kulağı, bilgi kaynağı olan âşıklar, kendilerine geleneksel olarak verilen temsil vazifesi gereği toplumsal, sosyal ve bilhassa siyasi konulara ciddi anlamda temas etmişlerdir. Kapsamı ve sınırları geniş olan siyaset mevzusunun hemen her yönünü Âşık tarzı şiir geleneğinde görebilmek mümkündür. 16. yüzyıldan günümüze kadar âşıklar, yönetimlerin ya da yöneticilerin siyaseten beğendikleri uygulamalarını övmüşler, beğenmedikleri durumları ve olayları ise eleştirmişlerdir. Yine âşıklar, yaşadıkları çağın gelişmelerine doğrudan şahit oldukları için, onların dörtlüklerinde söylediklerinin ekseriyeti olayların en saf, en katışıksız hâlini oluşturmaktadır. Bu yönleriyle bakıldığında Âşık tarzı şiir geleneğinin, ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar siyasi konuların aktarılmasında, halkın siyasete ve olaylara bakış açısının belirlenmesinde üzerinde durulması gereken önemli bir hazine olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Bir milleti millet yapan en önemli değer kültürdür. Kültürü oluşturan temel dinamik ise duygu ve düşünce bağlamında yine milletin oluşturduğu edebî eserlerdir. Bu noktada halkın kolektif ruhuna, inanışlarına ve yaşantısına dayanan, millî şuurunu yansıtan, sosyal ve tarihsel birlikteliğinden beslenen, diliyle ve içeriğiyle halkın öz yaratmaları olan halk edebiyatı ortaya çıkmaktadır. Halk edebiyatı; oluşum, gelişim ve türleri bakımından kendine has dünyası ve geleneksel dinamikleri olan bir edebî alandır. Duygusallıkla, samimiyetle ve heyecanla dolu olan bu alan, manzum ve mensur ürünleriyle Türk halkının yaşantısına ve fikir hazinesine bağlı olarak oluşan binlerce yıllık tarih ve kültür yumağıdır.

Türklerin halk edebiyatı ile siyasi düşünceleri arasında geçmişten günümüze kadar çift yönlü bir ilişki mevcuttur. Türk halk edebiyatı, Türk siyasetini; Türk siyaseti de Türk halk edebiyatını etkilemiştir. Türk diliyle yazılmış ya da söylenmiş eserlerin, yazıldığı dönemin sosyokültürel ve tarihî zemininden beslendiği görülmektedir. Yani Türk kültürünün etkisiyle ve Türk diliyle oluşturulmuş eserler; dönemin tarihini, siyasi zeminini, toplumun dünya görüşünü, fikrî yapısını, olaylar karşısında sergilediği tavrı ve duruşu anlamlandırıp yorumlayabilme noktasında oldukça önemlidir.

Türk Halk Edebiyatında Siyaset adlı bu çalışmanın amacına uygun olarak, Türk halk edebiyatının geniş kültür havzası içerisinde önemli yer tutan ilk dönem yazılı eserlerinde, halk edebiyatının farklı türlerinden örneklerde ve âşık edebiyatı ürünlerinde siyaset bilimini meydana getiren çeşitli dinamiklere bağlı olarak belirlenen konuların nasıl yansıdığı incelenmiştir. Bu bağlamda birbirinden oldukça farklı disiplinler gibi görünen edebiyatın ve siyasetin, esasen Türk kültüründe oldukça bütünleşik bir durumda olduğu görülmüştür.

Siyaset, en öz tanımıyla toplumsal hayatı düzenleyen genel kuralları belirlemek, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirilen faaliyetlerin bütünüdür. Bu tanım, kısa ve öz olmakla birlikte siyasetin ihtiva ettiği konular oldukça geniş ve geneldir. Buradan hareketle siyasetin geniş bir konu yelpazesine ve birbiriyle ilintili çeşitli disiplinlere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Siyaset konusu, tarih boyunca Türk milletinin ilgisini çekmiştir; çünkü siyaseti meydana getiren bileşenler, Türkler için önemli değerlerdir. Örneğin Türklerde vatan toprağı değerlidir. Üzerinde yaşayan millet de değerlidir. Vatan toprağı üzerinde

yaşayan milletin kurduğu devlet de değerlidir. Devlet yönetimi ise siyasetin en temel bileşenidir. Dolayısıyla siyaset de değerli ve önemli bir iştir. Türkler, tarih boyunca kurdukları devletlerde güçlü siyasi yapılanmanın önemini bilmişler ve buna göre hareket etmişlerdir. Bu önemli konu hiç şüphesiz ki, Türk milletinin öz yaratmaları olan halk edebiyatı ürünlerinde sıklıkla yer almaktadır.

Bu çalışmayla birlikte, halk edebiyatı ürünlerinde *Türk töresi*nin önemli yer tutan siyasi mevzulardan biri olduğu görülmektedir. Türkler, töre sayesinde siyasi, hukuki, sosyal, ahlaki ve dinî hayatı düzene sokmuşlardır. Orhun Yazıtları'nda töresiz bir devletin varlığını sürdüremeyeceği vurgulanmaktadır. Bilge Kağan her fırsatta törenin önemine ve korunması gerektiğine değinmiştir. Orhun Yazıtları'nda birçok yerde bahsedilen töre, Yenisey Yazıtları'nda da karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'de töreyi uygulamanın hükümdar için en aslî görev olduğu anlatılmaktadır. Dîvânü Lügati-t Türk'te kadim Türk töresinin İslam hukukuyla harmanlanması neticesinde, Türklerin çok daha güçleneceği belirtilmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde, baştan sona kamu düzeninin sağlanmasından ve törenin öneminden bahsedilmektedir. Yine çeşitli efsanelerde, destanlarda ve halk hikâyelerinde törenin hükümdardan daha değerli olduğu, töresine bağlı kalmayan milletlerin musibetten kurtulamayacağı ve Türklerdeki töre bilinci sayesinde uzun ömürlü ve saadetli devletlerin hüküm sürdüğü vurgulanmaktadır.

Türklerde hâkimiyetin kaynağı inanca dayanmaktadır. İnanca göre Türklerde yönetim erki Tanrı tarafından kişiye verilmekte ve bu durum *kut* kavramıyla açıklanmaktadır. En eski Türk devletlerinden başlayarak siyasal iktidar kavramının dayanağını karşılayan kut anlayışı, bazı eserlerde çeşitli yönleriyle işlenmektedir. Orhun Yazıtları'nda, Kutadgu Bilig'de, Dîvânü Lügati-t Türk'te, Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Oğuz Kağan Destanı'nda, Uygur Göç Destanı'nda kut anlayışının üzerinde doğrudan durulmaktadır. Eserlerde kut sahibi olan hükümdarın bu gücü Tanrı'dan aldığı ve Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu; kut'un devamlılığının olabilmesi için hükümdarın halkına iyi davranmasının, adaletli olmasının, gece gündüz demeden çalışmasının ve töreyi uygulamasının gerekliliği; kut'u kazanmanın zor, kaybetmenin ise kolay olduğu; kut'u kaybeden hükümdarların halk tarafından kabul görmediği, tahttan indirildiği hatta öldürüldüğü ve ülkelerinde kaos çıkma ihtimali olduğu vurgulanmaktadır.

Halk edebiyatı ürünlerinde dikkat çeken siyasi konulardan birinin de Türklerdeki *saltanat ve veraset sistemi* olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere yönetme yetkisini Tanrı'dan alan hükümdar seçimle gelmemiş, kut'u taşıyan diğer kişilerle giriştiği mücadeleyi kazanması sonucunda tahta oturma hakkına sahip olmuştur. Kut'un kan bağıyla hanedanın diğer erkek üyelerine de aktarıldığı ve herkesin hükümdarlık yolunda eşit haklara sahip olduğu gerçeğinden hareketle, bu sistemin çoğu zaman kanlı sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bazı Türk devletlerinde ülke, hanedan üyeleri arasında bölünerek bu sorun bir nebze çözülmüş olsa da, İslamiyet'in kabulünden sonra Türk devletlerinde veraset anlayışındaki belirsizlikler yüzünden taht kavgaları yaşanmıştır. Bunun sonucunda devletler kısa süre içerisinde iç ve dış müdahalelere açık hâle gelmiştir. Orhun Yazıtları'nda, Dîvânü Lügati't Türk'te, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, çeşitli masallarda, destanlarda ve atasözlerinde bu konuya sıklıkla vurgu yapıldığı görülmüştür. Bunlarla birlikte çeşitli eserlerde İslamiyet'in kabulünün ardından Türklerdeki saltanata hilafetin de eklenmesi, bazı hükümdarların henüz yaşarken çocukları arasından imtihan yoluyla veliahdını belirlemesi, bazı devletlerde ise merkezi yönetimden vazgeçilerek ülkenin kardeşler arasında paylaştırılması ve her kardeşin kendi bölgesini yönetmesi gibi Türk kültüründen izler taşıyan konulara da yer verildiği tespit edilmiştir.

Eserlerde Türkler için çok değerli sayılan vatan toprağının, yani *il'in önemi*nden, korunması gerektiğinden sıklıkla bahsedilmektedir. Orhun ve Yenisey Yazıtları'nda, Kutadgu Bilig'de, Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, Oğuz Kağan Destanı'nda, Ergenekon Destanı'nda ve Uygur Göç Destanı'nda bu konunun üzerinde durulduğu görülmektedir. Eserlerden anlaşılacağı üzere her topluluk millet olamayacağı gibi her millet de devlet kurabilecek niteliklere sahip değildir; fakat Türkler devlet olabilmenin kudretini ve siyasi teşkilatlanmanın önemini tarihin en eski dönemlerinden itibaren bildikleri için il'e çok önem vermişlerdir. Güçlü siyasi teşkilatlanmanın olmadığı ve vatan toprağına gereken değerin verilmediği dönemlerde kaos çıkmıştır. Şüphesiz ki kaosun hüküm sürdüğü yerlerde bağımsız bir yapıdan bahsetmek mümkün değildir. İşte Türklerin hâkimiyet anlayışını belirleyen de bağımsızlık ülküsüdür. Türklerin hâkimiyet anlayışı genelde ise cihanın özelde ise anayurdun hâkimiyetine dayanmaktadır. Bu ülkü tarihteki tüm Türk devletlerinin ulaşmak istediği menzil olmuştur.

*Devlet yöneticileri*nin ve bunların *yönetim anlayışları*nın halk edebiyatı ürünlerinde en çok işlenen konulardan biri olduğu görülmektedir. Sözlü ve yazılı ürünlerden anlaşıldığı üzere Türkler, yöneticilerini kutsal görmüşler ve onlara bağlılığı görev saymışlardır. Öte yandan devletin ve halkın içinde olduğu iyi durumu da kötü durumu da yöneticilerinden bilmişlerdir. Orhun ve Yenisey Yazıtları'nda yöneticiler kendilerini ve faaliyetlerini halka anlatmaktadır. Orhun Yazıtları'nda ayrıca yöneticilerin halka, dikkatli olmaları ve geçmiş hatalarını tekrarlamamaları yönünde tavsiyeleri görülmektedir. Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi'nde iyinin karşısına kötü konarak iyi ve kötü yöneticilerin farkı anlatılmaktadır. Bu eserde bahsedilen yöneticiler ve bunların yönetim anlayışları hakkında, Uygur Türklerinin diğer Türk boylarından farklı bir inanış sistemine dâhil olduğu ve kültürel yozlaşmaya uğradığına dair izler görülmektedir. Kutadgu Bilig'de, İslami anlayışın da etkisiyle iyi yöneticilerin taşıması gereken vasıflar etraflıca işlenmektedir. Benzer olarak Atebetü'l Hakayık'ta iyi yöneticilere her daim dua edilmesi gerektiği söylenmektedir. Dede Korkut'ta Bayındır Han'ın önderliğindeki Oğuz beylerinin yönetimsel taraflarının dışında fiziki özelliklerine de değinilmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde tarihî anekdotlar paylaşılarak iyi yöneticiler övülmüş, kötü yöneticiler ise eleştirilmiştir. Çalışmaya konu olan bazı efsaneler, masallar, destanlar ve halk hikâyeleri doğrudan yöneticiler üzerine söylenmiştir. Bu eserlerde de iyi ve kötü yöneticilerden bahsedilmekte; yöneticilerin fiziki özelliklerine veya dinî-manevi yönlerine vurgu yapılarak onlara insanüstü özellikler atfedildiği görülmektedir.

Fıkralarda ve âşık şiirinde yöneticiler genellikle olumsuz özelliklerine bağlı olarak eleştirilmektedir. Halk, doğrudan eleştiremediği yöneticileri çeşitli fıkralara dâhil ederek eleştirmiştir. Âşık şiirinde ise toplumun gözü, kulağı ve dili olan âşıklar; bir yandan yöneticilerde gördükleri olumsuzlukları eleştirirken öbür yandan beğendikleri yönlerini, özellikle yönetimsel faaliyetlerini takdir ederek şiirlerine yansıtmışlardır. Hatta bazı dönemlerde âşıklar, bizzat devlet adamlarının yönlendirmesiyle övgü dolu şiirler yazıp bu şiirlerin halka ulaşmasını sağlamışlardır. Yani âşık edebiyatı, yöneticiler için propaganda aracı olarak da kullanılmıştır.

Adalet, halk edebiyatı ürünlerinde sık rastlanan bir diğer konudur. Çalışmaya esas olan hemen her türde adalet konusunun etraflıca ele alındığı görülmektedir. Orhun ve Yenisey Yazıtları'nda kağanın devleti ve milleti adaletle yönetmesi, en temel görev olarak telakki edilmiştir. Kutadgu Bilig'de adaleti doğrudan hükümdarın temsil etmesi,

Türklerdeki adalet anlayışının ulvî yönünü göstermektedir. Dîvânü Lügati't Türk'te adaleti tesis etme konusunda Türk yöneticilerin çok başarılı olduğu vurgulanmaktadır. Atebetü'l Hakayık'ta Türk hükümdarlarının adaleti Hz. Ömer'in ve Nuşirevan'ın adaletine benzetilmektedir. Divân-ı Hikmet'te ve Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde adalet mefhumunun yaşatılabilmesi için padişahın dizginleri sıkıca elinde tutması gerektiği ifade edilmektedir. Halk edebiyatı ve âşık edebiyatında da adalet konusu hemen her türde karşımıza çıkmakta; bir hükümdarın ülkesinde siyasi istikrarı devam ettirebilmesi için ön koşul olarak adalet gösterilmektedir. Örneklerde adaletin önemi vurgulanırken adaletsizlikler de sertçe eleştirilmektedir. Adaletli yöneticilerin ülkelerine huzur ve refah, adaletsiz yöneticilerin ise zulüm ve yıkım getirdiği vurgulanmaktadır. Bu konu içerisinde sıklıkla yer alan bir diğer husus, adaleti sağlamakla görevli olan kadı ve hâkim gibi görevlilere dair örneklerdir. Özellikle âşık tarzı şiir geleneğinde adaletsiz davranan, suçluyla suçsuzu ayırmayan, rüşvet yiyen, adam kayıran ve usulsüz kararlar veren görevliler bazen sert bazen de mizahi bir üslupla eleştirilmektedir.

Âşık şiirinde ve masallarda *demokrasi* konusunun da önemli yer tuttuğu tespit edilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin demokratik yönetime yakınlaşma girişimine bağlı olarak yaşanan gelişmeler, alınan kararlar ve tedbirler, farklı etnik kimliklere sahip milletlere yönelik çalışmalar, dönemin bazı âşıkları tarafından kaleme alınan şiirlerde ele alınmıştır. 20. yüzyılda ise demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması birçok âşık tarafından coşkuyla karşılanmış, demokrasi bilinci âşıkların şiirlerine de yansımıştır. Öte yandan farklı yörelerden derlenen masallara bakıldığında, masal metinlerinin doğrudan verdiği mesajların yanında, dolaylı olarak demokratik unsurların da işlendiği ve demokrasi eğitiminde bu masalların önemli yer tuttuğu tespit edilmiştir.

Siyasetin en temel ögelerinden biri *diplomasi*dir. Tarih boyunca farklı devletlerle etkileşim hâlinde olan Türkler, siyasi konulara çözüm getirebilmek için diplomasiye ihtiyaç duymuşlardır. Özellikle masallarda ve fıkralarda bu konunun yer aldığı görülmektedir. Masallarda hükümdarların birbirlerini imtihana tâbi tutması diplomatik açıdan önemli bir uygulamadır. Fıkralarda ise devletlerin birbirlerine karşı üstün gelme gayreti ve elçilerin faaliyetleri gibi konular yer almış, bu konularda diplomasiye vurgu yapılmıştır.

Savaşlar ve genel anlamda *mücadeleler*, halk edebiyatı ürünlerinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Mücadele, siyasetin doğasında vardır. Tarih boyunca

kurulan devletlerde siyasi birliğin sağlanması ve siyasi yapının güçlendirilmesi mücadelelerle mümkün olmuştur. Bu durumun izleri eserlerde yoğun bir şekilde kendini hissettirmektedir. Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın civardaki devletlerle yaptığı savaşları ve babası İlteriş Kağan'ın devleti toparlamak için verdiği mücadeleleri anlatması, Yenisey Yazıtları'nda beylerin savaşlarını ve mücadelelerini anlatmaları, Dede Korkut'ta Oğuz Türkleri'nin içeride ve dışarıda verdikleri mücadeleler, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Osmanlının 17. yüzyıldaki savaşları ve mücadeleleri detaylı bir şekilde işlenmektedir. Halk edebiyatı ürünlerine bakıldığında Alper Tunga'dan itibaren tüm Türk destanlarının savaşlara ve kahramanlık mücadelelerine dayandığı görülmektedir. Yine Köroğlu'na bağlı olarak anlatılan halk hikâyelerinde de mücadeleler ve savaşlar geniş yer tutmaktadır.

Türkler 19 ve 20. yüzyılda birçok savaşa katılmıştır. Bu savaşların bazıları zaferle bazıları ise yenilgiyle sonuçlanmıştır; fakat alınan iki sonuçta da ortak olan bir durum vardır ki, o da savaşların birer kahramanlık mücadelesine dönüşmesidir. Halk edebiyatının manzum türlerinde bu konulara derinlemesine yer verildiği görülmüştür. Bir yandan mânilerde, türkülerde, ağıtlarda ve ninnilerde öte yandan âşık edebiyatı ürünlerinde Türklerin savaşları ve bu savaşlarda gösterdikleri yiğitlikler yoğun bir şekilde işlenmektedir.

19. yüzyıldan günümüze kadar âşık edebiyatında işlenen önemli bir başka konu ise *millî birlik ve beraberliğin sağlanması*nın gerekliliğidir. Âşık, yaşadığı toplumun sosyoloğudur. Toplumun genel sorunlarını ve beklentilerini tespit edip şiirlerinde dile getirmeyi, önemli bir görev olarak telakki etmiştir. Bu bağlamda 19. yüzyılın Osmanlı toplumunu ve devlet düzenini, bağlı milletlerin bağımsızlık çabalarını, saldırıları, savaşları, kurtuluş mücadelelerini, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin içeride ve dışarıda yaşadığı sıkıntıları, toplumu ayrıştırmaya çalışan bölücü örgütlerin faaliyetlerini gören âşıklar; tüm bunları şiirlerine yansıtarak halkta farkındalık oluşturmaya çabalamışlardır. Âşık şiirinde toplumsal dayanışmanın sağlanması hâlinde milletin topyekûn güçleneceği; toplumsal ayrışmanın ise bölünmeyi ve parçalanmayı tetikleyeceği vurgulanmıştır. Birçok âşığın toplumdaki farlılıkları zenginlik olarak gördüğü, birlik ve beraberliği sağlama konusunda demokrasinin ön plana çıkarılması gerektiğine dair söylemler de tespit edilmiştir.

Halk edebiyatının bazı türlerinde siyaset, doğrudan *siyasal eleştiri* olarak anlaşılmıştır. Yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde eleştiri, siyasi fıkraların doğası gereği

oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Fıkralarda halkın sevmediği ya da icraatlarını beğenmediği devlet adamları, kimi zaman oldukça sert kimi zaman da mizahi bir üslupla eleştirilmiştir. Bir yandan Nasreddin Hoca, Bektaşî, Bekri Mustafa ve İncili Çavuş gibi fıkra tiplerinde öte yandan yakın dönemin yerli ve yabancı siyasetçilerine bağlı olarak söylenen, eleştirel tarzdaki fıkraların oldukça geniş bir yer tuttuğu görülmüştür. Bu durum fıkraların işlevsel olarak siyasal eleştiri konulu fıkralara uygun olduğunu göstermektedir. Siyasal eleştiri konusu âşık tarzı şiir geleneğinde de önemli bir yere sahiptir. 16. yüzyıldan günümüze kadar âşıklar, yaşadıkları çağdaki siyasi olayları, yönetimleri, yöneticileri, yöneten-yönetilen ilişkisini, yasakları, ekonomik durumu, rüşvet gibi toplumsal sorunları sıklıkla eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler bazı âşıklarda otoriteye başkaldırma noktasına dahi varmıştır.

Sonuç olarak siyaset olgusunun tüm bileşenleriyle birlikte Türk halk edebiyatı ürünlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Bu etkileşim gayet olağandır; çünkü birçok millette devlet bilinci belli bir toplumsal gelişmişlik aşamasından sonra oluşurken Türklerde, her bir birey devlet olgusunu her an alevlenecek bir kıvılcım gibi bünyesinde taşımaktadır. İstiklal Şairi'nin *Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak* diyerek vurguladığı gibi Türkler, vatan toprağının üzerinde kalan son bireye kadar devlet fikrinin taşıyıcısıdır. Devlet kurma veya devletin bir parçası olma bilincine sahip olan bir milletin, devletin yönetimiyle ilgili işlere duyarlı olması ve bu konuları öz yaratmaları olan halk edebiyatı ürünlerinde işlemesi son derece doğal bir sonuçtur. Bu çalışma ile siyaset olgusunun sadece tarih ve siyaset bilimini değil, halk edebiyatını da doğrudan ilgilendirdiği ve etkilediği görülmüştür. Siyaset bilimi, siyasetin teoriğini ve metodolojisini incelemekte, tarih ise olayların seyrini işlemektedir. Olayları tarihî kaynakların yanında halktan da dinlemek faydalı olacaktır; çünkü tarih araştırmacıları olayları çeşitli kaynaklar ışığında değerlendirirken halk, bizzat tecrübe ettiği olayları edebî eserlerine yansıtmıştır.

KAYNAKÇA

Abca, Yurdaer (2006); **Yezidilik ve Osmanlı Yönetiminde Yezidiler**, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

Açа, Mehmet-Aktan Müge Ercan (2006); **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı** (Ed. M. Öcal Oğuz), Grafiker Yayınları, Ankara.

Akalın, L. Sami (1990); **Türk Dilek Sözlerinden Alkış Kargışlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akalın, Şükrü Halûk (2012); **Yazım Kılavuzu**, TDK Yayınları, Ankara.

Akça, Gürsoy (2010); **Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar**, Palet Yayınları, Konya.

Akdağ, Mustafa (1995); **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası/Celali İsyanları**, Cem Yayınevi, İstanbul.

Akgündüz, Ahmet-Sait Öztürk (1999); **Bilinmeyen Osmanlı**, Osav Yayınları, İstanbul.

Akkaya, Nevin (1999); *"Dadaloğlu'nun Şiirlerindeki* Tarihî *Olaylar ve Bu Olaylarda Yer Alan Özel Kişi Adları"*, **III. Uluslararası Halk Kültürü Bilgi Şöleni; Bildiriler**, s. 225-233, Adana Valiliği Yayınları, Adana.

Akkurt, Aydın (2000); **Kod Adı: Lale Mücahide Hatice Tahsin'in Anıları ve Yaşamı**, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, İstanbul.

Akman, Eyüp (2012); *"Tanzimat Hareketleri Karşısında Âşık Seyrânî"*, **Turkish Studies**, S: 7/3, s: 145-155.

Akman, Mehmet (1997); **Osmanlı Devletinde Kardeş Katli**, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Aksan, Doğan (2003); **Her Yönüyle Dil**, TDK Yayınları, Ankara.

Aksoy, Erol (2014); **Âşık Ahmet Poyrazoğlu'nun Şiir Evreni**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sivas.

Aksoy, Ömer Asım (1988); **Atasözleri Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Aktaş, Ali İhsan (2006); **Anadolu'yu Kucaklayan Ozan Mahzuni Şerif**, Baran Ofset, Ankara.

Akyol, Taha (1999); **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Doğan Kitap, İstanbul.

Albayrak, Nurettin (2009); **Türkiye Türkçesinde Atasözleri**, Kapı Yayınları, İstanbul.

Alptekin, Ali Berat (1990); *"Ninni"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C: 7, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Alptekin, Ali Berat (1993); **Fırat Havzası Efsaneleri**, Kültür Yayınevi, Antakya.

Alptekin, Ali Berat (2002); **Taşeli Masalları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Alptekin, Ali Berat (2005); **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Alptekin, Ali Berat (2006); **Çıldırlı Âşık Şenlik Divanı**, Semih Ofset, Ankara.

Alptekin, Ali Berat (2009); *"Osmaniye Örneğinden Hareketle Batı Türkleri (Azerbaycan-Türkiye) Destan ve Hikâyelerinde Ant (Yemin)lar"*, **Millî Folklor**, S: 84, s: 23-33.

Alptekin, Ali Berat (2010); **Palandöken'in Zirvesindeki Âşık Erzurumlu Emrah**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Alptekin, Ali Berat (2011); **Âşık Veysel Türküz Türkü Çağırırız**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Anadol, Cemal-Fâzile Abbasova-Nâzile Abbaslı (2002); **Türk Kültür Ve Medeniyeti,** Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.

Arat, Reşit Rahmeti (1986); *"Kutadgu Bilig"*, **İslam Ansiklopedisi**, C: 26, s: 478-480.

Arat, Reşit Rahmeti (2006); **Atebetü'l Hakayık**, TDK Yayınları, Ankara.

Aristoteles (1993); **Politika** (Çev. Mete Tunçay), Remzi Yayınevi, İstanbul.

Armaoğlu, Fahir (1999); **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara.

Arslan, Mehmet (1987); **Kutadgu Bilig'de Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Arvasi, Seyyid Ahmet (1980); **Türk İslâm Ülküsü**, Türk Kültür Yayınları, İstanbul.

Aslan, Ensar (2001); **Çıldırlı Âşık Şenlik Hayatı Şiirleri Hikâyeleri Karşılaşmaları**, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Diyarbakır.

Aslan, Enver (2008); **Türk Halk Edebiyatı**, Maya Akademi Yayınları, Ankara.

Âşık Paşazâde (2010); **Osmanoğullarının Tarihi/Tevârîh-i Âli Osmân** (Haz. Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç), Gökkubbe Yayınları, İstanbul.

Atalay, Besim (1985); **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, C: 1, TDK Yayınları, Ankara.

Atalay, Besim (1991); **Bektaşilik ve Edebiyatı**, Ant Yayınları, İstanbul.

Atalay, Bülent (2002); *"Türk Devlet Adamlarında Bulunması Gereken Asgari Hususiyetler"*, **Türkler,** C: II, s. 861-868, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

Atatürkçülük (1983); "*Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri I. Kitap"*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Atmaca, Ömer (2013); **Seyrâni Divanı**, Develi Belediyesi Yayınları, Kayseri.

Avcıoğlu, Doğan (1995); **Türklerin Tarihi**, Tekin Yayınları, İstanbul.

Avşar, B. Zakir (2012); *"Biat'tan Yemin'e… Kamusal Sorumluluk Üstlenenlerin ve Temsilcilerinin And İçmesi"*, **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S: 10, s: 15-61.

Ayaz, Adnan (2008); **Fârâbî'de Siyaset Felsefesi Kaynakları ve Etkileri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Aycan, İrfan (2004); *"Mervân I"*, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 29, s: 227-229.

Babacan, Erdinç (2006); **Nasreddin Hoca'yı Nasıl Bilirdiniz**, Karmat Yayınları, İstanbul.

Balık, Macit-Seyit Battal Uğurlu-Celal Aslan (2008); *"Ağrı Türküleri Üzerine Bir değerlendirme"*, **II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu**, Ağrı Valiliği Kültür Yayınları, Ağrı.

Bali, Mohan (1973); **Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi Varyantlarının Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Bali, Mohan (1997); **Ağıtlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Banarlı, Nihat Sami (2001); **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II**, MEB Yayınevi, Ankara.

Bang, Willy-Reşit Rahmeti Arat (1936); **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.

Bars, Mehmet Emin (2017); **Türk Destanlarında Şamanistik Unsurlar**, Sonçağ Yayınları, Ankara.

Başgöz, İlhan (1986); **Folklor Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul.

Başgöz, İlhan (1996); *"Folklorun Beşinci İşlevi Protesto"*, **Umay Günay Armağanı**, s: 1-4, Feryal Matbaacılık, Ankara.

Başgöz, İlhan (1999); **Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca**, Pan Yayınları, İstanbul.

Başgöz, İlhan (2008); **Türkü**, Pan Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (2000); **Siyaset Arayışı** (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.

Bayat, Fuzuli (2009); **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Bazancir, Recai (2010); **Bingöl Efsaneleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

Bekki, Salahaddin (2016); *"1980 Sonrası âşık Şiirinde Siyasi Söylemler"*, **Journal of Turkish Language and Literature**, S:2, s: 51-66.

Beşirli, Hayati (2011); *"Türk Kültüründe Güç, İktidar, İtaat ve Sadakatin Sembolik Açıdan Değerlendirilmesi"*, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S: 58, s: 139-152.

Bıçak, Ayhan (1994); *"Sofistlerin Siyaset Anlayışları"*, **Felsefe Dünyası**, S: 12, s: 70-79.

Bilgiç, Mehmet Sadi (2014); **Dünden Bugüne Kürt Sorunu ve PKK**, Bilgesam Yayınları, Ankara.

Bolay, Süleyman Hayri (1996); **Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (1968); *"Âşık Edebiyatı"*, **Türk Dili Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı**, C: 1, S: 207, s: 316-334, TDK Yayınları, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (1969); **Az Gittik Uz Gittik**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Boratav, Pertev Naili (1984); **Köroğlu Destanı**, Adam Yayıncılık, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili (1991); *"Bektaşi ile Bektaşi Fıkraları Üzerine"*; **Folklor ve Edebiyat 2**, s: 318-327, Adam Yayınları, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili (2000a); **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili (2000b); **Halk Edebiyatı Dersleri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Boratav, Pertev Nail (2000c); **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili (2014); **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara.

Boratav Pertev Naili-İlhan Başgöz (1974); "*Türk Halk Bilmeceleri*", **Folklora Doğru Dergisi**, S: 37, s: 2-13.

Bozkurt, Fuat (1999); **Türklerin Dili**, TTK Yayınları, Ankara.

Caner, Cantürk (2002); *"Kutadgu Bilig'de Türk Yönetim Felsefesi"*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 137, s: 139-144.

Cimcoz, Sinâ (2000); **Adamın Biri Bir Gün… Bektaşi Fıkraları, Bekri Mustafa Fıkraları**, Geçit Kitabevi, İstanbul.

Çadırcı, Musa (1997); **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara.

Çakan, Varis (2005); *"Hoca Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet"*, **Millî Folklor**, S: 68, s: 201-207.

Çam, Esat (2005); **Siyaset Bilimine Giriş**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Çankaya, Necati (2003); **Tarihî Süreç İçerisinde Türk Kadını**, MKB Ajans Yayınları, İstanbul.

Çatıktaş, Ata (2001); **Mâniler (Kilisli Rıfat Bilge),** MEB Yayınları, Ankara.

Çelebioğlu, Âmil (1982); **Türk Ninniler Hazinesi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Çelebioğlu, Âmil (1995); **Ramazan-nâme**, MEB Yayınları, İstanbul.

Çelik, Ali (2005); **Mânilerimiz ve Trabzon Mânileri**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çeliktopuz, Mert (2015); **Adana İli Yer Adları Üzerine Bir Dil İncelemesi**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde.

Çetin, Halis (2003); *"İnsan ve Siyaset: Siyasal İnsanın Yol Hikâyesi"*, **Felsefe Dünyası**, S: 38, s: 70-79.

Çetindağ Süme, Gülda (2014); *"Tuz Kadar Sevgi Masalı Bağlamında Tuzun Sembolik Çağrışımları"*, **Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı** (Ed. Cengiz Gökşen), Akçağ Yayınları, s: 465-477, Ankara.

Çıblak, Nilgün (2008); **Türk Halk Şiirinde Taşlama**, Ürün Yayınları, Ankara.

Çobanoğlu, Özkul (1999); *"Elektronik Kültür Ortamında Âşık Tarzı Şiir Geleneği"*, **Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bildirileri**, s. 246-253, Adana Ofset, Adana.

Çobanoğlu, Özkul (2003); **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Çopuroğlu, Kemal (1998); **Yukarı Çukurova'da Âşıklık Geleneği ve Âşık Eyyûbî**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ.

Daşcıoğlu, Kemal (2005); *"Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekârlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler"*, **Sayıştay Dergisi**, S: 59, s: 119-124.

Daver, Bülent (1993); **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Davletov, Timur (2008); **Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara.

Demircan, Adnan (2013); *"Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset"*, **Anemon Dergisi**, C: 1, S: 2, s: 173-190.

Devellioğlu, Ferit (1993); **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dilaçar, Agop (1995); **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yayınları, Ankara.

Dilek, İbrahim (2002); **Altay Destanları I**, TDK Yayınları, Ankara.

Donuk, Abdulkadir (1982); "*Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları"*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S: 17, s: 119.

Dökmen, Üstün (2006); **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Durmuş, İlhami (2009); "*Türk Kültür Çevresinde Ant*", **Millî Folklor**, S: 84, s: 97-106.

Dursun, Aysun (2011); *"Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku"*, **Turkish Studies** S: 6/4, s: 107-122.

Dursun, Aysun (2016); **Türk Halk Hukuku**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Duverger, Maurice (1995); **Siyaset Sosyolojisi** (Çev. Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul.

Duymaz, Ali (2001); **Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Duymaz, Ali (2002); **İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Eberhard, Wolfram (1942); **Çin'in Şimal Komşuları** (Çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yayınları, Ankara.

Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî (2006); **Atebetü'l Hakayık**, (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara.

Ekici, Metin (2001); *"The Birth of Hero in Turkic Epics",* **Millî Folklor**, S: 49, s: 16-26.

Ekici, Metin (2013); *"Türkü İncelemelerinin Yöntemi Üzerinde Bir Değerlendirme"*, **Kültürümüzde Türkü Sempozyumu**, s: 43-50, Es Ofset Matbaacılık, Sivas.

Ekici, Metin (2016); "*Köroğlu Destan Kahramanı ile Sosyal İsyancı Arasında Bir Anlatı Kahramanı*", **VI. Uluslararası Köroğlu Sempozyumu**, Bolu, s: 473-482.

Ekinci, Ekrem Buğra (2001); *"Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü"*, **Belleten**, S: 244, s: 959-1005.

Ekinci, Ekrem Buğra (2014); **Ama Hangi Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Ekiz, Osman Nuri (1986); **Dede Korkut**, Kaştaş Yayınları, İstanbul.

Elçin, Şükrü (1989); **Türk Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (1990a); **Türkiye Türkçesinde Mâniler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (1990b); **Türkiye Türkçesinde Ağıtlar**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (1997); **Halk Edebiyatı Araştırmaları I**, Akçağ Yayınları Ankara.

Elçin, Şükrü (1998); **Gevherî Divanı**, AKM Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (2000); **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Emeksiz, Abdulkadir (2003); **İstanbul Mânileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Emeksiz, Abdlkadir (2010); **Bir İstanbul Kahramanı Bekri Mustafa**, Mühür Kitaplığı, İstanbul.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004); **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ergin, Muharrem (1970); **Oğuz Kağan Destanı**, Hülbe Yayınları, İstanbul.

Ergin, Muharrem (2003); **Orhun Abideleri**, Hisar Yayınları, Ankara.

Ergin, Muharrem (2011); **Dede Korkut Kitabı-I**, TDK Yayınları, Ankara.

Ergun, Saadettin Nuzhet (1967); **Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri**, Semih Lütfi Matbaası, İstanbul.

Erkal, Abdulkadir (2007); **Âşık Sümmânî**, Fenomen Yayınları, Erzurum.

Erksan, A. Cemal (1947); **Resimli Bekri Mustafa Fıkraları**, Şaka Matbaası, İstanbul.

Eröz, Mehmet (1990); **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Esenkaya, Ahmet (1995); **İnönü Dönemi Laiklik Politikası**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Eştürk, Özlem (2006); **Türkiye'de Liberalizm: Turgut Özal Dönemi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay.

Evliyâ Çelebi (1996); **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu 1. Kitap** (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi (1999a); **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu 2. Kitap** (Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Yücel, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi (1999b); **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu**, **3. Kitap** (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Yücel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliyâ Çelebi (2001); **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu**, **4. Kitap** (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Yücel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1977); **Gülen Anadolu**, Pencere Yayınları, İstanbul.

Gabain, A. Von (2000); **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.

Gemici, Filiz (2007); **Millî Mücadelede Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa (1868-1924)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

Giddens, Anthony (2000); **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori** (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.

Giese, Frederich (1992); **Tevârih-i Âli Osman** (Haz. Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Göde, Kemal (1985), *"Türklerde Devlet Anlayışı -Mete'den Atatürk'e-"* **Erciyes Üni. İlahiyat Fak. Dergisi**, S: 2, s: 155-172.

Göde, Kemal (1992); **Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

Gökçe, Orhan (2013); **Siyaset Sosyolojisine Giriş**, Çizgi Kitabevi, Konya.

Gökçeoğlu, Mustafa (2002); **Mânilerimiz**, Eğitim Vakfı Yayınları, Lefkoşa.

Gökdağ, Bilgehan Atsız-Kemal Üçüncü (2007); **Başlangıcından Günümüze Türk Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Gökşen, Cengiz (2012); *"Âşık Şenlik'in Kars'ın İşgal Yıllarında Söylediği Koçaklama ve Destanların Halk Üzerindeki Etkisi"*, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 1/3, s: 118-135.

Gökşen, Cengiz (2015); *"Kars ve Çevresi Âşıklık Geleneği"*, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat**, S:5, s: 313-345.

Gökyay, Orhan Şaik (2000); **Dedem Korkudun Kitabı**, MEB Yayınları, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdulbaki (1972); *"İncili Çavuş"*, **Türk Ansiklopedisi**, C: 20, Ankara.

Gölpınarlı, Abdulbaki-Pertev Naili Boratav (2010); **Pir Sultan Abdal**, Derin Yayınları, İstanbul.

Gömeç, Saadettin (2000); *"İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S: 31, s: 51-92.

Gönen, Sinan (2011); **Batı Türklerinin Manzum Atasözleri**, Kömen Yayınları, Konya.

Görkem, İsmail (2001); **Türk Edebiyatında Ağıtlar (Çukurova Ağıtları),** Akçağ Yayınları, Ankara.

Görkem, İsmail (2006); **Elazığ Efsaneleri**, Manas Yayınları, Elazığ.

Gözaydın, Nevzat (1989), *"Anonim Halk Şiiri Üzerine"*, **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)**, s: 445-450, TDK Yayınları, Ankara.

Güler, Ali (2007); **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar**, Türkar Yayınları, Ankara.

Günay, Umay (1975); **Elazığ Masalları**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.

Günay, Umay (1992); **Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Günay, Umay (1998); *"Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili"*, **Millî Folklor**, S: 137, s: 3-12.

Günay, Umay (2002); *"Türk Kültürünün Değerlendirilmesi ile İlgili Bir Öneri ve Kültür Değiştirme Alanında Önemli Bir Örnek: Kutadgu Bilig",* **Türkler**, C:8, s: 811-825, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Günay, Ünver-Harun Güngör (2007); **Türklerin Dinî Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Güngör, Erol (1999); **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Güngör, Harun (1994); *"Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Tengri Kavramlarının Kullanılışı"*, **XI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler**, s: 511-517, TTK Yayınevi, Ankara.

Gürkan, Haşmet Muzaffer (2008); **Kıbrıs'ın Sisli Geçmişi**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa.

Gürsoy Naskali, Emine (1999); **Altay Destanı: Maaday Kara,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gürsoy Naskali, Emine (2011); **Ağıt Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Halaçoğlu, Yusuf (1988); **18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yayınları, Ankara.

Halaçoğlu, Yusuf (1991); **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yayınları, Ankara.

Halıcı, Feyzi (1992); **Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste**, AKM Yayınları, Ankara.

Hassan, Ümit (2002); *"Karahanlılar ve Kutadgu Bilig"*, **Türkiye Tarihi**, C: 1, s: 311-315, İstanbul.

Helimoğlu Yavuz, Muhsine (1990); **Diyarbakır Efsaneleri**, Doruk Yayınları, Ankara.

Heywood, Andrew (2006); *Siyaset* (Çev. Bekir Özipek vd.), Liberte Yayınları, Ankara.

Hoca Ahmed Yesevî (2016); **Divân-ı Hikmet** (Ed. Mustafa Tatçı), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Irmak, Yılmaz (2014); "*Âşık Mahzuni Şerif'in Şiirlerinde Millî Birlik ve Beraberlik İşlevi"*, **Studies of the Ottoman Domain**, C: 4, S: 7, s: 42-53.

Irmak, Yılmaz (2017); **Âşık Mahzuni Şerif ve Şiirleri**, Ürün Yayınları, Ankara.

İbn Haldûn (1989); **Mukaddime I** (Çev. Zakir Kadiri Uyan), MEB Yayınları, İstanbul.

İnalcık, Halil (1965); "*Sened-i İttifak ve Gühane Hattı Hümayunu*", **Belleten**, C: 28, S: 112, s: 603-622.

İnalcık, Halil (1996); **Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul.

İnan, Abdulkadir (1998); *"Eski Türklerde ve Folklorda Ant"*, **Makaleler ve İncelemeler**, TTK Yayınları, C: 1, s: 317-330.

İnbaşı, Mehmet (1999); "*Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi"*, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi**, Sayı: 12, s: 277-287.

İslamoğlu, Mustafa (2002); **Âşık Seyrânî Hayatı Kişiliği Sanatı Şiirleri**, Denge Yayınları, İstanbul.

Kaçalin, M. Sinan (2008); *"Kâşgarî'nin Doğumunun Bininci Yıldönümü Dolayısıyla"*, **Türk Edebiyatı**, S.420, s.43-47.

Kafesoğlu, İbrahim (1970); *"Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri"*, **İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S:1, s: 1-38.

Kafesoğlu, İbrahim (1976); **Türk Tarihi**, Yükseköğretim Dairesi Yayınları, Ankara.

Kafesoğlu, İbrahim (1985); **Türk-İslam Sentezi**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul.

Kafesoğlu, İbrahim (1997); **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Kaflı, Kadircan (1943); **Osmanlı Devrinde Tarihî Fıkralar**, Ahmet Said Matbaası, İstanbul.

Kalenderoğlu, İhsan (2010); **Mamay-Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı**, Türksoy Yayınları, Ankara.

Kaplan, Mehmet (1983); **Kültür ve Dil**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kaplan, Mehmet-Mehmet Akalın-Muhan Bali (1973); **Köroğlu Destanı**, Sevinç Matbaası, Ankara.

Kara Düzgün, Ülkü (2017); **Türk Fıkra Kültürü** (Ed. Kürşat Öncül-Songül Çek), Akçağ Yayınları, Ankara.

Karademir, Zafer (2015); *"Osmanlı İmparatorluğu Şeker Üretimi ve Tüketimi"*, **OTAM Dergisi,** S: 37, s: 181-218.

Karadeniz, Alper (2006); **Âşık Şeref Taşlıova'nın Hayatı, Sanatı ve Eserleri,** Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars.

Karaer, Mustafa Necati (2013); **Karacaoğlan Hayatı ve Bütün Şiirleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kaşgarlı Mahmûd (2012); **Divan'ı Lügat-it Türk** (Çev. Fuat Bozkurt), Eğitim Yayınevi, Konya.

Kaşıkçı, Osman (2002); *"Eski Türklerde Devlet Başkanlığı – Hakanlık*", **Türkler**, C: 3, s: 888-892, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Kavuncu, Mualla (2000); "*Kutadgu Bilig'de Toplum Felsefesi*", **Türk Kültürü**, S:444, s: 229-238.

Kaya, Doğan (1991); **Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmaış Doktora Tezi), Ankara.

Kaya, Doğan (1997); "*Dualar ve Beddualar*", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S: 4, s: 99-121.

Kaya, Doğan (1999); **Anonim Halk şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara

Kaya, Doğan (2004); **Âşık Veysel**, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas.

Kaya, Doğan (2014); "*Van ve Çevresinde Ermemi Mezalimi Üzerine Söylenmiş Ağıtlar"*, **Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı** (Ed. Cengiz Gökşen), Akçağ Yayınları, s: 333-345, Ankara.

Kaya, Doğan-M. Sabri Koz (2000); **Halk Hikâyeleri I**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Kayaokay, İlyas (2014); "*Ali Rıza Septioğlu'na Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar Üzerine"* **Asos Journal**, S:8, s: 165-177.

Kınalıbaş, Mehtap (2012); **Kütahya Mânileri Üzerine Bir İnceleme**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.

Kırzıoğlu, Fahrettin (1958); **Edebiyatımızda Kars**, Işıl Matbaası, İstanbul.

Kızılyürek, Niyazi (2005); **Doğmamış Bir Devletin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kissinger, Henry (2000); **Diplomasi** (Çev. İbrahim Halil Kurt), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kocabaş, Süleyman (2012); **Osmanlı Sarayında Bir Nüktedan: İncili Çavuş Fıkraları** (Der. Süleyman Tevfik), Mutlu Yayınevi, İstanbul.

Kocatürk, Utkan (1983); **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, ATAM Yayınları, Ankara.

Kocatürk, Vasfi Mahir (1963); **Saz Şiiri Antolojisi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Koçibey (1998); **Koçibey Risalesi** (Haz. Yılmaz Kurt), Akçağ Yayınları, Ankara.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1950); **İncili Çavuş Fıkraları,** Tarih Hazinesi I, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2007); **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara.

Koz, M. Sabri (1977); "*Bilmece*", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C:1, s: 432-438, İstanbul.

Koz, M. Sabri (1983); **En Güzel Bekri Mustafa ve İncili Çavuş Fıkraları**, İstanbul.

Koz, M. Sabri (2005); **Her Güne Bir Ninni-Türk Halk Ninnileri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Köprülü, Mehmed Fuad (1962); **Türk Saz Şairleri**, Güven Basımevi, Ankara.

Köprülü, Mehmed Fuad (1980); **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Köse, Nerin (1991); *"Türk Halk Hikâyelerinde Sosyal Tenkit"*, **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları**, S:6, s: 149-168.

Kunos Ignac (2013); **Türkçe Ninniler** (Çev. Nilgün Çıblak Coşkun) Otorite Yayınları, Ankara.

Kurgan, Şükrü (1996); **Nasreddin Hoca**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kurtoğlu, Mehmet (2008); **Urfa Efsaneleri**, Urfa Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Levend, Agâh Sırrı (1998); **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara.

Lewis, Bernard (1992); **İslâm'ın Siyasal Dili** (Çev. Fatih Taşar), Rey Yayıncılık, Kayseri.

Locke, John (2002); **Sivil Toplumda Devlet** (Çev. Serdar Taşçı-Hale Akman), Metropol Yayınları, İstanbul.

Machiavelli, Niccolo (2013); **Hükümdar** (Çev. Gaye Demircioğlu-Ayşe Çavdar), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif (1995); **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mearshimer, John (2011); **Liderler Neden Yalan Söyler? Uluslararası Politikada Yalan Gerçeği** (Çev. Özgür Oral), Küre Yayınları, İstanbul.

Menzel, Theodor (1986); "*Yezidiler*", **İslam Ansiklopedisi**, C: 13, s: 422-423, MEB Basımevi, İstanbul.

Montesquieu (1998); **Kanunları Ruhu I** (Çev. Fehmi Baldaş), Kuram Yayınları, İstanbul.

Muallimoğlu, Nejat (2003); **Türkçe Bilen Aranıyor**, Avcıol Basım Yayım, İstanbul.

Mumcu, Ahmet (1985); **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,** Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Narinli, Mehmet Rıza (2014); **Sultan Abdülhamid**, Nev Yayınları, İstanbul.

Neccar, Fevzi Mitrî (1995); **İslam'da Siyaset Düşüncesi** (Çev. Kazım Güleçyüz), İnsan Yayınları, İstanbul.

Neşri, Mehmet (1995); **Kitâb-ı Cihannümâ-Neşrî Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara.

Nirun, Nihat (1999); **Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Niyazi, Mehmed (2001); **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Nizâmülmülk, (1987); **Siyâsetname** (Haz. Nurettin Bayburtlugil), Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (1989); **Türk Folklorunda Kesik Baş,** TKAE Yayınları, Ankara.

Oğuz, M. Öcal vd. (2004); **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara.

Onat, Hasan (2010); **Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Onay, Ahmet Talat (2001); **Edebiyatımızda Mazmunlar ve İzahı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Orhonlu, Cengiz (1966); "*Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 21, s: 109-134.

Orkun, Hüseyin Namık (1994); **Eski Türk Yazıtları III**, Alaeddin Kıral Basımevi, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2001); **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2005); **Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2014); **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (1971); **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I**, MEB Yayınları, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (2001a); **Türk Mitolojisi I**, MEB Yayınları, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (2001b); **Türk Mitolojisi II**, MEB Yayınları, İstanbul.

Ögel, Bahaeddin (2016); **Türklerde Devlet Anlayışı,** Ötüken Yayınları, İstanbul.

Öğüt Eker, Gülin (2009); **İnsan Kültür Mizah**, Grafiker Yayınları, Ankara.

Önal, Mehmet Naci (2003); **Muğla Efsaneleri**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

Önal, Mehmet Naci (2011); **Muğla Masalları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

Öz, Mehmet (1999); *"Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi; Tarihî Temeller ve Ana İlkeleri"* , **İslami Araştırmalar Dergisi**, S: 12, s: 27-33.

Öz, Mustafa (2011); **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi**, Ensar Yayınları, İstanbul.

Özarslan, Mustafa (2001); **Erzurum Âşıklık Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özbek, Mehmet (1981); **Folklor ve Türkülerimiz**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Özbek, Süreyya (2010); **Kıbrıs Türk Toplumunda Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Dönüşümlerin Mânilerde İncelenmesi,** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Özcan, Besim (2008); **Sinop Deniz Felaketi**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul.

Özcan, Ömer (2002); **Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Özçelik, Mehmet (1993); **Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir İnceleme**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.

Özçelik, Mehmet (2004); **Âşık Deli Hâzım**, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Özçelik, Saadettin (2005); **Dede Korkut**, Gazi Kitabevi, Ankara.

Özdemir, Nebi (2002); *"Türkiye'de Siyasal Parti Kültürü"*, **Millî Folklor**, S: 56, s: 53-74.

Özdemir, Nebi (2015); **Medya Kültür ve Edebiyat**, Grafiker Yayınları, Ankara.

Özdemir, Nebi (2017); **Kültür Bilimi ve Yönetimi**, Grafiker Yayınları, Ankara.

Özkan, İsa (1989); **Abdurrahman Han Destanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Özkan, İsa (1999); **Huca Nasreddin Mezekleri (Nasreddin Hoca Fıkraları)**, Tika Yayınları, Ankara.

Özkaya, Yücel (2010); **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Kültür Yaşantısı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Özkırımlı, Atilla (1982); **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi I**, Cem Yayınevi, İstanbul.

Özkırımlı, Atilla (1989); **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi II**, Cem Yayınevi, İstanbul.

Öztelli, Cahit (1959); "*Türklerde And-Yemin*", **Türk Folklor Araştırmaları**, S: 120, s: 1938-1940.

Öztelli, Cahit (1976); **Uyan Padişahım**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Öztelli, Cahit (2003); **Karacaoğlan Yaşamı ve Bütün Şiirleri**, Özgür Yayınları, İstanbul.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993); **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Pala, İskender (2007); **İki Dirhem Bir Çekirdek**, Kapı Yayınları, İstanbul.

Pala, İskender (2009); **Atasözleri Sözlüğü**, LM Yayınları, İstanbul.

Platon (1999); **Devlet** (Çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Poyrazoğlu, Ali (2006); **Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi**, Erguvan Yayınevi, İstanbul.

Püsküllüoğlu, Ali (2004a); **Türk Atasözleri Sözlüğü**, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Püsküllüoğlu, Ali (2004b); **Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Püsküllüoğlu, Ali (2004c); **Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Rasonyı, Laszlo (1971); **Tarihte Türklük** (Çev. H. Zübeyr Koşay), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Ricaut, Paul (2004); **Türklerin Siyasi Düsturları** (Ed. M. Fatih Topaloğlu), Elips Kitap, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1986); *"Ozan, Âşık, Saz Şairi ve Halk Şairi"*, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Genel Konular**, C: 1, s: 247-251, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (1997); *"Halk Edebiyatı"*, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C: 15, s: 345-350.

Sakaoğlu, Saim (2002); **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2005); **Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2007); **Masal Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2008); **101 Anadolu Efsanesi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim (2009); **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yayınları, Konya.

Sakaoğlu, Saim (2016); **Bayburtlu Zihni**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim-Ali Berat Alptekin (2011); **Halk Şiirinden Seçmeler**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim-Ali Berat Alptekin (2014); **Nasreddin Hoca**, AKM Yayınları, Ankara.

Sakaoğlu, Saim vd. (1999); **Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II**, AKM Yayınları, Ankara.

Sanerk, Necati (1943); **İncili Çavuş'un En Güzel Fıkra ve Hikâyeleri**, Şaka Neşriyatı, İstanbul.

Sarı, Emre (2016); **Âşık Seyrânî**, Net Medya Yayıncılık, Antalya.

Sarı, İbrahim (2016); **Türk'ün Ahlâkı**, Nokta Kitap, Antalya.

Sarıkaya, Mahmut (2014); *"Çıldırlı Âşık Şenlik'ten Yansıyan Türk-Ermeni İlişkileri"*, **Yeni Türkiye**, S: 60, s: 774-789.

Sarıyıldız, Gülden (2002); "*Tanzimat ve Osmanlı Bürokrasisinde Yemin Müessesi*", **İ.Ü. İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S: 1, s: 251-268.

Sepetçioğlu, Necati (1995); **Karşılaştırmalı Türk Destanları**, İrfan Yayınevi, İstanbul.

Seratlı, Tahir Galip (2004); **Mizahımızın Üç Ustası Nasreddin Hoca İncili Çavuş Bekri Mustafa,** Selis Kitabevi, İstanbul.

Seyidoğlu, Bilge (1975); **Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Seyidoğlu, Bilge (1985); "*Masal*", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C: 6, s: 150-172, İstanbul.

Seyidoğlu, Bilge (2016); **Erzurum Efsaneleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Seyidov, Nureddin (1983); *"Bilmeceler Hakkında Bazı Görüşler 1"*, **Türk Folkloru**, S: 49, s: 10-13.

Sokolov, M. Yuri (1975); "*Bilmeceler*", **Folklora Doğru**, S: 38 s: 13-15.

Şafak, Yasin (2010); **Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması**, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.

Şenocak, Ebru (2001); "*Göktürk Yazıtlarında Türk Halk Edebiyatı Unsurları"*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 2, s: 165-176.

Şenocak, Ebru (2016); *"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destanda Arketipsel Bir Yaklaşım",* **III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası**, C: 3, s: 1314-1324, İzmir.

Şenocak, Ebru (2017a); **İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman Nasreddin Hoca**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Şenocak, Ebru (2017b); *"Canbulat Paşa Adlı Kıbrıs Efsanesinden Hareketle Türk Efsanelerinde Kendilik Bilinci"*, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat**, S: 13, s: 83-103.

Şenocak, Ebru (2013); *"Göç ve Ergenekon Destanlarında Mitostan Ütopyaya Yolculuk"*, **Turkish Studies**, Sayı: 8/1, s: 2525-2537.

Şimşek, Esma (1990); *"Çukurovada Anlatılan 'Alkarısı' Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçerisindeki Yeri"*, **I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, s: 536-545, Adana.

Şimşek, Esma (1993); **Kadirli ve Osmaniye Ağıtları**, Kültür Ofset, Antakya.

Şimşek, Esma (1996); "*Türk Folklor ve Halk Edebiyatında Elma*", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 105, s: 203-216, İstanbul.

Şimşek, Esma (2001); **Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması c.1**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Şimşek, Esma (2003a); "*Anadolu'da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: 'Çömçeli Gelin'*", **Millî Folklor**, S: 60, s: 78-87, Ankara.

Şimşek, Esma (2003b); "*Bilmeceler*", **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C: 3, s: 222-250, AKM Yayınları, Ankara.

Şimşek, Esma (2007); "*Karaca Oğlan'a Bağlı Olarak Anlatılan Kısa Hikayeli Türküler*", **Millî Folklor**, S: 76, s: 40-49, Ankara.

Şimşek, Esma (2009); *"Yöneten-Yönetilen İlişkilerinde Nasreddin Hoca'nın Tutum ve Davranış Biçimi"*, **21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak/Uluslararası Sempozyum Bildirileri (Akşehir)**, AKM Yayınları, Ankara, s: 811-824.

Şimşek, Esma (2015a); "*Anonim Halk Şiiri İçerisinde Mânilerin Yeri*", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat**, S: 5, s: 59-87.

Şimşek, Esma (2015b); "*Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri İçerisinde Fıkraların Yeri*", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat**, S: 6, s: 195-234.

Şimşek, Esma (2016a); "*Anonim Halk Şiiri İçerisinde Ninnilerin Yeri*", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat**, S: 8, s: 33-64.

Şimşek, Esma (2016b); *"Edebiyat-Toplum İlişkisi Açısından Masallar"*, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, C: 2, s: 189-198.

Şimşek, Esma (2017); *"Ermeni Mezalimini Konu Alan Çukurova Ağıtları Üzerine Bir Değerlendirme"*, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C: 6, S: 16, s: 19-40.

Şimşek, Esma (2018); *"Kadı İmgesinin Edebiyatımıza Yansımaları ve Sıdkî Baba'nın 'Kadı' Destanı Örneği"*, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat**, S: 14, s: 27-40.

Şirin, Mustafa Ruhi (1990); **Ninni Bebeğim Ninni**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

Tan, Nail (1999); **Folklorumuzda Politik Fıkralar**, Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara.

Taneri, Aydın (1997); **Türk Devlet Geleneği**, MEB Yayınları, Ankara.

Tannebaum, Donald-David Schultz (2006); **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri** (Çev. Fatih Demirci), Adres Yayınları, Ankara.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997); **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Tanrıkulu, Nâzım İrfan (1997); **Âşıklar Divanı-Günümüz Âşıkları**, Devinim Yayınları, İstanbul.

Taylan, Nermin (2014); **Osmanlı'da Yasaklar**, Ekim Yayınları, İstanbul.

Tekin, Talat (1995); *"Elegest (Körtle Han) Yazıtı"*, **Türk Dilleri Araştırmaları**, S: 5, s: 19-34.

Tekin, Talat (2014); **Orhon Yazıtları**, TDK Yayınları, İstanbul.

Tezcan, Semih (2001); **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Thompson, Stith (1966); **Motif Index of Folk Literature**, V: 3, F-H, London.

Timur, Taner (1998); **Osmanlı Kimliği,** İmge Kitabevi, Ankara.

Togan, A. Zeki Velidi (1982); **Oğuz Kağan Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili,** Enderun Yayınları, İstanbul.

Tokmakçıoğlu, Erdoğan (1971); **Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Tokmakçıoğlu, Erdoğan (1983); **En Güzel Fıkralarıyla Bekri Mustafa**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Topbaş, Osman Nuri (2013); **Abide Şahsiyetleriyle Osmanlı**, Erkam Yayınları, İstanbul.

Tunalı, A.Yağmur (2013); **Kavga Günleri**, Bilge Sanat Kültür, İstanbul.

Tunç Yaşar, Fatma-Sevinç Alkan Özcan-Zahide Tuba Kor (2010); **Siyonizm Düşünde İşgal Gerçeğine Filistin**, İHH İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul.

Turan, Osman (1999); **Türk-Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Tutar, Âdem (2002); "*İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı"*, **Türkler**, C: 3, s: 805-813, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük (2011); TDK Yayınları, Ankara.

Türkmen, Fikret (2014); "*Ermeni Mezaliminin Anadolu Halk Şiirindeki Akisleri*", **Yeni Türkiye**, S: 60, s: 1-9.

Türkmen, Fikret (2015); **Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları.

Uğur, Fidan (2008); **Denizlili Âşık Ozan Nihat**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.

Uğurlu, Emine (2012); **Türk Dünyasında Ninni**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Umucu, Zeynep (2013); **Kırşehir Kızılırmak Havzası Ağıtları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.

Uyguner, Muzaffer (1991); **Dertli-Yaşamı-Sanatı-Şiirlerinden Seçmeler**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Uzun, Oğuzhan-Mehmet Temiz (2012); **Kahramanmaraş Yöresi Ağıtları I. Cilt**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş.

Ünal, Mehmet Ali (1997); **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta.

Weber, Max (1987); **Sosyoloji Yazıları** (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yağbasan, Kudret Yıldırım (2003); **Malatya Efsaneleri**, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Yağcı, Öner (2013); **Köroğlu Yaşamı ve Şiirleri**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Yakıcı, Ali (2007); **Halk Şiirinde Türkü**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Yaldızkaya, Ömer Faruk (1992); **Emirdağı Yöresi Türkmen Ağıtları**, Bayraklı Matbaası, İzmir.

Yarcı, Güler (2013); "*Osmanlıda Yemin ve Tahlif*", **Acta Turcica**, S: 2, s: 1-41.

Yardımcı, Mehmet (2012); **Malatya Masalları**, Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Yayla, Atilla (2005); **Siyasi Düşünceler Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara.

Yazım Kılavuzu (2012); TDK Yayınları, Ankara.

Yeşildağ, Yılmaz (2003); **Dadaloğlu Yaşamı ve Bütün Şiirleri**, Gün Yayıncılık, İstanbul.

Yıldırım, Dursun (1998); **Türk Bitiği**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Yıldırım, Dursun (1999); **Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Yıldız, Mustafa (2017); **Türk Siyasi Bilgeliğinin Kadim Kapıları**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Naciye (1995); **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller**, TDK Yayınları, Ankara.

Yılmaz, Asaf Atalay (2010); **Dinler Tarihi**, Alter Yayınları, Ankara.

Yolcu, Mehmet Ali (2011); **Balıkesir'den Derlenen Mâniler Üzerine Bir Araştırma**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir.

Yorgancıoğlu, Oğuz M. (2003); **Mâniler**, Temel Basımevi, Mağusa.

Yörükan, Yusuf Ziya (2006); **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Yusuf Has Hacib (2003); **Kutadgu Bilig** (Haz. Reşit Rahmeti Arat), TTK Yayınları, Ankara.

Yücekök, Ahmet (1987); **Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi),** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Yücel Çetin, Ayşe (2000); "*Fıkraların Toplumsal İşlevi ve Basın Örnekleri"*, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri** (26-28 Mayıs 2000), s.731-740, Ankara.

Yücel, Selami (2015); **Tüm Türküler**, Alter Yayınları, Ankara.

Yüksel, Hasan Avni (1987), **Âşık Seyrânî**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yüksel, Dilek Yiğit (2009); "*Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi"*, **ÇTTAD**, S: 8, s: 161-184.

Ziya Gökalp (1970); **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınları, İstanbul.

Ziya Gökalp (1976); **Türk Töresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ziya Gökalp (2000); **Türk Ahlâkı**, Toker Yayınları, İstanbul.

Ziya Gökalp (2007); **Türk Medeniyet Tarihi**, Elips Kitap, Ankara.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ömer Faruk ELALTUNTAŞ
Öğrenci Numarası	111213205
Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Türk Halk Edebiyatı
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK
Tez Başlığı (Türkçe)	Türk Halk Edebiyatında Siyaset

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 495 sayfalık kısmına ilişkin, 06/4/2018 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 20 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranların aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Esma ŞİMŞEK
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Ahmet BURAN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZ GEÇMİŞ

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ, 1984 yılında Bingöl'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Bingöl'de tamamladı. 2002 yılında Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünü kazandı. 2007 yılında bu bölümden mezun oldu. 2012 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk Edebiyatı Bilim Dalında *Tanzimat Dönemi Tiyatro Eserlerinin Folklorik Açıdan İncelenmesi* adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2009 yılından beri Bingöl Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. İyi derecede İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.